

35. 119
1.00
В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

ІСТОРІЯ І ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Навчальний посібник

Друге видання

Серія "ВИЩА ОСВІТА ХХІ СТОЛІТТЯ"

Серію засновано в 1998 році

В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

ІСТОРІЯ І ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Навчальний посібник

За редакцією
академіка НАН України,
Надзвичайного і Повноважного Посла України
Л.В. Губерського

2-ге видання, виправлене і доповнене

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

НБ ПНУС

774714

Київ

“ЗНАННЯ”

2012

УДК 341.215.2(4)(075.8)

ББК 63.3(4)я73

К66

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист № 1.4/18-Г-2419 від 24 листопада 2008 р.)*

Рецензенти:

І.М. Коваль, доктор політичних наук, професор;

О.І. Шнирков, доктор економічних наук, професор

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 2 від 24 вересня 2008 р.)

Науковий редактор — *Л.В. Губерський*, академік НАН України, Надзвичайний і Повноважний Посол України

Копійка В.В., Шинкаренко Т.І.

К66 Європейський Союз: історія і засади функціонування : навч. посіб. / В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко ; за ред. Л.В. Губерського. — 2-ге вид., виправл. і доповн. — К. : Знання, 2012. — 759 с. — (Вища освіта XXI століття).

ISBN 978-966-346-854-9 (серія)

ISBN 978-966-346-937-9

У пропонованому навчальному посібнику висвітлюється історія й аналізується сучасний стан європейської інтеграції. Логіка викладення матеріалу відповідає діалектиці інтеграційних процесів у Європі, починаючи з перших повоєнних років і завершуючи початком ХХІ ст. За структурою посібник побудовано згідно з основними етапами розвитку європейської інтеграції, що дає можливість розкрити закономірності й послідовність євроінтеграційного процесу, становлення спільного економічного, соціального, валютно-фінансового, політико-правового, науково-дослідного простору, простору свободи, безпеки та законності. Особлива увага приділена проблематиці відносин України і Європейського Союзу. У додатках наведено необхідні таблиці, словники, схеми, які мають полегшити систематизацію та узагальнення знань з історії інтеграційних процесів у Європі.

Для студентів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів. Книга буде корисною також науковим працівникам, спеціалістам-практикам, усім, кого цікавлять проблеми інтеграційних процесів у Європі.

Центральна бібліотека Національного університету імені Тараса Шевченка УДК 341.215.2(4)(075.8)
ББК 63.3(4)я73

імені Василя Стефаника

код 02125266

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

© В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко,

© В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко,
зі змінами, 2012

ISBN 978-966-346-854-9 (серія) © Видавництво "Знання",

ISBN 978-966-346-937-9

оформлення, 2012

ЗМІСТ

Передмова	9
Розділ 1. ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІДЕЙ І КОНЦЕПЦІЙ ЄДИНОЇ ЄВРОПИ	15
1.1. Еволюція традиційних федералістських теорій європейського об'єднання.....	15
1.2. Неофункціоналістський напрям дослідження європейської інтеграції	30
1.3. Проблеми європейської інтеграції у світлі сучасних політологічних і соціологічних досліджень	47
Розділ 2. ПЕРЕДУМОВИ ТА ПОЧАТОК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (1945—1957 рр.)	70
2.1. Історичні передумови і рушійні сили інтеграційних процесів у Західній Європі	70
2.2. Новий етап у діяльності європейських рухів. Рада Європи.....	78
2.3. Початок європейської інтеграції: Європейське об'єднання вугілля і сталі	83
2.4. Поразка проектів військово-політичної інтеграції Західної Європи.....	91

2.5. Римські договори. Заснування ЄЕС і Євратому ...	99
2.6. Опозиція Європейським Співтовариствам: пошуки альтернативи	108
Розділ 3. ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (1958—1969 рр.).....	118
3.1. Формування Спільного ринку	118
3.2. Суперечності процесу економічної інтеграції.....	131
3.3. Формування інституціональної системи Європейських Співтовариств.....	139
3.4. Розвиток політичного співробітництва в Європейському Співтоваристві: кризи 60-х років	154
3.5. Подвійне вето Ш. де Голля на вступ Великої Британії до Європейського Співтовариства.....	163
Розділ 4. ПЕРШЕ РОЗШИРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА. ПОШУКИ ШЛЯХІВ ПОГЛИБЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (1969—1973 рр.).....	182
4.1. Гаазький саміт: “завершення, поглиблення, розширення” Європейського Співтовариства	182
4.2. Перше розширення Європейського Співтовариства	189
4.3. Фінансова криза 1968—1973 рр. та її наслідки для Європи.....	194
4.4. Розвиток спільних галузевих політик: необхідність структурно-організаційних змін.....	202
4.5. Створення системи Європейського політичного співробітництва	207
Розділ 5. ВПЛИВ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ НА РОЗВИТОК ЄВРОПЕЙСЬКИХ СПІВТОВАРИСТВ (1973—1984 рр.).....	214
5.1. Розвиток економічної інтеграції у Західній Європі в роки світової економічної і фінансової кризи ...	214
5.2. Розвиток спільних політик ЄЕС.....	228
5.3. Вимоги Великої Британії і Європейське Співтовариство	245
5.4. Початок розширення Європейського Співтовариства на південь	251

5.5. Розвиток інституціональної системи Європейського Співтовариства	261
5.6. Європейське Співтовариство на міжнародній арені	274
Розділ 6. АКТИВІЗАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ у 1985—1992 рр.	295
6.1. Єдиний європейський акт	295
6.2. Третє розширення ЄЕС (1986 р.) та його вплив на європейські інтеграційні процеси	306
6.3. Єдиний простір без кордонів: шляхи і проблеми формування.....	320
6.4. Геополітичні зміни кінця 80-х — початку 90-х років і перспективи європейського будівництва	333
Розділ 7. ОСОБЛИВОСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ у 90-ті роки	341
7.1. Маастрихтський договір та утворення Європейського Союзу	341
7.2. Вступ Австрії, Фінляндії та Швеції до ЄС та його геостратегічне значення.....	352
7.3. Амстердамський і Ніццький договори. Інституціональна реформа ЄС	371
7.4. Спільні політики ЄС	385
7.5. Будівництво Економічного і валютного союзу	401
7.6. Спільна зовнішня політика і політика безпеки Європейського Союзу	409
7.7. Співробітництво у сфері внутрішніх справ і юстиції.....	422
7.8. Передумови та значення розширення ЄС на схід	427
7.9. Еволюція політики ЄС щодо країн Центрально-Східної Європи	449
Розділ 8. НОВИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ ЄС НА ПОЧАТКУ XXI ст.	491
8.1. Реформування інституціональної системи ЄС	491
8.2. Спільні політики ЄС	506
8.3. Спільна зовнішня політика та політика безпеки ЄС	541

8.4. Нове розширення ЄС 2004—2007 рр.:	
механізми, особливості та проблеми.....	570
8.5. Європейський Союз і Росія	586
Розділ 9. УКРАЇНА І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ.....	607
9.1. Україна на шляху європейської інтеграції	607
9.2. Формування договірно-правових і політичних	
засад співробітництва України і ЄС	619
9.3. Розвиток співробітництва між Україною і ЄС	645
Післямова	671
Глосарій	676
Словник основних скорочень	688
Основні події історії ЄС	691
Додатки.....	705
<i>Додаток 1.</i> Європейське Співтовариство “шести”,	
1952—1972 рр.....	705
<i>Додаток 2.</i> Європейське Співтовариство “дев’яти” ...	706
<i>Додаток 3.</i> Європейське співтовариство “десяти”	707
<i>Додаток 4.</i> Європейське Співтовариство “дванадцяти”	708
<i>Додаток 5.</i> Європейський Союз “п’ятнадцяти”	709
<i>Додаток 6.</i> Європейський Союз “двадцяти п’яти”	710
<i>Додаток 7.</i> Європейський Союз “двадцяти семи”	711
<i>Додаток 8.</i> Інституціональна система	
Європейського Союзу	712
<i>Додаток 9.</i> Кількісне представництво держав-членів	
у інституціях ЄС.....	714
<i>Додаток 10.</i> Голови Європейської Комісії	715
<i>Додаток 11.</i> ЄС у цифрах	715
Рекомендована література	716
Документи.....	716
Монографії та колективні видання	727
Статті.....	748
Центр європейських студій Інституту міжнародних	
відносин Київського національного університету	
імені Тараса Шевченка.....	758

ПЕРЕДМОВА

Україна обрала стратегічним напрямом розвитку інтеграцію в європейський економічний і політико-правовий простір. Вступ до Європейського Союзу визначений ключовим зовнішньополітичним пріоритетом і стратегічною метою України. Результати різних соціологічних опитувань населення свідчать про формування в Україні основ соціально-політичного консенсусу з питань євроінтеграції. Водночас механізм реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію в європейське економічне і політико-правове поле має відповідати методології і політичній психології ЄС, враховувати інтеграційний досвід його нових держав-членів. Так, після безпрецедентного розширення ЄС на схід стала реальністю “стратегічна пауза” у його подальшому розширенні, що не може проігнорувати Україна в контексті подальшої розробки її євроінтеграційного курсу та європейської політики в цілому. Нові перспективи поглиблення співпраці між Україною і ЄС відкриває підписання угоди про асоціацію, про можливість якої було повідомлено під час чергового саміту “Україна — ЄС” (9 вересня 2008 р.). У спільній заяві за підсумками саміту ЄС визнав європейські прагнення України та привітав європейський вибір України.

У світлі зазначеного вище зрозумілою є актуальність наукової, навчальної та просвітницької літератури, присвяченої історії заснування і розвитку історико-політичного феномену сучасності — європейського інтеграційного об'єднання. Досвід інтеграції держав — членів Європейського Союзу цікавий не лише з погляду пошуку Україною ефективної стратегії на шляху до Європи. У процесі інтеграції європейці зуміли успішно подолати наслідки економічних, енергетичних, фінансових криз, здійснити структурні реформи в індустрії та агропромисловому комплексі, досягти значних успіхів у науково-технологічній і соціальній сферах, створити демократичне правове суспільство. Вивчення досвіду ЄС є корисним і під час аналізу проблем, пов'язаних з інтеграційними процесами на території СНД, а також активізації всебічного співробітництва між державами СНД.

Формування і розвиток Європейських Співтовариств, становлення Європейського Союзу — складний, багатоетапний процес, за якого державам-членам довелось розв'язувати гострі економічні, соціальні, політико-правові проблеми, відшукувати адекватні відповіді на виклики часу. У розвитку європейського інтеграційного процесу можна простежити декілька етапів, кожному з яких були притаманні певні риси й особливості, що набуло відображення в організації Європейських Співтовариств, еволюції наднаціональної сфери, змінах в інституціональній структурі й характері взаємовідносин між державами-членами, розвиткові права Європейських Співтовариств, досягненнях у економічній, соціальній, валютно-фінансовій сферах тощо.

Формально датою народження Європейського Співтовариства можна вважати 18 квітня 1951 р., коли шість західноєвропейських держав — Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Франція і ФРН підписали в Парижі Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля й сталі (ЄОВС). Під час першого, секторального етапу (1951—1957) євроінтеграційні процеси набули розвитку переважно у сфері економіки і мали вузький галузевий характер. Спроби поширити інтеграцію на сферу зовнішньої політики й оборони успіху не мали. Подальший розвиток співробітництва між державами — членами

ЄОВС зумовив усвідомлення необхідності розбудови ширшого й всеосяжного економічного об'єднання, а також координації зусиль у галузі мирного використання ядерної енергії. У 1957 р. ці країни підписали Римські договори, які заснували Європейське Економічне Співтовариство (ЄЕС) і Євратом.

Під час наступного, перехідного етапу (1958—1969) європейська інтеграція охопила переважно ринкову сферу й елементи регулювання сільського господарства. Головними досягненнями цього періоду були запровадження спільного митного тарифу й створення Митного союзу, який став підґрунтям подальшої економічної інтеграції Співтовариства. Одночасно з утворенням Митного союзу було досягнуто лібералізацію руху працівників, а також свободу підприємництва й надання послуг у сфері промисловості й торгівлі. Було прийнято більшість головних рішень щодо організації спільного сільськогосподарського ринку, визначено принципи діяльності й інструменти фінансування Спільної сільськогосподарської політики ЄЕС. У 1967 р. відбулося злиття інститутів трьох Співтовариств у єдину Раду Міністрів і єдину Комісію, які разом із Європейським Парламентом і Судом утворили спільну інституціональну систему Європейських Співтовариств. У 60-ті роки розпочалися переговори про вступ до ЄС Великої Британії, Данії, Ірландії, Норвегії.

На початку чергового етапу розвитку євроінтеграційного процесу (1969—1973) Співтовариство, врахувавши досягнення перехідного періоду, задекларувало наміри активізувати процеси економічної, грошово-кредитної і політичної уніфікації Західної Європи та до 1980 р. трансформувати Європейські Співтовариства в Європейський Союз. Відбулося перше розширення Співтовариства в результаті вступу Великої Британії, Данії, Ірландії. Однак амбіційні плани західних європейців перекреслила перша за післявоєнні часи економічна криза, яка ускладнила розвиток Співтовариства і на певний час загальмувала інтеграційні процеси.

У 70-х — першій половині 80-х років Співтовариство розвивалося в умовах економічної і фінансової кризи, яка супроводжувалась посиленням протекціоністських, дезінтеграційних тенденцій і сепаратних дій держав-членів. Унаслідок розши-

рення Співтовариства ускладнились функціонування його інститутів, досягнення консенсусу між державами-членами. За цих умов Співтовариству довелося насамперед сконцентрувати зусилля на збереженні досягнутого рівня інтеграції, пошуках шляхів підвищення ефективності інституціональної системи. Проте, незважаючи на ускладнення, розвиток євроінтеграційних процесів не припинився, хоча й помітно загальмувався. Інтеграція поширилась на нові сфери, зокрема соціальну й науково-дослідну, регіональний розвиток, розпочалось розширення Співтовариства на південь. Держави-члени прийняли рішення про заснування Європейської Ради як найвищої політичної інстанції Співтовариства, компетенція якої охоплювала б усі сфери співробітництва, а також про проведення загальних прямих виборів до Європейського Парламенту.

У 1986—1992 рр. євроінтеграційні процеси активізувались. Після підписання Єдиного європейського акта (ЄЄА) Співтовариство вступило в якісно новий етап розвитку, пов'язаний із завершенням формування єдиного внутрішнього ринку. ЄЄА надав імпульс інституціональному реформуванню Співтовариства в напрямі розширення повноважень інститутів ЄЄС і генералізації принципу мажоритарного голосування, поширив інтеграційні процеси на нові сфери, зокрема охорону довкілля, а також включив механізм Європейського політичного співробітництва у правову систему Співтовариства, що підвищило його роль як самостійного суб'єкта міжнародної політики.

Формально новий етап розвитку інтеграції започаткувало підписання Маастрихтського договору в 1992 р., який заснував Європейський Союз на базі Європейських Співтовариств, доповнених сферами політики й формами співробітництва, визначених у цьому Договорі. Держави-члени стали на шлях об'єднання зусиль у реалізації спільної зовнішньої політики й політики безпеки; європейського громадянства; гармонізації юридичних і політичних систем держав-членів у просторі без кордонів; будівництві Економічного й валютного союзу, запровадженні єдиної європейської валюти.

У 2004 р. розпочався якісно новий етап еволюції Європейського Союзу, який визначався кардинальним розширенням на схід, проведенням інституціональної реформи в напрямі

конституціоналізації ЄС, якісним поглибленням інтеграційного процесу в межах Економічного і валютного союзу. ЄС продовжив реалізацію Лісабонської стратегії, спрямованої на набуття світового лідерства в економічній, соціальній і науково-дослідній сферах.

У пропонованому навчальному посібнику висвітлюється історія й аналізується сучасний стан європейської інтеграції. Логіка викладення матеріалу в посібнику відповідає діалектиці інтеграційних процесів у Європі, починаючи з перших повоєнних років і завершуючи початком ХХІ ст. Структура посібника побудована згідно з основними етапами розвитку європейської інтеграції, що дає можливість розкрити закономірності й послідовність євроінтеграційного процесу. Навчальний посібник містить передмову, дев'ять розділів, післямову й додатки. У розділі 1 висвітлюються витоки й еволюція ідей і концепцій єдиної Європи, ґрунтовно аналізуються концептуально-теоретичні підходи до шляхів розвитку європейської інтеграції, а також сучасні моделі та концепції євроінтеграційних процесів. У наступних семи розділах посібника подається послідовна характеристика основних етапів становлення економічного, фінансового, політико-правового, соціального, науково-дослідного, культурного просторів. Висвітлені питання еволюції політики Співтовариства, розвитку інституціональної системи Європейського Союзу, розширення й поглиблення євроінтеграційних процесів, формування співробітництва держав-членів у зовнішньополітичній сфері тощо. Розділ 9 присвячений проблематиці відносин України з ЄС. У післямові проаналізовані підсумки й уроки європейської інтеграції, а також проблеми, які доведеться розв'язувати Євросоюзу в новому тисячолітті. У додатках посібника містяться таблиці, словники, схеми, які мають полегшити систематизацію й узагальнення знань з історії євроінтеграційних процесів.

Навчальний посібник розроблений з урахуванням досвіду викладання навчальних курсів зі спеціалізацій “Європейська політика”, “Європейське право”, “Європейська економіка та інтеграція”, “Європейські комунікації” в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також наукового доробку Центру європей-

ських студій, створеного у вищезазначеному навчальному закладі в рамках проекту програми Європейської Комісії ЄС Темпус-Тасіс Т-жер-10337-97 “Підготовка фахівців у галузі європейських досліджень”. Посібник рекомендований викладачам, аспірантам, студентам, які вивчають проблеми інтеграційних процесів у Європі.

Розділ 1

ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІДЕЙ І КОНЦЕПЦІЙ ЄДИНОЇ ЄВРОПИ

1.1. Еволюція традиційних федералістських теорій європейського об'єднання

Витоки європейського федералізму

В історичному аспекті однією з перших інтеграційних концепцій, що ставила за мету підведення теоретичного підґрунтя під процеси європейського об'єднання, був саме федералізм. Намагаючись запобігти міждержавним конфліктам у Європі, відомі європейські мислителі й політичні діячі все частіше схилялися до думки про необхідність обмеження державного суверенітету. Розглядаючи державу та її інтереси як першопричину міждержавних суперечностей, що спричинюють воєнні конфлікти, прихильники “єдиної Європи” висловлювалися за необхідність утворення наднаціонального об'єднання, яке керувалося б насамперед спільними інтересами, а не інтересами окремих держав. Ця мета залишалася незмінною протягом століть. Змінювалися тільки завдання, форми та методи досягнення такого об'єднання.

Серед перших відомих політичних проєктів об'єднання європейських держав виділяється розроблений на початку XIV ст. легістом короля Франції Філіппа XIII П'єром Дюбуа план “Повернення Святої землі”. Проєкт проголошував ідею поновлення на релігійній основі втраченої єдності європейських народів і передбачав утворення церковного собору та арбітражного три-

буналу, які мали підтримувати мирне співіснування між християнськими державами та вести спільну боротьбу проти мусульман. У 1464 р. король Богемії Подебрад висунув проект об'єднання християнських держав, який передбачав не стільки утворення європейського об'єднання, скільки усунення міждержавних суперечностей у Європі. З цією метою пропонувалося скликати сейм із представників 16 королівств, який мав відігравати роль арбітражного суду у вирішенні конфліктів та забезпечувати спільну боротьбу проти Османської імперії. У 1617 р. радник Генріха IV герцог Сюлли виступив з ідеєю "Великого плану", що передбачав утворення федерації 15 християнських держав на чолі з сенатом, до якого мали увійти 66 представників. Основна мета об'єднання — утворення європейської армії для підтримання стабільності та боротьба із зовнішньою загрозою. Подібні ідеї розроблялися також Еріком Лакруа, який запропонував у 1623 р. зробити Венецію столицею Європи. В 1693 р. Вільям Пенн у роботі "Есе щодо сучасного та майбутнього миру в Європі" підтримав ідею утворення європейського собору, парламенту чи навіть держави. Аналогічними проектами був захоплений один із відомих представників французького просвітництва XVIII ст. абат Сен-П'єр, який видав у 1713 р. "Проект вічного миру в Європі". В 1795 р. відомий німецький філософ Еммануїл Кант написав подібний філософський "Проект вічного миру". Обидва проекти передбачали утворення Сенату чи постійно діючого Конгресу, рішення яких були б обов'язковими для держав-учасниць.

Таким чином, незважаючи на різноманітність європейських проектів, вони були подібними за складовими: об'єднання держав; підпорядкування рішенням європейського Сенату або Сейму; арбітражне вирішення конфліктів; утворення армії для застосування санкцій та ведення зовнішніх воєнних дій, насамперед проти Оттоманської імперії. Ці проекти, а також розроблені пізніше такими відомими теоретиками та філософами, як Анрі Сен-Сімон (представник утопічного соціалізму), П.-Ж. Прудон (ідеолог одного з напрямів анархізму), французький письменник Віктор Гюго, який уперше вжив термін "Сполучені Штати Європи", мали здебільшого абстрактно-теоретичний характер. Ідеологи єдиної Європи керувалися ро-

мантичною ідеєю відновлення втраченої єдності шляхом поступового зростання серед народів розуміння європейської ідентичності, що, у свою чергу, створило б можливість для встановлення “вічного миру” на континенті. При цьому зовсім не враховувалися політичні, економічні та соціальні реалії.

І все ж в історії Європи були, хоч і нечисленні, плани об'єднання європейських держав, які пропонували більш-менш реальні шляхи досягнення цієї мети. Саме вони стали основою сучасних інтеграційних проектів. Найвідомішими серед них є пангерманські проекти богослова Поля де Лагарда, історика Генріха фон Трітцке та економіста Фредеріка Ліста, що передбачали об'єднання Європи навколо міцного економічного центру на чолі з Німеччиною. Новий економічний союз мав об'єднати навколо Німеччини такі держави та території, як Австрія, Швейцарія, Нідерланди, Фландрія, Чехія, Угорщина і, згідно з деякими планами, Франція. Один із таких проектів, опублікований у 1893 р. у вигляді памфлету, змальовував майбутнє Європи в середині ХХ ст. як митний союз держав — *Mitteleuropa*. Ядром союзу мала стати Німеччина, яка поновила “природні кордони від Трієста до Ейдера та від Іпра до Мемеля”, разом із Польщею, Рутенією, Прибалтійськими країнами, Румунією, Сербією, можливо, Албанією, Болгарією та Грецією. Аналогічну думку про необхідність об'єднання навколо Німеччини таких європейських країн, як Австрія, Швейцарія, Бельгія, Нідерланди, Скандинавські країни, а також підписання відповідної угоди з Великою Британією висловлював відомий прихильник французького митного союзу Кон-
стантин Франц.

Зважаючи на складний характер об'єднувальних процесів у Європі в другій половині ХІХ ст., основу яких і надалі становили силові тенденції, що ґрунтувалися на суб'єктивних факторах (політика Отто фон Бісмарка, спрямована на об'єднання Німеччини “залізом та кров'ю”), деякі прихильники пангерманського об'єднання Європи намагалися знайти об'єктивні передумови інтеграції навколо Німеччини. Поль Дехі одним із перших запропонував упровадити систему концентричних союзів, що спочатку передбачала утворення вузького союзу з німецьких країн у вигляді митної конфедерації з деякими повно-

важеннями в політичних питаннях (*Zollbund*). Ширше митне об'єднання (*Zollverband*) на основі торговельних угод мало включати всі інші країни Центральної Європи, Прибалтійського регіону і навіть Францію, яка могла б використати цей союз для ефективної конкурентної боротьби з Великою Британією.

Відродження ідеї європейської єдності в міжвоєнний період. Пан'європеїзм

Обговорення проектів об'єднаної Європи значно активізувалося після закінчення Першої світової війни. Зростання економічного та політичного впливу Сполучених Штатів Америки, все більше незадоволення пануванням метрополій у колоніях, населення яких було залучено до воєнних дій, Жовтнева революція в Росії, що відколола від Європи третину її території, повоєнна розруха й економічна криза в Європі створили сприятливі умови для відродження ідеї європейської єдності як єдиної можливості виходу з кризи. У роботах О. Шпенглера “Занепад Заходу” та А. Деманшона “Занепад Європи” повторювалася висловлена шведським істориком і політологом Рудольфом Кжеленом ідея циклічності розвитку суспільства. В опублікованій ним у 1915 р. книзі “Держава як організм” держава порівнювалася з живим організмом, який проходить стадії народження, молодості, зрілості та старіння. Аналізуючи державу в історичному аспекті з моменту її виникнення та у процесі розвитку, прихильники європейського федералізму дійшли висновку, що держава як суб'єкт міжнародних відносин переживає останній етап своєї еволюції.

Одна з доктринальних тенденцій сучасного федералізму, до якої зараховують таких видатних теоретиків та учасників “європейського руху”, як Армад Дандрьо, Еммануїл Мунї, Олександр Марк, Деніс де Ружмон, виникла в 30-ті роки під впливом економічної кризи. Цей тип федералізму, що отримав назву *інтегрального*, розглядає державу з її вузьконаціональними інтересами та політикою протекціонізму як основну причину гальмування економічного прогресу суспільства. Неможливість вирішення на національному рівні багатьох економічних та екологічних проблем зумовлює необхідність утво-

рення наднаціональних європейських структур з відповідними повноваженнями національних представництв, здатних обмежувати владу вищих інститутів і забезпечувати інтереси та потреби кожного учасника.

Інший напрям федералістської доктрини, що виник у період між двома світовими війнами як реакція на панування ідеології тоталітаризму (націоналізм, фашизм) у Європі, керувався насамперед політичними мотивами інтеграції. Зокрема питання безпеки чітко вимальовуються в роботах та виступах відомого європейського федераліста, директора Римського інституту міжнародних відносин, депутата Європейського Парламенту Альтьєро Спінеллі, а також відомого французького історика Робера Арона. “Федералістська модель, — підкреслював А. Спінеллі, — пропонує повагу до суверенітету національних держав в усіх сферах... передаючи його до європейського уряду, що перебуває під демократичним контролем Європейського Парламенту і діє згідно з європейськими законами у сфері зовнішньої політики, оборони, економіки та захисту громадянських прав. Федералістська модель пропонує справді наднаціональну державу, яка співіснує з державами-членами і використовує суверенітет у межах своєї компетенції”. На думку прихильників цієї концепції експансіоністська природа держави робить неминучими постійні конфлікти та війни. Їхне попередження та забезпечення вічного миру в Європі вважалися можливими лише в результаті обмеження державного суверенітету, аж до повного його скасування на користь федеративного об’єднання. Основною метою інтеграційної політики проголошувалося створення федерації європейських народів, яка б забезпечила їхнє примирення та відродження після катастрофи, до якої призвів націоналізм.

Не дивно, що перші важливі практичні кроки на шляху реалізації федеративної ідеї були здійснені саме в період між двома світовими війнами. Зокрема з’явилася робота австрійського графа Рішара Куденхове-Калергі “Пан-Європа”, яка була покладена в основу створення Пан’європейського союзу. Перший конгрес Союзу, на якому були присутні 2 тис. учасників із 24 країн, відбувся у 1926 р. у Відні. Під час конгресу було визначено основні напрями розбудови європейської конфедера-

ції: військовий альянс; поетапне утворення митного союзу; спільне використання колоній європейських держав; єдина грошова одиниця; співробітництво європейських та інших держав у межах Ліги Націй. Основне завдання пан'європейського руху полягало в поширенні ідеї єдиної Європи серед парламентарів, урядовців, представників промислових і громадських кіл.

На цей час припадають і перші офіційні урядові пропозиції у напрямі європейського федеративного будівництва. Міністр закордонних справ Франції Арістід Бріан, активний учасник пан'європейського руху, виступив у 1929 р. на Асамблеї Ліги Націй у Женеві із закликом утворити європейську федерацію. Ця пропозиція була конкретизована в "Меморандумі про організацію режиму федеративного європейського союзу", опублікованому французьким урядом у травні 1930 р. У Меморандумі вперше були використані такі розкожі та актуальні сьогодні поняття і цілі, як "спільний ринок", "митний союз", "рух товарів, капіталів та громадян", "захист економічно відсталих європейських регіонів", "спільнота європейських народів" та ін.

Активізація європейського федералізму після Другої світової війни

Встановлення диктаторських режимів у Європі та початок Другої світової війни відіграли каталізуючу роль у справі зростання авторитету ідеї федеративної Європи. Рушійною силою цього процесу став рух Опору, який виступив на підтримку ідеї європейської єдності. Вже у 1939 р. лідер французьких соціалістів Леон Блюм закликав захистити "незалежність націй у рамках федеративної та роззброєної Європи". У 1941 р. в Італії Альтьєро Спінеллі та Ернесто Россі заснували Європейський федералістський рух. У 1943 р. на засіданні в Мілані було прийнято відповідний Маніфест, що став стратегічною програмою дій, яка вбачала в утворенні європейської федерації єдину можливість збереження демократичних свобод в Європі й попередження встановлення міжнародної анархії. Розроблені в Маніфесті федералістські ідеї відіграли мобілізуючу роль у становленні європейського руху Опору проти нацистської Німеччини.

У цей час основним гаслом федералістського руху, основною рушійною силою його розвитку були ідеї демократії та свободи. В умовах панування нацизму в Європі серед населення європейських країн з'являлося все більше прихильників ідеї пожертвувати національним державним суверенітетом заради Європейської Федерації як гаранта миру та безпеки. "Національна незалежність, свобода, соціалізм, — проголошував Маніфест, — пануватимуть лише тоді, коли Федерація... буде їх основою, а не їх наслідком... Утворення Європейської Федерації, таким чином, є першорядною метою, на якій прогресивний європейський рух має сконцентрувати всю свою енергію". У Франції активні прихильники єдиної Європи (Анрі Френе, Жорж Бідо, Альбер Камю, Едмон Мішле, Франсуа де Ментон) об'єдналися навколо утвореної в 1941 р. газети "Комба". Було навіть засновано постійне бюро з метою координації дій щодо визволення країн — учасниць руху Опору та організації федеративного союзу європейських народів.

Після Другої світової війни проблема європейської інтеграції актуалізувалася. Але цього разу значення ідей європейського об'єднання зростає, оскільки вони все більше збігаються з конкретними реаліями міжнародної політики. Об'єднання європейських країн стає центральним питанням порядку денного практичної політики держав, воно все частіше обговорюється не лише в широких колах активістів, а й в урядових кабінетах. Протягом 1946—1947 рр. формуються основні масові організації федералістського руху: Європейський союз федералістів, Соціалістичний рух за утворення Сполучених Штатів Європи, Європейський рух, Європейська ліга економічного співробітництва. Одночасно вносяться корективи в концепцію об'єднаної Європи. Центральною ідеєю пан'європейців залишається побудова Сполучених Штатів Європи, але вимоги наднаціональності й федералізму проголошуються у м'якших формах.

Федералістська модель європейської інтеграції та її недоліки

Зміст традиційної федералістської концепції полягав в ідеї об'єднання Європи на основі федеративного принципу, який

передбачав підпорядкування національних та регіональних органів управління спільним наднаціональним структурам. Розглядаючи єдину Європу як основну й кінцеву мету своєї діяльності, європейські федералісти використовували такі аргументи, як історична та культурна єдність народів, що проживали на континенті, необхідність забезпечення миру й демократії, а також вирішення економічних, політичних та інших проблем, які виходили за межі компетенції національної держави.

Федералістські плани європейського об'єднання, які мали спільну мету — утворення європейської федерації та європейського уряду шляхом здійснення інституційно-конституційних заходів, а також прийняття міжнародно-правових документів, різнилися методами та формами втілення цих планів у життя. Можна виокремити два основні методи досягнення федералістських цілей: кооперативний та інтеграційний. *Кооперація* — це спільні дії держав, спрямовані на узгодження питань, що становлять спільний інтерес. Органи управління, що утворюються внаслідок співробітництва, формуються з представників, які отримують мандат на представництво інтересів національних держав. Рішення та угоди приймаються лише одностайно і мають силу лише для тих держав-членів, що їх схвалили. В конституційному плані корпоративним органам делегується незначна частка внутрішніх повноважень держави, необхідна для впровадження узгоджених дій у життя.

Інтеграція, навпаки, передбачає делегування права прийняття рішень органам управління, функціонери яких не представляють інтереси країн, громадянами яких вони є. Прийняття рішень не потребує одностайності, і вони є обов'язковими для всіх держав-учасниць. Рішення інтеграційних органів мають виконуватися без подальших узгоджень і обговорень у національних законодавчих органах, що веде до формування нової наднаціональної юридичної структури, повноваження якої практично перевищують повноваження національних законодавчих та виконавчих структур. Значно послаблюється або майже повністю зникає національний контроль за прийняттям та виконанням угод, які переходять до компетенції міжнародних функціонерів. Відмінність між двома підходами феде-

ралістської теорії полягає в інституційно-юридичній формі європейського об'єднання, що ґрунтується на принципі поділу влади.

За характером міжнародно-правових угод, ступенем відчуження державного суверенітету та компетенцією міжнародних інститутів виокремлюють дві основні форми федералістського об'єднання: федерацію та конфедерацію. За рівнем інституційно-правового регулювання та локалізацією міжнародної правосуб'єктності держав-членів *федерація* є найбільш радикальною формою інтеграційного об'єднання. Процес формування федерації базується на методі інституційної інтеграції, в результаті якого відбувається злиття основних інститутів держав-членів у нові міжнародно-правові структури. При цьому значно або повністю обмежується суверенітет суб'єктів федерації і максимально акумулюються на федеральному рівні основні законодавчі та виконавчі функції їхніх національних інститутів. Класичний федералізм розглядає формування федерації скоріше не як процес поступового переходу від простих до складніших форм інтеграційного об'єднання, а як одноразовий міжнародно-правовий акт, що має характер конституції. Фактично, йдеться про утворення на міжнародному рівні інституційної структури національної держави з центральними федеративними інститутами, які копіюють національну державну владу.

На відміну від федерації з її майже унітарними організаційними принципами, притаманними централізованим державним утворенням, *конфедерація* відображає значно нижчий рівень локалізації міжнародної правосуб'єктності. Незважаючи на те, що конфедерація також є суб'єктом міжнародних відносин, її повноваження у сфері зовнішньої та внутрішньої політики, на відміну від федерації, значно обмежені. Держави-члени передають конфедеративним інститутам лише невелику частину суверенітету з чітко обумовленого кола питань. Основним гарантом цілісності державного суверенітету є право вето, яке дає можливість заблокувати будь-яке рішення центральних органів, що не відповідає національним інтересам суб'єктів конфедерації. Таким чином, інтеграційні процеси в конфедеративному об'єднанні розвиваються лише в тих напрямках, де

збігаються інтереси всіх країн-членів, що надає їм більш функціонального характеру. На відміну від переважно інституційного аспекту інтеграції, у федеративному об'єднанні значення конфедерації полягає насамперед в узгодженні функцій окремих її суб'єктів, координації їхньої діяльності та позицій з окремих проблем. У цьому аспекті діяльність конфедеративного об'єднання певною мірою відповідає принципам міждержавного співробітництва.

Основний недолік класичного федералізму полягав у тому, що в основу його концепції закладалася хибна теза про можливість інституційно-конституційного оформлення об'єднання держав за обмежений проміжок часу. Кінцева мета федералістської теорії — утворення федерації чи конфедерації європейських держав — одночасно проголошувалася як необхідна умова для початку інтеграційного процесу. Розглядаючи наднаціональні структури як основний стимулюючий фактор в інтеграції країн, подібний до того, який властивий державній владі щодо інтеграції внутрішніх національних регіонів, прихильники федералізму робили висновок про необхідність утворення такого елемента, що стимулює інтеграцію на міжнародному рівні саме на початковому етапі інтеграції. Наділена наднаціональними повноваженнями політична влада мала б змогу створити ефективніший механізм на шляху поглиблення інтеграції в економічній, політичній, військовій, соціальній та інших сферах.

Будуючи положення своєї теорії, прихильники класичного федералізму виходили з розрахунків про зростання значущості ідеї європейської єдності не тільки серед правлячих кіл європейських держав, а й серед населення. Вважалося, що кількість прихильників “об'єднаної Європи” зростатиме прямо пропорційно кількості питань, рішення яких виходили за вузькі національні можливості окремих держав. Одного дня, на думку федералістів, мав настати момент, коли не лише політики, а й народи зрозуміють необхідність відмови від частини національного суверенітету на користь наднаціонального об'єднання заради спільного вирішення як важливих глобальних питань, так і проблем розвитку окремих країн.

Криза традиційних федералістських концепцій єдиної Європи

На межі 50—60-х років стало зрозумілим, що розвиток європейської інтеграції не відповідає теоретичним моделям федералізму. Ставка прихильників федералізму передусім на швидкий розвиток європейської свідомості, яка мала стати важливим стимулом інтеграційного процесу, виявилася хибною. Закінчилися невдачею також перші значні спроби на практиці реалізувати федералістські ідеї наднаціонального об'єднання, зокрема ті, що стосувалися питань політичної інтеграції. Провал проектів Європейських оборонного й політичного співтовариств у 1954 р., проектів Фуше в 1960 та 1962 рр. продемонстрували передчасність політичної інтеграції та невідповідність більшості суспільства та окремих фракцій політичної еліти до сприйняття наднаціональних структур.

Федералістські концепції будувалися на припущенні про тотожність спільних цілей та потреб учасників інтеграційного процесу. На практиці з'ясувалося, що кожна з держав-учасниць ставила насамперед власні цілі. До того ж замість переміщення повноважень політичних інститутів із національного на федеральний рівень, розвиток європейської інтеграції відбувався скоріше у зворотному напрямі, що, зокрема, демонструвала активізація міжурядового співробітництва. Ця тенденція простежувалася не лише в межах європейських економічних співтовариств (яскравим прикладом є "люксембурзький компроміс" у січні 1966 р., коли прихильники федералістської розбудови Європи на чолі з Лео Тінденмансом зазнали поразки від реалістів на чолі з президентом Франції Шарлем де Голлем), а й в утворенні низки європейських організацій, що ґрунтувалися на принципах міждержавного співробітництва (Європейська асоціація вільної торгівлі).

Отже, спроби практичної реалізації основних положень класичного федералізму в 50—60-ті роки виявили неспроможність. Основні причини таких невдач крилися насамперед у нормативному, доктринальному характері класичної теорії федералізму, в основу якої були покладені не стільки об'єктивні фактори, що мали визначати практичні форми та методи європейського об'єднання, скільки суб'єктивні, далекі від реальної

дійсності уявлення федералістів про те, якою має бути об'єднана Європа. Суто інституціональний підхід до європейської інтеграції, що базувався на твердженні про готовність правлячої еліти та населення позитивно сприйняти утворення загальноєвропейських федеративних структур, не передбачав необхідності пошуку інших форм і методів будівництва європейської федерації. Ситуація ускладнювалася також тим, що класичний федералізм розглядав процес утворення європейського об'єднання як одноразовий інституційно-юридичний акт, який становив як початок, так одночасно і завершальний етап інтеграції, що значно ускладнювало аналіз розвитку цього процесу в часі. Досить односторонній та однозначний характер федералістської моделі, яка будувалася не стільки на аналізі об'єктивних передумов інтеграції, реальних оцінках її перспектив та можливих форм реалізації, скільки на догматичних, позбавлених будь-яких доказів, аксіомних твердженнях про єдино можливе федералістське майбутнє Європи, робили її досить вразливою й неспроможною оперативно реагувати на зміни в тенденціях європейської інтеграції.

Нові тенденції у розвитку європейського федералізму

Як показала практика, розрахунки на підготовленість держав до загальноєвропейських федеральних структур виявилися хибними, що змусило деяких прихильників федералізму шукати гнучкіші форми впровадження федералістської стратегії у практику європейської інтеграції. Залишивши незмінною перспективну мету — федеративну Європу, реформатори класичного федералізму, до яких зараховують Арот'єро Спі-неллі, Поля Тейлора, Карла Фрідріха, а з початку 80-х років навіть Дені де Ружмона, практично відмовилися від традиційних федералістських методів інституційної інтеграції, що продемонстрували низьку ефективність. Намагаючись розробити нові теоретичні підходи до проблеми європейської інтеграції, які б адекватніше враховували еволюцію інтеграційних процесів, послідовники цього напрямку федералізму зосередили увагу не стільки на цілях інтеграції, які так і залишаються незмінними апріорі, скільки на методах та шляхах їх досягнення. Утворення європейської федерації сучасні прихильники

федералізму розглядають скоріше як процес федералізації європейських структур, початковим елементом якого є не утворення юридично-інституційних федеративних структур, як передбачає класичний федералізм, а скоріше, співробітництво та спільні міждержавні угоди та рішення. Саме інтенсифікація та поглиблення міждержавного співробітництва мають підготувати європейське суспільство до розуміння необхідності поступового утвердження інтеграційних структур федеративного характеру.

Нова інтерпретація федералізму робить його стратегію досить гнучкою і дає змогу використовувати й залучати форми та методи, розроблені іншими інтеграційними теоріями. Показовим у цьому плані є зарахування сучасними прихильниками федералізму до своїх лав відомого практика та теоретика європейського інтеграційного процесу Жана Монне. Розглядаючи можливість Європейської федерації, Ж. Монне, однак, був активним прихильником функціональних методів її утворення. На думку Ж. Монне, федералізм мав стати кульмінаційною точкою в тривалому, складному та суперечливому інтеграційному процесі: “Я завжди підтримував позицію, що політичний союз у Європі має формуватися, як і економічна інтеграція, крок за кроком. Одного дня цей процес приведе нас до Європейської федерації”. Сконцентрувавши увагу на дослідженні динаміки інтеграційних процесів, прихильники функціоналізму певною мірою сприяють збагаченню федералістської теорії, розкриваючи можливі шляхи утворення європейської федерації.

Сучасні прихильники федералістської ідеї зосереджують увагу не стільки на цілях інтеграції, скільки на аналізі реальних інтеграційних процесів, що відбуваються в Європі, а також на виробленні адекватної, гнучкої стратегії щодо цілей та способів реалізації федерації. Зберігаючи спадкоємність основної мети — утворення європейської федерації, вони відмовляються від категоричних та односторонніх положень традиційного федералізму.

Показовою у цьому плані є концепція так званого *інтегрального федералізму*, яку розвивають Олександр Марк та Фердинанд Кінські. Основна ідея цієї концепції полягає у забезпечен-

ні переходу до європейських федеративних структур за допомогою не стільки інтеграції забюрократизованих, технократичних державних інститутів, скільки інтенсивного залучення до інтеграційних процесів усього суспільства. Йдеться насамперед про пряму участь у процесі прийняття рішень на національному і європейському рівнях таких елементів інтеграційного процесу, як регіони (вирішення проблеми відсталих регіонів) та національні меншини. На думку послідовників інтегрального федералізму, саме регіони та національні меншини мають стати тими базовими елементами інтеграції, що візьмуть на себе частину повноважень держави, які відповідають їхньому рівню компетенції. Послідовники інтегрального федералізму фактично переносять принцип субсидіарності, що використовується Європейським Співтовариством у взаємовідносинах із державами-членами, на такі складові інтеграційного процесу, як регіон, громада, національні меншини. Регіонам, що складаються з низки місцевих громад, за Д. де Ружмоном, властивий той рівень активності, коли громадяни здатні самостійно вести спільні справи. Як опора європейської федерації вони формують нову ланку між громадами, країнами-членами та Співтовариством. У кінцевому результаті це має привести до виникнення нової мережі різномірних центрів співробітництва та поглиблення інтеграційних процесів, що ґрунтуються на федеративних принципах як на регіональному, так і на локальному рівнях.

Зважаючи на розбіжності інтересів держав-членів, а також на їх відмінності, федералісти визнають необхідність утвердження принципу *союзу в різноманітності*. Говорячи про загальноєвропейські заходи (європейський паспорт, обмін студентами, культурні заходи), Жак Делор підкреслював, що в них “абсолютно немає прагнення до уніфікації. За великим рахунком, за кожною країною залишається право наслідувати свою історію, свої традиції, звичаї, специфічні особливості. Наша Європа буде об’єднана тільки за збереження її різномірності”.

На думку прихильників європейської федерації, сучасна ситуація в Співтоваристві не тільки не є кроком назад від федерації, а й навпаки, свідчить про спільне бажання рухатися далі

пляхом інтеграції. Деяка децентралізація в прийнятті рішень дає змогу в гнучкій формі усунути важливі суперечності та розбіжності, що гальмують інтеграційний процес, який неодмінно, як вважають федералісти, приведе до федеративного об'єднання. Як доказ наводяться закріплені в Єдиному європейському акті положення про директиви та принцип взаємної довіри. Так, діяльність внутрішнього ринку базується приблизно на 300 директивах, які визначають лише спільні цілі та завдання, залишаючи за країнами право вибору конкретних методів виконання. Принцип взаємної довіри, враховуючи реальні труднощі та розбіжності, дає можливість зняти з порядку денного питання про необхідність зближення національних законодавств і введення єдиних регламентацій.

Визнаючи факт обмеження повноважень Європейського Співтовариства переважно сферою регулювання та висування ініціатив, деякі прихильники федеративної теорії обстоюють концепцію так званого *“галузевого” федералізму*. Основна ідея цього підходу полягає у твердженні про поступове розширення федеративних повноважень Співтовариства лише в окремих галузях діяльності. Це стосується таких сфер діяльності ЄС, як соціально-економічна, технічна, охорона здоров'я, охорона навколишнього середовища та транспорт, де більше 80 % питань вирішується на основі федеративних принципів. На підставі аналізу еволюції європейських інтеграційних процесів, а також останніх нормативних документів Європейського Співтовариства робиться висновок про поступове поширення федералістських принципів на такі сфери, як валютно-фінансова політика та зовнішня політика. Перехід до останнього етапу формування Економічного і валютного союзу (ЕВС) свідчить про еволюцію Співтовариства в цих питаннях саме за федеративною схемою. Утворення Європейської системи центральних банків (ЄСЦБ) спільно з Європейським центральним банком (ЄЦБ), повністю автономним інститутом Співтовариства, передбачає відповідальність цих органів за розробку і виконання спільної валютної політики. В галузі зовнішньої політики спільні позиції значно слабші й формуються лише в таких питаннях, як торгова політика, політика допомоги третім країнам, проблеми світового характеру. Один із відомих сучасних

прихильників федералізму Майкл Бургесс стверджує, що, незважаючи на “багаті” та “глибокі” політичні дискусії в майбутньому, федералістська ідея вже набула втілення в Європі.

Сучасні федералістські концепції, які намагаються врахувати вимоги та тенденції реальних інтеграційних процесів, мають модернізований характер, вирізняються достатньою гнучкістю своєї стратегії та здатністю до швидкої адаптації у структурних комбінаціях, федеративних процесах. Нова інтерпретація федералізму не тільки дає можливість використовувати для розвитку своєї теорії положення інших теоретичних концепцій, таких як функціоналізм та неофункціоналізм, теорія комунікацій та ін., а й робить його більш адекватним реальним інтеграційним процесам у Європі.

Досить широка підтримка федералістської ідеї серед депутатів Європейського Парламенту, постійне її обговорення в науково-академічних колах, а також зростаючий інтерес серед деяких національних політиків свідчать про те, що федералізм продовжує впливати на пошуки ефективних форм розвитку європейської інтеграції. *Прискорення європейських інтеграційних процесів, притаманне нашому часові, без сумніву, вдихнуло нове життя в ідеї федералізму. Нещодавне збільшення кількості членів Європейського Союзу до 27 держав робить федералістську модель ефективною для поєднання таких процесів, як розширення та поглиблення інтеграції, і в економічній, і в політичних сферах.*

1.2. Неофункціоналістський напрям дослідження європейської інтеграції

Витоки неофункціоналістської концепції інтеграції

Однією з найбільш поширених концепцій європейської інтеграції, що активно обговорюється й дискутується сьогодні, є неофункціоналізм. Виникнення неофункціоналізму як концепції фактично пов'язане зі спробами знайти відповіді на ті питання інтеграційного процесу, на які не могли відповісти прихильники класичного федералізму. На відміну від останніх

послідовники неофункціоналізму в будівництві своєї стратегії виходили з урахування реальних тенденцій інтеграційного процесу, що дало змогу виробити й утілити в життя низку важливих її елементів, а саму концепцію вивести в розряд провідних напрямів теоретичних досліджень політичної інтеграції. Аналізуючи витoki виникнення неофункціоналізму, А. Спі-неллі підкреслював, що ця модель європейської інтеграції “ви-зріла в головах тих, хто пізнав великий адміністративний до-свід роботи в спеціалізованих органах, яким під час Першої та Другої світових війн союзники передали адміністративне пра-во вирішення питань, що становили спільний інтерес (розподіл сировини, підтримка національних грошових одиниць, спіль-не воєнне командування)”.

Концепція неофункціоналізму намагається пояснити дина-міку розвитку співробітництва та координації політичних кур-сів національних держав, а також логіку міжнародних обмін-них процесів. Неодноразові спроби вольового врегулювання міждержавних відносин на міжурядовій основі, що робилися задовго до того, як європейська інтеграція стала реальністю (Міжнародний телеграфний союз — 1865 р.; Угода про універ-сальні поштові вимоги — 1875 р.), неофункціоналізм пояснює як наслідок інтенсифікації глобальних обмінних процесів у технічній, комунікаційній та комерційній сферах, а також прагненням здійснювати контроль та координацію цих дій.

Концепція сучасного неофункціоналізму виникла і розви-валась не на порожньому місці. Основні її положення були роз-роблені на базі теорії традиційного функціоналізму, одним з ідеологів якого був відомий англійський соціолог Девід Мітра-ні, котрий зробив значний внесок у розвиток функціональної теорії міжнародних відносин. На відміну від класичної федера-лістської теорії, яка будувала свою стратегію на ідеалізованих уявленнях про готовність суспільства сприймати федерацію як необхідність інтеграційного процесу, Д. Мітрані виводив основ-ні положення своєї концепції з реальних тенденцій та потреб міжнародних відносин у міжвоєнний період, особливо в період кризи 30-х років. Основна мета функціоналістської ідеї поля-гала в “попередженні політичних розбіжностей шляхом поши-

рення мережі міжнародних агентств, націлених на інтеграцію життєвих інтересів усіх націй”.

Відмінна особливість функціоналізму полягала у запереченні будь-яких виявів силової політики, як міждержавного, так і федеративного характеру, здатних лише відновити націоналістичні тенденції у тій чи іншій формі. Аналізуючи та моделюючи систему міжнародних відносин, Д. Мітрані пропонував оперувати не поняттями, що визначають рівень поділу влади — держава, конфедерація, федерація, а елементами менш глобального характеру, визначеними потребами окремої людини. Він закликав спочатку виокремити проблеми, які необхідно вирішити для забезпечення економічного та соціального добробуту, а форма, за допомогою якої вони будуть вирішені, має визначитися сама по собі. Співробітництво та взаємодія при цьому пропонувалися саме в питаннях соціально-економічного характеру, вирішення яких є актуальним для всіх держав і тому, певною мірою, може об’єктивно бути об’єднувальним елементом. Таке функціональне співробітництво, наприклад, у галузях транспорту, охорони здоров’я або енергетики, виключало необхідність попередньої розробки тієї чи іншої конституційної моделі чи будь-якого ідеологічного підґрунтя. Ініціатива в цьому плані мала виходити в кожному конкретному випадку від індивідуумів, приватних груп чи урядів, які самі визначили б ту чи іншу форму співробітництва. “Кожного разу, — стверджував Д. Мітрані, — природа та значення проблеми будуть визначати відповідну форму інституцій”.

Д. Мітрані зараховував питання економічного, соціального та культурного співробітництва до так званих позитивних функцій. Тоді як політика, право, безпека розглядалися ним як функції “негативні”, що, як правило, відіграють роль основного джерела розбіжностей і конфліктів. Хоча функціональне співробітництво могло розвиватися в усіх напрямках, перевага віддавалася “позитивним” функціям. Перші спеціалізовані інституції, що виникнуть у слабко політизованих технологічних сферах, зумовлять появу аналогічних у секторах, що до них примикають. Усе більше людей таким чином буде залучено до функціонального співробітництва, що поступово приведе до розвитку в їх свідомості почуття міжнародної відповідальності

та необхідності вирішення власних потреб не на національному, а на міжнародному рівні. Така модель міжнародних відносин мала попередити можливість виявів націоналізму та забезпечити надійні гарантії миру. Ще задовго до Жана Монне, Робера Шумана та Конрада Аденауера Д. Мітрані пропонував створити мережу міжнародних агенцій, які за рахунок своєї діяльності глибоко проникнуть в економіку Німеччини, попередивши тим самим усі можливі форми агресії з її боку. Стверджуючи, що федералізм не здатний створити мирну систему міжнародних відносин, Д. Мітрані не ставив під сумнів можливий федеративний характер функціонально утворених міжнародних організацій, чия компетенція мала бути достатньою для подальшого розвитку та вдосконалення функціонального співробітництва. Поступово “акумуляція такої кількості часткових повноважень, — прогнозував Д. Мітрані, — приведе одного дня до утворення справді авторитетної організації”.

Суто функціональний характер рекомендацій Д. Мітрані викликав критику не лише з погляду їх ідеалізму та наївності, більше притаманних федералістським концепціям. Насамперед вона стосувалася положень, що розглядали вузькотехнократичні засоби вирішення проблем, які мали складний, явно виражений політичний характер. Штучне звуження динаміки величезного комплексу міжнародних процесів лише до вузькорациональних положень політичної економії, бажання деполітизувати міжнародні відносини значно обмежували можливості функціональної теорії. Активно критикувалася також значна переоцінка Д. Мітрані ролі раціонального фактора у формуванні соціальної поведінки.

Проте, незважаючи на недоліки, цілу низку положень концепції Мітрані, що обстоювали позитивне значення процесу децентралізації, технократичного співробітництва та застосування міжнародної адміністрації у вирішенні проблем добробуту та миру, були пізніше використані та розвинені прихильниками функціоналістських традицій. Функціоналізм став теоретичною основою для розвитку неофункціоналістської концепції політичної інтеграції, що набула активного розвитку в 50-ті роки.

Неофункціоналістське бачення передумов і змісту інтеграційного процесу

Неофункціоналізм як самостійна теорія виник у вигляді своєрідної реакції американських академічних кіл на попередні невдалі спроби пояснити логіку та передбачити зміни в сучасних міжнародних відносинах. Належачи, як правило, до представників академічної соціологічної науки, неофункціоналісти розглядали інтеграцію, на відміну від федеративної моделі або суто функціональної версії наднаціональної парадигми, як більш складний, багатосторонній та досить тривалий у часі процес. Основні положення теорії неофункціоналізму розробив наприкінці 50-х років відомий американський політолог, професор Каліфорнійського університету Ернест Хаас. Подальший розвиток неофункціоналізму, вдосконалення його методів та ревізіонізм деяких положень пов'язані з іменами відомих теоретиків: Філіппа Шміттєра, Леона Ліндберга, Стюарта Шайнгольда, Пола Тейлора.

Неофункціоналісти ідентифікують взаємодії в економічній сфері та потреби добробуту як реальну основу для позитивного співробітництва. Спільні зусилля в цьому напрямі розглядаються як найкраща протиотрута щодо атавістичних виявів націоналізму. Одночасно неофункціоналізм зовсім не виключає врахування у своїх теоретичних формулах творчих можливостей політиків. Навпаки, він визнає, що в нашому, далеко недосконалому світі політики, з властивими їм чисельними мотиваціями, продовжують відігравати важливу роль, зберігаючи й навіть посилюючи значення людського фактора в політичній інтеграції.

Певною мірою неофункціоналізм у цьому питанні ближчий до класичного федералізму, ніж до функціоналізму Д. Мітрані. Він розглядає регіональну інтеграцію у взаємозв'язку з політичним процесом, який включає (і це визнають федералісти) пошук шляхів соціального примирення та збалансування конфліктних інтересів, що є в усіх суспільствах. Робиться спроба відповісти, як і чому під час інтеграційного процесу держави відмовляються від свого повного суверенітету, як і чому вони добровільно об'єднуються та змішуються зі своїми сусідами, втрачаючи фактично частину суверенітету заради придбання

нової технології спільного вирішення конфліктів. На відміну від функціональної моделі Д. Мітрані, яка розроблялася значною мірою під впливом подій Першої світової війни та міжвоєнного періоду і, у зв'язку з цим, негативно оцінювала значення регіональних союзів як одну з першопричин виникнення конфліктів у міжнародних відносинах, неофункціоналізм в аналізі політичної інтеграції більше схиляється саме до регіонального, а не глобального співробітництва.

Взаємозв'язок практики західноєвропейської інтеграції з теоретичними розробками неофункціоналізму досить явно простежується на аналізі еволюції основних його положень залежно від темпів та характеру змін, що відбувалися в інтеграційному процесі в Європі наприкінці 50-х — у 60-х роках. Посилення протистояння держав — членів Європейського Співтовариства в питаннях політичного співробітництва, протидія, що посилювалася, найскромнішим спробам реалізації наднаціональної політики, передбаченої Римськими угодами, консолідація сил прихильників міждержавного співробітництва в регіональній політиці на чолі з президентом Франції Ш. де Голлем (Люксембурзький компроміс 1966 р.) змусили прихильників неофункціоналізму внести низку важливих змін у теоретичну концепцію, пристосовуючи її до реальних подій та роблячи її положення зрозумілими та адекватними щодо практичних регіональних змін.

Подібна еволюція характеризує теоретичні дослідження не тільки послідовників неофункціоналізму пізнішого періоду (кінця 60-х — 70-х років), а й самого засновника неофункціональної теорії Е. Хааса. У ранніх працях Е. Хааса “Динаміка міжнародних відносин” (1956), “Об'єднання Європи: політичні, соціальні та економічні сили” (1958), написаних під впливом реальних успіхів західноєвропейського інтеграційного процесу, були закладені базові положення неофункціонального підходу до регіональної інтеграції, що характеризувалися досить оптимістичним характером та далекосяжними завданнями.

Переростання європейського інтеграційного процесу з вузької сфери вугілля та сталі на більш розгалужені галузі Спільного ринку дали Е. Хаасу підстави стверджувати про постійну

позитивну динаміку в напрямі поглиблення європейської інтеграції. На тлі скромного, але неухильного зростання транснаціонального функціонального співробітництва доля національних європейських держав вимальовувалася досить песимістично. Перспектива наднаціонального характеру розвитку європейської інтеграції припускала також кардинальні зміни в поведінці політичної еліти як на національному, так і на міжнародному рівнях. Е. Хаас оцінював політичну інтеграцію як “процес, в якому учасники політичного життя декількох окремих національних систем переконуються в необхідності переорієнтувати свою лояльність, розрахунки та надії у сторону нового центру, чії інститути володіють чи претендують на юрисдикцію щодо існуючих національних держав”. Натхненні першими успіхами в діяльності Спільного ринку, неофункціоналісти активно розвивали тезу наднаціонального та політичного характеру процесу інтеграції. Будучи в 60-ті роки впевненим у тому, що інтеграція переросла економічні межі співробітництва і перейде в політичну сферу, Е. Хаас стверджував про автоматичний та необоротний характер цього процесу для шести країн ЄЕС.

Основним критерієм, що визначає формування регіонального політичного співтовариства та його домінування над національною державою, Е. Хаас визначав такий суб’єктивний фактор, як наявність лояльності до його центральних інститутів серед різних соціальних груп. За Е. Хаасом, в основі відповідних змін у лояльності лежить властиве кожному індивідуумові почуття власних прагматичних інтересів. Якщо з тих чи інших причин соціальні групи визнають, що їхні інтереси можуть бути краще врахованими на регіональному чи світовому рівні, ніж на рівні національної держави, вони починають чинити тиск на національні уряди з метою утворення відповідного нового центру сили, якому ці соціальні групи готові підпорядковуватись. Згідно з цією логікою ЄЕС мало стати ядром Європейського політичного об’єднання, в якому Єврокомісія відіграла б головну виконавчу роль. У цьому аспекті неофункціоналізм дещо наближується до положень класичного федералізму в питанні щодо підготовленості населення європейських держав до сприйняття наднаціональних структур.

Відмінність полягала лише в тому, що неофункціоналізм розглядає це не як інтеграційну необхідність, а безпосередньо як саму інтеграцію, що виявляється в досить тривалому процесі набуття позитивних знань та досвіду спілкування різних соціальних та політичних груп із центральними інститутами інтеграційного об'єднання.

Ставлячи в залежність успіх європейської інтеграції від поведінки та інтересів різних соціальних груп, неофункціоналізм, як і класичний федералізм, дещо ідеалізував роль суб'єктивного фактора в розвитку міжнародних відносин. Водночас, на відміну від прихильників класичного федералізму, що розглядали діяльність національних політиків та адміністративної еліти як основне джерело нових конституційних змін, неофункціоналізм оцінював їх як важливу, але не єдину політичну та соціальну силу, що впливає на інтеграційні зміни. В сприянні регіональному співробітництву неофункціоналісти робили ставку на наднаціональні групи політиків та, особливо, лобістські кола, чий інтерес пов'язаний з функціонуванням транснаціональної економіки.

Як згадувалося вище, на відміну від федералізму, що розглядав лояльність як статично зафіксований стан частини суспільства, неофункціоналізм розглядає це поняття як процес постійної еволюції. Оскільки зміна лояльності соціальних груп відбувається емпіричним шляхом, на основі набутого досвіду, то цей процес може бути досить тривалим за часом. А це, у свою чергу, вимагає своєрідного перехідного періоду для трансформації лояльності стосовно національних інститутів у лояльність стосовно наднаціональних організацій. У цей період, згідно з твердженнями прихильників неофункціоналізму, виникає так звана подвійна лояльність, яка переростає в ту чи іншу форму залежно від прагматичних міркувань соціальних груп. Теза про подвійну лояльність дає послідовникам неофункціоналізму досить широкі можливості для стратегічного маневрування під час пояснення кризових періодів в історії європейської інтеграції (таких як поразка першого та другого планів Фуше 1961 та 1963 рр.; криза "порожнього стільця" 1965—1966 рр.; гальмування економічних інтеграційних процесів у середині 70-х років).

Неофункціоналізм проголошує неприйнятними будь-які спроби силового нормативно-інституційного переходу до наднаціональних федеративних утворень за рахунок національного державного суверенітету. Незважаючи на те, що в перспективі заміна національної держави на політичній арені наднаціональним співтовариством розглядається не тільки як можлива, а й як бажана, неофункціоналісти, керуючись об'єктивними факторами економічного розвитку, дійшли висновку про неможливість жодного волонтаристського втручання в інтеграційний процес із метою обмеження національного суверенітету держави на користь федеративного об'єднання.

Для розкриття механізму розвитку інтеграційного процесу, його поширення на нові сфери економічного, соціального та політичного життя неофункціоналізм ключовим елементом своєї теоретичної моделі робить *концепцію “переливання” (spillove)*. Основна ідея “переливання” полягає в кумулятивному характері інтеграційного процесу, якому властиве постійне поступове розширення впливу на суміжні сфери суспільного життя. Спільне вирішення найпростіших завдань, скажімо, технічного характеру, потребує, навіть за наявності узгодженої позиції всіх сторін, залучення додаткових аспектів інтеграційної діяльності вже не технічного характеру. В міру ускладнення характеру завдань, що потребують спільного вирішення, зростають рівень та обсяг засобів, що залучаються. З розвитком та поглибленням інтеграційного процесу, на думку неофункціоналістів, має поступово зростати його політичний характер.

Послідовники неофункціоналістської теорії вважають, що втілення неофункціоналістської схеми “переливання” найбільш притаманне саме Європейському регіонові, який характеризується високим рівнем структурних змін. Наявність спільних політичних цілей, що набули відображення в загальних угодах, розроблених за участю представників адміністративної, урядової та технократичної еліти, яка домінує в Європейському Співтоваристві, на думку неофункціоналістів, значно сприяє прискоренню реструктуризації регіонального політичного процесу. Е. Хаас та його послідовники у своїх висновках виходили з тих змін, які відбулися протягом короткої історії

Європейського Співтовариства. Поступово проблема національного суверенітету набуває менш гострого характеру під час обговорення питань, що становлять спільний інтерес і перебувають поза локальними національними можливостями їхнього вирішення окремими державами. Е. Хаас намагався довести органічну єдність економічного та політичного елементів інтеграційного процесу. Говорячи про поступову політизацію європейської інтеграції, Е. Хаас наполягав на неминучому переростанні її економічних форм у політичні. При цьому подібне “переливання” інтеграції розглядалося як об’єктивний процес розвитку економічного співробітництва, що давало можливість фактично стверджувати про автоматичний характер подібних змін, які, врешті-решт, приведуть до “повної втрати позицій у Європі існуючими національними державами”.

Невдовзі, під впливом труднощів, яких зазнав європейський інтеграційний процес, Е. Хаас та його послідовники змушені були дещо обмежити і, зрештою, значно переглянути свої прогнози. Жорстка негативна позиція Ш. де Голля щодо спроб Європейської Комісії обмежити застосування міжурядових форм співробітництва в політиці Співтовариства фактично призвела до повного теоретичного занепаду неофункціоналізму після 1965 р. Потрібен був деякий час, щоб знайти відповіді та пояснення невдалого застосування функціоналістської логіки в реалізації європейського інтеграційного процесу. Цей процес значно затягнувся в умовах, коли держави продемонстрували бажання цілковито контролювати комунітарні процеси. Актуальність неофункціоналістських моделей інтеграційного розвитку, на відміну від нових моделей міжурядового співробітництва, що почали домінувати серед європейських теоретичних досліджень, значно ослабла.

Ревізія теоретичних концепцій раннього неофункціоналізму наприкінці 60-х років

Спроби відновити концептуально-теоретичне та практичне значення неофункціоналізму поступово привели до ревізії основних його положень. Послідовники неофункціоналістської концепції Е. Хааса Л. Ліндберг та С. Шайнголд приділили основну увагу переосмисленню такого ключового її поло-

ження, як “переливання”. Зважаючи на невизначеність майбутнього європейського проекту після інституційної кризи 1965 р., вони дійшли висновку про мінливий характер інтеграційного процесу. У зв’язку з цим було відкинута однозначний “позитивізм” концепції “переливання”, яка не витримала протистояння зі зростанням ролі в комунітарній політиці такого фактора, як національні інтереси в період ери Ш. де Голля.

Припускаючи в ревізованій моделі неофункціоналізму можливість альтернативних результатів регіонального інтеграційного процесу, Л. Ліндберг і С. Шайнголд замінили “позитивізм” та впевненість у кінцевих результатах “переливання” зі сфери економіки у сферу політики, притаманних раннім версіям неофункціоналізму, на визнання його як одного з можливих варіантів інтеграційного розвитку. Більше того, один із послідовників Е. Хааса, Філіпп Шміттер, вивчаючи досвід інтеграційних процесів у Європі в другій половині 60-х років, дійшов висновку, що їм скоріше властивий стан спокою та стагнації. “Переливання” розглядається ним як одна із семи можливих форм розвитку інтеграції. Визнавши наявність в інтеграційному процесі групи питань, які не можуть бути переведені зі сфери національної компетенції держав під юрисдикцію центральних інтеграційних інститутів, теоретики неофункціоналізму фактично відмовилися від основного постулату неофункціоналізму про іманентність, неминучість політичної інтеграції та її автоматичний характер.

Необхідність теоретичної ревізії основних положень раннього неофункціоналізму пізніше визнав і сам Е. Хаас. Із 1967 р. він уже не наділяв неофункціоналізм можливостями чіткого передбачення майбутнього інтеграційного процесу, звузивши його значення лише до “початкової теорії” (*pre-theory*) інтеграції. Ставлячи під сумнів автоматизм “переливання”, Е. Хаас стверджував, що воно можливе, лише коли “актори, керуючись своїми переконаннями, що ґрунтуються на прагматичних інтересах, вирішують застосувати інтеграційні знання, яких вони набули в одному контексті, в новій ситуації”. Крім “переливання”, вони мають включати: “розлив” (*spill-around*), який передбачає розширення функціональної сфери діяльності інтегрованого об’єднання без відповідного посилення його компе-

тенції; “поступове будівництво” (*build-up*) або зростання компетенції інтеграційного об’єднання та автономії в прийнятті рішень, у тому числі в нових сферах; “скорочення” (*retrenchment*) або підвищення значення спільних арбітражних функцій у період, коли відбувається тимчасове скорочення повноважень центральних інтегрованих органів; “відплив” (*spill-back*), який передбачає повний відхід назад як у функціональній сфері, так і у сфері повноважень до встановлення статус-кво.

Згідно з твердженням одного з відомих критиків неофункціоналізму С. Хоффмана, в кожному індустріальному суспільстві є автономна сфера “високої політики”, яка містить питання традиційного міждержавного співробітництва і де ставляться на карту “велич та престиж, класифікація та безпека, домінування та залежність”. Ці складові високої політики, акторами якої можуть бути лише національні держави, включають досить складні та суперечливі елементи, для яких більш характерне протистояння, ніж солідарність. Поставивши під сумнів автоматичний характер “переливання”, Ф. Шміттер виокремив мінімальні умови, за якими “виконання функціональних завдань може мати природний експансивний характер”.

Зважаючи на розмах інтеграції, економічне співробітництво включає значно ширше коло учасників і, у зв’язку з цим, більше пристосоване для “переливання”, ніж спільна політика у сфері оборони. Не відмовляючись повністю від схеми “переливу” і розуміючи її важливе значення для збереження та підтримання всієї функціональної системи, Ф. Шміттер значно обмежив сфери інтеграції та її акторів, що робило “переливання” більш вірогідним, але значно обмежувало його сферу дії у межах інтеграційної системи. Фактично, функціональний “перелив” обмежувався лише легкими для співробітництва сферами, залишивши поза можливостями спільного вирішення складні проблеми дипломатичного та воєнного характеру. Обмеженість неофункціоналістської схеми “переливання” прагматичними, раціональними категоріями ставила взагалі під сумнів будь-яку можливість переходу до політичної інтеграції з її ірраціональними складовими, що часто не підлягають прагматичному детермінуванню. Л. Ліндберг та С. Шайнголд припускали навіть, що “Співтовариство може зупинитися на вузь-

ких питаннях економічного добробуту, з незначною компетенцією в питаннях “високої політики”.

Отже, основні зміни, яких зазнала теорія неофункціоналізму наприкінці 60-х років, стосувалися насамперед положень “переливання”. Зберігши центральну роль у функціональній моделі, вона значно еволюціонувала у напрямі обмеження свого глобального характеру. “Переливання” не тільки втратило автоматичний характер, а й обмежило сферу застосування та коло основних акторів. Європейське будівництво скоріше розвивалося за схемою, яку Джон Піндер характеризував як “негативну інтеграцію”. На відміну від “інтеграції позитивної”, що передбачала формування спільної політики, вона характеризувалася пошуком шляхів усунення суперечностей та розбіжностей між основними учасниками економічного співробітництва. Яскравим прикладом є повільний розвиток інтеграційних процесів у Європі в соціальній сфері. Так, для забезпечення вільного пересування громадян країн — членів ЄС основна увага приділялась усуненню перешкод, а не виробленню спільної політики. Співтовариство втручалось лише для того, щоб виправити аномальні явища, які могли з’явитися внаслідок відкриття кордонів. У результаті координації різних взаємовизнаних національних систем охорони здоров’я та соціального захисту основним завданням вважало покладатися лише на гармонізацію соціальних правил та конкуренцію, які дали потім можливість розпочати процес урегулювання. У пізніх роботах Е. Хаас так оцінював еволюцію Європейського Співтовариства: “виникнувши як особлива наднаціональна структура, сьогодні воно більше схоже на регіональний бюрократизований додаток до міжурядової конференції у постійних засіданнях”.

Визнавши мінливий характер інтеграційного процесу, прихильники неофункціоналізму змінили також своє ставлення до причинних факторів, які зумовлюють цю нестабільність. Йдеться насамперед про кризові явища в європейському інтеграційному процесі, що фактично стали невід’ємною його частиною. Якщо ранній неофункціоналізм передбачав можливість криз та конфліктів в інтегрованому об’єднанні лише як тимчасове явище, яке характеризувало його перехід на кожний

новий етап розвитку, то неофункціоналістський ревізіонізм змушений був не тільки визнати наявність кризових явищ у розвитку Європейського Співтовариства, а й оголосити їх органічно властивими для політичної інтеграції. Л. Ліндберг та Ф. Шміттер визнавали, що з розвитком інтеграційних процесів, ускладненням їхнього характеру та поглибленням завдань конфлікти не тільки не зменшаться, а й, вірогідно, зростатимуть. При цьому кризи проголошувалися необхідним елементом подальшого розвитку інтеграції, а їхнє врегулювання — “сутністю інтеграційної динаміки”. Саме під час пошуку компромісу сторони виробляють спільні підходи та формують узгоджену політику щодо питань, які становлять спільний інтерес.

Сучасні неофункціоналістські концепції європейської інтеграції

Починаючи з 70-х років прихильники неофункціоналізму як одну з центральних складових політичної інтеграції розглядають *зовнішній фактор*. Одним із перших вплив зовнішнього фактора на процес політичної інтеграції відобразив у неофункціоналістській теорії Джозеф Най. У низці праць він розвинув концепцію “активних” та “пасивних” зовнішніх факторів, що просувають регіональну інтеграцію. Ф. Шміттер увів у неофункціоналістську систему поняття *екстерналізму*, що об’єднувало як сприятливі, так і негативні зовнішні фактори, які так чи інакше впливають на інтеграційні процеси, а їх урахування мало важливе значення для пояснення інтеграційних змін. Особливу увагу Ф. Шміттер приділяв аналізу негативних зовнішніх факторів. На його думку інтеграція може викликати зворотну негативну реакцію з боку держав, які не входять до інтеграційного об’єднання, що, у свою чергу, змусить регіональне угруповання переходити до нових, складніших форм співробітництва. У результаті цілком можливе формування спільної зовнішньої політики, яка до того не існувала”. Ф. Шміттер, таким чином, уперше спробував застосувати вплив зовнішнього фактора на “переливання” до політичної інтеграції, а також формування спільної зовнішньої політики та політики безпеки.

Після періоду досить довгого застою протягом 60—70-х, а також початку 80-х років неофункціоналістська теорія знову отримала шанс претендувати на одну з найважливіших теорій політичної інтеграції. Активізація інтеграційних процесів після 1985 р., ратифікація договору про Європейський Союз у листопаді 1993 р. змусили теоретиків європейської інтеграції повернутися до аналізу найважливіших положень неофункціоналізму. Найбільшої актуальності в цьому плані набула концепція неофункціонального “переливання”. Особливо його значення зросло у світлі суттєвого розширення ЄС у 2004 та 2007 рр., яке вимагає від Співтовариства не тільки визначення перспективи практичної діяльності, а й більш-менш чіткого теоретичного обґрунтування своєї стратегії.

Розширення пропонує модифікацію неофункціоналістської схеми політичного “переливання”, що враховує як внутрішні, так і зовнішні фактори впливу на інтеграційний процес і має більше вибірковий, аніж передбачуваний характер. Це особливо доцільно враховувати, розглядаючи концепцію *експансії політичних зв'язків*, запропоновану Торстеном Педерсеном. Він стверджує, що питання розширення тісно пов'язані з процесом інституційного поглиблення ЄС шляхом вжиття серії квазіконституційних заходів. Цей політичний зв'язок набув особливого значення відколи Європейський Парламент розширив свої повноваження стосовно питання прийняття нових членів та застосування права вето. Формування й розвиток наднаціональних еліт (перш за все в межах Європейського Парламенту) не тільки збільшить їх вплив на стан взаємовідносин між політичними елітами як зовні, так і всередині ЄС, а й сприятиме пошуку ефективних рішень інтеграційних проблем.

Важливого значення у світлі розширення набуває неофункціоналістська *концепція екстерналізації*, запропонована Ф. Шміттером і підтримана пізніше Роем Гінсбергом, Е. Хаасом та іншими прихильниками неофункціоналізму. Основна ідея поняття екстерналізації полягає у твердженні про неминучий вплив європейської інтеграції на зовнішні процеси, який може викликати як позитивну, так і негативну реакцію. “Деякі треті країни, — стверджував Р. Гінсберг, — зацікавлені у зменшенні негативного впливу на їхню експортну економіку

цього нового замкнутого торговельного блоку, будуть претендувати на членство, асоційоване членство чи просто торговельні відносини з ЄС, побудовані на контрактній основі. Інші намагатимуться змінити дискримінаційну торгівельну політику ЄС через систему ГАТТ". Функціональне "переливання", особливо в нові політичні сфери, такі як Єдиний європейський ринок, діяло як стимулюючий фактор у Європі, на який орієнтувалися інші країни, оцінюючи вигоди та втрати від нечленства в ЄС. У результаті зовнішнє оточення ЄС поділилося на дві основні групи: для першої характерне активне зовнішнє "переливання", для другої — протидія, яка включає компетентну оцінку ставлення конкретних країн — нечленів ЄС та їхніх еліт до європейської інтеграції. В цілому, ці держави не бажають брати участі й із самого початку протистоять впливові Співтовариства, що зростає, висловлюючи скептицизм щодо наднаціональних принципів і цілей. Наприклад, шведські урядові та ділові кола з 1987 р. організували через національний парламент постійне стеження за законодавством ЄС із метою нейтралізації згубного впливу на власну зовнішню торгівлю й економіку як альтернативу повному членству в ЄС. Активне зовнішнє "переливання" передбачає, що країни-нечлени активно прагнуть остаточного членства в ЄС і бажають прийняти довготермінові цілі Співтовариства будь-якою ціною. Подання заявки Польщею й Угорщиною в 1994 р. частково впливало з бажання знайти нову стабільну політичну й економічну основу в Європі та свідчило про бажання цих держав приєднатися до спільної зовнішньої політики й політики безпеки навіть до моменту вступу до ЄС.

Дотримуючись аналогічної думки щодо концепції "екстерналізації", Стефен Джордж здійснив спробу розширити її сферу дії на всю світову систему. Він запропонував розглядати проект завершення формування внутрішнього ринку ЄС у 90-х роках як відповідь на зростаючу конкуренцію з боку США та Японії після другої світової нафтової кризи у 80-х роках. Йдеться про пошук нової комунітарної динаміки, яка б могла вивести Західну Європу зі статусу напівпериферійної зони у світовій економічній системі, особливо на фоні економічного зростання в США та Японії. Таке економічне протистояння, на

думку С. Джорджа, “неминуче сприятиме переливанню в політичну сферу і викликатиме неузгодженість у зовнішньополітичних орієнтирах, у тому числі в системі Європейського політичного співробітництва. Стосовно суперечностей, які виникають між ЄС та США щодо формування узгодженої політики на Близькому Сході та в Східній Європі, то, на думку С. Джорджа, вони можуть навіть сприяти “переливанню у сферу оборонного співробітництва на європейському рівні”.

Процес розширення, і особливо його Лісабонські критерії, визначив нові елементи в природі “переливання”. Те, що країни-нечлени набули тіснішої взаємодії з ЄС, наприклад, через Європейську економічну зону чи систему подання заявок на повне членство в ЄС, зумовило утворення форми прискореного та посиленого зовнішнього “переливання”. Так, угода ЄС — ЄАВТ про утворення Європейської економічної зони — викликала необхідність застосування поняття “комунітарних досягнень” ЄС, що мало гарантувати збереження досягнень Співтовариства перед перспективою розширення. Проте зовнішні зобов’язання країн — нечленів ЄС орієнтуватися на “комунітарні досягнення” спричиняли глибокі зміни в їхній внутрішній політиці. Перспектива вступу до ЄС вимагає від країн-кандидатів погодитися на застосування “переливання” основних нормативних положень ЄС на свою внутрішню політику. Так, у випадку з Мальтою в 1993 р. було застосовано примусове “переливання”, що полягало у вимозі реформування її економічної інфраструктури до остаточного узгодження повного членства.

Аналізуючи історію процесу розширення Європейського Співтовариства, можна зробити висновок, що неофункціоналістська теорія, навіть у виправленій формі, має значні обмеження щодо дослідження інтеграційних процесів у Європі, особливо на стадії розширення Співтовариства. Збільшення кількості країн-членів значно ускладнює формування консенсусу між правлячими елітами щодо довготривалих цілей ЄС. Розширення зменшує також однорідність Співтовариства, послаблюючи цілісність та ефективність його політики. Припущення неофункціоналізму про розвиток прогресивних, раціональних і домінуючих наднаціональних еліт стало менш імо-

вірним, оскільки “переливання” все частіше поширюється на життєво важливі сфери інтересів. До того ж зростання фактичної кількості членів ЄС неодмінно веде до збільшення відмінностей у розумінні європейської інтеграції з боку урядових і громадських кіл, особливо в нових країнах-членах, наслідком чого гальмується процес формування наднаціональних еліт.

Розширення збільшує прагматичні тенденції у межах ЄС за рахунок необхідності врегулювання та примирення все більшої кількості інтересів. Тенденція до прагматизму, що посилюється, призводить до потенційного зменшення можливостей консенсусу стосовно неофункціоналістських цілей. Процес розширення також демонструє, що неофункціоналізм суттєво недооцінює національний аспект та зростаючу роль національних урядів у ЄС. Політика Співтовариства обмежується і стримується націоналізмом антикомунітарного лобі, потужнішого за прокомунітарні наднаціональні еліти, сформовані в результаті конкурентної боротьби.

1.3. Проблеми європейської інтеграції у світлі сучасних політологічних і соціологічних досліджень

Інтеграційні концепції “первинного поглиблення”

З розвитком європейських інтеграційних процесів, поширенням їх на все нові сфери суспільного життя, появою нових, більш складних інтеграційних завдань, пов'язаних як із поглибленням інтеграції, так і з розширенням самого інтеграційного об'єднання, активізувалися також спроби теоретичного осмислення феномену європейської інтеграції, пошуку нових, принципово відмінних від федералістських, функціоналістських та неофункціоналістських підходів до вивчення європейської інтеграції. Сучасні дослідники намагалися врахувати основні недоліки федералістських, функціоналістських та неофункціоналістських досліджень європейської інтеграції й використати найбільш життєздатні та перевірені практикою по-

ложення як перерахованих вище концепцій, так і категорії структурно-функціонального аналізу, системний підхід та інші дослідницькі методи сучасної соціологічної науки. В основі такого підходу до вивчення політичної інтеграції лежало бажання позбутися ідеалізованого характеру теоретичних досліджень, надати їм практичного значення з урахуванням тих важливих змін, що відбулися в економічному, політичному та суспільному житті Європейського Співтовариства за останній період. Саме цим пояснюється порівняно обмежений характер завдань, що ставляться дослідниками, неуніверсальність розроблених концепцій, бажання не стільки передректи майбутнє європейської інтеграції, скільки відповісти на практичні питання сьогодення, проаналізувати динаміку об'єднавчого процесу.

Незважаючи на суттєві відмінності в аналізі інтеграції, за змістом прихильники сучасного федералізму та неофункціоналізму погоджуються, що інтеграція є занадто складним механізмом, ефективне функціонування якого неможливе без узгоджених дій усіх його елементів. Успішний розвиток інтеграції вважається можливим лише в результаті постійного вдосконалення інтеграційного механізму, поглиблення процесу співробітництва та, врешті-решт, переходу його на наднаціональний рівень. У світлі активних дискусій, що розгорнулися в 90-ті роки стосовно проблеми розширення ЄС, згадані вище теоретичні дослідження, враховуючи їх спільну позицію щодо необхідності поглиблення інтеграційних процесів як важливої запоруки не тільки ефективного розвитку, а й узагалі життєздатності Європейського Співтовариства, можна з певними застереженнями віднести до теоретичної школи так званого *первинного поглиблення*. Цей напрям розвитку європейської інтеграції знаходить підтримку не лише в науковому середовищі, а й серед ортодоксальних політичних кіл країн Співтовариства та все частіше серед технократичної бюрократії його наднаціональних інститутів — Європейської Комісії та Європейського Парламенту.

Підтримуючи необхідність поглиблення інтеграційних процесів, вони негативно оцінюють перспективу глобального розширення ЄС, стверджуючи, що розширене Співтовариство не

зможе протистояти викликам сьогодення. Збільшення кількості членів ЄС до того, як він досягне вищого (політичного) ступеня розвитку, призведе до перевантаження сучасної структури Співтовариства комплексом економічних, політичних та правових проблем неоднорідного характеру. Після подальшого розширення будь-яка серйозна реформа стратегії у напрямі посилення Співтовариства буде блокуватися, оскільки більшість нових членів може бути не готова проводити якісні реформи після приєднання або може не хотіти їх. Прийняття сучасних інтеграційних досягнень ЄС (*acquis communautaire*) вже тепер убачається занадто тяжкою ношею для нових членів, що потребуватиме достатньо тривалого перехідного періоду для адаптації. Прихильники цього підходу вважають, що “завчасне” прийняття Великої Британії та Греції є наочним прикладом неприйняття новими членами *acquis communautaire*. Особливо це стосується Спільної сільськогосподарської політики та бюджету ЄС, що неминуче справляє негативний вплив на політичний курс Співтовариства, збільшуючи непорозуміння в процесі поглиблення політичної інтеграції.

Прибічники сильної Європи відхиляють звинувачення щодо егоїстичності й обмеженості своєї позиції і наполягають на тому, що пріоритет поглиблення є оптимальним не лише для ЄС, а й для інших країн Європи. Вони вважають, що новим країнам-кандидатам немає сенсу входити до недієздатного Співтовариства, яке буде все більше роз'єднуватись і тому, врешті-решт, не зможе надати їм ефективну допомогу. До того ж, на думку прихильників “первинного поглиблення”, членство в сучасному ЄС не тільки не зменшить потенційну загрозу ісламського фундаменталізму в Туреччині або регіональну й етнічну ворожнечу в колишній Югославії, а також не гарантуватиме країнам Центральної та Східної Європи демократію та економіку, що добре функціонують, а й навпаки, передчасні зобов'язання задля членства можуть призвести до контрпродуктивних ефектів. Маючи високорозвинуті демократичні засади та ринкову економіку, Співтовариство може тим самим надто рано обмежити свободу вибору шляху розвитку та самоідентифікації нових країн-кандидатів. Задля уникнення руйнівних процесів як у ЄС, так і в країнах-кандидатах останнім пропо-

нується не квапитися з вступом, а приділити максимум уваги визначенню власної ідентичності. Важливим аргументом послідовників ідеї сильної Європи є те, що для потенційних кандидатів буде за краще, якщо менший ЄС буде ефективним та здатним упоратися з основними проблемами всієї сучасної Європи, навіть якщо пряма участь у діяльності Союзу буде обмеженою. Співтовариство як “міцний якір” і “територія зростання й стабільності” матиме позитивний вплив на сусідні європейські країни незалежно від того, чи є вони членами ЄС, чи ні. Більше того, після досягнення основних параметрів поглиблення країни-кандидати знатимуть, до якого Співтовариства вони вступають, що позбавить їх від помилкового чи викривленого розуміння ЄС та його довготермінових планів.

Прихильники сильної Європи розглядають вступ не як аванс за ранній процес адаптації до вимог Співтовариства, а як кінцевий результат адаптаційного процесу, який обіймає в цьому випадку більше часу, але є менш ризиковим. Членство — це кінець, а не початок на шляху до ЄС. Крім того, висловлюються аргументи, що неконтрольоване розширення може призвести до втрати ефективності в діяльності комунітарних інститутів (зокрема, Європарламент з кількістю депутатів більше 1000) і навіть змінити внутрішню рівновагу ЄС за рахунок деяких країн-лідерів (мається на увазі тісні відносини Німеччини з країнами ЄАВТ та Центральної й Східної Європи). Водночас політичні розбіжності та економічні проблеми нових країн можуть відвернути увагу ЄС від власних пріоритетів.

Теоретична школа “поглиблення задля розширення”

Логічним продовженням моделі “первинного поглиблення” стала розроблена на її основі з урахуванням сучасних реалій міжнародних відносин теоретична школа “поглиблення задля розширення”. Прихильники цього напрямку підтримують необхідність утвердження демократичних та ефективних інститутів Співтовариства, які в майбутньому зможуть вирішувати проблеми розширеного ЄС. Розширення без поглиблення призведе до кризи інститутів ЄС як у сфері процедурного функціонування, так і стосовно формування спільного політичного курсу, що є необхідною умовою ефективного функціонування

Співтовариства. Поглиблення, таким чином, — необхідна передумова для продуманого та продуктивного розширення, яке визнавалося не лише бажаним, а й необоротним. Бажаність розширення пояснювалася довготерміновими планами зростання політичної ваги Європейського Співтовариства. Збільшений ринок (від 320 млн до 500 млн осіб) пропонував не тільки серйозні прибутки, а й значно сильніші позиції Європи у світі, за умови, що одночасно буде посилена дієздатність механізму прийняття рішень. Інституціональні реформи та новий політичний курс мають урахувувати розширення ЄС, а країни-кандидати — отримати допомогу у сферах розвитку інституційної структури та економік з метою допомоги їм набути повноправного членства у Співтоваристві. Концепція “Поглиблення задля розширення” підкреслює пріоритетність першого поглиблення перед розширенням і одночасно наполягає на глобальній європейській відповідальності ЄС. Саме тому прихильники цієї школи наполягають на необхідності вироблення серйозної стратегії розширення, що включає чіткі цілі для країн-кандидатів, стандарти, необхідні для членства, продуману процедуру прийняття.

Теоретичний напрям “первинного розширення”

Діаметрально протилежну позицію щодо шляхів подальшого розвитку Європейського Співтовариства висловлюють прихильники іншого теоретичного та практичного напрямку в інтеграції, так званого *первинного розширення*. Основна ідея цієї теоретичної школи полягає у твердженні, що ЄС є не результатом об’єктивного історичного розвитку, а скоріше продуктом випадкового суб’єктивного збігу обставин. Тому він не може бути і самоціллю європейського інтеграційного процесу. На думку прихильників “первинного розширення”, ЄС має забезпечувати насамперед загальноєвропейську еволюцію на шляху демократії та ринкової економіки, а сучасні члени Співтовариства не повинні бути занадто егоїстичними та тримати інші країни Європи поза кордонами ЄС. Перевагами малого Співтовариства слід пожертвувати задля створення більшого демократичного європейського утворення. Членство в ЄС розгляда-

ється як подолання “ялтинського” синдрому та повернення європейських країн до “джерел цивілізації”.

Подібну логіку інтеграційного розвитку в ЄС підтримують кола, що більше залежать від співробітництва з країнами-аплікантами, ніж від внутрішньокомунітарних зв'язків. Вони занепокоєні загрозою самоізоляції Співтовариства, віддаленістю його від інших європейських країн. Як приклад наводяться переговори ЄС — ЄАВТ про створення Європейської економічної зони, які продемонстрували повну неготовність ЄС надати іншим країнам можливість брати участь у процесі прийняття рішень.

Висловлюючись за прийняття до ЄС країн Центральної та Східної Європи і, насамперед Польщі, Чехії та Угорщини, прихильники цього напрямку інтеграції робили акцент на необхідності стабілізації їх ринкової економіки й демократичних засад у державному устрої. Як у випадку з Іспанією та Португалією, Співтовариство має інтегрувати ці країни, щоб зменшити загрозу економічних спадів, зростання націоналістичних чи авторитарних тенденцій у суспільному житті. Раннє членство розглядалося як можливість стабілізувати великі масиви Центральної та Східної Європи, встановити там простір безпеки, що в глобальному масштабі має пріоритетне значення порівняно з вузькими економічними цілями. Аргументи “первинного поглиблення” розглядаються як політично й морально неприйнятні, оскільки в результаті поглиблення інтеграції вимоги до вступу нових членів до ЄС будуть підняті до рівня, який неможливо досягти країнам, що мають проблемну економіку, незважаючи на допомогу з боку Співтовариства.

Крім аргументів морально-психологічного і етичного характеру, послідовники “первинного розширення” використовують також теоретично-концептуальне обґрунтування необхідності розвитку ЄС, базоване на врахуванні досвіду європейської інтеграції. Пропонується не доктринальна стратегія зміцнення інституційних структур на шляху до утворення квазіфедеративної держави, а ширший, більш гнучкий і прагматичний процес експериментів та помилок (емпіричний метод), що ґрунтується на декількох паралельних шляхах розв'язання проблеми. “Друга” чи “Третя Європа”, таким чином, вигляда-

тиме менш доктринальною та забюрократизованою. Саме тому основу інтеграційного процесу мають становити не доктринальні наднаціональні структурні перетворення, а міждержавне співробітництво на основі реальних, прагматичних інтересів. Національна держава має бути зміцнена і не може бути замінена федеративним співтовариством. Збереження суверенітету в руках національної держави розглядається також як гарантія проти домінування однієї з держав у Європейському Співтоваристві.

Інтерговернменталістське бачення європейської інтеграції (міжурядовий підхід)

Найбільш відомою та широко розробленою інтеграційною теорією, що обстоює необхідність збереження національного державного суверенітету і повністю підтримує тезу “первинного розширення”, є міжурядовий підхід (*intergovernmentalism*), або так званий реалізм. Основні положення інтерговернменталізму базуються не стільки на ідеалізованих теоретичних припущеннях та побажаннях інтеграційного розвитку й майбутнього європейської інтеграції, скільки на врахуванні реальних фактів, стану та тенденцій інтеграційного процесу, а також ролі в ньому національних держав та їх прагматичних інтересів. Згідно з ним, держави-члени є більш важливим фактором для розвитку Європейського Співтовариства, ніж його інститути.

За оцінками одного з прихильників інтерговернменталізму, англійського політолога Алан Мілварда, європейська інтеграція є не більше ніж адаптованою реакцією національних держав на кардинальні зміни внутрішнього та зовнішнього характеру, що виявилися в потребі заміни звичайної конкуренції активним співробітництвом. З підтримкою існуючої ролі національних держав як основних акторів у новому регіональному об'єднанні в Європі виступають такі прихильники перспективи широкої міжурядовості, як Рольф Дарендорф та Хелен Валлас. Підтримуючи в цілому ідею європейської інтеграції, вони у своїх працях намагалися максимально відійти від догматичних припущень про наднаціональне майбутнє Європи. Спираючись на реальні факти, Р. Дарендорф та Х. Валлас дійшли ви-

сновку, що з 1965 р. європейська інтеграція впевнено розвивається за траєкторією міжурядового співробітництва.

На думку “реалістів”, перше розширення ЄС не тільки підтвердило перспективу міжурядової інтеграції, а й ще більше сприяло закріпленню міжурядових форм співробітництва, що набуло втілення як у новому інституційному механізмові, так і у виробленні процедури формування політики ЄЕС щодо країн-кандидатів, яка ґрунтується на міжурядових засадах. Утворена в 1974 р. з голів урядів та міністрів закордонних справ Європейська Рада, яка стала вищим керівним органом співтовариства, укотре підтвердила відданість держав міжурядовим принципам співробітництва на противагу наднаціоналізму.

Найбільш ґрунтовно та детально міжурядовий підхід у дослідженні європейської інтеграції було викладено у працях американського дослідника міжнародних відносин Стенлі Хоффмана. Визнаючи головну роль національної держави в регіональному інтеграційному процесі, С. Хоффман вважав дещо “застарілим” характер традиційної моделі державного суверенітету, надаючи цьому поняттю більш широкого та гнучкого характеру і здатності еволюціонувати відповідно до змін державних інтересів та зовнішніх факторів. У інтеграційній політиці держав С. Хоффман пропонував розрізняти два типи проблем: економічні та політичні. Якщо перші піддаються суто математичному аналізу, що дає змогу робити досить достовірні розрахунки щодо можливості виграшу над утратами, то другі є відносно непередбачуваними. Цим пояснюється можливість компромісів і тимчасових поступок з боку держав з економічних питань та майже повна відсутність таких з політичних. Згідно з твердженнями С. Хоффмана, регіональна інтеграція є не що інше, як серія поміркованих пристосувань до глобального тиску з боку внутрішніх та зовнішніх факторів з питань, які не викликають принципових розбіжностей. В інших, критичних сферах політики національна держава продовжує чинити опір такому тискові. Національна держава, вважає він, скоріше співіснує з Європейським Співтовариством, аніж підпорядкована йому. С. Хоффман погоджується з твердженнями інших “реалістів”, що регіональна інтеграція скоріше поклика-

на зберегти й зміцнити європейську національну державність, аніж замінити її наднаціональним утворенням.

Особливий інтерес у контексті проблеми розширення Європейського співтовариства становить запропонований А. Моравчиком *ліберальний міжурядовий підхід*. Крім раціонального визначення державної поведінки та домінування міжурядового характеру аналізу міждержавного співробітництва, А. Моравчик важливе місце надає концепції формування національних інтересів, які, на його думку, визначаються великою мірою внутрішньополітичними силами. Саме інтереси останніх впливають на характер, інтенсивність та напрям міждержавного співробітництва. Характерно, що за деяких обставин А. Моравчик навіть припускав можливість “делегування” національними урядами політичних повноважень європейським інститутам. У цілому, попри можливу тимчасову підтримку національними групами та урядами певної наднаціональної автономії, зберігалася загальна тенденція до протидії наднаціональним тенденціям, як першорядне джерело інтеграційних процесів він розглядав інтереси саме національних держав. Досвід розвитку Європейського співтовариства в 90-ті роки А. Моравчик оцінював як “успішний розвиток міжурядової системи, покликаної регулювати економічну взаємозалежність шляхом переговорів та політичної координації”.

Сучасні “синхроністські” інтеграційні теорії

Спробу поєднати два протилежних підходи до інтеграції, що ґрунтуються на принципах державної парадигми та наднаціональності, здійснили прихильники сучасних “синхроністських” теорій. На їхню думку, хоча роль національної держави як центрального актора в системі міжнародних відносин зберігається, її місце в цій системі дещо змінилося. Держава все частіше є виразником інтересів сучасного суспільства на терені міжнародного політичного співробітництва, міжнародних агенцій та інститутів. В умовах такої взаємозалежності, що зростає, неодмінно модифікуються міжнародні політичні моделі на всіх рівнях. Прихильники “синхроністських” підходів до аналізу європейської інтеграції виходять із висновку про складність та непередбачуваність інтеграційних процесів і до-

тримуються думки про паралельний характер розвитку як основних елементів інтеграційного процесу, так і форм його реалізації. За глобалізації сучасних проблем та посилення взаємозалежності всіх складових системи міжнародних відносин визнається необхідність поєднання вузьконаціональних інтересів держав із рушійною силою транснаціонального співробітництва. В цих умовах європейська інтеграція розглядається як непередбачуваний процес, що розвивається під впливом різних мотивів, у різних напрямках і на різних швидкостях. Він залежить від таких суб'єктивних факторів, як дипломатична майстерність політичних еліт, можливість досягнення компромісів та цілий комплекс внутрішніх і наднаціональних елементів, що впливають на політичний процес.

Комунікативна теорія

Однією з перших інтеграційних теорій, що всупереч наднаціональним підходам до європейської інтеграції популярність яких після Другої світової війни зростала, визнавала життєздатність національної держави та її ролі в сучасному міжнародному житті, була комунікативна теорія відомого американського політолога Карла Дойча. Проголошуючи основною метою інтеграції забезпечення миру і стабільності, К. Дойч та його прихильники пропонували відмінні від федералістських шляхи її досягнення. В інтегрованому співтоваристві, вважав К. Дойч, держави не будуть вступати між собою у фізичну боротьбу, а спірні питання вирішуватимуть іншими засобами. В цьому плані інтеграція розглядалась як процес пошуку різними активними політичними групами системи колективної безпеки, в основі якого лежить такий психологічно-соціологічний фактор, як почуття співтовариства. Саме розуміння того, що вони належать до єдиної спільноти, диктує учасникам цього процесу необхідність вирішувати спільні проблеми лише шляхом мирного узгодження. Враховуючи викладене, таке інтеграційне об'єднання К. Дойч пропонував назвати "плюралістичним співтовариством безпеки".

Характер інтеграційного об'єднання прихильники комунікативної теорії ставлять у залежність від ступеня взаємодії між людьми (на національному рівні) та мірою взаємозалеж-

ності між національними державами (на міжнародному рівні). Ступінь інтегрованості комунітарного об'єднання визначається інтенсивністю комунікацій як між елементами, що його утворюють, так і між самим об'єднанням та зовнішнім світом. Чим більший комунікаційний потік, тим вищий рівень інтеграції суспільства і, відповідно, рівень його безпеки. Таким чином, зростання комунікаційного обміну між національними державами є, на думку К. Дойча, одним із вирішальних факторів у стимулюванні інтеграційного процесу. Аналізуючи інтенсивність комунікаційного обміну на національному та міжнародному рівнях, К. Дойч визнав, що рівень взаємозалежності у першому випадку значно вищий. Звідси робиться висновок, що життєздатність національної держави істотно вища, ніж уявляли федералісти. Водночас прихильники теорії комунікації вважали перехід до наднаціональної інтеграції найвищим рівнем “співтовариства безпеки” та найвищою гарантією забезпечення миру.

Прихильники комунікативної теорії вважали можливим розвиток інтеграції лише у випадку, якби національні комунікативні можливості поступалися відповідним можливостям інтегрованого об'єднання. Подібна оцінка факторів, що впливають на функціонування інтеграційного механізму, дає змогу досить вдало пояснювати періоди інтеграційної активності в Європейському Співтоваристві в моменти економічних спадів, а також розкривати основні мотиви, що визначають позицію інших європейських держав щодо вступу до ЄС. Згідно з комунікативною теорією саме недостатнім рівнем національних комунікативних можливостей в економічній, науково-технічній, соціальній та інших сферах спричинені всі хвилі розширення ЄС, а також визначається європейська політика сучасних країн — кандидатів на вступ до ЄС.

Комунікативна теорія виокремлює два практичні шляхи розвитку інтеграційного процесу, в результаті якого має сформуватися “співтовариство безпеки”: “плюралістичне співтовариство безпеки” та “об'єднане співтовариство безпеки”. Перше передбачає утворення інтеграційного об'єднання на основі міждержавного співробітництва, що забезпечує збереження самостійності й суверенітету кожного з учасників та відхиляє

будь-яку можливість силового вирішення внутрішніх комунітарних проблем. Зважаючи на сильні позиції внутрішньонаціонального комплексу, цей шлях прихильники комунікативного підходу розглядають як найпростіший у досягненні та функціонуванні, але найменш ефективний. Збереження повної незалежності й суверенітету та відсутність спільних керівних органів із достатньою компетенцією робить плюралістичне співтовариство неефективним або надає йому тимчасового характеру.

“Об’єднане співтовариство безпеки” виникає в результаті досягнення інтеграцією найвищого, політичного рівня. Маючи спільні інституційно-політичні органи влади, воно значно перевищує за можливостями плюралістичне співтовариство. Міжнародна федерація чи союз держав, які виникають у результаті прийняття нормативно-конституційних актів, набувають єдиної юридично-інституціональної структури, що робить їх політику значно ефективнішою. Утворення такого політичного співтовариства становить досить складний процес.

При цьому, на думку К. Дойча, функціональні об’єднання невійськового характеру є ефективнішими в розвитку інтеграції, ніж воєнні альянси. В цьому його позиція повністю збігається з функціональним підходом Д. Мітрані. Однак, на відміну від прихильників функціоналізму, К. Дойч не вважав, що розвиток функціональної інтеграції є гарантією переходу до політичної інтеграції та утворення співтовариства безпеки. Прихильники комунікативної теорії розглядали завдання інтеграційного процесу насамперед в утворенні міжнародної системи, до якої входили б розвинені національні держави з високим рівнем комунікативного обміну та “спільною відповідальністю” без наднаціональних інституцій.

Значні методологічні прорахунки, притаманні комунікаційному підходові К. Дойча, які виявлялися передусім у використанні суто комунікаційних категорій в аналізі інтеграції та ігноруванні інших важливих об’єктивних та суб’єктивних факторів інтеграційного процесу (розвиток виробничих сил, інтереси різних політичних груп тощо), були використані його послідовниками для модернізації комунікативної теорії та на-

дання їй універсального практичного характеру. Послідовники “принстонської школи” К. Дойча Брюс Рассет та Дональд Пучала визнавали неможливість визначення причинно-наслідкових зв'язків європейської інтеграції у межах теорії комунікацій. Комунікаційні потоки, на їхню думку, лише відображають, але в жодному разі не зумовлюють регіональну інтеграцію.

Дещо психологізовану інтерпретацію інтеграційний процес отримує в теоретичному аналізі, який проводять інші американські дослідники, прихильники комунікаційного підходу Петер Джекоб та Г. Тьон. Вони вважають, що крім комунікаційного обміну в економічній та політичній сферах, які є об'єктивними передумовами інтеграційного процесу, важливим є суб'єктивний фактор, який відображається у свідомих рішеннях політиків. Саме ідеологічні та прагматичні інтереси політичного керівництва, на їхню думку, пояснюють моменти активізації чи гальмування інтеграційного розвитку, що не піддаються аналізу з погляду об'єктивних факторів.

Серед факторів, що гальмують поглиблення інтеграційних процесів, прихильники комунікаційного підходу називають збільшення політично активних національних угруповань і зростання етнічної та культурної диференціації, зумовленої розширенням інтеграційного об'єднання за рахунок прийняття нових членів. Інтенсифікації інтеграційного співробітництва, на їхню думку, заважають також тривалі економічні труднощі, що можуть виникнути в окремих країнах-членах, чи притаманна країнам-кандидатам відносна замкнутість політичних еліт, гальмування економічних, політичних, соціальних реформ відносно аналогічних заходів за межами інтеграційного об'єднання. У зв'язку з цим важливе значення для поступального розвитку інтеграції надавалося наявності силового центру, до якого увійшли б найбільш впливові та розвинені країни, що стали б свого роду локомотивом інтеграційного процесу.

Опосередковано до ідеї силового центру в європейській інтеграції схиляється також французький економіст Андре Маршаль, що серед сприятливих факторів інтеграції називає необ-

хідність приблизно однорідного економічного та політичного потенціалу країн-членів. А. Маршаль здійснив спробу виявити саму природу виникнення такого явища, як інтеграція. Він дійшов висновку про об'єктивний характер інтеграції, яка розпочалася разом з історією розвитку людства і продиктована необхідністю послідовного розширення кола людського співробітництва, починаючи від найнижчого територіального рівня, потім — регіонального і завершуючись глобальною інтеграцією. Інтеграція розглядається як процес економічних, політичних, ідеологічних, культурних та інших взаємовідносин між індивідуумами, який поступово переростає національні кордони і веде до об'єднання міжнародного характеру. Внаслідок географічних, економічних, політичних факторів така інтеграція найбільш вірогідна спочатку на регіональному рівні, де рівень комунікативних зв'язків найвищий. А. Маршаль характеризує інтеграційне об'єднання як “солідарний простір”, але, на відміну від класичного федералізму, який проголошував готовність національних держав пожертвувати своїм суверенітетом заради наднаціональних цінностей інтеграційного об'єднання, розглядає його лише як абстрактний ідеал.

Особливу увагу А. Маршаль приділяв політичним аспектам інтеграційного процесу. Політична інтеграція розглядається ним як вища форма інтеграційного об'єднання, якій притаманний обов'язковий характер прийнятих рішень. Перехід на вищий рівень інтеграції вважається можливим, і в цьому А. Маршаль погоджується з комунікативним підходом К. Дойча, коли міжнародне співробітництво стане більш ефективним у вирішенні глобальних і національних проблем, ніж зусилля окремих національних держав, а “солідарний простір” переміститься за межі національних кордонів. Саме збіг політичних та економічних кордонів оцінюється як запорука ефективності “солідарного простору”. Відсутність економічної й політичної єдності в Європейському співтоваристві, на думку А. Маршала, робить небажаним утворення сильної наднаціональної влади всупереч бажанню більшості держав зберегти національний суверенітет. В інституційному значенні політична інтеграція оцінюється ним як завершальний етап інтеграційного розвитку.

Нові моделі європейської інтеграції

Положення інтеграційної концепції А. Маршала про однорідність економічного та політичного потенціалу країн “солідарного простору”, і особливо висновки комунікативної теорії щодо силового центру в інтеграційному процесі, сприяли появі нових моделей європейської інтеграції, зокрема концепції “Європи змінних геометрій”, до якої ввійшли проекти “міцного ядра” та концентричних кіл. У контексті розширення Європейського Співтовариства ці проекти можна зарахувати до свого роду компромісного напрямку європейської інтеграційної стратегії, який намагається поєднати дві прямо протилежні інтеграційні концепції. Він розглядає можливість одночасного розширення та поглиблення ЄС шляхом диференційованого та асоційованого членства країн-учасниць та кандидатів на членство, як в окремих інституційних структурах Співтовариства, так і в окремих сферах співробітництва. Концепція “Європи змінних геометрій” є спробою уникнути перспективи повільного розвитку європейського інтеграційного процесу та його гальмування за рахунок утворення тіснішого солідарного простору для країн, які бажають взяти в ньому участь. Два проекти, представлені восени 1994 р., мали конкретизувати основні положення такої концепції.

У період підготовки міжурядової конференції ЄС 1996 р. парламентська група християнських демократів ФРН ХДС/ХСС опублікувала 1 вересня 1994 р. так звану “Доповідь Ламерса, Шобла і Глоса”, в якій обґрунтовувалася необхідність утворення “міцного ядра” у складі п’яти країн (Німеччини, Франції, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу), що відповідали критеріям економічного співробітництва на умовах переходу до третього, завершального етапу формування Економічного та валютного союзу (ЕВС). Інституційно-юридичну природу інтеграційного об’єднання автори доповіді розглядали виключно з федеративних позицій. Основні виконавчі функції мали бути зосереджені в руках Європейської Комісії, відповідальної лише перед Європейським Парламентом, тоді як компетенція Ради Міністрів мала бути обмежена до другорядної ролі. “Ядро” не було б закритим для вступу нових країн, пов’язаних із ним досить тісними взаємовідносинами. Основу самого “ядра” мали

становити Франція та Німеччина. У такий спосіб остання розраховувала вирішити важливу для неї, але суперечливу дилему: розширення на схід за рахунок країн Центральної та Східної Європи і процесу поглиблення інтеграції в ЄС, який розглядається Німеччиною як першочергове завдання (особливо щодо політичного союзу). Запропонований проект “міцного ядра” ідеально відповідав умовам вирішення обох суперечливих завдань одночасно. Обережне ставлення Франції до принципів федералізму в сучасному європейському будівництві, а також охолодження відносин з Німеччиною автори доповіді оцінювали як потенційну загрозу розколу в Європейському Співтоваристві, який може призвести до виникнення двох формувань: південно-західної групи з лідерством Франції та північно-східної групи на чолі з Німеччиною. Утворення “міцного ядра” мало показати свого роду приклад інтеграційного співробітництва та стати орієнтиром для інших країн, готових іти далі шляхом поглиблення інтеграційного процесу.

Обережно оцінюючи перспективи федеративного майбутнього Співтовариства та виступаючи за збереження національного державного суверенітету, прем'єр-міністр Франції Едуард Балладюр запропонував концепцію “Європи концентричних кіл”, або “сходинкової інтеграції”, яка мала стати альтернативою проекту ХДС/ХСС. Вона становила дещо видозмінене бачення федералістського майбутнього Співтовариства, викладене ще 17 січня 1990 р. головою Європейської Комісії Жаком Делором перед Європарламентом у світлі нових взаємовідносин Схід — Захід. Залишивши осторонь федералістські прогнози Ж. Делора про європейське майбутнє, Е. Балладюр використав і розвинув ідею “концентричних кіл” навколо компактного ядра. Пізніше, в 1994—1995 рр., теорію “концентричних кіл” підтримали А. Жюппе та Жак Ширак.

На відміну від концепції “ядра”, яка вилучала з інтеграційного процесу країни з відносно менш розвиненою економікою, в тому числі Італію, і фактично становила політичне обґрунтування для зменшення витрат на користь останніх, французький проект передбачав утворення навколо консолідованого “ядра” Співтовариства зон співробітництва з різною глибиною інтеграції, що послідовно зменшувалася.

У центрі системи “концентричних кіл” передбачалося коло “комунітарного права”, що відповідало б у географічному плані Європейському Союзові, визначеному Маастрихтськими угодами. Саме воно мало виконувати функцію “ядра” європейського інтеграційного процесу, притягуючи інші країни, що бажають узяти в ньому безпосередню участь. Проект визнавав можливість поступового розширення “ядра”. Вступ до ЄС розглядався скоріше як нагорода за успішні зміни в економічному та політичному житті країн-кандидатів та відповідне підтягування їх до комунітарних вимог, ніж як засіб заохочення до подібних перетворень та реформувань. До другого кола мали б входити країни Європейської економічної зони (ЄЕЗ), утвореної в результаті підписання в травні 1992 р. угоди між Європейським Співтовариством та ЄАВТ. ЄЕЗ практично стала першим кроком на шляху до вступу країн ЄАВТ до Співтовариства. Залишаючись поза межами ЄС, країни ЄАВТ фактично підпорядковувалися правовій системі ЄС, що стало, врешті-решт, одним із мотивів серії заяв цих країн про вступ до ЄС. До третього кола мали ввійти країни — кандидати на вступ до ЄС, пов’язані з ним системою угод про асоціацію: Кіпр, Мальта, Туреччина і країни Центральної та Східної Європи. Розроблений Співтовариством механізм європейських угод про асоційоване членство, покладений в основу політичного діалогу, та співробітництво в різних сферах економіки, торгівлі й науково-технічних взаємовідносин із перерахованими країнами, незважаючи на деякі недоліки, виконував важливу функцію перехідного періоду на шляху до прийняття останніх до Співтовариства.

Передбачалося також утворити ширше коло за участю всіх інших європейських країн, у тому числі Прибалтійських та країн СНД. Утворення свого роду нового пан’європейського порядку в континентальному масштабі, як пропонували Е. Балладюр, Франсуа Міттеран та Вацлав Гавел, поряд з ОБСЄ та НАТО мало не тільки забезпечити співробітництво у сфері економіки, енергетики, охорони здоров’я, культури та політики, але насамперед сприяти підтриманню миру та запобіганню конфліктам на Європейському континенті.

Принципово важливою була ідея, висловлена Е. Балладюром, щодо формування більш вузьких та гнучких кіл, які б давали можливість розвивати поглиблене співробітництво між невеликою кількістю країн. Зокрема пропонувалося утворення монетарного кола за участю 7—8 країн, військового, індустріального, соціального та ін., де кількість учасників була б меншою від загального числа членів Співтовариства. Такі вузькоспеціалізовані інтеграційні кола об'єднували б лише ті держави, чий інтереси та можливості відповідали б тому чи іншому напрямку інтеграційного співробітництва. Водночас ці кола мали б відкритий характер, дозволяючи брати в них участь усім державам, що мають до цього бажання та можливості.

Незважаючи на критику противників цієї концепції, яка, на їхню думку, може призвести до дезінтеграційних процесів у Європейському Співтоваристві, зростанню неоднорідності держав-членів та загрози його поділу на окремі угруповання з інтересів, практика європейської інтеграції демонструє також можливість розвитку співтовариства відповідно до принципів концепції “Європи змінних геометрій”. Про це свідчать такі приклади спеціалізованої інтеграції, як аерокосмічне співробітництво, зокрема розробка проекту “Аріан”, монетарне співробітництво в межах Європейської валютної системи (ЄВС) за участю країн, чия валюта входить до складу євро, Шенгенські угоди, співробітництво в соціальній сфері.

У цьому форматі дуже вдалою є модель “багатошвидкісної Європи”. На думку багатьох дослідників європейської інтеграції, альтернатива посиленню дезінтеграційних процесів у ЄС криється у свідомій диференціації швидкості інтеграційних процесів у різних країнах. Цей метод уперше було використано Співтовариством під час встановлення перехідного адаптаційного періоду для Іспанії та Португалії в 1986 р., встановлення двох рівнів вільного переміщення капіталів (1 липня 1990 р. лише для 8 держав та 1 січня 1993 р. — для всіх інших держав-членів ЄС). Він став звичайною практикою євроінтеграційного процесу після останнього етапу розширення в 2004—2007 рр., що значно вплинуло на гетерогенність ЄС, майже вдвічі збільшивши кількість його держав-членів. Такий підхід має на меті поглиблення інтеграційних процесів, але без загальних дого-

вірних рамок та часового розкладу. Як і модель “концентричних кіл”, він виходить із необхідності утворення “ядра”, але не одного, що охоплює всі сфери інтеграції, а багатьох, із різним складом учасників.

Ідея “Європи змінних геометрій” досить удаło відповідає сучасним потребам занадто гетерогенного ЄС. Нові країни-члени, які сьогодні становлять майже половину спільноти, можуть таким чином поступово приєднуватися до комунітарних програм співробітництва залежно від рівня готовності національних економік. Саме так пояснюється надання цим країнам можливості мати досить тривалий перехідний період економічної, політичної та соціальної адаптації. Наведені вище приклади свідчать, що інтеграція розвивається шляхом емпіричного пошуку оптимальної рівноваги між дезінтеграційними процесами, які базуються на суто прагматичних інтересах учасників, та максималістськими інтеграційними проектами європейського об’єднання. Пошук компромісу між двома взаємопов’язаними рівнями інтеграційного реформування на сьогодні є першорядним завданням європейської інтеграційної стратегії.

Деяко інший шлях розвитку європейського інтеграційного процесу передбачає модель “диференційованої інтеграції”, яка об’єднує декілька концептуальних проектів, що формувалися в теоретичних дослідженнях європейської інтеграції ще в 70—80-х роках. Диференційований підхід до європейської інтеграції набув втілення в концепції “карткової Європи”, або *секторальної інтеграції* 70-х років. Виникнення цієї концепції значною мірою пов’язане з наслідками першого розширення ЄЕС та негативної позиції Великої Британії за прем’єр-міністра Маргарет Тетчер щодо поглиблення європейських інтеграційних процесів. Намагаючись знайти вихід з економічного та політичного застою, викликаного вступом Великої Британії до ЄЕС, Луї Арманд у роботі “Європейський вибір” запропонував розвивати інтеграцію за секторами, в яких кожна з держав на свій вибір брала б участь у спільних діях. Проект “карткової Європи” фактично передбачав формування на вже наявній комунітарній основі (хоча й досить обмеженій) ультраліберальної та занадто гнучкої тетчерівської моделі європейської інтег-

рації, яку можна порівняти зі структурою ЄАВТ. Запропонована модель передбачала можливість вільного вибору державою, зважаючи лише на власні інтереси, як партнерів, так і сфери співробітництва, що мало розвиватися в основному на міждержавних принципах. Такий мінімалістський підхід до характеру європейської інтеграції не знайшов особливої підтримки серед інших членів Європейського Співтовариства, оскільки фактично означав крок назад на шляху дезінтеграції.

Дібрані аргументи диференційованого підходу, попри свою привабливість, все ж не можуть бути основною стратегією європейської інтеграції. З погляду внутрішньої логіки практично неможливо ефективно розподілити основні інтеграційні функції за секторами. Такий розподіл сфер діяльності та формування членів Співтовариства за окремими групами виглядає штучним та неефективним. Незважаючи на тимчасові функціональні переваги, диференційований підхід не вирішує проблему вибору стратегії інтеграційного розвитку Співтовариства й фактично усувається від прийняття фундаментальних рішень щодо дилеми розширення-поглиблення.

Важливим кроком на шляху об'єднання основних теоретичних підходів, що існують сьогодні в євроінтеграційному процесі, мав стати підписаний в Римі 24 жовтня 2004 р. Договір про Конституцію для Європи. Хоча його й не було ратифіковано країнами ЄС, він продемонстрував бажання політичних кіл Європи знайти компроміс в застосовуваних теоретичних та практичних підходах щодо майбутнього європейської інтеграції. Запропонована Конвентом особлива модель "*федерації держав*" стала свого роду синтезом трьох основних сучасних підходів до європейського будівництва.

Найбільш радикальною є модель "*Європейської федерації*", запропонована міністром закордонних справ ФРН Йошкою Фішером 12 травня 2000 р., що здобула підтримку таких держав, як Бельгія та Нідерланди. Німеччина пропонувала розробити положення конституційного договору, які б передбачали розмежування повноважень держав-членів та Європейського Союзу з чіткими тенденціями до федералізації останнього. Передбачалося формування двопалатного Європейського Парламенту, де Сенат об'єднував би представників держав-членів, а

також Європейського уряду з наднаціональними повноваженнями. Ініціативу Й. Фішера підтримав 30 квітня 2001 р. і канцлер ФРН Герхард Шредер, який виступив за розширення компетенції таких законодавчих та виконавчих інституцій ЄС, як Європейська Комісія та Європейський Парламент. Канцлер ФРН пропонував поставити на чолі ЄК Президента, який обирався б на загальноєвропейських виборах і, таким чином, був повністю незалежним від держав — членів ЄС. Одночасно такі представницькі органи ЄС, як Рада Міністрів та Європейська Рада мали бути фактично трансформовані в одну з палат Європейського Парламенту.

Більш централістський підхід знайшов відображення в запропонованій ще в 1996 р. головою ЄК Жаком Делором і розвиненій 9 лютого 2001 р. президентом Ж. Шираком та 28 квітня 2001 р. прем'єр-міністром Франції Ліонелем Жоспенем моделі *"Федерації національних держав"*. Інституціональна структура ЄС мала будуватися на трикутнику взаємовідносин Європейської Ради — Європейської Комісії — Європейського Парламенту. Передбачалося розширення повноважень ЄК, яка отримувала можливість посилати комісарів на засідання Ради Міністрів, набувала повноважень у питаннях політичного співробітництва. Одночасно мала зрости роль Європейської Ради, яка за пропозицією ЄК могла б прийняти рішення про розпуск Парламенту. Передбачалося створення додатково Ради із загальних питань, що об'єднувала б міністрів з європейських справ і Ради закордонних справ та оборони під головуванням Голови Європейської Ради.

Ліберальний підхід традиційно відстоювався Великою Британією, прем'єр міністр якої Тоні Блер у промові 6 жовтня 2000 р. у Варшаві запропонував своє бачення об'єднаної Європи, яка мала розбудовуватися на принципах *"Союзу націй"*. Передбачалося збереження сильної, незалежної Європейської Комісії та Європейського Парламенту як важливого елемента інституціональної рівноваги. Водночас кардинально посилювалася роль національних урядів та національних парламентів у інтеграційному процесі. Європейська Рада наділялася функціями стратегічного планування, в Європейському Парламенті передбачалося створення вищої палати з делегатів національних

парламентів. У зв'язку з перспективою нового розширення ЄС міністр закордонних справ Джек Стро 21 січня 2002 р. вніс пропозиції про реформування Ради Міністрів, які відповідно передбачали збільшення терміну головування в РМ до 2,5 років та зменшення загальної кількості рад до 10.

Висновки

Аналіз сучасного стану розвитку європейських інтеграційних процесів неможливий без вивчення історії розвитку ідеї об'єднання Європи та основних теоретичних підходів, що були започатковані та розвивалися протягом декілька століть європейської історії. Тому вивчення різних аспектів та форм існування "європейської ідеї" має важливе значення для розуміння суті всіх сучасних теорій та концепцій створення об'єднаної Європи, а також практичних заходів щодо їхньої реалізації. В умовах, коли в ЄС відбувається пошук стратегічних шляхів розвитку, трансформації внутрішньої структури та географічного розширення через приєднання нових членів, теоретичне визначення майбутнього Європейського Союзу знову перетворилося на актуальне завдання для політичних еліт та наукового співтовариства.

Виникнення перерахованих у першому розділі моделей європейської інтеграції зумовлене об'єктивною необхідністю пошуку нових шляхів інтеграційного розвитку, неможливістю подальшого географічного розширення ЄС без кардинальних концептуальних змін у підходах до європейського будівництва, необхідністю формування не стільки інтеграційних моделей, скільки нової концепції, що включатиме обґрунтовану філософію нового Союзу, нову логіку його розвитку.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте основні політичні проекти об'єднання Європи XIV—XIX ст.
2. У чому полягає сутність концепції інтегрального федералізму?
3. Визначте основні риси розвитку федералізму в міжвоєнний період.
4. Назвіть спільні та відмінні риси кооперації та інтеграції.
5. Зобразіть схематично спільні та відмінні риси федералізму та неофункціоналізму.
6. Охарактеризуйте ідеї Д. Мітрані щодо європейської інтеграції.
7. Назвіть основні наукові праці Е. Хааса та охарактеризуйте його бачення європейського об'єднання.
8. У чому полягає сутність концепції “переливання”?
9. Порівняйте підходи Л. Лінденберга та С. Шайнголд до європейської інтеграції.
10. Розкрийте зміст поняття “первинне розширення”.
11. Зобразіть схематично розвиток теорій та концепцій європейської інтеграції, назвавши їх авторів, дату виникнення та основні положення і взаємозв'язки.

Розділ 2

ПЕРЕДУМОВИ ТА ПОЧАТОК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (1945—1957 рр.)

2.1. Історичні передумови і рушійні сили інтеграційних процесів у Західній Європі

Пошуки шляхів реконструкції Європейського континенту після Другої світової війни

У першій половині ХХ ст. Європа двічі ставала епіцентром світових конфліктів, у які лише на цьому континенті були втягнуті 30 держав. Європа завершила Другу світову війну знекровленою, втративши, за деякими оцінками, до 50 млн осіб загиблими і померлими, що в чотири рази перевищувало аналогічні втрати за роки Першої світової війни і становило три чверті всіх людських утрат за роки Другої світової війни. Цивільне населення масово постраждало від бомбардувань, незаконних переміщень, голоду. Багато європейських міст було зруйновано: Ковентрі, Лондон, Будапешт, Дрезден, Берлін, Варшава та ін. У 1945 р. виробництво промислової продукції в країнах Західної Європи становило 50 % від рівня 1939 р., сільськогосподарської — одну третину. Була зруйнована транспортна інфраструктура: 50 % залізниць Італії, майже цілком французькі порти, система мостів і каналів Нідерландів тощо. У катастрофічному стані перебували фінанси європейських держав: державний борг воюючих країн зріс у цілому втричі — вчетверо, у Німеччині — в 10 разів. Зростання цін досягло 132 % у Великій Британії, 165 % у Франції. Постацання за ленд-лізом створило значну заборгованість західноєвропей-

ських держав перед США, катастрофічно не вистачало золото-валютних резервів, були зруйновані обмінні курси. Ситуація ускладнювалась припливом біженців (близько 10 млн лише переміщених німців), масовим безробіттям, ризиком епідемічних захворювань, демографічними проблемами.

Європу сколихнула хвиля політичних криз: поразка тимчасових режимів у Франції; зміна політичного ладу в Італії, яка стала республікою після референдуму 1946 р.; активізація комуністичного руху в Східній Європі під протекцією радянської армії; громадянська війна у Греції між комуністами й монархістами. За роки війни посилилася дестабілізація в європейських колоніях. Розгорнулися національно-визвольні рухи в Індії, Індонезії, Індокитаї, Магрибі.

Значно послабили позиції європейських держав у світовій економіці й політиці. Полюс економічної, фінансової, військової могутності перемістився до Північної Америки, а Європу розчленували армії держав-переможниць — США і СРСР.

Першорядним для європейців стало завдання пошуку шляхів відновлення економіки й формування системи безпеки на континенті. Необхідно було знайти відповіді на складні запитання: як запобігти міжнаціональним і міжнародним конфліктам у Європі; замінити воєнні методи розв'язання міжнародних суперечностей правовим арбітражем; захистити демократію і ринкову економіку; розв'язати німецьку проблему тощо.

За таких умов у Європі знову, як і після Першої світової війни, стають популярними гасла об'єднання. Передусім активізуються прихильники європейського федералізму. Про поворот у європейській політичній думці, спричинений усвідомленням уроків світових війн, свідчив текст Декларації європейського руху Опору, прийнятої в 1944 р. Керівники європейського Опору висловлювали бажання будувати нову Європу в межах федеративного союзу, який мав покласти край "анархії" суверенних держав. Саме федеративна Європа мала запобігти воєнним конфліктам, забезпечити економічну реконструкцію континенту, захист демократичних інститутів, вирішення територіальних проблем і німецького питання. Прихильники європейської інтеграції нерідко розглядали об'єд-

нану Європу як альтернативну “третю силу” “капіталістичним” США, з одного боку, і “комуністичному” СРСР, з другого.

Ідея “об’єднаної Європи” знаходила підтримку як серед підприємців, зацікавлених в утворенні великих континентальних ринків, так і серед представників демократичних сил (християнсько-демократичні партії Франції, Німеччини, Італії, Бельгії та Австрії), соціалістів (Комітет підтримки соціалістичних Сполучених Штатів Європи, який у 1949 р. трансформувався в Соціалістичний рух за Сполучені Штати Європи), лібералів (Європейська ліга економічного співробітництва, заснована в 1946 р. бельгійським соціалістом Полем Ваном Зееландом). Не залишалися пасивними до ідеї об’єднаної Європи представники християнських церков, натхненні ідеями універсалізму та франко-німецького примирення. Так, засноване в 1944 р. релігійним діячем Робером Шутцем добродійне співтовариство ставило за мету досягнення порозуміння й довіри поміж християнами Європи і світу. Популярність ідеї “об’єднаної Європи” набула втілення у формуванні нових європейських рухів, які досягли справжнього розквіту в повоєнний час: Європейський економічний і митний союз Гастона Ріу; Пан-Європа Річарда Куденкове-Калергі; Федеративний союз Вільяма Беверіджа й Арнольда Тойнбі; Європа-Союз у Швейцарії та Німеччині; Європейський федеративний рух Алатьеро Спінеллі й Ернесто Россі в Італії; заснований у 1947 р. зятем Вінстона Черчілля лордом Дунканом Сандісом Союзний європейський рух, який підтримував ідею конфедеративного об’єднання держав континенту, як і Французька рада за об’єднану Європу на чолі з Раулем Дотрі, створена в тому ж році. Активна діяльність на користь інтегрованої Європи відбувалася в університетських центрах Західної Європи.

Серед багатьох закликів до єдності найбільший резонанс отримала промова видатного британського державного діяча В. Черчілля про “трагедію Європи”, виголошена ним 19 вересня 1946 р. у Цюрихському університеті. Черчілль закликав європейців покінчити з націоналістичною ворожнечею, насамперед із франко-німецьким антагонізмом, і створити на континенті щось на зразок Сполучених Штатів Європи. Промову Черчілля називають ідейним маніфестом об’єднання Європи.

Водночас ідея європейського об'єднання ще не здобула широкої підтримки громадськості й часто розглядалася лише в контексті зовнішньої політики національних урядів. Європейські проекти викликали ворожість представників західноєвропейських комуністичних партій (Едгар Морін, Луїс Арагон, Поль Сартр, Франц Фенон та ін.), для яких вони символізували капіталізм, колоніалізм та імперіалізм.

У перші повоєнні роки проблематичною здавалася сама можливість досягнення солідарності між європейськими державами, для яких пріоритетним залишався захист власних прагматичних інтересів. Нідерланди й Данія надавали перевагу ООН, інші держави були прихильниками ідеї регіональної європейської організації, яка б відповідала комбінації тих чи інших сил: франко-британському порозумінню або угоді Франції з Бенілюксом. Велика Британія, занепокоєна питанням конвертованості фунта стерлінгів і заборгованості перед США, надавала перевагу традиційним зв'язкам із країнами Британської Співдружності й Північною Америкою.

Франція не полишала надій на можливість об'єднання Західної Європи під своїм керівництвом. Пропонувалися різні проекти розчленування Німеччини: поновлена ідея відокремлення Рейнської області з метою забезпечення безпеки Франції; інтернаціональне управління Руром із союзницьким міжурядовим комітетом для забезпечення потреб Франції в німецькому вугіллі; проект 1946 р., який передбачав інтернаціональне управління долинами Рейну, Ельби, Одери, Дунаю; створення великого Бенілюксу під опікою Франції з відповідними угодами, митним союзом і підпорядкованістю Німеччини. Усі ці проекти натрапили на опозицію Великої Британії і США, а також були відхилені Нідерландами, які не погоджувалися з протекціоністськими планами Франції.

Зауважимо, що навіть серед прихильників європейського співробітництва не було єдиних поглядів на шляхи реконструкції континенту. З чого розпочинати європейське будівництво? З політичного об'єднання і спільних інституцій, як пропонували теоретики федералізму, або з економіки, як вимагали більш прагматичні прихильники функціоналістської концепції інтеграції, зокрема Ж. Монне і Р. Дотрі. Чи, можливо, з пи-

тань культури, як вважали інтелектуали, що брали участь у численних зустрічах руху європейського примирення.

Яким мав бути Європейський Союз? Федерацією, що обмежує суверенітет держав наднаціональним керівництвом, як пропонували “федералісти”, чи конфедеративним союзом держав, у якому б зберігався державний суверенітет, як вважали “уніоністи”? Яким буде місце “малих держав” відносно великих? Чи буде орієнтація європейського співтовариства більш ліберальною або скоріше “регульованою”? Всі ці дебати значно спростила “холодна війна”, яка прискорила початок європейської консолідації.

Холодна війна як передумова появи “атлантичної” Європи

1946 р. характеризувався зростанням напруженості у взаємовідносинах між СРСР та США. 15 березня цього року В. Черчіль під час виступу у Фултоні, штат Міссурі, закликав до протидії радянському експансіонізму й заявив, що “від Щецина на Балтиці та до Трієста на Адріатиці на континент упала “залізна завіса”. Черчіль зробив висновок, що для відвернення радянської загрози необхідний союз між Сполученими Штатами і Британською Співдружністю Націй. Однак довготерміновим рішенням, на його думку, була європейська єдність, “від якої не може бути назавжди відсторонена жодна держава”.

У 1947 р. уже можна було говорити про наявність двох ворожих таборів. 12 березня цього року президент США Гаррі Трумен виступив перед Конгресом США і зажадав від нього підтримки програми надання допомоги Греції й Туреччині в розмірі 400 млн дол. Він звернув увагу на прямий зв'язок між економічними й соціальними проблемами в Європі та зростанням впливу комуністичних ідей і запропонував збільшити фінансову допомогу іншим європейським державам. 5 червня 1947 р., менше ніж через три місяці після оголошення доктрини Трумена, державний секретар США Джордж Маршалл під час доповіді в Гарвардському університеті оголосив про необхідність прийняття Америкою програми широкомасштабної допомоги європейським країнам з метою попередження “економічного, політичного й соціального хаосу” і відродження Єв-

ропи. Відтак, схваливши доктрину Трумена та “план Маршалла”, Сполучені Штати зробили ставку на уніфікацію Західної Європи, якій відводилася вирішальна роль у збереженні геополітичної рівноваги.

Після провалу французьких спроб консолідувати Європу під франко-британським керівництвом або в союзі з Бенілюксом ідея “західного союзу” трансформувалася в план “атлантичного співробітництва”, який спочатку отримав визнання у Франції, Італії та Бельгії. Водночас у Західній Німеччині Християнсько-демократичний союз і Конрад Аденауер обстоювали ідею західноєвропейської федерації навколо франко-німецького ядра і на базі економічної інтеграції з метою прориву німецької ізоляції.

12 липня 1947 р. в Парижі почала роботу конференція 16 європейських держав¹, які погодилися взяти участь у “плані Маршалла”, з метою визначення спільних економічних потреб. Під тиском Радянського Союзу шість держав з комуністичними урядами (Албанія, Болгарія, Польща, Угорщина, Румунія, Югославія) або відмовилися від американських пропозицій, або поставили умови, рівнозначні відмові. Чехословаччина, де при владі був уряд Народного фронту, спочатку дала принципову згоду, але була змушена змінити рішення під тиском СРСР. Від участі в “плані Маршалла” “з політичних та географічних причин” змушена була відмовитися і Фінляндія. “План Маршалла” в тлумаченні Радянського Союзу і всіх комуністичних партій був виявом американського імперіалізму, націленого на встановлення економічного та політичного диктату в Європі.

“План Маршалла” відіграв вирішальну роль у відбудові й модернізації Європи, насамперед у відродженні Західної Німеччини та в налагодженні її тісних зв’язків з європейськими партнерами. З 1948 по 1952 р. США надали в межах цього плану 12,8 млрд дол., із них 85 % у вигляді допомоги і 15 % у вигляді довготермінових позичок. Близько 60 % усіх сум отри-

¹ Велика Британія, Франція, Австрія, Бельгія, Данія, Греція, Ірландія, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Швеція, Швейцарія, Туреччина.

мали Велика Британія, Франція, Італія і Західна Німеччина. У цілому з 1945 по 1962 р. Сполучені Штати надали Європі фінансову допомогу в розмірі близько 30 млрд дол.

У квітні 1948 р. розпочала діяльність Європейська організація економічного співробітництва (ЄОЕС), до якої увійшли 16 держав — учасниць “плану Маршалла”. ЄОЕС мала забезпечити розподіл американської допомоги, а також координацію національних економічних політик держав-учасниць. Для керівництва ЄОЕС були створені Рада Міністрів, виконавчий і технічний комітети. Генеральним секретарем Організації став Роберт Маржолін, майбутній віце-голова Комісії Європейського Співтовариства.

На пропозицію США, підтриману англійцями, ЄОЕС заснувала Європейський союз розрахунків, який мав сприяти лібералізації європейської торгівлі шляхом упровадження системи багатосторонніх компенсацій і автоматичного надання кредитів країнам, які цього потребували. Союз було ліквідовано у 1958 р. після досягнення поставлених перед ним цілей. ЄОЕС стала школою міжнародного співробітництва, де європейські політики набували навичок спільного опрацювання й прийняття наднаціональних рішень. Зокрема ЄОЕС сприяла роботі Європейського агентства ядерної енергетики і Європейського агентства продуктивності. Таким чином, ЄОЕС була першою європейською організацією, що відкрила шлях до майбутніх автономних ініціатив європейців. У 1960 р. ЄОЕС було трансформовано в Організацію економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), до якої приєдналися США і Канада.

Формування трансатлантичного воєнно-політичного співробітництва

Головною відповіддю Радянського Союзу на “план Маршалла” було створення восени 1947 р. Комінформу (Комуністичного бюро інформації) — органу зв’язку між комуністичними партіями на європейському рівні¹. На його першому засіданні

¹ Комінформ заснували комуністичні партії дев’яти країн: СРСР, Польщі, Югославії, Болгарії, Румунії, Угорщини, Чехословаччини, Італії, Франції.

радянський представник Андрій Жданов заявив про поділ світу на два табори: імперіалістичний та капіталістичний, очолюваний США, і антиімперіалістичний та антикапіталістичний, керований СРСР.

Протягом 1948 р. конфронтація між СРСР і західними державами посилилась. У лютому цього року відбувся державний переворот у Празі, у результаті якого до влади прийшов комуністичний уряд. Навесні, у відповідь на сепаратні дії колишніх союзників у німецькому питанні, радянська сторона розпочала блокаду західних зон Берліну, яка тривала майже рік. “Холодна війна” зумовила активізацію діяльності комуністичних партій у західних державах. Так, у Франції у 1948 р. відбувся масовий страйк, який подекуди набрав форми повстання, зокрема на шахтах і в портах.

Події 1947—1948 рр. змусили західноєвропейські держави шукати нову систему союзництва¹. 17 березня 1948 р. у Брюсселі Велика Британія, Франція і країни Бенілюксу підписали Договір про економічне, соціальне і культурне співробітництво та колективну самооборону терміном на 50 років. Брюссельський договір визначив зобов’язання щодо спільних дій його учасників на випадок виникнення війни в Європі й втягнення у неї хоча б одного з них. Взяття таких зобов’язань фактично означало створення в Європі військового угруповання — Західного союзу.

Брюссельський договір став лише підготовчим етапом створення в 1949 р. Організації Північноатлантичного договору. З появою НАТО Західний союз на деякий час втратив самостійне значення, й у 1954 р. після провалу планів створення Європейського оборонного співтовариства трансформувався у Західноєвропейський союз. Унаслідок протидії Великої Британії виявилися невдалими також спроби економічного і митного об’єднання в межах Західного союзу.

Західний союз, нарешті, не врятував Європу від уявної радянської загрози. Аналізи співвідношення сил свідчили про

¹ До 1947 р. усі договори про союз, укладені в Західній Європі, мали антинімецьку спрямованість, зокрема франко-британський договір, укладений у Дюнкерку 4 березня 1947 р.

нездатність західноєвропейських держав самостійно протистояти Радянському Союзові. За цих умов стала популярною ідея створення спільної оборонної системи держав, які підписали Брюссельський пакт, та Сполучених Штатів.

З огляду на геополітичні реалії американці відмовилися від традиційного ізоляціонізму. 11 червня 1948 р. Сенат США надав дозвіл урядові укладати в мирний час договори про союзи з державами за межами Американського континенту.

4 квітня 1949 р. у Вашингтоні п'ять членів Брюссельського пакту, США, Канада, Італія, Португалія, Ісландія, Норвегія й Данія підписали Північноатлантичний договір. Відтак Америка залучалась до оборони Європи, на яку поширювалась американська “ядерна парасолька”.

Радянський Союз відповів створенням Ради економічної взаємодопомоги в січні 1949 р. і укладенням у 1955 р. Варшавського договору. *Отже, Європа виявилась розколотою на дві сфери впливу вздовж усієї розмежувальної лінії в Центральній Європі з протистоянням двох військових блоків. Разом із тим геополітичне розчленування Європи полегшило досягнення європейського порозуміння і прискорило початок європейської інтеграції.*

2.2. Новий етап у діяльності європейських рухів. Рада Європи

Гаазький конгрес європейських рухів

Питання про створення федерації західноєвропейських держав не порушувалося до 1947 р. з огляду на небажання європейських політиків викликати занепокоєння Радянського Союзу та зашкодити колективній безпеці на світовому рівні. Але невідкладність післявоєнної реконструкції Європи та реінтеграції Німеччини в коло європейських демократичних країн, а також початок “холодної війни” активізували діяльність численних європейських рухів.

У 1946 р. частина національних рухів за федеративну Європу об'єдналася в Європейський союз федералістів під голову-

ванням Хендріка Брюгмана і Генрі Фрінея. Союз об'єднував прихильників децентралізованого народного федералізму. У 1947 р. Р. Куденхове-Калергі заснував Союз європейських парламентарів, прихильників Пан-Європи, які підтримували ідею створення Європейської асамблеї з федеративною конституцією та єдиною грошовою одиницею. Під час важких дебатів між “федералістами” й “уніоністами”, лібералами і прихильниками регульованої економіки голова Союзного європейського руху Великої Британії лорд Д. Сандіс запропонував заснувати Міжнародний комітет координації рухів за Європейський Союз з метою мобілізації суспільної думки й урядових кіл на користь ідеї Європейської асамблеї, який було створено у листопаді 1947 р.

У травні 1948 р. в Гаазі під головуванням В. Черчілля зібрався Конгрес європейських рухів. У Конгресі взяли участь близько 800 делегатів переважно із західноєвропейських країн, серед них 12 колишніх голів урядів, 60 діючих або колишніх міністрів, 200 парламентарів. На Конгрес прибули такі відомі політики, як Альтьєро Спінеллі, Конрад Аденауер, Ентоні Іден, Гарольд Макміллан, Хендрік Брюгман, Едуард Даладьє, Франсуа Міттеран та ін. Під час Конгресу працювали три комісії: політична під головуванням Поля Рамадьє, економічна і соціальна, яку очолив Поль Валері Зееланд, комісія з питань культури на чолі з письменником Сальвадоре де Мадарьяга й Дені де Ружмонтом.

Конгрес став ареною зіткнення двох тенденцій — федералістської, представленої французькими, бельгійськими, нідерландськими та італійськими делегатами, й уніоністської, представленої британською делегацією, категорично опозиційною будь-яким ідеям федеративних інституцій, що зумовило компромісний характер прийнятого Конгресом “Звернення до європейців”. Так, Звернення закликала до створення Європейського Союзу зі спільними інституціями, але без надання їм можливості прийняття політичних рішень. Майбутній союз мав будуватися на фундаменті трьох великих європейських цінностей: принципі співтовариства (союз у різноманітності), повазі особистості та свободи. У Зверненні обстоювалась ідея об'єднаної Європи зі спільною Асамблеєю, Хартією прав люди-

ни, Судом, а також передбачався вільний рух людей, ідей, капіталу.

Під час Конгресу було запропоновано створити Європейський рух, який би координував діяльність прихильників об'єднаної Європи всіх напрямів і тенденцій (федералістів, уніоністів, лібералів, соціалістів), які працювали на користь Європейського Союзу. Європейський рух був заснований у Брюсселі в жовтні 1948 р. на чолі з почесними співголовами Вінстоном Черчиллем, Альсіда де Гаспері, Леоном Блюмом, а також Полем Хенрі Спааком, з метою сприяння становленню Ради Європи і подальшому розвитку європейської інтеграції. Він дотепер залишається важливою транс'європейською структурою щодо обговорення спільних проблем і благодійної діяльності різних організацій.

За пропозицією Д. де Ружмонта в Лозанні було створено Європейський центр культури, очолюваний ним протягом 1950—1985 рр. У 1950 р. у Брюгге був заснований Європейський коледж під керівництвом Х. Брюгмана, який донині є важливим закладом підготовки вищих європейських функціонерів.

Отже, європейські рухи надали імпульс початку євроінтеграційних процесів, ініціювавши скликання Гаазького конгресу, який продемонстрував рішучість європейців розпочати інтеграцію. Головним результатом діяльності Конгресу було прийняття “Звернення до європейців”, яке визначило глобальну програму дій, спрямованих на об'єднання Європи, а також створення Ради Європи — першої справді європейської організації.

Створення Ради Європи

Французький міністр Жорж Бідо, натхненний рішеннями Гаазького конгресу, у липні 1948 р. склав меморандум щодо створення Європейського Союзу. 18 серпня цього ж року уряд Франції вирішив передати проект на розгляд членів Західного союзу. У листопаді — грудні в Парижі працював Постійний комітет із проблем вивчення та розвитку європейської федерації, до якого входили представники п'яти держав-членів Брюссельського договору. Франко-бельгійські федералісти виступали за створення консультативної асамблеї, яка б мала репре-

зентативний характер і в майбутньому започаткувала європейський парламент. Британські представники наголошували на неподільності національного суверенітету і вимагали обмежитися лише Комітетом міністрів, який збиратиметься періодично і спиратиметься у своїй діяльності на підтримку асамблеї, члени якої будуть призначатись урядами країн.

28 січня 1949 р. міністри закордонних справ держав — членів Західного союзу погодилися на компроміс. Було досягнуто згоду щодо створення Ради Європи (РЄ), яка мала складатися з двох органів: Комітету міністрів, засідання якого були б закритими; Європейської консультативної асамблеї, засідання якої були б відкритими, а її члени призначалися б кожною країною згідно з її власними традиціями. Функції асамблеї були обмеженими: її порядок денний визначався Комітетом міністрів і вона не мала жодних повноважень у питаннях оборони. До участі в РЄ була запрошена Італія, а також було прийнято рішення, що РЄ буде відкритою для вступу 17 держав — членів ЄОЕС.

*5 травня 1949 р. десять держав: п'ять держав — членів Брюссельського пакту, а також Італія, Данія, Ірландія, Норвегія й Швеція підписали у Лондоні Статут, за яким було засновано Раду Європи*¹. Перша сесія Ради Європи розпочалась у Страсбурзі 8 серпня 1949 р. Греція й Туреччина були запрошені до організації 9 серпня, Ісландія — на наступній сесії Ради. Питання про прийняття Німеччини було відкладено у зв'язку із Саарською проблемою. Структура і міжкурядовий характер РЄ стали результатами компромісу між країнами-засновницями. РЄ включала три основні органи:

- *Комітет міністрів* — міжкурядову інституцію, яка ухвалює рішення і складається з міністрів закордонних справ (перший голова — П.В. Зеєланд);
- *Парламентська асамблея* — дорадчий орган РЄ, де представлені національні парламенти. Основне завдання Асамблеї

¹ У 1964 р. Комітет міністрів ухвалив рішення про відзначення Дня Європи 5 травня з метою активізації залучення громадян до процесу європейської інтеграції. На Міланському саміті 1985 р. було вирішено відзначати офіційне свято — День Європи — 9 травня на честь проголошення 9 травня 1950 р. відомої Декларації Робера Шумана.

полягає в опрацюванні рекомендацій Комітету міністрів. Це була перша в історії континенту європейська асамблея (перший голова — П.Х. Спаак);

- *Секретаріат*, очолюваний Генеральним секретарем.

Рада Європи стала важливою міжнародною інновацією, яка заклала підвалини для подальшого процесу європейської інтеграції, а також перетворилася на лабораторію ідей, місце зустрічей та обміну думками. Асамблея Ради Європи була першою в історії міжнародною парламентською асамблеєю. Головний здобуток РЕ — розробка важливих юридичних актів, зокрема у сфері прав людини.

Перша стаття Статуту проголошувала, що Рада Європи заснована з метою “реалізації найтіснішого союзу... шляхом прийняття угод, адаптації спільних заходів в економічній, соціальній, культурній, науковій, адміністративній тощо сферах”. Але основними завданнями Ради Європи стали:

- захист і зміцнення прав людини, плюралістичної демократії, верховенства права;
- сприяння усвідомленню та оцінці європейської культурної самобутності та розмаїття європейських культур;
- пошук шляхів вирішення спільних проблем суспільства (національні меншини, ксенофобія, захист навколишнього середовища, організована злочинність тощо).

Протягом існування Рада розробила більше 200 рамкових конвенцій та угод, спрямованих на формування своєрідного “європейського правового поля” в найрізноманітніших сферах: права людини (дитини), соціальна сфера (Європейська соціальна хартія, підписана у 1961 р.), захист споживачів, питання охорони навколишнього середовища, освіта, охорона здоров’я, культурна спадщина. На основі опрацьованих Радою Європи конвенцій та угод змінюється законодавство в державах-учасниках відповідно до нормативних вимог цих документів. Європейське Співтовариство приєдналося до деяких із цих конвенцій і користується правом голосу, коли питання, що обговорюються, належать до його сфери діяльності.

Найвизначнішим досягненням Ради Європи можна вважати Європейську конвенцію з прав людини, яка набула чинності в 1953 р. Конвенція проголосила невід’ємні права та свободи

кожної особи і зобов'язала держави гарантувати ці права й свободи кожній особі, що перебуває під їхньою юрисдикцією. Крім того, Конвенція встановила міжнародну систему захисту цих прав: держави або окремі особи могли звертатися до інституцій захисту прав людини, заснованих в Страсбурзі, — Європейської комісії з прав людини і Європейського суду з прав людини.

Рада Європи і Європейська конвенція з прав людини зробили значний внесок у сучасну європейську архітектуру. Водночас перша спроба європейської інтеграції обмежилась проголошенням урочистих принципів і заснуванням інституцій, значно обмежених у політичному плані, а також в економічних та воєнних питаннях.

2.3. Початок європейської інтеграції: Європейське об'єднання вугілля і сталі

Передумови виникнення Європейського об'єднання вугілля і сталі

Зростання напруженості між Францією і Німеччиною з приводу Саару в 1948—1950 рр., а також політична слабкість Ради Європи змушували прихильників об'єднаної Європи шукати нові шляхи інтеграції. Водночас посилення конфронтації між Сходом і Заходом (блокада Берліну в травні 1949 р., початок війни в Кореї в серпні 1950 р.) зумовило відмову Франції від жорсткої позиції щодо відродження Західної Німеччини та її економічної незалежності. Саме франко-німецьке порозуміння, підтримане США, було ключовим фактором європейської консолідації. Позиції провідних західних держав у цьому питанні були такі.

Франція була зацікавлена в утворенні об'єднання європейських держав під своєю егідою з метою обійняти місце Великої Британії — натхненниці європейської політики впродовж півтора століття. До того ж інтеграція Західної Німеччини до організації, ефективнішої за ЄОЕС чи Раду Європи, зробила б її більш контрольованою й передбачуваною. Французькі металурги бажали й надалі отримувати рурський кокс на вигідних

умовах і підтримували ідею об'єднання важкої промисловості обох держав.

Німеччина поступово перетворювалася з об'єкта на суб'єкт міжнародних відносин і прагнула шляхом інтеграції домогтися анулювання численних обмежень, установлених після її поразки, зокрема контролю над промисловістю, здійснюваного Міжнародним управлінням Руру, та економічної інтеграції Саару до Франції, яка здійснювалася після 1947 р.

Велика Британія, яка мала найміцніші економічні позиції в повоєнній Європі, надавала пріоритет розвитку “особливих відносин” із США та країнами Британської Співдружності Націй. Лондон не передбачав можливості будь-якого обмеження національного суверенітету та врівноваження Великої Британії з іншими європейськими державами.

США підтримували проекти європейської інтеграції. З огляду на ускладнення геополітичної ситуації питання переозброєння Німеччини ставало для Сполучених Штатів ключовим. Отже, консолідація Західної Європи мала пом'якшити міжнародну напруженість, спричинену майбутньою ремілітаризацією Німеччини.

У витоків сучасної західноєвропейської інтеграції були видатні особистості, які ввійшли в історію як “батьки Європи”: Ж. Монне, Р. Шуман, К. Аденауер, А. де Гаспері. Саме ці особистості надали імпульс євроінтеграційним процесам, започаткувавши проект, який змінив курс європейської історії, визначивши зміст і напрями європейського будівництва. Їх підтримали в цій справі або продовжили її такі відомі політики, як Поль Хенрі Спаак, Роберт Маржолін, Вальтер Хільштейн чи пізніше Вальтер Жискор д'Естен, Гельмут Шмідт, Франсуа Міттеран, Гельмут Коль, Жак Делор.

Жан Монне (1888—1979) — “натхненник” європейської інтеграції за визначенням генерала Ш. де Голля. Один із ініціаторів Декларації Р. Шумана від 9 травня 1950 р., пізніше Європейського оборонного співтовариства й Спільного ринку. Перший президент Вищого управління ЄОВС (1952—1955). Виступав за прискорення процесу європейської інтеграції. Заснував Комітет Дії за Сполучені Штати Європи, котрий зібрав широке коло європейських особистостей. Один з авторів функ-

ціоналістського методу розбудови європейського співтовариства, а також принципу “згуртовування людей”, тобто об’єднання народів, а не створення коаліції держав у процесі європейського будівництва.

Робер Шуман (1886—1963). Після війни брав участь у заснуванні Народного республіканського руху демократів-християн і обирався до Національної асамблеї Франції в 1945—1962 рр. Прем’єр-міністр у 1947 р. та міністр закордонних справ у 1948—1952 рр. Узяв на себе відповідальність, проголосивши Декларацію від 9 травня 1950 р., яка дала імпульс заснуванню ЄОВС. У 1958 р. був обраний президентом Європейської парламентської асамблеї. З 1955 по 1961 р. очолював Міжнародний європейський рух.

Конрад Аденауер (1876—1967). Брав участь у відродженні демократичного життя Німеччини після війни, заснував Християнсько-демократичний союз (ХДС), об’єднавши католиків і протестантів. Був першим канцлером Федеративної Республіки Німеччини в 1949—1963 рр. Підтримав інтеграцію Німеччини до Західної Європи й політику генерала Ш. де Голля в 1963 р. (Єлисейський договір), щоб не зашкодити процесу франко-німецького зближення.

Альсідо де Гаспері (1881—1954). Очолював італійських демократів-християн, голова уряду Італії з 1945 по 1954 р. Спирався на графа Сфорцу — міністра закордонних справ, антифашиста й переконаного європейця з метою відновлення впливу Італії в Європі. Погодився на участь Італії в плані Маршалла й Раді Європи, підписав Північноатлантичний пакт. Представляв італійських католиків у Європейському русі, обстоюючи ідею федеративного устрою Європи.

За винятком Ж. Монне, “батьки Європи” походили з прикордонних територій, де не було регіональних коренів для формування націоналістичних почуттів. Усі ці видатні особистості були знайомі з різноманітними культурами, що сприяло всебічному розвитку їхнього світогляду. Погляди “батьків” об’єднували католицький універсалізм, латинська культура, технократизм і прагматизм.

Значний внесок у європейське будівництво зробили такі особи.

Поль Генрі Спаак (1899—1979). Керівник бельгійської дипломатії в 1945—1957 рр., активний прихильник європейської уніфікації. Був головою Ради ЄОЕС, головою Асамблеї Ради Європи, пізніше — Асамблеї ЄОВС, прибічник Європейського оборонного співтовариства, пізніше — політичного союзу. Брав участь у підготовці Римського договору. Генеральний секретар НАТО у 1957 р.

Роберт Маржолін (1911—1986). Генеральний секретар ЄОВС. Брав участь у підготовці Римського договору. У 1958—1967 рр. — віце-голова Комісії Європейського Співтовариства.

Вальтер Хальштейн (1901—1981). Міністр закордонних справ Федеративної Республіки Німеччини, очолював німецьку делегацію на переговорах з приводу плану Шумана. Підтримував європейську інтеграцію з метою зміцнення західного табору. Голова Комісії в 1958—1967 рр.

Йозеф Бех (1887—1985). Голова уряду Люксембургу. Один із творців Римського договору.

Без цих особистостей, без їхнього розуму, волі, спільної діяльності була б неможливою нова фаза європейської історії. Вони справді були творцями нової європейської архітектури. Першим практичним експериментом у справі трансформації Європи і першим етапом європейської інтеграції стало ЄОВС.

План Шумана

Оскільки інституціональний метод європейської інтеграції, за допомогою якого передбачалось прийняти європейську конституцію з метою надати “згори” імпульс формуванню політичного союзу, виявився неможливим, “функціоналісти” запропонували розпочати пошуки шляхів співробітництва “знизу”, в обмежених секторах, що представляли спільні інтереси європейських держав (секторальна інтеграція). Функціональний метод інтеграції передбачав, що європейські держави, які щойно відновили національний суверенітет після Другої світової війни, не мусять від нього відразу та повністю відмовлятися на користь федерації європейських держав. Їм лише треба було відмовитися від догми неподільності й цілісності суверенітету та від певних частин суверенітету у визначених сферах. Ж. Монне, тодішній верховний комісар з питань об’єднання Німеччи-

ни, запропонував віддати під спільне управління все виробництво сталі та видобуток вугілля у Франції та Німеччині в організацію, відкрити для участі інших європейських держав. “Об’єднання сталі-вугілля” повинно було започаткувати динаміку розширення інтеграції на інші сфери виробництва. Найоригінальнішим аспектом проекту була пропозиція створення наднаціонального незалежного управління, яке отримало б реальні можливості прийняття рішень у сфері діяльності Співтовариства. Нові інституції мали поступово акумулювати колективний досвід у справі подальшої трансформації Європи.

Таємно підготовлений “Меморандум Монне” 3 травня 1950 р. був переданий міністру закордонних справ Франції Р. Шуману, який узяв його за основу Декларації, оголошеної від імені французького уряду на прес-конференції в будинку Міністерства закордонних справ 9 травня 1950 р. Р. Шуман заявив, що “єдина Європа не створиться одразу згідно з певним планом. Вона будуватиметься через конкретні досягнення, які спочатку створять солідарність де-факто”. Він запропонував створити спільний ринок у двох життєво важливих економічних секторах, які до цього використовувалися у військовій сфері: вугільному та сталевому. Вугілля в ту епоху задовольняло 65 % потреб в енергії західноєвропейських країн, а сталь була провідним матеріалом у добу другої промислової революції. На думку Р. Шумана, солідарність, що мала виникнути в процесі спільного виробництва, “зробить війну між Францією та Німеччиною не тільки немислимою, але й неможливою фізично”. Він пропонував передати певні повноваження прийняття рішень у цих двох секторах, які раніше належали окремим державам, незалежному органу. Рішення, ухвалені цим органом, мали бути обов’язковими для виконання всіма державами-членами. Отже, характер співробітництва між цими країнами в означених секторах мав значно відрізнятись від політики співробітництва в існуючих міжнародних організаціях. Наднаціональний орган управління був покликаний модернізувати виробництво, створити однакові умови для вугледобувної і сталеплавильної галузей на спільному ринку, розвивати спільний експорт, поступово гармонізувати умови праці робітників.

Декларація проголошувала рух у напрямі до Європейської федерації: “Реалізація “об’єднання сталі-вугілля” дасть змогу закласти перші цеглини у фундамент Європейської федерації, необхідної для збереження миру на континенті”. Водночас у тексті документа спостерігався зважений і обережний підхід до справи об’єднання європейських народів. Насамперед ставилася мета покінчити з багатовіковим протистоянням між Францією і Німеччиною, а також створити міцну виробничу базу подальшої економічної інтеграції Європи.

Хоча звернення Р. Шумана адресувалося всім європейським державам, тільки п’ять — Німеччина, країни Бенілюксу та Італія — дали позитивні відповіді. План Шумана був схвально сприйнятий у США і різко розкритикований у Радянському Союзі. Велика Британія відмовилася брати участь у підготовчій роботі над проектом, оскільки не погоджувалася з принципом наднаціональності й митною інтеграцією, які могли ускладнити її відносини зі Співдружністю Націй. Громадська думка в країнах — партнерах Франції реагувала на план Шумана в цілому прихильно. Водночас проект викликав заперечення з боку комуністів і соціалістів, які боялися, що він сприятиме відродженню трестів і картелів. У Франції він також натрапив на жорстку опозицію голлістів.

Паризький договір: заснування ЄОВС

18 квітня 1951 р. у Парижі Франція, Німеччина, Італія й країни Бенілюксу підписали договір, який на 50 років засновував Європейське об’єднання з вугілля та сталі (ЄОВС). Згідно зі ст. 1 Договору ЄОВС ґрунтувалося на трьох ключових засадах: спільному ринку, спільних цілях і спільних інститутах. Договір установлював спільний ринок вугілля, залізної руди, залізного брухту й сталі на принципах вільної торгівлі й регульованої конкуренції. Мета договору визначалася в координації й модернізації виробництва задля зростання, а також зниження цін шляхом скасування торговельних мит і кількісних обмежень на рух товарів. Договір був спрямований на забезпечення рівноправного доступу користувачів до джерел виробництва і забороняв нечесні методи ведення конкурентної боротьби, зокрема дискримінацію за національною ознакою. Також пе-

редбачався вільний рух капіталів і робочої сили. Для досягнення цієї мети в рамках Договору були розроблені правила інвестування, фінансової допомоги й ціноутворення. Передбачалися підготовчий і перехідний періоди для адаптації національної промисловості, після завершення яких запроваджувався спільний зовнішній тариф стосовно третіх країн. *Паризький договір набув чинності 23 липня 1952 р. після його ратифікації національними парламентами.* Міжнародне управління Руром було ліквідовано в грудні 1951 р.

Договір про ЄОВС засновував інституції, які стали прообразом відповідних структур Європейського Співтовариства:

- *Вище правління* — виконавчий, колегіальний, незалежний від урядів наднаціональний орган, який мав повноваження прийняття рішень. Складався з восьми членів, призначених за спільною згодою держав-членів на шість років, а також дев'ятого, який кооптувався іншими вісьмома. Перший голова — Ж. Монне (1952—1955);

- *Рада міністрів* представляла уряди для координації діяльності Вищого правління з економічною політикою окремих держав. Одноголосне схвалення Радою або більшістю голосів залишалося необхідною умовою для прийняття важливих рішень, що обмежувало федеративний характер інституціональної системи ЄОВС (створена на пропозицію держав Бенілюксу);

- *Асамблея* — призначалася національними парламентами держав-членів для здійснення демократичного контролю над Вищим правлінням. Не мала законодавчих і бюджетних можливостей, але могла висловлювати вотум недовіри і зміщувати Вище правління двома третинами голосів;

- *Суд* складався з призначених урядами, але незалежних від них шістьох суддів, які отримали повноваження вирішувати спірні питання і могли анулювати рішення органів ЄОВС;

- *Консультативний комітет* — дорадчий орган, який не мав можливостей прийняття рішень, представляв промисловців, робітників, комерсантів і споживачів.

У системі інститутів ЄОВС ключова роль належала Вищому правлінню, створеному як виконавчий орган. Рішення Вищого правління були обов'язковими для державних установ “шістки”. Створення в системі ЄОВС Вищого керівництва, наділено-

го широкими наднаціональними повноваженнями, було серйозним кроком на шляху економічної інтеграції Європи, проливом у традиційних уявленнях про інституційну систему міжнародних організацій. Водночас на противагу Вищому правлінню створювалася Рада міністрів, яка обмежувала тенденції наднаціональності у розвитку інтеграційних процесів.

Паризький договір передбачив незалежне від держав фінансування ЄОВС шляхом упровадження податку на продукцію металургійної і вугільної галузей промисловості — першого справді європейського податку. Вище правління уповноважувалося щорічно встановлювати суму оподаткування різноманітних виробів ЄОВС згідно з їхньою середньою вартістю, але не могла перевищувати 1 %.

Інституції ЄОВС урочисто відкрив Ж. Монне 10 серпня 1952 р. у Люксембурзі — першій європейській “столиці”. Протягом перехідного періоду (до 1958 р.) було створено митний союз і запроваджено “спільний митний тариф” щодо третіх країн шляхом зниження митних тарифів у середньому від 12—28 % до 6 %. Вільний рух робітників був упроваджений між 1954 і 1961 р. Велика Британія підписала з ЄОВС угоду про асоціацію в 1954 р. і тарифну угоду в 1957 р.

Функціонування спільного ринку вугілля і сталі продемонструвало, що економічна інтеграція не лише можлива, а й вигідна. Внаслідок лібералізації торгівлі продукцією металургійної й вугільної галузей у межах ЄОВС її обсяги зросли майже на 130 % протягом п’яти перших років існування Об’єднання, що стимулювало розвиток і модернізацію промислового потенціалу. Виробництво сталі подвоїлося, було стабілізовано постачання заліза, залізного брухту й вугілля. Вдалося поліпшити охорону праці робітників, збільшити допомогу по безробіттю й допомогу на реконверсію проблемних регіонів, зокрема бельгійського Боринажу і південних регіонів Франції.

У 1958—1959 рр. діяльність ЄОВС значно ускладнила вугільна криза, спричинена насамперед надходженням великих обсягів дешевої нафти на європейські ринки. Об’єднання не мало жодних повноважень у нафтовій галузі, отже, не мало можливості здійснювати комплексну енергетичну політику. Криза призвела до закриття 400 шахт у державах — членах

ЄОВС і стагнації вугільної промисловості. *Разом із тим ЄОВС відіграло роль трампліну для подальшого розвитку євроінтеграційних процесів, його діяльність дала змогу апробувати на практиці методи діяльності інституцій Об'єднання і виявити проблеми секторального етапу інтеграції, зокрема, намагання держав-членів зберегти за національними урядами контроль над прийняттям важливих рішень, залишаючи повноваження Об'єднання в обмежених секторах.*

У 1950—1952 рр. під впливом досягнень ЄОВС у рамках Ради Європи і ЄОЕС було опрацьовано три проекти нових секторальних об'єднань:

- Європейське управління транспортом із Вищим управлінням, Радою міністрів, Судом, Парламентською асамблеєю;
- Вище сільськогосподарське управління — “зелене об'єднання”, спрямоване на ліквідацію митних бар'єрів, організацію виробництва й ринків, зниження цін;
- Європейське співтовариство охорони здоров'я — “біле об'єднання”, яке мало координувати боротьбу проти алкоголізму, наркоманії, епідемічних захворювань тощо.

Проекти натрапили на опозицію урядів, які не погоджувалися з переданням суверенітету в цих сферах наднаціональним структурам, професійних організацій, з огляду на значні національні диспаритети в означених галузях, а також опір великих компаній. Відхилення проектів нових європейських об'єднань продемонструвало межі секторальної інтеграції, занадто вузької і надто залежної як від боротьби приватних інтересів, так і від короткозорості політиків.

2.4. Поразка проектів військово-політичної інтеграції Західної Європи

План Плевена. Договір про ЄОС

Початок війни в Кореї актуалізував питання воєнно-політичної інтеграції в Західній Європі. Уряд США, посилюючись на “вакуум військової сили” в Європі, офіційно звернувся до Атлантичної ради з проханням про переозброєння Німеччи-

ни (вересень 1950 р.). Франція рішуче виступала проти цього проекту і використала право вето проти прийняття Німеччини до НАТО. Перед європейцями постала проблема переозброєння Німеччини без загрози відновлення колишнього вермахту з його командним складом. Питання воєнно-політичної інтеграції Західної Європи обговорювалося на Консультативній асамблеї Ради Європи. З ініціативи колишніх голів урядів Великої Британії В. Черчілля і Франції Поля Рейно було прийнято “рекомендацію № 5”, у якій пропонувалось створення європейської армії, що перебувала б під контролем європейського міністра оборони і “демократичним європейським наглядом”. Водночас Ж. Монне запропонував прем’єр-міністрові Франції Р. Плевену “розширений план Шумана” щодо питань оборони як альтернативне вирішення проблеми ремілітаризації Німеччини.

24 жовтня 1950 р. Р. Плевен звернувся до Національної асамблеї з пропозицією утворення європейської армії, підпорядкованої політичним інститутам об’єднаної Європи. Центральним елементом цього плану була ідея інтеграції національних збройних сил на досить низьких рівнях військової структури — починаючи з батальйону чи полку. Штаби інтегрованих частин мали бути укомплектованими офіцерами різних національностей. Для утримання об’єднаної армії у проекті передбачалося створення спільного бюджету держав-учасниць. Німеччина згідно з планом Плевена не мала власних збройних сил, але певний німецький військовий контингент входив до складу європейської армії. Пропозицію Франції підтримали в США, зокрема такі політики, як головнокомандувач атлантичних сил у Європі, згодом президент США Дуайт Ейзенхауер і новий державний секретар, товариш Ж. Монне, Джон Фостер Даллес. Для ФРН план Плевена був більш прийнятним, ніж американські пропозиції щодо формування німецьких військових з’єднань, безпосередньо підпорядкованих НАТО, оскільки в європейській армії передбачався однаковий статус військових формувань для всіх держав-учасниць. Велика Британія висловилася на користь плану Плевена, але оголосила, що не братиме участі в європейській армії.

15 лютого 1951 р. у Парижі відкрилася конференція з проблеми європейської армії за участю делегатів країн, які невдовзі підписали Паризький договір про ЄОВС, і спостерігачів від США, Канади, Великої Британії, Данії й Норвегії. Після тривалих дебатів було підготовлено проект договору, опублікований 1 лютого 1952 р. Він передбачав створення Європейського оборонного співтовариства (ЄОС), яке мало б спільну армію. На відміну від плану Плевена інтеграція збройних сил здійснювалася на рівні не батальйону чи полку, а армійського корпусу. Таким чином, бундесвер отримував право створювати власні дивізії. Європейська армія мала включати 43 дивізії, з них 14 французьких, по 12 італійських і німецьких і 5 від країн Бенілюксу. Жодних інших національних військових формувань, за винятком жандармерії для підтримання внутрішнього порядку, державам-учасницям мати не дозволялося. Однак у деяких випадках передбачалася можливість тимчасового відкликання державою-учасницею своїх контингентів з європейської армії. Проект договору передбачав розбудову цілісної організації європейських збройних сил: спільний бюджет, спільну систему військової освіти, уніфіковане озброєння й уніформу. Пропонувалося заснування таких інституцій:

- *Рада міністрів* — представляє уряди, визначає спільний бюджет і керує Європейським комісаріатом оборони, одностайно приймає рішення з важливих питань;
- *Європейський комісаріат оборони* — технічна інстанція, яка мала здійснювати контроль за підготовкою воєнних операцій, спорядженням і постачанням армії й тилу;
- *Парламентська асамблея* — дещо модифікований аналог Асамблеї ЄОВС, мала здійснювати демократичний контроль за виконавчими структурами;
- *Суд* — аналогічний відповідній інституції ЄОВС.

На пропозицію голови італійського уряду А. де Гаспері до договору була введена ст. 38, якою Парламентській Асамблеї ЄОС доручалось опрацювання проекту “федеративної чи конфедеративної структури”, яка мала забезпечити політичну координацію вже наявних та новостворених співтовариств.

Щоб надати Західній Німеччині можливість підписати майбутній договір, Договірні угоди 26 травня 1952 р. поклали край

режиму окупації і надали їй повний суверенітет. Передбачалося, що 10 німецьких дивізій із 12 інтегруються до системи ЄОС з ненімецьким командним складом. Водночас Німеччина відмовлялася від володіння ядерною, бактеріологічною і хімічною зброєю. Введення в дію Договірних угод залежало від набуття чинності Паризьким договором. Договір про ЄОС підписали 27 травня 1952 р. у Парижі держави — члени ЄОВС. Прихильники європейської інтеграції розглядали Паризький договір як нову сходинку до федеративного об'єднання шести західноєвропейських держав.

Поразка спроби військово-політичної уніфікації Західної Європи

У вересні 1952 р. уряди держав — членів ЄОВС скликали в Люксембурзі Асамблею ЄОВС і делегатів від Консультативної асамблеї Ради Європи для формування асамблеї, уповноваженої виробити проект Європейського політичного співтовариства (ЄПС).

10 березня 1953 р. асамблея, очолювана П.Х. Спааком, ухвалила попередній проект політичного співтовариства, який передбачав створення Європейського політичного співтовариства наднаціонального характеру. Пропонувалося створити повну інституційну структуру з обмеженими повноваженнями у сферах оборони, зовнішньої політики і соціально-економічної інтеграції. Передбачалося заснування таких інститутів: двопалатного парламенту, який складався з палати депутатів, обраних загальним голосуванням, і сенату, члени якого обирались національними парламентами; європейської виконавчої ради, відповідальної перед парламентом; ради національних міністрів, які б координували політичну діяльність держав і виконавчої ради; суду; економічної та соціальної ради (рис 2.1). Проект ЄПС включав такі структури, як спільний ринок, сектори вугілля і сталі, оборону, європейську армію, міжнародні відносини.

Національні уряди вагалися й вважали цей федеративний проект надмірним. Так, урядовці й функціонери МЗС Франції остерігалися втрати суверенітету в зовнішній політиці, що ототожнювалося з ліквідацією традиційної ролі Франції у світі.

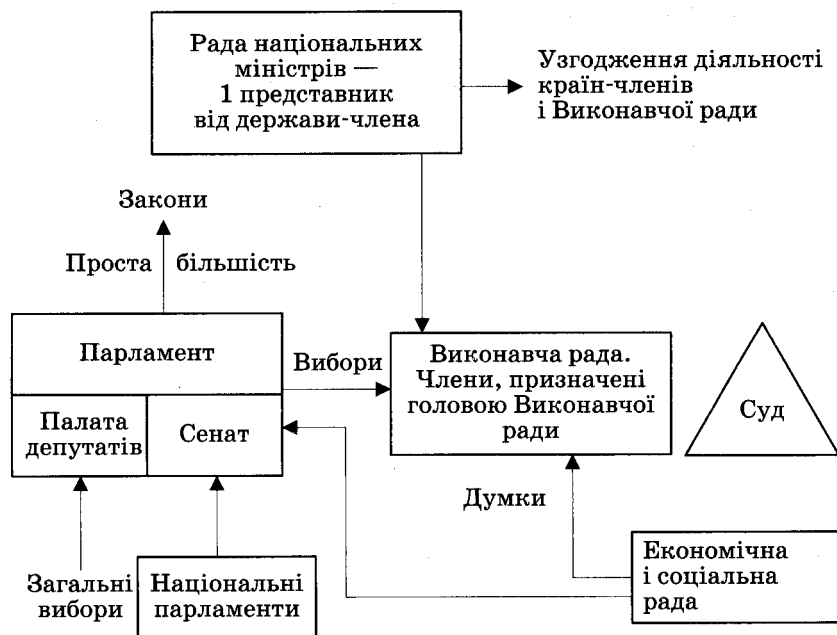

Рис. 2.1. Проект інституційної системи Європейського політичного співтовариства

До того ж проект ЄПС міг братися до уваги лише у випадку ратифікації договору про ЄОС усіма сторонами.

Паризький договір був швидко ратифікований Німеччиною, Нідерландами, Бельгією, Люксембургом і відкладений Італією у зв'язку з опозицією комуністів, які об'єдналися із соціалістами, монархістами й неофашистами. Італія очікувала на ратифікацію Договору в Парижі, отже, саме на Францію, яка була ініціатором ЄОС, були звернуті всі погляди.

Дебати навколо ЄОС розділили французьке суспільство. Прихильниками ратифікації, з одного боку, були прибічники європейської інтеграції, з іншого — ті, хто бачив у ЄОС шлях до зміцнення союзу зі США. Проти Оборонного співтовариства виступали комуністи, для яких воно становило лише антирадянське знаряддя, інспіроване американцями, а також голліс-

ти, які вбачали у Договорі “денаціоналізацію” французької армії, що ототожнювалося ними з “кінцем історії Франції”. До того ж смерть Сталіна в 1953 р. і воєнне втручання Франції у події в Індокитаї дезактуалізували для неї питання ремілітаризації Німеччини. Франція остерігалася порушувати рівновагу в Європі на її користь.

У червні 1954 р. головою уряду й міністром закордонних справ Франції став П'єр Мендес-Франс, який не був прибічником ЄОС, як і в цілому федералістських ідей. На його думку, проблеми Індокитаю й оздоровлення французької економіки були пріоритетними для відновлення “сильної Франції”. Його уряд не мав єдиної позиції в цьому питанні, яке виходило за звичні межі французької політики. До того ж в опозиції до ЄОС перебувало багато економістів, які остерігалися конкуренції з німецькою й італійською оборонною промисловістю, а також впливові військові, зокрема генерал Макс Вейган. За таких умов П. Мендес-Франс марно намагався примусити держави, які вже ратифікували Паризький договір, відкинути наднаціональний характер ЄОС.

30 серпня 1954 р. Національні збори Франції відхилили ратифікацію ЄОС у процедурному порядку без попереднього обговорення більшістю голосів — 319 проти 264. Комуністи й голлісти зустріли результати голосування співом “Марсельєзи”, а прибічники інтегрованої Європи розцінили голосування як катастрофу. *Відхилення ЄОС Францією різко загальмувало першу спробу політичної уніфікації Європи.*

Західноєвропейський союз

Відхилення Францією ЄОС викликало невдоволення її союзників. За ініціативою Великої Британії з 28 вересня по 3 жовтня 1954 р. у Лондоні відбулася конференція за участю шести держав, які підписали Паризький договір, а також США, Великої Британії і Канади. На конференції було прийнято рішення про припинення окупаційного режиму в Західній Німеччині та відновлення її суверенітету. До Брюссельського пакту 1948 р. мали долучитися Німеччина й Італія, що відкривало для цих держав можливість вступу до Атлантичного альянсу.

Відповідні документи (всього одинадцять) були підписані на конференції дев'яти держав у Парижі (жовтень 1954 р.). Паризькі угоди уточнювали природу й повноваження розширеного за рахунок приєднання Німеччини й Італії Брюссельського пакту й санкціонували відродження національної німецької армії. Західний союз перетворювався на Західноєвропейський (ЗЄС), який мав забезпечити “колективний захист” держав-учасниць шляхом організації співробітництва між ними. Брюссельський договір доповнювався чотирма протоколами, які ставали його консолідованою частиною.

Протокол № 1 містив змінений текст Брюссельського договору. Так, у зміненій преамбулі договору проголошувалася мета — сприяння єдності і поступовій інтеграції Європи, тобто обумовлювалася можливість використання ЗЄС як бази для військово-політичної уніфікації Європи. Брюссельський договір доповнювався статтею про тісне співробітництво ЗЄС із НАТО. У ст. 4 нової редакції Договору йшлося про те, що з метою уникнення дублювання у військовій діяльності ЗЄС буде використовувати у сфері інформування й консультацій відповідні військові органи НАТО.

Змінена редакція Брюссельського договору передбачала значне зміцнення політичної структури Західноєвропейського союзу. Рада ЗЄС мала функціонувати безперервно в складі міністрів закордонних справ семи держав-учасниць, діючи в перервах між сесіями на рівні послів держав-учасниць, акредитованих у Лондоні, а також заступника міністра закордонних справ Великої Британії. Рада ухвалювала рішення одностайно, але в деяких випадках припускалася можливість прийняття рішень більшістю у дві третини голосів або навіть простою більшістю. Крім того, створювався новий орган — Асамблея, якого не було у Західному союзі. До її складу входили парламентарі семи держав, які вже входили до складу Консультативної асамблеї Ради Європи.

Протоколом № 2 до Брюссельського договору вводилися верхні обмеження на чисельність збройних сил країн ЗЄС, які розміщувалися на континенті в мирний час і перебували в розпорядженні об'єднаного командування НАТО в Європі. В об'єднані збройні сили НАТО в Європі мали входити 12 західнонімецьких, 14 французьких, 12 італійських, по 5 бельгій-

ських і нідерландських дивізій та 1 полк від Люксембургу. Єдиним винятком була Велика Британія, оскільки на її збройні сили, розміщені у ФРН, вводилася не верхня, а нижня межа. Лондон зобов'язувався мати на континенті не менше чотирьох дивізій і з'єднання тактичної авіації, а також не виводити їх із району дислокації без погодження з партнерами по ЗЄС.

Протокол № 3 до Брюссельського договору зобов'язував Німеччину не виробляти на своїй території ядерну, хімічну і бактеріологічну зброю, ракет великої дальності, стратегічних бомбардувальників тощо. Однак обумовлювалося, що означені обмеження можуть змінюватися рішеннями Ради ЗЄС, які мали прийматися двома третинами голосів.

Протокол № 4 доручав Раді ЗЄС створення Агентства з контролю над озброєнням — спеціального органу, покликано-го здійснювати контроль за встановленими обмеженнями.

Отже, ЗЄС не мав власної військової організації. Держави-учасниці передавали в розпорядження НАТО відповідні контингенти своїх збройних сил. Управління військами, визначення їхньої дислокації, кількісного складу, бойового й технічного обладнання здійснювалося на рівні НАТО. Національне командування зберігало керівні функції в плані адміністративного керівництва і матеріально-технічного забезпечення. ЗЄС був суто консультативною організацією, позбавленою наднаціонального компонента, і не міг жодним чином конкурувати з НАТО. За висловом французького політолога Івана-Сержа Келлера, ЗЄС “швидко впав у летаргію і прокинувся лише з Маастрихтським договором у 1992 р.”.

У зв'язку з поразкою ЄОС зазнав краху й проект Європейського політичного співтовариства. На знак протесту проти подвійної поразки Ж. Монне подав у відставку з посади президента Вищого правління ЄОВС і спрямував зусилля на заснування Комітету дії за Сполучені Штати Європи. Поразка ЄОС пояснювалася, між іншим, неготовністю широких громадських кіл, як і багатьох урядовців, до поглиблення інтеграційних процесів. До того ж національні почуття залишалися ще досить гострими в таких питаннях, як оборона чи зовнішня політика. Знадобилося 38 років, більш ніж третина століття, перш ніж європейці знову замислилися над спільною оборонною політикою.

2.5. Римські договори. Заснування ЄЕС і Євратому

Передумови активізації євроінтеграційних процесів

Поразка ЄОС надовго загальмувала процеси політичної й військової уніфікації Європи. Водночас перспективною залишалася економічна інтеграція західноєвропейських держав, яка найбільшою мірою відповідала нагальним потребам держав-учасниць, а також менше стосувалася таких сфер державного суверенітету, як національна безпека, оборона, зовнішня політика.

Ініціатором активізації євроінтеграційних процесів знову виступив Ж. Монне, який убачав в об'єднанні Європи єдиний шлях до підвищення її ролі на світовій арені й закріплення позицій Німеччини серед західноєвропейських держав. Ж. Монне прийняв рішення залишити посаду голови Вищого правління ЄОВС, щоб цілком присвятити себе справі об'єднання Європи. Ж. Монне був прихильником активізації секторальної інтеграції. Його пропозиції у справі поширення повноважень ЄОВС на транспортну галузь, а також на інші енергетичні ресурси, у тому числі атомні, підтримала Асамблея Співтовариства 2 грудня 1954 р. Пропозиції Ж. Монне щодо розширення повноважень ЄОВС і започаткування інтеграції у сфері цивільної атомної енергетики містилися в листі міністра закордонних справ Бельгії П.Х. Спаака від 2 квітня 1955 р., переданому міністрам закордонних справ Франції, ФРН й Італії. Враховуючи прохолодну реакцію урядів цих держав, зокрема негативне ставлення міністра економіки ФРН Л. Ерхарда до секторальної інтеграції, Ж. Монне вирішив модифікувати запропонований проект і 22 квітня передав П.Х. Спааку нові пропозиції, які передбачали отримання згоди Бонна. Кінцевою метою інтеграції проголошувалося створення Сполучених Штатів Європи. Планувалося заснування спільних інституцій, зокрема ради міністрів закордонних справ, які б збиралися кожні два місяці, а також парламентської асамблеї, яка б обиралася на загальних прямих виборах. Проект передбачав скасування

бар'єрів між державами-членами у торговельній сфері й злиття національних ринків з метою швидкого зростання виробництва й підвищення рівня життя. Як першорядні цілі визначалися такі: створення європейської мережі каналів, автошляхів, залізниць; заснування європейського співтовариства повітряного транспорту; спільний розвиток аерокосмічної галузі й цивільної атомної енергетики. План передбачав скликання міжурядової конференції для опрацювання договорів, які б визначили найближчі цілі й загальні принципи європейської інтеграції. Таким чином, проект Ж. Монне передбачав поєднання двох форм інтеграції: секторальної, яка залишалась пріоритетною, але розглядалась як трамплін для переходу до загальної інтеграції, тобто до формування Спільного ринку, який охоплював би всі сфери виробництва.

Пропозиції Ж. Монне схвально зустріли в країнах Бенілюксу. Спільна позиція міністрів закордонних справ цих держав щодо перспектив європейської інтеграції була викладена в Меморандумі Бейена — Спаака — Бежа, зверненому 18 травня 1955 р. до урядів шести держав — членів ЄОВС. У ньому наголошувалося на необхідності паралельного, а не послідовного розвитку секторальної й загальної інтеграції і містились заклики до створення всеохопного економічного співтовариства на основі Спільного ринку.

Італія схвально зустріла пропозиції поглиблення економічної інтеграції, кінцева мета яких полягала в політичній інтеграції Західної Європи. Німеччина висловила згоду з Меморандумом держав Бенілюксу, однак зробила акцент на необхідності поваги до свободи конкуренції і чотирьох ринкових свобод — руху товарів, капіталу, послуг, працівників. Франція виявила інтерес до секторальної інтеграції, зокрема у сфері атомної енергетики, транспорту, аерокосмічної галузі, однак поставилася із застереженням до формування Спільного ринку, побоюючись загострення конкуренції для вітчизняної промислової продукції, а також висловила протидію розширення повноважень ЄОВС з огляду на його наднаціональний характер.

Питання активізації євроінтеграційних процесів було винесено на конференцію міністрів закордонних справ держав — членів ЄОВС, які зібралися в Мессіні 1—3 червня 1955 р. з ме-

тою призначення нового президента Вищого правління ЄОВС. На конференції було вирішено продовжити розбудову єдиної Європи шляхом розвитку спільних інституцій, поступового злиття національних економік, заснування Спільного ринку й гармонізації соціальної політики. Резолюція, ухвалена під час Мессінської конференції, не містила визначення конкретних шляхів створення нових співтовариств. Попереднє вивчення комплексу проблем, пов'язаних із розбудовою єдиної Європи, було доручено комітету експертів під головуванням міністра закордонних справ Бельгії П.Х. Спаака, він мав підготувати доповідь до 19 жовтня 1955 р. Відповідно до рішень Мессінської конференції комітет Спаака включав, крім делегацій держав — членів ЄОВС, делегацію Великої Британії, а також представників Вищого правління.

Робота комітету розпочалась у Брюсселі 9 липня 1955 р. Було вирішено заснувати чотири комісії і три підкомісії для вивчення питань, визначених у Мессіні: Спільного ринку, інвестицій, соціальної політики, традиційної та ядерної енергетики, транспорту. Окремо був створений комітет для вивчення питання сільського господарства, яке не порушували у Мессіні. Однак на жовтень 1955 р. залишалися значні розбіжності між державами з принципових питань. Франція наполягала на пріоритетності створення Євратому, тоді як Велика Британія опонувала цьому. Проти Євратому також висловлювались представники промислових кіл Італії, ФРН, Бельгії, які надавали перевагу розвитку атомного сектора без контролю з боку державних структур, але з використанням американської допомоги. Не було консенсусу й у питаннях Спільного ринку. Одні експерти уявляли Спільний ринок у вигляді зони вільної торгівлі без жодних інституцій, інші пропонували створення митного союзу, який мав підготувати умови для розбудови економічного союзу із спільною політикою в різних галузях, зокрема спільною сільськогосподарською політикою.

П.Х. Спаак на початку листопада з метою прискорення підготовчої роботи доручив підготовку заключної доповіді комітету, обмеженому керівниками делегацій. Заключна доповідь комітету Спаака була опублікована 21 квітня 1956 р. У ній пропонувалося заснувати Спільний ринок для всієї промислової й

сільськогосподарської продукції, який мав функціонувати на засадах лібералізму, що передбачало скасування обмежень у торгівлі між державами-членами, запровадження спільного митного тарифу, регламентацію конкурентної політики тощо. Доповідь містила пропозицію щодо заснування Євратому, але можливість секторальної інтеграції для транспортної галузі й традиційних галузей енергетики виключалась. Для формування інституційної системи нових Співтовариств пропонувалось взяти за зразок інституційну систему ЄОВС.

Доповідь комітету Спаака швидко була схвалена урядами Італії та країн Бенілюксу, але викликала широкі дебати у ФРН і Франції. Однак, незважаючи на критику обмеженості майбутнього Спільного ринку з боку прихильників ліберальної економіки, а також опозицію щодо Євратому широких промислових кіл, уряд ФРН під тиском канцлера К. Аденауера й міністра закордонних справ К.Ф. Офюльса прийняв доповідь Спаака як базову для міжурядових переговорів. Франція вважала за необхідне запровадження експериментального періоду в процесі формування Спільного ринку для випробування впливу лібералізації торгівлі на національні економіки.

Доповідь комітету Спаака була винесена на розгляд Міжурядової конференції, яка відбулася у Венеції 29—30 травня 1956 р. Переговори у справі заснування нових європейських співтовариств просувалися успішно. Франція, яку з 1955 р. очолювали проєвропейські політики, зокрема голова Ради міністрів Гі Молле, державний секретар Моріс Фор і міністр закордонних справ Крістіан Піно, цього разу орієнтувалася на досягнення європейських домовленостей. До того ж вона отримала важливі поступки від своїх союзників: включення до повноважень ЄЕС спільної сільськогосподарської політики, а також надання статусу асоціації з ЄЕС французьким і бельгійським заморським територіям. Союзники погодились не на всі попередні умови Франції. Вони вважали, що інтеграція матиме необоротний характер і обидва співтовариства (ЄЕС і Євратом) повинні бути засновані одночасно і без жодних експериментальних періодів. Венеціанська конференція прийняла рішення взяти доповідь Спаака за основу майбутніх міжурядових переговорів і запропонувала П.Х. Спааку координувати роботу

міжурядової конференції, скликаної 26 червня 1956 р. в Брюсселі з метою підготовки установчих договорів.

Міжурядові переговори в Брюсселі: підготовка установчих договорів

Міжурядові переговори відкрилися 26 червня 1956 р. у Брюсселі. Вони відбувалися в рамках трьох комітетів: Спільного ринку, Євратому, голів делегацій, а також окремої редакційної групи. Під час першої фази (літо 1956 р.) переговори просувалися важко, особливо в питаннях Спільного ринку й гармонізації соціальної політики. Однак у листопаді 1956 р. низка міжнародних подій прискорила дебати і сприяла досягненню консенсусу. Так, необхідність єднання західноєвропейських держав з метою протидії комуністичній загрозі актуалізували події в Угорщині восени 1956 р. Водночас енергетична криза, спричинена подіями в зоні Суецького каналу восени 1956 р., детермінувала зростання популярності ідеї створення Євратому. Об'єднання цивільної атомної енергетики західноєвропейських держав підтримували США, які намагалися зберегти лідерство в цій сфері й розраховували на збереження статусу монопольного постачальника технологій і розщеплювальних матеріалів інтегрованій Європі, яка й надалі не мала б власного ядерного озброєння.

Суецька криза ще раз продемонструвала біполярність світу і домінування лише двох наддержав — США й СРСР. Франція та Німеччина, пізніше Велика Британія були змушені визнати, що вони зможуть повернутися на світову політичну сцену лише у випадку об'єднання західноєвропейських держав. Толерантне ставлення Франції до пропозицій союзників детермінували також її проблеми в економіці й фінансах (дефіцит торговельного балансу, інфляція), спричинені дворічною війною в Алжирі.

На перебіг національних дебатів та парламентських голосувань впливав Комітет дій за Сполучені Штати Європи, створений у жовтні 1956 р. Ж. Монне разом із 34 політичними й профспілковими діячами держав — членів ЄОВС і Великої Британії. Ж. Монне вдалося об'єднати керівників християнсько-демократичних, ліберальних і соціалістичних партій, які

представляли дві третини електорату семи країн, а також лідерів некомуністичних профспілок, які об'єднували 14 млн робітників. У діяльності Комітету брала участь значна частина впливових державних діячів 50—70-х років, зокрема Г. Молле, М. Фор, К. Піно, В.Ж. д'Естен, Віллі Брандт, Генрі Кізінгер, Г. Шмідт, А. Моро та ін.

Здійсненню нових кроків в інтеграції Європи сприяло розв'язання в жовтні 1956 р. франко-німецьких суперечностей навколо Саару, який з 1 січня 1957 р. політично, а через три роки економічно об'єднувався з Німеччиною.

Під час переговорів Франція домоглася запровадження тривалого підготовчого періоду протягом дванадцяти або менше років, що давало можливість проводити лібералізацію торгівлі поступово. Перехід від першого до другого етапу перехідного періоду мав відбутися через чотири роки після одностайного рішення держав-членів або міг бути продовженим на кілька років. Значні проблеми виникли під час обговорення спільного митного тарифу щодо третіх країн з огляду на різний рівень національних митних тарифів і бажання Франції та Італії залишити високий митний бар'єр у зовнішній торгівлі ЄЕС. В аграрному секторі було вирішено залишити субсидування на національному рівні, але визначалася необхідність проведення протекціоністської політики на рівні співтовариства. Принципи організації спільного сільськогосподарського ринку мали бути визначені ще до другого етапу перехідного періоду.

Для задоволення вимог Франції стосовно відносин між Спільним ринком та її "заморськими територіями" було прийнято компромісне рішення. Передбачалось підписання на п'ятирічний термін конвенції про асоціацію між ЄЕС і країнами, які мали особливі відносини з Францією, Бельгією, Нідерландами й Італією. Пропонувалось заснувати Європейський фонд розвитку для інвестування колишніх колоній цих держав, який створювався за рахунок внесків держав — членів Спільного ринку, які мали застосовувати в торгівлі з асоційованими країнами й територіями той самий підхід, що й у торгівлі між собою. З іншого боку, Франція погодилась на поширення режиму, який вона мала в торгівлі з країнами й терито-

ріями, що були з нею в особливих відносинах, на всі держави Спільного ринку.

Менші проблеми на переговорах викликали інституційні питання. Було ухвалено рішення щодо чотирьох органів, сформованих за зразком відповідних органів ЄОВС. Передбачалося, що виконавчі функції будуть покладені на Раду міністрів та Комісію — колегіальний орган, якому дали більш нейтральну назву, ніж Вищому правлінню ЄОВС. Комісія Євратому мала нараховувати п'ять членів, Спільного ринку — дев'ять. Члени обох комісій призначались на чотирирічний термін за спільною згодою держав-членів. Було вирішено заснувати єдину Асамблею для трьох Співтовариств (ЄОВС, ЄЕС, Євратому), призначену в перший раз національними парламентами, а надалі вона повинна була обиратися на прямих загальних виборах після відповідного рішення Ради Міністрів. На вимогу бельгійського уряду, підтриману партнерами по Бенілюксу й Італією, і незважаючи на опозицію ФРН, було прийнято рішення про заснування Економічного й соціального комітету дорадчого характеру. Спочатку передбачалось, що кожне Співтовариство матиме власний Суд.

Римські договори. Заснування ЄЕС і Євратому

25 березня 1957 р. у Римі Франція, Німеччина, Італія, Бельгія, Нідерланди й Люксембург підписали два договори, які засновували Європейське Економічне Співтовариство (ЄЕС) і Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом). З погляду природи й значення Договір про ЄЕС домінував над іншими європейськими договорами. У преамбулі Договору держави — засновниці ЄЕС заявляли про своє прагнення закласти основи більш тісного союзу між європейськими народами, ліквідувавши бар'єри, які розділяли Європу, що, у свою чергу, дало б можливість посилити захист миру й свободи. Договір передбачав можливість розширення ЄЕС за рахунок інших європейських держав. Головними цілями Співтовариства визначалися:

- забезпечення економічного і соціального прогресу країн-членів;

- постійне поліпшення умов життя й праці народів держав-членів;
- зміцнення і більш тісне зближення національних економік;
- забезпечення гармонійного розвитку держав-членів шляхом зменшення відмінностей між різними регіонами й подолання відсталості менш розвинених районів.

Провідна мета інститутів Співтовариства за Римською угодою — створення Спільного ринку між державами-членами — містила три принципові аспекти:

- формування митного союзу, що передбачав вільне переміщення товарів, робітників, послуг і капіталів;
- здійснення спільної торговельної політики щодо третіх країн і запровадження спільного митного тарифу (СМТ);
- проведення спільної політики в галузі сільського господарства й транспорту, а також спільної політики у сфері конкуренції.

Договір передбачав заснування Європейського соціального фонду (ЄСФ), який мав сприяти врегулюванню питань зайнятості, та Європейського інвестиційного банку (ЄІВ).

Втілення в життя проекту Спільного ринку мало відбуватися поступово, протягом дванадцятирічного перехідного періоду, який охоплював три етапи: 1958—1961; 1962—1965; 1966—1969 рр. Характеристика перехідного періоду в Договорі обмежувалася визначенням загальних принципів спільної політики, зокрема тих, що стосувалися зближення економічної політики країн-членів та національних законодавств:

- гармонізація податкових систем;
- адаптація трудового законодавства, гармонізація соціальної політики;
- регламентація приватних угод або державних монополій, які спричиняють невідповідність цін;
- координація фінансової, кредитної та бюджетної політики;
- опрацювання європейського корпоративного законодавства.

Наднаціональний характер діяльності ЄЕС мав формуватися поступово: рішення спочатку ухвалювалися одноголосно, згодом — кваліфікованою більшістю голосів.

Ст. 235 Договору надавала державам-членам можливість проводити спільну політику у сферах, не регламентованих Договором, що дозволяло ЄЕС започатковувати спільну політику в різних сферах без внесення змін в установчий договір.

Другий Римський договір засновував Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом), яке мало “створити умови розвитку для потужної атомної індустрії” з метою збільшення європейського енергетичного потенціалу. Договір передбачав створення спільного ринку ядерних матеріалів і обладнання, розробку спільного ядерного законодавства, створення спільної системи постачання, системи мирного використання ядерної енергії, розробку спільних стандартів безпеки щодо здоров'я та захисту населення від іонізуючого випромінювання. Фундаментом технологічного прогресу в атомній промисловості Європи мали стати наукові дослідження, здійснювані в спільному дослідницькому центрі. Таким чином, Євратом не ставив за мету монополізацію державами-членами виробництва атомної енергії чи зброї. Його головною метою було постачання на прийнятних умовах енергії, вкрай необхідної Європі, та забезпечення більшої незалежності коаліції шести держав у сфері атомного виробництва.

Обидві угоди мали одну спільну деталь: Вище правління ЄОВС замінювалося Радою міністрів як ключовим органом в інституційній системі Європейських Співтовариств. У ЄЕС постійне поточне управління справами Співтовариства покладалося на Комісію з дев'яти членів, призначених за спільною згодою держав-учасниць. Головне завдання Комісії полягало в забезпеченні належного функціонування й розвитку Спільного ринку. Європейська парламентська асамблея, спільна для ЄЕС, ЄОВС, Євратому, складалася зі 142 парламентарів, призначених національними парламентами, і виконувала консультативні й контролюючі функції. Асамблея могла двома третинами голосів накладати вето на рішення Комісії ЄЕС. Договір заснував дорадчий Економічний та соціальний комітет, а також Суд. Договір про Євратом засновував структури, подібні до установ ЄЕС (Рада міністрів, Комісія в складі п'яти членів, Науковий комітет, Суд, Економічний та соціальний комітет). Одразу після підписання Римських договорів була підготовле-

на й того ж дня підписана Конвенція про деякі майбутні інститути Співтовариств, згідно з якою було засновано Суд, єдиний для всіх трьох Співтовариств.

Ратифікація Римських договорів національними парламентами не становила особливих труднощів, і 1 січня 1958 р. вони набули чинності. Заснування ЄЕС і Євратому стало вирішальним кроком на шляху реалізації стратегії європейської інтеграції, яка відкривала шлях до розбудови єдиної Європи.

2.6. Опозиція Європейським Співтовариствам: пошуки альтернативи

Причини опозиції Великої Британії та її партнерів поглибленню європейської інтеграції

Активізація процесу економічної інтеграції Європи наприкінці 50-х років спричинила розбіжності між країнами ЄОВС і Великою Британією. Країни “малої Європи” пов’язували процес європейського будівництва з Великою Британією, яка була членом ЗЄС, а з 1954 р. — асоційованим членом ЄОВС. Після конференції в Мессіні Велика Британія була запрошена до участі у роботі Комітету Спаака. Особливість позиції Великої Британії полягала в тому, що на цьому етапі переговорів вона не бажала знаходитися осторонь від обговорення інтеграційних проектів. Однак, не маючи чітких зобов’язань у Мессіні, Велика Британія обмежилась делегуванням для роботи в комітеті Спаака помічника державного секретаря з питань торгівлі Рассела Бретертона, не наділивши його серйозними повноваженнями. Більше того, після декількох засідань комітету, коли основні елементи митного союзу та Євратому були обговорені й стало зрозумілим, що Велика Британія не братиме в них участь, Р. Бретертон у листопаді 1955 р. був відкликаний до Лондона.

Велика Британія на той час залишалася вірною черчиллівській концепції “трьох кіл” і надавала перевагу так званому “широкому простору”. В. Черчілль, один з ініціаторів європей-

ської ідеї, заявляв: “Між Європою і великим простором ми завжди обираємо великий простір”. Велика Британія завжди бачила себе на перетині уявних “трьох кіл”, що утворювали три світові сили:

Північна Америка, з якою Велику Британію об’єднували привілейовані цивілізаційні зв’язки і фінансова залежність;

Британська Співдружність Націй, де Велика Британія зберігала позиції політичного й фінансово-економічного центру;

Європа, яку Велика Британія розглядала лише як складову атлантичної солідарності, що виявлялося в прагненні приєднати європейські структури до більш широких міжнародних об’єднань, залежних від США.

Отже, перспектива встановлення спільних зовнішніх європейських тарифів ставила під загрозу привілейовані відносини Великої Британії із Співдружністю, з якою вона вже сформувала митний союз. До того ж Велика Британія з 1952 р. отримувала американську допомогу в справі розбудови власної ядерної індустрії і не виявляла значного інтересу до Євратому. З іншого боку, для країни, де абсолютизувався суверенітет національного парламенту, здавався неприпустимим наднаціональний характер європейських співтовариств. Традиційній політиці європейської рівноваги Великої Британії суперечила і можливість появи “континентального блоку” внаслідок розвитку франко-німецького співробітництва в межах Співтовариств. Отже, не були несподіваними спроби британців використати ЄОЕС для протидії новим європейським ініціативам.

Інші країни ЄОЕС (Швейцарія, Австрія, Ірландія, Ісландія, країни Скандинавського й Іберійського півостровів) також із застереженням ставилися до митного союзу в межах ЄЕС, який міг створити проблеми для їхньої власної торгівлі. В цілому проекти шести країн “малої Європи” уявлялися “дискримінаційними”, такими, що могли спричинити розрив між ЄОЕС і Західною Європою. З таких міркувань зазначені країни вважали більш прийнятним для подальшого європейського будівництва використання каркаса ЄОЕС, ніж утворення нової організації.

Пошуки Великою Британією альтернативних Співтовариствам європейських об'єднань

Після того як стало зрозумілим, що утворення нових співтовариств (Євратому та ЄЕС) є неминучим, Велика Британія доклала зусиль до їхньої нейтралізації, виступивши ініціатором формування альтернативних європейських структур. Так, Велика Британія виступила з ініціативою утворення 10 червня 1955 р. у межах ЄОЕС комітету, що мав вивчити можливості співробітництва у сфері досліджень промислового використання ядерної енергії. В липні 1956 р. було створено Комітет ядерної енергії, трансформований 20 грудня 1957 р. в Європейську агенцію ядерної енергії. Політичні лідери Великої Британії намагалися продемонструвати, що проблема ядерної енергії може розглядатися і в межах усєї Західної Європи, без застосування наднаціональних інституцій. Саме тому завдання Агенції майже повністю збігалися із завданнями Євратому, але засоби їхнього досягнення були більш обмеженими. Використовуючи у своїй діяльності лише заходи кооперації, Європейська агенція значно раніше від Євратому реалізувала низку спільних проєктів, таких як товариство Єврохімія та будівництво експериментальних реакторів.

Одночасно Велика Британія здійснила низку кроків у напрямі лібералізації торговельної політики. Після ухвалення доповіді комітету Спаака на конференції у Венеції у липні 1956 р. за ініціативою Великої Британії в ОЄЕС була утворена робоча група для вивчення питання майбутніх відносин між країнами “малої Європи” та іншими членами ЄОЕС. Гарольд Макміллан, на той час не лише міністр фінансів Великої Британії, а й голова Ради ЄОЕС, запропонував установити в межах ЄОЕС зону вільної торгівлі: поступову ліквідацію митних бар'єрів між країнами — членами ЄОЕС за збереження зовнішніх митних бар'єрів щодо третіх країн. Водночас не передбачалися уніфікація зовнішньої митної системи та формування єдиних митних тарифів, як у митному союзі країн “малої Європи”.

Пропозиція Г. Макміллана знайшла підтримку як серед країн, що не ввійшли до ЄОВС, так і серед деяких його членів. Наприклад, Німеччина та Нідерланди ставились із деяким за-

стереженням до введення єдиних митних тарифів, які значно перевищували їх власні тарифи, тим самим загрожуючи підірвати торгівлю цих країн з основними комерційними партнерами (Скандинавськими країнами, Великою Британією). Більше того, ця ідея спочатку здобула підтримку і таких основоположників європейської інтеграції, як Ж. Монне та П.Х. Спаак, які розглядали пропозицію Великої Британії як її перший крок до вступу в Спільний ринок, а зону вільної торгівлі як доповнення до митного союзу. Стосовно Великої Британії, то вона наполягала на одночасному паралельному обговоренні та реалізації двох проектів, що зовсім не відповідало планам прихильників рішучих інтеграційних кроків. Проти британського проекту висловились Франція й Італія. На їхню думку, проект ставив під загрозу поглиблення економічної уніфікації в Європі, оскільки шість країн — ініціаторів європейського будівництва — могли опинитися під тиском одинадцяти держав, які не демонстрували підтримки принципів Декларації Шумана. З іншого боку, вони вважали неприйнятними ті комерційні переваги, які отримувала Велика Британія за умов паралельного використання нею преференцій європейської зони й зони Співдружності. В результаті позиція Великої Британії лише прискорила процес формування Спільного ринку, підштовхнувши найбільш стриманих його прихильників до рішучіших кроків.

Прагнення прискорити початок формування Спільного ринку серед країн ЄОВС зросло після того, як стало остаточно зрозумілим, що основна мета європейської політики Великої Британії полягала у блокуванні процесу формування митного союзу європейських держав. Так, на початку 1957 р. міністр закордонних справ Великої Британії Селвін Ллойд виступив із пропозицією утворення європейської парламентської асамблеї з представників європейських парламентів, у тому числі парламентської асамблеї НАТО. Асамблеї мали підпорядковуватися спеціалізованій комісії (з питань оборони, економіки, культури і т. ін.), які охоплювали б усі аспекти “західного співробітництва” і склад яких змінювався б залежно від інтересів країн, тоді як проект Спільного ринку, запропонований П.Х. Спааком, передбачав, навпаки, поглиблення інтеграцій-

них процесів та перехід від простої лібералізації внутрішньої торгівлі до політичної інтеграції.

Незважаючи на підписання країнами “малої Європи” 25 березня 1957 р. Римських договорів, переговори з Великою Британією тривали до 1 січня 1959 р., тобто до вжиття перших заходів, спрямованих на лібералізацію внутрішньої торгівлі. Так, у жовтні 1957 р. в ЄОЕС був утворений міжурядовий комітет на чолі з британським міністром з європейських справ Реджинальдом Модлінгом, основним завданням якого було обговорення численних проектів щодо формування зони вільної торгівлі на основі Спільного ринку ЄС. Попри досить обережні пропозиції, переговори не призвели до жодного компромісного рішення. Саме з цього часу починається період загострення відносин між Францією і Великою Британією.

Створення Європейської асоціації вільної торгівлі

Одним із результатів роботи комітету Модлінга була підготовка проекту Європейської економічної асоціації (широкої зони вільної торгівлі), який передбачав заходи лібералізації торгівлі, ідентичні до заходів Спільного ринку з аналогічними термінами виконання (від 12 до 15 років протягом трьох етапів). Але, на відміну від останнього, Асоціація передбачала лише автоматичні засоби лібералізації, які охоплювали б тільки промислові товари (навіть після тривалої дискусії Велика Британія не погодилася з прийняттям єдиних сільськогосподарських тарифів). До того ж британський проект був досить складним у реалізації, а також не розглядав питання регулювання субсидій, конкуренції, гармонізації податкових систем, координації національної економічної політики, проведення коригувальних заходів з метою запобігання дестабілізації в результаті відкриття кордонів. Незапровадження єдиних зовнішніх тарифів поставило б під загрозу внутрішні товарні потоки і дало б змогу Великій Британії одночасно брати участь у двох преференційних зонах: Співдружності й Західної Європи. Імпортуючи за низькими цінами продукти харчування та сировину, Велика Британія значно зменшила б собівартість своєї промислової продукції, збільшивши її експорт у континентальну Європу і, тим самим, відкривши дорогу іноземним ін-

вестиціям, насамперед американським. Одночасне існування двох різних інституцій значно послабило б майбутнє Співтовариство. Саме тому, попри бажання інтегрувати Велику Британію до нового Співтовариства, більшість прихильників європейської інтеграції змушені були визнати реальну загрозу розчинення Спільного ринку в більш широкій та аморфній зоні вільної торгівлі.

Зі свого боку Велика Британія розглядала проект Спільного ринку як чергову спробу впровадити в життя ідею європейської інтеграції, успіх якої великою мірою визначався саме позицією Лондона. Цим і пояснюється здебільшого її тверда негативна та безкомпромісна політика щодо Спільного ринку. Зважаючи на зацікавленість країн Бенілюксу в розвитку економічних відносин із Великою Британією, інтерес економічних кіл Німеччини, представлених міністром економіки Людвігом Ерхардом, у подоланні досить вузьких та доволі централізованих форм управління, меж Спільного ринку, а також на економічну слабкість Франції, англійські політичні лідери розраховували порушити єдність країн “малої Європи” і тим самим блокувати ратифікацію Римських угод. Ці надії посилилися з приходом на президентську посаду у Франції 13 травня 1958 р. генерала Ш. де Голля, відомого своєю опозиційністю щодо утворення Європейського оборонного співтовариства, ЄОВС та підписання Римських угод.

Розрахунки Великої Британії на не достатню без її участі економічну та політичну бази для ефективного функціонування Спільного ринку виявилися хибними. Нове керівництво Франції позитивно оцінило перспективи Спільного ринку для французької економіки та формування економічної основи угруповання шести європейських країн навколо Франції. Під час зустрічей президента де Голля та канцлера Німеччини Конрада Аденауера, активного прихильника європейської інтеграції, 14 вересня 1958 р. у Коломвей-Дю-Егліз та 26 листопада 1958 р. в Бад-Крюзнаху Франція остаточно відмовилась брати участь в англійському проекті, де не розглядалися питання сільського господарства, спільних зовнішніх тарифів та внутрішнього економічного союзу, підтвердивши спільне бажання

обох політичних лідерів розвивати європейську інтеграцію на основі франко-німецького співробітництва.

Ці плани не порушили навіть спроби Великої Британії фінансовими методами зірвати виконання умов набрання чинності Спільним ринком. Уряд Великої Британії прийняв рішення відновити вільну конвертацію англійського фунта стерлінгів, розраховуючи на те, що, на відміну від німецької марки та нідерландського флорина, така конвертація французького франка не можлива. Одночасно англійська преса розпочала кампанію погроз щодо виходу Великої Британії з ЄОЕС та НАТО, виведення англійських військ із Німеччини. У відповідь Франція прийняла 28 грудня 1958 р. план фінансового та монетарного оздоровлення, який передбачав заходи щодо врегулювання бюджету та девальвацію французького франка на 17,5 %, що забезпечувало його конвертованість і давало можливість Франції ввійти до Спільного ринку, маючи конкурентоспроможні ціни та стабільну монетарну систему. Одночасно Франція на 90 % лібералізувала торгівлю з іншими країнами ЄОЕС, що позбавило Велику Британію останнього аргументу проти країн Спільного ринку, які, з її погляду, порушували правила членства в ЄОЕС. У січні 1959 р. переговори між Великою Британією та країнами “малої Європи” були зупинені, оскільки останні остаточно відкинули всі англійські пропозиції та загрози.

У цих умовах Велика Британія робить кроки, щоб об'єднати навколо себе країни, які не ввійшли до Спільного ринку, з метою запобігання їхньому зближенню з ЄЕС (у червні 1959 р. Греція та Туреччина подали заявки на асоційоване членство в ЄЕС) і демонстрації життєздатності зони вільної торгівлі. В результаті переговорів, що проводились на базі англо-шведського проекту, 4 січня 1960 р. була підписана Стокгольмська конвенція про утворення Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), яка набрала чинності 3 березня 1960 р. До ЄАВТ увійшли Данія, Швеція, Норвегія та Португалія, що мали тісні зв'язки з Великою Британією, а також Австрія і Швейцарія, які фактично залишилися в ізоляції після утворення ЄЕС. У 1961 р. до ЄАВТ приєдналася Фінляндія, в 1970 р. — Ісландія. ЄАВТ становила угруповання держав, досить розосереджених

у географічному плані, серед яких Велика Британія домінувала економічно й політично, маючи половину загальної кількості населення.

Зміст Стокгольмської конвенції зводився в основному до поступового скасування внутрішніх митних тарифів на промислові товари, водночас не розглядалися сільськогосподарські продукти та продукти моря, які займали важливе місце в торгівлі країн Скандинавського півострова. Деякі поступки в цій сфері були зроблені Великою Британією на основі двосторонніх угод із Данією та Норвегією, які продавали значну частку своєї продукції Німеччині. Крім того, ЄАВТ не була достатньо структурованою та в інституціональному плані принципово відрізнялася від ЄЕС. На відміну від Європейської комісії, яка була цілком незалежною від національних урядів, ЄАВТ мала нечисленний секретаріат, розташований у Женеві, який відігравав суто технічну роль. Рішення приймалися одностайно Радою міністрів.

ЄАВТ досить швидко досягла поставленої мети. Незважаючи на досить громіздкий механізм сертифікації, який мав компенсувати відсутність спільних зовнішніх тарифів, до 1 липня 1967 р. було повністю лібералізовано торгівлю промисловими товарами. Однак більш глобальні завдання, які Велика Британія ставила перед Асоціацією, виконані не були. Їй так і не вдалося чинити тиск на країни Спільного ринку з метою їхнього залучення до зони вільної торгівлі. І хоча ЄАВТ певною мірою залучила країни-учасниці до антипротекціоністської політики, підготувавши їх у такий спосіб до майбутнього членства в ЄЕС, Асоціація на той час значно ускладнила відносини Великої Британії з країнами ЄЕС. Невдовзі стало зрозумілим, що в економічному плані ЄАВТ не в змозі конкурувати з ЄЕС та чинити на нього будь-який тиск. Більше того, частка Спільного ринку в зовнішній торгівлі країн ЄАВТ постійно зростала, тоді як комерційна активність у межах Асоціації постійно спадала. *В остаточному варіанті всі маневри Великої Британії лише ускладнювали її відносини з країнами ЄЕС, зокрема з Францією, посилюючи ізоляцію з боку континентальної Європи. На початку 60-х років Велика Британія змушена була переглянути зовнішньополітичну стратегію.*

Висновки

У перші повоєнні роки склалися передумови для початку інтеграційних процесів у Західній Європі. Популярність ідеї європейської інтеграції зростає в результаті глибокого осмислення трагічного досвіду Першої і Другої світових воєн, які спричинили значне послаблення позицій Європи у світовій економіці й політиці. Об'єднання зусиль західноєвропейських держав у соціально-економічній сфері було імперативом, без дотримання якого уявлялось неможливим подолання наслідків Другої світової війни. Досягнення порозуміння між західними європейцями і перші кроки інтеграції прискорили геополітичне розчленування Європи і початок “холодної війни”.

У перші повоєнні роки західноєвропейські держави створили організації з військово-політичного й гуманітарного співробітництва. На базі Брюссельського договору 1947 р. було засновано Західноєвропейський союз. Західноєвропейські держави підписали Північноатлантичний пакт, який оформив створення військово-політичного альянсу, що ставив за мету протистояння потенційній воєнній загрозі з боку “східного блоку”. У 1949 р. завдяки активізації діяльності європейських рухів була створена перша справді європейська інституція — Рада Європи. Однак ця міжурядова організація виявилася значно обмеженою в політичному плані і не мала повноважень в економічних і військових питаннях.

Першим практичним експериментом у справі трансформації Європи і першим етапом європейської інтеграції стало Європейське об'єднання вугілля і сталі, засноване в 1952 р. згідно з Паризьким договором. На початковому етапі євроінтеграційні процеси набули розвитку переважно у сфері економіки і мали вузький галузевий характер. Спроби поширити інтеграцію на сферу зовнішньої політики й оборони успіху не мали. Внаслідок відхилення Францією Договору про Європейське оборонне співтовариство було розділено процеси політичної й економічної інтеграції, а також надовго загальмувалися політична й військова уніфікація Західної Європи.

Подальший розвиток співробітництва між державами — членами ЄОВС зумовив усвідомлення необхідності розбудови широкого економічного об'єднання, а також координації зусиль у галузі мирного використання ядерної енергії. У 1957 р. ці країни підписали Римські договори, які заснували Європейське Економічне Співтовариство та Євратом. Відтоді на Європейському континенті почали функціонувати три європейські Співтовариства, у яких брали участь шість держав так званої “Малої Європи”. Велика Британія та інші європейські країни, які залишилися поза межами співтовариств, висловили певне занепокоєння у зв'язку з інтеграцією шести держав. У вигляді своєрідної альтернативи ЄЕС за ініціативою Великої Британії у 1960 р. була заснована Європейська асоціація вільної торгівлі, яка виявилася не спроможною скласти серйозну конкуренцію Співтовариствам.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Назвіть історичні передумови і рушійні сили інтеграційних процесів у Західній Європі.
2. Охарактеризуйте Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі.
3. Визначте позицію провідних західноєвропейських держав, США і СРСР щодо започаткування євроінтеграційних процесів.
4. Схарактеризуйте особливості секторального етапу європейської інтеграції (1951—1957).
5. Проаналізуйте зміст і значення Римських договорів 1957 р.
6. Визначте роль Ж. Монне у започаткуванні та активізації євроінтеграційних процесів.
7. У чому полягається сутність Плану Шумана, який містився в Декларації, виголошеній міністром закордонних справ Франції 9 травня 1950 р.?

Розділ 3

ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (1958—1969 рр.)

3.1. Формування Спільного ринку

Ключові принципи Спільного ринку

Після набуття чинності Римськими договорами у Західній Європі почали функціонувати три Співтовариства. Найважливішим серед них, з погляду визначення стану і характеру розвитку інтеграційних процесів, було Європейське Економічне Співтовариство (ЄЕС), зазвичай іменоване просто Співтовариством.

Згідно з Римським договором найважливішими напрямами європейського будівництва протягом перехідного періоду були: формування Митного союзу, проведення спільної торгової політики щодо третіх країн та спільної сільськогосподарської політики (ССП). Скасування перешкод у торгівлі в межах Співтовариства, за задумом його засновників, мало активізувати процеси економічної інтеграції, що, у свою чергу, створило б умови для розбудови політичного союзу. Основною метою Римського договору було заснування Спільного ринку, який мав стати фундаментом єдиного економічного простору. Договір про ЄЕС визначив ключові принципи Спільного ринку: лібералізм, солідарність Співтовариства, контрольована зовнішня відкритість.

Лібералізм — фундаментальний принцип функціонування Співтовариства. Ст. 3 Договору про ЄЕС проголосила “чотири

свободи” Спільного ринку: вільне переміщення товарів, робочої сили, послуг, капіталів. Вільний рух — рушійна сила Спільного ринку — дає змогу таким факторам виробництва, як праця та капітал, діяти без перешкод, отже, створює умови для розвитку вільної та відкритої конкуренції. Політика у сфері конкуренції згідно зі ст. 3 Римського договору визначалась як спільна політика Співтовариства в одній з чотирьох сфер і мала відігравати провідну роль у створенні й функціонуванні Спільного ринку. Вільна конкуренція стимулює конкурентоспроможність підприємств, дає змогу ефективно захищати інтереси споживачів, створює сприятливий клімат для інноваційної діяльності й технологічного прогресу. Основний зміст політики Співтовариства в цій сфері полягав у створенні системи, яка б забезпечувала рівні умови конкуренції для всіх учасників ринку. Заборона всіх способів національної (ст. 7) та податкової (ст. 95) дискримінації сприяла інтенсифікації конкуренції й розширенню ринка, що стимулювало розвиток економіки й підвищення життєвого рівня в державах — членах ЄЕС.

Солидарність Співтовариства — другий базовий принцип Спільного ринку — полягає в проведенні спільної політики в різних галузях, що відрізняє Співтовариство від звичайної зони вільного обміну. Ст. 3 Римського договору визначила спільні політики Співтовариства в чотирьох сферах: встановлення спільного митного тарифу (СМТ) і проведення спільної торговельної політики щодо третіх країн; проведення спільної сільськогосподарської й транспортної політики, а також спільної політики у сфері конкуренції.

Спільна торговельна політика полягає в застосуванні до експортно-імпортних операцій “спільного режиму”. Принциповим елементом цієї політики є спільний митний тариф (СМТ), що встановлює однакові митні збори на продукцію, яка потрапляє до Співтовариства ззовні. У зв’язку з неоднорідністю тарифів, які діяли в різних країнах — членах Митного союзу, СМТ устанавлювався на середньоарифметичному рівні цих тарифів. Спільна система торговельного захисту створювалась шляхом упровадження антидемпінгового законодавства, спрямованого на захист Співтовариства від протизаконної комерційної діяльності третіх країн.

Спільна сільськогосподарська політика — спільна політика, також визначена в Договорі. Місце, яке вона посідала в політиці Співтовариства в перші роки існування, свідчило, що держави — члени ЄЕС вважали сільськогосподарську проблему однією з визначальних, яка мала не лише суто комерційний, але й соціальний, регіональний і політичний виміри. Яскравим виявом спільної солідарності в цьому вразливому секторі залишався принцип преференції (переваги) Співтовариства, що змушує європейських покупців надавати перевагу продукції, виробленій в ЄЕС.

Спільна транспортна політика залишалася майже не регламентованою в ЄЕС протягом тривалого часу, зокрема внаслідок відсутності солідарності між державами-членами в цьому вразливому питанні.

Контрольована зовнішня відкритість — третій фундаментальний принцип Спільного ринку — передбачає орієнтацію Співтовариства на сприяння лібералізації, гармонізації й прогресу світової торгівлі (ст. 110 Римського договору). Відповідно до своїх зобов'язань ЄЕС у 60-ті роки під час декількох раундів міжнародних переговорів у рамках ГАТТ пішло на суттєве зниження митних зборів на значну кількість промислових товарів. З іншого боку, погодившись на асоціацію територій, що мали особливі відносини з Францією, Бельгією, Нідерландами, Італією (ст. 131), Співтовариство продемонструвало наміри надати підтримку економічному й соціальному розвитку країн третього світу. 20 липня 1963 р. ЄЕС і 17 африканських держав та Мадагаскар підписали в м. Яунде (Камерун) Конвенцію про асоціацію (Яундська конвенція), що передбачала пільговий доступ африканських товарів на ринок ЄЕС.

Створення Митного союзу

Створення Спільного ринку насамперед потребувало відмови від усіх експортно-імпортних зборів та кількісних обмежень між державами-членами. У ст. 13 та 14 Римського договору зазначалося, що мито та збори, які мають рівнозначний ефект щодо імпорту, мають бути скасовані протягом дванадцятирічного перехідного періоду з 1 січня 1958 р. по 31 грудня 1969 р. Рада міністрів підтримала пропозицію Німеччини й Бенілюк-

су щодо прискорення процесу скасування внутрішніх митних бар'єрів і прийняла два відповідних рішення в 1960 і 1962 рр. На 1 січня 1961 р. скорочення митних зборів досягло 30 %, на 1 липня 1962 р. — 50 %. На 1 липня 1968 р. усі митні збори й кількісні обмеження в рамках ЄЕС було скасовано. Реалізація митного союзу для промислової продукції з вісімнадцятимісячним випередженням свідчила про відсутність суттєвих розбіжностей між країнами — членами ЄЕС у цьому питанні.

Одночасно з ліквідацією митних бар'єрів запроваджувався СМТ у торгівлі з третіми країнами. Згідно з вимогами ГАТТ, СМТ Митного союзу не міг перевищувати попередні рівні тарифів держав, які сформували цей союз, тому СМТ було встановлено на середньоарифметичному рівні тарифів, які держави-члени використовували на 1 січня 1957 р., що зумовило зниження митного захисту для Франції й Італії і зростання тарифів для Німеччини й Бенілюксу. Три послідовних зближення національних тарифів було проведено відповідно в 1960, 1963 і 1968 рр. Паралельно розгорталися переговори в рамках ГАТТ, на яких держави — члени ЄЕС відповідно до своїх ліберальних зобов'язань погодилися знизити раніше визначений розмір СМТ. В остаточному варіанті СМТ було встановлено на рівні, нижчому від рівнів тарифів інших великих індустріальних держав — 7 % у середньому на 1968 р. порівняно з 9,8 % Японії і 12,8 % США.

Отже, у липні 1968 р. було створено митний союз, який став підґрунтям подальшої економічної інтеграції Співтовариства. Скасування митних бар'єрів значно прискорило розвиток торгівлі між державами — членами ЄЕС, що суттєво вплинуло на підвищення рівня матеріального добробуту їхніх громадян. На відміну від зони вільної торгівлі, в межах митного союзу ЄЕС вільно переміщувалися не лише товари, вироблені в країнах-учасницях, а й товари, які надходили ззовні з третіх країн.

Водночас лібералізація торгівлі не призвела до очікуваного злиття шести ринків держав-членів у єдиний ринок. Національні уряди намагалися замінити скасовані митні бар'єри вже наявними або новоствореними перепонами, що, зокрема, зумовлювало збереження цінових диспаритетів між держава-

ми — членами ЄЕС. Вільному руху товарів у межах ЄЕС перешкоджали:

- відмінності в національних технічних вимогах і стандартах на промислові товари, а також ветеринарних і санітарних регламентах;
- митні й прикордонні процедури, зокрема пов'язані зі збиранням статистичних даних, різноманітні адміністративні збори;
- невідповідність розмірів ПДВ й акцизних зборів;
- дорожньо-транспортні ліцензії й перевірки на відповідність автотранспортних засобів національним нормативам тощо.

Завершення формування Спільного ринку вимагало гармонізації національних законодавств, узгодження технічних стандартів і нормативів.

Вільний рух працівників. Свобода підприємництва й визнання дипломів

Одночасно з утворенням митного союзу була досягнута лібералізація руху працівників, що створило фундамент для формування спільного ринку праці. Вільне пересування працівників територією Співтовариства передбачало скасування будь-якої дискримінації за ознакою національної належності громадян держав — членів ЄЕС у питаннях працевлаштування, оплати та інших умов праці й найму (ст. 48 Договору про заснування ЄЕС). Свобода руху працівників поширювалася на всі сфери зайнятості за винятком державної служби. Обмеження могли вводитися лише з міркувань суспільного порядку, суспільної безпеки й охорони здоров'я людини.

Вже у 1958 р. була впроваджена система соціального захисту робітників-мігрантів і їхніх сімей, яка передбачала надання однакових із громадянами країн перебування прав на соціальний захист робітникам, що переїжджали. Зокрема нарахування пенсій на основі підсумування всіх періодів роботи, відпрацьованих на території держав — членів Співтовариства, а також виплата пенсій і соціальної допомоги особам-резидентам на території держав-членів. У 1960 р. для сприяння політиці зайнятості, а також географічній і професійній мобільності працівників було засновано Європейський соціальний фонд (ЄСФ). Ди-

ректива Ради Міністрів від 1961 р. уточнювала права робітників, які переїжджали: територіальні, професійні й соціальні (підвищення життєвого рівня робітників та їхніх сімей, гармонізація соціального, профспілкового і податкового законодавства). Регламент 1968 р. заклав “пріоритет Співтовариства” — надання переваги під час прийняття на роботу кандидатам із держав — членів Спільного ринку щодо іммігрантів з третіх країн. Розробка підготовчих заходів з метою забезпечення вільного пересування робітників у межах ЄЕС завершилася в 1968 р. Створення спільного ринку праці сприяло гармонізації пропозиції робочої сили й попиту на неї в межах Співтовариства, що дало змогу підвищувати ефективність його економічної політики і поліпшувати умови життя громадян держав — членів ЄЕС.

Згідно зі ст. 52 Римського договору Рада Міністрів 18 грудня 1961 р. прийняла дві програми з питань скасування обмежень на свободу підприємництва й надання послуг на 1963—1970 рр. З 1970 р. для більшості галузей промисловості й торгівлі в цілому була досягнута свобода підприємництва та надання послуг, що означало узгодження правового режиму для громадян країн, що приймають, і тих осіб, які прибували. Навпаки, знадобилося 30 років, щоб була справді втілена в життя ст. 57 Договору про заснування ЄЕС, яка передбачала “взаємне визнання дипломів, сертифікатів та інших документів, що офіційно підтверджують рівень кваліфікації”. Фактично лише із середини 70-х років Комісія розпочала тривалу роботу у сфері порівняння й визнання дипломів. Якщо свобода працевлаштування архітекторів була досягнута в 1965 р., то лікарям довелося чекати 1976 р., медсестрам і стоматологам — 1979 р., фармацевтам — 1987 р., адвокатам — 1989 р. У цілому прогрес у реалізації свободи надання послуг досягався значно повільніше, ніж прогрес у впровадженні свободи руху товарів, що, зокрема, пояснювалося недостатнім правовим забезпеченням лібералізації руху послуг.

Цілі та принципи Спільної сільськогосподарської політики

Одним із головних досягнень перехідного періоду економічної інтеграції було втілення в життя ССП. Протягом цього періоду було прийнято більшість головних рішень щодо організа-

ції спільного сільськогосподарського ринку, визначено принципи функціонування й інструменти фінансування ССП.

Ст. 39 Римського договору визначила п'ять цілей ССП:

- зростання продуктивності сільського господарства;
- забезпечення надійності в постачанні сільськогосподарських продуктів;
- ринкова стабілізація;
- гарантування відповідного життєвого рівня сільськогосподарських працівників;
- гарантування прийнятних споживчих цін на продукти харчування.

Розробка ССП згідно зі ст. 43 Договору була доручена Комісії ЄЕС. З метою конкретизації цілей Договору щодо сільського господарства було скликано конференцію в Стрессі в липні 1958 р. Конференція визнала, що для підтримки на світовому ринку конкурентоспроможності європейського сільського господарства необхідно реструктурувати його зі збереженням регіональних особливостей. Для забезпечення належного життєвого рівня працівників аграрного сектору загальні ціни на сільськогосподарську продукцію мали бути вищими за світові ціни, але не на рівні, що стимулював би надвиробництво.

У 1962 р. було визначено базові принципи механізму ССП: єдність сільськогосподарського ринку, преференція (перевага) Співтовариства, фінансова солідарність.

Єдиний сільськогосподарський ринок передбачалось сформувати до 1 січня 1970 р. шляхом скасування митних зборів, кількісних обмежень, національних субсидій; досягненням гармонізації ветеринарного й санітарного регламентів. Організація єдиного сільськогосподарського ринку (ст. 40) вимагала проведення спільної цінової політики із запровадженням єдиних установчих цін.

Принцип преференції Співтовариства мав на меті захист Спільного ринку від коливань світових цін й імпорту продуктів за низькими цінами шляхом створення умов для першочергової закупівлі сільськогосподарської продукції, виробленої в країнах ЄЕС. Означений принцип передбачав установлення цін на імпортовану в ЄЕС продукцію на рівні цін Спільного

ринку. Різниця між ціною на світовому ринку й мінімальною гарантованою ціною в ЄЕС покривалася за рахунок оподаткування імпоротної сільськогосподарської продукції. Імпортні компенсаційні збори на сільськогосподарську продукцію з третіх країн давали змогу фінансувати експортні субсидії на збут європейських надлишків на світові ринки. Коли світові ціни перевищували європейські, експортні субсидії сприяли поставкам імпоротної продукції у Співтовариство за нижчими цінами (рис. 3.1).

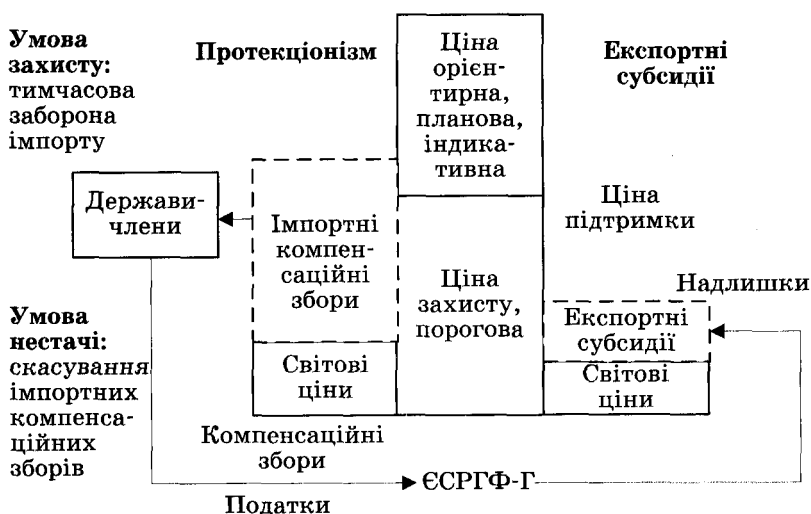

Рис. 3.1. Система імпортних компенсаційних зборів на сільськогосподарську продукцію / експортних субсидій: преференція Співтовариства

Втілення принципу фінансової солідарності забезпечував Європейський сільськогосподарський регулятивний та гарантійний фонд (ЄСРГФ), заснований 14 січня 1962 р. під час першого "сільськогосподарського марафону".

Гарантійна секція Фонду фінансувала експортні субсидії, а також здійснювала "інтервенції" з метою регулювання внутрішніх ринків і гарантування мінімальних цін виробникам сільськогосподарської продукції.

Регулятивна секція, заснована в липні 1962 р., відповідала за розвиток сільськогосподарської структурної політики: поліпшення структури виробництва, його модернізацію й комерціалізацію. Секція могла використовувати до третини ресурсів Фонду.

Цінова політика спільного сільськогосподарського ринку

Центральним компонентом ССП була цінова політика. Оскільки ССП вимагала наявності міри, загальної для різних валют, у яких виражались ціни, була утворена розрахункова одиниця — вимірювальний стандарт, значення якого відповідало золотому паритетові долара США, зареєстрованому Міжнародним валютним фондом. Це давало змогу встановлювати загальні ціни в розрахункових одиницях та відшкодовувати витрати кожної держави-члена для підтримки цін у національній валюті.

Щорічно для кожного виду сільськогосподарської продукції в процесі переговорів у Брюсселі, інколи досить тривалих (так звані сільськогосподарські марафони), встановлювались три типи цін. Ціни виконували на спільному сільськогосподарському ринку функції керівництва виробництвом та інтервенційними механізмами, а також спільного захисту від зовнішньої конкуренції (рис. 3.2).

Орієнтирна ціна (на яловичину, телятину, вино) відома також як *планова ціна* (на зернові, цукор), *індикативна ціна* на молочну продукцію або *нормативна ціна* (на тютюн), — ціна, яку Співтовариство намагається гарантувати виробникам. Орієнтирна ціна — рекомендаційна для обрахування двох інших цін, що дала змогу виробникам орієнтуватися у виробництві. Фактично орієнтирна ціна забезпечувала керівництво сільськогосподарським виробництвом.

Ціна підтримки, або *інтервенційна ціна* (на зернові, цукор, масло, яловичину, телятину, тютюн), чи *основна ціна* (на свинину) у відсотковому відношенні була нижчою за орієнтирну. Вона мала гарантувати мінімальний прибуток виробникам шляхом інтервенційної політики на внутрішньому ринку у випадку падіння ринкових цін. ЄСРГФ як посередник між національними інститутами скуповував надлишки, що не знаходи-

ли покупця на Спільному ринку й не експортувалися. Інтервенційні ціни перевищували світові, стимулюючи європейське виробництво з метою досягнення самозабезпечення ЄЕС продуктами харчування.

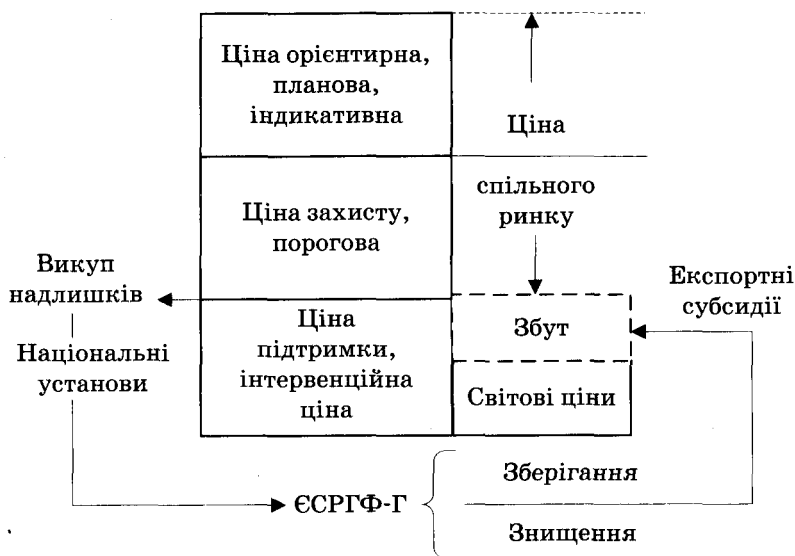

Рис. 3.2. Система організації Спільного ринку і підтримки цін

Ціна захисту, або порогова, — мінімальна ціна імпортової продукції з третіх країн. Вона захищає європейську продукцію від зовнішньої конкуренції. Визначається так, щоб ціна збуту імпортової продукції разом із транспортними витратами не перевищувала орієнтирну. Імпорт, який потрапляв до ЄЕС за ціною, нижчою від цього порога, підлягав оподаткуванню, який сплачувався країнами — імпортерами ЄСРГФ.

Захист європейського ринку міг посилюватися шляхом застосування *умови нестачі*, що передбачало скасування компенсаційних зборів на сільськогосподарський імпорт, якщо відповідна продукція ставала дефіцитною на Спільному ринку і, навпаки, шляхом повної заборони імпорту згідно з *умовою захисту* у випадку стрімкого падіння цін на світовому ринку.

У цілому в країнах ЄЕС система підтримки цін на внутрішньому ринку разом із зовнішнім захистом становила близько 80 % усього обсягу підтримки сільського господарства. У зв'язку з тиском різних груп виробників виникли диспаритети в політиці захисту сільськогосподарської продукції: 70 % продуктів — зернові, молочна продукція, яловичина, цукор — отримували постійну цінову підтримку і зовнішній захист; 25 % — фрукти й овочі, вина, домашня птиця та яйця, свинина — переважно лише зовнішній захист. Для таких продуктів, як оливкове масло й тютюн, застосовувався лише незначний зовнішній захист з метою підтримки низьких споживчих цін. Виробники цієї продукції отримували прямі субсидії. Картопля і соєві культури не були об'єктами захисту.

Розвиток спільного сільськогосподарського ринку (60-ті роки)

Перехідний період західноєвропейської інтеграції в сільському господарстві характеризувався формуванням спільних підходів та пошуками компромісів між країнами-учасницями. Перший етап скорочення європейських митних тарифів майже не стосувався сільськогосподарської продукції, і ринок залишався перегороджений митними бар'єрами до 1962 р. З огляду на це відставання Франція й Нідерланди (дві країни — експортери сільськогосподарської продукції) поставили як умову переходу до другого етапу формування Спільного ринку започаткування ССП. ССП набула чинності в січні 1962 р. після дискусії в Раді Міністрів (перший “сільськогосподарський марафон”). Першими були прийняті базові регламенти для зернових і похідних продуктів, домашньої птиці та яєць, свинини. Також було полегшено товарообіг вина, фруктів і овочів. На вимогу Франції в 1963 р. відбувся другий “марафон” з метою прискорення запровадження ССП. Було опрацьовано регламенти для яловичини, молочних продуктів і рису. У 1964 р. Рада Міністрів зафіксувала спільні ціни для зернових і похідних продуктів, вирішивши відкрити єдиний ринок зернових 1 липня 1967 р.

1965 р. позначився кризою у відносинах між Францією та її партнерами з приводу фінансування ССП. До 30 червня 1965 р.

витрати ЄСРГФ покривалися за рахунок прямих внесків держав — членів Спільного ринку. Згідно з фінансовим регламентом від 1962 р. імпортні компенсаційні збори на сільськогосподарську продукцію з 1970 р. мали сплачуватися поза національними бюджетами прямо до Фонду, який отримував у розпорядження власні, незалежні від національних урядів ресурси. Агробюджет 1966—1969 рр. залишався невизначеним. На запит Ради Міністрів Комісія ЄС підготувала в березні 1965 р. доповнення до фінансового регламенту 1962 р., запропонувавши сплачувати компенсаційні збори на сільськогосподарський імпорту з третіх країн, так само і СМТ, прямо до ЄСРГФ без транзиту через національні бюджети вже з липня 1967 р. Втілення в життя цієї пропозиції дало б змогу Співтовариству отримати незалежний, справді наднаціональний бюджет. Передбачалося, що управління цими важливими ресурсами буде підконтрольним Європейському Парламенту, що підвищило б його статус.

Комісія також сподівалася отримати в розпорядження значні фінансові ресурси, що надало б їй наднаціональні повноваження. Комісія запропонувала завершити формування спільного сільськогосподарського ринку до 1 липня 1968 р., тобто одночасно зі створенням митного союзу для промислових товарів. Але Франція, яка намагалася нав'язати з цього приводу власну позицію, блокувала ініціативи Співтовариства. Генерал Ш. де Голль побачив у пропозиціях Ради Міністрів спробу запровадити наднаціональний компонент у структуру ЄЕС і з метою тиску на партнерів вивів Францію з усіх інституцій ЄЕС, практикуючи протягом семи місяців політику “порожнього стільця”.

Держави — члени ЄЕС досягли так званого “люксембурзького компромісу” в січні 1966 р., що надало новий імпульс подальшому розвитку спільного сільськогосподарського ринку. Було вирішено, що ЄСРГФ фінансуватиметься за рахунок компенсаційних зборів на сільськогосподарський імпорту, доповнених внесками держав — членів ЄЕС, до прийняття остаточного регламенту 31 грудня 1969 р. Розв'язання проблеми фінансування ССП дало змогу Раді Міністрів досягти прогресу в організації спільних ринків майже для всіх сільськогоспо-

дарських продуктів. З 1967 р. почали функціонувати єдині ринки зернових, м'яса й молокопродуктів. *На 1 липня 1968 р. 85 % сільськогосподарської продукції вільно переміщувалось в межах Спільного ринку. В 1970 р. на запит Італії були організовані ринки вина і тютюнових виробів. Поза всіма регламентаціями Співтовариства залишалися картопля й баранина.*

Пошуки шляхів структурного реформування ССП

ССП виявилася чудовим стимулятором виробництва, але її вплив став відчутним лише з кінця 60-х років. Співтовариство, яке в 1960 р. забезпечувало лише 83 % своїх потреб, швидко досягло майже повного самозабезпечення сільськогосподарською продукцією. ССП дала можливість гарантувати виробникам постійні ринки збуту, експортні субсидії, стабільність цін, майже завжди вищих за світові, приріст прибутків сільського господарства. Так, з 1960 по 1973 р. загальний сільськогосподарський прибуток збільшувався щорічно в середньому на 5 %. Було надано імпульс так званій тихій революції в сільському господарстві, яка супроводжувалася процесами його інтенсифікації, модернізації, комерціалізації.

З кінця 60-х років ССП почала функціонувати як система, що виробляє структурні надлишки цукру, зерна, молокопродуктів (“ріки молока” і “гори масла”, як повідомляли ЗМІ). Випередження зростання виробництва над споживанням загрожувало перевиробництвом сільськогосподарської продукції. Надлишки обтяжували вартість фінансування ССП для ЄСРГФ. Так, витрати гарантійної секції з метою підтримки ринків становили до 95 % сільськогосподарських витрат: інтервенційні закупівлі, допомоги на зберігання продукції, експортні субсидії тощо, тоді як витрати регулятивної секції орієнтації були набагато скромнішими і зменшилися з 15 % сільськогосподарських витрат у 1964 р. до 3 % у 1973. Витрати ССП у бюджеті Співтовариства досягали в 1962—1972 рр. 69,5 %.

Отже, запровадження ССП актуалізувало питання реформування сільського господарства. Перш за все боротьба з надвиробництвом стосувалася виробництва цукру: в 1967 р. було встановлено систему квотування й імпорتنих компенсаційних зборів — “цукрових внесків” для фінансування експорту надлишків на світові ринки.

У грудні 1968 р. віце-голова Комісії, нідерландець Сіко Маншольт запропонував перший проект, спрямований на структурне реформування ССП, під назвою “Меморандум про реформи сільського господарства в ЄЕС: сільське господарство 1980”. План Маншольта передбачав:

- обмеження виробництва сільськогосподарської продукції шляхом вилучення з обороту до 5 млн га сільськогосподарських угідь і скорочення поголів'я молочної худоби на 8,5 млн, перетворення вилучених угідь на природні парки;

- усунення факторів, які стимулювали надвиробництво: зниження деяких цін (на пшеницю, цукор, молокопродукти), зменшення національної допомоги;

- сприяння трансформації фермерських господарств у сучасні сільськогосподарські виробництва (ССВ), фінансування Співтовариством “Планів розвитку” господарств з метою відповідної реорганізації, визначення оптимальних розмірів ССВ — 80—120 га посівних площ, 40—60 голів молочного скота, 450—600 свиней тощо;

- звільнення 5 млн фермерів протягом 1970—1980 рр. із наданням допомоги у зв'язку з припиненням виробництва: виплати, професійна реконверсія тощо;

- реорганізація ринків, стандартизація продукції, сприяння об'єднанню виробників.

Протести фермерів проти Плану Маншольта стали причиною його відхилення й вжиття більш обмежених заходів. Гострі агробюджетні конфлікти відбувалися і надалі, і лише під американським тиском у 1992 р. проблема фінансування ССП була, нарешті, розв'язана.

3.2. Суперечності процесу економічної інтеграції

Криза Євратому

Європейське співтовариство з ядерної енергії продемонструвало нездатність держав здійснювати координовану спільну політику в стратегічно важливому для Європи секторі.

Такий стан речей зумовлювався, *по-перше*, низькою конкурентоспроможністю ядерної енергетики в 60-х роках. До енер-

гетичної кризи 1973 р. західні нафтові компанії підтримували відносно низькі ціни на нафту, і споживачі надавали перевагу нафтопродуктам, що шкодило інтересам ядерної енергетики та Євратому.

По-друге, не виправдалися сподівання держав-членів на сприяння Євратому розвитку національної атомної енергетики. Франція епохи Шарля де Голля — наймогутніша ядерна держава з держав — членів ЄЕС у цій галузі (дві третини інвестицій в атомну енергетику в 1964 р.) — надавала перевагу незалежності власних військових та енергетичних програм і не бажала ділитися своїм національним потенціалом з Європою. З іншого боку, великі приватні німецькі підприємства налагоджували співробітництво з американськими фірмами. Протистояння між Францією та її партнерами загострилося під час так званої війни ланцюжків. Партнери Франції обрали дешевші американські реактори, створені на основі використання ланцюгової реакції зі збагаченим ураном, а також американське ядерне паливо замість французьких реакторів, розроблених на базі ланцюга з природним ураном.

По-третє, держави-члени вимагали “справедливого” відшкодування своїх національних внесків і схвалювали розподіл кредитів між численними національними дослідницькими центрами більше, ніж об’єднання й координацію національних програм. Спільний центр досліджень Євратому залишався протягом тривалого часу лише науковим центром другорядного значення.

Відсутність наднаціонального керівництва і власних фінансових ресурсів, незалежних від національних урядів, зумовила кризу Євратому в 1965—1972 рр.

Передумови незавершеності Спільного ринку

Вади Римських договорів, а також перепони, створювані національними урядами, зумовили незавершеність Спільного ринку. Зокрема залишався фрагментованим фінансовий ринок ЄЕС. Дві директиви Співтовариства, прийняті в травні 1960 р. і грудні 1962 р., зобов’язували держави-члени лібералізувати рух капіталу, зокрема у сфері кредитування, а також надання послуг, інвестування тощо. Водночас лібералізація фінансово-

го ринку залишалася обмеженою: держави захищали власні фінансові ресурси й перешкоджали вивезенню національного капіталу, як й імпорту спекулятивного капіталу. Національні уряди використовували нечіткість формулювань ст. 90.2 і 37.1 Договору про заснування ЄЕС та контролювали такі категорії ринків:

- державний сектор комунальних послуг (енергетика, водопостачання, транспорт, телекомунікації);
- будівництво громадських споруд, субсидоване державою;
- державні контракти на поставки, здійснювані центральними або місцевими адміністраціями.

Інші перепони на шляху лібералізації фінансового ринку були наслідком технічних або фізичних кордонів, встановлених митницями і прикордонною поліцією, різними розмірами акцизних зборів тощо.

Повільно відбувалось становлення спільної транспортної політики. Римський договір розглядав транспортний сектор як одну з головних рушійних сил інтеграції, визначивши в ст. 3 спільну транспортну політику як одну з чотирьох основних спільних політик Співтовариства. Водночас Договір лише накреслив шляхи розробки загальної політики щодо наземного й річкового транспорту, за винятком морського пароплавства і повітряного транспорту. З 1961 р. Комісія робила спроби визначити загальний зміст організації транспортного ринку на рівні Співтовариства, зокрема в 1968—1970 рр. Рада Міністрів вжила низку заходів у справі гармонізації умов конкуренції у цій галузі економіки. Але ці рішення кардинально не змінили ситуації в транспортному секторі, де доступ до ринків держав — членів ЄЕС залишався обмеженим для операторів автодорожніх перевезень з інших країн Співтовариства.

Такий стан справ зумовлювався, зокрема, диспаратом між державами-членами. Так, залізниці відігравали важливішу роль у Німеччині й Франції, річковий і автодорожній транспорт — у Нідерландах й Італії. Німеччина й Франція бажали, зі свого боку, розвитку такого транспортного ринку, де залізниці підтримувалися б за рахунок автошляхів, а Нідерланди домагалися лібералізації ринку, надаючи перевагу річковому транспортові й автошляхам.

Роз'єднаність, зумовлена цими диспаритетами, повною мірою пояснює незначну еволюцію Співтовариства в транспортній галузі протягом 25 років. Так, перше міжнародне автошосе Париж — Брюссель було відкрито лише в 1972 р. На початку 80-х років Співтовариство визнало, що транспортна політика не відповідає еволюції економічної інтеграції Європи. У 1985 р. Європейський суд звинуватив Раду Міністрів у невиконанні Римського договору. Суд постановив, що Рада не забезпечила вільне сервісне обслуговування у сфері міжнародного транспорту та не створила умови для допуску операторів-нерезидентів до національних транспортних ринків держав — членів ЄЕС.

У сфері регіональної політики Римський договір лише окреслив наміри, поставивши перед Співтовариством мету сприяти скороченню диспаритету між різними регіонами й надавати підтримку несприятливим регіонам. Національні уряди намагалися зберегти суверенітет у цій сфері і протистояли всім спробам прямих контактів між Комісією і регіональними установами. Співтовариство лише надавало допомогу національній регіональній політиці через інституції, передбачені Римським договором:

- Європейський інвестиційний банк — фінансування на комерційних умовах, але за пільговою ставкою відсотка й під гарантії бюджету ЄЕС проєктів розвитку проблемних регіонів, а також започаткування нових видів діяльності;
- Європейський соціальний фонд — допомога робітникам секторів, які підлягали реконверсії;
- Регулятивна секція ЄСРГФ — фінансування структурних перетворень у сільському господарстві, зокрема його модернізації й комерціалізації;
- ЄОВС — надання цільових запозичень і субсидій на модернізацію та диверсифікацію металургійних і вугледобувних підприємств, а також на створення нових робочих місць.

Комісія запропонувала заходи стосовно координації національної регіональної політики лише в 1969 р. Однак до 1975 р. реальна європейська регіональна політика не проводилася.

Більшість ключових галузей, що відчутно зачіпали національний суверенітет, залишалася у виключній компетенції

держав — членів ЄЕС. Договір про ЄЕС не передбачав спільної діяльності Співтовариства в економічній і фінансовій політиці. Очікувалося, що розвиток торгівлі сам по собі спричинить зближення національної політики в цих сферах. Ст. 103 Договору про заснування ЄЕС визначила кон'юнктурну політику об'єктом спільного інтересу, але пропонувала лише проведення відповідних консультацій з питань про необхідні спільні заходи. Договір не передбачав процедур, які б зобов'язували до співробітництва в цій сфері. Головною у кон'юнктурній політиці визнавалася підтримка макроекономічної рівноваги шляхом попередження або пом'якшення, з одного боку, “перегрівів” економіки, з іншого — її спадів. Стаття 104 рекомендувала кожній державі-члену зберігати рівновагу платіжного балансу, підтримувати довіру до національної валюти, забезпечувати високий рівень зайнятості й стабільність цін. Координація кон'юнктурної політики була започаткована в 1960 р. із заснуванням суто консультативного Комітету кон'юнктурної політики.

Повноваження Фінансового комітету, заснованого згідно зі ст. 105 з метою спостереження за ситуацією в державах-членах і в Співтоваристві в цілому, свідчили, що в 60-х роках співробітництво у фінансовій сфері перебувало на стадії обміну інформацією. З метою проведення консультацій з питань фінансової політики в 1964 р. було засновано Комітет директорів центральних банків, а також Комітет бюджетної політики. Лише з посиленням інфляційних розбіжностей після 1966 р. і фінансової кризи у Франції в 1968—1969 рр. держави — члени ЄЕС дійшли згоди щодо координації економічної і фінансової політики.

Римський договір зовсім не регламентував промислову політику Співтовариства. Лише в 1968 р. у Меморандумі Комісії, адресованому Раді Міністрів, було звернуто увагу на необхідність підвищення конкурентоспроможності європейських підприємств, зокрема стосовно великих американських фірм. Але лише на початку 70-х років намітилася тенденція щодо порозуміння між державами-членами в цій сфері.

Римський договір також не передбачав проведення спільної соціальної політики Співтовариства. Водночас у ст. 117—119

Договору йшлося про гармонізацію соціальних систем і зближення національних законодавств, а також міждержавне співробітництво в таких сферах:

- трудове законодавство й умови праці;
- соціальна безпека й захист від нещасних випадків і професійних захворювань;
- гігієна й освіта;
- профспілкове законодавство;
- рівноправність жінок і чоловіків, зокрема в питаннях зарплати тощо.

У цілому національні уряди зберігали повну свободу дій у сфері соціальної політики. Зокрема діяльність ЄСФ залишалася надзвичайно обмеженою з огляду на його незначні ресурси, а також наявну практику “справедливого відшкодування”, яка полягала в отриманні державами-членами коштів, еквівалентних сплачуваним ними внесків, без проведення спільних заходів у цій сфері. Римський договір не передбачав спільної наукової й технологічної політики, як і спільної політики у галузі освіти або у сфері охорони навколишнього середовища.

Отже, у перші роки існування Співтовариства інтеграція охопила переважно ринкову сферу та елементи регулювання структури сільського господарства. Пізніше, в 70—80-х роках, вона поширилась на такі галузі економічної політики, як регулювання зовнішньоторговельних зв'язків, регіональний розвиток, формування європейської валютної системи, науково-технічне співробітництво, охорона навколишнього середовища тощо.

Соціально-економічні наслідки перехідного періоду

Протягом перехідного періоду євроінтеграційні процеси розвивалися в умовах сприятливої економічної кон'юнктури і валютної стабільності, яка забезпечувалася Бреттон-Вудською системою. Співтовариству за перші десять років існування вдалося подолати важливі перешкоди на шляху до економічної інтеграції: було створено митний союз, в рамках якого скасовано митні збори і кількісні обмеження між державами — членами ЄЕС; запроваджено СМТ щодо третіх країн; визначено ключові принципи ССП, необхідні для вільного руху сільськогос-

подарської продукції між країнами — учасницями ЄЕС; створено фундамент спільного ринку праці. Водночас Спільний ринок, який становив зону внутрішнього вільного товарообміну, був далеким від поставленої в Римському договорі мети в економічному плані, оскільки в багатьох аспектах економічної і фінансової політики співпраця не здійснювалася.

У 60-ті роки збереглася і навіть посилилася тенденція 50-х років щодо швидкого економічного зростання країн Західної Європи на фоні уповільнення темпів зростання світової економіки. Так, з 1958 по 1970 р. зростання виробництва ВВП досягнуло 226 % у Німеччині, 207 — в Італії, 172 — у Франції, але лише 83 % у Великій Британії. 60-ті роки були періодом швидкого індустріального розвитку держав — членів ЄЕС, в яких щорічний валовий відсоток зростання промислового виробництва становив у середньому 5,3 %, проти 3,8 % для країн ЄАВТ і 4,7 % для США. На 1969 р. Співтовариство, яке нараховувало 9 % населення світу, виробляло чверть світової продукції, в тому числі 23 % електроенергії, 26 % сталі, 29 % текстилю, 36 % пластикових матеріалів, 38 % автомобілів. Уніфікація західноєвропейського ринку змусила США переглянути стратегію щодо політики інвестування в Європі, які почали вкладати значні кошти в автомобілебудування, електронну промисловість, телекомунікації, ядерну енергетику тощо. У 60-ті роки зростання американських інвестицій у країни Західної Європи досягло кульмінації.

Протягом перехідного періоду відбувався процес вирівнювання економічних потенціалів західноєвропейських держав. Так, частка Великої Британії в загальному промисловому виробництві десяти найрозвиненіших країн Західної Європи зменшилася за цей період з 29 до 22 %, тоді як Франція зберегла частку в 16 %, Німеччина досягла 29 %, а Нідерланди й Італія швидко прогресували. Італія, яка виробляла в 1950 р. лише чверть від британської продукції, у 1968 р. уже виробляла більше половини.

Лібералізація торгівлі перетворила Західну Європу наприкінці 60-х років на найбільшу торговельну силу світу. Обсяг торгівлі всередині Співтовариства збільшився в шість разів, тоді як обсяг світової торгівлі лише подвоївся. Завершення

формування митного союзу на 1 липня 1968 р. сприяло зростанню товарообміну всередині Співтовариства: якщо між 1957 і 1968 рр. він збільшився з 12 до 14 млрд розрахункових одиниць, то за 1968—1972 рр. подвоївся. Частка ЄЕС у світовій торгівлі зростає з 24 % на початку 60-х років до 30 % на початку 70-х років.

Аграрна революція, яка розпочалася в 50-х роках, отримала новий імпульс у зв'язку з впровадженням ССП. 50—60-ті роки — період технічної революції в сільському господарстві Європи, яка супроводжувалася його механізацією, модернізацією й комерціалізацією. У 60-х роках обсяги сільськогосподарського виробництва зростали щорічно в середньому на 2,5 % у Франції й Нідерландах, 2,2 % — у Німеччині та Італії.

Водночас зберігалися нерівновага і кризові явища в деяких галузях економіки ЄЕС. Незважаючи на досягнутий прогрес, проблемною залишалася економічна структура, низькою, порівняно з американською, ефективність виробництва. Так, південні регіони Європи мали застарілу структуру сільського господарства і низьку рентабельність сільськогосподарських підприємств, переважно дрібних землеволодінь, нездатних пристосуватися до нових умов конкуренції.

Зберігався регіональний і національний диспаритет економічного розвитку. Поглибилися кризові явища в традиційних галузях західноєвропейської індустрії: вугледобуванні, металургії, кораблебудуванні, текстильній промисловості. У 60-х роках вугледобувна промисловість охопила перша енергетична криза, яка супроводжувалася падінням частки вугілля в енергетичному споживанні: від 74 % у 1950 р. до 32 % у 1970 р. Водночас частка нафти відповідно зростає від 12 % у 1950 р. до 56,9 % у 1968 р. Тонна вугілля, добутого на території ЄЕС, коштувала 15—17 дол., тоді як вартість тонни американського вугілля, доставленого в порти Атлантики, — 10—12 дол. Такий стан справ зумовив зростання імпорту від 18 млн т у 1960 р. до 28 млн т у 1970 р. Намітилося відставання в розвитку західноєвропейської металургії. Якщо виробництво сталі в Європі протягом 1955—1974 рр. подвоїлося, то в Японії воно зросло у 12 разів. Від 64 % у 1950 р. до 28 % у 1974 р. упала частка кораблебудівної галузі країн ЄЕС у світовому виробництві, тоді

як за аналогічний період Японія стала забезпечувати вже половину світового ринку.

Швидкий розвиток виробництва й експорту породжував інфляцію, а також нерівновагу платіжного балансу, що вимагало від національних урядів проведення стабілізаційної антиінфляційної політики. Фінансову й валютну ситуацію в Європі ускладнювали комерційні й фінансові труднощі США. Після 1960 р. зростав дефіцит американського платіжного балансу, водночас значно скоротився золотий запас США. З іншого боку, зростав ринок євродоларів: 4 млрд дол. у 1964 р., 25 млрд — у 1968 р., 41 млрд — у 1971 р. Реформа міжнародної фінансової системи ставала невідворотною.

Отже, розвиток інтеграції протягом перехідного періоду продемонстрував очевидні переваги об'єднаної Європи і висвітлив проблеми, які потребували першочергового вирішення. Поступово, хоч і з затримками, набирав оберти механізм діяльності Співтовариств, зростала дієвість його інституціональної системи.

3.3. Формування інституціональної системи Європейських Співтовариств

Загальна характеристика інституціональної системи Європейських Співтовариств

Із заснуванням двох нових Європейських Співтовариств закономірно постало питання про їхню інституціональну систему. Оскільки організаційна модель ЄОВС себе виправдала, то саме вона стала базовою і за створення інституціональної системи інших Співтовариств — ЄЕС і Євратому. Договір про заснування ЄЕС — фундамент “конституції” Співтовариств — передбачав чотири основні інститути: Європейську парламентську асамблею, Раду, Комісію, Суд. З моменту появи нових Співтовариств Асамблея й Суд стали спільними для всіх трьох Співтовариств. Згідно з Договором про злиття від 8 квітня 1965 р., який набув чинності 1 червня 1967 р., були засновані єдина Рада і єдина Комісія Європейських Співтовариств. Ін-

ституціональна система Співтовариств включала також установи, які виконували консультативні та допоміжні функції: Консультативний комітет в ЄОВС, Економічний і соціальний комітет в ЄЕС і Євратомі. В інституціональній системі Співтовариств своєрідне місце посідав Європейський інвестиційний банк, який, на відміну від консультативних та допоміжних установ, був автономною установою і мав усі ознаки юридичної особи. Інституціональна система Європейських Співтовариств характеризується динамічністю, здатністю порівняно швидко пристосовуватися до нових реалій, пов'язаних насамперед із процесами поглиблення й ускладнення інтеграційних процесів. Виникали нові установи, істотно модифікувалися роль і функції вже наявних інститутів.

Підписання Римських договорів відбулося невдовзі після поразки ЄОС і проектів Європейського політичного співтовариства, що певною мірою визначило відхід від наднаціональних компонентів, більш притаманних інституціональній структурі ЄОВС. Так, якщо в ЄОВС Вище правління мало широкі наднаціональні повноваження, то рівновага у виконавчій сфері в нових Європейських Співтовариствах зміщувалась на користь Ради Міністрів — установи міжурядового характеру. При цьому протягом двох перших перехідних етапів (1958—1965) для прийняття більшості рішень Ради вимагалася однастайність при голосуванні. На відміну від ЄОВС, яке мало власні ресурси ("європейський податок", який сплачували підприємства, що підпадали під його юрисдикцію), установи ЄЕС не мали власних незалежних ресурсів. *Таким чином, зміст Римських договорів свідчив, що держави-члени не бажали ризикувати втратою суверенітету в прийнятті важливих рішень і виявляли обережність у питаннях, які стосувалися наднаціональності.* Разом із тим Договір про заснування ЄЕС становив рамкову угоду, значно ширшу, абстрактнішу й динамічнішу, ніж Договір про заснування ЄОВС, яка залишала потенційні можливості для еволюції Співтовариства в напрямі збільшення наднаціональних компонентів.

Паризький і Римські договори заснували основоположні інститути Співтовариств, які з певними змінами функціонують дотепер. Виконавчі функції в Європейських Співтовариствах

були розподілені між двома установами, спочатку окремими для кожного Співтовариства, — Комісією й Радою Міністрів.

Комісія

Інститут, створений у липні 1967 р. шляхом злиття виконавчих органів трьох Європейських Співтовариств. На той час складалася з дев'яти комісарів, призначених урядами держав-членів на основі консенсусу на чотирирічний термін. Так само призначався голова Комісії¹ на два роки з правом повторного призначення на такий самий термін. Кількість членів Комісії зростала з розширенням Співтовариства, але діяв принцип, згідно з яким в Комісії були представлені дві спеціальні уповноважені особи від кожної великої держави-члена й один — від кожної з менших держав. Від 1 січня 2005 р. до складу Комісії входило по одному представникові від кожної держави-члена. Після вступу до ЄС Болгарії і Румунії кількісний склад комісарів досяг 27 осіб. У майбутньому передбачається скоротити чисельність єврокомісарів і запровадити систему ротації.

Члени Комісії виконують свої функції незалежно від національних урядів і ухвалюють рішення колегіально, з урахуванням загальних інтересів ЄС. Комісія є політично відповідальною перед Європейським Парламентом (ЄП), який може винести Комісії вотум недовіри і відправити її у відставку двома третинами голосів. Рада ЄС не має відповідних повноважень. Окремий член Комісії може бути звільнений лише рішенням Суду ЄС на пропозицію Ради ЄС. Нині члени Комісії призначаються на п'ять років з правом продовження повноважень. За Маастрихтською угодою термін повноважень Комісії збігається з періодом, на який обрано черговий склад ЄП. Амстердамський договір розширив повноваження голови Комісії: нові доповнення й поправки до статей Договору уточнюють, що Комісія ЄС працює під політичним керівництвом свого голови, який з часу призначення бере участь у виборі членів Комісії. Комісія отримала право поряд із державами-членами на ініціативні пропозиції у сфері кримінального переслідування й боротьби із злочинністю, а також у сфері СЗБП.

¹ Першим головою Комісії був призначений В. Хальштейн (1958—1967).

Основні напрями діяльності Комісії: охорона й реалізація права Співтовариств; ініціювання політики Співтовариств; керівництво виконанням спільної політики в різних сферах; представництво Співтовариств у третіх державах і в міжнародних організаціях. Комісія готує законодавчі ініціативи, а після їх затвердження у вигляді постанов та директив гарантує їхнє здійснення. У випадку невиконання державами ухвалених рішень, Комісія має право вжити санкції, передати справи до Суду ЄС.

Одне з основних завдань Комісії — гарантування відповідного застосування державами-членами умов установчих договорів і вторинного законодавства. У випадку порушення цих умов Комісія має повноваження проводити розслідування, які вона здійснює за власною ініціативою або у відповідь на запит уряду чи скаргу фізичної особи. У випадку невиконання державами ухвалених рішень Комісія має право застосувати санкції, передати справи до Суду ЄС.

Комісію можна вважати рушійною силою європейського будівництва, оскільки згідно з установчими договорами лише вона має право законодавчої ініціативи. Комісія ініціює політику Співтовариств, вносячи пропозиції Раді. Лише Комісія може переглядати пропозиції в процесі обговорення в Раді з метою вироблення компромісу.

Комісія виконує як адміністративні функції, забезпечуючи реалізацію спільної політики Співтовариств, так і розпорядчі, управляючи фінансами Співтовариств, зокрема фондами (ЄСРГФ, ЄСФ, ЄФР, ЄФРР), а також бюджетом науково-дослідних програм.

Місце перебування Комісії — Брюссель, де сконцентрована більша частина адміністрації. Менша частина функціонерів перебуває в Люксембурзі. Апарат Комісії поділений на 36 спеціалізованих департаментів (генеральних директоратів або служб), створених на всіх основних напрямках діяльності ЄС (міжнародні відносини, фінансовий контроль та ін.). Кожний член Комісії керує певним напрямом діяльності й відповідає за роботу відповідного адміністративного департаменту.

В апараті Комісії на постійній основі працює приблизно 25 000 посадових осіб, незалежних від національних урядів,

що посилює її наднаціональний характер. 20 % персоналу зайнято лінгвістичною роботою для забезпечення обробки інформації. Комісії допомагає Економічний і соціальний комітет у складі 344 експертів.

Якщо застосувати до інституціональної системи Співтовариств загальні підходи щодо поділу влади, то Комісію можна умовно порівняти з органом виконавчої влади в традиційній державній моделі.

Рада Міністрів

Рада Міністрів — основний орган прийняття рішень Співтовариств. З 1 липня 1967 р. ради трьох Співтовариств згідно з Договором про злиття 1965 р. були об'єднані в єдину для всіх Співтовариств Раду. Рада стала організаційною структурою, в межах якої уряди держав-членів беруть безпосередньо участь у процесі прийняття рішень. Лише Рада може приймати документи вторинного законодавства за пропозиціями Комісії і з урахуванням висновків Європейського Парламенту, тобто Рада є основним інститутом, що створює право Співтовариств. Протягом двох перших етапів перехідного періоду (1958—1965) Рада ухвалювала рішення лише одностайно. Перехід до прийняття Радою рішень простою чи кваліфікованою більшістю голосів було затримано внаслідок опору Франції.

У Раді ЄС діє “зважена” система голосування. Після кожного розширення ЄС змінювалися кількісний склад Ради і співвідношення голосів для прийняття рішень кваліфікованою більшістю. На 2008 р. Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія мали по 29 голосів, Іспанія і Польща — по 27, Румунія — 14, Нідерланди — 13, Бельгія, Греція, Чеська Республіка і Португалія — по 12, Австрія, Болгарія, Швеція — по 10, Данія, Ірландія, Литва, Словаччина і Фінляндія — по 7, Кіпр, Естонія, Латвія, Люксембург і Словенія — по 4, Мальта — 3 голоси. Необхідна кваліфікована більшість голосів для прийняття актів, запропонованих Європейською Комісією, в Раді ЄС становить 255 на 345. В інших випадках акти Ради є ухваленими, якщо на їх користь подано не менше 255 голосів, що представляють дві третини членів. Кожний член Ради під час ухвалення рішення кваліфікованою більшістю може вимагати пере-

вірки того, що держави-члени, які становлять кваліфіковану більшість, представляють не менше 62 % населення ЄС. Інакше рішення не приймається.

В інституціональній системі Співтовариств Рада виступає як єдина установа, але фактично включає декілька спеціалізованих Рад: загальних і закордонних справ, економіки й фінансів, внутрішнього ринку, сільського господарства, технології й промисловості, транспорту, навколишнього середовища та ін. Кожна Рада Міністрів складається з міністрів відповідних галузевих міністерств держав-членів і відповідного члена Комісії. Європейський Парламент не має права на участь у формуванні Ради, тим більше на контроль її діяльності. Головує у Раді по черзі кожна держава протягом шестимісячного терміну. Формально всі Ради Міністрів мають однаковий статус, але найважливішою вважається Рада Міністрів загальних і закордонних справ, яка займається не лише проблемами зовнішньої політики і міжнародних відносин, а й координує діяльність усіх підрозділів Ради. Три місяці засідання Ради відбуваються в Люксембурзі, а іншу частину року — в Брюсселі, де перебуває Секретаріат Ради.

Повноваження Ради полягають у забезпеченні координації спільної економічної політики держав-членів; прийнятті рішень щодо життєдіяльності Співтовариств шляхом законотворчої діяльності; праві наділяти Комісію повноваженнями виконувати норми, напрацьовані Радою. Як правило, Рада приймає правові акти на основі проектів, підготовлених і представлених Комісією, хоча має можливість ініціювати підготовчу роботу Комісії і враховує думку Європейського Парламенту. За деякими винятками, Рада не має права вносити зміни в Договори. Вона має широкі повноваження у сфері зовнішніх відносин, зокрема право укладати угоди з третіми державами й міжнародними організаціями з двома обмеженнями: переговори щодо угод ведуться Комісією; Рада укладає угоди після консультації з Європейським Парламентом у випадках, передбачених установчими договорами. Рада призначає членів багатьох дорадчих і контролюючих органів, разом із Парламентом виконує контролюючі функції в бюджетній сфері.

У період між засіданнями Ради значну роботу здійснює *Комітет постійних представників*, заснований згідно з Договором про злиття 1965 р. Комітет складається з постійних представників держав-членів, переважно професійних дипломатів, і відповідає за підготовку роботи Ради, виконуючи дві функції: захисту національних інтересів держав-членів і водночас сполучної ланки між ними і Співтовариствами. Комітет створює власні робочі групи, які складаються, як правило, з відповідних спеціалістів: комітети спеціалізованого управління (сільського господарства, транспорту тощо), регламентний комітет, консультативні комітети, де погоджується думка представників держав-членів.

Отже, Рада є органом міжурядового співробітництва, мета якого досягати поставлених цілей шляхом узгодження національних інтересів. З іншого боку, способи прийняття рішень у Раді, а також залежність її діяльності від таких наднаціональних інститутів, як Комісія й Суд Європейських Співтовариств, свідчать про її передфедеративну природу. Зі зміцненням наднаціональних рис в організації й діяльності інституцій Європейського Співтовариства еволюціонують роль і місце Ради. З позиції концепції поділу влади Раду можна умовно порівняти з органами законодавчої і певною мірою виконавчої влади.

Інституціональна система ЄЕС включає два контролюючих органи, які від початку були спільними для всіх трьох Співтовариств: Європейський Парламент і Суд Європейських Співтовариств.

Європейський Парламент

Попередником Європейського Парламенту була Асамблея СОВС, яка складалася з 78 членів і мала обмежені повноваження. Зі створенням у 1957 р. ЄЕС і Євратому Асамблея стала спільною для всіх трьох Європейських Співтовариств і кількість членів її збільшилася до 142. Члени Асамблеї з метою надання більшого авторитету цій установі двічі її перейменовували: в березні 1957 р. вона отримала назву Європейської парламентської асамблеї, в березні 1962 р. — Європейського Парламенту. Проте повноваження Європейського Парламенту залишалися обмеженими.

У перші роки європейського будівництва члени Європейського Парламенту призначалися національними парламентами з числа своїх депутатів. Римські договори передбачали проведення загальних виборів до Асамблеї, але внаслідок опору держав-членів перші вибори до Європейського Парламенту відбулися лише в 1979 р. Кількість членів Європейського Парламенту зростала в процесі послідовного розширення ЄС. Нині Парламент нараховує 785 членів, обраних у 27 країнах. Починаючи з наступної виборчої компанії, кількість європейських парламентарів не перевищуватиме 736 осіб. З огляду на вступ у Євросоюз Болгарії і Румунії під час діяльності Європарламенту 2004—2009 рр. сучасна межа мандатів європарламентарів, встановлена на рівні 732, була тимчасово перевищена. Від 2009 р. кількість мандатів євродепутатів для держав-членів буде коливатися від 99 для Німеччини, 72 для Франції, Італії і Великої Британії до 5 для Мальти.

Члени Європарламенту переважно об'єднані в семи інтернаціональних політичних угрупованнях, з яких найвпливовішими були Європейська народна партія (християнські демократи), європейські демократи, а також група соціалістів. Парламент щомісяця збирається на сесії, які тривають до тижня. Функціонує 20 постійних парламентських комітетів з місцезребуванням у Брюсселі. Пленарні засідання Парламенту відбуваються у Страсбурзі (Франція) і Брюсселі. Адміністративні служби Європарламенту розміщені в Люксембурзі.

Згідно з Римськими договорами Асамблея була позбавлена законодавчих та бюджетних можливостей і могла лише формулювати “думку” (обов’язкову) на пропозиції Комісії, залишаючи Раду останньою інстанцією в прийнятті рішень. *Установчі договори визначили дві функції Асамблеї: консультативну й контролюючу.* Сфера обов’язкових консультацій з Європейським Парламентом у перші роки його функціонування включала: свободу руху товарів, спільну сільськогосподарську й транспортну політику, угоди про асоціацію з ЄЕС. Європейський Парламент реалізує контролюючі функції шляхом подання усних або письмових запитів на адресу Комісії й Ради. Він має право відправити у відставку Комісію шляхом винесення їй вотуму недовіри двома третинами голосів.

Європейський Парламент займав нижчий щабель в ієрархії інститутів Співтовариств порівняно з Радою і Комісією. Лише наприкінці ХХ ст. розпочалось підвищення його статусу в напрямі підсилення “парламентського” характеру.

Суд Європейських Співтовариств

Суд є головним правоохоронним органом, який забезпечує засади інтеграції й одночасно розвиває право Співтовариств. Суд — єдиний для всіх трьох Співтовариств — був заснований згідно з Конвенцією, укладеною відразу після підписання Римських договорів, які передбачали функціонування окремих судів для кожного Співтовариства. Кількісний склад Суду відповідає числу держав-членів. Судді призначаються за взаємною згодою національних урядів терміном на шість років і обирають зі свого складу голову Суду. Місцезнаходження Суду ЄС — Люксембург.

Суд Європейських Співтовариств виконує правоохоронні, правотворчі, консультативні й контролюючі функції. Основне завдання Суду — гарантія виконання установчих договорів суб'єктами Співтовариств. Згідно з повноваженням Суд розглядає позови Комісії з приводу порушення умов установчих договорів державами-членами, а також позови національних урядів проти дій Комісії. З часом у діяльності Суду зросла кількість справ, пов'язаних із позовами юридичних і фізичних осіб. Суд дає послідовну й однозначну інтерпретацію права ЄС і гарантує його виконання всіма державами-членами та їхніми громадянами. Своєю діяльністю Суд сприяє збереженню й зміцненню правопорядку в Співтовариствах.

Діяльність Суду Європейських Співтовариств сприяє розвитку права ЄС. Так, деякі судові рішення визначили базові принципи права Співтовариств, зокрема принцип його прямої дії в державах-членах та принцип верховенства права ЄС стосовно права держав-членів.

Суд Європейських Співтовариств наділений деякими консультативними функціями, пов'язаними з укладанням Співтовариствами угод із третіми країнами і міжнародними організаціями. Роль Суду полягає у формулюванні висновків щодо від-

повідності міжнародних угод установчим договорам у відповідь на запит Ради, Комісії або держави-члена.

Суд здійснює контроль за дотриманням права Співтовариств; законністю правових актів усіх установ Співтовариств, включаючи контроль за актами конституційного значення; розглядає суперечки між інституціями Співтовариств. Контролю Суду підлягають усі установи Співтовариств, у тому числі Рада, Комісія, Європарламент, Європейський центральний банк тощо. Суд може винести рішення про анулювання дій установ, які не відповідають умовам або меті установчих договорів чи перевищують їхні повноваження. З іншого боку, слухання випадків неспроможності діяти націлені на гарантування вирішення питання, коли Рада або Комісія не виконали своїх обов'язків, чим порушили умови установчих договорів.

Таким чином, Суд Європейських Співтовариств наділений широкими повноваженнями й уособлює незалежну судову владу, необхідну для збереження єдиного правопорядку в Співтовариствах. Сильна й ефективна судова влада є однією з рис, що відрізняє Європейське Співтовариство від традиційних міжнародних організацій.

Дорадчі органи ЄС

Інституціональна система Європейських Співтовариств включає консультативні органи, в яких представлена думка виробників, споживачів і представників соціально-економічної сфери. На відміну від інших установ, злиття консультативних комітетів Співтовариств не відбулося.

Консультативний комітет ЄОВС був заснований з метою забезпечення широкого представництва підприємців, робітників, споживачів і торгових агентів вугледобувної й металургійної галузей. Комітет надавав Комісії висновки рекомендаційного характеру.

Економічний і соціальний комітет ЄЕС та *Євратому* був заснований згідно з Римськими договорами з метою відображення інтересів підприємців, робітників, службовців і представників вільних професій з проблем економічного й соціального розвитку. Всі пропозиції Комітету мають рекомендаційний характер. Установлено, що всі консультації Ради й Комісії з Ко-

мітетом поділяються на обов'язкові й факультативні. За природою Економічний і соціальний комітет є інститутом соціального партнерства на рівні Європейських Співтовариств, де висловлюються погляди різних соціально-професійних груп, а не представників окремих держав. У 2008 р. Комітет нараховував 344 члени, призначені національними урядами й затверджені Радою ЄС на чотирирічний термін згідно з установленими квотами, пропорційними чисельності держав-членів.

Комітет регіонів — дорадчий орган, заснований у 1994 р. згідно з Маастрихтським договором, з представників регіональних і місцевих органів влади держав-членів. З 344 членів Комітету половина представляє регіональні, половина — місцеві органи влади. Комітет регіонів консультує Раду і Комісію перед прийняттям рішень, які цікавлять органи місцевої і регіональної влади, зокрема, стосовно регіональної політики, довкілля, освіти й транспорту.

Європейський інвестиційний банк

Реалізації спільної політики сприяють спеціалізовані установи ЄС, зокрема *Європейський інвестиційний банк* (ЄІБ), заснований згідно з Договором про ЄЕС у 1958 р. Членами ЄІБ є всі держави — члени ЄС. ЄІБ — автономна установа, що має всі якості юридичної особи. ЄІБ не фінансується з бюджету Співтовариства. Початковий підписний капітал ЄІБ було сформовано з внесків держав-членів, розмір яких встановлювався спеціальним протоколом. Він може позичати кошти на національних і міжнародних фінансових ринках. ЄІБ розвиває діяльність на некомерційних засадах. Місцезнаходження штаб-квартири — м. Люксембург.

Основне призначення ЄІБ полягає в наданні фінансових ресурсів з метою гармонізації економічного й соціального розвитку ЄС. Установчі договори визначили основні напрями фінансової діяльності ЄІБ: допомога регіонам, що відстають у розвитку; фінансування проектів, спрямованих на модернізацію й реконверсію підприємств; підтримка нових видів діяльності, що становлять спільний інтерес для держав-членів і обсяг та зміст яких виходять за межі можливостей окремих країн. Значну увагу ЄІБ приділяє проектам, що повинні розвивати інфра-

структуру в державах-членах: модернізація шляхів сполучення, телекомунікацій, енергомереж, а також програмам, спрямованим на охорону навколишнього середовища. ЄІБ може надавати позики африканським державам, асоційованим зі Співтовариством, а також третім країнам, що підписали договори про асоціацію з ЄС. З часу заснування ЄІБ багатократно розширив масштаби кредитних операцій. Усього за період 1958—1990 рр. він надав кредити й гарантії на суму 81 млрд ЕКЮ.

Рахункова палата (Палата аудиторів)

До 1977 р. в ЄЕС і Євратомі фінансовий контроль здійснювало *Рахункове бюро*, в ЄОВС — *рахунковий інспектор*. Згідно з установчими договорами, а також з Договором про злиття 1965 р. була заснована єдина для всіх Європейських Співтовариств *Рахункова палата* (Палата аудиторів), яка почала функціонувати з 1975 р. Рахункова палата здійснює незалежний професійний контроль за законністю й правильністю всіх надходжень і витрат як щодо Співтовариств, так і щодо органів та організацій, ними створених, забезпечуючи авторитетне фінансове управління європейськими структурами. На початку функціонування Рахункова палата складалася з дев'яти осіб, призначених Радою Міністрів терміном на шість років. Нині діє принцип: від кожної держави по одному представнику. Палата виносить рішення більшістю голосів.

Фонди є не інститутами, а швидше, спеціалізованими касами, якими керує Комісія і за рахунок яких кожна держава намагається повернути те, що вона внесла до бюджету ЄС. Це, зокрема, *Європейський соціальний фонд* і *Європейський фонд розвитку*, заснований на вимогу Франції з метою надання допомоги країнам третього світу.

В ієрархії європейських інституцій особливе місце посідає *Європейська Рада*, не передбачена Паризьким і Римськими договорами. Європейська Рада насамперед є форумом, де відбувається вільний і неформальний обмін думками між лідерами держав-членів з актуальних проблем Співтовариств. Саме вона здатна приймати рішення принципового значення, коли вичерпані інші можливості їх прийняття. У 1961 р. у Парижі й

Бонні, в 1967 р. у Римі відбулися зустрічі глав держав і урядів держав-членів з метою обговорення важливих проблем Співтовариств. Вони стали регулярними з 1974 р., започаткувавши нову інституцію — Європейську Раду, яка була інтегрована до інституціональної системи Співтовариств Маастрихтським договором 1992 р.

Бюджет Співтовариств

Прибуткова частина бюджету ЄОВС створювалась шляхом стягнення податку на продукцію вугледобувних і металургійних підприємств — першого наднаціонального податку. З 1994 р. Комісія поступово скорочувала розмір податку з тим, щоб поступово скасувати і не стягувати його на день, коли Договір про ЄОВС втратив чинність (23 липня 2002 р.).

Бюджет ЄЕС і Євратому визначався Радою Міністрів і спочатку фінансувався на зразок класичних міжнародних організацій за рахунок внесків держав-членів. Згідно зі ст. 200 Договору про ЄЕС визначався такий розподіл квот: 28 % — для Франції, Німеччини, Італії; 7,9 — для Бельгії й Нідерландів; 0,2 % — для Люксембургу. Цілком природно, що кожна країна шукала шляхи отримання зі спільних витрат частки, пропорційної її внескам. Згідно зі ст. 201 Договору про заснування ЄЕС початкові внески держав-членів до бюджету ЄЕС з 1970 р. мали замінити надходження від спільного митного тарифу і ПДВ, що утворило б власні ресурси Співтовариства, незалежні від національних урядів.

Правова система Співтовариства

В Європейському Співтоваристві утвердився новий, невідомий світовому досвідові правопорядок, в інтересах якого держави-члени у все більших розмірах обмежують свої суверенні права. Еволюція права ЄС у напрямі надання Співтовариствам з боку держав-членів все нових функцій відбувається не шляхом конфлікту, не з позиції силу й тиску, а на основі згоди, добровільного розв'язання проблем самими державами, з урахуванням взаємних інтересів.

Суттєвими ознаками правової системи Співтовариства є пріоритет права ЄС над національним, а також принцип пря-

мої дії права Співтовариства, що на практиці означає можливість для юридичних і фізичних осіб спиратися на це право і домагатися його реалізації в суді. Суб'єктами права в Співтоваристві є не лише держави-члени, а й їхні громадяни. В рішенні Суду ЄС у справі Фламініо Коста від 15 липня 1964 р. дана чітка характеристика права ЄС як особливої правової системи: “На відміну від звичайних міжнародних договорів, Договір про заснування ЄЕС створив свою власну правову систему, яка, з набуттям чинності Договором, стала невід’ємною складовою правових систем держав-членів і положення якої повинні застосовувати їхні суди”.

Своєрідність природи права ЄС також полягає в сприйнятті ним принципу субсидіарності, що наближає Співтовариство до федеративних утворень. У перекладі українською мовою термін субсидіарність означає “доповнюваність”. Стосовно відносин між ЄС і державами-членами принцип субсидіарності допускає надання Співтовариству повноважень, необхідних для вирішення питань, що виходять за межі національних держав. Співтовариство, таким чином, має можливість спиратися на правові акти і дії держав-членів, а держави-члени, у свою чергу, можуть спиратися на акти й дії ЄС, що дає змогу вирішувати проблеми, не чекаючи прийняття нових правових актів.

Класифікація джерел права Співтовариства

Первинне право ЄС охоплює установчі договори, що відіграють роль основних законів і урочисто іменуються “конституцією” Співтовариств. Установчі договори — Паризький про заснування ЄОВС від 1951 р. і два Римських договори від 1957 р. про ЄЕС і Євратом визначили інституціональну структуру Співтовариств, зокрема повноваження, форми й методи діяльності установ ЄС. До первинного права також належать договори, що вносять суттєві зміни й доповнення в установчі договори: Єдиний європейський акт 1987 р., Маастрихтський договір 1992 р., який заснував Європейський Союз, Амстердамський договір 1997 р., Ніццький договір 2001 р. Установчі договори й договори, що вносять у них зміни й доповнення, входять до первинного права разом з усіма додатками, протоколами, деклараціями та іншими супровідними документами. Актами

первинного права вважались Конвенція про спільні інститути і Договір про злиття 1965 р., рішення про проведення прямих виборів депутатів Європейського Парламенту 1976 р. (згідно зі ст. 9 Амстердамського договору інтегровані до статей Договору про заснування Європейського Співтовариства). До установчих актів відносять також усі договори про приєднання нових держав до Співтовариств і Європейського Союзу.

Вторинне, або похідне, право ЄС — сукупність правових актів, прийнятих інститутами та іншими органами Співтовариств у межах своїх повноважень. Право видання нормативно-правових актів ЄС мають Рада, яка діє разом із Європейським Парламентом, Європейська Комісія, Європейський центральний банк. Римські договори визначили п'ять видів таких правових актів (ст. 249 Договору про заснування Європейського Співтовариства).

Регламент — найважливіший акт вторинного права, має загальний характер, є обов'язковим у всіх частинах і підлягає прямому застосуванню у всіх державах-членах. Регламенти набувають чинності на 20-й день після їх опублікування в офіційному "Віснику ЄС".

Директива є обов'язковою щодо очікуваного результату для кожної держави-члена, якій вона адресована, але зберігає за національними урядами свободу вибору форм і методів дій. Директиви, що адресуються всім державам — членам ЄС, набувають чинності на 20-й день після їх опублікування в офіційному "Віснику ЄС". Директиви, адресовані окремим державам-членам, повідомляються шляхом нотифікації.

Рішення — індивідуальний акт, який може адресуватися державі-члену, підприємству чи приватній особі. У більшості випадків рішення застосовують положення угод у конкретній ситуації, отже, є засобом адміністративного виконання права Співтовариств. Рішення обов'язкове у всіх частинах для тих, кому воно адресоване.

Рекомендації й висновки не мають обов'язкової юридичної сили.

До вторинного права також належать *міжнародні договори й угоди, укладені Співтовариством*: угоди про асоціацію, на-

приклад, із Грецією (1962 р.) і Туреччиною (1964 р.); угоди про співробітництво, торговельні угоди з третіми країнами або міжнародними організаціями; *угоди між державами-членами з питань, пов'язаних із функціонуванням Співтовариств, для підписання яких держави не передали повноваження інститутам ЄС.*

Джерелами вторинного права Співтовариств є також *рішення Суду ЄС*, які нерідко стають базовими для нових нормативно-правових актів або навіть визначають окремі положення установчих договорів.

Розгляд інституціональної системи Співтовариств дає змогу зробити висновок про її своєрідність і оригінальність. У ній можна знайти риси, які наближують Співтовариство і до міжнародної організації, і до конфедеративного чи федеративного утворення, і навіть до держави. *Отже, у Європейських Співтовариствах утілилася нова філософія інтеграції. Була створена еволюційна система, яка давала Співтовариству можливість поступово відходити все далі від концепції традиційної міжнародної організації, набуваючи конфедеративних і федеративних рис, але не трансформуючись водночас у державне утворення.*

3.4. Розвиток політичного співробітництва в Європейському Співтоваристві: кризи 60-х років

Передумови криз

Період 1958—1969 рр. позначився серйозними розбіжностями між країнами-учасницями щодо питань функціонування комунітарних інституцій, політичної уніфікації Західної Європи, характеру трансатлантичних відносин, розширення й поглиблення Співтовариства.

Старт європейської інтеграції продемонстрував пріоритет прагматичних підходів до будівництва спільноти, об'єднаної економічними інтересами, яка у перспективі прогресуватиме в напрямі збільшення наднаціональних компонентів в організа-

ційній структурі, а у воєнно-політичному вимірі функціонує як підструктура атлантичної системи з тотальним домінуванням США. Німеччина й країни Бенілюксу добре пристосувалися до атлантичного середовища, яке гарантувало для них безпеку і розквіт. Цю позицію поділяла Велика Британія. Разом із тим жорстка політика президента Франції Шарля де Голля, спрямована проти європейської наднаціональності й американського диктату, порушила баланс інтересів у Співтоваристві й спричинила кризу Спільного ринку та чергове відхилення проектів політичного союзу. Певним чином виходу на поверхню латентних суперечностей, притаманних перехідному періодові інтеграції, сприяла часткова стабілізація відносин між західним і радянським табором після Карибської кризи 1962 р.

Генерал Ш. де Голль, який повернувся до влади в 1958 р., вважав пріоритетними у своїй діяльності питання національної й військової незалежності Франції, що не могло не торкатися євроатлантичного військово-політичного співробітництва. Він намагався перенести на європейський ґрунт власне бачення національного суверенітету, запропонувавши концепцію “європейської Європи”. Згідно з поглядами Ш. де Голля Європа мала позбутись панування обох наддержав і знову стати третім центром сили на світовій арені. Таким чином, євроатлантична система ставала несумісною з деголлівською концепцією “європейської Європи”.

Водночас відрізнялися погляди голлістів і засновників Європейських Співтовариств на природу європейської інституціональної системи. Установчі договори передбачали поступове переміщення обмежених суверенних прав від держав-учасниць до спільних наднаціональних органів. 5 вересня 1960 р. де Голль під час прес-конференції представив власну концепцію “Європи вітчизни”, запропонувавши повернутися до старої ідеї “концерту європейських держав”, яка переважала в ХІХ ст. Те, чого він прагнув, становило б щось на зразок конфедерації, яка б узгоджено проводила спільну зовнішню політику. Згідно з поглядами де Голля, інституції Співтовариства могли бути лише технічними органами, підпорядкованими національним урядам, які б одноставно приймали рішення у Раді Міністрів.

Проекти політичного об'єднання Західної Європи

Дискусії навколо проблем, пов'язаних із поширенням інтеграції на політичну сферу, почалися майже відразу після ратифікації Римських договорів. 5 вересня 1960 р. Ш. де Голль під час прес-конференції запропонував механізм регулярного співробітництва країн Західної Європи в політичній, економічній, військовій і культурній сферах. План передбачав періодичне проведення нарад голів держав або урядів країн — учасниць Співтовариства, регулярне скликання нарад на рівні міністрів, заснування спеціалізованих комісій з відповідним колом питань, створення постійного політичного секретаріату з місцеперебуванням у Парижі. У 1961 р. пропозиції Франції стали предметом обговорення на першій в історії ЄЕС зустрічі голів держав і урядів у Парижі. Було прийнято рішення про створення спеціальної комісії в складі представників усіх країн Європейського Співтовариства з метою визначення форм і організаційних принципів такого співробітництва. Комісію очолив Крістіан Фуше, на той час посол Франції в Данії. У листопаді 1961 р. Франція висунула “план Фуше”, що передбачав створення політичного союзу, спрямованого на координацію зовнішньої й оборонної політики, з міжурядовим співробітництвом за типом класичних міжнародних організацій. Інституціональна система союзу мала включати Раду голів держав або урядів, яка прийматиме рішення за принципом одностайності; постійну Європейську політичну комісію із суто технічними функціями; Асамблею, позбавлену справжніх контролюючих можливостей. Бюджет організації мав створюватися за рахунок внесків держав-учасниць.

Цей проект було відхилено у зв'язку з негативною реакцією Бельгії й Нідерландів. Обидві держави небезпідставно вважали, що майже повна відсутність наднаціональних компонентів у запропонованій структурі нової організації поставить під сумнів динаміку інтеграційних процесів у ЄЕС. До того ж партнери Франції виявляли обережність щодо проектів європейської оборонної політики, здатних ослабити атлантичний альянс. Не останню роль відігравали намагання цих країн узгодити питання політичної інтеграції зі вступом до Європейських Співтовариств Великої Британії, яка подала відповідну

заявку 10 серпня 1961 р. Нідерланди й Бельгія вважали, що англійська присутність зробить неможливою франко-німецьку гегемонію в Співтоваристві й прискорить асоціацію американського і європейського ринків.

Друга фаза переговорів із питань політичної інтеграції почалася 18 січня 1962 р. презентацією нового плану Фуше, ще менш наднаціонального, ніж попередній. У “плані Фуше-2” також не містилось навіть непрямих посилань на зв’язок співробітництва у сфері оборони з механізмом НАТО. Партнери Франції винесли на обговорення власний план, у якому політичний союз розглядався не як кінцева мета, а як перехідне об’єднання на шляху до наднаціональної структури. Підкреслювалося, що військове співробітництво здійснюватиметься в рамках Атлантичного альянсу. Цей проект натрапив на рішучу опозицію з боку Франції. Небажання бельгійців і нідерландців переходити до політичної інтеграції без участі Великої Британії спричинило остаточне відхилення проекту політичного союзу і призупинення мандата комісії Фуше у квітні 1962 р.

Після відхилення планів Фуше суперечності між прихильниками євроатлантичної інтеграції та європейської наднаціональності, з одного боку, і голлістів, із другого, стали тотальними. Водночас віссю нової французької політики стає франко-німецьке зближення. Під час подорожі до Німеччини восени 1962 р. Ш. де Голль розпочав переговори з канцлером К. Аденауером щодо договору про франко-німецьке співробітництво. Договір, підписаний у Парижі 22 січня 1963 р., передбачав регулярні зустрічі голів держав та урядів, міністрів закордонних справ, оборони, освіти та молоді з метою сприяння розвитку співробітництва у сфері зовнішньої політики, оборони й культури. Урядовці обох держав зобов’язувалися проводити консультації перед прийняттям важливих рішень у сфері зовнішньої політики. Підписання договору між двома членами Співтовариств викликало негативне ставлення інших членів “шістки”, які побачили в ньому підтвердження своїх побоювань щодо формування франко-німецького блоку. *Таким чином, до кінця 60-х років усі спроби поширити західноєвропейські інтеграційні процеси на політичну сферу виявилися марними.*

Суперечності євроатлантичних відносин

У 60-х роках значний вплив на розвиток євроатлантичного діалогу справляли дві видатні особистості — Ж. Монне і Ш. де Голль. Ж. Монне і його прихильники вважали, що об'єднана Європа зможе краще захищати свої інтереси у співпраці з США, але за умов рівноправних відносин. Ж. Монне не підтримував ідею створення єдиної атлантичної зони вільного обміну, а був прихильником “партнерства”, яке виходило за рамки суто комерційного аспекту трансатлантичних відносин і мало на увазі створення спільних інституцій. Ж. Монне рекомендував проведення спільних акцій, які б сприяли розвитку трансатлантичної солідарності, зокрема координацію допомоги країнам третього світу або вжиття спільних фінансових заходів у рамках Організації економічного співробітництва й розвитку. У декларації Комітету дій за Сполучені Штати Європи від 26 червня 1962 р. йшлося про необхідність встановлення партнерських відносин між різними за змістом, але рівними за силою Сполученими Штатами й об'єднаною Європою, кожний з яких візьме на себе частку спільної відповідальності за становище у світі.

Навпаки, генерал Ш. де Голль, який обрав метою своєї діяльності національне відродження Франції, підтримував ідею незалежної від США “європейської Європи”, в лоні якої Франція, нарешті, відновила б традиційну роль великої держави. У вересні 1958 р. Ш. де Голль запропонував США і Великій Британії створити “директорію трьох” Атлантичного альянсу й Заходу в цілому, яка б приймала спільні рішення, зокрема щодо використання ядерної зброї. США, які володіли майже всіма стратегічними запасами зброї Північноатлантичного блоку, не хотіли пристати на таку пропозицію, і президент Д. Ейзенхауер дав про це зрозуміти Ш. де Голлеві. Невдалими були і спроби Франції заснувати політичний союз європейських держав, який би керував спільною оборонною політикою. Партнери Франції надавали перевагу збереженню статус-кво і, відхиливши плани Буше, виступили за тісне співробітництво із США.

Новий етап у розвитку трансатлантичних відносин спробував започаткувати президент США Дж. Кеннеді. У доповіді від 4 липня 1962 р. він представив “великий атлантичний проект”,

співзвучний пропозиціям Комітету дій за Сполучені Штати Європи. Навпроти могутніх Сполучених Штатів Америки на східному березі Атлантичного океану мали постати Сполучені Штати Європи, які б об'єднали значну частину Західної Європи. Обидві могутні опори мали бути об'єднані економічними, політичними, стратегічними й культурними зв'язками, що становило б зміст атлантичного партнерства. У жовтні 1962 р. Дж. Кеннеді конкретизував цей план, домігшись схвалення Конгресом митного закону про розширення торгівлі. Закон передбачав взаємне зменшення європейцями та американцями митних податків на 50 % із метою інтенсифікації трансатлантичної торгівлі й майже повне скасування мита на всю продукцію, вироблену на 80 % членами Атлантичного пакту, а також, можливо, деякими іншими розвиненими країнами.

Пропозиції Дж. Кеннеді віддзеркалювали погляди американців на Спільний ринок, який одночасно був для них і важливим зовнішнім ринком, і серйозним конкурентом. Західна Європа споживала 30 % загального американського експорту (40 % сільськогосподарського експорту) і при цьому, не вимагала кредитів, як інші регіони світу. З можливим вступом Великої Британії до ЄЕС цей ринок збільщувався до 240 млн осіб. Зважаючи на такі розміри, які вже перевищували масштаби США, швидкі темпи економічного розвитку та перспективу введення єдиних зовнішніх тарифів, що об'єктивно ускладнювало американський експорт, Європейське Співтовариство реально загрожувало перетворитися на серйозного конкурента США. Дж. Кеннеді й Конгрес убачали вихід в утворенні великої трансатлантичної зони вільної торгівлі, що мала бути сформована після вступу Великої Британії до ЄЕС та завершення протистояння країн “малої Європи” та ЄАВТ. Фактично передбачалося утворення широкої економічної зони з великою кількістю товарів, звільнених від митних тарифів, що надавало США, зважаючи на їхні передові технології, значні переваги.

“Великий проект” Кеннеді передбачав також поглиблення співробітництва у політичній та військовій сферах, але за умови збереження монополії США на ядерні та термоядерні сили. Такий підхід США набув відображення в пропозиції Дж. Кеннеді від 17 травня 1961 р. сформувані в межах НАТО багато-

сторонні сили, до складу яких входили б підводні човни з ядерними ракетами, що давало б європейцям можливість брати участь у використанні ядерної зброї, але під американським контролем. Карибська криза в жовтні 1961 р. остаточно переконала керівництво США в необхідності єдиного контролю за ядерним потенціалом Заходу, тобто контролю стратегічних сил як Великої Британії, так і Франції.

“Великий проект” Дж. Кеннеді позитивно оцінили як Велика Британія, так і партнери Франції по ЄЕС. Але для генерала Ш. де Голля американські пропозиції були лише спробою увічнити американське лідерство і перешкодити появі “європейської Європи”. Крім того, французькі промисловці остерігалися, що лібералізація торгівлі сприятиме проникненню американського експорту в Європу та підірве основні принципи Спільної сільськогосподарської політики ЄЕС.

Незгоду де Голля посилили домовленості, досягнуті в грудні 1962 р. під час зустрічі Дж. Кеннеді й прем'єр-міністра Великої Британії Г. Макміллана в Нассау на Багамських островах. Г. Макміллан погодився на пропозицію Дж. Кеннеді передати британській стороні американські ракети “Поляріс” із наданням технічної допомоги на переобладнання цими ракетами британських підводних човнів. Ці підводні човни мали залишитися в межах НАТО, але під подвійним британсько-американським контролем. Так було зроблено перший крок до поглинення незначних стратегічних сил Великої Британії переважаними американськими силами. Щоб якось пом'якшити повну залежність Великої Британії від ядерного потенціалу США, Г. Макміллан наполіг на тому, щоб США запропонували аналогічні умови і для Франції.

Реакція Ш. де Голля на американські пропозиції була прямо протилежною британській. На відміну від Великої Британії, Франція ще не мала власного виробництва ядерних боєголовок та підводних човнів, і хоча пропозиція Дж. Кеннеді давала змогу значно скоротити витрати в часі й у фінансах, пов'язаних з їхнім виробництвом, Ш. де Голль відмовився від участі в цьому проекті. Франція розглядала його як засіб контролю за французькими та британськими ядерними силами з боку США. Крім того, участь у багатосторонніх силах

НАТО ставала б реальною перешкодою на шляху як формування незалежних національних стратегічних сил, так і досягнення рівноправного становища в процесі розробки атлантичної стратегії, на чому Франція наполягала ще в 1958 р. У цих умовах Ш. де Голль прийняв надзвичайно важливе рішення з двох взаємозалежних проблем. Те, що Г. Макміллан погодився на американські умови без консультацій із союзниками, дало Ш. де Голлю можливість звинуватити Велику Британію в тому, що вона обрала США швидше, ніж Європу, і використати цей факт як привід для відхилення першого британського запиту щодо вступу до Співтовариства. На прес-конференції 14 січня 1963 р. Ш. де Голль одночасно проголосив негативне рішення Франції щодо вступу Великої Британії до Співтовариства та відмову Франції брати участь у багатосторонніх силах НАТО. Подвійне вето генерала Ш. де Голля спричинило глибоку кризу, яка зачепила і Спільний ринок, і НАТО.

Криза “порожнього стільця”

Вето генерала Ш. де Голля обурило партнерів Франції, з якими він навіть не порадився. Партнери Франції почали зволікати з підписанням угоди, що поновлювала б приєднання до Спільного ринку африканських країн та Мадагаскару, колишніх французьких колоній. Нідерланди навіть здійснили невдалу спробу (через негативну позицію К. Аденауера) сформуванню спільну позицію п'яти держав на противагу Франції. І хоча Співтовариство виступало як єдине ціле, атмосфера довіри між його членами була порушена. Особливо яскраво це виявилось на прикладі Німеччини, яка 14 січня 1962 р. погодилася з принципами Спільної сільськогосподарської політики ЄЕС. Це був свого роду компроміс із Францією, яка наполягала на узгодженні основних положень ССП ще до прийняття Великої Британії до ЄЕС. Вето Ш. де Голля означало порушення цієї домовленості. Реакцією Німеччини стала пропозиція міністра закордонних справ Герхарда Шрьодера від 1 квітня 1963 р. увести у взаємовідносини країн Співтовариства принцип “синхронізації” з метою підтримання балансу національних інтересів країн-партнерів. І хоча цей принцип практикувався із самого початку існування Співтовариства, його реалізація ґрунтува-

лася на взаємній довірі. З цього моменту бере початок техніка переговорів, яка сьогодні має узагальнену форму “пакетів”, тобто формування блоку різних питань, що дають можливість одночасно задовольняти вимоги всіх партнерів. Таким чином, поступово акцент зміщувався від пошуку глобального вирішення спільних проблем до необхідності урівноваження між поступками та надбаннями кожного члена Співтовариства.

Проте перша серйозна інституційна криза Спільного ринку не була безпосередньо пов’язаною з проблемами вступу Великої Британії. Гостру кризу спричинили розбіжності щодо фінансування Спільної сільськогосподарської політики й незгода генерала де Голля з принципом прийняття рішень у Раді більшістю голосів, який вводився у дію згідно з Договором про ЄЕС 1 січня 1966 р. Генерал Ш. де Голль повідомив союзників, що вважає Раду міжурядовим органом, де рішення можуть прийматися лише одностайно. Комісію він уважав суто технічним органом, яка мала жорстко підпорядкуватися Раді Міністрів. Для тиску на партнерів Франція відкликала представників з усіх інститутів Співтовариств, практикуючи протягом семи місяців тактику “порожнього стільця”. Криза вносила серйозний розлад в управлінську діяльність у Співтовариствах і фактично паралізувала їхнє функціонування.

У січні 1966 р. сторони дійшли компромісу, відображеного в спеціальному протоколі, підписаному міністрами закордонних справ у Люксембурзі. Насправді Люксембурзький компроміс був домовленістю, яка констатувала незгоду. Встановлювалося, що в питаннях, які стосувалися важливих інтересів одного або кількох партнерів, члени Ради намагатимуться в розумні терміни приймати рішення, прийнятні для всіх членів Ради. На вимогу Франції в окремому пункті протоколу було зафіксовано, що з особливо важливих питань обговорення в Раді триватиме до досягнення одностайності, чим де-факто вводилося право вето для всіх країн-учасниць. Отже, Франція домоглася, щоб засобом прийняття рішень у Раді був консенсус. Партнери Франції не погоджувалися з подібною інтерпретацією Римського договору, але пізніше Велика Британія й Данія, що інтегрувалися до Співтовариства, приєдналися до цієї тактики голлістів. Компроміс, досягнутий у Люксембурзі, дав змогу

відновити роботу Співтовариств, однак відклав перехід до прийняття рішень у Раді більшістю голосів до середини 80-х років. Члени Ради відмовилися від усіх мажоритарних процедур без урахування важливості питань, що розглядалися, прирікаючи Співтовариство у випадку незгоди на безсилля й бездіяльність. Такий стан справ виявив свою згубність у період криз 1973—1984 рр.

Після того як Франція повернулася до Співтовариства у 1966 р., атмосфера залишалася напруженою, хоча можна було позначити і деякий прогрес у розвитку інтеграційних процесів. 6 липня 1967 р. набув чинності Договір про злиття, на 1 липня 1968 р. було створено митний союз і встановлено СМТ. Водночас на діяльність як Співтовариства, так і ЗЄС і надалі негативно впливали суперечності щодо вступу Великої Британії та франко-американське протистояння. Антиамериканська політика деголлівської Франції виявилася в її позиції щодо двох великих конфліктів, які сколихнули світ: в'єтнамського, коли генерал Ш. де Голль переклав усю відповідальність за війну на США й виступив за нейтралітет Південного В'єтнаму, та близькосхідного, коли де Голль рішуче став на бік арабів під час "шестиденної війни" між Ізраїлем та арабськими країнами (1967). Крім того, генерал Ш. де Голль висловився за зближення зі Східною Європою і за можливість створення єдиної Європи "від Атлантики до Уралу". У 1966 р. Франція вилучила свій контингент з об'єднаних військових сил у складі НАТО, але залишилася союзницею членів Атлантичного пакту. Політика Франції створила чимало проблем для функціонування НАТО і, принаймні психологічно, його послабила.

3.5. Подвійне вето Ш. де Голля на вступ Великої Британії до Європейського Співтовариства

Еволюція європейської політики Великої Британії

На початку 60-х років Велика Британія кардинально змінює власну позицію щодо Європейських Співтовариств. З березня 1960 р. Співтовариство прискорило процес формування

Спільного ринку, перейшовши від регіонального підходу в зовнішньоторгових відносинах із третіми країнами (ЄЕС — ЄАВТ) до загальних умов ГАТТ, що ставило країни ЄАВТ в однакові умови з іншими розвиненими країнами. Крім того, стагнація в торгових відносинах Великої Британії з країнами Співдружності і постійне зростання з країнами ЄЕС (навіть у більших розмірах, ніж із країнами ЄАВТ), реальна загроза переорієнтації американських інвестицій у промисловість країн “малої Європи”, чия економічна експансія на світовий ринок ставала все активнішою порівняно з динамікою англійського експорту, а також постійна загроза дефіциту торговельного балансу змушували Велику Британію розглядати можливість вступу до Спільного ринку з метою стимулювання розвитку власної промисловості.

Однак поряд з економічними мотивами першорядну роль все-таки відігравали мотиви політичні. Оскільки традиційні опори політики Великої Британії поступово слабшали, вона не бажала залишатися осторонь від формування континентального блоку держав на основі франко-німецького зближення. Відносини з країнами Співдружності втрачали значення в міру розширення її за рахунок азійських та африканських країн, а також зближення “білої Співдружності” із США в питаннях зовнішньої торгівлі та оборони. Водночас після Суецької кризи 1956 р. значно активізувався процес деколонізації. Також для Великої Британії поступово втрачали важливість особливі відносини зі США, оскільки Вашингтон усе більше схилився до підтримки інтеграційних процесів у межах Спільного ринку. Крім того, після візиту прем’єр-міністра Великої Британії Гарольда Макміллана до Москви та безрезультатного завершення зустрічі у верхах у Парижі 16 травня 1961 р. стало зрозумілим, що значення Великої Британії як посередника між Сходом і Заходом у сфері розрядки також зменшилось.

Зіткнувшись із новими реаліями, правляча еліта Великої Британії була змушена переглянути зовнішньополітичну стратегію. У політичних і наукових колах визнання факту зменшення ролі країни у міжнародних відносинах виявилось у поступовому переході від доктрини “трьох кіл”, яка домінувала протягом досить тривалого часу, до концепції “зони зосере-

дження”. На початку 60-х років досить виразно виявилась нездатність Великої Британії зберігати рівновагу між трьома сферами її традиційної політики, що детермінувало поступову зміну її пріоритетів у напрямі до активізації політичного співробітництва з країнами ЄЕС.

Еволюції позиції Великої Британії сприяли також деякі зміни у підходах Франції до ідеї європейської інтеграції, пов’язані з приходом до влади Ш. де Голля. На відміну від керівників Четвертої республіки, Ш. де Голль виступав проти наднаціонального характеру європейського співробітництва. Такий підхід збігався з британською позицією щодо міждержавного співробітництва в політичній, економічній та військовій сферах. Крім того, малі країни ЄЕС, такі як Нідерланди, продовжували прихильно ставитись до участі Великої Британії в європейській інтеграції. У Боннській декларації ЄЕС у липні 1961 р. підтверджувалась можливість “вступу до Європейських Співтовариств інших європейських держав”.

Переорієнтація позиції Великої Британії збігалася в часі з приходом до влади в 1959 р. консерваторів на чолі з Гарольдом Макмілланом. Його кабінет розгорнув активну внутрішньо- та зовнішньополітичну роботу з метою домогтися входу Великої Британії до ЄЕС до 1 січня 1963 р., тобто до наступних загальних виборів, а також до того, як буде вироблена комунітарна політика ЄЕС, що дало б можливість британському керівництву впливати на її формування. В липні 1960 р. важливі посади в уряді зайняли прихильники зближення з ЄЕС, так звані єропейсти: Едвард Хіт — уповноважений у європейських справах; Д. Сендіс — міністр Співдружності; Крістофер Соємс — міністр сільського господарства. Під час візиту до Вашингтона у квітні 1961 р. Г. Макміллан отримав підтримку президента Дж. Кеннеді щодо своєї європейської політики. На фоні все більш незалежної політики деголлівської Франції останній розглядав Велику Британію як фактор посилення впливу США на ЄЕС, а також розвитку справжнього євроатлантичного співробітництва. Заручившись підтримкою США, Г. Макміллану вдалося переконати в необхідності такого кроку і країни Співдружності, і країни ЄАВТ.

31 липня 1961 р. у палаті громад Г. Макміллан уперше офіційно оголосив про рішення уряду розпочати переговори з країнами “малої Європи” про вступ Великої Британії до Європейських Співтовариств згідно зі ст. 237 Римських угод. Пообіцявши зберегти за Великою Британією її специфічні інтереси в сільському господарстві та відносинах із країнами Співдружності та ЄАВТ, Г. Макміллану вдалося домогтися ухвалення своєї пропозиції, незважаючи на опозицію правого крила консервативної партії та лейбористів. Останні надавали перевагу посиленню Співдружності замість того, щоб увійти до ЄЕС і трансформувати його зсередини. Офіційна заявка на вступ Великої Британії до ЄЕС була оформлена 9 серпня 1961 р. Відповідні заявки щодо ЄОВС та Євратому були зроблені 28 лютого 1962 р.

Маючи тісні економічні відносини з Великою Британією, Ірландія 31 липня 1961 р. також подала заявку на вступ до ЄЕС. Того ж дня Рада Міністрів ЄАВТ висловила бажання країн-членів вступити до Європейського Співтовариства або підписати з ним договори про асоційоване членство, що дало б можливість сформувати єдиний європейський ринок. 10 серпня 1961 р. до ЄЕС із заявою про вступ звернулася Данія (до ЄОВС і Євратому — 16 березня 1962 р.), 30 квітня 1962 р. — Норвегія. Австрія (12 грудня 1961 р.), Швеція, Швейцарія (15 грудня 1961 р.), Португалія (18 травня 1962 р.) звернулися до ЄЕС із пропозицією підписати угоди про асоційоване членство.

У більшості країн ЄЕС реакція на перспективу розширення Співтовариства була позитивною. Країни Бенілюксу бачили в цьому як економічні, так і політичні переваги, сподіваючись так компенсувати франко-німецьке домінування в ЄЕС. Схожою була і позиція Італії. В Німеччині після приходу в грудні 1961 р. на посаду міністра закордонних справ Г. Шрьодера, прихильника активізації атлантичної політики, поряд із представниками промислових кіл, які традиційно виступали за розширення експорту у Велику Британію та Скандинавські країни, зросла кількість прихильників ліберальної концепції будівництва Європейського Співтовариства, які пов’язували його майбутнє з Великою Британією. Досить стриману позицію в цьому питанні займали прихильники канцлера К. Адена-

уера, які побоювалися, що вступ Великої Британії може послабити комунітарні структури, які ґрунтуються на франко-німецькому співробітництві. Стосовно Франції, то ні представники її промислових кіл, які вже зазнали німецької конкуренції, ні представники сільського господарства не підтримували ідеї розширення Співтовариства. На цьому фоні позиція Ш. де Голля, який заручився 28 січня 1961 р. підтримкою Г. Макміллана свого конфедеративного проекту європейського будівництва, була більш сприятливою щодо вступу Великої Британії до ЄЕС.

Початок переговорів щодо розширення Співтовариства

Офіційно переговори розпочалися в Парижі 10 жовтня 1961 р. Вони проходили за досить складною схемою, яка була покладена в основу наступних переговорів щодо розширення Європейського Співтовариства. З ініціативи Франції країни Співтовариства мали сформувані спільну позицію щодо Великої Британії на рівні Ради Міністрів (Комісії відводилась технічна роль). Цей метод, незважаючи на складність (весь час необхідно було переривати переговори для спільних консультацій), вимагав погодження позицій усіх країн — членів ЄЕС і давав можливість краще захистити “комунітарні досягнення” (*acquis communautaire*). Для того щоб уникнути неминучого в цьому випадку затягування переговорів, Жан Монне запропонував Е. Хіту, який очолював делегацію Великої Британії, досягти узгодження з принципово важливих питань, забезпечивши, таким чином, її вступ до ЄЕС. Усі інші проблеми, що стосувалися безпосередньо самої Великої Британії, вона могла б вирішувати вже як член ЄЕС і, тим самим, справляла б реальний вплив на розвиток Співтовариства.

Однак уряд Г. Макміллана, який не бажав сприяти поглибленню інтеграційних процесів у межах Європейського Співтовариства і, крім того, був пов'язаний внутрішніми зобов'язаннями щодо інтересів країн Співдружності та ЄАВТ, а також опозицією як лейбористської, так і консервативної партії, що зростала, схилився до тактики детального обговорення кожного елемента митного союзу. Такий підхід мав один дуже важливий недолік — затягування переговорів та віддалення термі-

нів вступу, тоді як Співтовариство продовжувало розвиватися без урахування інтересів Великої Британії. Так, 14 січня 1962 р. було, нарешті, прийнято спільну сільськогосподарську політику ЄЕС та ухвалено перехід до другого етапу перехідного періоду. Е. Хіт охарактеризував цю ситуацію як переговори “на драбині, що рухається”.

В опублікованій у листопаді 1961 р. урядом Г. Макміллана Білій книзі були сформульовані основні положення політики Великої Британії щодо європейської інтеграції, а також визначені три найважливіші проблеми її взаємовідносин з ЄЕС: торгівля з країнами Співдружності; спільна сільськогосподарська політика; взаємовідносини з країнами ЄАВТ. У серпні 1962 р. після декількох місяців переговорів, під час яких Велика Британія намагалась використати розбіжності в інтересах Франції та інших п’яти членів Співтовариства, були визначені основні позиції сторін. Велика Британія погоджувалася застосувати спільні митні тарифи до промислових товарів із країн “білої Співдружності”, але відмовлялась визнати асоційований статус (на зразок заморських територій країн ЄЕС) своїх азіатських домініонів (Індія, Пакистан, Цейлон) і прагнула залишити за собою право поступової заміни імперської преференції торговими договорами цих країн з ЄЕС. Країни Африки та Карибського басейну, що входили до Співдружності, мали б отримати асоційований статус в ЄЕС на зразок їхніх колишніх колоній. Одночасно Велика Британія наполягала на вільному імпорті зі Співдружності важливої сировини (алюміній, свинець, цинк, папір) та деяких продуктів сільського господарства (зернові, м’ясо, молочні продукти). У сільськогосподарській політиці уряд Г. Макміллана погоджувався на заміну системи прямого субсидування англійських фермерів комунітарним принципом підвищених цін на сільськогосподарські товари, вимагаючи досить тривалого перехідного періоду (12—15 років), а також вільного імпорту сировини та зернових із країн Співдружності. Позиція уряду Макміллана, як зазначив П’єр Жербе, створювала враження, “що не Велика Британія входить до Спільного ринку, а навпаки, ЄЕС до Співдружності”.

Зважаючи на схожість поглядів Великої Британії та Німеччини на спільну сільськогосподарську політику й проблему

внесків у бюджет ЄЕС, а також остерігаючись їхнього можливого зближення на цьому ґрунті, Франція, попри опір п'яти інших членів ЄЕС, наполягала на остаточному розв'язанні аграрнобюджетних питань до вирішення проблеми розширення Співтовариства. Характерно, що, незважаючи на досить безкомпромісну позицію Великої Британії та невирішеність цілої низки важливих питань (сільськогосподарський імпорт із країн Співдружності; установлення тарифів на сировину; взаємовідносини з країнами ЄАВТ; модифікація комунітарних інститутів), влітку 1962 р. була реальна можливість вступу Великої Британії до ЄЕС, про що свідчила зустріч Г. Макміллана та Ш. де Голля в Парижі (червень 1962 р.). Спираючись на підтримку своїх прихильників у ЄЕС, Велика Британія могла розраховувати на вирішення перелічених вище проблем, якби вже мала статус члена Співтовариства. Так, однією з причин припинення у квітні 1962 р. мандата Комітету Фуше було небажання Німеччини та Бельгії переходити до політичної інтеграції без участі Великої Британії в євроінтеграційних процесах.

Перше вето Ш. де Голля і його наслідки для Співтовариства

Британська тактика поступового та жорсткого обговорення всього комплексу питань, включаючи свої преференції в ЄЕС, призвела до затягування переговорів. Ситуація кардинально змінилася восени 1962 р. після проголошення Джоном Кеннеді “великого атлантичного проекту” політики США щодо Західної Європи. Відтепер Велика Британія перебувала у центрі інтересів як США, так і європейських держав, насамперед Франції, для якої вступ Великої Британії до Співтовариства означав її зближення з Німеччиною та Нідерландами й поширення американського впливу в ЄЕС. У цих умовах Ш. де Голль під час зустрічі в Рамбуїє 15—16 грудня 1962 р. здійснив спробу переконати Г. Макміллана в необхідності зближення з Францією та проведення більш незалежної від США політики. Зустріч у Рамбуїє фактично була вирішальною у визначенні негативної позиції Франції щодо прийняття Великої Британії до ЄЕС. Вона показала, що остання не тільки продовжує наполягати на своєму особливому статусі у Співтоваристві, водночас досить

сильно залежить від США, що найяскравіше виявлялось у ядерній сфері.

На прес-конференції 14 січня 1963 р. Ш. де Голль проголошує одночасно негативне рішення Франції щодо вступу Великої Британії до Співтовариства та відмову Франції брати участь у багатосторонніх силах НАТО. Аргументуючи свою позицію з першого питання, Ш. де Голль зазначав, що Велика Британія, як острівна морська держава, тісно пов'язана економічними й торговельними зв'язками з найвіддаленішими країнами світу. Її економіка має переважно промислово-торговельний характер і лише трохи залежить від сільського господарства. Характер її виробництва, звички та традиції істотно відмінні, а його природа та структура настільки специфічні, що значно відрізняють Велику Британію від інших країн. При цьому, говорячи про економічні труднощі, такі як формування "дійсно єдиного зовнішнього тарифу, відмова від преференції у торгівлі з країнами Співдружності, претензії щодо привілейованого становища свого сільського господарства та збереження зобов'язань щодо країн, які входять до зони вільної торгівлі", Ш. де Голль порушував і політичні питання. Вони були пов'язані зі вступом до Співтовариства разом із Великою Британією "великої кількості інших держав", що неминуче призвело б до формування "залежного від США колосального атлантичного співтовариства, передчасне утворення якого розчинило б у собі Європейське Співтовариство".

Запропонований Великій Британії Ш. де Голлем статус асоційованого члена ЄЕС був розцінений урядом Г. Макміллана як приниження. Зважаючи на негативну реакцію Великої Британії, 29 січня 1963 р. на засіданні Ради Міністрів міністр закордонних справ Франції К. де Мюрвіль запропонував завершити переговори щодо розширення Співтовариства. Прес-конференція Ш. де Голля викликала шок серед її партнерів по Співтовариству, які були невдоволені як тим, що Франція виступила проти британської кандидатури, так і тим, що вона не проконсультувалася з цього приводу з урядами інших країн. Франція фактично першою порушила правило "єдиного фронту" шести країн "малої Європи" в переговорах із Великою Британією, ініціатором упровадження якого вона сама виступала.

Особливе невдоволення висловлювали Італія та країни Бенілюксу, занепокоєні підписанням 22 січня 1963 р. франко-німецького договору. Стосовно США, то французький демарш не тільки означав провал “великого проекту” Дж. Кеннеді та значне обмеження ролі Зовнішньоторговельного акта, а й ще раз підтверджував американські побоювання щодо політики Ш. де Голля. Вето де Голля не пройшло безрезультатно і для самого Співтовариства, діяльність якого була фактично паралізована протягом кількох місяців, що призвело, зокрема, до затягування підписання конвенції в Яунде.

Відновлення переговорів з приводу розширення Співтовариства

Гарольд Вільсон, який став прем'єр-міністром Великої Британії після перемоги лейбористів на виборах 15 жовтня 1964 р., незважаючи на свою попередню негативну оцінку наслідків вступу в ЄЕС, досить швидко зрозумів, що для Великої Британії немає іншого шляху розвитку. Зв'язки з країнами Співдружності, за розвиток яких так активно виступали лейбористи, продовжували скорочуватись. І хоч обсяги британської торгівлі з країнами ЄАВТ зростали (наприкінці 1966 р. було повністю скасовано митні тарифи на промислові товари), темпи їх зростання були повільнішими, ніж із країнами Співтовариства. Крім економічних інтересів (розширення ринку для промислових товарів, стимулювання конкуренції), за які активно виступали представники промислових кіл, Велику Британію все більше цікавили політичні фактори. Участь у Співтоваристві дала б Великій Британії можливість відігравати в ньому одну з керівних ролей і одночасно зменшити залежність, що зросла від США (особливо в умовах війни у В'єтнамі). До того ж після виступу Ш. де Голля проти федералістської концепції розвитку Співтовариства та мажоритарної системи голосування вступ до Співтовариства вже не загрожував британському суверенітетові.

У цих умовах, на відміну від 1961—1962 рр. більшість британського суспільства сприятливо оцінювала перспективу вступу Великої Британії до Співтовариства. Е. Хіт, який став лідером Консервативної партії у липні 1965 р., критично про-

аналізувавши невдачі 1963 р., уважав, що їхньою основною причиною було обмеження переговорів лише економічною сферою. Цього разу він пропонував включити в переговори проблеми зовнішньої політики та оборони. Е. Хіт пропонував навіть реорганізувати НАТО та сформувати її європейську опору на основі франко-американського ядерного співробітництва. Гарольд Вільсон більш обережно ставився до перспективи вступу Великої Британії, погоджуючись лише на прийнятні умови шести країн Співтовариства, які б не обмежували британський суверенітет у питаннях зовнішньої політики та оборони.

10 листопада 1966 р., виступаючи в палаті громад, Г. Вільсон наголосив на необхідності формування нового підходу Великої Британії до проблеми вступу в ЄЕС. Декількома днями пізніше він виступив з ідеєю “технологічного співтовариства”, у розвиток якого Велика Британія внесла б значний внесок завдяки своїм перевагам у таких базових сферах, як ядерна та обчислювальна. В січні — березні 1967 р. Г. Вільсон та Жорж Браун здійснили турне по столицях країн — членів Співтовариства з метою проведення консультацій щодо перспектив його розширення. Результати візиту показали, що хоча партнери Франції і підтримували вступ Великої Британії, вони вважали його можливим лише за умови збереження економічних досягнень Співтовариства. 16 березня 1967 р. Ж. Монне оголосив, що члени Комітету дій за Сполучені Штати Європи одностайно підтримують вступ Великої Британії до Співтовариства. Навіть федералісти, які спершу негативно поставилися до розширення ЄЕС, остерігаючись, що воно зробить неможливим його подальшу наднаціональну еволюцію, після кризи 1965 р. розглядали Велику Британію як елемент противаги впливу Ш. де Голля.

Після консультацій з країнами Співдружності та ЄАВТ, які в цілому позитивно поставились до планів Великої Британії, 2 травня 1967 р. Г. Вільсон інформував палату громад про рішення уряду звернутися із заявою про вступ до ЄЕС, ЄОВС та Євратому. Прем'єр-міністр Великої Британії сподівався, що переговори будуть досить швидкими, оскільки, на відміну від 1961—1963 рр., концентруватимуться лише на найважливіших для Великої Британії та країн Співтовариства питаннях:

перехідний період для адаптації комунітарної сільськогосподарської системи; реформа фінансування ССП; пільги для товарів із Нової Зеландії та Антильських островів. Стосовно інституціональної еволюції Співтовариства в напрямі федералізації, то конституційна криза 1965—1966 рр. продемонструвала близькість позицій із цієї проблеми Великої Британії та деґоллівської Франції. Після тривалих дискусій декларація Г. Вільсона прийняла більшість представників Лейбористської, Консервативної та Ліберальної партій. 11 травня 1967 р. у Брюсселі Велика Британія подала свою кандидатуру на вступ до Співтовариства. Того ж дня з аналогічною заявою звернулися Ірландія та Данія, трохи пізніше — 24 липня 1967 р. — Норвегія.

Друге вето де Голля

І знову, як і першого разу, Франція без консультацій зі своїми партнерами висловила стриману оцінку перспектив вступу Великої Британії у Співтовариство. На конференції 16 травня 1967 р. Ш. де Голль, висловивши свій скептицизм із цього приводу і знову запропонувавши Великій Британії асоційований статус у Співтоваристві, все ж заявив, що формально не заперечує проти початку переговорів із цього питання. І хоча на зустрічі на вищому рівні в Римі 30 травня 1967 р. Франція підтвердила, що не заважатиме вивченню питання вступу Великої Британії, відносини між країнами Співтовариства знову набули досить натягнутого характеру. Країни Бенілюксу негативно віднеслись до відновлення переговорів щодо політичного співробітництва, за яке активно виступали Франція та Німеччина. Нідерланди безпосередньо пов'язували вирішення англійського питання з переговорами про політичний союз. Щодо Великої Британії, то уряд Г. Вільсона категорично відмовився від асоційованого статусу, який не дозволяв повністю ввійти до комунітарних структур та справляти на них вплив.

На зустрічі Ради міністрів ЗЄС 4 липня 1967 р. Ж. Браун деталізував умови вступу Великої Британії до Співтовариства. На відміну від першого разу вони були більш обмежені. Визначаючи принцип *acquis communautaires*, Велика Британія вже не наполягала на модифікації Римських угод та перегляді інших комунітарних договорів. Уряд Г. Вільсона визнавав, з незнач-

ними застереженнями, Спільну сільськогосподарську політику ЄЕС. Передбачались деяке обмеження у фінансуванні ССП і участь Великої Британії в остаточних переговорах із цього питання. Лондон уже не наполягав на розширенні однакових умов імпорту зі Співдружності на всі країни Співтовариства після вступу до нього Великої Британії. На цей раз оговорювались лише особливі умови імпорту цукру з Карибського басейну та молочних продуктів із Нової Зеландії. Встановлювались єдині зовнішні тарифи на імпорт сировини згідно з умовами “раунду Кеннеді”. Велика Британія вже не наполягала на пакетному вирішенні питання вступу країн ЄАВТ, пропонуючи лише встановлення адаптаційного періоду протягом одного року для країн, що не ввійшли до Співтовариства. Більше того, у своїй промові Ж. Браун не тільки визнавав усі досягнення Співтовариства за період, що минув, а й висловлювався за необхідність його перетворення у впливову силу “на міжнародній арені не тільки в торговій та економічній сфері, а й у сфері політики та оборони” й активну роль у цьому процесі Великої Британії.

Позиція лідера консерваторів Е. Хіта в питанні європейського політичного та воєнного співробітництва була ще радикальнішою: в основу процесу зближення з Францією він пропонував покласти франко-британське ядерне співробітництво. На відміну від опозиції, Г. Вільсон, підтримуючи ідею європейського політичного та військового співробітництва, розглядав її практичне впровадження лише в контексті тісної взаємодії із США. При цьому заперечувалася будь-яка можливість утворення європейських ядерних сил, які, на його думку, тільки б ускладнили процес міжнародної розрядки. Політика лейбористського уряду, на відміну від консерваторів, полягала не в тому, щоб зорієнтувати британську зовнішню політику згідно з деголлівською концепцією і тим самим отримати підтримку Франції щодо вступу Великої Британії до Співтовариства, а в максимальних економічних поступках щодо умов комунітарних угод. У випадку негативної позиції Ш. де Голля це дало б Г. Вільсону можливість розкрити справжні причини опозиції Франції, що мали більше політичний характер. На думку лейбористів, це послабило б її позиції у Співтоваристві.

Зміни в політиці Великої Британії позитивно зустріли партнери Франції по Співтовариству. Зважаючи на це, а також на їхню принципово негативну оцінку політики Франції в 1961—1963 рр., Ш. де Голль погодився на обговорення умов переговорів із країнами-кандидатами. В результаті питання було винесене на розгляд Комісії ЄС. У звіті від 29 вересня 1967 р., позитивно оцінивши розширення Співтовариства з погляду посилення його економічного та політичного потенціалу, Комісія виокремила вже відомі найважливіші проблеми, пов'язані з розширенням, насамперед ризик зниження ефективності прийняття рішень та динамізму розвитку і запропонувала винести обговорення цього питання на розгляд безпосередньо держав-засновниць, утримавшись від заключного висновку.

Позицію Комісії підтримали всі країни Співтовариства. Партнери Франції вимагали негайно розпочати переговори з кандидатами з метою пошуку рішень наявних проблем. Ш. де Голль, навпаки, наполягав на першочерговому аналізові перспектив розширення та рішення проблем, яких зазнала британська економіка, і лише після цього, на його думку, можна було розпочинати переговори з кандидатами, що мало гарантувати ефективне функціонування розширеного Співтовариства. В цих умовах, побоюючись можливого зближення інших країн Співтовариства з позицією Великої Британії, Ш. де Голль вирішив заблокувати її прийняття в Співтовариство, виступивши навіть проти початку переговорів із кандидатами. На прес-конференції 27 листопада 1967 р., після досить відвертої критики економічної ситуації у Великій Британії, де Голль висловився за її першочергове оздоровлення як неодмінну умову початку переговорів. Насправді Ш. де Голль побоювався, що в розширеному Співтоваристві більшість держав може підтримати Велику Британію, одночасно зміцнивши її економічні позиції, а також посиливши атлантичну орієнтацію першого. Опинившись у меншості і, навіть, в ізоляції, Франція, на його думку, могла втратити своє лідерство та здатність проводити власну політику в Співтоваристві.

Друге вето Ш. де Голля викликало настільки велике невдоволення партнерів Франції, що після засідання Ради Міністрів

ЄС 18—19 грудня 1967 р., де виявилась принципова відмінність у підходах п'яти країн (паралельне проведення переговорів та оздоровлення британської економіки) та Франції (відкриття переговорів лише після економічного оздоровлення), Велика Британія вирішила започаткувати прямі переговори з першими з метою тиску на Францію. В січні 1968 р. Лондон висунув “план Вільсона”, який передбачав започаткування переговорів дев'яти держав у сферах, які не стосувалися діяльності Співтовариства, — технології, озброєння, патентування, європейське право, економічна допомога, консультації у питаннях зовнішньої політики та оборони. І хоча країни Бенілюксу та Італія поставились до цієї пропозиції прихильно, її не прийняли у зв'язку з негативною позицією Комісії та Німеччини, які не бажали повторення кризи 1965 р. У свою чергу, партнери Франції висунули пропозиції щодо переговорів за формулою шість плюс чотири. 15 лютого 1968 р. країни Бенілюксу виступили з ініціативою проведення консультацій з проблеми розширення. 23 лютого 1968 р. Італія запропонувала зустріч десяти міністрів закордонних справ з метою визначення загальних цілей розширеного Співтовариства. Віце-канцлер і міністр закордонних справ Німеччини Віллі Брандт виступив з ініціативою “торгового врегулювання”, яке б інтенсифікувало зв'язки між країнами ЄЕС та кандидатами. Однак ці пропозиції не підтримав французький уряд, який убачав у них можливість посилення впливу Великої Британії у Співтоваристві.

Така політика Ш. де Голля викликала невдоволення не тільки в країнах-партнерах, а й у політичних колах самої Франції. Валері Жискар д'Естен, колишній міністр фінансів в уряді Ш. де Голля, запропонував проведення спільних адаптаційних заходів із боку як ЄС, так і Великої Британії. Ж. Монне навіть здійснив спробу знайти вихід із ситуації, що склалась, запропонувавши встановити діалог із політичними партіями Великої Британії у межах Комітету дій за Сполучені Штати Європи. 24 жовтня 1968 р. Лейбористська, Консервативна та Ліберальна партії Великої Британії увійшли до Комітету. 13 березня 1969 р. до Комітету ввійшли незалежні республіканці на чолі з В.Ж. д'Естеном.

Суперечності щодо британської кандидатури позначилися безпосередньо на діяльності як Співтовариства, так і ЗЕС. Не-

зважаючи на те, що позиції Франції були значно послаблені травневими подіями 1968 р., загальним страйком, який паралізував промисловість, слабким внутрішнім ринком, уряду М. Кув де Мюрвілля вдалося протистояти протекціоністським тенденціям та виконати до 1 липня 1968 р. усі зобов'язання, що передбачали остаточне формування Спільного ринку, і одночасно продовжувати зберігати непримиренну позицію щодо прийняття Великої Британії до Співтовариства. Де Голль відкинув 27 вересня 1968 р. повторну пропозицію Німеччини щодо “торгового врегулювання”, яка передбачала участь країн-кандидатів у переговорах стосовно технологічного співробітництва, а також трирічний перехідний період для посилення Співтовариства перед його розширенням. Міністр закордонних справ М. Деро вже тоді визначив позицію Франції щодо європейського інтеграційного процесу, заявивши, що одночасне посилення й розширення ЄС неможливі. Фактично саме так характеризувався європейський вектор французької зовнішньої політики в 90-х роках.

У цих умовах 3 жовтня 1968 р. міністр закордонних справ Бельгії П'єр Армелъ запропонував запровадити в межах ЗЕС інституціональне співробітництво у сферах, які не розглядалися Римськими угодами: зовнішня політика, оборона, технології та валютна політика. Фактично, йшлося про розвиток співробітництва в цих важливих сферах у межах ЗЕС і включення до нього Великої Британії в обхід деголлівського вето. У відповідь Франція запропонувала зустрічний проект. 4 листопада 1968 р. М. Дебре виступив у Раді Міністрів ЄС із планом розширення сфери діяльності Спільного ринку. Поряд із консолідацією митного союзу та сільськогосподарської політики він передбачав активізацію співробітництва в промисловій політиці та погодження заходів, які вже обговорювались (спільна енергетична політика, політика у сфері конкуренції, технології). Франція, таким чином, погоджувалась на деякі поступки у сфері промисловості, зберігаючи непримириму позицію в питанні розширення Співтовариства. Намагаючись зняти гостроту проблеми вступу Великої Британії, Франція пом'якшувала позицію стосовно інших спірних комунітарних питань. Проблема розширення фактично почала відігравати роль фактора

прискорення пошуку компромісних шляхів розвитку та підвищення ефективності діяльності Співтовариства.

Водночас непримиренна позиція Франції щодо розширення Співтовариства змусила її партнерів активно шукати позакомунітарні шляхи впливу на неї. Після подій у Чехословаччині політика Франції щодо атлантичної військової інтеграції (вихід із військової організації НАТО, евакуація американських військових баз з її території) спричинила як активну критику з боку її партнерів по ЗЄС, так і нові пропозиції стосовно розширення географії співробітництва та його сфери. З метою збільшення європейського внеску в НАТО та раціоналізації військового виробництва 13 листопада 1968 р. з ініціативи Великої Британії була утворена Єврогрупа НАТО. Після того як Франція відмовилася брати участь у роботі Єврогрупи, 5 лютого 1969 р. з ініціативи Італії у Раді міністрів ЗЄС було розглянуто проект, який передбачав систему регулярних консультацій з міжнародних проблем. Оскільки проект передбачав обов'язковий характер консультацій і обговорення навіть тих питань, які держави могли вважати своєю прерогативою, французький уряд поставився до нього досить критично. Крім того, Франція не хотіла поступового перетворення ЗЄС на організацію політичного характеру під впливом Великої Британії, про що свідчила спільна заява 18 березня 1969 р. міністрів закордонних справ Італії та Нідерландів. Як протест Ш. де Голль використав уже перевірений метод “порожнього стільця”, оголосивши 14 лютого 1969 р. про припинення участі Франції у засіданнях Ради міністрів ЗЄС.

Відставка президента Ш. де Голля у Франції та прихід до влади у Великій Британії 18 червня 1970 р. консерваторів на чолі з Е. Хітом, відомого як послідовного “європеїста”, заклали реальну основу для поліпшення англо-французьких відносин. Скасувавши вето на вступ Великої Британії до ЄС, новий французький президент Жорж Помпідю не тільки відкрив широкі можливості для співробітництва на базі Співтовариства, а й позбавив Лондон практичного інтересу до проектів європейського співробітництва із залученням структур Західноєвропейського союзу.

Висновки

У перші роки існування Європейських Співтовариств інтеграція охопила переважно ринкову сферу й елементи регулювання сільського господарства. Головним досягненням перехідного періоду були запровадження Спільного митного тарифу й створення митного союзу, який став підґрунтям подальшої економічної інтеграції Співтовариства. Скасування митних бар'єрів значно прискорило розвиток торгівлі між державами — членами ЄЕС. Разом із тим лібералізація торгівлі не призвела до очікуваного злиття шести ринків держав-членів у єдиний внутрішній ринок. Завершення його формування вимагало подальшої гармонізації національних законодавств, узгодження технічних стандартів і нормативів. Одночасно з утворенням митного союзу було лібералізовано рух працівників, що створило умови для формування спільного ринку праці. На 1970 р. було досягнуто свободи підприємництва й надання послуг для більшої галузей промисловості й торгівлі.

Одним із найвагоміших досягнень перехідного періоду економічної інтеграції було втілення в життя ССП. Протягом цього періоду було прийнято більшість головних рішень щодо організації спільного сільськогосподарського ринку, визначено принципи механізму й інструменти фінансування ССП. Однак Спільний ринок, який фактично залишався зоною внутрішнього вільного товарообміну, був далеким від визначеної у Римському договорі мети, оскільки в багатьох аспектах економічної і фінансової політики співробітництва не спостерігалося. Зокрема залишався фрагментованим фінансовий ринок ЄЕС. Більшість ключових галузей, що відчутно зачіпали національний суверенітет, і надалі перебувала у виключній компетенції держав — членів ЄЕС. Повільно відбувалося становлення спільної транспортної політики. Римський договір не визначав промислової, соціальної, регіональної політики Співтовариств. Відсутність наднаціонального керівництва і власних фінансових ресурсів, незалежних від національних урядів, зумовила кризу Євратому в 1965—1972 рр.

Період 1958—1969 рр. позначився серйозними розбіжностями між державами-членами щодо питань функціонування інститутів ЄЕС, політичної уніфікації Західної Європи, характеру трансатлантичних відносин, розширення й поглиблення Співтовариства. Несумісні уявлення різних політичних лідерів про майбутнє об'єднаної Європи, боротьба економічних інтересів і політичних підходів як у державах-членах, так і в межах власне Співтовариств породжували чимало суперечностей і зіткнень, детермінували конфліктні ситуації, які інколи переростали в серйозні кризи. Так, у 1965—1966 рр. функціонування Співтовариств фактично було паралізованим протягом семи місяців унаслідок ініційованої Францією кризи “порожнього стільця”. Водночас, незважаючи на проблеми становлення, розвиток інтеграції протягом перехідного періоду виявив очевидні переваги об'єднаної Європи, яка демонструвала потужне економічне зростання і перетворювалася на найпотужнішу торговельну силу у світі. Поступово, хоч і з затримками, набирав обертів механізм функціонування Співтовариств, зростала дієвість його інституціональної системи.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Дайте коротку характеристику основних принципів Спільного ринку.
2. Визначте переваги та недоліки створення Спільного сільськогосподарського ринку в межах ЄС.
3. Розкрийте основні складові процесу економічної інтеграції 60—70-х років ХХ ст.
4. Порівняйте перший та другий плани Фуше щодо політичного об'єднання Західної Європи.
5. Назвіть основні плани євроатлантичної інтеграції 60-х років.
6. Розкрийте причини та характер кризи “порожнього стільця”.
7. У чому полягала сутність “подвійного вето” Ш. де Голля?

8. Проаналізуйте позицію Великої Британії щодо європейської інтеграції.

9. Охарактеризуйте позиції держав — членів ЄС щодо першого розширення Співтовариства.

10. Назвіть здобутки та проблеми перехідного періоду євроінтеграції.

11. Зобразіть схематично інституціональну систему Європейських співтовариств.

12. Порівняйте інституціональні системи ЄОВС і ЄЕС.

Розділ 4

ПЕРШЕ РОЗШИРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА. ПОШУКИ ШЛЯХІВ ПОГЛИБЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (1969—1973 рр.)

4.1. Гаазький саміт: “завершення, поглиблення, розширення” Європейського Співтовариства

Нові тенденції в європейській політиці Франції і ФРН

Етапною подією в історії європейського будівництва була нарада на найвищому рівні держав — членів Європейського Співтовариства, скликана 1—2 грудня 1969 р. у Гаазі за ініціативою президента Франції Ж. Помпіду. Рішення саміту визначили напрями розвитку європейської інтеграції, зокрема в плані розширення Співтовариства, шляхів формування бюджету Спільного ринку і його трансформації в Економічний і валютний союз. Успіх Гаазького саміту виявився можливим насамперед завдяки змінам у європейській політиці Франції, які відбулися після обрання президентом країни Ж. Помпіду.

Генерал Ш. де Голль залишив посаду президента Франції після невдалого для себе референдуму 27 квітня 1969 р. На наступних президентських виборах (червень 1969 р.) особистість Ж. Помпіду, прем'єр-міністра Франції у 1962—1968 рр., втілювала для французьких виборців послідовність голлістської політики. Разом із тим Ж. Помпіду усвідомлював, що для перемоги над головою Сенату Аленом Поером, колишнім співробітником Р. Шумана, він мав заручитися підтримкою частини проєвропейськи налаштованих центристських сил. Поступки Ж. Помпіду в питаннях європейської інтеграції дозволили

Йому під час виборів отримати підтримку з боку незалежних республіканців В.Ж. д'Естена і групи "Прогресу й сучасної демократії" Жака Дюшамеля. Крім нового міністра закордонних справ Моріса Шумана, голліста, але прибічника європейської інтеграції, уряд Жака Шабана-Дельма нараховував чотирьох міністрів — членів Комітету дій за Сполучені Штати Європи, зокрема міністра економіки й фінансів В.Ж. д'Естена, міністра юстиції Р. Плевена, міністра сільського господарства, пізніше культури Ж. Дюшамеля. Однак пропозиції Ж. Помпіду щодо європейської політики не були лише передвиборними обіцянками. Політик-реаліст Ж. Помпіду усвідомлював, що Франція потребує врегулювання питання фінансування бюджету Спільного ринку для регламентації ССП. До того ж позиції Франції були значно послаблені після девальвації франка в 1969 р. На формування позиції Ж. Помпіду також впливало швидке зростання економічної могутності і політичного впливу Західної Німеччини.

10 липня 1969 р. Ж. Помпіду під час прес-конференції запропонував зібрати саміт голів держав і урядів держав — членів ЄЕС з метою обговорення питань поглиблення європейського співробітництва у сферах енергетики, транспорту, фінансової й валютної політики. Ж. Помпіду погодився зняти вето Ш. де Голля на кандидатуру Великої Британії, оскільки п'ять інших членів Співтовариства ставили це як умову врегулювання питання фінансування бюджету Спільного ринку. З іншого боку, позиція Ж. Помпіду віддзеркалювала кардинальні зміни в голлістському таборі стосовно проблеми вступу Великої Британії до Спільного ринку, яка об'єктивно була союзницею Франції в питаннях обмеження наднаціонального компонента в діяльності Європейських Співтовариств. Водночас, остерігаючись можливих ускладнень у вирішенні проблем Співтовариств після вступу Великої Британії, зокрема таких вразливих, як ССП, Франція ставила умовою розширення Співтовариства його попереднє "завершення" (бюджетне врегулювання) і "поглиблення" (гармонізація грошово-кредитної та валютно-курсової політики держав-членів).

Характер розвитку інтеграційних процесів у Європі наприкінці 60-х рр. визначався також різкими змінами в політиці

ФРН, де 21 жовтня 1969 р. було обрано канцлером соціал-демократа В. Брандта. Вірний Атлантичному пактові, поборник франко-німецької згоди, переконаний європеець В. Брандт водночас ініціював політику зближення з країнами соціалістичного табору з метою врегулювання відносин між двома Німеччинами. Новий канцлер потребував підтримки Франції для проведення своєї східної політики. Німецькі соціал-демократи виявляли обережність у питанні політичної інтеграції Західної Європи, але підтримували розширення Співтовариства за рахунок Великої Британії і Скандинавських країн, як з економічних мотивів, так і з огляду на перспективу примирення Західної Німеччини зі Східною Європою.

Францію турбувало зростання економічної могутності Німеччини, а також політичний потенціал німецької стратегії співробітництва зі Сходом. Примирення Ж. Помпіду зі вступом Великої Британії не в останню чергу визначалося бажанням Франції врівноважити вагу Німеччини в Європейському Співтоваристві, що зростала, за рахунок Великої Британії.

Рішення Гаазького саміту

Саміт відбувся 1—2 грудня 1969 р. у столиці Нідерландів, що на той час головувала у Співтовариствах. Існувала кардинальна розбіжність між стратегією Франції, яка надавала пріоритет завершенню формування Спільного ринку до початку розширення Співтовариства, і позицією Німеччини, яка підпорядковувала проблему фінансування ССП питанню сільськогосподарських надлишків і відкриттю переговорів з Великою Британією навесні 1970 р. Оскільки Франція не мала засобів для продовження політики конфронтації з партнерами, Ж. Помпіду погодився на компроміс. У комюніке Гаазького саміту перераховувалися досягнуті домовленості й надавалася оцінка події, що відбулася: “Співтовариство досягло повороту у своїй історії”. Повідомлялося про рішення саміту доручити міністрам закордонних справ держав — членів ЄЕС уважно вивчити протягом шести місяців шляхи реалізації політичної інтеграції Західної Європи. Значним досягненням саміту було прийняття принципу розширення Співтовариства. Партнери Франції, зокрема Італія, вимагали чіткого визначення дати

відкриття переговорів з державами-кандидатами. Вони наполягали, щоб необхідні заходи для підготовки спільних переговорів було здійснено в найкоротший термін. Прийнята кінцева дата початку проведення переговорів — 1 липня 1970 р. — відповідала вимогам усіх делегацій.

Гаазький саміт накреслив шляхи посилення європейського об'єднання:

- “завершення” Співтовариства, тобто перехід з 1 січня 1970 р. до завершальної стадії регламентації агробюджету Спільного ринку;
- розбудова економічного й валютного союзу;
- інтенсифікація співробітництва в промисловій і науково-дослідницькій сферах, зокрема в рамках Євратому;
- реформування Європейського соціального фонду;
- створення Європейського університету.

Бюджетне врегулювання Спільного ринку

Важливим результатом Гаазького саміту було прийняття загального принципу формування бюджету Співтовариства й рішення про необхідність посилення бюджетних можливостей Європейського Парламенту. Було визнано за необхідне повністю замінити внески держав-членів до бюджету ЄЕС “власними ресурсами” (власними коштами Співтовариства, незалежними від національних урядів) відповідно до процедури, передбаченої ст. 201 Договору про ЄЕС. Практика показала, що фінансових ресурсів сільськогосподарського походження не вистачало для покриття витрат ЄСРГФ. Але додавання інших “власних ресурсів”, зокрема СМТ, перевищувало потреби ССП. Таким чином, прибутки Співтовариства, особливо, якщо до них додавалася частка ПДВ, могли забезпечити фінансування інших фондів ЄЕС. З огляду на зазначене вище було прийнято принцип універсальності (сукупного покриття) бюджету Співтовариства, тобто прибутки Співтовариства використовувалися для покриття сукупного обсягу його видатків. Цільове призначення прибуткових джерел не допускалося, як і зв'язок запланованих видатків з отриманням визначених прибутків. Виняток становив окремий бюджет ЄОВС.

За технічними аспектами бюджетних дебатів виступали контури питання наднаціональності спільних політик. Бюджет Співтовариства, сформований за рахунок “власних ресурсів”, більше не залежав від національних урядів, особливо за непокоєних питанням “справедливого відшкодування”, тобто намаганням отримати від Брюсселя фінансування в розмірах, не менших від національного внеску до бюджету ЄЕС. Навпаки, система автоматичних платежів запроваджувала принципи фінансової солідарності між кредиторами й дебіторами Співтовариства.

Новий принцип формування бюджету ЄЕС викликав занепокоєння країн, які купували багато сільськогосподарської продукції за межами Спільного ринку, отже, мали сплачувати значні імпортні компенсаційні збори на сільськогосподарські товари. Німеччина й Італія, зокрема, вимагали стримування темпів зростання сільськогосподарських витрат з боку країн-дебіторів. Не випадково в комюніке Гаазького саміту йшлося про бажання держав — членів ЄЕС обмежити виробництво надлишкової продукції (пшениця, ячмінь, масло) з метою зменшення агробюджетних витрат. Але Франція відхилила всі відповідні пропозиції.

Переговори з питань формування бюджету Співтовариства, які розпочалися 15 грудня 1969 р. між міністрами закордонних справ, фінансів і сільського господарства держав — членів ЄЕС, проходили надзвичайно складно. Так, Італія повідомила про скорочення своєї частки внесків до бюджету ЄЕС, оскільки 37 % імпортних компенсаційних зборів на сільськогосподарські товари, які завозилися до держав — членів Співтовариства, стягувалися на її кордонах. Функціонування транзитного порту в Роттердамі штучно збільшувало обсяги імпорту Нідерландів. Уряд Нідерландів був занепокоєний не лише перспективою сплати імпортних компенсаційних зборів на товари, призначених ФРН, Бельгії, Люксембургу, Швеції і Франції, а й втратою важливих податкових надходжень у випадку передавання до бюджету ЄЕС митного прибутку. Під час переговорів Італія, Німеччина й Нідерланди відхилили принцип “власних ресурсів” і запросили пролонгації статус-кво. Франція запідозрила партнерів, які висловлювались на користь щорічного

визначення розмірів внесків до бюджету Співтовариства, у бажанні полегшити справу Великої Британії на майбутніх переговорах з питання її участі у фінансуванні ССП.

У кінцевому результаті переговори завершилися домовленістю від 22 грудня 1969 р., яка передбачала поетапне врегулювання питання фінансування бюджету Співтовариства. Наявна система зберігалася протягом одного року, але з новим коефіцієнтом розподілу національних внесків (квот, які склалися з імпортних компенсаційних зборів на сільськогосподарські товари) (табл. 4.1).

Таблиця 4.1. Коефіцієнт розподілу національних внесків у бюджет ЄЕС

Держава	Частка
Нідерланди	10,35
Бельгія	8,25
Люксембург	0,20
Німеччина	31,70
Франція	28,00
Італія	21,50

Протягом чотирирічного перехідного періоду (1 січня 1971 р. — 31 грудня 1974 р.) держави-члени мали повністю вносити в бюджет Співтовариства імпортні компенсаційні збори на сільськогосподарські товари та прибутки від спільного митного тарифу. Частина витрат, яка не покривалася за рахунок цих “власних ресурсів”, мала фінансуватися за рахунок бюджетних внесків кожної держави-члена. Остаточний фінансовий регламент Спільного ринку мав набути чинності 1 січня 1975 р. Передбачалося, що з цієї дати бюджет Співтовариства цілком формуватиметься за рахунок “власних ресурсів”.

Перспектива розширення й поглиблення Співтовариства зумовлювала можливість майбутнього недобору імпортних компенсаційних зборів зі сільськогосподарської продукції і СМТ для фінансування бюджету ЄЕС. До того ж скорочувалися митні надходження як відповідно до Генеральної угоди про тарифи і торгівлю, так і у зв'язку з різноманітними тарифними

знижками, що надавалися Співтовариством країнам третього світу. З іншого боку, принцип преференції Співтовариства визначав скорочення сільськогосподарського імпорту, отже, й імпортних компенсаційних зборів. За таких умов держави — члени ЄЕС вирішили використати як додаткове джерело фінансування Співтовариства частку податку на додану вартість (ПДВ). Цей податок мав однорідну базу для оцінки, впливав на всіх громадян держав-членів і давав можливість мати досить точну інформацію про їхню економічну спроможність, оскільки відповідав рівню споживання. Частка ПДВ, яку держави-члени сплачували у бюджет Співтовариства, не могла перевищувати 1 %. Розмір ставки ПДВ був різним у кожній державі. Наприклад, передбачалося, що в 1975 р. імпортні компенсаційні збори на сільськогосподарські товари і СМТ разом принесуть 2,1 млрд розрахункових одиниць. Для покриття передбачених витрат Співтовариства у розмірі 4 млрд розрахункових одиниць кожна держава-член мала була перерахувати Брюсселю 0,66 % свого прибутку від ПДВ.

Домовленість від 22 грудня 1969 р. також передбачала, що протягом перших трьох років після остаточного бюджетного врегулювання (1975—1977) внески ПДВ кожної держави-члена не могли зростати більше ніж на 2 % порівняно з попереднім роком. З 1 січня 1978 р. кожна держава мала робити автоматичні внески, що фактично означало передавання державами-членами частини національного податкового суверенітету Співтовариству.

19—20 січня 1970 р. Рада Міністрів остаточно відредагувала грудневі домовленості, приділивши особливу увагу визначенню видаткової частини бюджету, зокрема секції регулювання ЄСРГФ. Італійський уряд, який ставив як умову свого погодження з остаточними домовленостями організацію спільного ринку тютюну й вина, домогся заснування спільного ринку тютюну 22 квітня й вина 28 квітня 1970 р.

Нова бюджетна процедура була запроваджена Люксембурзьким договором від 22 квітня 1970 р. Люксембурзький договір набув чинності 1 січня 1971 р. після ратифікації національними парламентами. Він надав ЄЕС власні, незалежні від національних урядів ресурси і зобов'язав Комісію готувати по-

передні проекти бюджету Співтовариства. Для періоду, який починався з 1 січня 1975 р., Договір встановлював дві категорії витрат:

- *обов'язкові видатки* — видатки, визначені спільними політиками, передбаченими Римським договором; Європейський Парламент міг пропонувати поправки до цієї категорії витрат, Рада Міністрів вивчала пропозиції Парламенту і приймала остаточне рішення;

- *необов'язкові видатки* — видатки, призначені, головним чином, на покриття адміністративних витрат Співтовариства, які становили до 5 % бюджету; Європейський Парламент отримав повноваження змінювати їх без попередніх домовленостей з Радою Міністрів у межах, визначених Комісією.

Таким чином, Люксембурзький договір завершив процес бюджетного врегулювання Спільного ринку і посилив бюджетні повноваження Європейського Парламенту. Водночас Договір передбачив, що переважна більшість видатків Співтовариства, зокрема сільськогосподарських, одночасно перебуватиме під парламентським, тобто європейським, і національним контролем.

4.2. Перше розширення Європейського Співтовариства

Скасування вето Франції на вступ Великої Британії до ЄЕС після обрання президентом Франції Ж. Помпіду і перемога на парламентських виборах у Великій Британії консерваторів відкривали можливості для першого розширення Європейського Співтовариства. Рішення щодо його розширення було прийнято під час саміту в Гаазі 1—2 грудня 1969 р. Це рішення зумовило в подальшому важливі доктринальні зміни як політичного, так й інституціонального характеру. Збільшення кількості членів Співтовариства та посилення його різноманітності зумовило необхідність упровадження структурних та політичних змін в життєдіяльності Співтовариства. І хоча метод міжурядового співробітництва продовжував відігравати вирі-

шальну роль, його використання все частіше враховувало комунітарні механізми й інтереси. Необхідність структурної трансформації Співтовариства зумовлювалася також амбіційністю завдань, поставлених на період до 1980 р. (другий 12-річний період). Передбачалося формування економічного й валютного союзу та здійснення переходу до політичного співробітництва шляхом узгодження зовнішньої політики держав. Досить розтягнутий у часі період вирішення проблеми першого розширення Європейського Співтовариства (1961—1973) певною мірою сприяв пошуку найбільш ефективних та оптимальних процедурних механізмів, які були покладені в основу подальшої еволюції як внутрішньоконунітарних процесів, так і формування зовнішньої інтеграційної стратегії Співтовариства (як стосовно країн, що не були потенційними претендентами на членство, так і до майбутніх членів ЄС).

Переговори з проблематики розширення Співтовариства проходили у два етапи: перша половина 1970 р. — між шістьма країнами ЄС; з 30 червня 1970 р. — із країнами-кандидатами. Цього разу, на відміну від переговорів 1961—1963 рр., було прийнято рішення про першочергове обговорення та формування спільної позиції шести країн ЄС, які зобов'язувалися виступати від імені Співтовариства. Основні повноваження стосовно ведення переговорів покладалася на Раду Міністрів. Щодо Комісії, то їй надавалася важлива технічна роль з пошуку рішень зі складних проблем, які могли виникнути під час переговорів та захисту положень комунітарної політики, які вже сформувалися (*acquis communautaire*).

Одним із важливих принципів спільної позиції Співтовариства було визнання кандидатами всіх комунітарних угод, які набрали чинності, та намічених шляхів їхнього втілення в життя. Проблема адаптації, яка неминуче виникне, мала вирішуватися за рахунок перехідного періоду, а не за рахунок модифікації вже вироблених правил. Перехідний період мав бути досить коротким, однаковим для всіх кандидатів та мати чіткий календар виконання. Погодившись із основними вимогами Співтовариства, міністр з європейських справ Великої Британії Ентоні Бартер висловив деякі застереження щодо своєї країни: встановлення тривалішого перехідного періоду для

вступу до ЄЕС, ніж для вступу до Євратому та ЄОВС, у зв'язку зі складністю вирішення питань Спільної сільськогосподарської політики та внеску в бюджет; участь у нових програмах розвитку Співтовариства, насамперед у галузі промислової й регіональної політики, технологій.

Переговори з країнами-кандидатами, які розпочалися 27 жовтня 1970 р., зосередилися на двох основних проблемах: сільського господарства та фінансування бюджету. Велика Британія наполягала на п'ятирічному перехідному періодові для промислових товарів та дещо тривалішому (вісім років) — для сільського господарства. Стосовно британського внеску в спільний бюджет ЄС Лондон пропонував таку схему: 3 % у 1973 р.; 6 % у 1974 р.; 9 % у 1975 р.; 12 % у 1976 р.; 15 % у 1977 р. Пропозиції Великої Британії викликали неоднозначну реакцію в країнах Співтовариства. Найбільш твердо в технічних питаннях була позиція Франції, яка не хотіла, щоб тимчасові поступки Великій Британії поставили під загрозу *acquis communautaire*, особливо у сфері сільського господарства. Але хоча ці питання мали принципове важливе значення, цього разу політична зацікавленість сторін у їхньому позитивному вирішенні значно переважала технічні розбіжності, про що свідчила зустріч Е. Хіта і Ж. Помпіду 20—21 травня 1971 р. у Парижі.

Важливим кроком уперед у переговорах із країнами-кандидатами була конференція міністрів закордонних справ у Люксембурзі 21—22 червня 1971 р., на якій були досягнуті принципові домовленості щодо британського внеску в бюджет ЄС та рівня імпорту молочних продуктів і цукру з країн Карибського басейну та Нової Зеландії. До середини січня 1972 р. було досягнуто компроміс із сільського господарства та рибальства з Норвегією, із сільського господарства — з Данією, а також визначено економічне становище Ірландії. Остаточні договори про прийняття до ЄЕС, Євратому та ЄОВС Великої Британії, Данії, Ірландії та Норвегії були підписані 22 січня 1972 р. у Брюсселі й мали вводиться у дію 1 січня 1973 р. після їхньої ратифікації кожною з десяти країн.

Два фундаментальні принципи, на яких наполягали країни Співтовариства на початку переговорів (визнання *acquis*

communautaire, однаковий адаптаційний перехідний період для всіх секторів економіки та для всіх кандидатів), набув відображення в угодах про вступ до Європейського Співтовариства. Угоди передбачали прийняття п'ятирічного перехідного періоду з 1 січня 1973 р. по 1 січня 1978 р. Для промислових товарів передбачалося прогресивне зниження митних тарифів між новими членами та Співтовариством протягом п'яти етапів по 20 % щорічно. Зближення тарифів нових членів із зовнішніми тарифами Співтовариства щодо третіх країн планувалося здійснити за чотири етапи (40 % у 1974 р. і по 20 % до 1 липня 1977 р.). У сільському господарстві ціни мали зближуватись за шість етапів (із можливим коливанням у 10 %). Передбачалося підписання тимчасових спеціальних угод стосовно імпорту цукру з країн Співдружності та молочних продуктів із Нової Зеландії, а також стосовно рибальства та сільського господарства Норвегії, яке отримувало пільги у зв'язку з географічними умовами. У фінансовій сфері передбачалося прогресивне зростання частки Великої Британії у спільному бюджеті ЄС за такою схемою: 8,64 % загального бюджету в 1973 р.; 10,85 % у 1974 р.; 13,34 % у 1975 р.; 16,02 % у 1976 р.; 18,9 % у 1977 р.

Протягом другої половини 1972 р. відбулася ратифікація угод про вступ кандидатів до Європейського Співтовариства. У п'яти країнах — фундаторах ЄЕС (Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, ФРН) для цього була використана проста парламентська процедура. У Франції Ж. Помпіду вирішив використати процедуру національного референдуму, в результаті якого лише 68 % із 36 %, які брали участь у голосуванні, підтримали ратифікацію. Щодо країн-кандидатів, то у Великій Британії парламент ратифікував угоди 13 липня 1973 р. лише з незначною перевагою голосів (301 проти 284). В Ірландії, Данії та Норвегії були проведені референдуми, в яких взяло участь більше 70 % населення. Референдум в Ірландії 10 травня 1972 р. підтвердив вступ до ЄЕС 83 % голосів. У Данії (2 жовтня 1972 р.) здобули 56,7 %. У Норвегії у референдумі взяло участь 78 % населення, більшість з якого (54 %) проголосувала проти вступу країни до ЄС. Голосували проти в основному представники сільського господарства, які побоювалися

конкуренції, рибалки, які не бажали погоджуватися з обмеженнями, що вводилися спільною рибпромисловою політикою, а також представники різних політичних кіл, які остерігалися обмеження незалежності своєї країни.

Розширення Співтовариства поставило проблему взаємовідносин із країнами, що не були кандидатами на вступ. Стосовно країн ЄАВТ, що не розглядали можливості вступу до ЄС (Австрія, Швеція та Швейцарія — з причини свого нейтралітету; Фінляндія — у зв'язку з особливим становищем стосовно СРСР; Ісландія та Португалія — з причини слабкої економіки), передбачалося впровадження особливого торгового режиму. Протягом п'яти років знімалися всі митні бар'єри на промислові товари між ЄС та шістьма країнами ЄАВТ за умови поваги до правил конкуренції Спільного ринку та без будь-яких зобов'язань щодо гармонізації їхньої торгової та економічної політики. Відмовившись від складних переговорів щодо формування спеціального режиму, Співтовариство тим самим визнало за доцільне встановити з цими країнами зону вільної торгівлі у промисловій сфері. Таким чином, перше розширення Співтовариства супроводжувалось встановленням особливих відносин майже з усіма європейськими країнами, що не належали до комуністичного табору. До асоційованого членства в ЄС Греції, Туреччини, Мальти та Кіпру додавалися договори про вільну торгівлю з країнами ЄАВТ.

Вступ Великої Британії до Спільного ринку зумовив зростання кількості “заморських територій”, асоційованих з ЄЕС. 28 лютого 1975 р. у Ломе була підписана нова конвенція, яка асоціювала до ЄЕС 46 країн. Трохи пізніше їхня кількість зростала до 60. Режим асоціації дозволяв більшості цих країн експортувати в Співтовариство оригінальні товари без жодних митних обмежень і за цінами європейських виробників, що становило майже половину їхнього експорту. Крім того, країни АКТ мали право встановлювати будь-які імпортні обмеження з метою захисту своєї промисловості. В 1976—1977 рр. були підписані або поновлені угоди ЄС із країнами Середземноморського басейну: Алжиром, Марокко, Тунісом, Єгиптом, Ізраїлем, Йорданією, Ліваном, Сирією.

Щоб попередити можливе послаблення Співтовариства внаслідок вступу нових членів процес розширення мав супроводжуватися поглибленням інтеграції. Під час Паризького саміту (19—20 жовтня 1972 р.) країни — члени ЄЕС прийняли широкую програму в цьому напрямку: реалізація економічного й валютного союзу не пізніше кінця 1980 р.; заснування фонду регіонального розвитку; посилення соціальних заходів; започаткування промислової, науково-дослідницької і технологічної політик, а також політики охорони навколишнього середовища; визначення енергетичної політики; вироблення спільної позиції щодо майбутніх багатосторонніх торговельних переговорів у рамках ГАТТ (раунд Ніксона); реалізація протягом десятирічного терміну політичного союзу.

4.3. Фінансова криза 1968—1973 рр. та її наслідки для Європи

Пошуки шляхів валютної стабілізації у Європі

Фінансова криза 1968 р. поставила під загрозу Бреттон-Вудську систему золотовалютного стандарту, яка забезпечувала валютну стабільність, необхідну для функціонування Спільного ринку. Дефіцит платіжного балансу Сполучених Штатів, що зростав, послабив долар. У США почали розвиватися інфляційні процеси, різко скоротилися запаси золота. У 1971 р. централізовані золоті запаси США були в 6 разів меншими від доларової суми, яка перебувала в міждержавному обігу. Франція за генерала Ш. де Голля, який ще з 1965 р. виступав проти світової монетарної системи золотого валютного стандарту, в 1967 р. поставила вимогу оплатити золотом свої запаси доларів США. Ціна золота швидко підвищилася проти вартості долара з 35 до 40 дол. США за унцію. З іншого боку, франк був дуже ослаблений унаслідок соціально-політичної кризи у Франції травня — червня 1968 р. У другій половині 1968 р. ця валюта знецінилася. Ж. Помпиду був змушений 8 серпня 1969 р. прийняти рішення про девальвацію франка на 12,5 %. Підвищений попит на німецьку валюту спричинив 24 жовтня 1969 р.

ревальвацію марки на 9,3%. У цілому протягом 1968—1972 рр. посилились інфляційні розбіжності між державами — членами ЄЕС. Валютна нестабільність була причиною викривлення конкуренції: зміни курсових паритетів створювали умови для переваг експорту одних країн за рахунок інших. Коливання обмінних курсів також ускладнювали діяльність підприємств, які розпоряджались багатовалютними резервами.

Валютна стабільність була одним із вирішальних аспектів ССП. Її реалізація вимагала наявності міри, загальної для різних валют, як для підтримання установчих цін у національній валюті, так і для функціонування механізму “імпортні компенсаційні збори / експортні субсидії” в зовнішній торгівлі Співтовариства. Ці вимоги визначили створення в 1962 р. *Європейської розрахункової одиниці* — валютного стандарту, еквівалентного золотому паритетові США, зареєстрованому МВФ (888 мг золота). Оскільки кожна країна — учасниця Спільного ринку також мала золотий паритет, зареєстрований МВФ, було можливим визначати ціни ССП у розрахункових одиницях. Будь-яка зміна паритетів серйозно порушувала цінову систему ССП, оскільки змінювалася вартість розрахункових одиниць відносно національних валют.

Після девальвації франка в серпні 1969 р. вартість розрахункових одиниць зросла з 4,93 до 5,55 франка. За цих умов Франція запропонувала запровадити систему так званих валютних компенсаційних сум (ВКС) (рис. 4.1). Було запроваджено податок на сільськогосподарські товари, які експортувались із Франції до ЄЕС, і виплату “негативних компенсаційних сум”, тобто субсидій з бюджету ЄС щодо імпорту аграрних товарів у Францію з ЄС. Фінансові витрати, пов’язані з ВКС, здійснювались за рахунок Франції. Не бажаючи, щоб девальвація франка вплинула на ціни сільськогосподарських товарів, Франція встановила подвійний обмінний курс:

- *звичайний обмінний курс* використовувався для всіх міжнародних торговельних операцій, за винятком операцій із сільськогосподарськими товарами, і встановлювався на рівні курсу франка після девальвації: 1 долар = 5,55 франка = 1 розрахункова одиниця;

• спеціальний обмінний курс, або “зелений курс”, — використовувався для сільськогосподарських товарів і залишався на рівні курсу франка до девальвації: 1 долар = 4,93 франка = 1 розрахункова одиниця.

Рис. 4.1. Система валютних компенсаційних сум (ВКС)

Різниця між цими курсами становила ВКС, застосування яких давало змогу відновити єдність внутрішнього ринку Співтовариства. Негативні ВКС були скасовані через два роки, коли французькі ціни досягли європейського рівня внаслідок швидких темпів інфляції.

Після ревальвації німецької марки восени 1969 р. на 9,3 % Німеччина мала відповідно зменшити установчі ціни на сільськогосподарську продукцію. Але німецький уряд відмовився здійснити такий крок, щоб не допустити зменшення прибутків сільськогосподарських товаровиробників. Німеччина запровадила “позитивні” ВКС — субсидії в розмірі 9,3 % на експорт німецьких сільськогосподарських товаровиробників, а також імпортні компенсаційні збори на сільськогосподарські товари

— 9,3 %, які надходили до бюджету ЄС. Ця система діяла лише три місяці і була замінена зменшенням податкового тиску на аграріїв з метою компенсації скорочення їхніх прибутків. Застосування режиму ВКС викривило конкуренцію, а також викликало технічні й адміністративні труднощі, які ускладнювали нормальний процес збуту сільськогосподарської продукції всередині та поза межами Співтовариства.

12 лютого 1969 р. віце-голова Комісії Раймонд Барр представив Комісії Меморандум, який визначав засоби валютної стабілізації в Європі:

- всі рішення національних урядів з питань поточної економічної політики, які могли вплинути на економіку держав — членів ЄЕС, мали підлягати попередній консультації з партнерами;

- цілі третьої програми економічної політики, передбаченої на період 1971—1975 рр., мали визначатися з урахуванням зростання ВВП, рівня інфляції й безробіття, платіжного балансу держав-членів, що, у свою чергу, передбачало гармонізацію національної валютної і бюджетної політики;

- було запропоновано механізм короткотермінової фінансової підтримки між центральними банками в обсязі 2 млрд розрахункових одиниць; у випадку, якщо партнери схвалювали політику економічного оздоровлення країни, яка перебувала в скрутному становищі, короткотермінові кредити могли трансформуватися у середньотермінові.

Рада Міністрів схвалила Меморандум Барра 17 липня 1969 р., що не завадило Франції здійснити девальвацію вже через три тижні без попередніх консультацій зі своїми партнерами. Меморандум Барра отримав також схвалення голів держав і урядів держав — членів ЄЕС під час Гаазького саміту.

План Вернера

Гаазький саміт зобов'язав Раду Міністрів розробити протягом 1970 р. у тісній співпраці з Комісією поетапний проект формування економічного й валютного союзу. Допускалася можливість використання європейського резервного фонду з метою підтримки спільної економічної й валютної політики. 9 лютого 1970 р. Рада Міністрів прийняла систему короткотер-

мінового фінансового співробітництва в обсязі 1 млрд розрахункових одиниць: кожний центральний банк зобов'язувався надавати на запит іншого банку кредит терміном на три місяці, поновлюваний один раз. 6 березня Рада доручила розробку проекту економічного і валютного союзу голові уряду й міністру фінансів Люксембургу П'єру Вернеру. У доповіді П. Вернера, опублікованій 8 жовтня 1970 р., передбачалося створення до 31 грудня 1980 р. економічного й валютного союзу з європейською валютною одиницею. План Вернера — перша спроба координації грошово-кредитної та валютно-курсової політики Співтовариства — передбачав поетапне заснування союзу. Протягом першого етапу (1971—1973) планувалося досягнути:

- звуження маржі коливання європейських валют відносно долара від 0,75 до 0,60 %;
- створення єдиного ринку капіталів, який передбачав скасування контролю за валютними курсами;
- посилення координації економічної політики держав-членів на короткі й середні терміни;
- єдиного представництва Співтовариства в міжнародних фінансових організаціях, заснування Європейського фонду валютного співробітництва (ЄФВС).

Протягом другого етапу (1974—1980) Співтовариство мало:

- поглибити гармонізацію бюджетної, податкової, валютної політики;
- поступово об'єднати національні центральні банки в Європейську систему центральних банків — інструмент управління фінансово-кредитною й валютною сферою Співтовариства; замінити у перспективі національні валюти спільною валютною одиницею.

Федералістський аспект плану Вернера підкреслювався його пропозицією обмежити національні суверенітети на користь Комісії й особливо пропозицією заснувати Раду, відповідальну за визначення спільної макроекономічної політики. Рада, незалежна від урядів і з повноваженнями впливу на національні бюджетні політики, була б відповідальною перед Європейським Парламентом, обраним на загальних виборах. Доповідь П. Вернера отримала схвалення Ж. Шабана-Дельма, М. Шумана, В.Ж. д'Естена, але викликала застереження

Ж. Помпиду, який висловлювався проти посилення наднаціональних тенденцій. З іншого боку, Німеччина, яка ставилася із застереженням до надмірного фінансового лібералізму своїх партнерів, відхиляла проекти, які б могли дати поштовх інфляційним процесам. За цих умов Рада Міністрів Співтовариства, дуже розділена в поглядах, ухвалила 9 лютого 1971 р. компромісне рішення у вигляді “пом’якшеного плану Вернера”, який не містив чіткого інституціонального проекту:

- фінанси:

- скорочення, починаючи з 15 червня 1971 р., маржі коливання європейських валют відносно долара до 0,6 %;

- координація національної валютної політики радою директорів, заснованою 8 травня 1964 р.;

- спільна позиція у відносинах з третіми країнами і міжнародними організаціями у валютній сфері;

- доповнення механізму короткотермінового втручання механізмом середньотермінової підтримки (2 млрд розрахункових одиниць), проект заснування ЄФВС;

- посилення координації економічної і валютної політики держав — членів ЄЕС шляхом інтенсифікації консультацій;

- податки:

- гармонізація бази оподаткування і ставок ПДВ;

- гармонізація підходів до оподаткування приросту капіталу, що справляє безпосередній вплив на міжнародні потоки капіталів;

- цінні папери: гармонізація нормативно-правової бази, що регулює відносини з емісії цінних паперів і функціонування фінансових ринків.

Однак плани трансформації Спільного ринку в економічний і валютний союз перекреслила фінансова криза 1971—1973 рр.

“Європейська валютна змія”

Оголошення навесні 1971 р. першого після 1892 р. дефіциту торговельного балансу США спричинило паніку на світових фінансових ринках. Власники доларів почали масово конвертувати свої капітали в європейські валюти. Цей нерегульований потік розділив держави — члени ЄЕС. Німеччина і Нідерланди, які спочатку намагалися зупинити цю “імпортвану”

інфляцію, погодилися з американськими пропозиціями ревальвувати свої стабільні валюти з метою попередження девальвації долара. Німеччина запропонувала запровадити плаваючі курси європейських валют, обмеживши амплітуду їхнього коливання, — механізм, який отримав назву “валютної змії”. Італія й особливо Франція відхиляли можливість ревальвації валют, що загрожувало зниженню їхньої конкурентоспроможності на світовому ринку. До того ж вони остерігалися, що німецька марка трансформує “європейську валютну змію” в зону марки. Розходження було тотальним. 10 травня 1971 р. Німеччина і Нідерланди запровадили вільне коливання марки й флорина. Франція й Італія, навпаки, зберігали фіксований паритет своїх валют стосовно долара і встановили контроль над обмінними курсами.

15 серпня 1971 р. Ричард Ніксон зробив заяву про припинення обміну доларів на золото для офіційних фінансових установ інших країн. У грудні 1971 р. відбулася перша девальвація долара. Вашингтонські угоди (18 грудня 1971 р.) поклали початок урегулюванню курсових паритетів із девальвованим долларом. Було суттєво розширено дозволені амплітуди коливання європейських валют, встановлено коридор $\pm 2,25\%$, у межах якого кожна європейська валюта могла збільшувати вартість або знецінюватися відносно долара. Оскільки курси кожної європейської валюти визначалися щодо долара, то в умовах фінансової кризи розбіжності між курсами європейських валют сягали $4,5\%$ протягом одного дня і до 9% протягом двох днів.

Європейці швидко усвідомили рівень збитків, який ця валютна нестабільність завдала їхній торгівлі і ССП. З 19 травня 1971 р. було тимчасово відновлено ВКС для Франції й Нідерландів. Згідно з рішенням Ради Міністрів (березень 1972 р.) керівники центральних банків держав — членів ЄЕС і чотирьох країн-кандидатів зібралися 10 квітня у Базелі, де ухвалили рішення про запровадження “європейської валютної змії” з 24 квітня 1972 р. Установленням на рівні $2,25\%$ максимального розриву між найбільш міцною і найбільш слабкою європейськими валютами було звужено до $\pm 1,125\%$ маржу коливання кожної європейської валюти стосовно долара. Таким

чином, “валютна змія” мала підтримувати взаємну стабільність курсів європейських валют.

Дуже швидко з'ясувалося, що рішення, прийняті у Вашингтоні й Базелі, недостатні для досягнення валютної стабілізації. У зв'язку зі складною економічною ситуацією (висока інфляція, торговельний дефіцит, заборгованість) британський уряд 23 червня 1972 р. вирішив зняти контроль за коливанням фунта стерлінгів. Того ж дня зі “змії” й “коридору” вийшов ірландський фунт, оскільки більша частка ірландської торгівлі припадала на Велику Британію. Датська крона покинула “змію”, але залишилася в “коридорі”, подвоївши свою маржу коливання порівняно з іншими валютами “змії”. У січні 1973 р. Італія в ситуації, схожій з британською, встановила подвійний обмінний ринок ліри, запровадивши комерційну ліру, яка залишалася у встановлених рамках, і фінансову ліру, яка вільно коливалася поза межами “змії” й “коридору”.

13 лютого 1973 р. долар зазнав другої девальвації. Міністри фінансів держав — членів ЄЕС зібралися 11—12 березня у Брюсселі. Шість країн (Франція, ФРН, держави Бенілюксу, Данія), до яких приєдналися Швеція й Норвегія, вирішили не перешкоджати виходу “змії” з “коридору”. Відтепер європейські валюти вільно коливалися, але підтримували між собою визначену межу коливання, встановлену на рівні 2,25 %. Англійський та ірландський фунти, так само, як і італійська ліра, від цього тимчасово звільнялися. Щоб не перевищувати максимальної амплітуди коливання, німецьку марку було ревальвовано на 3 % 12 березня, потім на 5 % 29 червня 1973 р., флорин досяг вершини своєї вартості у 5 % 15 вересня.

3 квітня 1973 р. держави — члени ЄЕС прийняли рішення про заснування Європейського фонду валютного співробітництва відповідно до рішення Паризького саміту (жовтень 1972 р.). Адміністративна рада Фонду складалася з керівників центральних банків держав — членів ЄЕС, представника Люксембургу (Люксембург мав спільний з Бельгією Центральний банк), представника Комісії. Розміщений у Люксембурзі ЄФВС керував багатостороннім механізмом короткотермінової підтримки валют, які входили до “європейської валютної змії”. Однак у реальності резерви національних банків не було

об'єднано. Центральні банки країн-учасниць самостійно здійснювали інтервенції, використовуючи долари США. На практиці це відбувалося так: центральний банк підтримував національну валюту, курс якої починав різко знижуватись, скуповуючи її за долари США, які він позичав в інших центральних банках Співтовариства.

Отже, під ударами світової валютної кризи діапазон коливань курсів європейських валют, що допускався, не лише не звузився, а навіть розширився у півтора рази. Не вдалося створити і ЄФВС, достатній для надання фінансової підтримки слабким валютам. Не витримавши труднощів, пов'язаних із підтримкою курсів своїх валют, держави-члени одна за одною вийшли зі "змії", в якій залишилися тільки ФРН, країни Бенілюксу, Данія. Подальше функціонування такої наполовину урізаної "змії" втратило сенс.

4.4. Розвиток спільних галузевих політик: необхідність структурно-організаційних змін

Початок реформування Спільної сільськогосподарської політики

Протягом перехідного періоду була прийнята більшість головних рішень щодо організації спільного сільськогосподарського ринку, і Комісія перейшла до питань структурної політики у цій галузі. 18 грудня 1968 р. вона надала Раді Міністрів "Меморандум про реформи сільського господарства в Європейському Економічному Співтоваристві: сільське господарство 1980", відомий як План Маншольта за ім'ям автора меморандуму С. Маншольта — віце-голови Комісії з питань сільськогосподарської політики. План Маншольта поєднував структурну політику з проблемою надвиробництва. Рада Міністрів (22 грудня 1969 р.) установила механізм контролю за витратами гарантійної секції ЄСРГФ і обмежила витрати регулятивної секції. На основі пропозицій С. Маншольта Комісія підготувала проект аграрної реформи, опублікований 29 квітня 1970 р. Однак план Маншольта швидко об'єднав проти себе сільсько-

господарських виробників, зокрема у Франції. У травні 1971 р. в країнах — членах Співтовариства відбулися маніфестації працівників аграрного сектору, зокрема марш 50 тис. німецьких фермерів на Бонн і хода близько 100 тис. аграріїв країн — членів ЄЕС у Брюсселі, яка завершилася сутичками з поліцією (1 людина загинула, 160 були поранені).

Фермери не погоджувалися з перспективою зростання міграції населення із сільськогосподарських регіонів, вважаючи, що це не сприятиме поліпшенню їхнього життєвого рівня. Так, сільське населення держав — членів ЄЕС зменшилося вдвічі протягом 1950—1970 рр., але відповідного підвищення рівня життя селян не спостерігалось. Крім того, створення нових робочих місць і процес адаптації сільського населення до міського життя також вимагали чималих коштів. З іншого боку, пропозиції С. Маншольта щодо скорочення сільськогосподарських угідь нагадували селянам американський експеримент, коли наслідки збільшення площі земель, відведених під пар, були швидко зведені нанівець зростанням врожайності. До того ж поставала дилема, які площі скорочувати? Більш родючі й з високою врожайністю чи, навпаки, низькоприбуткові, але в регіонах, де вже й так не вистачало несільськогосподарських робочих місць? Незадоволення селян викликала також перспектива трансформації традиційних господарств шляхом кооперування у сучасні сільськогосподарські виробництва. У спробах розв'язати проблему надлишків селяни вбачали загрозу ліквідації дрібних сімейних виробництв і намагання забезпечити потреби промисловості й сфери обслуговування у низькокваліфікованій робочій силі.

Протести селян примусили Раду обмежити реформу ССП, у зв'язку з чим було прийнято три директиви, які отримали назву "*міні-плану Маншольта*" (24 березня — 17 квітня 1972 р.).

1. Директива 159 щодо модернізації сільськогосподарського виробництва передбачала надання виробникам сільськогосподарської продукції фінансової допомоги за умов надавання ними шестирічних планів розвитку господарств, схвалених Комісією.

2. Директива 160 щодо припинення сільськогосподарського виробництва й перерозподілу вивільнених сільськогосподар-

ських площ визначала засоби заохочення припинення діяльності виробників, які досягли 65-річного віку (надбавки до пенсій), або після досягнення 55-років (передпенсія); пріоритет за отримання вивільнених земель надавався виробникам, які надавали плани розвитку.

3. У Директиві 161 з питання соціально-економічного інформування й набуття професійної кваліфікації передбачалася допомога для поліпшення професійної підготовки фермерів і заохочення їх до перекваліфікації.

Отже, перша спроба реформування ССП обмежилася визначенням загальних напрямів гармонізації національних заходів. Найчастіше регулятивна секція ЄСРГФ функціонувала лише як каса часткового відшкодування (в основному на рівні 1/4 або до 2/3 у деяких регіонах) витрат кожної з держав-членів у межах національної сільськогосподарської політики, до того ж витрати регулятивної секції ніколи не перевищували 5 % витрат ЄСРГФ.

Рибальство

Римський договір розглядав рибальство в контексті ССП. Однак специфічні риси рибальства підштовхували Співтовариство до проведення окремої спільної політики в цій галузі. 28 вересня 1970 р. Рада прийняла положення, які визначали організацію спільного ринку для рибпромислового сектору, а також започатковували спільну структурну політику в цій галузі. Положення набули чинності 1 лютого 1971 р. Вони передбачали:

- принцип вільного доступу до риболовних зон Співтовариства всіх держав-членів;
- спільну організацію ринку морських продуктів, який створювався з метою поліпшення життєвого рівня рибалок, стабілізації ринків, гарантування регулярного постачання і кращих споживчих цін; запровадження спільної цінової політики; у випадку зниження цін понад встановлений мінімальний рівень організації виробників отримували можливість надавати компенсацію своїм членам відповідно до кількості рибопродуктів, виведених з ринку; умови застосування СМТ;

- координацію національних структурних політик з наданням фінансової допомоги, зокрема регулятивною секцією ЄСРГФ.

Започаткування промислової політики Співтовариства

Договір про ЄЕС не містив юридичної бази для проведення реальної промислової політики Співтовариства. Засновники Спільного ринку сподівалися, що лібералізація торгівлі й інтенсифікація конкуренції спричинять структурні зміни, необхідні для розвитку промисловості. Однак після утворення Митного союзу в липні 1968 р. стало зрозумілим, що цей союз сам по собі не може вирішити всіх проблем промисловості Співтовариства. Під час Гаазького саміту держави — члени ЄЕС визнали необхідність координації і сприяння науково-дослідній діяльності й розвитку наукомістких галузей промисловості. 18 березня 1970 р. Комісія схвалила Меморандум Колонна, за ім'ям італійського комісара з питань промисловості, у якому передбачалося “сприяння взаємопроникненню європейської промисловості, необхідному як для зміцнення основ економічної єдності Західної Європи, так і для здійснення її політики економічної експансії, спрямованої на досягнення незалежності від великих зовнішніх партнерів” (зокрема транснаціональні американські компанії збільшили інвестиції в Європу після 1958 р. у 7 разів). Уперше після Римського договору Меморандум визначав основи спільної промислової політики ЄЕС:

- уніфікація ринку ЄЕС з метою розширення перспективи розвитку промислових підприємств; прийняття статуту “європейської компанії”; податкова політика сприяння злиттю компаній усередині Співтовариства; вільний рух капіталів; усунення технічних перешкод у торгівлі;
- поліпшення структури промисловості шляхом концентрації підприємств на національному і транснаціональному рівнях з урахуванням правил вільної і відкритої конкуренції й інтересів малого і середнього бізнесу; заснування підприємствами “Європейської фундації управління і підготовки” з ме-

тою активізації географічної й професійної мобільності працівників;

- розробка стратегії розвитку високотехнологічних галузей промисловості; проведення спільної науково-дослідної політики, спільних заходів у промисловій політиці; лібералізація державних ринків Співтовариства;
- зміцнення солідарності Співтовариства в зовнішньоекономічних відносинах (кредитування, підтримка експорту, інвестиції).

Комітет експертів вивчав ці пропозиції до червня 1970 р. Пізніше вони отримали схвалення Паризького саміту, який відбувся в жовтні 1972 р. Саміт зобов'язав Комісію підготувати до 1 січня 1974 р. програму заходів у сфері промислової, науково-дослідної і технологічної політики Співтовариства.

Реформування Європейського соціального фонду

Діяльність Європейського соціального фонду, заснованого згідно з Римським договором, залишалася обмеженою. У червні 1969 р. Комісія запропонувала поширити його діяльність на всі сфери зайнятості. У листопаді 1970 р. Рада, втілюючи в життя рекомендації Гаазького саміту, прийняла рішення про формування європейського соціального бюджету, який набув форми реформованого ЄСФ. Новий ЄСФ почав функціонувати з 1 травня 1972 р. На відміну від попереднього Фонду, який функціонував як каса, створена за рахунок національних внесків держав — членів ЄЕС для рефінансування національних ексклюзивних заходів, новий ЄСФ отримував кошти з бюджету ЄЕС і відігравав набагато важливішу роль. Фонд фінансував проекти, які відбирала Комісія відповідно до своїх критеріїв. На участь у конкурсах могли претендувати не лише держави-члени, а й окремі підприємства. Під час Паризького саміту (жовтень 1972 р.) держави — члени ЄЕС за пропозицією В. Брандта визнали, що політика в соціальній сфері набула для Співтовариства такої самої ваги, як і досягнення економічного й валютного союзу. У листопаді 1972 р. Рада визначила як пріоритетний напрям діяльності ЄСФ перекваліфікацію працівників сільського господарства й робітників текстильної промисловості.

Спільна екологічна політика

До кінця 60-х років жодна європейська країна не мала чітко визначеної політики у сфері охорони навколишнього середовища. Студентські заворушення у Франції й Німеччині в травні 1968 р., конференція ООН із питань навколишнього середовища, що відбулася в Стокгольмі у червні 1972 р., публікація звіту “Римського клубу” з проблеми “обмеження зростання” викликали занепокоєння громадськості Європи щодо екологічних наслідків економічного зростання і поставили під сумнів цінності “споживацького суспільства”.

Уперше спільна екологічна політика стала предметом обговорення Комісії 22 липня 1971 р. Міжурядова конференція з питань захисту довкілля, що відбулася у Бонні в жовтні 1972 р., прийняла принципи положення цієї політики: попередження забруднення довкілля, відшкодування збитків забрудниками, управління ресурсами навколишнього середовища. 22 листопада 1973 р. Рада затвердила програму охорони навколишнього середовища. Передбачалося, що процес економічного зростання Європейського Співтовариства мав супроводжуватися ефективною кампанією, спрямованою на подолання забруднення й захист довкілля.

Гаазький саміт надав імпульс справі створення Європейського університету, передбаченого Римським договором. Університет було засновано у квітні 1972 р. у Флоренції. Він мав розвивати надбання європейської науки й культури, надаючи перевагу дисциплінам, які сприяли європейському об'єднанню. Інститут прийняв перших студентів у 1976 р. Заклад мистив чотири відділи: історії й цивілізації, економічних наук, юридичних наук, політичних і соціальних наук.

4.5. Створення системи Європейського політичного співробітництва

Система узгодження зовнішньополітичних курсів

Під час Гаазького саміту держави — члени ЄЕС висловили бажання досягти прогресу у сфері політичної уніфікації Співтовариства. 6 березня 1970 р. міністри закордонних справ ЄЕС

обговорили можливості зовнішньополітичного співробітництва й доручили комітету політичних директорів, створеному з представників міністерств закордонних справ держав-членів, розробити відповідні пропозиції. 27 жовтня 1970 р. комітет схвалив доповідь Етьєна Давіньйона, в якій передбачалося створення механізму регулярних міжурядових консультацій і постійного обміну інформацією з проблем зовнішньої політики. Європейське політичне співробітництво (ЄПС) обмежувалося досягненням гармонізації поглядів і узгодженням позицій держав-членів щодо важливих проблем міжнародної політики. Передбачалася лише можливість проведення спільних заходів. У другій доповіді Давіньйона, прийнятій 23 липня 1973 р. було передбачено, що в питаннях зовнішньої політики кожна держава-член не буде остаточно виробляти позицію без попередніх консультацій з партнерами. Однак держави-члени не зобов'язувалися мати спільні позиції, до того ж могли приймати їх лише одноголосно. На основі пропозицій комітету була створена система узгодження зовнішньополітичних курсів держав — членів Співтовариства, яка включала:

- піврічні, пізніше щоквартальні збори міністрів закордонних справ, які у випадку необхідності замінювалися нарадою на найвищому рівні голів держав і урядів, які проводилися із метою узгодження зовнішньополітичних курсів і політики у сфері безпеки. Перша зустріч міністрів закордонних справ з близькосхідного питання відбулася в Мюнхені (19 листопада 1970 р.); збори проводилися за ініціативою держави, що головувала в Раді;

- щоквартальні засідання політичного комітету, який складався з директорів політичних департаментів міністерств закордонних справ і мав готувати збори міністрів закордонних справ та забезпечувати виконання прийнятих на них рішень; передбачалась участь Комісії у роботі політичного комітету у випадку розгляду питань, які стосувалися Співтовариства;

- заснування в кожному міністерстві закордонних справ посади європейського кореспондента з метою полегшення взаємного інформування адміністрацій;

- з метою посилення співробітництва Ради Міністрів і Європейського Парламенту в питаннях зовнішньої політики пе-

редбачалося щорічне інформування голови Парламенту щодо відповідної проблематики, а також проведення щопівроку колоквіуму за участю міністрів закордонних справ держав — членів ЄЕС і комітету політичних справ Європейського Парламенту.

В процесі розвитку механізму зовнішньополітичного узгодження почали створюватися групи для роботи над конкретними питаннями зовнішньої політики, започатковувалося співробітництво посольств і місій держав — членів Співтовариства, їхніх представників у різних міжнародних організаціях і на міжнародних конференціях, зокрема в межах ООН. Створювалися постійні представництва Співтовариства при ООН, в США, Канаді, Японії. Вже з початку 70-х років чітко визначилися основні напрями діяльності системи зовнішньополітичного узгодження: узгодження позицій членів Співтовариства у сфері трансатлантичних відносин; кризові ситуації у країнах, що розвиваються; відносини з країнами соціалістичного табору.

Отже, у політичній системі Співтовариства на початку 70-х років з'явилися інструменти міждержавного співробітництва у сфері зовнішньої політики, створені поза межами Римського договору. Водночас зовнішньополітичне співробітництво між державами — членами Співтовариства залишалося на рівні погодження зовнішньополітичних курсів. Рішення, які приймалися в процесі зовнішньополітичних консультацій, мали необов'язковий, рекомендаційний характер. Практика відкладання обговорень зовнішньополітичних проблем у випадку, коли внаслідок гострих розбіжностей держави — члени Співтовариства не могли досягти компромісу, свідчила, що механізм зовнішньополітичного узгодження був ще досить далеким від системи єдиної західноєвропейської зовнішньої політики.

Поразка нових проектів політичної уніфікації Західної Європи

Паризький саміт ЄЕС (19—21 жовтня 1972 р.) змалював у загальних рисах перспективи майбутнього європейського союзу: «відповідно до своїх політичних цілей нова європейська архітектура дозволить Європі утвердити свою самобутність,

зберігаючи вірність своїм традиційним друзям і союзницьким обов'язкам, а також дозволить зайняти власне місце в системі міжнародних відносин згідно з принципами Статуту ООН і на користь поліпшення міжнародної рівноваги. Держави — члени Співтовариства підтверджують свої наміри трансформувати до кінця десятиріччя сукупність своїх відносин у Європейський Союз”.

Таким чином, держави — члени ЄЕС визнали необхідність політичної інтеграції. Водночас залишалося відкритим питання: як на практиці перейти від проголошення принципів політичної інтеграції до будівництва Європейського Союзу? Союз передбачав насамперед активізацію інституціонального будівництва. На думку голови Комісії Ж. Рея, рішення Гаазького саміту щодо політичної уніфікації й розширення Співтовариства вимагали посилення інститутів ЄЕС і, відповідно до тексту Римського договору, переходу до прийняття рішень кваліфікованою більшістю.

Комісія доручила комітету юристів місію вивчення питання збільшення повноважень Європейського Парламенту. Доповідь Ж. Веделя (декана юридичного факультету Паризької Сорбонни) від 25 березня 1972 р. містила три суттєві пропозиції: обрання Європейського Парламенту під час проведення загальних виборів; започаткування співробітництва Ради й Парламенту при прийнятті рішень спочатку в деяких сферах, потім для всієї сукупності спільної політики; висунення кандидата на посаду Голови Комісії Парламентом.

Але Франція й Велика Британія протистояли будь-яким спробам передання національного суверенітету інституціям Співтовариства. Обидві держави як постійні члени Ради Безпеки ООН розглядали європейське співробітництво насамперед як засіб підтримки іншими державами-членами своєї зовнішньої політики. Під час франко-німецького саміту 11 лютого 1972 р. Ж. Помпиду схвалив ідею В. Брандта про заснування постійного секретаріату з метою посилення політичної координації в Європі. Але Франція наполягала, щоб місцеперебування секретаріату було визначено як Париж усупереч вимогам її партнерів щодо місцеперебування секретаріату у Брюсселі. Франція також відхилила німецьку й нідерландську пропози-

цію про надання секретаріату за прикладом Комісії деяких можливостей законодавчої ініціативи. В остаточному варіанті секретаріат так і не був створений. Під час Паризького саміту держави — члени ЄЕС обмежилися вжиттям суто символічних заходів: міністри закордонних справ мали збиратися чотири рази на рік для обговорення актуальних питань і, в можливих межах, для опрацювання спільних позицій. Питання обрання Європейського Парламенту на загальних виборах, проти чого виступав Ж. Помпідю, було відхилено пізніше. Комісія запропонувала підготувати доповідь з питання розбудови Європейського Союзу до кінця 1975 р.

У цей час у питаннях політичної уніфікації Європи особливо гострими були розбіжності між Ж. Помпідю і В. Брандтом. Французький президент висловлювався на користь майбутньої конфедерації держав, які вирішили інтегрувати свої економіки й гармонізувати політику. Майбутній європейський уряд мав приймати рішення, обов'язкові для всіх, але найважливіші рішення мали прийматися одногосно. Канцлер, навпаки, був прихильником європейської федерації. 13 листопада 1973 р. під час виступу в Європейському Парламенті В. Брандт заявив, що класичні національні держави є державними утвореннями минулого: "Європейський Союз народиться не внаслідок наднаціональної революції, не шляхом усунення прикордонних стовпів, але завдяки всій сукупності зусиль на користь економічного і валютного союзу, соціального союзу, політичного союзу". Водночас він ініціював нову політику розрядки зі сходом, надто сміливу, як на той час, стратегію, яка демонструвала, що Німеччина поступово звільнюється від американської опіки і намагається діяти самостійно на зовнішньополітичній арені. Таким чином, Франція висловлювалася на користь проведення сильної спільної зовнішньої політики, але за наявності слабких європейських інститутів. Німеччина, навпаки, виступала за розбудову сильних інституцій, але не передбачала проведення активної спільної політики в зовнішньополітичній сфері. З іншого боку, інтереси Великої Британії обмежувалися проведенням слабкої європейської політики зі слабкими європейськими інституціями.

Отже, з огляду на погіршення світової економічної й фінансової кон'юнктури, а також за умови розбіжностей між державами-членами в поглядах на майбутнє європейської архітектури питання про Європейський Союз було тимчасово знято з порядку денного.

Висновки

На межі 60—70-х років Співтовариство задекларувало наміри активізувати процеси економічної, грошово-кредитної і політичної уніфікації Західної Європи та до 1980 р. трансформувати Європейські Співтовариства в європейський союз. Протягом 1969—1973 рр. відбулося перше розширення Співтовариства за рахунок вступу Великої Британії, Данії, Ірландії. Співтовариству вдалося завершити бюджетне врегулювання Спільного ринку, визначити чіткий план переходу до формування бюджету ЄЕС за рахунок власних, незалежних від національних урядів ресурсів. Спостерігався прогрес у розвитку спільної політики в різних галузях: було започатковано спільну рибпромислову і спільну екологічну політику, реформовано Європейський соціальний фонд, усвідомлено необхідність проведення спільної промислової політики. На початку 70-х років створено систему погодження зовнішньополітичних курсів держав — членів ЄЕС. Однак амбітні плани західних європейців було перекреслено світовою економічною, фінансовою й енергетичною кризою, яка ускладнила розвиток Співтовариства і на певний час загальмувала інтеграційні процеси.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Порівняйте позиції Франції та Німеччини на Гаазькому саміті 1969 р.
2. Проаналізуйте рішення, прийняті на Гаазькому саміті.
3. Назвіть основні принципи формування бюджету Співтовариства відповідно до рішень Гаазького саміту.

4. Яке значення мав Люксембурзький договір для розвитку європейської інтеграції?
5. Проаналізуйте наслідки першого розширення ЄС.
6. Розкрийте сутність системи валютних компенсаційних сум.
7. Назвіть недоліки та переваги плану Вернера.
8. Що таке “валютна змія”?
9. Охарактеризуйте основні зміни в ССП після реформи 60—70-х років.
10. Порівняйте план Маншольта та міні-план Маншольта.
11. Охарактеризуйте спільну політику ЄЕС у галузі рибальства.
12. Назвіть передумови започаткування спільної екологічної політики ЄЕС.
13. Порівняйте першу та другу доповіді Е. Давіньйона.
14. Назвіть здобутки Паризького саміту ЄЕС.
15. Вкажіть причини відмінностей у позиціях Ж. Помпиду та В. Брандта щодо питання політичної уніфікації Європи.
16. Охарактеризуйте розвиток спільної політики у різних галузях ЄЕС.

Розділ 5

ВПЛИВ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ НА РОЗВИТОК ЄВРОПЕЙСЬКИХ СПІВТОВАРИСТВ (1973—1984 рр.)

5.1. Розвиток економічної інтеграції у Західній Європі в роки світової економічної і фінансової кризи

У 70-ті — першій половині 80-х років Європейське Співтовариство розвивалося в умовах найглибшої після Другої світової війни економічної кризи, що позначилося на змісті й темпах євроінтеграційних процесів. У 1973 р. хронологічно збіглися нафтова криза, яка спричинила чотирикратне зростання світової ціни на сиру нафту (від 3 до 12 дол. США за барель), друга після 1971 р. девальвація долара, яка прискорила кінець Бреттон-Вудської валютної системи; стрибок цін на пшеницю й ембарго Р. Ніксона на американський експорт сої. Внаслідок другої нафтової кризи (1979—1981) ціни на арабську світлу нафту підвищилися до 36 дол. США за барель. У цілому світові ціни на нафту протягом кількох років зросли в 12 разів. Нафтовий фактор і посилення світової валютної нестабільності спровокували зростання інфляції, спад промислового виробництва, банкрутство підприємств і, як наслідок, потроєння рівня безробіття в західноєвропейських країнах: від 3 % у 1973 р. до 10 % у 1984 р. Спостерігалися різкі зміни в динаміці промислового виробництва: від високих темпів зростання у 60-ті роки (+5,1 %) до стагнації в 1973—1980 рр. (+0,6 %) і навіть спаду в 1975 (-6,6 %), 1981 (-2,2 %) і 1982 рр. (-1,6 %). Інвестиції в

цілому зменшилися від 1/4 ВВП у 1970 р. до 1/6 у 1982 р. Економічний стан Європейського Співтовариства в цей період західні економісти позначили терміном “стагфляція” (від поєднання термінів “стагнація” й “інфляція”).

Економічна криза посилила дисбаланс в економічному розвитку західноєвропейських країн, виявила диспаритети Спільного ринку і загострила ідеологічні розбіжності між державами-членами в пошуках шляхів оздоровлення економічної ситуації. В умовах економічної кризи посилилася тенденція до дезінтеграції, що виявилось, зокрема, в сепаратистських діях учасників Співтовариства щодо захисту своїх економічних інтересів (обмеження імпорту з держав-членів, зміна валютних курсів тощо). У цей період з усією гостротою виявилася інституціональна криза Співтовариства. Викликом для європейців став стрімкий розвиток нових індустріальних гігантів, зокрема в Азії, що значно загострило міжнародну конкуренцію. В 70-х роках стало фактом науково-технологічне відставання західноєвропейських країн від США та Японії. На початку 80-х років у західноєвропейському суспільстві поширилися песимістичні оцінки перспектив європейського будівництва: під сумнів було поставлено здатність Співтовариства до подальшого розвитку та його конкурентоспроможність щодо США та Японії.

Ускладнення й труднощі хоч і загальмували розвиток євроінтеграційних процесів, але не зупинили його остаточно. Досвід розвитку Співтовариства в умовах економічної кризи мав подвійний результат. По-перше, європейці усвідомили, що альтернативи інтеграції немає, і на економічні кризи необхідно відповідати інтенсифікацією інтеграційних процесів, зокрема запровадженням спільної політики в нових галузях, заснуванням економічного й валютного союзу, об'єднанням своїх ресурсів для подолання відставання від США та Японії. По-друге, зростав вплив ліберальних ідей на економічну політику ЄЕС, що, зокрема, виявилось у стратегії міцного франка (Франція, березень 1983 р.); відхиленні французького проекту спільної промислової політики (вересень 1983 р.); рішеннях саміту у Фонтенбло, прийнятих згідно з вимогами Великої Британії (червень 1984 р.).

Енергетична криза та її вплив на політику Співтовариств

У 1973 р. дев'ять країн ЄЕС добували разом лише 11 млн т нафти, що становило 0,4 % світового виробництва. Разом із тим частка нафти в енергетичному споживанні європейських країн зросла в п'ять разів між 1950 (12 %) і 1973 рр. (61 %). Європейські держави використовували сприятливу ринкову кон'юнктуру й імпортували нафту із Середнього Сходу в значних обсягах і за низькими цінами. Зокрема Франція, Італія й Велика Британія імпортували в 1973 р. 125 млн т нафти кожна, ФРН — 109 млн, Нідерланди — 95 млн т. Співтовариство усвідомлювало небезпеку зростання залежності від імпортованих енергоносіїв, однак практичних заходів з метою розробки і втілення в життя спільної енергетичної політики було вжито замало. Так, у травні 1973 р. Рада Міністрів вирішила інтенсифікувати пошуки нафтових родовищ у Північному морі і запропонувала прискорити розвиток атомної енергетики. Єдиним конкретним рішенням у цьому питанні була директива Ради (липень 1973 р.), яка рекомендувала створити запаси нафти терміном від 65 до 90 днів.

Першу нафтову кризу спровокувала війна між Ізраїлем і арабськими країнами, яка тривала з 6 по 16 жовтня 1973 р. У листопаді 1973 р. Організація країн — експортерів нафти (ОПЕК) наклала ембарго на експорт до країн, звинувачених у проізраїльських настроях, до яких, зокрема, були віднесені Нідерланди. Арабські країни знизили загальне виробництво нафти, відкинули принцип установлення цін на сиру нафту шляхом укладання угод із нафтовими компаніями і в односторонньому порядку підняли ціни. Наслідком такої політики став гострий дефіцит нафти і чотирикратне зростання цін на неї. Країни — члени ЄЕС були змушені запровадити заходи, спрямовані на обмеження споживання нафтопродуктів: заборона на використання автомобілів у вихідні дні, обмеження в опаленні, обмеження швидкості руху транспорту та ін. З кінця 1973 р. труднощі з постачанням нафти поступово зникли, але висока ціна на нафту відтоді стала реальністю. Нафтова криза різко прискорила інфляційні процеси і стала однією з причин так званого еврозастрою.

На початку 1979 р. нову дестабілізацію нафтового ринку спричинили падіння шахського режиму в Ірані й прихід до влади аятоли Хомейні. ОПЕК використала значне скорочення іранського виробництва нафти для офіційного підвищення ціни на неї. Середня ціна бареля в 1980 р. подвоїлася порівняно з груднем 1978 р. Після двох енергетичних криз ціна на сиру нафту піднялася від 3 дол. за барель у 1972 р. до 36 дол. у 1980 р.

У лютому 1974 р. США ініціювали проведення міжнародної конференції у Вашингтоні з питань енергетики, де відстоювали ідею заснування об'єднання держав — споживачів нафти — майбутнього Міжнародного енергетичного агентства (МЕА), створеного 15 листопада 1974 р. у межах Організації економічного співробітництва та розвитку. МЕА об'єднало розвинуті західні держави — імпортери нафти з метою розробки й проведення узгодженої енергетичної політики щодо третіх країн і вжиття заходів з метою зниження залежності від зовнішніх джерел постачання енергоносіїв. Франція відмовилася брати участь в Агентстві, запропонувавши провести 4 березня 1974 р. євро-арабську конференцію. Однак партнери Франції вважали неможливим розв'язання проблеми нафтового постачання без США. Того ж дня канцлер В. Брандт висловився від імені німецького народу щодо необхідності збереження найтісніших зв'язків зі Сполученими Штатами: “Неможливо мати Європейський Союз без гарантії атлантичної безпеки”. На вимогу Німеччини й Великої Британії проведення євро-арабської конференції було перенесено на невизначений час. Франція надалі діяла самостійно і підписала двосторонній контракт із Саудівською Аравією у 1974 р.

У грудні 1973 р. держави — члени ЄЕС заснували Комітет із питань енергетики, який складався з представників держав-членів під головуванням відповідного члена Комісії. Комітет визначив спільні цілі енергетичної політики ЄЕС, прийняті Радою 17 грудня 1974 р.:

- зменшення зростання рівня енергетичного споживання шляхом його заощадження;
- сприяння розвитку в Співтоваристві нафтодобувної промисловості (видобуток 140 млн т нафти у 1985 р.);

- скорочення імпорту енергоносіїв, зокрема нафти, з метою зменшення енергетичної залежності Співтовариства від 63 % у 1973 р. до 50 % у 1985 р.;
- зменшення частки нафти в енергетичному балансі на користь газу та ядерної енергетики.

У рамках програми дій Співтовариства в галузі раціонального використання енергії Рада 17 грудня 1974 р. прийняла положення про перехід на літній час, а також численні рекомендації щодо раціонального використання енергії в промисловому й будівельному секторах економіки. Однак спільна енергетична політика так і не була втілена в життя. Більше того, Співтовариство навіть не спромоглося продемонструвати солідарність з Нідерландами, які постраждали від нафтового ембарго з боку арабських країн. Серед причин неспроможності Співтовариства дати спільну відповідь на нафтові потрясіння провідне значення мали такі чинники.

По-перше, нафтова проблема протиставила ліберально орієнтовану Північну Європу Півдню, схильному до регульованої економіки. Бенілюкс і Велика Британія зберігали умови вільної комерційної діяльності для приватних енергетичних компаній (англо-нідерландська SHELL, британська “British Petroleum”, великі американські компанії), зокрема у сфері постачання енергоносіїв. У Франції й Італії, навпаки, держава безпосередньо втручалась у проведення нафтової політики як через державні підприємства (ELF-ERAP і національне товариство нафти Аквітанії, які злилися у 1976 р., ENI в Італії) або напівдержавні (CFP-TOTAL), так і за допомогою законодавчих обмежень (Нафтовий кодекс 1928 р. у Франції). Ці розбіжності посилилися, коли Франція запропонувала здійснити спільні заходи з метою боротьби проти спекулятивних операцій на енергоринках.

По-друге, політика національних урядів визначалася нерівномірним розподілом ресурсів. Велика Британія і ФРН — головні виробники вугілля — підтримували власне виробництво. Водночас Франція продовжувала політику закриття нерентабельних шахт, а також імпортувала вугілля для теплових електростанцій. Вона сконцентрувала зусилля на розвитку атомної енергетики (програма Мессмера, прийнята в березні 1974 р.).

Національні газові родовища забезпечували нижчий рівень енергетичної залежності Нідерландів порівняно з іншими країнами Співтовариства. Близько половини добутого газу вони експортували до ФРН і Франції. Велика Британія, яка у 1973 р. забезпечувала лише половину своїх потреб за рахунок власного вугілля, газових родовищ Північного моря й атомної енергетики, несподівано в 1981 р. перетворилася на країну — експортера енергоносіїв у зв'язку зі зростанням її нафтодобувної промисловості (у 1985 р. ЄЕС видобувало 142 млн т нафти, із них 127 — Велика Британія).

На Європейській раді у Страсбурзі (22 червня 1979 р.) держави — члени ЄЕС вирішили заморозити імпорт нафти протягом п'яти років на рівні 1978 р. (427 млн т), щоб звести рівень нафтової залежності до 50 %. У цілому Співтовариству вдалося знизити частку нафти в енергетичному споживанні з 61 % у 1973 р. до 46 % у 1985 р., що дало можливість навіть перевищити заплановані у 1974 р. показники (табл. 5.1). Рівень енергетичної залежності відповідно знизився до 43,6 % у 1984 р. Однак ці позитивні результати були певною мірою наслідком промислової стагнації Спільного ринку.

Таблиця 5.1. Структура споживання енергії в ЄЕС у 1973—1985 рр., %

Джерело	1973 р.	Планові показники на 1985 р.	Фактичні результати на 1985 р.
Вугілля	22,6	17	19,5
Нафта	61,4	49	46
Газ	11,6	18	18,5
Гідроелектричні станції	3	3	4
Атомна енергетика	1,4	13	12

Світова валютна криза: крах “європейської валютної змії”

“Валютна змія”, яка функціонувала з весни 1972 р., з максимальним розривом між найміцнішою й найслабшою європейськими валютами на рівні 2,25 %, мала сенс лише за умови участі в ній основних валют Співтовариства. Однак уже 23 черв-

ня 1972 р. у “змії” припинили брати участь британський та ірландський фунти, 13 лютого 1973 р. — італійська ліра. Щоб запобігти розриву “змії”, в 1973 р. було ревальвовано німецьку марку й нідерландський флорин. Після 29 червня 1973 р. курс марки відносно франка становив 1,725 французького франка із допустимою маржею коливання між 1,686 (-2,25 %) і 1,764 (+2,25 %). Але франк слабшав, і з 19 січня 1974 р. залишив “змію” внаслідок знецінення до рівня 1 німецька марка = 2 французькі франки. Інфляційні тенденції у Франції посилювалися у зв'язку не лише з нафтовою кризою, а й хворобою Ж. Помпіду і початком президентської виборчої кампанії. Обраний у 1974 р. президентом Франції В.Ж. д'Естен погодився з пріоритетністю боротьби проти інфляції. “План охолодження” міністра економіки й фінансів Ж.П. Фуркада дав змогу стабілізувати франк, який офіційно повернувся до “змії” 10 липня 1975 р. Але зростання безробіття примусило французький уряд змінити економічну політику, що спричинило подальше знецінення франка, який остаточно залишив “змію” 15 березня 1976 р. У період між весною 1972 р. і весною 1979 р. франк утратив 45 % своєї вартості.

Функціонування “європейської валютної змії” продемонструвало декілька технічних недоліків. *По-перше*, тоді як марка зміцнювалась на 1,125 % відносно свого курсу в доларах, франк не міг знецінюватися більше ніж на 1,125 % відносно свого курсу в доларах з тим, щоб подвійний паритет — марка/франк не утворював розриву, більшого за 2,25 %, тобто коли зростала вартість сильної валюти, вона тягнула за собою всі інші валюти, які входили до валютної “змії”. *По-друге*, без фунта стерлінгів, французького франка й італійської ліри “змія” перетворювалася на зону німецької марки, тобто зону валют, які могли утримувати паритет із німецькою валютою. Отже, у “змії” залишилися тільки валюти Бенілюксу й Данії, тоді як шведська й норвезька крони покинули її 28 серпня 1977 р. і 12 грудня 1978 р. відповідно. Таким чином, “європейська валютна змія”, яка становила ключовий пункт плану Вернера, не змогла витримати першого нафтового потрясіння. Р. Маржолін у квітні 1975 р. був змушений констатувати, що “зусилля, докладені після 1969 р. на шляху розбудови економічного й валютного союзу, завершилися поразкою”.

Нова Європейська розрахункова одиниця

ЄЕС потребував валютної стабільності, що зумовило запровадження Європейських розрахункових одиниць, в яких після 25 квітня 1973 р. обчислювалися установчі ціни ССП і бюджет Співтовариства. Обрахування доларового еквівалента Європейських розрахункових одиниць більше не мало сенсу у зв'язку зі зростанням амплітуди коливання курсу американського долара. 21 квітня 1975 р. держави — члени ЄЕС вирішили прийняти нове визначення Європейської розрахункової одиниці, що детермінувалося появою спеціальної міжнародної платіжної одиниці — СДР¹. Європейська розрахункова одиниця базувалась на “валютному кошику” дев'яти національних валют держав — членів ЄЕС з урахуванням їхньої частки у валовому продукті й внутрішній торгівлі Співтовариства протягом 1969—1972 рр.:

1 розрахункова одиниця = 1,15 французького франка
+ 0,828 німецької марки
+ 0,0885 фунта стерлінгів
+ 109 італійських лір
+ 0,286 нідерландського флорина
+ 3,66 бельгійського франка
+ 0,14 люксембурзького франка
+ 0,217 датської крони
+ 0,00759 ірландського фунта

Щоб обрахувати поточну вартість розрахункової одиниці, наприклад, у франках, треба було перемножити курс у франках для кожної з дев'яти валют на його коефіцієнт урівноваження і додати дев'ять отриманих цифр. Так, на 21 квітня 1975 р. вартість однієї розрахункової одиниці у франках становила:

$1,15 \text{ FF} + (2,3 \cdot 0,828) + (2,135 \cdot 0,286)$ і т. д. = 5,8974 FF

(2,30 — курс марки у франках у Франкфурті; 2,135 — курс флорина у франках в Амстердамі).

Природа Європейської розрахункової одиниці була досить стабільною, оскільки становила результат середнього арифме-

¹ СДР (від англ. Special Driving Rights — спеціальні права запозичення) — міжнародні резервні активи, створені МВФ у 1969 р. з метою задоволення довготермінових глобальних потреб у забезпеченні фінансових ресурсів.

тичного врівноваження європейських валют. Нова Європейська розрахункова одиниця почала застосовуватися для розрахунку бюджету Співтовариства з 1 січня 1978 р. *Визначення валют держав-членів за еталоном, скомпонованим із цих валют, мало не лише суто технічний, а й політичний вимір: не маючи золотого паритету, європейські валюти постали перед світом без посилання на долар.*

Заснування Європейської валютної системи

Створення Європейської валютної системи (ЄВС) диктувалося насамперед прагненням Західної Європи забезпечити фінансову стабільність і самостійність шляхом ослаблення залежності європейських валют від долара, що дало б можливість уникнути втрат, пов'язаних із періодичними кризами цієї валюти, а також успішніше протистояти конкуренції із США. Найпослідовнішим прихильником такої політики виступав президент Франції В.Ж. д'Естен. Інші західноєвропейські уряди хоч і припускали, що антиінфляційна стабілізація європейських валют технічно підпорядкована їхньому звільненню від доларового стандарту, не мали відповідної політичної волі порвати з долларом. З іншого боку, канцлер Німеччини Гельмут Шмідт вважав, що досягнення валютної стабілізації є наслідком тривалої конвергенції макроекономічних показників (стабільності цін і валютних курсів, зайнятості, зовнішньоторговельного сальдо), тобто макроекономічної політики (кредити, бюджет) і структурних досягнень (конкурентоспроможність).

З огляду на зміцнення франка навесні 1978 р. Г. Шмідт погодився з французькими аргументами. Європейська Рада в Бремені (6—7 липня 1978 р.) підтримала франко-німецьку ініціативу і доручила міністрам фінансів розробити проект ЄВС. Рада прийняла цей проект 4—5 грудня 1978 р. Італія й Ірландія дали остаточну згоду через 10 днів. Однак французький уряд підпорядкував початок функціонування ЄВС, передбачений на 1 січня 1979 р., домовленостям із приводу скасування ВКС. Досягнутий із цього питання компроміс від 6 березня 1978 р. дав змогу розпочати перший етап формування ЄВС, яка містила три основних елементи: європейську валютну одини-

цю, механізм фіксованих обмінних курсів, систему валютного й фінансового співробітництва.

• *ЕКЮ (європейська валютна одиниця)* — спеціальна розрахункова одиниця, обчислена шляхом додавання дев'яти валют держав — членів ЄЕС із тим же коефіцієнтом рівноваги, що й у 1975 р. Лише приєднання драхми до ЕКЮ 17 вересня 1984 р. незначно модифікувало цю композицію. Таким чином, ЄВС ґрунтувалася на еталоні, незалежному від долара. З огляду на можливість майбутніх змін, ЄВС передбачала перегляд композиції ЕКЮ кожні п'ять років (перший перегляд відбувся 15 вересня 1984 р.), а також кожного разу у відповідь на запит держави-члена у випадку курсової зміни її валюти більше ніж на 25 % стосовно ЕКЮ.

Кожна валюта мала базове визначення в ЕКЮ. Офіційна шкала паритетів була опублікована 13 березня 1979 р. Наприклад, 1 французький франк = 0,172 364 ЕКЮ, 1 німецька марка = 1,398 074 ЕКЮ. З уведенням базових ставок можна було вирахувати базові двосторонні курси, наприклад, 1 німецька марка = $0,398\ 074 : 0,172\ 364 = 2,3095$ французького франка.

• *Механізм узгодженої зміни ринкових валютних курсів у визначених межах з допомогою втручання центральних банків.* ЄВС, як і “валютна змія”, базувалася на встановленні порівняно вузького коридору (+2,25 %) допустимих відхилень валютних курсів один відносно одного. ЄВС відтворювала “змію” включно з її первинними похибками: фунт увійшов у композицію ЕКЮ, але не брав участі у механізмі обмінних курсів із маржею $\pm 2,25\ %$. Це стосувалося також драхми в 1984 р., ліра вступила в “змію” з маржею $\pm 6\ %$. Щоб усунути недоліки, які спостерігалися під час функціонування “змії” 1972 р., автори ЄВС передбачили можливість втручання центральних банків у випадку максимального відхилення валюти, що досягала граничного курсу втручання стосовно всіх інших валют, які брали участь у механізмі. Максимальне відхилення обчислювалося, наприклад, для франка шляхом віднімання від базового курсу ЕКЮ у франках курсу ЕКЮ у франках, що досяг нижчої маржі коливання відносно всіх інших валют, які входили до композиції ЕКЮ. В ЄВС було встановлено поріг відхилення до 75 % від цього максимального відхилення. Індикатор

відхилення сигналізував усім країнам-учасникам про необхідність скоординувати й об'єднати зусилля центральних банків з метою впливу на валюту, яка сильно відхилялася як угору, так і донизу: слабкі валюти підтримувались, а сильні — стримувались. Центральний банк слабкої валюти скуповував свої гроші спочатку за рахунок власних резервів, потім шляхом запозичення валюти інших центральних банків. Ці кредити були короткотерміновими, але не обмежувалися в розмірах. Вони підлягали відшкодуванню в 45-денний термін після закінчення місяця втручання і двічі поновлювалися кожні три місяці. Однак Бундесбанк відмовлявся підтримувати валюти, які зазнавали труднощів, якщо відповідні національні уряди не вживали адекватних заходів.

- *Механізм кредитної допомоги національним урядам на двосторонній основі за рахунок засобів Європейського фонду валютного співробітництва (ЄФВС).* Кожна держава-член, яка зазнала фінансових труднощів за підтримки ринкового валютного курсу, мала можливість отримати від ЄФВС короткотермінову фінансову підтримку (кредит терміном на три місяці, двічі поновлюваний) і середньотермінове “фінансове сприяння” (кредит терміном від двох до п'яти років). Надання цих кредитів підпорядковувалося зобов'язанню країни-отримувача досягти спільно визначених макроекономічних показників. Загальний капітал ЄФВС становив 25 млрд ЕКЮ: 14 млрд для коротко- і 11 млрд для середньотермінової підтримки. ЄФВС відігравав скоріше символічну, ніж реальну роль. Кожний центральний банк вносив до Фонду 20 % своїх авуарів у золоті та доларах і отримував відповідну вартість в ЕКЮ.

Засновники ЄВС передбачали трансформацію ЄФВС у Європейський валютний фонд протягом трьох років (на березень 1981 р.). У цьому випадку передавання п'ятої частини національних резервів у власність ЄВФ мало забезпечити покриття нової розрахункової одиниці, випущеної в обіг Фондом, яка мала функціонувати як спільна валюта держав-членів. Під час другого інституціонального етапу формування ЄВС ЕКЮ мала набути всіх функцій міжнародних грошей. Передбачалося, що новий ЄВФ не лише надаватиме державам-членам кредити для підтримки курсів їхніх валют, здійснюватиме емісію ЕКЮ, а й повсякчас керуватиме валютною сферою Співтовариства.

Спочатку ЄВС функціонувала не набагато ефективніше, ніж перша “валютна змія”. Між створенням першої “змії” (квітень 1972 р.) і створенням ЄВС (березень 1979 р.) базовий курс марки змінився з 1,5887 до 2,309 французького франка, тобто протягом семи років франк знецінився на 45 %. З березня 1979 р. до березня 1983 р. франк утратив третину вартості. Разом з тим, інфляційні розбіжності між валютами держав-членів виявилися меншими порівняно з валютами третіх країн, до того ж знецінення європейських валют в ЄВС зменшилося порівняно з періодом 1973—1979 рр. Виявилися ефективними інтервенції центральних банків з метою підтримки паритетів обмінних курсів. Усупереч поширеним песимістичним прогнозам ЄВС витримала зовнішні потрясіння, зокрема другу нафтову кризу й посилення долара. Однак створення нового ЄВФ та інші заходи другого етапу формування ЄВС було відкладено на невизначений термін у зв'язку з дестабілізацією економічної ситуації в Співтоваристві. ЕКЮ, випущені в обіг ЄФВС, залишалися тільки частиною національних резервів, по-іншому складених (шляхом розрахункової операції, поновлюваної кожні три місяці). Національні центральні банки залишалися власниками своїх резервів, а ЄФВС виконував лише функції розрахункового управління.

Криза традиційних галузей промисловості

В умовах кризи традиційних галузей промисловості держави-члени мали виявити солідарність у сфері захисту спільних економічних інтересів. Значне зростання цін на нафту безпосередньо вплинуло на подорожчання текстильного виробництва (синтетичне волокно) і металургії з огляду на її енергоємність. До того ж вартість робочої сили на підприємствах Співтовариства значно перевищувала аналогічні витрати азіатських і східноєвропейських конкурентів. Нові індустріальні держави-експортери з'являлися саме в десятиріччя нафтових потрясінь. Конкуренція різко загострилася за умови скорочення світового, зокрема європейського, попиту: зниження купівельної спроможності населення, зменшення попиту на нафтовий транспорт, стагнацію галузей, які споживали продукцію металургійних підприємств тощо. У 70-х роках зазнали кризи суднобудування, текстильна промисловість, металургія.

Суднобудування

Нафтова криза 1973 р. і подальший економічний спад спричинили значне скорочення попиту на продукцію європейських суднобудівних підприємств, зокрема на танкери. У резолюції, прийнятій у вересні 1978 р., Рада Міністрів наголосила на необхідності підтримки конкурентоспроможності суднобудівної промисловості в межах Співтовариства, виробництво якої мало відповідати потребам Спільного ринку. З огляду на відсутність юридичної бази, необхідної для проведення структурної політики в суднобудуванні, Комісія обмежилася координацією національної допомоги галузі. Переговори з Японією й Кореєю щодо політики в суднобудівній галузі успіху не мали. Протягом 80-х років ситуація в суднобудівній галузі залишалася складною.

Текстиль і одяг

Легка промисловість зазнавала труднощів ще з кінця 60-х років унаслідок повільного зростання внутрішнього попиту і швидкого розвитку експорту з країн, що розвиваються. Політика Співтовариства в текстильній промисловості мала два аспекти: внутрішній і зовнішній. На міжнародному рівні Співтовариство взяло участь у так званій мультиволоконній угоді, підписаній 20 грудня 1973 р. на чотири роки і потім тричі поновлюваній. Загальна угода, підписана Комісією, слугувала юридичними рамками 23 двосторонніх угод між державами-учасницями й країнами-постачальницями. Щорічні квоти і рівень зростання експорту встановлювалися залежно від рівня розвитку й конкурентоспроможності країн-експортерів. Країни АКТ і південного узбережжя Середземномор'я отримали преференційні домовленості. На внутрішньому рівні Комісія контролювала політику урядів держав-членів, спрямовану на підтримку вітчизняних підприємств. У 1977 р. Комісія заборонила будь-яку національну підтримку, яка сприяла зростанню виробництва синтетичного волокна.

Металургія

Положення Договору про ЄОВС дали можливість Співтовариству в умовах економічної кризи 70-х років виробити спільну металургійну політику з метою стабілізації ринку. У листопаді 1976 р. 12 найбільших виробників Співтовариства сфор-

мували картель під назвою Єврозалізо і погодилися добровільно скоротити виробничі потужності. У 1977 р. Е. Давінйон — комісар, відповідальний за питання промисловості, опрацював широкомасштабний план, спрямований на боротьбу з надвиробництвом. План Давінйона передбачав:

- вільне квотування постачань сталі підприємцями у формі виробничих квот;
- встановлення мінімальної обов'язкової ціни (приблизно на 20—30 % вищої за ринкову) на неконкурентоспроможну продукцію, а також рекомендування орієнтирних цін на інші вироби;
- початок переговорів з Японією, Іспанією, Бразилією, Південною Африкою, Кореєю, Польщею щодо обмеження експорту;
- запровадження ліцензій на імпорту продукцію з метою здійснення адміністративного контролю за цінами і товарообігом, а також втручання у випадках демпінгу.

З метою зменшення проникнення імпоротної продукції у Співтовариство Комісія розробила в грудні 1977 р. систему базових цін, вирахованих відповідно до вартості продукції найбільш конкурентоспроможних експортерів. Уся металургійна продукція, яка надходила до Співтовариства за цінами, нижчими від базових, підлягала обкладанню компенсаційним митом. Ці заходи були дещо пом'якшені в 1978 р. Комісія висловилася на користь реструктуризації національних металургійних комплексів з метою зменшення виробничих потужностей від 200 млн т у 1977 р. до 174 млн т у 1983 р.

Друга нафтова криза, а також денонсування плану Давінйона спричинили поглиблення кризового стану європейської металургії. 6 жовтня 1980 р. Комісія запропонувала оголосити “стан реальної кризи”. У такому випадку ст. 58 Договору про ЄОВС дозволяла Комісії вводити виробничі квоти підприємствам з діапазоном коливань максимальних і мінімальних цін і накладати на порушників штрафні санкції. Комісія застосувала ст. 58 для квартального фіксування виробничих квот, але без уведення установчих цін. З 1 липня 1981 р. цю систему було замінено добровільним самообмеженням підприємствами виробництва до 60 % продукції в межах Євроза-

ліза. У 1981 р. національні уряди прийняли “код національної допомоги”, який установлював термін припинення надання державної допомоги металургійній галузі — 31 грудня 1985 р. За цей час національні субсидії мали сприяти поверненню рентабельності металургійним підприємствам. Виробники погодилися з необхідністю зменшення виробничих потужностей на 30 млн т протягом п’яти років (1982—1986).

Отже, національні уряди й підприємці обрали для виходу з кризи в традиційних галузях промисловості політику протекціонізму й узгодженого скорочення виробництва. Комісія контролювала надання національної державної допомоги, забезпечуючи умови вільної конкуренції відповідно до спільних інтересів і цілей Співтовариства. Комісія схвалювала надання допомоги на модернізацію обладнання, професійну перепідготовку, створення нових робочих місць, географічну мобільність працівників.

5.2. Розвиток спільних політик ЄС

Вплив економічної кризи на функціонування Спільної сільськогосподарської політики

ССП залишалася найважливішою спільною політикою ЄС. Її реалізація дала можливість Співтовариству досягнути самозабезпечення в багатьох видах сільськогосподарської продукції і стати її світовим експортером. Водночас видатки ЄСРГФ подвоїлися протягом 70-х років і становили близько двох третин видаткової частини бюджету ЄС. За цих умов багато держав-членів, зокрема Велика Британія і Німеччина, вимагали вжиття заходів з метою обмеження вартості ССП. Незважаючи на заходи, які здійснювались у рамках ССП, у роки економічної кризи спостерігався процес скорочення прибутків працівників аграрного сектору. Так, зростання цін на нафту спричинило подорожчання палива, добрив, фітосанітарних засобів. Водночас відповідного зростання цін на сільськогосподарську продукцію не відбувалося. Прибутки аграріїв також залежали від рівня інфляції в різних державах — членах Спів-

товариства, оскільки інституційні ціни ССП, які щорічно встановлювалися Радою з урахуванням середнього інфляційного рівня держав — членів ЄЕС, були не вигідними для таких країн, як Франція, де інфляція перевищувала цей рівень.

Заморожуванню прибутків працівників аграрного сектору сприяло також застосування ВКС негативних. Система ВКС, яка застосовувалась у 1969 р. як виняток, була відновлена з 1971—1972 рр. у вигляді тимчасового заходу. Але валютна нестабільність, особливо відчутна в 1973—1983 рр., надала ВКС структурного характеру, і деякі держави-члени інтегрували ВКС у національну сільськогосподарську стратегію. Спочатку ВКС були нестійкими і фіксувалися щотижня залежно від коливань валютних курсів. Країни зі слабкою валютою застосовували ВКС негативні (Франція, Італія, Ірландія, Велика Британія до 1979 р.), а країни із сильною валютою — ВКС позитивні (ФРН, Нідерланди, Велика Британія з 1979 р.). Данія ігнорувала ВКС, збільшуючи інтервенційні ціни після девальвації крони (1979 р.) чи знижуючи їх після ревальвації крони (1983 р.). ВКС негативні сприяли заморожуванню прибутків аграріїв, оскільки інтервенційні ціни в державах — членах ЄЕС залишалися незмінними. З іншого боку, спричинене девальвацією подорожчання виробництва (зростання цін на паливо, добрива тощо) призвело до зменшення сільськогосподарських прибутків.

Застосування ВКС викривлювало конкуренцію. ВКС, які запроваджувалися з метою підтримки цінового балансу ССП, розраховувалися щодо інтервенційних цін у вигляді жорстко зафіксованих на один рік сум, які змінювали ринкові ціни на сільськогосподарську продукцію в момент перетину кордонів. Сільськогосподарська продукція, експортована Францією у Нідерланди, фактично двічі оподатковувалася: при виході з Франції (ВКС негативні) і при ввезенні до Нідерландів (ВКС позитивні). Однак ринкові ціни у Франції й Нідерландах не обов'язково відповідали рівню інтервенційних цін, і ВКС реально відігравали роль нідерландських митних зборів на французький експорт. Навпаки, нідерландський сільськогосподарський експорт до Франції був двічі субсидований. У цьому випадку ВКС функціонували як джерело демпінгових цін. Таким

чином, саме існування спільного сільськогосподарського ринку опинилося під питанням. Країни з міцною валютою і значною часткою сільськогосподарського імпорту в торговельному балансі отримували подвійну користь від застосування ВКС, тоді як країни зі слабкою валютою і значною часткою сільськогосподарського експорту були двічі ураженими.

Про різке загострення конкуренції у кризовий період свідчили торгові війни між державами — членами Співтовариства. Так, у 1973—1984 рр. відбувалась так звана винна війна між Францією й Італією. Для розв'язання проблеми Рада ініціювала проведення реформи спільного ринку столових вин, яка передбачала перегонку надлишків продукції, заборону насаджень нових виноградних плантацій, премії за викорчовування виноградників, допомогу на припинення виробництва. Ці заходи були доповнені програмою розвитку Середземноморських регіонів, прийнятою в 1978 р. на 1979—1983 рр. з огляду на перспективу вступу до ЄЕС країн Іберійського півострова. Програма передбачала підтримку іригаційних проектів, реконструкцію і реконверсію виноградарства, сприяння трансформації й комерціалізації аграрного виробництва, відновлення й захист лісів. Перспектива вступу до ЄЕС Іспанії й Португалії вимагала нової організації ринку столових вин. 4 грудня 1984 р. на саміті ЄЕС у Дубліні після складних переговорів було досягнуто домовленості з цього питання. Щоб не допустити дестабілізацію спільного ринку столових вин Комісія ухвалила рішення щодо примусової перегонки з метою обмеження пропозиції до 100 мегалітрів. Продукція, яка передбачалась для перегонки, скуповувалася за дуже низькими цінами. У середньому щорічно протягом 1980—1984 рр. було перегнано 24 мегалітри, що становило 18 % виробництва столових вин ЄЕС.

З не меншими складнощами відбувалася організація спільного ринку баранини, яка супроводжувалася торговою “війною” між Францією, з одного боку, і Великою Британією й Ірландією, з іншого. Вступ Великої Британії й Ірландії до Співтовариства викликав необхідність урегулювання ринку баранини, проти чого виступала Франція, яка раніше була єдиним виробником цього продукту в Співтоваристві й хотіла зберегти національну систему виробництва. Франція відмовлялася від-

крити свої ринки для імпорту британської баранини, посилаючись на її новозеландське походження. Тривалі й важкі переговори завершилися угодою від 30 травня 1980 р. Спільний ринок баранини встановлював подвійну ціну (базову й інтервенційну), а також систему імпортних зборів/експортних субсидій. Продукція, вироблена в Новій Зеландії, Австралії, Аргентині й Уругваї, отримала полегшений доступ до Спільного ринку і склала відчутну конкуренцію для французьких тваринників.

Отже, нафтова криза, валютна нестабільність, інфляційні розбіжності, застосування ВКС спричинили різкі диспаритети в розвитку сільського господарства в різних державах — членах ЄЕС. Незважаючи на подвоєння видатків Гарантійної секції ЄСРГФ, відбувався процес скорочення прибутків аграріїв. Посилилися протекціоністські тенденції у діяльності національних урядів. Загострення конкуренції вилилося у торгові “війни” між державами — членами Співтовариства. Функціонування ССП опинилося під загрозою.

Початок реформування Спільної сільськогосподарської політики

Механізм ССП мав стимулюючий вплив на розвиток аграрного сектору економіки. Однак перевиробництво сільськогосподарської продукції й пошуки зовнішніх ринків для її збуту загострювали конкуренцію, особливо під час економічних криз. Скорочення структурного розриву між виробництвом і споживанням, а також необхідність уповільнення зростання витрат Гарантійної секції ЄСРГФ вимагали зменшення цінової підтримки аграрного сектору. При цьому необхідно було запобігти розоренню виробників, що спровокувало б масову міграцію фермерів у міста в період зростання безробіття. Щорічне встановлення інституційних цін на сільськогосподарську продукцію також ускладнювалося питанням скасування ВКС, чому Франція підпорядковувала початок функціонування ЄВС. Домовленості про скасування механізму ВКС були досягнуті країнами ЄЕС 6 березня 1979 р. Це стало прогресивним кроком, але передбачало тривалий період стабілізації обмінних курсів. Протягом 1979—1983 рр. ВКС відновлювалися під час кожного чергового “валютного врегулювання”.

Важливою проблемою, що потребувала реформування у 80-ті роки, було виробництво молока й молочної продукції. У 1983 р. Співтовариство стало найбільшим світовим виробником у цій галузі (111,4 млн т молочної продукції). Після 1973 р. виробництво молочної продукції щорічно зростало на 2,5 %, тоді як споживання збільшувалося менше ніж на 1 % і на 1983 р. становило 82 млн т. Такий стан речей зумовлювався як причинами демографічного характеру (низька народжуваність, старіння населення), так і змінами у споживчому кошику західних європейців, які почали надавати перевагу продуктам рослинного походження. Таким чином, перед Співтовариством постала проблема структурних надлишків.

До 1977 р. вартість підтримки виробництва молокопродуктів становила 43 % витрат Гарантійної секції ЄСРГФ. З вересня 1977 р. держави — члени ЄЕС прийняли рішення про запровадження спеціального податку, який виробники сплачували ЄСРГФ на кожний літр продукції. Розмір податку встановлювався щорічно на початку сільськогосподарської кампанії і відповідав 1,5 % індикативної ціни на молочну продукцію. Цей податок мав спонукати фермерів зменшувати виробництво. Надходження від податку спрямовувалися на поліпшення якості молочної продукції й пошуки нових зовнішніх ринків збуту. Французький уряд постійно виступав проти цього податку і звинувачував країни Північної Європи в надвиробництві. Якщо Франція виробляла в середньому 5 000 л молока на гектар фуражної площі, то Нідерланди — 13 500 л. Ця країна виробляла в 4,5 разу більше молочної продукції, ніж споживала. З іншого боку, припинення зростання виробництва призвело до консервації структурних диспропорцій між Північчю й Півднем Європи. До того ж у багатьох регіонах, зокрема у Франції, молочне виробництво забезпечувало прибутки дрібних виробників, для яких податковий тягар був важчим, ніж для великих підприємств.

Уведення податку не розв'язало проблеми надвиробництва. У 1983 р. підтримка молочного виробництва ще становила 30 % витрат Гарантійної секції ЄСРГФ, з них 62 % — інтервенції і 38 % — експортні субсидії. 31 березня 1984 р. Співтовариство запровадило на 5 років (1984—1989) систему молочних квот. Обсяг продукції, який отримував гарантований прибуток

(інтервенційна ціна), обмежувався й мав зменшуватися протягом п'яти років. Квоти розподілялися між державами-членами, потім між молокозаводами або безпосередньо між фермерами. За продукцію, вироблену понад установлену квоту, виробник повинен був сплачувати надподаток, який прирівнювався до індикативної ціни. Отже, надлишки підлягали штрафам. Кожна держава — член ЄЕС доповнила ці спільні заходи важливими супровідними заходами, зокрема наданням допомоги дрібним літнім фермерам за умови припинення діяльності.

Щодо спільного ринку цукру, то він із самого початку був організований за квотним принципом. Однак темпи зростання виробництва значно перевищували збільшення споживання. За таких умов Співтовариство вирішило застосувати з 1 липня 1981 р. податок у розмірі 2 % на квоту А. Податок на квоту В зріс від 30 до 32 % і міг досягати 39,5 %, якщо надлишки продовжували зростати.

На початку 80-х років відновилися зернові суперечності між Співтовариством і США. У 1976 р. Сполучені Штати висунули 16 звинувачень щодо демпінгового характеру ССП. Однак Співтовариство залишалося на позиціях неможливості обговорення принципів ССП. У лютому 1979 р. США і Співтовариство досягли порозуміння щодо пшениці: США не наполягатимуть на питанні ССП, тоді як Співтовариство зобов'язується не зловживати субсидуванням експорту. У грудні 1981 р. держсекретар США Александр Хейг дав зрозуміти Брюсселю, що США більше не погоджуватимуться з експортними субсидіями. США надали ГАТТ численні звинувачення проти експортних субсидій і преференційних домовленостей, наданих ЄЕС Середземноморським країнам для цитрусових. Таким чином, після 20 років центр євроатлантичних суперечностей у аграрному секторі змістився зі Спільного ринку (принцип преференції Співтовариства) на ринки третіх країн, особливо щодо зернових і похідних продуктів. З огляду на суперечності зі США Рада Міністрів сільського господарства 30 березня 1984 р. прийняла рішення, які відкривали шлях реформуванню ССП:

- зниження інституційних цін на сільськогосподарську кампанію 1984—1985 рр. у середньому на 0,5 %, зменшення допомоги на зберігання зернових;

- зростання видатків на сільськогосподарські інтервенції, обрахованих на трирічній базі, не перевищуватиме зростання бюджетних надходжень;
- встановлення молочних квот і порогу гарантування для зернових (121,3 млн т).

Перше в історії Співтовариства зниження інституційних цін, застосування молочних і зернових квот свідчило про початок реформування ССП і завершення періоду необмеженого гарантування сільськогосподарських прибутків.

Спільна торговельна політика

Торговельна політика Співтовариства розвивалася під впливом світової економічної кризи і переговорів у рамках Генеральної угоди про торгівлю й тарифи. Початок нового раунду багатосторонніх торговельних переговорів під егідою ГАТТ було ініційовано президентом США Р. Ніксоном. Претензії США до Європейського Співтовариства стосувалися переважно трьох питань: преференційних угод ЄЕС із ЄАВТ і країнами АКТ, які, на думку американців, загрожували встановленням великої євроафриканської зони вільної торгівлі; СМТ; ССП. Зі свого боку, Європейське Співтовариство, яке мало ліберальніші митні тарифи щодо третіх країн, ніж США, і збільшувало обсяги імпорту американської сільськогосподарської продукції, домагалася зменшення нетарифних бар'єрів з боку США.

Переговори розпочалися в Токіо в 1973 р. і були перервані у зв'язку з першою нафтовою кризою. Поновлені в 1977 р. переговори завершилися 12 квітня 1979 р. досягненням домовленості, яка передбачала зниження митних тарифів на третину. Домовленість необхідно було виконувати протягом восьми етапів, останній з яких планувався на 1 січня 1987 р. Зменшенню нетарифних бар'єрів мало сприяти прийняття так званих кодексів. Співтовариство також зобов'язалось обмежити підтримку сільськогосподарського експорту. У межах ГАТТ було укладено угоди, що стосувалися певних секторів економіки. Найважливішою була угода про міжнародну торгівлю текстильними виробами, відома як Угода про змішані волокна, підписана у 1974 р. між Співтовариством і 31 країною-постачальницею. Вона охоплювала виробництво штучних та

синтетичних волокон, бавовняних та вовняних виробів і була спрямована на добровільне кількісне обмеження імпорту з метою гармонізації торгівлі текстильними виробами.

Спільна політика у сфері рибальства

У риболовній галузі спільна організація ринку, що ґрунтувалася на принципі вільного доступу держав-членів до рибних зон Співтовариства, з'явилася в жовтні 1970 р. Умови рибальства у водах Співтовариства докорінно змінилися після запровадження деякими латиноамериканськими країнами, а в 1975 р. — Ісландією, Норвегією й Канадою, в 1977 р. — США правила “200 миль” щодо розширення рибної заповідної зони до 200 миль (раніше патрулювання державами узбережних вод здійснювалося на відстані до 12 миль). Конференція ООН із морського законодавства (березень 1976 р.) ухвалила рішення про розширення рибальської зони до 200 миль. Відповідну резолюцію прийняла Рада Міністрів 3 листопада 1976 р.: Співтовариство розширило межі рибальських зон держав-членів до 200 миль для Північного моря і Північноатлантичного узбережжя, але на інші зони, зокрема на Середземномор'я, це правило не поширювалося.

Переговори з приводу прийняття до Спільного ринку Великої Британії, Ірландії, Норвегії — великих риболовецьких держав — ускладнилися намаганням країн-кандидатів скасувати правило рівноправного доступу до риболовецьких зон, але їм удалося лише відкласти його прийняття. Держави-члени до 31 грудня 1982 р. зберігали ексклюзивні рибальські права для своїх кораблів у межах 6 морських миль від їхнього узбережжя (у Франції та деяких регіонах інших країн ці права поширювалися на 12 миль за умови дотримання історичних рибальських прав судів інших країн-членів у цих водах). У червні 1981 р. було вирішено продовжити існування чинної системи ще на 10 років, протягом яких Велика Британія мала ексклюзивну 12-мильну рибальську зону від свого узбережжя, але мала поважати історичні права рибалок інших держав — членів Співтовариства. Гренландія з цієї причини бажала позбутися статусу “заморської території” і залишити Співтовариство після референдуму 23 лютого 1982 р. Норвегія на референдумі ви-

словилася проти вступу до Співтовариства, надавши перевагу збереженню рибних ресурсів країни.

Складні переговори, які велися з 1977 р., завершилися прийняттям угоди 25 січня 1983 р., за якою було засновано “Блакитну Європу”. Положення угоди визначили принципи спільної політики ЄЕС у сфері рибальства, зокрема систему ліцензування риболовецького промислу в “шотландській зоні” — багатій рибальській зоні на північ від Великої Британії, — де могли рибалити лише кораблі Великої Британії, Франції, Бельгії. Угода також передбачила необхідність щорічного фіксування Радою Міністрів загального допустимого обсягу вилову, розподіленого між державами-членами. З метою збереження рибних ресурсів передбачалася низка технічних заходів: щорічний перерозподіл квот на вилов риби між державами-членами, встановлення цін на рибопродукти тощо. Витрати на спільну політику у сфері рибальства становили лише 1 % європейського бюджету: орієнтирні ціни, премії на зберігання, механізм імпорتنних компенсаційних зборів / експортних субсидій, сприяння комерціалізації галузі тощо.

Зовнішні аспекти ресурсної політики регулювалися Резолюцією Ради Міністрів від 3 листопада 1976 р., згідно з якою Співтовариство наприкінці 1976 р. постало перед зовнішнім світом як єдина узбережна держава. Згідно з резолюцією треті країни, що вели промисел у риболовних зонах держав — членів ЄЕС, зобов’язувались укладати угоди із Співтовариством. Угоди передбачали визнання юрисдикції Співтовариства над 200-мильною зоною, його право встановлювати загальний допустимий обсяг вилову в межах цієї зони, а також зобов’язували треті країни надавати доступ державам — членам ЄЕС до надлишкової продукції третіх країн. Відповідні угоди були підписані із США (1977), Норвегією (1980), Швецією (1980), Фінляндією (1983), Гренландією (1985), а також деякими африканськими країнами.

Відхилення французького проекту Спільної промислової політики

Паризький саміт держав — членів ЄЕС (жовтень 1972 р.) зобов’язав Комісію розробити до 1 січня 1974 р. програму промислової, наукової і технологічної політики Співтовариства,

націленої на створення промислової бази ЄЕС. Програма, представлена Комісією в березні 1973 р., передбачала:

- усунення технічних перешкод у торгівлі, а також податкових і юридичних бар'єрів, які перешкоджали співробітництву й концентрації європейських підприємств; підтримку вільної й відкритої конкуренції як у межах Співтовариства, так і на зовнішніх ринках;
- лібералізацію ринків державних замовлень;
- підтримку на європейському рівні підприємств, конкурентоспроможних у сфері передових технологій;
- реконверсію за прийнятних соціальних умов галузей промисловості, що перебували у кризі;
- досягнення відповідності процесів структурної концентрації підприємств економічним і соціальним цілям Співтовариства.

Програму частково прийняла Рада в Копенгагені 17 грудня 1973 р. Однак в умовах загострення кризових явищ у світовій економіці, які особливо уразили ЄЕС, більшість положень програми протягом тривалого часу залишалися нереалізованими.

Після Версальського саміту “Великої сімки” (червень 1982 р.), під час якого Ф. Міттеран запропонував посилити технологічне співробітництво з метою виходу з економічної кризи (доповідь “Технологія, зростання, зайнятість”), а також після його виступу в бундестазі 20 січня 1983 р., де він закликав до розбудови європейського промислового простору, Франція у вересні 1983 р. запропонувала меморандум “Новий етап для Європи: спільний промисловий і науково-дослідний простір”. Усупереч песимістичним прогнозам щодо промислового й технологічного відставання Європи текст меморандуму розвивав у шести пунктах стратегію реіндустріалізації Європи:

- поглиблення співробітництва у сфері науково-дослідної діяльності й відповідне збільшення бюджетних коштів Співтовариства;
- лібералізація ринку національних державних замовлень, опрацювання спільних норм для нової продукції, наприклад, у телекомунікаційній галузі, створення європейського бюро нормування;

- застосування принципу преференції Співтовариства у сфері промисловості, відмова від національного протекціонізму, який суперечить інтересам Співтовариства, посилення антитемпінгового захисту щодо американських і японських компаній; контроль за інвестиціями з третіх країн;
- інтенсифікація співробітництва між європейськими фірмами, підтримка балансу між політикою сприяння конкурентоспроможності європейських підприємств і створенням умов для ефективної конкуренції;
- розробка великих спільних проєктів у сфері інфраструктури: TGV Париж — Брюссель і Париж — Кельн, тунель під Ла-Маншем тощо;
- заснування спеціалізованих агентств на взірць Космічного агентства в інших стратегічних сферах.

Концепція спільної промислової політики (СПП), запропонована французькою стороною, передбачала, що Співтовариство мало стати не лише Спільним ринком, де підприємства протистоятимуть один одному в умовах бездоганної конкуренції, а й організмом, який турбується про збереження своїх специфічних форм економічної й соціальної організації. Стосовно третіх країн простір Співтовариства мав трансформуватися в єдину економічну силу.

Однак розбіжності між економічними інтересами держав-членів, а також традиційні суперечності між прихильниками різних концепцій подальшого розвитку об'єднаної Європи спричинили відхилення французького проєкту СПП. До того ж позиція Комісії в питаннях промислової політики Співтовариства була більш схильною до ліберальних поглядів на відносини між державою й підприємцями. Промислова політика визначалася Комісією як форма забезпечення сприятливого середовища для діяльності й розвитку вільного підприємництва, пошуку шляхів максимальної міжнародної конкурентоспроможності підприємств. Спільний промисловий простір мав бути передусім ринковим. Завершення розбудови справжнього Спільного ринку і створення умов, необхідних для конкурентоспроможності європейських підприємств усередині й поза межами Співтовариства, уявлялися необхідним і достатнім у сфері промислової політики ЄЕС. Комісія схвалила лише спіль-

ні заходи у сфері науково-дослідної діяльності, професійної освіти, транспорту.

Співробітництво між державами — членами Співтовариства у промисловій сфері розвивалося переважно на двосторонній основі. Так, на початку 70-х років виробництво збагаченого урану розвивалося завдяки створенню двох транснаціональних груп: “Urengo” (за участю Німеччини, Нідерландів, Великої Британії) і “Eurodif” (Франція, Італія, Бельгія, Іспанія, Швеція), які функціонували поза межами Євратому. В авіаційній галузі група “Airbus-industri” об’єднувала французькі, німецькі, іспанські, британські фірми. У 1975 р. було засновано транснаціональне Космічне агентство для виробництва ракетоносіїв (Ariane), супутників (Meteosat) і телекомунікацій.

Активізація соціальної політики Співтовариства

Програма Співтовариства в соціальній сфері, прийнята Радою Міністрів 21 січня 1974 р., передбачила три фундаментальні цілі:

- досягнення повної зайнятості;
- поліпшення умов життя і праці;
- активізація участі соціальних партнерів у розв’язанні питань економічної і соціальної політики, зокрема участь працівників у житті підприємств.

Економічна криза, яка супроводжувалася зростанням рівня безробіття, зумовлювала зміни в політиці Співтовариства в напрямі надання їй більшого соціального змісту. Протягом 1973—1984 рр. видатки ЄСФ зросли вчетверо. У цей період Комісія розробила низку соціальних програм щодо:

- найбільш незахищених верств населення (молодь, жінки, безробітні протягом тривалого часу);
- найбільш уражених кризою галузей економіки (суднобудування, металургія, вугледобувна промисловість);
- вражених кризою регіонів, зокрема з текстильною промисловістю (вугледобувні й металургійні регіони отримували допомогу безпосередньо від ЄОВС).

У жовтні 1983 р. Рада прийняла новий регламент ЄСФ, який визначив пріоритетні напрями діяльності Фонду: освіта й пра-

цєвлаштування молоді молодше 25 років (3/4 ресурсів ЄСФ); допомога регіонам з несприятливими умовами.

Протягом 1974—1984 рр. Співтовариство досягло певних успіхів у соціальній сфері. Було створено кілька соціально орієнтованих організацій: Європейський центр розвитку професійної освіти (Берлін, 1975 р.); Консультативний комітет із питань безпеки, гігієни й охорони здоров'я на робочому місці (Брюссель, 1974 р.); Інститут із питань поліпшення умов життя й праці (Дублін, 1975 р.). Низка директив була прийнята з метою гармонізації законодавства держав-членів у сфері умов праці та колективних звільнень (1975), зрівняння у правах жінок і чоловіків у сферах зайнятості, освіти, умовах праці (1976). Були профінансовані соціальні програми ЄЕС: боротьби з бідністю, охорони й гігієни праці (1978, 1984), сприяння робітникам-мігрантам (1976).

У червні 1981 р. Ф. Міттеран на засіданні Європейської Ради у Люксембурзі закликав до розбудови “європейського соціального простору”. Однак соціальний діалог на наднаціональному рівні (участь соціальних партнерів у процесі прийняття рішень економічного й соціального характеру) залишався заблокованим. Тристороння конференція у квітні 1980 р. не мала продовження. Постійний комітет зайнятості не став місцем для підготовки переговорів. Соціальну уніфікацію Співтовариства затримували суттєві структурні диспаритети між державами-членами, а також національні відмінності в характері участі представницьких організацій у керівництві соціальними відносинами.

Започаткування регіональної політики Співтовариства

Римський договір не передбачав специфічної регіональної політики. Водночас політика Співтовариства завжди мала регіональний вимір. Гарантійна секція ЄСРГФ звертала увагу на проблемні регіони, зокрема гірські (квітень 1975 р.) і середземноморські (квітень 1978 р.). Регіональну спрямованість мали чисельні заходи ЄОВС, ЄІВ, ЄСФ. Питання про необхідність проведення спільної регіональної політики було поставлене Великою Британією й Ірландією під час переговорів щодо їхнього вступу до Співтовариства. Велика Британія висловила

бажання, щоб її фінансові витрати на ССП компенсувалися виплатами Співтовариства на реконверсію проблемних регіонів. З іншого боку, Італія звернула увагу на відсутність у бюджеті ЄЕС, у супереч положенням Преамбули Римського договору, видатків на подолання відсталості проблемних регіонів. На Паризькому саміті (жовтень 1972 р.) було погоджено питання про необхідність проведення спільної регіональної політики і зобов'язано Комісію створити до 31 грудня 1973 р. Фонд регіонального розвитку, фінансований з бюджету Співтовариства. У 1975 р. після тривалих дискусій було засновано два нові органи ЄЕС: Комітет з регіональної політики (КРП) і Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР). КРП, який складався з компетентних функціонерів держав-членів і представників Комісії, мав координувати національну регіональну політику і давати оцінку її відповідності цілям Співтовариства. ЄФРР, створений 18 березня 1975 р., мав у своєму розпорядженні 4,8 % бюджетних видатків (1975) для досягнення насамперед двох цілей: подолання структурного відставання проблемних регіонів (протягом 1975—1977 рр. 40 % коштів із відповідних витрат Фонду отримувала Італія); боротьби з наслідками дезіндустріалізації (Велика Британія отримувала 28 % відповідних видатків). Заходи ЄФРР обмежувалися відшкодуванням державам-членам національних витрат на регіональну політику, обмежених установленими квотами. Національні уряди самостійно обирали напрями регіональної політики і спрямовували до Брюсселя докази сукупних видатків, які Комісія компенсувала на рівні, що не перевищував квоти. Комісія контролювала національні видатки, спрямовані на регіональний розвиток, з обов'язковим гарантуванням умов чесної конкуренції для підприємств Спільного ринку. З метою запровадження спільної регіональної політики Рада створила у 1978 р. “позаквотову секцію” ЄФРР (5 % видатків Фонду) для фінансування спеціальних програм. Фінансове сприяння з боку “позаквотової секції” ЄФРР отримували французька регіональна програма Великий Південь — Захід (1980), програми, які стосувалися металургії (1980), текстильної промисловості (1984), кораблебудування й рибальства (1980, 1985).

Економічна криза й розширення Співтовариства за рахунок Греції посилили диспаритети в регіональному розвитку Західної Європи. Територія ЄЕС все більше поділялася на зони прогресу й застою, здатні лише до різношвидкісної інтеграції, що суттєво стримувало розвиток євроінтеграційних процесів. У 1981—1984 рр. розрізнені напрями й інструменти регіональної політики ЄЕС були зведені воедино. Регламент від 19 червня 1984 р. надав новий вимір спільній регіональній політиці, зокрема посилилася координація спільної регіональної політики й відповідних національних політик, систему національних квот замінила система розміщення коштів ЄФРР, які зросли з 258 млн ЕКЮ у 1975 р. до 2175 млн ЕКЮ у 1985 р. Участь ЄФРР у регіональних програмах коливалася від 20 до 75 %, але найчастіше становила 50 % їхньої вартості. *Отже, у 1973—1985 рр. спільна регіональна політика отримала імпульс для подальшого розвитку: були визначені її цілі й принципи, створені інструменти реалізації.*

Розвиток науково-дослідної політики Співтовариства

14 січня 1974 р. відповідно до рішень Паризького саміту (жовтень 1972 р.) було засновано Комітет з наукових і технічних досліджень, відповідальний за визначення спільних цілей і координацію національних науково-дослідних політик. У 70-ті роки визначилися три форми науково-дослідницької діяльності Співтовариства.

Прямі дії — науково-дослідна діяльність у галузі термоядерного синтезу, яка проводиться в британському центрі Кулхемі, відкритому у квітні 1984 р. у рамках прийнятої Радою Міністрів у 1978 р. програми JET (Спільний європейський термоядерний реактор “Торус”). Ця форма діяльності здійснюється під керівництвом Комісії і цілком фінансується за рахунок бюджету Співтовариства.

Непрямі дії — науково-дослідна діяльність, яка здійснюється згідно з підготовленими Комісією і прийнятими Радою програмами досліджень. Дослідження здійснюються на базі національних дослідних центрів, університетів, підприємств, які виграли тендери, організовані Комісією. Основні критерії для вибору проектів — їх наукова й технологічна якість, значення

для розвитку фундаментальних досліджень, вплив на конкурентоспроможність європейських підприємств. Ця форма досліджень фінансується, як правило, на 50 % за рахунок бюджету ЄЕС і абсорбує більше 80 % фінансових ресурсів, спрямованих на науково-дослідну діяльність Співтовариства.

Спільні дії — координація Комісією національних науково-дослідницьких політик. У цьому випадку Співтовариство лише визначає рамки дій, в яких дослідницькі центри держав-членів вільно діють. Координація дає змогу визначати спільні цілі науково-дослідної діяльності держав-членів, запобігати її дублюванню, широко поширювати результати досліджень. Комісія концентрує зусилля на полегшенні обміном науковою інформацією (публікації, переклади, наукові конференції тощо).

В умовах економічної кризи зростала увага Співтовариства до науково-технічної сфери. У липні 1978 р. держави — члени ЄЕС прийняли програму FAST із фінансуванням у розмірі 4,4 млн розрахункових одиниць для вивчення впливу нових технологій на зайнятість, зовнішню торгівлю, життєдіяльність суспільства. Суттєво зросли асигнування ЄЕС на науково-дослідну діяльність: за 1971—1984 рр. вони збільшилися з 65 млн до 1 307 млн ЕКЮ, хоч їхня частка в бюджетних витратах не перевищувала 2,5 %. Водночас 70 % витрат Співтовариства на науково-дослідну діяльність зосереджувались у сфері енергетичних досліджень, зокрема ядерних, тоді як лише 14 % відповідних витрат призначалося дослідженням у сфері охорони здоров'я й довкілля, 9 % — дослідженням у сфері промисловості.

На початку 80-х років стає реальністю відносне відставання Співтовариства від США та Японії в розвитку новітніх галузей промисловості й у промисловому використанні результатів наукових досліджень. Серед факторів відставання ЄЕС у науково-технічній сфері головну роль відігравали: роз'єднаність науково-дослідницької діяльності, яка мала наслідком розпорошення засобів і дублювання дослідницьких програм країнами-партнерами; відсутність необхідної конкуренції між дослідниками; недостатній рівень співробітництва між університетами, дослідними центрами й підприємствами, що перешкоджало поширенню результатів науково-дослідної діяльності тощо.

28 червня 1983 р. Європейська рада зробила вирішальний крок у розвитку європейських досліджень, прийнявши принцип чотирьохрічних рамкових програм діяльності у сфері НДДКР і технології. У рамковій програмі були сформульовані спільні цілі досліджень, визначені фінансові засоби, а також їх розподіл між основними напрямками досліджень. Асигнування на першу програму (1984—1987) становило 3 750 млн ЕКЮ. Рамкова програма об'єднувала низку спеціальних програм, які могли бути продовженими у випадку позитивної оцінки їхніх результатів Радою Міністрів.

Першою спеціальною програмою, яка стала справжньою матрицею нових досліджень Співтовариства, була програма ESPRIT (Європейська стратегічна програма досліджень у сфері інформаційних технологій), прийнята Радою Міністрів 28 лютого 1984 р. Програма була розроблена Комісією за ініціативою дванадцяти найбільших підприємств Спільного ринку у сфері інформатики: Сіменс, Ніксдорф, Томсон, Філіпс, Оліветті, Плессі, ІКЛ та ін., які контролювали 70 % виробничих потужностей у галузі і першими відчули загрозу відставання ЄЕС в інформатиці. У програмі ESPRIT були визначені завдання, які необхідно було вирішити: забезпечити промисловість Співтовариства новітньою елементною базою, необхідною для підтримки її конкурентоспроможності; стимулювати співробітництво компаній і науково-дослідних установ країн-учасниць щодо проведення фундаментальних досліджень у сфері інформаційних технологій; сприяти розробці і впровадженню західноєвропейських стандартів і норм у сфері інформаційної технології. Програма, розрахована на 10 років (1984—1993), передбачала здійснення досліджень у трьох головних сферах: мікроелектроніці, технології програмного забезпечення, системної обробки інформації.

Науково-дослідні програми Співтовариства спрямовані перш за все на стимулювання співробітництва між підприємствами й науково-дослідницькими інститутами. Вони дозволяють об'єднати ресурси і встановити спільні норми на стадії попередніх досліджень, а також сприяють географічній мобільності науковців і студентів.

5.3. Вимоги Великої Британії і Європейське Співтовариство

Початок переговорів з приводу перегляду умов участі Великої Британії у ЄЕС

Вступ Великої Британії до Європейського Співтовариства збігся у часі з початком першої у повоєнний час світової економічної кризи. Політичні та суспільні кола пояснювали економічні труднощі Великої Британії, зокрема зростання інфляції й безробіття, її членством в ЄЕС. Ліве крило лейбористів, профспілки вимагали виходу Великої Британії зі Співтовариства, вважаючи, що засади його функціонування не сумісні з британською демократичною системою і не відповідають соціальним орієнтирам національних партій. На з'їзді Лейбористської партії в жовтні 1973 р. лідеру лейбористів Гарольду Вільсону вдалося уникнути голосування щодо резолюції з приводу виходу Великої Британії з Європейського Співтовариства. Щоб зберегти єдність партії і використати питання членства Великої Британії в ЄЕС як засіб для перемоги на майбутніх парламентських виборах, Г. Вільсон зорієнтував дебати на умови вступу Великої Британії до ЄЕС, прийняті урядом консерваторів Е. Хіта.

1 квітня 1974 р. після перемоги на парламентських виборах уряд лейбористів поставив питання про перегляд умов Договору 1972 р. про вступ Великої Британії до Європейського Співтовариства. Британський уряд вимагав збереження преференційних торговельних відносин із Британською Співдружністю, збільшення субсидій ЄЕС на розвиток регіонів Великої Британії з несприятливими умовами, зниження цін на сільськогосподарську продукцію з метою задоволення інтересів британських споживачів і, головне, полегшення фінансових внесків країни в бюджет Співтовариства. Рішуча відмова партнерів Великої Британії піти на перегляд Договору 1972 р. змусила британський уряд погодитися з тим, що проблему можна вирішити шляхом реконструкції спільних політик у межах наявних інститутів. Також вдалося досить швидко врегулювати деякі

суперечливі питання у відносинах Великої Британії з Європейським Співтовариством. Так, Ломейська конвенція від 28 лютого 1975 р. надала статус асоційованого членства 21 колишній британській колонії, що дало можливість вирішити проблему преференційної торгівлі Великої Британії з країнами Британської Співдружності. Досягнення згоди полегшило рішення Паризького саміту (грудень 1974 р.) щодо заснування ЄФРР з наданням Великій Британії 28 % коштів Фонду. Нарешті, в результаті коливання світових цін на пшеницю й цукор у 1973—1974 рр. останні перевищили відповідні ціни в ЄЕС.

Таким чином, переговори сконцентрувалися лише навколо проблеми врегулювання бюджетних внесків Великої Британії. Британський уряд порівнював частку країни у прибутковій частині бюджету Співтовариства з її часткою у ВВП держав — членів ЄЕС і вважав неприпустимим, що Велика Британія — країна, яка мала рівень ВВП у перерахунку на одну особу нижчий від середнього у Співтоваристві, змушена сплачувати більші за багатших партнерів бюджетні внески. Для тиску на партнерів прем'єр-міністр Г. Вільсон повідомив, що результати переговорів будуть винесені на референдум про членство Великої Британії в Європейському Співтоваристві, проведення якого вимагали ліві лейбористи на чолі з Тоні Бенном. Партнери Великої Британії вважали, що її вихід зі Співтовариства створить складніші проблеми, ніж поступки з їхнього боку. 11 березня 1975 р. Європейська Рада в Дубліні прийняла запропонований Комісією “механізм корекції”, який мав застосовуватися для всіх держав-членів протягом семирічного експериментального періоду, хоча на практиці він стосувався лише Великої Британії. Прийнятий механізм передбачав корекцію двох третин різниці між коштами, які держава вносила в бюджет ЄЕС, і коштами, які вона з нього отримувала. На пропозицію ФРН відшкодування досягало 250 млн розрахункових одиниць, тоді як бюджет не перевищував 8 млрд розрахункових одиниць, у подальшому розмір корекції міг досягати 3 % поточного бюджету. Застосування “механізму корекції” підпорядковувалося двом умовам: по-перше, відсоток держави в бюджетних надходженнях мав перевищувати її відсоток у загаль-

ному ВВП Співтовариства, по-друге, економічна ситуація в державі мала бути визнана несприятливою, що підпорядковувалося трьом критеріям:

- ВВП на одну особу держави мав бути нижчим 85 % від середнього у Співтоваристві;
- рівень зростання ВВП мав бути нижчим 120 % від середнього у Співтоваристві;
- значний дефіцит поточного платіжного балансу.

Велика Британія висловила протидію застосуванню останнього критерію, оскільки передбачала значне зростання експортних надходжень за рахунок нафти Північного моря. Країни-партнери погодилися, що механізм корекції функціонуватиме у випадку профіциту платіжного балансу країни, але за таких умов урахувуватиметься лише частка виплат ПДВ, а не всіх трьох джерел бюджетних надходжень. За таких умов порівнювалася частка Великої Британії у внесках ПДВ держав — членів ЄЕС до її частки у ВВП Співтовариства. Прийнятий “механізм корекції” мав замало шансів, щоб бути застосованим на практиці, але став аргументом для громадян Великої Британії сказати “так”, коли вирішувалось питання її членства в Співтоваристві під час референдуму 5 червня 1975 р. Незважаючи на те, що більшість лейбористів агітувала за вихід Великої Британії зі Співтовариства, 67,2 % британців із 64,5 % тих, хто брав участь у голосуванні, висловилися на користь членства в ЄЕС.

Однак і після референдуму позиція Великої Британії в багатьох питаннях політики ЄЕС залишалася неконструктивною. Вона протистояла створенню Європейської валютної системи, оскільки не бажала втратити суверенітет у сфері макроекономічної політики й ускладнити відносини зі США. Наприкінці 1978 р. зайшли у глухий кут переговори з приводу “блакитної Європи”, які велися з 1977 р. Велика Британія і надалі використовувала дискримінаційні заходи проти континентальних рибалок, в яких була звинувачена Судом Європейських Співтовариств у липні 1980 р. Нарешті, Велика Британія протистояла спробам зменшити ВКС, які забезпечували для вітчизняних споживачів дешеві продукти харчування.

Остаточне врегулювання бюджетних вимог Великої Британії

У 1979—1980 рр. ситуація у Співтоваристві знову загострилася у зв'язку з новими вимогами Великої Британії щодо зменшення її бюджетних внесків. У 1979 р. “механізм корекції” втратив сенс, оскільки платіжний баланс Великої Британії став позитивним, до того ж ревальвація фунта стерлінгів трансформувала ВКС негативні, які зменшували для Великої Британії вартість ССП, у ВКС позитивні. За підрахунками британських урядовців на 1980 р., після закінчення семирічного перехідного періоду, внески Великої Британії мали становити близько 20 % прибуткової частини бюджету ЄЕС, тоді як ВВП Великої Британії не перевищував 16 % загального ВВП Співтовариства і на її частку припадало лише 9 % видатків ЄЕС. Значний розмір британських внесків зумовлювався такими причинами: по-перше, імпорт Великої Британії з третіх держав значно перевищував імпорт з держав — членів ЄЕС, тому вона вносила в бюджет Співтовариства четверту частку від СМТ, отриманого державами — членами ЄЕС. По-друге, Велика Британія сплачувала 19 % усіх імпортних компенсаційних зборів на сільськогосподарські товари, оскільки продовжувала закуповувати сільськогосподарську продукцію в США і країнах Співдружності. По-третє, Велика Британія вносила 17,4 % трансферів ПДВ з огляду на високий споживчий рівень її населення. Новий прем'єр-міністр Великої Британії, консерватор Маргарет Тетчер започаткувала жорстку кампанію на користь “справедливого відшкодування”, що передбачало скорочення британських внесків і відповідне зростання внесків країн-партнерів, зокрема Німеччини, яка вже вносила до бюджету ЄЕС на 7 % більше, ніж отримувала, і Франції — основного одержувача коштів у межах ССП.

Переговори між Великою Британією та її партнерами проходили важко. Великій Британії рекомендували зменшити імпорт з третіх країн, що автоматично скоротило б її внески до бюджету Співтовариства. М. Тетчер, зі свого боку, піддавала гострій критиці надзвичайні витрати ССП і вимагала їх зменшення поряд з еквівалентним зростанням інших витрат Співтовариства (ЄСФ, ЄФРР), погрожуючи застосувати право вето

в Раді Міністрів під час щорічного прийняття інституційних цін на сільськогосподарську продукцію.

Констатуючи той факт, що в загальному сільськогосподарському імпорті Великої Британії частка продукції, виробленої в державах — членах ЄЕС, зросла з 33 % у 1972 р. до 43 % у 1978 р., Комісія запропонувала Великій Британії механізм корекції, який зменшував її внески в бюджет Співтовариства в 1980 р. на третину, що становило 520 млн ЕКЮ. Однак “залізна леді” відхилила всі пропозиції Комісії і підпорядковувала свою згоду на прийняття бюджету 1980 р. організації ринку яловичини й остаточній регламентації “блакитної Європи”. На засіданні Європейської Ради в Люксембурзі (27 квітня 1980 р.) М. Тетчер вимагала обмежити бюджетний дефіцит Великої Британії до 250 млн ЕКЮ протягом п’яти років. Рада Міністрів закордонних справ ЄЕС у Брюсселі (30 травня 1980 р.) домовилася зменшити внески Великої Британії з 1784 млн ЕКЮ до 609 млн у 1980 р. і з 2140 млн ЕКЮ до 730 млн у 1981 р. Різницю у 2585 млн ЕКЮ мали компенсувати партнери Великої Британії, зокрема ФРН і Франція.

У січні 1982 р. британський уряд знову поновив свої вимоги, наполягаючи на щорічній компенсації в розмірі 1400 млн ЕКЮ. Але розподіл сил у Співтоваристві на цей час змінився. Обраний 10 травня 1981 р. новий президент Франції Ф. Міттеран уважав за необхідне позбавити Велику Британію постійного статусу “винятку з правил” і визначити суму компенсацій, які б прогресивно скорочувалися. 18 травня 1982 р. Рада Міністрів прийняла рішення про інституційні ціни на сільськогосподарську кампанію 1982—1983 рр. кваліфікованою більшістю без згоди Великої Британії. З іншого боку, Фолклендська війна (квітень 1982 р.) дала нагоду партнерам Великої Британії продемонструвати солідарність з її зовнішньою політикою. Співтовариство надало моральну підтримку Великій Британії і застосувало ембарго проти Аргентини. 24 травня 1982 р. М. Тетчер задовольнилася компенсацією в розмірі 850 млн ЕКЮ. У цілому протягом 1981—1983 рр. Велика Британія отримала відшкодування у розмірі 3/4 своїх внесків до бюджету ЄЕС.

Бюджетне питання знову загострилося в 1983 р. у зв’язку з перспективою розширення Європейського Співтовариства за

рахунок держав Іберійського півострова, що зумовлювало значне зростання бюджетних видатків. Отже, треба було вибирати між глибоким реформуванням ССП і зростанням ресурсів ЄЕС. Урегулювання всіх цих питань вимагало конструктивної позиції Великої Британії. Франція була змушена пом'якшити власну позицію, що дало можливість Раді міністрів сільського господарства в Брюсселі (березень 1984 р.) прийняти рішення, які відкривали шлях до початку реформування ССП і досягнення компромісу в бюджетному питанні. Остаточна проблема бюджетного внеску Великої Британії була врегульована під час засідання Європейської Ради у Фонтенбло (25—26 червня 1984 р.). У 1984 р. Велика Британія отримувала компенсацію в розмірі 1 млрд ЕКЮ; в наступні роки Співтовариство компенсувало 66 % різниці між тим, що вносила Велика Британія до бюджету ЄЕС й отримувала з нього. Компенсація мала здійснюватись шляхом зменшення частки-квоти Великої Британії у виплатах ПДВ і зростанням частки-квоти інших держав-членів. ФРН удалося домогтися зменшення передбачених для неї внесків, що мала компенсувати Франція. Європейська Рада вирішила підвищити з 1 січня 1986 р. верхню межу ПДВ, який вносився до бюджету Співтовариства, від 1 до 1,4 %. З 1 січня 1988 р. верхня межа ПДВ могла бути встановленою одностороннім рішенням Європейської Ради на рівні 1,6 %.

Під час засідання Європейської Ради у Фонтенбло М. Тетчер представила документ під назвою "Європа — майбутнє", в якому висловлювалася проєвропейська орієнтація Великої Британії. Текст документа демонстрував, що для Великої Британії більше не було актуальним питання про її вихід зі Співтовариства. Водночас вона висловлювалася на користь лібералізації його спільної політики. На думку британської сторони, Співтовариство мало відмовитися від проведення централізованої секторальної політики, керованої брюссельською бюрократією. Таким чином, Велика Британія отримала урок з 50-х років, коли вона намагалася протистояти євроінтеграційним процесам, і не хотіла повторювати ті ж помилки.

Досягнута у Фонтенбло домовленість задовольняла Велику Британію і могла розглядатись як завершення переговорного процесу, розпочатого нею в 1974 р. *Велика Британія проде-*

монструвала, що для захисту національних інтересів держава-член може домогтися зміни принципів ЄЕС у провідних сферах діяльності Співтовариства. Так, у сфері бюджетного фінансування Велика Британія домоглася анулювання принципу фінансової солідарності й упровадження принципу автоматичної корекції внесків держав-членів у бюджет Співтовариства. У сфері сільського господарства Велика Британія змусила партнерів відмовитися від принципу автоматичних інтервенцій і необмеженої цінової підтримки для гарантування прибутків сільськогосподарських виробників.

5.4. Початок розширення Європейського Співтовариства на південь

Політичні чинники нового розширення Європейського Співтовариства

Невдовзі після завершення першого розширення на північ, пов'язаного зі вступом до Європейських Співтовариств Великої Британії, Данії та Ірландії, постало питання про необхідність нового розширення, цього разу на південь. До середини 70-х років країни Середземноморської Європи, за винятком Італії, залишалися поза європейським інтеграційним процесом. В Іспанії та Португалії панували диктаторські режими, що робило неможливим будь-які переговори про їхній вступ до ЄС. Стосовно інших країн регіону, то їхні можливості членства в ЄС обмежувались досить низьким рівнем економічного розвитку. І хоча ці країни були пов'язані з ЄС системою угод про асоційоване членство (Греція — від 9 липня 1961 р.; Туреччина — 12 вересня 1963 р.; Мальта — 5 грудня 1970 р.; Кіпр — 9 грудня 1972 р.), на початковому етапі формування комунітарних зовнішніх зв'язків більшість цих угод розглядалася Співтовариством не стільки як перший крок до повноправного членства, скільки як можливість надати відносинам із країнами, що практично не мали реальних можливостей стати членами Співтовариства, певної форми. Винятком можна вважати асоційовані угоди з Грецією та Іспанією, текст яких передба-

чав можливість повноправного членства в ЄС, хоча й без конкретних термінів.

На початку 70-х років ситуація кардинально змінилася. Підписані ЄС угоди про асоційоване членство дали можливість цим країнам не тільки отримати значну фінансову допомогу, а й домогтися поступової лібералізації торгівлі з країнами Співтовариства. Так, враховуючи приклад Великої Британії, яка була основним споживачем сільськогосподарського експорту Іспанії, остання, подавши в 1962 р. заявку на асоційоване членство, отримала 70 % знижки на тарифи ЄС для іспанських промислових товарів та 40 % — на цитрусові продукти. І хоча угода була підписана лише в 1970 р., вона мала виняткове значення для розвитку відносин між Іспанією та ЄС у сфері лібералізації та гармонізації тарифів та квот, що сприяло іспанському експорту до країн Співтовариства. Після вступу до ЄЕС Великої Британії, Данії і Ірландії, чії ринки до цього моменту були повністю відкриті для іспанського експорту, були розпочаті переговори про перегляд деяких умов угоди про асоціацію.

Щодо Греції, то її основна мета полягала в участі в інституціональному регулюванні спільної сільськогосподарської політики ЄС та її гармонізації з національною сільськогосподарською політикою. Саме тому угоди про асоціацію розглядалися керівництвом Греції як перший крок на шляху повноправного членства в ЄС. Після встановлення у Греції у квітні 1967 р. диктаторського “режиму полковників”, ЄС “заморозило” виконання умов угоди про асоціацію, намагаючись так чинити певний тиск на новий уряд з метою відновлення демократичних свобод у країні.

Португалія не мала протягом тривалого часу угоди про асоціацію з ЄС і її політика стосовно Співтовариства значною мірою перебувала під впливом Великої Британії, з якою її пов'язували тісні торгові відносини. Саме цей факт пояснює, що Португалія стала однією з країн — засновниць ЄАВТ у 1960 р., а в 1961 р., після першого звернення Великої Британії про вступ до ЄЕС, вона направила до ЄК меморандум із проханням зберегти доступ португальських товарів на ринки Великої Британії та Данії. З 1 січня 1973 р. Португалія стає одним із

членів зони вільної торгівлі, утвореної в результаті підписання спеціальної угоди між розширеним Співтовариством та країнами ЄАВТ. Угода передбачала ліквідацію всіх бар'єрів для португальського експорту в ЄС починаючи з 1977 р.

Падіння диктаторських режимів у Греції, Іспанії та Португалії в 1974—1975 рр. усунуло важливі політичні перешкоди на шляху вступу цих країн до Європейських Співтовариств. Падіння “режиму полковників” у Греції в липні 1974 р. та демократизація політичної системи не лише сприяли відновленню функціонування угод про асоціацію, а й створили додаткові передумови політичного характеру для формування європейського вибору Греції. Значною мірою це було зумовлено також тим, що прихід до влади демократичного уряду К. Караманліса супроводжувався ускладненням міжнародного становища Греції внаслідок інтервенції Туреччини проти Кіпру. Загострення відносин Греції із Туреччиною і США та її подальший вихід із військової організації НАТО значно посилили європейський вектор зовнішньої політики. Вже 12 червня 1975 р. уряд Греції звернувся з проханням про вступ до ЄЕС. 28 березня 1977 р. із заявою на вступ до ЄЕС звернулася Португалія, 27 липня 1977 р. — Іспанія.

Позиція країн Співтовариства щодо нового розширення була в цілому позитивною, хоча завдання, вирішення яких вони пов'язували з цим процесом, не завжди збігалися. В цьому плані можна виокремити два основні підходи: прихильників інтеграції, або так званих інтеграціоналістів, та прихильників “вільної торгівлі”. Найбільше занепокоєння щодо розширення висловлювали саме “інтеграціоналісти”. Виступаючи за поглиблення інтеграції, вони розглядали розширення як перешкоду активному розвитку цього процесу. Представники малих держав — членів ЄЕС висловлювали побоювання, що прийняття нових членів послабить основні комунітарні інституції, що призведе як до гальмування інтеграції, так і до можливого домінування великих держав у Співтоваристві. Так, на одній з офіційних зустрічей міністрів закордонних справ у Лідз Кестлі Гастон Торн зазначив із цього приводу: “З географічного погляду Європа виграє, але водночас ми зіткнемося з питанням природи цієї Європи. Чи пожертвуємо ми єдністю заради

географічного розширення? Розширення тільки ускладнить можливості спільної політики та примусить Співтовариство обмежити сфери, в яких вона могла б застосовуватися”.

Підтримуючи загалом план розширення, позицію Г. Торна щодо його поспішного втілення в життя поділяли Ірландія, Нідерланди, Бельгія, Данія. Намагаючись обмежити можливі негативні наслідки розширення на інтеграційний процес, представники цих країн висловлювались за збереження та максимальне розширення федеративних принципів європейського будівництва насамперед за рахунок зростання повноважень Європейської Комісії та розширення сфери застосування принципу більшості.

Більш оптимістично перспективи розширення бачило керівництво Франції. Критично оцінюючи функціонування інституцій Співтовариства як до першого розширення, так і після, президент Франції В.Ж. д'Естен розглядав прийняття нових держав до ЄЕС як фактор, що мав прискорити їх реформування та поліпшити їх діяльність. Говорячи про можливість функціонування інституцій Співтовариства з 12 членами, В.Ж. д'Естен зазначав, що “вони були засновані для шістьох членів і не почали працювати краще з дев'ятьма... Розширення забезпечує нам можливість розглянути шляхи поліпшення їх функціонування”. Для оцінки подальших інституційних реформ та вироблення рекомендацій, які були б доцільними у використанні щодо Європи з 12 членами, президент Франції запропонував сформувати комітет у складі трьох досвідчених політиків. Такий комітет зрештою заснований Європейською Радою 5 грудня 1978 р. Вступ середземноморських країн, на думку французького керівництва, мав відновити рівновагу в ЄЕС, порушену після першого розширення на Північ.

Стосовно Великої Британії, то її ставлення до цього питання було відоме ще до проголошення офіційної позиції. Для Великої Британії розширення географічних меж Співтовариства завжди було пріоритетним порівняно з інтеграційними процесами. Міністр закордонних справ Великої Британії Ентоні Кросланд, виступаючи перед іноземними журналістами в Лондоні 8 листопада 1976 р., зазначав, що “розширення без сумніву стане вирішальним фактором розвитку Співтовариства як

зсередини, так і ззовні до кінця століття”, а труднощі, що могли виникнути з цього приводу, “будуть щиро компенсовані політичною вигодою”.

Важливу роль у підтримці ідеї розширення поряд з об’єктивними політичними моментами відіграли такі суб’єктивні фактори, як тісні взаємозв’язки між провідними політичними партіями країн ЄЕС та політичними силами, що прийшли до влади в Греції, Іспанії та Португалії. Так, формування соціалістичного уряду в Португалії на чолі з Маріо Соаресом активно підтримували СДП Німеччини й особисто Віллі Брандт. Президент Франції В.Ж. д’Естен підтримував тісні дружні стосунки з королем Іспанії Хуаном Карлосом та прем’єр-міністрами Іспанії Адольфо Суаресом і Греції Константином Караманлісом.

Економічні фактори розширення Європейського Співтовариства

Для промислово розвинених країн Співтовариства були також економічні причини підтримувати нове розширення. Високий технологічний рівень промислового виробництва практично повністю робив неможливою майбутню конкуренцію з боку нових держав. Одночасно розвиток промисловості в цих країнах відкривав нові можливості для розширення інвестиційного ринку та ринку товарів. Країни-кандидати були потенційними імпортерами як промислової продукції, так і деяких продуктів сільського господарства, насамперед французьких молочних продуктів, м’яса та зернових.

Однак в економічній сфері було більше проблем, аніж переваг. Рівень національного продукту та середня заробітна плата в країнах-кандидатах були значно нижчими, ніж у дев’яти країнах ЄЕС, рівень інфляції більший, а національна валюта — слабша. Необхідні були значні структурні реформи економіки цих країн, що потребувало б додаткових фінансових витрат із боку Співтовариства. І хоча в економічному плані претенденти на вступ були значно слабкіші від дев’яти країн ЄЕС, проблема конкуренції неминуче виникала. Насамперед йшлося про дешеве виробництво в Іспанії, Португалії та Греції вина, фруктів та овочів. Тому основні виробники цієї продукції в ЄЕС —

Франція та Італія — вважали за необхідне провести попередню адаптацію сільськогосподарського виробництва трьох середземноморських країн до комунітарних вимог. Щодо промислового виробництва, то в деяких галузях, таких як металургійна промисловість, кораблебудування, текстильне виробництво, малі та середні підприємства країн-кандидатів склали значну конкуренцію країнам ЄЕС. Крім того, різниця в рівнях життя та заробітної платні в умовах вільного пересування робочої сили неминуче призвела б до зростання безробіття в країнах ЄЕС.

Були також проблеми структурно-інституціонального характеру. Нове розширення загрожувало послабити інституціональну структуру Співтовариства, зробивши її більш громіздкою. Збереження принципу однакості за збільшення кількості членів Співтовариства до дванадцяти могло призвести якщо не до повного блокування, то до значного гальмування механізму прийняття рішення. Необхідно було переглянути механізм голосування, повертаючись до передбаченої ще Римськими договорами процедури поступового переходу до прийняття рішень більшістю голосів. Це питання було одним із найскладніших, оскільки вимагало перегляду умов Люксембурзького компромісу 1966 р., гарантом якого виступала Франція.

Складність проблем, що виникали, робила досить складним одночасний вступ трьох нових країн до Співтовариства. Найменше труднощів було зі вступом до ЄЕС Греції. Її економіка була достатньо підготовлена асоційованим членством, а її кандидатуру активно підтримувала з політичних мотивів Франція, а з економічних — Німеччина. Саме Франція, намагаючись поєднати активну підтримку процесу розширення ЄЕС на південь з енергійним захистом секторальних інтересів національної економіки, виступила з ініціативою обговорення умов вступу окремо з кожною країною-кандидатом.

28 січня 1976 р. Європейська Комісія після досить тривалих дискусій висловила позицію з приводу розширення. Основна вимога ЄК для позитивного вирішення питання полягала в необхідності обов'язкового прийняття стратегії, що передувала вступу до того, як розпочнуться конкретні переговори щодо пе-

рехідного періоду. Основна увага мала приділятися вирішенню трьох основних питань. Перше стосувалося нормалізації відносин між Грецією та Туреччиною. У зв'язку з цим відхилення Європейським Співтовариством аналогічної заявки Туреччини про вступ до ЄЕС із причини недостатнього рівня економічного розвитку супроводжувалося зобов'язанням Греції не використовувати в майбутньому права вето під час вступу Туреччини до ЄЕС. У другому питанні йшлося про економічні аспекти процесу вступу до ЄЕС. Насамперед це стосувалося структурної слабкості грецької економіки, особливо частки сільськогосподарського сектору в економіці, а також слабкості промислової бази. Третє питання стосувалося перспективи участі Греції в інтеграційних процесах ЄС та процедуру прийняття рішень. Європейська Комісія наполягала, щоб розширення ЄС не відбувалося за рахунок поглиблення інтеграційного процесу. Тому було запропоновано прискорити перехід до прямих виборів до Європейського Парламенту та формування Європейського валютного союзу.

Виконання перерахованих вище умов ЄК пов'язувала зі встановленням довступного перехідного періоду (*pre-accession period*), що мав вирішити важливіші питання, ніж у межах асоційованої угоди. Йшлося про впровадження завдання широкої економічної програми для Греції з використанням комунітарних структурних фондів, пристосування її соціально-правових структур до функціонування основних інституцій та механізму прийняття рішень ЄС. Пропозиції ЄК мали принципове значення для формування та вдосконалення механізму розширення Співтовариства. Оскільки цього разу, на відміну від першого розширення, йшлося про приєднання до ЄС країн зі слабким рівнем економічного розвитку, ЄК наполягала на встановленні в країнах-кандидатах відкритого за термінами періоду економічної та політичної конвергенції. Таке рішення мало бути прийнятим ще до початку переговорів про їхню повну інтеграцію до ЄЕС.

Пропозиції ЄК відхилила Рада Міністрів. Франція, підтримана пізніше Данією та Німеччиною, виступила проти ідеї введення додаткового перехідного періоду, який, на їх думку, значно затримав би процес адаптації нових членів до інтеграційно-

го процесу. 8 лютого 1976 р. Рада Міністрів одноставно проголосувала за негайний початок переговорів про вступ. Вирішальну роль у прийнятті такого рішення відіграли не стільки загальнокомунітарні інтереси, скільки мотиви політичного характеру. Уряд Німеччини вважав, що затримання обговорення заявки Греції на вступ до ЄЕС призведе до подальших негативних наслідків щодо участі останньої в НАТО. В умовах напруженої ситуації в регіоні Східного Середземномор'я переговори про повне членство в ЄЕС мали сприяти реінтеграції Греції в західну систему безпеки. Одночасно Співтовариство мало відіграти роль гаранта в підтриманні демократії у Середземноморському регіоні. Відкладення переговорів із Грецією могло також негативно вплинути на ситуацію в Іспанії та Португалії, де демократичні уряди мали ще досить слабкі позиції.

Переговори про вступ розпочалися 27 липня 1976 р. і ґрунтувалися на класичному комунітарному методі, що використовувався під час першого розширення в 70-ті роки. Він передбачав детальне вивчення Комісією та делегацією країни-кандидата комунітарних досягнень (*acquis communautaire*), визначення основних проблем їх імплементації та виявлення сфер, де необхідно впровадити перехідний період. Після цього відбувалися обговорення спільних позицій та пошук загального консенсусу. У випадку з Грецією, а пізніше і з Іспанією та Португалією, на ранній фазі переговорів виявився певний дисбаланс у стратегії переговорів. Незважаючи на зовні уявну солідарність ЄЕС стосовно вимог виконання країнами-кандидатами *acquis communautaire*, у Співтоваристві не було єдиного підходу щодо того, як цей процес мав здійснюватись. Рада Міністрів наполягала, щоб переговори з найважливіших проблем розпочиналися відразу, як тільки будуть вирішені технічні питання. Комісія вважала, що прогрес у технічних питаннях можливий лише після узгодження найбільш принципових моментів, які мають бути вирішені на політичному рівні. В результаті навіть через два роки після початку переговорів Співтовариство було не в змозі представити делегації Греції свою деталізовану позицію з проблеми сільського господарства.

Вступ Греції до Європейського Співтовариства

Щодо Греції, то її початкова позиція в переговорах з ЄЕС спиралась на тезу, що в основу переговорів про вступ мають бути покладені принципи Угоди про асоційоване членство. Саме на цьому підґрунті базувались вимоги грецької делегації щодо 22-річного перехідного періоду, обумовленого Грецією в цих Угодах.

Переговори, що розпочалися в липні 1976 р., завершилися підписанням в Афінах 28 березня 1979 р. договору про вступ Греції до ЄЕС. Передбачалося, що Греція стане повноправним членом Співтовариства з 1 січня 1981 р. Договором установлювався п'ятирічний перехідний період для сільського господарства, протягом якого мало бути забезпечене поступове вирівнювання цін на сільськогосподарську продукцію Греції з відповідними цінами Співтовариства. Лише узгодження цін на рибу та томати було пролонговане на 7 років. На вино, овочі та фрукти були встановлені компенсаційні податки, які мали ліквідувати різницю між національними й комунітарними цінами. Враховуючи вимоги виробників сільськогосподарської продукції середземноморських районів Франції та Італії, передбачалося впровадження контрольного механізму за цінами на відповідну продукцію Греції.

Стосовно промислової продукції, то за винятком 14 найменувань, передбачалося повне та негайне скасування всіх обмежувальних норм. Скасування митних тарифів мало відбутися у шість етапів протягом п'яти років. Досить складним питанням було вирішення проблеми вільного пересування робочої сили. Остерігаючись значного припливу дешевої робочої сили, Німеччина наполягла на збереженні деяких обмежень у цій сфері, які мали бути остаточно усунені лише через 7 років. Оскільки в Греції нараховувалося на той час 9,6 млн населення (серед якого лише 1/3 активного), ВВП становив лише половину середнього ВВП країн ЄЕС, а заробітна плата на промислових підприємствах — нижче 30 % відповідних показників у Співтоваристві, внесок Греції у бюджет ЄЕС коригувався так, що вона виступала чистим бенефіціантом. Наприклад, у 1981 р. Греція отримала з бюджету ЄЕС 80 млн ЕКЮ, а в 1985 р. — уже 500 млн ЕКЮ.

Ратифікація договору в країнах — членах ЄЕС відбулась без особливих перешкод, за винятком Франції, де більшість соціалістів та комуністів, які побоювалися втратити вплив у південних районах Франції (всього 204 депутати проти 264), проголосували проти. В самій Греції також не було єдності щодо ратифікації договору про вступ до ЄЕС. У парламенті Греції, попри загальне позитивне ставлення до участі у Співтоваристві, більше ста депутатів від Соціалістичної та Комуністичної партій виступили проти вступу до Спільного ринку.

Саме тому керівництво Греції на чолі з прем'єр-міністром Константином Караманлісом надавало такого великого значення швидким темпам переговорів з ЄЕС. Вирішення найскладніших питань передбачалося вже після вступу до Спільного ринку. Це прагнення ще більше зросло, коли аплікаційні заявки на вступ до Співтовариства були подані Іспанією та Португалією, що робило досить реальним перенесення вступу Греції на невизначений термін і автоматично посилювало позиції національних сил, опозиційних членству в ЄЕС. Захист життєвих національних інтересів, пов'язаний із модернізацією сільського господарства та промисловості, уряд Греції пов'язував із повним членством у Європейському Співтоваристві, що робило його позицію досить гнучкою. Аргументи щодо можливого обмеження національного суверенітету та іноземного втручання у внутрішні справи не змогли переважити економічну зацікавленість. Незважаючи на всі заходи уряду, переговори щодо вступу Греції до Співтовариства тривали 3 місяці і були значно довшими, ніж аналогічні переговори під час першого розширення.

Вступ Греції до Співтовариства мав принципове значення, оскільки не тільки передував подальшому розширенню ЄЕС на Середземноморський регіон, а й сприяв удосконаленню самого механізму розширення. Переговори щодо вільного пересування робочої сили та сільськогосподарської продукції були свого роду рететицією переговорів з Іспанією та Португалією. В цих переговорах основним захисником комунітарних досягнень виступила насамперед Європейська Комісія. З огляду на невдалий досвід переговорів із Великою Британією Комісія у Рекомендаціях попереджувала, що непідготовленість Греції до повноправного членства в ЄЕС завдасть збитків європейському

інтеграційному процесові. Рекомендації Комісії, які відповідали передусім інтеграційним інтересам Співтовариства і не враховували у повному обсязі інтереси окремих держав-членів, відхилила Рада Міністрів. *Переговори щодо вступу Греції до ЄЕС продемонстрували ефективність класичного методу розширення, який базувався на вимогах насамперед виконання країнами-кандидатами комунітарних правил та принципів під час перехідного періоду.*

5.5. Розвиток інституціональної системи Європейського Співтовариства

Формування нових європейських інституцій

Після першого розширення Європейського Співтовариства (1 січня 1973 р.) змінився кількісний склад інститутів ЄЕС, але функціональна рівновага між ними залишилася без змін. Рада Міністрів збільшилася з шести до дев'яти членів, змінилося співвідношення голосів: Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія мали відтепер по десять голосів кожна, Бельгія й Нідерланди — по п'ять, Данія та Ірландія — по три, Люксембург — два голоси. Була прийнята нова кваліфікована більшість — 41 на 58 голосів. Кількісний склад Комісії (дев'ять членів на 1970 р.) збільшився з приходом двох британських, одного датського й одного ірландського комісарів. У 1973 р. головою Комісії було призначено близького до Ж. Помпіду француза Ф.Х. Ортолі, в 1977 р. його замінив британець Рей Дженкінс — лейборист, прихильник європейської інтеграції. Кількісний склад Європейського Парламенту зріс до 198 депутатів за рахунок 36 британських, 10 датських і 10 ірландських представників. Число суддів у Суді Європейських Співтовариств зросло від семи до дев'яти. *Розширення Співтовариства з шести до дев'яти членів ускладнило функціонування інститутів ЄЕС, а також пошук консенсусу між державами-членами. В умовах економічної, енергетичної, фінансової кризи активізувалися пошуки шляхів поглиблення євроінтеграційних процесів, підвищення ефективності й демократичності його інститутів.*

Улітку 1973 р. Ж. Монне, розчарований динамікою розвитку розширеного Співтовариства, запропонував заснувати новий орган ЄЕС — “тимчасовий європейський уряд”, який би надав нового імпульсу євроінтеграційним процесам. Ж. Монне мав на увазі інституціоналізацію наявної практики проведення самітів голів держав і урядів, але під іншою назвою. Цей “тимчасовий уряд” мав регулярно збиратися (чотири рази на рік) з метою розбудови Європейського Співтовариства і його трансформації в Європейський Союз. Пропозиція Монне зацікавила Німеччину, Францію і Велику Британію, але країни Бенілюксу виявили занепокоєння перспективою домінування у новій інституції “великих” держав. До того ж висловлювалися застереження щодо можливої підміни наявних інститутів новим органом. Оскільки не було досягнуто згоди, саміт у Копенгагені (грудень 1973 р.) не прийняв рішення з цього питання, передбачалася лише можливість скликання самітів у випадку необхідності. Одночасне нагромадження проблем у Співтоваристві (фінансова криза, перше “нафтове потрясіння”, вимоги Великої Британії щодо перегляду умов її вступу до ЄЕС) загрожувало знову завести в глухий кут європейське будівництво. Ставало зрозумілим, що вирішення найважливіших питань Співтовариства вимагає безпосередньої участі “перших осіб держав”, тобто голів держав і урядів держав-членів. Рада Міністрів у традиційному складі, особливо коли вона складалася з керівників галузевих міністерств і відомств, не мала достатнього авторитету, і члени Ради Міністрів мусили погоджувати свої позиції й дії з вищим керівництвом держави. *Під час Паризького саміту (грудень 1974 р.), скликаного за ініціативою президента Франції В.Ж. д’Естена, було прийнято рішення про заснування Європейської Ради як найвищої політичної інстанції Співтовариства, компетенція якої охоплювала б усі сфери співробітництва партнерів.*

Європейська Рада була наступницею попередніх самітів голів держав і урядів¹ держав-членів, але, на відміну від них, її засідання мали відбуватися регулярно, тричі на рік або часті-

¹ У нарадах на найвищому рівні брали участь лише один глава держави — президент Франції, а також голови урядів інших держав-членів.

ше у випадку необхідності. Європейська Рада могла залучати до роботи міністрів закордонних справ і, для деяких питань, голову Комісії. Її роль полягала у спрямуванні й регулюванні євроінтеграційних процесів, вирішенні найважливіших питань, які стосувалися внутрішнього життя Співтовариства, політичних відносин між державами-членами, зовнішньополітичних відносин. Європейська Рада, з одного боку, продовжувала відігравати роль міжурядової конференції, де приймалися важливі рішення у сфері міжнародної політики, а з іншого — була інструментом, який визначав європейську архітектуру. Європейська Рада стала органом, який доповнив інституціональну систему, визначену установчими договорами, не обмежуючи повноважень інших інститутів ЄЕС і не підмінюючи їх. На засідання Європейської Ради виносилися загальні питання діяльності Співтовариств і нових сфер співробітництва держав-членів, які готувалися за участю Комісії. Рішення Європейська Рада приймає одноголосно, інколи засідання завершуються консенсусом, досягнення якого вимагає значних зусиль. Європейська Рада просуває вперед процес інтеграції за допомогою ініціатив, реалізацію яких доручає інститутам Співтовариства.

У діяльності Європейської Ради в другій половині 70—80-х років ключову роль відігравали франко-німецькі ініціативи (В.Ж. д'Естена — Г. Шмідта, потім Ф. Міттерана — Г. Коля). Водночас цей орган використовувався Великою Британією для тиску на партнерів з метою досягнення власних цілей. У другій половині 70-х — першій половині 80-х рр. Європейській Раді вдалося досягнути домовленостей щодо “коригувального механізму” (Дублін, березень 1975 р.), узгодити проблему загальних виборів до Європарламенту (Рим, грудень 1975 р., Брюссель, 1976 р.), досягти домовленостей щодо заснування ЄВС (Копенгаген, квітень 1978 р.) і встановлення верхньої межі імпорту нафти (Брюссель, 1984 р.), розв’язати питання британського внеску до бюджету Співтовариства, започаткувати реформування ССП (Фонтенбло, червень 1984 р.).

Паризький саміт дійшов згоди щодо необхідності поліпшення функціонування Ради Міністрів шляхом відмови від практики підпорядкування одноголосній згоді держав-членів рі-

шень з усього кола питань діяльності Співтовариства. Відтепер другорядні питання розглядалися на рівні *Комітету постійних представників* (КОРЕПЕР), що дало можливість суттєво розвантажити роботу власне Ради.

Брюссельський договір від 22 липня 1975 р. заснував Рахункову палату (Палату аудиторів), яка почала функціонувати в жовтні 1977 р. Члени Рахункової палати призначалися Радою Міністрів на шестирічний термін у кількості, яка відповідала числу держав — членів Співтовариства. Як один із найважливіших принципів діяльності Палати проголошувалась її незалежність: під час виконання обов'язків її члени не повинні були отримувати жодних інструкцій від національних органів влади. Рахункова палата зобов'язана здійснювати незалежний фінансовий контроль за всіма надходженнями й видатками Співтовариства та створених ним інститутів. Вона надає Європейському Парламенту і Раді Міністрів декларацію, яка засвідчує правильність усіх рахунків, законність усіх фінансових операцій. До обов'язків Палати належить установлення справжнього становища й забезпечення гласності у фінансовій сфері Співтовариства.

Під час засідання Європейської Ради у Фонтенбло (березень 1974 р.) було прийнято рішення про заснування двох комітетів ЄЕС:

- Комітету громадян Європи, зобов'язаного готувати й координувати заходи у справі активізації участі громадян держав-членів у європейському будівництві, а також вивчення питання європейського громадянства;
- Комітету з інституціональних питань, зобов'язаного готувати пропозиції з метою поліпшення функціонування європейського співробітництва, зокрема у сфері зовнішньої політики.

Перші прямі вибори до Європейського Парламенту

Під час Паризького саміту (1974 р.) було прийнято рішення про проведення загальних і прямих виборів до Європейського Парламенту. Заснування Європейської Ради зумовило зміну позиції Франції щодо принципів формування Європейського Парламенту. В.Ж. д'Естен погодився на прямі вибори до ЄП, чим поклав край 18-річному блокуванню своїми попередника-

ми ст. 138 Договору про ЄЕС. У січні 1975 р. Парламент представив проект, який передбачав установлення національних квот відповідно до кількості населення держав — членів ЄЕС, що, зокрема, надавало кількісну перевагу Німеччині перед Францією всупереч традиційному паритету, встановленому після 1950 р. для всіх європейських інститутів. Однак під час засідання Європейської Ради в липні 1976 р. канцлер Г. Шмідт заявив, що Німеччина не претендуватиме на більшу кількість мандатів, ніж матимуть інші “великі” європейські держави.

Акт про запровадження загальних прямих виборів депутатів Європейського Парламенту Рада Міністрів закордонних справ прийняла 20 вересня 1976 р. Акт установлював кількість євродепутатів у 410 осіб (434 після вступу Греції), які обиралися на п’ять років. Основою розподілу мандатів між державами-членами був головний критерій — чисельність населення. Щоб не допустити можливого диктату великих держав, розподіл мандатів не був прямо пропорційним кількості жителів держав-членів. Якщо євродепутат від Люксембургу представляв у середньому близько 60 000 жителів, то євродепутат від Німеччини — відповідно близько 700 000 жителів. Однак у Парламенті, обраному на прямих виборах, малі держави були представлені гірше, ніж у попередньому. Так, Бельгія й Нідерланди отримали по 10 нових мандатів, Данія — 6, Ірландія — 5. Водночас кількість євродепутатів від великих держав зросла з 36 до 81 особи.

Стаття 138 Договору про ЄЕС передбачила встановлення єдиного порядку проведення виборів у всіх державах-членах. Однак було прийнято рішення, що конкретний порядок проведення перших загальних виборів до Європейського Парламенту визначатиметься державами-членами самостійно. Нині більшість держав-членів використовує ту чи іншу модифікацію пропорційної виборчої системи, за винятком Великої Британії, де діє мажоритарна система голосування. Під час засідання Європейської Ради в Римі (1—2 грудня 1975 р.) було оголошено єдиним терміном проведення виборів травень — червень 1978 р. Однак перші прямі загальні вибори до Європейського Парламенту відбулися 7 і 10 червня 1979 р., оскільки процес ратифікації Акта національними парламентами, адап-

тація національних виборчих законодавств і поділ Великої Британії на територіальні виборчі округи також потребували певного часу.

В європейських виборах брали участь національні партії, об'єднані в досить слабкі структури конфедеративного характеру. Так, у 1974—1976 рр. було засновано Союз соціалістичних партій Європейського Співтовариства й Федерацію ліберальних, демократичних і реформістських партій центристського характеру. Християнські демократи сформували більш інтегровану Європейську народну партію (ЄНП), де рішення ухвалювалися більшістю голосів. Ці так звані європейські партії зазнавали труднощів під час опрацювання виборчих програм. До того ж під час виборчих кампаній до Європейського Парламенту домінували переважно ті самі питання, що і на виборах до національних парламентів. Під час першої виборчої кампанії до Європейського Парламенту лише ЄНП змогла прийняти відносно універсальну спільну платформу, тоді як соціалісти мали розбіжності в поглядах на роль Співтовариства і його інститутів. Вони не спромоглися виробити спільної програми й обмежилися лише закликами до виборців. Позиції європейських комуністичних партій щодо європейського будівництва значно відрізнялися: французькі комуністи залишалися ворожими Співтовариству, тоді як італійські комуністи підтримували західноєвропейські інтеграційні процеси. Інші великі національні партії залишалися автономними, зокрема британські консерватори або французькі голлісти, які демонстрували критичне ставлення до єдиної Європи.

Участь електорату в голосуванні була досить високою, хоч і дещо поступалась активності виборців під час національних виборів. Водночас цей показник значно відрізнявся в окремих державах, коливаючись між 91 % у Бельгії чи 86 % в Італії і лише 31,5 % у Великій Британії. Під час перших прямих виборів до Європейського Парламенту перемогу здобули соціалісти і християнські демократи, які разом отримали абсолютну більшість голосів. Нові депутати обрали своїм головою французького демократа С. Вея, якого на початку 1982 р. замінив нідерландський соціаліст П. Данкерт. Європарламентарі об'єдналися в сім транснаціональних політичних груп, використовуючи по-

передній досвід спільної Асамблеї. Регламент передбачав, що для утворення парламентської групи була необхідною участь 10 депутатів, обраних у трьох різних державах, 15 депутатів із двох держав чи 21 депутата з однієї країни.

Вибори депутатів безпосередньо населенням сприяли підвищенню престижу й легітимності Європейського Парламенту, зростанню інтересу суспільних кіл держав-членів до проблем європейського будівництва, наблизили європейців до справ Співтовариства. Прямі вибори сприяли підвищенню статусу, а також професійного й політичного рівнів євродепутатів, а отже, підвищенню рівня й активності Європарламенту в цілому. Відмова від принципу, згідно з яким член Європарламенту мав спочатку стати депутатом національного парламенту, сприяла появі когорти політиків європейського рівня, які спеціалізувалися у справах Співтовариств і не залежали у своїх діях від національних парламентів. Повноваження обраного на загальних виборах Парламенту залишалися досить обмеженими: консультативні й контролюючі функції, визначені Римським договором; бюджетні повноваження, досягнуті частково в 1970 р. і посилені в 1975 р.; відсутність законодавчих повноважень. Водночас, з огляду на посилення легітимності Європейського Парламенту, парламентарі розраховували на розширення його ролі в конкуренції з Радою Міністрів, зокрема досягнення законодавчих повноважень.

Бюджетні можливості Європейського Парламенту були посилені Брюссельським договором від 22 липня 1975 р. Нова бюджетна процедура набула чинності 1 червня 1977 р. (табл. 5.2). Парламент уперше використав нові повноваження в грудні 1979 р., відхиливши проект бюджету 1980 р. Парламент вимагав збільшення необов'язкових витрат за рахунок скорочення фінансування ССП. Бюджет було остаточно прийнято лише 6 липня 1980 р. після тимчасового врегулювання питання британського внеску. Таким чином, надання Європейському Парламенту права відхилення проекту бюджету в цілому зробило вагомішою його роль у бюджетному процесі. Однак Парламент міг лише вимагати представлення нового проекту бюджету ЄЕС і не мав повноважень на його самостійне опрацювання й затвердження.

Таблиця 5.2. Бюджетна процедура згідно з Брюссельським договором від 22 липня 1975 р.

Фази бюджетного процесу	Термін виконання	Інститут, відповідальний за виконання процедури	Зміст бюджетного процесу
1	1 липня — 1 вересня	Комісія	Підготовка передпроекту надходжень і видатків на наступний рік
2	1 вересня — 5 жовтня	Рада Міністрів	Вивчення передпроекту, внесення поправок, трансформація передпроекту в проект
3	Протягом 45 днів після отримання проекту	Європейський Парламент	Вивчення проекту бюджету в першому читанні, внесення поправок щодо необов'язкових витрат, пропозиції змін щодо обов'язкових витрат; відсутність парламентських поправок протягом 45 днів означає остаточне прийняття бюджету
4	Протягом 15 днів після отримання проекту	Рада Міністрів	Друге вивчення проекту бюджету з парламентськими змінами й доповненнями, його затвердження або розробка нового проекту; рішення з цих питань приймаються кваліфікованою більшістю
5	20 грудня	Європейський Парламент	Друге читання Проекту бюджету; остаточне прийняття бюджету в цілому; внесення змін і доповнень до необов'язкових витрат більшістю у 3/5 голосів (збільшення цієї категорії витрат обмежено встановленим максимальним рівнем) або відхилення проекту бюджету в цілому більшістю у 2/3 голосів з огляду на важливі причини

Доповідь Л. Тіндеманса

Під час Паризького саміту (грудень 1974 р.) знову постало питання трансформації Європейського Співтовариства в Європейський Союз. Було прийнято рішення доручити прем'єр-міністрові Бельгії Лео Тіндемансу провести широкі консультації серед політичних, економічних, інтелектуальних кіл держав — членів Співтовариства й підготувати доповідь щодо параметрів майбутнього Європейського Союзу і практичних заходів для його створення. Л. Тіндеманс надав доповідь Європейській Раді 29 грудня 1975 р. Він рішуче дистанціювався від пропозицій федералістського характеру, які надходили протягом року від Європейського Парламенту й Комісії. Ці рекомендації передбачали створення європейської виконавчої влади наднаціонального характеру і двопалатного парламенту із законодавчими повноваженнями.

Л. Тіндеманс, наголосивши на особистій прихильності до федералістського бачення майбутнього європейської архітектури, пропонував будувати Європейський Союз не шляхом прийняття нових установчих договорів (конституціоналістський метод), а посиленням наявних інститутів і розвитку політичного співробітництва (функціоналістський підхід). Механізми політичного співробітництва й механізми Співтовариств, на його думку, мали розвиватися в єдиних інституціональних рамках. Він пропонував розширити виконавчі повноваження Комісії, підвищити авторитет її Голови, який би обирався Європейським Парламентом і міг самостійно призначати членів Комісії після консультацій з Радою Міністрів. Л. Тіндеманс пропонував надати законодавчі повноваження Парламенту, обраному на прямих загальних виборах, і розвивати мажоритарне голосування в Раді Міністрів. Червоною ниткою крізь доповідь проходила думка про необхідність трансформації Співтовариств у “єдиний центр” прийняття рішень з найважливіших економічних і політичних питань. Автор доповіді висловився на користь заснування у визначені терміни економічного й валютного союзу, поглиблення спільної структурної політики. Л. Тіндеманс також вважав, що Співтовариство має виступати більш згуртовано на міжнародній арені і проводити

спільну оборонну політику. Водночас у питаннях безпеки автор обмежився лише двома конкретними пропозиціями:

- організація регулярного обміну думками з приводу “специфічних питань у сфері оборони”, а також “європейських аспектів багатосторонніх переговорів про безпеку”;
- організація співробітництва в межах Європейського Співтовариства у сфері виробництва озброєнь, заснування європейського агентства озброєнь.

Л. Тіндеманс запропонував із метою активізації інтеграційних процесів застосувати принцип “Європи двох швидкостей”, виокремивши з кола держав-членів групу країн, готових і здатних до прискорених кроків на шляху валютної й економічної інтеграції. Ця ідея була відхилена Комісією і викликала протест з боку італійського й британського урядів. І все ж головним об’єктом критики в доповіді Тіндеманса стали пропозиції щодо посилення наднаціональних елементів у діяльності інститутів Співтовариства. Думки Л. Тіндеманса щодо “спільної оборонної політики” також викликали застереження урядових кіл Франції, Нідерландів, Великої Британії, Данії й Ірландії.

Доповідь Тіндеманса була визнана надто сміливою більшістю урядів держав-членів. Під час засідання Європейської Ради в Люксембурзі у квітні 1976 р. з приводу доповіді не було прийнято жодних конкретних рішень. На засіданні Європейської Ради в Гаазі (листопад 1976 р.) держави — члени ЄЕС задовольнилися прийняттям рішення щодо підготовки інститутами Співтовариства щорічних доповідей про просування Співтовариства в напрямі до Європейського Союзу. Таким чином, доповідь Тіндеманса не була схвально зустрінута урядовими колами держав-членів, але її ідеї та ініціативи справили вплив на розвиток євроінтеграційних процесів.

Проекти інституціональної реформи Європейського Співтовариства

На початку 80-х років Європа переживала період стагнації, який увійшов в історію як період “європесимізму”. Однак саме тоді з’явилися нові проекти щодо поліпшення функціонування інститутів ЄЕС, посилення координації між діяльністю

Співтовариств і системою ЄПС, інтенсифікації спільних політик. Комісія, очолена з 1 січня 1981 р. колишнім прем'єр-міністром Люксембургу Гастоном Торном, представила в червні 1981 р. амбіційну доповідь у відповідь на доручення Ради Міністрів підготувати пропозиції для подолання кризи, пов'язаної з проблемою британського внеску. Комісія зробила спробу визначити глобальну стратегію розвитку Співтовариства з метою розбудови "Європи другої генерації". Комісія намагалась одночасно посилити згуртованість Співтовариства і надати йому змогу подолати спад 70-х років. З метою досягнення цих цілей Комісія передбачила такі заходи:

- реформування ССП у напрямі обмеження витрат Гарантійної секції ЄСРГФ, стримання темпів зростання сільськогосподарського виробництва, заохочення сільськогосподарського експорту, скорочення інтервенційних цін;
- розширення власних ресурсів Співтовариства шляхом зняття верхньої межі ПДВ, сплачуваного в бюджет ЄЕС;
- розвиток спільних політик, зокрема у сфері промисловості, енергетики, досліджень, регіональної й соціальної політики.

Майже одночасно німецький та італійський уряди запропонували проект європейського акта, в якому наголошувалось на політичних та інституціональних аспектах реформи Співтовариства. У листопаді 1981 р. міністри закордонних справ ФРН та Італії Ганс-Дітріх Геншер і Еміліо Коломбо представили проект європейського акта своїм партнерам для подальшого вивчення. У плані Геншера — Коломбо було сформульовано політичну мету європейської інтеграції й шляхи розбудови Європейського Союзу:

- об'єднання "структур прийняття рішень" у рамках Співтовариств і ЄПС під егідою Європейської Ради;
- розширення повноважень Європейського Парламенту й Комісії Європейських Співтовариств;
- розширення сфери дії принципу прийняття рішень кваліфікованою більшістю в Раді Європейських Співтовариств, обмеження застосування права вето згідно з Люксембурзьким компромісом від 1966 р.;

- активізація консультацій в межах ЄПС, надання їм більш обов'язкового характеру з метою досягнення “єдності дій під час обговорення всіх питань міжнародної політики, які становлять взаємний інтерес”, включення у сферу зовнішньополітичного співробітництва питань безпеки;
- розширення культурного співробітництва, заснування ради культурного співробітництва, уніфікація й гармонізація законодавчої бази з метою створення правового союзу, узгоджений підхід до розв'язання “міжнародних проблем суспільного характеру”, заснування ради міністрів юстиції.

Під час численних переговорів було виявлено розбіжності у поглядах держав-членів щодо представленого проекту. Опозицію деяких держав-членів викликало визначення федеративної мети політичної інтеграції, заснування нових інститутів, включення військових питань у сферу діяльності Співтовариства, розширення застосування принципу прийняття рішень кваліфікованою більшістю. Після численних дискусій і узгоджень план Геншера — Коломбо набрав вигляду Урочистої декларації про Європейський Союз, прийнятої в червні 1983 р. Європейською Радою в Штутгарті. Фактично текст Декларації обмежився лише перерахуванням добрих намірів. До того ж Велика Британія, Данія й Греція підтримали Декларацію з численними застереженнями, зокрема щодо необхідності збереження “права вето”, яке використовувалося з 1966 р. Разом із тим прийняття Декларації створило передумови для подальших розмірковувань і переговорів, унаслідок яких у 1986 р. було прийнято Єдиний європейський акт.

Водночас Європейський Парламент опрацював проект угоди про Європейський Союз, в розробці якого провідну роль відіграв Альтьєро Спінеллі, обраний депутатом Європарламенту в 1979 р. Над проектом угоди працювала група євродепутатів, створена А. Спінеллі в 1980 р., — так званий “клуб Крокодила” (за назвою страсбурзького ресторану, де члени групи зібралися вперше). Через рік ця група стала ядром парламентської інституційної комісії, очоленої А. Спінеллі і зобов'язаної підготувати перегляд Римського договору. Перший варіант угоди був схвалений Європейським Парламентом у 1983 р. Остаточний

проект угоди Парламент прийняв 14 лютого 1984 р. напередодні нових парламентських виборів.

Проект угоди пропонував об'єднати в лоні Європейського Союзу наявні Співтовариства з їхніми інститутами та спільною політикою в різних галузях, а також політичне співробітництво, яке мало міжурядову природу. Передбачалося передання Європейському Союзу нових повноважень, зокрема у сфері безпеки, зовнішньої й валютної політики, культури, охорони навколишнього середовища. Разом із тим Союз не набував виключної компетенції у різних сферах своєї діяльності. Проект преамбули угоди містив положення про принцип субсидиарності (взаємодоповнюваності), який передбачав втручання спільних інститутів лише тоді, коли діяльність на європейському рівні була б ефективнішою, ніж сепаратна діяльність окремих держав. Зберігалися наявні інститути, але модифікувалася їхня роль. Передбачалося розширення повноважень Європейського Парламенту, який мав отримати законодавчі можливості. Пропонувалося підвищити ефективність функціонування Ради Міністрів, застосувавши принцип кваліфікованої більшості. Рада разом з Парламентом мали виконувати законодавчу й бюджетну функції. Проект угоди наділяв Комісію тими функціями виконавчого органу, які в Європейському Співтоваристві були розподілені між Радою й Комісією. Передбачався новий порядок призначення членів Комісії: Європейська рада призначатиме Голову Комісії, який формуватиме її склад після консультацій з Європейською Радою. Європейська рада мала отримати статус інституту ЄС і зберегти роль генератора співробітництва.

Під час голосування в Парламенті проект угоди отримав переважну більшість голосів. За нього проголосувало 237 депутатів: християнських демократів, лібералів, німецьких соціал-демократів. Проти проекту проголосував 31 депутат — французькі й грецькі комуністи, британські й датські соціалісти; 41 депутат утримався. Однак угода про Європейський Союз не мала жодних шансів набути чинності. Європейський Парламент не мав конституційних повноважень, а національні уряди, занепокоєні федералістським ухилом, хоч і досить поміркованим, проекту угоди, надали на той час перевагу проведен-

ню часткової і більш поміркованої реформи наявних угод, ніж прийняттю договору про Європейський Союз.

Нові проекти європейського будівництва створили підґрунтя для подальших розмірковувань і переговорів, унаслідок яких 28 лютого 1986 р. було прийнято Єдиний європейський акт.

5.6. Європейське Співтовариство на міжнародній арені

Розвиток механізму Європейського політичного співробітництва

З початку 70-х років держави — члени Співтовариства розвивали співробітництво в зовнішньополітичній сфері, задекларувавши наміри досягти утвердження європейської ідентичності й незалежності європейської політики на міжнародній арені, а також підтримки миру, безпеки і прогресу в Європі й світі. З цього часу поступово стає традицією погодження спільної позиції держав — членів ЄЕС щодо кардинальних проблем міжнародних відносин, які становили взаємний інтерес.

Система зовнішньополітичного узгодження на різних рівнях національних державних механізмів створювалася згідно з трьома доповідями — Люксембурзькою (1970), Копенгагенською (1973), Лондонською (1981), назви яких відповідали західноєвропейським столицям, в яких відбулись зустрічі міністрів закордонних справ держав — членів ЄЕС, під час яких ці документи отримали одноголосне схвалення. Механізм зовнішньополітичного узгодження був позбавлений формальних юридичних зобов'язань щодо обов'язкового проведення національними урядами попередніх консультацій з партнерами по ЄЕС перед здійсненням зовнішньополітичних акцій, а також передбачав можливість досягнення спільної позиції лише в результаті одноголосного голосування. Пропозиції в справі посилення механізму ЄПС, які, зокрема, містилися в доповіді Л. Тіндеманса, були відхилені державами — членами Співто-

вариства, насамперед Великою Британією й Францією, які надавали перевагу проведенню незалежної зовнішньої політики.

І все ж механізм ЄПС продовжував розвиватися. Заснування Європейської Ради, яка збиралася тричі на рік у супроводі міністрів закордонних справ, надало можливість державам-членам регулярно обговорювати на найвищому рівні зовнішньополітичні проблеми. З 1975 р. було запроваджено практику, згідно з якою депутати Європейського Парламенту протягом року направляли на адресу Ради Міністрів письмові й усні запити з питання співробітництва членів Співтовариства у зовнішньополітичній сфері. З метою забезпечення послідовності у зовнішньополітичній діяльності Співтовариства функції секретаріату в системі зовнішньополітичного узгодження й співробітництва почала виконувати так звана трійка, яка складалась із дипломатів країни, що головувала, а також дипломатів із тих двох країн, які у списку на головування займали місце до і після неї. Комісія була залучена до політичного співробітництва на всіх рівнях з початку 80-х років.

Третя доповідь, прийнята в Лондоні 13 жовтня 1981 р., поставила за мету посилення співробітництва шляхом поліпшення механізму ЄПС. Держави — члени ЄЕС зобов'язалися проводити консультації перед здійсненням національних зовнішньополітичних акцій, які стосувалися інтересів Співтовариства. Було затверджено процедуру скликання термінових зборів міністрів закордонних справ у випадку виникнення міжнародних кризових ситуацій. Країна, що головувала в ЄЕС, зобов'язувалась скликати протягом 48 год термінові збори у зв'язку із запитом не менше ніж трьох держав-членів. Лондонська доповідь розширила тематику зовнішньополітичних дискусій у межах Співтовариства за рахунок питань, які стосувалися політики безпеки. Водночас було зроблено акцент на необхідності розмежування питань забезпечення безпеки й оборонної сфери, яка не входила до повноважень інститутів ЄЕС.

У межах ЄПС намагалися узгоджено діяти національні посольства держав-членів у третіх країнах, а представництво Ради Міністрів забезпечувалося посольствами країни, яка головувала у Співтоваристві. Однак держави-члени не погоджувалися на уніфікацію національних дипломатичних представ-

ництв і протистояли заснуванню представництв Співтовариства у третіх державах, тоді як 120 країн акредитували представництва при Європейському Співтоваристві, воно заснувало лише кілька постійних делегацій Європейської Комісії при міжнародних організаціях: ООН (Нью-Йорк, Женева, Каракас), ОБСЄ (Париж), а також у провідних державах світу (Вашингтон, Оттава, Токіо). Діяльність представництв ЄЕС обмежувалася інформаційною й переговорною функціями, оскільки держави-члени не бажали заміщення національних представництв спільними.

Держави-члени координували діяльність у міжнародних організаціях та на міжнародних конференціях. У міжнародних організаціях, де право голосу належало лише державам, представництво ЄЕС забезпечувалося представництвом країни, яка головувала в Раді, і представником Комісії. Після 1974 р. ЄЕС отримало статус спостерігача в ООН і можливість брати участь в обговоренні всіх проблем, які входили до повноважень Співтовариства. Представники держав — членів ЄЕС регулярно зустрічалися з метою погодження і надання спільної позиції представнику країни, яка головувала у Співтоваристві, а також гармонізації голосування. Незважаючи на деякі розбіжності між національними політиками, голосування держав — членів Співтовариства в ООН у більшості випадків проходило узгоджено. Таким чином, для третіх держав Співтовариство все частіше виступало як єдина спільнота.

Водночас Співтовариство могло ефективно захищати спільну позицію лише у сферах, де було достатньою мірою інтегрованим. Так, у питаннях, які торкалися проблем митного союзу або ССП, Співтовариство мало засоби, щоб примусити треті країни поважати спільну позицію держав-членів. Позиції Співтовариства у відносинах зі США, Японією, міжнародними організаціями, країнами — експортерами нафти тощо могла значно посилити спільна політика в енергетичній, валютній, промисловій сферах. Водночас прийняття спільних позицій у рамках ЄПС найчастіше набувало форми декларацій, аніж ефективних заходів. Співтовариство рідко використовувало засоби тиску, наприклад, такі, як оголошення в 1980 р. ембарго щодо СРСР у відповідь на введення радянських військ до

Афганістану або щодо Аргентини під час англо-аргентинського конфлікту навколо Фолклендських островів у 1982 р.

Поза межами ЄПС залишалася оборонна сфера. Військові засоби належали або окремо кожній державі, або Атлантичному альянсу. Відсутність спільної зовнішньої і безпекової політики не дозволяла Співтовариству відігравати автономну роль щодо двох наддержав і посісти місце третього центру сили в тогочасному біполярному світі. Основними напрямками діяльності механізму ЄПС були: узгодження позицій держав-членів щодо трансатлантичних відносин, країн соціалістичного табору, Близького Сходу, Середземномор'я, країн, що розвиваються.

Суперечності трансатлантичного співробітництва

Зростання масштабів і економічних позицій ЄЕС після першого розширення турбувало США, які після президентства Джона Кеннеді ставилися до європейської інтеграції набагато стриманіше і розглядали Співтовариство як економічного конкурента. Г. Кіссінджер, радник президента США Ричарда Ніксона з питань національної безпеки, вважав, що зміни на міжнародній арені після підписання Північноатлантичного договору вимагали нових форм трансатлантичного співробітництва, зокрема із залученням до нього Японії. З іншого боку, він розцінював економічну політику ЄЕС як несумісну з принципами атлантичної єдності й наголошував на необхідності справедливого розподілу союзницького тягаря між партнерами, зокрема фінансового, який став занадто важким для американців. У виступі від 23 квітня 1973 р. Генрі Кіссінджер запропонував розпочати переговори за участю Японії з метою всеохопного врегулювання відносин між США і Західною Європою. Г. Кіссінджер наголошував на необхідності прийняття нової Атлантичної хартії, яка дала можливість удихнути нове життя в атлантичне партнерство і розв'язати сукупність проблем, які накопичилися у відносинах між союзниками, зокрема у сфері оборони, безпеки, торгівлі та фінансів. Водночас Г. Кіссінджер наголошував на необхідності враховувати інтереси США, які, на його думку, залишались лідерами в західному світі і мали, на відміну від європейців, світові інтереси й відповідальність.

Заклик Г. Кіссінджера в Європі зустріли досить стримано. Західноєвропейські держави об'єднувало намагання протистояти спробам Вашингтона втручатися у вирішення проблем європейської інтеграції. До того ж європейці бажали відокремити розгляд військових проблем від обговорення економічної й фінансової проблематики. Західні європейці опонували американській ідеї обмежити сфери впливу Співтовариства межами європейського регіону, тим більше в період розрядки напруженості й установаження ядерного паритету між двома наддержавами, що певною мірою сприяло послабленню солідарності між союзниками. Невдоволення європейців посилювалося у зв'язку з досягненням американсько-радянської домовленості від 22 червня 1973 р. про запобігання ядерній війні, а також прийняттям Сенатом США резолюції від 26 вересня 1973 р. про значне скорочення американських збройних сил. Еволюція стратегічної доктрини США загрожувала послабленням європейської оборони.

У відповідь на американські ініціативи держави — члени ЄЕС розпочали роботу над Декларацією про європейську ідентичність. Одним із проміжних етапів цієї роботи було підписання 11 вересня 1973 р. міністрами закордонних справ ЄЕС документа, в якому проголошувались базові принципи відносин членів Співтовариства із США. У документі йшлося про надзвичайну роль північноамериканських збройних сил для забезпечення європейської безпеки. Водночас наголошувалося на необхідності розвивати рівноправні відносини між західноєвропейськими державами і США, які б не перешкождали намаганням держав — членів ЄЕС зміцнювати європейську ідентичність.

Декларація про європейську ідентичність була прийнята під час Копенгагенського саміту в грудні 1973 р. У декларації визначалися кардинальні принципи європейської ідентичності: представницька демократія, панування закону, соціальна справедливість, повага до прав людини. У ній підкреслювалося, що міжнародний авторитет європейських держав підвищиться лише у результаті проведення спільної зовнішньої політики держав — членів ЄЕС. Водночас у Декларації наголошувалося на безальтернативності безпеки, яку забезпечували

ядерні сили США і присутність північноамериканських сил у Європі.

Г. Кіссінджер, занепокоєний перспективою розвитку ЄПС усупереч інтересам США, 12 грудня 1973 р., напередодні саміту, під час якого держави — члени ЄЕС мали прийняти Декларацію про європейську ідентичність, застеріг європейців проти сепаратних дій щодо США. Г. Кіссінджер запропонував проводити періодичні збори керівників зовнішньополітичних відомств держав — членів Північноатлантичного альянсу. Він уважав необхідним, щоб держави — члени Співтовариства зобов'язалися здійснювати консультації із США напередодні прийняття важливих спільних рішень. Уряд ФРН запропонував, щоб політичний комітет інформував американський уряд і проводив із ним консультації на всіх важливих етапах політичного співробітництва. Ідею регулярних трансатлантичних консультацій підтримувала Велика Британія. Однак президент Франції Ж. Помпідю опонував цій пропозиції, оскільки вважав попередні консультації засобом американського впливу на прийняття рішень європейцями.

Компроміс було досягнуто під час зборів міністрів закордонних справ ЄЕС у Гімніху 21 квітня 1974 р. Держави — члени ЄЕС відмовилися від проведення обов'язкових трансатлантичних консультацій, але вирішили, що консультації зі США будуть проводитися на вимогу держави-члена, якщо Рада Міністрів ухвалить одноголосне рішення з цього приводу. Формальне визнання Гімніхської формули з боку американської адміністрації віддзеркалила Декларація про атлантичні відносини, підписана 26 червня 1974 р. у Брюсселі США і західноєвропейськими державами. Союзники підтвердили вірність Північноатлантичному договору; дали високу оцінку військовому значенню США для НАТО і вирішили здійснювати постійне широке взаємне інформування та розширювати можливості для проведення незалежних і своєчасних консультацій усіма доступними засобами з проблем, які торкалися їхніх взаємних інтересів як членів союзу. Ця Декларація була лише проголошенням намірів без конкретних зобов'язань, і держави — члени ЄЕС залишалися вільними у визначенні спільних позицій.

Таким чином, західноєвропейські країни надали перевагу підтриманню активних відносин зі США. До того ж американська адміністрація не приховувала, що, якщо держави — члени ЄЕС не дійдуть згоди в питанні проведення консультацій зі США, останні нададуть перевагу двостороннім контактам із країнами, які цього забажають. Оскільки новий президент Франції В.Ж. д'Естен здійснював більш помірковану стосовно США політику і намагався уникати загострення відносин із ними, а США зобов'язалися залишити свої збройні сили в Європі і не виключати можливості застосування ядерної зброї для її оборони, відносини між Європою і США поліпшилися. Це сприяло започаткуванню самітів провідних промислових країн, перший з яких відбувся за ініціативою В.Ж. д'Естена в Рамбуїє в 1975 р.

Нове напруження в американсько-західноєвропейських відносинах виникло за президентства Рональда Рейгана, який намагався нав'язати європейцям ембарго на експорт до СРСР обладнання, призначеного для євро-сибірського газопроводу (червень 1982 р.). Це рішення викликало гостре невдоволення держав — членів ЄЕС, зокрема Франції, Великої Британії, Італії, ФРН. Уже 13 листопада 1982 р. Р. Рейган був змушений скасувати своє рішення.

Нове загострення конфронтації між двома наддержавами на межі 70—80-х років сприяло узгодженню зовнішньополітичних позицій США і Співтовариства. Однак, якщо західноєвропейські держави й США мали згоду в питаннях оборони (розміщення “євроракет”), то продовжував існувати комплекс нерозв'язаних економічних питань: проблема кредитів східноєвропейським державам, обмеження експорту європейської сталі на американський ринок, конкуренція сільськогосподарського експорту ЄЕС і США, стабілізація долара тощо.

Розвиток відносин Європейського Співтовариства з державами соціалістичного табору

В умовах конфронтаційних міжнародних відносин за лінією Захід — Схід держави — члени Співтовариства значно простіше досягали консенсусу в питаннях стосунків із країнами соціалістичного табору, ніж стосовно США. СРСР, який

протягом 20 років оцінював євроінтеграційні процеси суто негативно і не мав дипломатичного представництва при Європейському Співтоваристві, пом'якшив свою позицію. У березні 1972 р. генеральний секретар КІПС Л. Брежнев визнав необхідність зважати на наявність "економічного угруповання" західноєвропейських держав. Москва і надалі опонувала європейській інтеграції, яка могла поширитися на політичну й військову сферу, але була зацікавлена в посиленні автономності європейської політики, що детермінувало б ослаблення трансатлантичних зв'язків. Звідси зусилля радянської сторони щодо проведення переговорів між ЄЕС і Радою економічної взаємодопомоги (РЕВ). Однак західноєвропейські держави не вважали РЕВ організацією, рівноцінною ЄЕС ні в економічному, ні в організаційному плані. З іншого боку, вони відмовлялися вести діалог із східноєвропейськими державами за посередництва організації, де цілком домінувала Москва. Співтовариство надавало перевагу підписанню двосторонніх домовленостей окремо з кожною східноєвропейською державою з метою послаблення їхньої залежності від Радянського Союзу. Перші домовленості, підписані з Румунією, відкрили Спільний ринок для її текстильної промисловості (1976), пізніше для всієї промислової продукції (1980). У цілому у відносинах Захід — Схід роль Західної Європи була обмеженою, оскільки переговори з питань ядерного роззброєння проводилися лише між США і СРСР, переговори з питань традиційної зброї — між НАТО й Організацією Варшавського договору.

ЄПС активізувалося у зв'язку з підготовкою й проведенням наради з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) у 1973—1975 рр., ініційованої СРСР. Європейське Співтовариство дало принципову згоду на скликання НБСЄ на початку 1972 р. Протягом Гельсінського процесу держави — члени ЄЕС проводили підготовчі заходи в межах ЄПС і намагалися виробити спільну позицію. Вони розраховували домогтися активізації торговельних та культурних зв'язків зі східноєвропейськими державами і тим самим сприяти їхній лібералізації. Західноєвропейські держави домоглися внесення до порядку денного наради таких питань, як права та свободи людини, поглядів, руху тощо. Солідарність держав — членів ЄЕС виявилася і в

питанні кордонів ФРН, яка не бажала консервувати наявний поділ Німеччини. Єдиним речником держав — членів ЄЕС на форумі НБСЄ був представник держави, яка головувала у Співтоваристві. Представник Комісії брав участь в економічних дискусіях.

У Нараді взяло участь 35 держав: держави — учасниці Варшавського договору і НАТО, нейтральні й неприєднані держави. Після підготовчої конференції експертів і конференції міністрів закордонних справ (липень 1973 р.) тривав переговорний процес, який завершився підписанням Заключного акта під час Наради на найвищому рівні в Гельсінкі (30 липня — 1 серпня 1975 р.). Заключний Гельсінський акт, у якому фіксувалися досягнуті домовленості з питань безпеки й співробітництва в Європі, було підписано не лише кожною державою — членом ЄЕС, але й від імені Співтовариства головою Ради Міністрів.

Однак результати Гельсінської конференції виявилися обмеженими. Суспільний устрій в країнах соціалістичного табору не змінився, залишалися ті самі проблеми із забезпеченням прав, свободи руху і поглядів особистості. В СРСР тривали переслідування дисидентів і гонка озброєнь. У 1975 р. витрати СРСР на оборону становили 11—13 % ВВП і щорічно зростали на 4 %. На початку 1977 р. СРСР почав розгортати ракети середньої дальності СС-20, націлені на Західну Європу. *Водночас процес багатостороннього співробітництва, започаткований у Гельсінкі й продовжений під час наступних зустрічей представників держав-учасниць, дозволив розпочати діалог Захід — Схід не лише на рівні двох наддержав і з питань обмеження озброєнь, а й між усіма європейськими державами з комплексу економічних, політичних, військових, гуманітарних проблем.*

Держави — члени ЄЕС зайняли рішучу позицію під час оголошення військового стану в Польщі (грудень 1981 р.), апелюючи до гельсінських принципів. У грудні 1981 р. держави — члени ЄЕС висловили занепокоєння з приводу радянської інтервенції в Афганістані. Міністри закордонних справ держав — членів ЄЕС підтримали резолюцію Європейського Парламенту від 17 грудня 1981 р. щодо проголошення 21 березня днем Афганістану. Співтовариство призупинило поставки зер-

нових і продуктів харчування в СРСР, доповнюючи ембарго, запроваджене США. У червні 1982 р. сесія Європейської Ради ухвалила підготовлену британською дипломатією “політичну ініціативу Європейського Співтовариства щодо Афганістану”, яка містила пропозицію скликання конференції з метою врегулювання ситуації, що склалася навколо цієї держави. СРСР не погодився з прийняттям цієї пропозиції з приводу недопущення втручання у внутрішні справи Афганістану.

Ломейські конвенції: асоціація держав АКТ — ЄЕС

Розширення Співтовариства в 1973 р. суттєво збільшило кількість асоційованих держав за рахунок колишніх англійських колоній, що стало причиною перегляду Яундської конвенції від 1969 р. *Конвенція, яку підписали в Ломе (Того) 28 лютого 1975 р. держави — члени ЄЕС і 44 держави Африки, Карибського моря і Тихоокеанського регіону (АКТ), започаткувала новий етап у політиці сприяння розвитку.* Конвенція передбачила скасування країнами ЄЕС митних зборів і кількісних обмежень на імпортовану з країн АКТ промислову і майже всю сільськогосподарську продукцію. Продукти, які підпадали під регулювання ССП (зернові, яловичина, цитрусові), підлягали квотуванню. Сприятливі умови для торгівлі цукром були створені у зв’язку з прийняттям Протоколу про цукор, у якому зазначалися зобов’язання ЄЕС щорічно купувати в країнах АКТ 1,4 млн т тростинного цукру за гарантованими, вищими за світові, цінами. Разом із тим країни АКТ могли застосовувати протекціоністські заходи, але зобов’язувались надати державам — членам ЄЕС режим найбільшого сприяння.

Конвенція Ломе-1 започаткувала нові форми співробітництва між ЄЕС і країнами АКТ. Створювався механізм стабілізації експортних прибутків країн АКТ — “Стабекс”, який гарантував рівень експортних прибутків для 23 найменувань продуктів тропічного землеробства й залізної руди (45 % експорту країн АКТ до ЄЕС). Якщо у випадку скорочення виробництва або падіння світових цін на цю продукцію прибутки держав АКТ зменшувалися нижче встановленої межі (більше ніж на 6 % від вартості середнього експорту за чотири попередні роки), окремим, спеціально утвореним підрозділом ЄФР

здійснювалися стабілізаційні трансферти з метою відшкодування втрат. Включно до Ломе-3 держави-бенефіціарії мали повертати отримані кошти Фонду після поліпшення економічної ситуації. Ломе-4 скасувала це зобов'язання, і борги держав АКТ були списані.

Ломейська конвенція посилила інституційну систему асоціації ЄЕС — АКТ. Рада Міністрів ЄЕС — АКТ, яка включала членів Ради Міністрів Співтовариств, деяких членів Комісії і по одному урядовцю від кожної держави АКТ, збиралася в середньому один раз на рік з метою визначення загальних орієнтирів розвитку співробітництва й для здійснення контролю за його втіленням у життя. Консультативна асамблея, яка збирала двічі на рік на паритетних засадах делегатів від Європейського Парламенту й парламентарів держав АКТ, мала сприяти взаємному порозумінню і враховувати суспільну думку під час розв'язання проблем співробітництва. Ломейська конвенція-1 започаткувала діяльність нового постійного органу — Комітету послів, зобов'язаного допомагати Раді Міністрів і контролювати дотримання Конвенції на практиці. Комітет включав постійних представників держав — членів ЄЕС, представника Комісії й голів дипломатичних місій держав АКТ при Європейському Співтоваристві.

Про збільшення масштабів політики сприяння розвитку свідчило чотирикратне зростання ЄФР-4, який відповідав Ломейській конвенції-1, порівняно з лише трикратним зростанням кількісного складу населення держав АКТ, асоційованих з ЄЕС цією Конвенцією. ЄФР створювався за рахунок прямих внесків держав ЄЕС і перебував поза бюджетом Співтовариства. Фонд фінансував численні програми сільськогосподарського, промислового, культурного співробітництва. Половину фінансування ЄФР забезпечували порівну Франція і ФРН.

Друга Ломейська конвенція, підписана 31 жовтня 1979 р., набула чинності 1 березня 1980 р. Вона розширила до 56 кількості асоційованих з ЄЕС держав АКТ, на території яких проживало 350 млн осіб. Відтепер близько 99 % продукції АКТ вільно входили на Спільний ринок. Ломейська конвенція — 2 розширила список сільськогосподарських товарів, які підпадали під дію системи “Стабекс” (більше 40 видів продукції), і на-

креслила заходи, спрямовані на створення спеціальної системи для продукції видобувної промисловості — “Сисмін” (мідь, залізо, боксити, алюміній, кобальт, фосфати тощо). “Сисмін” передбачала не гарантування експортних прибутків, а надання позик з метою відновлення виробничого потенціалу, коли обсяг виробництва експортної сировини спадав на 15 % порівняно із середнім рівнем виробництва за попередні чотири роки з різних причин: природні катаклізми, політичні кризи, коливання світових цін. Для найбідніших країн цей поріг становив 10 %. Механізм “Сисмін” мав забезпечити стабільний рівень життя і підтримку експортного потенціалу, сприяти довготерміновим інвестиціям і надавати ЄЕС необхідну кількість корисних копалин. Кошти ЄФР-5 збільшилися порівняно з попереднім на 50 % і доповнювалися кредитами ЄІВ, які теж зросли.

Третя Ломейська конвенція, підписана 8 грудня 1984 р. державами — членами ЄЕС і 66 державами АКТ, децю збільшила обсяги фінансової допомоги державам АКТ і трансформувала “Сисмін” в інструмент розвитку й модернізації видобувної галузі. Загальний механізм Ломейських конвенцій залишився без змін.

Четверту Ломейську конвенцію (15 грудня 1989 р.) держави — члени ЄЕС уклали із 69 державами АКТ на десятирічний термін (два п'ятирічні періоди). Головним нововведенням Ломе-4 було пов'язування допомоги ЄЕС з “програмами структурного вирівнювання” МВФ. Через ЄФР було виділено спеціальні кошти в обсязі 1150 млн ЕКЮ, призначені на підтримку політики економічного оздоровлення (поліпшення торговельного балансу, бюджетне врегулювання, зменшення рівня інфляції, підтримка приватного сектору). Геополітичні зміни на межі 80—90-х років детермінували прийняття Радою ЄС резолюції (листопад 1991 р.), яка пов'язала надання допомоги ЄЕС країнам третього світу з досягненнями у сфері демократизації, поваги прав людини, скороченням військових витрат. У 1994 р. було призупинено надання допомоги ЄЕС восьми державам АКТ — Гаїті, Ліберії, Сомалі, Заїру, Судану, Того, Екваторіальній Гвінеї, Руанді з огляду на порушення ними прав і свобод людини.

Отже, Ломейські конвенції започаткували новий етап у розвитку відносин західноєвропейських держав зі слабзорозвиненими країнами. Було лібералізовано торгівлю ЄЕС із країнами АКТ, суттєво збільшено фінансову допомогу, зміцнено інституційну систему асоціації ЄЕС-АКТ, започатковано нові форми співробітництва в межах асоціації (табл. 5.3).

Таблиця 5.3. Фінансова допомога Європейського Співтовариства державам АКТ

Показник	Ломе-1 (1976— 1980)	Ломе-2 (1981— 1985)	Ломе-3 (1986— 1990)	Ломе-4а (1991— 1995)	Ломе-4б (1996— 2000)
ЄФР (млн ЕКЮ)	3 214	4 754	7 754	10 800	13 127
СТАБЕКС	388	630	1 192	1 500	—
ЄІВ	390	685	1 100	1 200	—
У цілому	3 614	5 439	8 854	12 000	—
На одну особу (ЕКЮ)	14	15,6	21,4	26	—

Близький Схід і Середземномор'я в політиці ЄЕС

Близький Схід і Середземномор'я були першим і найактивнішим полем діяльності ЄПС. Увага ЄЕС до Близькосхідного регіону зумовлювалась його значенням для постачання нафти державам — членам Співтовариства. Європейці були зацікавлені й у посиленні політичного впливу в цьому важливому стратегічному, розміщеному в безпосередній близькості від них, регіоні. Напруженість в регіоні спричинила занепокоєння держав — членів Співтовариства, які шукали шляхи для власних дипломатичних ініціатив з метою попередження можливого погіршення відносин із близькосхідними країнами. Співтовариство намагалось проводити тут незалежну політику, демонструючи певну лояльність стосовно арабських країн і проklamуючи прихильність справі всебічного врегулювання близькосхідного конфлікту.

Узгодження позицій держав ЄЕС з близькосхідної проблематики бере початок із часу створення системи ЄПС. Уже у 1970 р. комітет Давіньйона підготував спеціальну доповідь із

пропозиціями щодо врегулюванню конфлікту, які, однак, не були затверджені. Узгодження позицій ускладнювалося розбіжністю позицій та політики держав-членів, зокрема щодо арабо-ізраїльського конфлікту. Розбіжності між державами — членами ЄЕС зменшилися під час нафтової кризи, яка продемонструвала країнам ЄЕС рівень їхньої енергетичної залежності від арабських держав. Зближення відбулося навколо пропозицій Франції: підтримувати баланс між арабськими й ізраїльськими інтересами, визнати легітимні права палестинців, розпочати безпосередній діалог між Співтовариством і країнами-виробниками нафти. Ці базові принципи близькосхідної політики західноєвропейських держав були прийняті під час Копенгагенського саміту 15 грудня 1973 р. і фактично стали результатом осмислення подій арабо-ізраїльської війни жовтня 1973 р. Тоді ж було вирішено розпочати євро-арабський діалог. Однак узгоджена зовнішньополітична акція виявилася неможливою, оскільки кожна держава намагалася насамперед гарантувати свої нафтові поставки. Так, коли Нідерланди були уражені нафтовим ембарго з боку арабських країн, солідарність держав — членів ЄЕС зі своїм партнером майже не була продемонстрована. У лютому 1974 р. США ініціювали проведення міжнародної конференції у Вашингтоні з питань енергетики, на якій захищали ідею заснування об'єднання держав — споживачів нафти. Франція, натомість, запропонувала провести євро-арабську конференцію у березні того року і відмовилася взяти участь у створеному в листопаді 1974 р. МЕА. Проте партнери Франції вважали неможливим розв'язати енергетичну проблему без США. На вимогу Німеччини й Великої Британії євро-арабську конференцію було перенесено на невизначений термін. Франція надалі діяла самостійно і підписала в 1974 р. двосторонній контракт із Саудівською Аравією.

Євро-арабський діалог між представниками Співтовариства й Арабської ліги розпочався в червні 1975 р., однак унаслідок тиску США проблеми нафтопостачання, а також урегулювання арабо-ізраїльського конфлікту не обговорювалися. Йшлося лише про перспективи співробітництва в економічній, технічній і культурній сферах. Віхами в розвитку “близькосхідної ініціативи” ЄЕС також були: заява щодо Близького Сходу, при-

йнята під час засідання Європейської Ради в Лондоні 29 червня 1977 р.; Декларація Європейської Ради у Венеції 13 червня 1980 р. У Декларації було викладено принципи забезпечення політичного врегулювання близькосхідного конфлікту: право на існування й безпеку всіх держав регіону, включаючи Ізраїль, визнання законних прав палестинського народу і справедливе вирішення палестинської проблеми. ЄЕС виступило з ініціативою близькосхідного врегулювання і заявило про готовність узяти участь у забезпеченні мирного процесу в регіоні. Венеціанська декларація не призвела до реальних змін у близькосхідній ситуації, оскільки її відкинули як Ізраїль, так і арабські держави. 29 червня 1982 р. держави — члени ЄЕС виступили із заявою про засудження ізраїльського вторгнення в Ліван. Після приходу до влади Соціалістичної партії Франція почала активно налагоджувати контакти з Ізраїлем, тоді як Греція, новий член Співтовариства, на відміну від своїх партнерів, дотримувалася більш послідовного антиізраїльського курсу. Як наслідок, дії Співтовариства у близькосхідному питанні характеризувалися непослідовністю і незначною ефективністю.

Демонстрацією спільної військово-політичної присутності в регіоні була участь Великої Британії, Франції, Італії, Нідерландів у багатонаціональних “силах для підтримки миру”, розміщених на Синайському півострові у 1981 р. після виведення звідти ізраїльських військ, і в Лівані у 1982 р. Участь західноєвропейських країн відбувалася на індивідуальній основі, але Співтовариство офіційно схвалило їхні дії, чим фактично визнало військову присутність своїх членів у регіоні. Лише Греція відмовилась підтримати цю акцію.

Держави — члени Співтовариства одночасно намагалися опрацювати спільні позиції стосовно інших конфліктних ситуацій. Міністри закордонних справ країн ЄЕС прийняли 24 травня 1982 р. декларацію з приводу ірано-іракського збройного конфлікту, в якій Співтовариство повідомило про готовність стати посередником у його розв’язанні. Консультації західноєвропейських держав з проблем Близького й Середнього Сходу відіграли помітну роль у розвитку механізму ЄПС. Зокрема, процедура узгодження зовнішньополітичних курсів держав — членів Співтовариства у кризових міжнародних ситуаціях приймалась, не в останню чергу, у зв’язку з необхідністю

своєчасного спільного реагування на події у Близькосхідному регіоні. Прямі дипломатичні контакти Співтовариства з близькосхідними державами мав підтримувати міністр закордонних справ країни, яка головувала в Раді Міністрів Співтовариства.

На порядок денний зовнішньополітичних дискусій держав — членів Співтовариства виносилося обговорення греко-турецьких суперечностей з приводу кіпрської проблеми. Кіпрську кризу спричинили державний переворот, організований 15 липня 1974 р. проти президента Макаріоса, і втручання у конфлікт Греції й Туреччини. Оскільки безпосередні учасники конфлікту були державами, асоційованими з ЄЕС, а гарантом збереження статусу Кіпру після проголошення його незалежності в 1960 р. виступала держава-член — Велика Британія, інститути ЄЕС намагалися максимально знизити рівень прямого втручання з метою уникнення додаткових ускладнень у Співтоваристві. 16 липня 1974 р. було опубліковано комюніке, яке демонструвало підтримку Співтовариством незалежності й територіальній цілісності Кіпру. Декларація міністрів закордонних справ від 22 липня 1974 р. закликала ворогуючі сторони до перемир'я й повернення до конституційного порядку. У лютому 1975 р. міністри закордонних справ держав — членів Співтовариства після зустрічі в Дубліні опублікували заяву, яка віддзеркалювала спільні позиції держав-членів щодо греко-турецького конфлікту: містилися пропозиції посередництва й уникнення надання зобов'язань жодній із сторін. Намагання надати "європейського характеру" врегулюванню кіпрської проблеми, з погляду держав — членів ЄЕС, становило частину проблеми тіснішого залучення до сфери впливу Співтовариства країн Середземномор'я. З іншого боку, кіпрська криза продемонструвала декларативний характер і обмеженість ЄПС.

Відносини між Співтовариством і державами Африки, Азії, Латинської Америки

З 1974 р. до порядку денного західноєвропейських зовнішньополітичних консультацій включаються проблеми Південної Африки, що було безпосередньо пов'язано з початком нового етапу національно-визвольної боротьби в регіоні. У червні 1975 р. від імені Співтовариства було направлено поздоровлен-

ня на адресу уряду незалежного Мозамбіку. У лютому 1976 р. Співтовариство визнало незалежність Народної Республіки Ангола. У лютому 1976 р. уперше держави — члени Співтовариства прийняли спільну декларацію щодо ПАР, яка засудила систему апартеїду. В 1977 р. Політичний комітет розробив і ухвалив “кодекс” правил поведінки для західноєвропейських компаній, які діяли в ПАР — головне досягнення членів ЄЕС у плані узгодження політики з південноафриканської проблеми.

Держави — члени Співтовариства намагалися погоджувати свої позиції у підходах до проблем економічного співробітництва з Китаєм, подій на китайсько-в'єтнамському кордоні, продажу Китаю західноєвропейської зброї та ін. Розширення відносин між Співтовариством і КНР відбулося у 1974 р., коли Китай офіційно визнав Співтовариство й акредитував при Комісії ЄЕС свого представника. З квітня 1978 р. була підписана торговельна угода між Китаєм і ЄЕС, яка надала Пекіну статус найбільшого сприяння. В 1983 р. за ініціативою китайської сторони було започатковано проведення регулярних зустрічей (двічі на рік) за лінією політичного співробітництва між міністром закордонних справ країни, яка головувала в Співтоваристві, та китайським послом у цій державі.

У 80-х роках у діяльності Європейського Співтовариства намітилася лінія на сприяння політичному врегулюванню в Центральній Америці. ЄЕС виступило на підтримку зусиль Контадорської групи¹ у справі мирного врегулювання конфлікту в цьому регіоні. У 1984 р. представники Співтовариства були запрошені на конференцію за участю основних центральноамериканських країн, що фактично означало пропозицію взяти на себе посередницьку місію з метою нормалізації ситуації в регіоні. Пізніше було прийнято рішення про проведення щорічних зустрічей держав ЄЕС і Центральної Америки на рівні міністрів закордонних справ.

Отже, особливістю еволюції Європейського Співтовариства протягом 70-х — першої половини 80-х років була активізація практики зовнішньополітичного узгодження. У рамках ЄПС

¹ Контадорська група — регіональний форум, створений 9 січня 1983 р. за ініціативою Мексики, Колумбії, Венесуели та Панами з метою сприяння центральноамериканському мирному врегулюванню.

розвивалася мережа координаційних механізмів, яка охоплювала майже всі ланцюги розробки зовнішньополітичного курсу — від рівня посольств і окремих підрозділів міністерств закордонних справ до рівня голів держав і урядів. *Провідною рисою розвитку ЄПС була тенденція до узгодження позицій і уніфікації поведінки держав — членів Співтовариства щодо гострих проблем міжнародних відносин, які становили взаємний інтерес. Навколишній світ поступово починав сприймати Співтовариство як “колективну діючу особу”, а ЄПС ставало помітним явищем у міжнародних відносинах.* Звичайно, йшлося не про спільну зовнішню політику Співтовариства, а лише про координацію національної зовнішньої політики у межах механізму ЄПС. Західноєвропейське політичне співробітництво ґрунтувалося на міжурядовому принципі, який передбачав взаємне інформування й знаходження спільного знаменника позицій держав-членів з конкретних міжнародно-політичних проблем.

Висновки

У 70-х — першій половині 80-х років. Співтовариство розвивалося в умовах найсерйознішої після Другої світової війни економічної і фінансової кризи, яка супроводжувалась різким уповільненням темпів економічного розвитку, прискоренням інфляційних процесів, зростанням рівня безробіття в західноєвропейських державах. Розширення Співтовариства з шести до дев'яти, потім десяти членів ускладнило пошук консенсусу між державами-членами, функціонування інститутів ЄЕС. У державах — членах Співтовариства посилювалися протекціоністські, дезінтеграційні тенденції, що, виявилось у намаганні національних урядів сепаратно вирішувати соціально-економічні проблеми, все більше відступаючи з регіональних позицій на національні. Послабилися позиції Співтовариства у конкурентній боротьбі зі США та Японією, що виявилось у відставанні Співтовариства в проведенні структурних перетворень і впровадженні результатів науково-технічного прогресу. В за-

хідноєвропейських державах поширилися песимістичні оцінки стану і перспектив розвитку Співтовариства.

Однак, незважаючи на ускладнення, розвиток євроінтеграційних процесів не припинився, хоч і помітно загальмувався. Інтеграція охопила нові сфери, зокрема активізувалася соціальна політика, було визначено цілі й принципи, створено інструменти проведення регіональної політики Співтовариства. Європейська Рада зробила вирішальний крок у розвитку європейських досліджень, прийнявши принцип чотирирічних рамових програм діяльності у сфері НДДКР і технології. Найпомітнішим досягненням ЄЕС стало заснування Європейської валютної системи, яка всупереч поширеним песимістичним прогнозам витримала зовнішні потрясіння, у тому числі другу нафтову кризу й посилення долара. 1 січня 1981 р. повноправним членом Співтовариства стала Греція, що передувало подальшому розширенню ЄЕС на Середземноморський регіон.

Активізувалися пошуки шляхів поглиблення євроінтеграційних процесів, підвищення ефективності й демократичності його інститутів. Під час Паризького саміту (грудень 1974 р.) було прийнято рішення про заснування Європейської Ради як найвищої політичної інстанції Співтовариства, повноваження якої охоплювали б усі сфери співробітництва партнерів. Тоді ж було ухвалено рішення щодо посилення демократичної лінії у Співтоваристві шляхом проведення загальних і прямих виборів до Європарламенту. Вибори депутатів безпосередньо населенням сприяли підвищенню престижу й легітимності Європейського Парламенту, зростанню інтересу суспільних кіл держав-членів до проблем європейського будівництва, наблизили європейців до справ Співтовариства. Брюссельський договір від 22 липня 1975 р. посилив бюджетні можливості Європейського Парламенту і заснував Палату аудиторів, яка почала функціонувати в жовтні 1977 р. Про активізацію пошуків нових шляхів розвитку європейського будівництва в першій половині 80-х років свідчила поява численних проектів політичного й інституціонального реформування Співтовариств, які підготували ґрунт для прийняття 28 лютого 1986 р. Єдиного європейського акта.

Протягом цього періоду відбулась активізація практики зовнішньополітичного узгодження, яка діяла з початку 70-х років, про що, зокрема, свідчили прийняття державами — членами Співтовариства Декларації про європейську ідентичність, започаткування в Гельсінкі процесу багатостороннього співробітництва між західно- і східноєвропейськими державами, намагання Співтовариства проводити незалежну політику, зокрема у Близькосхідному й Середземноморському регіонах, внесення до порядку денного західноєвропейських зовнішньополітичних консультацій гострих міжнародних проблем тощо. Прийняттям Ломейських конвенцій було започатковано новий етап у розвитку відносин західноєвропейських держав зі слабозрозумілими країнами. Європейське політичне співробітництво поступово ставало помітним явищем у міжнародних відносинах.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Проаналізуйте вплив енергетичної кризи на політику Співтовариств.
2. Коли була прийнята європейська розрахункова одиниця?
3. Охарактеризуйте Європейську валютну систему.
4. Який вплив мала економічна криза на функціонування ССП?
5. Назвіть причини та етапи реформування ССП.
6. Проаналізуйте причини відхилення французького проекту спільної промислової політики.
7. Охарактеризуйте регіональну політику Співтовариства.
8. Проаналізуйте процес вступу Великої Британії до Співтовариства.
9. Що таке “механізм корекції” і на що він був спрямований?
10. Проаналізуйте основні пункти доповіді “Європа, майбутнє”.

11. Проаналізуйте економічні та політичні чинники розширення ЄС на Південь.
12. Розкрийте сутність Брюссельського договору 1975 р.
13. Розкрийте зміст поняття “Європа двох швидкостей”.
14. Проаналізуйте основні проекти інституціональної реформи Європейського Співтовариства.
15. Визначте суть і значення Ломейських конвенцій.

Розділ 6

АКТИВІЗАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ у 1985—1992 рр.

6.1. Єдиний європейський акт

Економічні та політичні передумови прийняття ЄЄА

У першій половині 80-х років центральною проблемою, яка активно обговорювалася в інститутах Європейського Співтовариства, була стратегія західноєвропейської інтеграції на наступні роки й характер майбутніх реформ в ЄЕС. Ця дискусія, яка тривала майже п'ять років, завершилась підписанням важливих спільних документів. Міжурядова конференція країн ЄЕС наприкінці 1985 р. у Люксембурзі схвалила так званий Єдиний європейський акт (ЄЄА). Прийняття ЄЄА ознаменувало вирішення низки проблемних питань. По-перше, прийнятий документ містив широку програму дій Співтовариства на майбутні роки, охоплюючи різні сфери інтеграції, від утворення єдиного ринку країн-членів і “технологічного співтовариства” до європейського зовнішньополітичного співробітництва. По-друге, ЄЄА вперше в історії Співтовариства вносив зміни й доповнення в його юридичну основу — Римський договір.

Прийняттю ЄЄА передували рішення, досягнуті під час сесій Європейської Ради у Фонтенбло і Мілані з низки проблем, що на початку 80-х років найбільше турбували Співтовариство. У Фонтенбло (25—26 червня 1984 р.) було досягнуто домовленість щодо змін у принципах функціонування ССП, а також

урегульовано бюджетні проблеми Співтовариства. У Мілані (28—29 червня 1985 р.) було вирішено питання про приєднання до ЄЕС із 1 січня 1986 р. Іспанії й Португалії. Взяті в цілому перераховані акції свідчили про наміри країн-членів надати новий імпульс процесам західноєвропейської інтеграції, вивести Співтовариство з тупикової ситуації, в котрій воно опинилося на початку 80-х років.

Із середини 70-х років Західна Європа почала втрачати більшість із тих переваг (темпи економічного зростання, рівень зайнятості, конкурентоспроможність продукції), які вона мала в 60-ті — на початку 70-х років перед своїми головними конкурентами — США та Японією. Саме з середини 70-х років розвинулися індустріальні країни постали перед необхідністю структурної перебудови економіки й переозброєння виробництва на кардинально новій технологічній основі, що потребувало мобілізації великих матеріальних ресурсів. Одночасно значно загальмувалися процеси регіональної інтеграції, на фоні погіршення економічної ситуації посилювалися сепаратистські тенденції в ЄЕС, що виявилось у прагненні кожного з учасників вирішувати власні проблеми, без урахування інтересів партнерів, а часто навіть не на користь їм. У цих умовах ні рамки Римського договору, ні сформована практика Співтовариства не відповідали потребам, що змінилися.

Досягнувши на початку 70-х років основних завдань, поставлених у Римських договорах (утворення митного союзу, єдиного аграрного ринку, часткова лібералізація ринку капіталів), Співтовариство зупинилося на досягнутому. Країни ЄС широко використовували в конкурентній боротьбі різні протекціоністські бар'єри, що гальмувало розвиток взаємного економічного обміну. Одночасно Римський договір не передбачив спільної структурної, науково-технічної і промислової політики, спільних акцій у сфері охорони навколишнього середовища і т. ін.

З 60-х років відбувався процес поступового посилення впливу національних урядів на розвиток Співтовариства, чому, зокрема, сприяло заснування Європейської Ради. Вибори Європейського Парламенту прямим загальним голосуванням лише частково сприяли відновленню інституціональної рівноваги

шляхом розширення повноважень Співтовариства. Діяльність Співтовариства наштовхнулася на перешкоди, пов'язані не лише з ускладненням завдань інтеграції, а й з розширенням кількості країн-членів. У результаті все частіше ускладнювалось прийняття рішень на основі консенсусу. На початку 80-х років не було прийнято жодної спільної програми, спрямованої на скорочення безробіття, вирішення проблем економічно відсталих регіонів, охорону довкілля.

Загострення міжнародної обстановки на межі 70—80-х років зумовило необхідність посилення механізму Європейського політичного співробітництва, яке на відміну від інших напрямів інтеграції мало не обов'язковий характер і не було закріплене юридично, що значно ускладнювало узгодження й проведення спільної "європейської" лінії на міжнародній арені.

Країни — члени ЄЕС під час засідання Європейської Ради у Фонтенбло (1984 р.) вирішили з метою активізації інтеграційних процесів заснувати Комітет з інституційних питань, сформований з особистих представників голів держав і урядів. Очолений колишнім міністром закордонних справ Ірландії Джеймсом Дужем Комітет був зобов'язаний розробити пропозиції щодо шляхів поліпшення функціонування європейського співробітництва. Комітет запропонував скликати міжурядову конференцію для опрацювання договору про Європейський Союз, чому рішуче опонували Велика Британія, Данія, Греція. Пропозиції Комітету Дужа ґрунтувалися на Штутгартській декларації Європейської Ради від 19 червня 1983 р. і проекті угоди про Європейський Союз, прийнятій Європейським Парламентом. Європейська Рада в Мілані (червень 1984 р.) мала визначитися щодо доповіді Дужа, а також з приводу багатьох пропозицій у справі активізації євроінтеграційних процесів. Британські пропозиції щодо поліпшення процесу прийняття рішень мали на увазі зміщення інституційної рівноваги в бік міжурядової системи, оскільки передбачали можливість утримання країн-членів у процесі прийняття рішень. Франко-німецькі пропозиції стосувалися політичного співробітництва країн — членів ЄЕС, що обмежувало пошуки нових шляхів розвитку Співтовариств. Навпаки, Біла книга Комісії щодо за-

вершення Спільного ринку, схвалена в цілому Європейською Радою в березні 1985 р., містила амбіційний проект розбудови великого єдиного ринку. Нове піднесення в діяльності Комісії було значною мірою зобов'язане Жаку Делору — голові Комісії, який вступив на посаду в січні 1985 р. Під його впливом Комісія суттєво посилила свою роль у внесенні пропозицій. Дискусії виявили значні розбіжності в позиціях країн — членів Співтовариства. Під час засідання Європейської Ради в Мілані Беттіно Краксі, прем'єр-міністр Італії, яка головувала на той час у Співтоваристві, всупереч опозиційним настроям керівництва Великої Британії, Данії, Греції поставив на голосування питання скликання міжурядової конференції з метою перегляду Римського договору. Вперше після Люксембурзького компромісу позитивне рішення в питанні, яке торкалося важливих інтересів країн-членів, було прийнято більшістю голосів.

Соціологічні опитування напередодні конференції у країнах Західної Європи виявили прихильність суспільної думки активізації євроінтеграційних процесів, хоча й були значні розбіжності як між різними країнами, так і в ставленні опитуваних до різних питань. Так, щодо політичного союзу 43 % опитуваних у десяти країнах вагалися з відповіддю або не відповіли. Водночас 59 % опитуваних позитивно висловилися щодо скасування внутрішніх митниць, у тому числі 85 — у Бельгії, 81 — у Німеччині, 68 — у Нідерландах, 61 % у Франції, тоді як більшість опитуваних в Ірландії, Данії, Великій Британії висловились проти. Лише 32 % опитуваних у десяти країнах підтримало заміну національних валют єдиною європейською валютою. Якщо ідею єдиної європейської валюти підтримало 55 % італійців, 49 % французів, 46 % бельгійців, то проти неї висловилося 64 % англійців і 54 % німців.

Міжурядова конференція розпочала роботу 9 вересня 1985 р. На пропозицію Комісії переговори велися паралельно у двох групах: директори політичних департаментів МЗС країн-членів систематизували цілі й практику міжурядового співробітництва у сфері зовнішньої політики, водночас підготовча Комісія склала перелік поправок до Римського договору.

Створенню політичного консенсусу навколо прийняття ЄСА сприяла пропозиція Комісії “Делор-1” щодо реалізації до 1993 р. ідеї єдиного внутрішнього ринку — “простору без кордонів”. Так, Великій Британії і Данії — найпошлідовнішим прихильникам ідеї єдиного внутрішнього ринку — було важко залишатися в опозиції до інституційних реформ, проведення яких країни Бенілюксу розглядали як умову успішного функціонування простору без кордонів. Для досягнення згоди менш розвинених країн-членів Комісія запропонувала посилення економічного й соціального згуртування, націленого на гармонізацію розвитку різних регіонів ЄС.

Європейська Рада в Люксембурзі (2—3 грудня 1985 р.) після 28 годин нарад прийняла вісім текстів, які модифікували Римський договір, а також документ щодо політичного співробітництва. Європейська Рада вирішила об'єднати результати переговорів стосовно політичного співробітництва роботи з поправками в єдиному документі, що набуло відображення в його назві — Єдиний європейський акт. ЄСА підписали дев'ять країн-членів 17 лютого 1986 р. у Люксембурзі. 28 лютого 1986 р. у Гаазі його підписали Греція, Італія, Данія. Однак ратифікація ЄСА дещо затрималася. Якщо в одинадцяти країнах вона не викликала проблем, то в Ірландії відбувся референдум, який дозволив внести поправку в конституцію і ратифікувати Акт. *ЄСА набув чинності 1 липня 1987 р. після його ратифікації національними парламентами.*

Основні положення Єдиного європейського акта

ЄСА був результатом досить складного компромісу, що хоча й зумовило його дещо декларативний та половинчастий характер, означало новий якісний крок у розвитку західноєвропейської інтеграції. У преамбулі угоди країни — учасниці Співтовариства виявили бажання трансформувати сукупність своїх відносин у Європейський Союз на базі Співтовариств і системи Європейського політичного співробітництва.

ЄСА проголошував центральним завданням Співтовариства утворення до 31 грудня 1992 р. “простору без внутрішніх кордонів”, тобто завершення формування єдиного спільного ринку, усунення всіх перешкод щодо вільного переміщення това-

рів, людей, послуг та капіталу в рамках ЄЕС. ЄЄА вносив доповнення в Римський договір, згідно з яким уперше в історії Співтовариства країни-члени зобов'язувались тісно координувати економічну та валютну політику з метою перетворення Співтовариства на валютно-економічний союз. Однак через опозицію ФРН і Великої Британії договір не передбачав ні засоби, ні терміни його реалізації. Особливе значення ЄЄА надавав інтеграції у сфері наукових досліджень і розробок, у розвитку й освоєнні нових технологій. Сучасна політика в цій сфері розглядалася Співтовариством як необхідна умова підвищення конкурентоспроможності країн ЄЕС. Таким чином, технологічна політика ЄЕС уперше отримала законодавчу базу у вигляді спеціальної статті Римського договору.

З метою активізації діяльності Співтовариства вносились зміни в порядок прийняття рішень. Було передбачено, що в Раді Міністрів рішення будуть прийматися більшістю голосів у таких галузях, як взаємний обмін послугами, капіталами, діяльність морського та повітряного транспорту. Разом із тим кожна країна ЄС зберігала за собою право вето, якщо доводила, що те чи інше рішення зачіпає її “життєві інтереси”.

Особливе місце в ЄЄА приділялось Європейському політичному співробітництву в галузі зовнішньої політики. Якщо раніше таке співробітництво відбувалось у рамках Європейської Ради неофіційно, то після 1986 р. воно вперше отримало законодавчу основу і мало регулюватися на основі міжурядового договору, який зобов'язував країни ЄЕС не тільки інформувати одна одну про передбачувані зовнішньополітичні акції, а й спільно виробляти принципи і цілі зовнішньої політики, а також керуватися ними під час проведення національної політики. Країни ЄЕС підтвердили свої наміри координувати “політичні та економічні аспекти безпеки”. Військові питання у зв'язку з гострими розбіжностями між країнами не були включені в договір. Новаційними були положення ЄЄА про соціальну політику й охорону довкілля.

Значний крок уперед був насамперед зроблений у реформуванні інституціональної системи Співтовариства. Єдиний акт легітимізував новий інститут Співтовариства — Європейську Раду, яка зайняла найвище місце в системі управління Співто-

вариств. Число засідань Європейської Ради було скорочено до двох на рік, і вони мали проводитися після закінчення шести-місячних термінів головування чергової країни. Новим інститутом став Суд першої інстанції, який мав розглядати трудові й адміністративні позови і так розвантажити Суд Європейських Співтовариств.

ЄЄА значно розширив повноваження Європейського Парламенту (ЄП), що мало обмежити зростаючу концентрацію влади в руках бюрократичних інститутів, таких як Комісія й Рада Міністрів Європейського Співтовариства. Хоча чіткої регламентації планів діяльності Європейського Парламенту в ЄЄА закладено не було, передбачалось у перспективі (згідно із заявою Ж. Делора), що 80 % важливих економічних, фінансових і соціально-політичних рішень прийматимуться на європейському рівні.

ЄП отримав можливість справляти більший вплив на процес прийняття законодавчих актів Європейського Співтовариства. За допомогою складної системи подвійного читання ЄП міг більшістю голосів або змінити, або скасувати рішення Ради Міністрів. Правда, для цього необхідна була б широка єдність у самому ЄП серед його восьми — десяти парламентських фракцій, жодна з яких не мала більшості голосів. Крім того, ЄЄА уповноважував ЄП затверджувати договори про асоціацію й прийняття нових членів у Співтовариство, а також брати участь у виробленні правових актів щодо функціонування внутрішнього ринку Європейського Співтовариства.

ЄЄА передбачив прийняття “процедури співробітництва” між ЄП та Радою Міністрів. Процедура простої консультації Асамблеї, передбачена Договором про ЄЕС, замінювалася співробітництвом із Європейським Парламентом, зокрема для реалізації спільного ринку і спільної політики. Так зване подвійне читання встановлювало обов’язкову участь ЄП у прийнятті правових норм у багатьох сферах. Це дало можливість ЄП не лише контролювати діяльність виконавчих органів Співтовариства, а й брати участь у процесі прийняття правових норм. Отримавши згідно з ЄЄА можливість вносити поправки в пропозиції, що обговорюються, Парламент отримав своєрідне право законодавчої ініціативи.

Значне місце в роботі ЄП займало виконання бюджетних повноважень. Починаючи з 1970 р. Парламент отримав право брати участь в обговоренні й прийнятті всіх фінансових документів, що дало йому можливість стати законодавчим органом поряд із Радою Міністрів. ЄЄА закріпив і зафіксував цей стан речей. З 1986 р. акт про затвердження бюджету Співтовариства став підписуватись головою Європейського Парламенту.

Взаємодія між інститутами Співтовариства відбувається на основі консенсусу. Це можна наочно продемонструвати на прикладі питання прийняття до Співтовариства нових членів. Стаття 8 ЄЄА, яка замінила абз. 1 ст. 237 Договору про ЄЕС, проголошує, що “будь-яка європейська держава може звернутися з проханням про прийняття в члени Співтовариства. Вона направляє прохання в Раду, котра після консультації з Комісією й отримання відповідного рішення Європейського Парламенту, прийнятого абсолютною більшістю голосів, приймає рішення на основі одноголосності”. Стаття 7 ЄЄА передбачила комплексний механізм для актів Ради, прийнятих у співпраці з Парламентом, за схемою: Рада висловлювалась обов’язково кваліфікованою більшістю на пропозиції Комісії, які будуть прийняті у двох читаннях ЄП. У цілому, кваліфікована більшість ставала правилом. Принцип одностайності залишався для всіх чутливих питань: європейська фінансова система, податки, вільне переміщення капіталу, освіта, умови діяльності представників регламентованих професій, вступ нових держав, асоціація. У двох останніх питаннях Парламент мав надати відповідну думку, висловлену абсолютною більшістю. Важливим інституційним нововведенням було також рішення про передавання Радою Міністрів деяких своїх повноважень Комісії. Малося на увазі право Комісії виконувати акти, прийняті Радою Міністрів.

Найбільш суттєвою частиною ЄЄА прийнято вважати розділ II, який має на меті розвиток Європейського Співтовариства шляхом підвищення ефективності комунітарних інститутів. Стаття 149 ЄЄА переглядає співвідношення повноважень Ради, Комісії та Європарламенту. Рада Європейських Співтовариств могла змінити пропозицію Комісії лише одностайно. Зі свого боку Європейський Парламент отримав право прийма-

ти поправки до рішень Ради абсолютною більшістю голосів або відхиляти їх. У таких випадках Рада мала право наполягати на своєму рішенні лише шляхом повторного прийняття його одностайно. У цьому процесі одностайність відіграла роль захисту пропозицій Комісії або поправок Європейського Парламенту. Дещо розширено було також компетенцію Суду ЄС. ЄЄА підводив юридичну базу під Європейську Раду голів держав і урядів, хоча й не включив її до інститутів Співтовариства.

Значну увагу ЄЄА відводив механізму функціонування Європейського політичного співробітництва. Завдяки прийняттю ЄЄА положення про політичне співробітництво було внесено в Римський договір. Процедура функціонування ЄПС передбачала, що міністри закордонних справ країн-членів і члени Комісії ЄС мали збиратися не менше чотирьох разів на рік. Вони могли обговорювати зовнішньополітичні питання на окремих засіданнях Європейської Ради. Комісія також брала безпосередню участь у засіданнях, що проходили в межах ЄПС. ЄЄА передбачив активну участь Європейського Парламенту в обговоренні зовнішньополітичної діяльності Співтовариства. Керівництво країн-членів мало постійно інформувати ЄП стосовно зовнішньополітичних питань, які обговорювалися на той момент. Його зауваження мали бути обов'язково та повністю взяті до уваги. Зовнішня політика Європейського Співтовариства і зовнішньополітичне вирішення питань у межах ЄПС не мали суперечити одне одному.

У структурі ЄПС був закладений такий інститут, як Політичний комітет, який регулярно збирав директорів Політичних департаментів МЗС із метою підтримки послідовної діяльності ЄПС і підготовки питань для обговорення на сесії міністрів закордонних справ ЄЕС. У випадку надзвичайних обставин Політичний комітет або нарада міністрів закордонних справ могли бути скликані протягом 48 год на прохання не менше трьох країн-членів. У Брюсселі заснувався Секретаріат, який мав допомагати голові Ради Міністрів координувати й ініціювати зовнішньополітичне співробітництво.

ЄЄА проголошував необхідність узгодження політики Співтовариства та ЄПС. Між ЄПС та інститутами ЄЕС уперше пе-

редбачався прямий зв'язок, а голова Комісії офіційно брав участь у діяльності ЄПС. Розширювалась також сфера компетенції ЄПС, до якої безпосередньо включались питання європейської безпеки, хоча це положення не набуло обов'язкового характеру і стосувалося, головним чином, політичних, економічних, технологічних аспектів безпеки, тоді як військове співробітництво і надалі розвивалося в основному в межах НАТО і ЗЄС. Рішення продовжували ухвалюватися одногосно, однак, щоб не ускладнювати прийняття рішень, держава могла утриматися під час голосування.

Важливою частиною ЄЄА було утворення в перспективі до 1993 р. єдиного ринку, тобто завершення формування єдиного ринку товарів, послуг, капіталу та робочої сили. Передбачалися ліквідація митних та податкових бар'єрів, що ще залишилися на той час, гармонізація законодавства стосовно прямого й непрямого оподаткування. Для виконання цієї програми Комісія ЄС виокремила чотири сфери прямого оподаткування, на які Рада Міністрів мала звернути особливу увагу: гармонізація оподаткування компаній; ухилення від сплати податків; утворення таких умов у національних податкових системах, в яких приватні особи вкладатимуть гроші в державні цінні папери; обмеження на капіталовкладення пенсійних фондів країн-членів. Комісія запропонувала використовувати "дворівневу" систему виконання відповідних заходів. Країни ЄС згідно з цією системою мали самі встановлювати ставки податку на додану вартість у межах 4—9 % для зниженої ставки і 14—20 % — для стандартної. Комісія запропонувала перелік товарів, які мали оподатковуватися за зниженою ставкою: продукти харчування, енергоносії, фармацевтичні препарати, книги, періодичні видання, пасажирський транспорт.

ЄЄА утворював широку правову основу для науково-технічної інтеграції. Стаття 130 ЄЄА містила розгорнуте правове обґрунтування цілей, форм і методів співробітництва у сфері науки й техніки. Визначались також заходи здійснення науково-технічної інтеграції: виконання програм досліджень, технологічного розвитку і взаємної інформації з метою стимулювання співробітництва між підприємствами, дослідницькими центрами, вищими навчальними закладами; підтримка

співробітництва з третіми країнами і міжнародними організаціями у сфері досліджень; розроблення й поширення результатів досліджень. Стаття 130 передбачала прийняття Співтовариством багаторічних рамкових програм, що узгоджували наукові й технічні цілі співробітництва, відповідні пріоритетні сфери, принципи планування дій, деталі фінансової участі ЄЕС у спільних програмах. Програми мали прийматися одночасно. На основі рамкових програм розроблялись і приймались більшістю голосів спеціальні програми, що конкретизували сфери досліджень. Вирішальну роль у визначенні основних ліній науково-технічних досліджень відігравала Рада Міністрів наукових досліджень, яка ухвалювала рішення про виділення бюджетних коштів (за погодженням з Економічною й соціальною радою та Європарламентом), про дослідження в нових сферах, про формування науково-дослідницьких програм.

Аналізуючи значення Єдиного європейського акта, можна стверджувати, що було зроблено значний крок уперед в інституціональній, економічній, науково-технічній сферах. Саме в них ЄЄА став правовим актом, у якому деякі аспекти регулювалися вперше в історії ЄЕС. Підбиваючи підсумки прийняття ЄЄА, слід зупинитися на таких його важливих наслідках:

- консолідовано й закріплено правову основу інтеграційної політики Європейського Співтовариства, набула подальшого розвитку його інституціональна структура;
- прийнято важливе стратегічне рішення про завершення формування єдиного внутрішнього ринку товарів, послуг, капіталу і робочої сили;
- закріплено пріоритетне становище науково-дослідницької й технологічної політики Співтовариства;
- у межах реалізації двох стратегічних завдань — утворення єдиного ринку (до кінця 1992 р.) і прискорення науково-технічного прогресу, а також у тісному взаємозв'язку з ними передбачалась активізація практично всіх напрямів діяльності ЄЕС;
- включення механізму Європейського політичного співробітництва у правову систему Співтовариства означало подальше підвищення ролі ЄЕС як самостійного суб'єкта міжнародної політики.

Прийняття ЄСА було важливою подією на шляху розвитку західноєвропейської інтеграції, яка дала можливість визначити стратегічний курс і практичну політику Європейського Співтовариства на багато років уперед. Утілення положень Єдиного акта в життя зумовило перехід євроінтеграційних процесів до наступного важливого етапу, започаткованого укладенням Маастрихтських угод.

6.2. Третє розширення ЄЕС (1986 р.) та його вплив на європейські інтеграційні процеси

Політичні й економічні передумови вступу країн Іберійського півострова до ЄЕС

Під час обговорення питання вступу до Співтовариства Іспанії та Португалії у першій половині 80-х років класичний механізм розширення набув розвитку та вдосконалення. Поряд із випробовуванням себе в новій ролі основного гаранта стабільності в регіоні та формуванням розвиненої структури політичного плюралізму та демократії, Співтовариство також мало випробувати свою здатність ефективно застосовувати комунітарні принципи до значно ширших та різноманітніших сфер економіки, розробивши нові політичні інструменти співробітництва.

Зі свого боку Іспанія й Португалія розглядали повне членство в ЄЕС як неодмінну умову ефективних макроекономічних та секторальних зрушень у національній економіці, а також внутрішньополітичної стабілізації. Геополітичні зміни, пов'язані з розпадом колоніальної системи та вступом Великої Британії до ЄЕС, привели до переорієнтації експорту цих країн на Спільний ринок. Зіткнувшись у першій половині 70-х років з економічними бар'єрами на шляху до ринків країн ЄЕС у вигляді Єдиних зовнішніх тарифів та Спільної сільськогосподарської політики, нові уряди Іспанії та Португалії бачили єдиний вихід з економічної ізоляції в повноправному членстві в Співтоваристві. До 1985 р. ЄЕС перетворилося на основного торговельного партнера Іспанії та Португалії. Порівняно з 1970 р.

іспанський експорт до ЄЕС збільшився в 13 разів, а імпорт — у 7. Одночасно різниця в митних бар'єрах зменшилась у середньому з 35—40 % до 6 % у 1985 р. Напередодні вступу до Співтовариства половина експорту Іспанії (60 % — сільськогосподарського) і третина імпорту (30 % — сільськогосподарського) припадали на ЄЕС. Аналогічні показники для Португалії становили: 68 % з експорту та 36 % з імпорту. Активна участь у комунітарній економічній політиці мала також запобігти надмірній еміграції з цих країн до Спільного ринку, а також сприяти модернізації та реструктуризації їхніх економік згідно зі стандартами ЄЕС.

Після смерті Франко в листопаді 1975 р. король Іспанії Хуан Карлос проголосив “мирне встановлення демократичного співіснування, що ґрунтується на повазі до закону та суверенітету народу”. Уже через місяць після демократичних виборів (липень 1977 р.) уряд А. Суареса звернувся до ЄЕС із заявою про вступ, а в лютому 1978 р. було утворено нове міністерство для розвитку зв'язків зі Співтовариством.

У Португалії ситуація була значно складнішою. Внутрішня політична нестабільність, яку переживала країна після падіння диктаторського уряду Каetano у квітні 1974 р., супроводжувалась швидкою деколонізацією португальських колоній в Африці та переорієнтацією португальського експорту на країни Спільного ринку. В цих умовах Португалія була вкрай зацікавлена в скасуванні зовнішньоторговельних бар'єрів ЄЕС для португальських товарів. Для Співтовариства збереження стабільності на його південних флангах в умовах загальної геополітичної дестабілізації, особливо в регіоні Близького Сходу, розглядалось як важлива умова підтримання необхідних взаємовідносин із країнами регіону. У травні 1975 р. Європейська Рада в Дубліні закликала до посилення відносин між ЄЕС та Португалією. На зустрічі в Брюсселі в липні 1975 р. Європейська Рада проголосила про бажання Співтовариства відновити “розпочаті раніше переговори щодо встановлення тісного економічного та фінансового співробітництва з Португалією”. Водночас було зрозуміло, що, зважаючи на історичні та політичні традиції, проблема повного членства в ЄЕС стане питанням досить тривалої перспективи. Лише після раунду візитів

по столицях країн ЄЕС уряд Маріо Соареса 28 березня 1977 р. подав заявку на вступ до Співтовариства.

Характерно, що ставлення до членства в ЄЕС серед політичних кіл Іспанії та Португалії значно різнилося. В Іспанії фактично встановився консенсус щодо вступу країни до Співтовариства. Саме тому формальне обговорення цього питання в Кортесах відбулося лише в червні 1979 р., майже через два роки після подання заявки. Така політична єдність пояснювалася як історичним вибором Іспанії ще за часів Франко (в 1962 р. Франко звернувся до ЄЕС із заявою про асоційоване членство), так і наявністю в ранній постфранківський період консенсусу серед політичних партій стосовно основних політичних питань. Членство в ЄЕС практично всіма розглядалося як каталізатор внутрішніх економічних та політичних реформ.

Щодо Португалії, то тут загальнопартійного консенсусу щодо членства в ЄЕС не було. Активну антикомунітарну позицію займала Комуністична партія Португалії. Водночас, попри прямо протилежні позиції основних політичних сил, активного публічного обговорення проблеми вступу Португалії в ЄЕС не було. Пояснювалось це перш за все байдужістю до цього питання суспільства, зайнятого вирішенням таких першочергових завдань, як збереження політичної рівноваги в країні. Членство в ЄЕС розглядалося не стільки як основна необхідність, скільки як далекоглядна перспектива. Дебати з цього приводу, що все-таки відбувалися, були досить поверховими і практично не аналізували наслідки членства в ЄЕС для Португалії. Для Соціалістичної партії Португалії на чолі з М. Соаресом вступ до Співтовариства був тим єдиним шляхом, який міг запобігти загрозі державного перевороту з боку як правих, так і лівих сил. У постколоніальний період для Португалії членство в НАТО, а також європейська орієнтація її політики мали вивести країну з політичної ізоляції.

Суперечності переговорного процесу з приводу розширення Європейського Співтовариства

Серед найбільш складних питань, з якими зіткнулося Співтовариство під час другого розширення, було сільське господарство країн Іберійського півострова, яке ставило перед краї-

нами ЄЕС низку економічних та політичних проблем. Фактично йшлося про те, наскільки необхідно буде використовувати фонди Співтовариства для трансформації структури і виробничого потенціалу іберійського сільського господарства та його приведення у відповідність до вимог ССП. На момент подання заявки на вступ структура сільського господарства Іспанії значно відрізнялась від комунітарної. У 1980 р. 60 % сільськогосподарської продукції ЄЕС становила продукція тваринництва, порівняно з 42 % в Іспанії, тоді як виробництво овочів і фруктів в Іспанії становило 58 %, а в ЄЕС — 40 %. Різноманітність іспанського сільськогосподарського виробництва також створювала додаткові труднощі для ССП. Здатність вирощувати різноманітну продукцію відкривала широкі можливості для використання механізму фінансової інтервенції ССП, особливо у сфері виробництва вина та оливкового масла, які й без того становили 3/4 іспанського експорту харчових продуктів. Крім того, висока конкурентна спроможність іспанського експорту фруктів та овочів, які у зв'язку з природними умовами потрапляли на ринок на 2—3 тижні раніше французьких, викликала активне невдоволення французьких та італійських фермерів. Аналогічна ситуація складалася зі структурою сільського господарства Португалії.

У травні й листопаді 1978 р. рекомендації Комісії щодо прийняття Португалії та Іспанії було представлено Раді Міністрів. У випадку з Іспанією рекомендації Комісії передбачали необхідність зняття всіх тарифів у промисловій сфері, скорочення державної допомоги та впровадження податку на додану вартість. Щодо сільського господарства Комісія зазначила, що зі вступом Іспанії зона сільськогосподарського виробництва Співтовариства збільшиться на 30 %, а кількість населення, зайнятого в цій сфері, — на 31 %. Основна проблема полягала в механізмі стимулювання, закладеному в ССП, який передбачав цінові гарантії, що забезпечували формування надлишків деяких продуктів. У галузі рибальства Комісія відзначила складність інтеграції великого риболовного флоту Іспанії у Співтовариство. Викликала занепокоєність Комісії й перспектива еміграції іспанської робочої сили у країни ЄЕС після зняття обмежень на її вільне пересування. У питанні з Португалією

Комісія зазначила, що вага її вступу до Співтовариства має бути дуже обмеженою, оскільки вона представляла лише 1 % від ВВП ЄЕС. Однак “проблеми, що могли обов’язково виникнути, — йшлося у рекомендаціях, — були пов’язані з явною невідповідністю в розвитку, що могло істотно збільшити неоднорідність Співтовариства”.

Політичні та економічні фактори, що визначали політику як країн-аплікантів, так і деяких провідних країн — членів ЄЕС, свідчили, що під час обговорення процесу вступу класичний комунітарний механізм розширення мав зазнати серйозного тиску. Без принципових змін у політиці Співтовариства щодо прийняття нових членів найбільш вірогідною можливістю зберегти комунітарні досягнення могло стати збільшення тривалості перехідного періоду. Значно ускладнював підписання додаткових угод, необхідних для позитивного ставлення країн ЄЕС до процесу розширення, негативний вплив останнього на специфічні сектори їхньої економіки, такі як сільське господарство та текстиль.

Зважаючи на зростання неоднорідності та зменшення середніх економічних показників розширеного Співтовариства, на порядок денний знову ставала проблема вирішення історичної дилеми розширення та поглиблення інтеграції. В цих умовах найбільш послідовним захисником комунітарних принципів традиційно виступила Комісія, яка відігравала роль своєрідного маклера між інтересами держав-членів та Співтовариством. Аналізуючи наслідки впливу нового розширення на основні інституції та механізми ЄЕС, основне завдання Комісії полягало в збереженні *acquis communautaire* та можливості Співтовариства поглиблювати інтеграційні процеси в майбутньому.

Комісія рекомендувала розпочинати координаційні заходи, спрямовані на економічне зростання в промислових галузях країн-кандидатів, ще до їх вступу до Співтовариства. Передбачалося виділення з бюджету ЄЕС на вирішення цих проблем сум у розмірі 2,3 % ВВП Греції, 2,5 % ВВП Португалії та 0,4 % ВВП Іспанії. Поряд з економічними та секторальними аспектами розширення Комісія надала важливе значення вирішенню проблем адаптації до нових умов основних інституцій Співтовариства та його механізму прийняття рішень. Вона пропо-

нувала “перехідну формулу”, яка передбачала перехідний період для оцінки необхідних економічних, секторальних та інституційних урегулювань у розширеному Співтоваристві мінімум на п’ять, максимум на десять років, що дало б можливість вирішити проблеми, характерні як для країн-кандидатів, так і для Співтовариства.

Стосовно механізму прийняття рішень Комісія пропонувала надати в Раді Міністрів Греції та Португалії по п’ять голосів, а Іспанії — вісім. Це давало можливість зберегти наявний баланс між великими та малими країнами в Співтоваристві таким чином, що п’ять великих держав, включаючи Іспанію, не могли сформувати кваліфіковану більшість у Раді Міністрів без участі хоча б однієї малої держави. Одночасно Комісія запропонувала розширити практику прийняття рішень більшістю голосів, що дало б змогу зробити механізм голосування більш гнучким, виключивши зловживання правом вето і не порушуючи водночас суверенітету країн-членів.

Фактично рекомендації Комісії віддзеркалювали її стратегічні плани відносно процесу розширення Співтовариства. Вони становили свого роду компроміс між максималістською позицією, що передбачала можливість розширення лише за надання значних повноважень комунітарним інститутам, та мінімалістською, яка розглядала розширення як шлях до перетворення ЄЕС в організацію міждержавного співробітництва.

Незважаючи на важливу роль Комісії у формуванні позиції Співтовариства щодо проблеми розширення, вирішальну роль у цьому процесі відігравала все ж політика країн — членів ЄЕС. І хоча, враховуючи історичне значення розширення Співтовариства на Південь, країни-члени позитивно оцінювали цей процес, серед них були різні погляди щодо його деталей. Найактивнішим прихильником нового розширення виступала Франція, яка вбачала в цьому можливість відновити свої позиції у Співтоваристві, порушені в результаті прийому до ЄЕС Великої Британії. Прагнучи відігравати роль своєрідного мосту у відносинах між промислово розвиненими країнами та країнами з переважно сільськогосподарською орієнтацією економіки, Франція все ж досить обережно ставилась до перспективи зростання конкуренції з боку нових членів ЄЕС, наполягаю-

чи на необхідності врегулювання всіх складних проблем до остаточного вступу кандидатів.

Виступаючи перед французькими фермерами в червні 1980 р., президент Франції В.Ж. д'Естен зазначив, що прийняття середземноморських країн до ЄЕС можливе лише після повного врегулювання наслідків першого розширення Співтовариства. Йшлося насамперед про врегулювання питання бюджетного механізму, реформуванню якого новий консервативний уряд Великої Британії на чолі з М. Тетчер надавав велике значення. Позицію Великої Британії в цьому питанні активно підтримувалась канцлером Німеччини Г. Шмідтом, який також вважав, що фінансування процесу розширення Співтовариства на Південь має відбуватися не за рахунок збільшення внесків країн-членів у комунітарний бюджет (насамперед це стосувалося промислово розвинених країн), а реформування бюджетного механізму та скорочення бюджетних витрат на Спільну сільськогосподарську політику.

Як не дивно, але саме позиція Франції з огляду на відсутність консенсусу зі спільних франко-іспанських сільськогосподарських проблем сприяла значному гальмуванню переговорів між ЄЕС та країнами-кандидатами в другій половині 1980 р. Не прискорила розвиток переговорів і невдала спроба державного перевороту в Іспанії в лютому 1981 р. Занепокоєні внутрішньою нестабільністю та хитким становищем іспанського уряду, з яким велися переговори про вступ, країни ЄЕС навіть відклали на три тижні затвердження програми допомоги іспанському урядові. Більше того, помічник голови Комісії Лоренцо Наталі, відповідальний за питання розширення Співтовариства, після свого візиту в Мадрид у червні 1981 р. наполіг на перегляді дати вступу Іспанії до ЄЕС, яка вже була визначена на термін не пізніше 1983 р. під час засідання Ради Міністрів закордонних справ у липні 1980 р. Така позиція країн ЄЕС свідчила, що їхні національні економічні інтереси відігравали все-таки першочергову роль порівняно з підтримкою та захистом демократії у країнах-кандидатах.

І хоча голова Комісії Г. Торн ще раз підтвердив на засіданні Європейської Ради в Лондоні у грудні 1981 р. безумовну підтримку Комісією вступу Іспанії та Португалії до ЄЕС, конкрет-

ні кроки Співтовариства у сфері сільського господарства суттєво ускладнювали переговори щодо реформування ССП. Вирішення питання реформи ССП ускладнювалося також зростаючими бюджетними проблемами, які уряд М. Тетчер заклав у основу інтеграційної програми Великої Британії. Невирішеність внутрішніх комунітарних проблем значно ускладнювала процес імплементації комунітарних принципів країнами-кандидатами, а також їхню інтеграцію до Спільного ринку.

Цей етап переговорів наочно продемонстрував, що, спираючись на принципи класичного механізму розширення, Співтовариство надавало пріоритет не прискоренню переговорного процесу щодо розширення, а першочерговому проведенню внутрішніх реформ та, відповідно, врахуванню інтересів таких провідних країн ЄЕС, як Велика Британія та Франція. Намагаючись зберегти цей хиткий баланс інтересів, Співтовариству було досить складно сформулювати чітко свою позицію, яка б дала можливість паралельно вести переговори щодо як питань внутрішнього реформування, так і умов вступу до ЄЕС нових країн. Ситуація ускладнилась також тим, що в березні 1982 р. у Греції до влади прийшов уряд ПАСОК, який виступив із вимогами ревізії деяких положень умов членства Греції в ЄЕС.

Зважаючи на складність ситуації, Європейська Рада за ініціативою Франції на засіданні у Брюсселі в червні 1982 р. звернулася до Комісії з пропозицією провести новий аналіз проблем, що могли виникнути у зв'язку з розширенням Співтовариства. Звіт, представлений Комісією в листопаді 1982 р., був пізніше оцінений як спроба Франції перемістити відповідальність за власні проблеми, пов'язані з розширенням, на Співтовариство в цілому, оскільки навіть за детального аналізу Комісія була не в змозі висвітлити весь комплекс проблем, що могли виникнути в розширеному Співтоваристві. Зазначивши у Звіті цей недолік, Комісія звернула увагу на те, що загальна внутрішня економічна ситуація за період, що минув із моменту підготовки нею Рекомендацій, значно погіршилася. Це ще більше ускладнювало реструктуризацію окремих галузей економіки ЄЕС, особливо сталеливарної промисловості.

У зв'язку з цим Комісія спробувала переглянути деякі аргументи щодо політики диференціації в розширеному Співтова-

ристві, визнавши, що єдиним рішенням у цій безвихідній ситуації може бути часткове прийняття країнами-кандидатами комунітарних принципів. Враховуючи складність переговорів із сільськогосподарських проблем, Комісія в липні 1983 р. у досить обережній формі запропонувала використати для інтеграції найбільш складних секторів економіки країн-кандидатів принцип “двох швидкостей”. Якщо у випадку з Іспанією це мало захистити сільськогосподарських виробників Співтовариства від конкуренції іспанської аграрної продукції, то у випадку з Португалією, навпаки, це дало б їй час захистити найбільш вразливі аграрні сектори. Таким чином, передбачалося встановити досить тривалий перехідний період у 10 років, протягом якого продукція “спірних” аграрних секторів перебувала би “поза Спільним ринком”.

Зазначивши, що складні переговори з Іспанією створили додаткові труднощі для Португалії, вона наполягала на одночасному вступі цих двох країн до Співтовариства. Попри перераховані питання, Комісія наполягала на дотриманні класичного механізму розширення, але закликала розрізняти проблеми, пов’язані суто з розширенням, і внутрішні комунітарні проблеми, що лише загострилися у результаті цього процесу. Це зауваження стосувалося насамперед питання бюджету ЄЕС, а також обмеженості комунітарних ресурсів. Стверджуючи, що остаточні бюджетні витрати, пов’язані з розширенням, себе виправдають, Комісія звертала увагу на те, що загальні розміри бюджету мають зрости від 15 до 20 %, оскільки від 4 до 6 % піде на прямі платежі новим країнам. Незважаючи на це, Комісія зауважила, що навіть без розширення можливості Співтовариства використовувати бюджет як інструмент розвитку без збільшення його ресурсів значно обмежені.

Протягом 1983 р. соціалістичний уряд Іспанії на чолі з Філіппом Гонсалесом активізував свої дипломатичні зусилля для прискорення переговорного процесу щодо вступу в ЄЕС. Під час зустрічі з німецьким канцлером Г. Кодем Ф. Гонсалес дав зрозуміти, що участь Іспанії в НАТО на пряму залежить від підтримки Німеччиною вступу Іспанії до ЄЕС. Уряд Ф. Гонсалеса активізував також переговори із соціалістичним урядом Франції. Прорив у переговорах настав, коли Європейська Рада в

жовтні 1983 р. прийняла рішення про доступ середземноморських товарів на Спільний ринок. ЄЕС запропонувало встановити досить тривалий десятирічний перехідний період, розрахований на два етапи. Під час першого етапу Іспанія мала прийняти повною мірою комунітарні принципи у сфері торгівлі сільськогосподарською продукцією з третіми країнами. Лише на другому етапі планувалося використання класичного перехідного механізму, що передбачав взаємне скорочення тарифів та квот у сфері торгівлі. Однак, остерігаючись невдоволення громадськості, що зростало, уряд Іспанії відхилив запропоновані терміни, запропонувавши максимальний перехідний період у сім років.

Особливий інтерес становить аналіз позиції Португалії в переговорах з ЄЕС, яка значно відрізнялась від позиції Іспанії. На відміну від останньої, у Португалії було декілька, якщо не всі галузі промисловості та сільського господарства, що мали проблемний характер для ЄЕС. Крім урегулювання під час перехідного періоду проблеми надвиробництва сільськогосподарської продукції та її експорту в ЄЕС, йшлося про вирішення проблеми експорту текстилю до Співтовариства. Тому основне завдання Португалії в переговорах полягало в отриманні від Співтовариства підтримки, необхідної для реструктуризації її економіки, що було першочерговою умовою її повного членства в ЄЕС. Оскільки перераховані вище проблеми ускладнювались труднощами внутрішнього характеру, спричиненими слабкістю політичної та адміністративної системи Португалії, її уряд обмежувався загальним обговоренням проблем та бажанням прийняття графіка вступу до ЄЕС ще до того, як Португалія розпочне реформи.

Стратегія прохача, яку вибрала Португалія мала, однак, недоліки. Зайнявши відносно пасивну позицію в переговорах, країна опинилась вразливою і практично повністю залежною від вирішення проблем, що виникли під час переговорів ЄЕС з Іспанією. Це значно загальмувало її процес входження до Співтовариства. В цілому стратегія, прийнята Португалією, була більше схожа на позицію Греції, ніж Іспанії. Однак, зважаючи на географічне положення та загальну ситуацію в ЄЕС, у Португалії не було реальних шансів вступити до Співтовариства

самостійно. Коли на початку 1981 р. стало зрозуміло, що її вступ до ЄЕС до 1 січня 1983 р. не можливий, прем'єр-міністр Португалії Ф.П. Балсемао зазначив, що для його країни важлива не стільки дата вступу, скільки його умови.

Прихід до влади в Португалії у червні 1983 р. коаліційного уряду соціалістів і соціал-демократів на чолі з М. Соаресом не тільки знаменував початок періоду відносної стабільності в країні, а й активізував політику Португалії на переговорах з ЄЕС. Прагнення нового уряду прискорити процес вступу вплинуло навіть на характер взаємовідносин між Португалією та Іспанією в межах переговорів з ЄЕС. Під час зустрічі М. Соареса та Ф. Гонсалеса в листопаді 1983 р. прем'єр-міністр Португалії відмовився від пропозиції зайняти спільну позицію в переговорах з ЄЕС, аргументуючи це тим, що це поставить під загрозу терміни її власного вступу в Співтовариство. В результаті, наприкінці 1983 р. тривалі переговори, що велися з Португалією у сфері сільського господарства, сфокусувались на вирішенні конкретних ключових питань, пов'язаних із захистом її аграрного сектору від негативних наслідків вступу до Спільного ринку та гармонізацією заходів перехідного періоду зі специфічними програмами підтримки економіки Португалії. У квітні 1984 р. Співтовариство запропонувало виділити Португалії 700 млн ЕКЮ на підтримку її сільського господарства протягом десяти років.

Остаточне погодження умов вступу Іспанії та Португалії до ЄЕС

Протягом другої половини 1984 р. на саміті в Дубліні було досягнуто консенсусу з одного з ключових питань переговорів в аграрній сфері — контролю над національним сільськогосподарським виробництвом. На спеціальній зустрічі представників країн — членів ЄЕС на вищому рівні, що відбулася в березні 1985 р., були прийняті рішення щодо остаточного врегулювання сільськогосподарських проблем та приєднання Греції до Середземноморської інтеграційної програми, а вже в червні були підписані Угоди про повний вступ Іспанії та Португалії до ЄЕС 1 січня 1986 р.

Зважаючи на складність переговорів, компроміс було досягнуто за рахунок прийняття “подвійної перехідної” моделі. Остаточно погоджені умови вступу містили класичні елементи перехідного механізму, що передбачали взаємне зменшення тарифів та квот протягом семи років, а також установа більш складного двохетапного десятирічного перехідного періоду, розрахованого на врегулювання проблемних питань. Класичний механізм поширювався насамперед на врегулювання митних бар’єрів на промислову продукцію, які мали бути скорочені протягом перших трьох років в обох країнах на 50 % і скасовані остаточно протягом наступних чотирьох. Кількісні обмеження мали бути скасовані відразу після завершення вступу в ЄЕС.

Десятирічний перехідний період поширювався перш за все на іспанські олійні культури, оливкову олію та свіжі овочі й фрукти, контроль за імпортом яких зберігався від трьох до п’яти років після доступу цих країн до ринкового механізму ЄЕС. 85 % сільськогосподарської продукції Португалії також було включено до десятирічного перехідного періоду, перші п’ять років якого передбачали становлення національних ринкових структур, а останні — врегулювання питання цін і відкриття ринку. Протягом цього часу Співтовариство виділяло на реструктуризацію португальського аграрного сектору 700 млн ЕКЮ. На десятирічний період було розраховане врегулювання різниці в цінах на рибну продукцію та митні збори. Зовнішні тарифи Іспанії та Португалії також підпадали під урегулювання протягом семи років відповідно до аналогічних тарифів Співтовариства. Щодо врегулювання внесків у комунітарний бюджет, то це питання мало переглядатися кожні шість років. На той час сума, яку Іспанія отримувала з бюджету, дорівнювала її внеску, тоді як Португалія була чистим бенефіціарієм.

Відмінності в умовах вступу Іспанії та Португалії відображали різний рівень проблем, що в результаті свого вступу кожний з кандидатів створював для “чутливих” секторів економіки ЄЕС та інтересів окремих груп національних виробників країн-членів. Фактично подвійний перехідний період мав захистити ЄЕС від негативних наслідків вступу Іспанії, а Порту-

галію — від аналогічних наслідків вступу до ЄЕС. Для Іспанії найтриваліший перехідний період був установлений на експорт фруктів та овочів, де її позиції були дуже сильними й коротший — на такі слабкі галузі, як молочне виробництво та зернові культури. Щодо Португалії, то така різниця в періодах мала перш за все забезпечити ефективність комунітарної допомоги та сприяти виживанню португальської економіки в нових умовах. Хоч і у випадку з Португалією були окремі сектори економіки (виробництво вина та оливкової олії), які Співтовариство розглядало як висококонкурентні.

Характерно, що переговори продемонстрували ще одну традиційну рису класичного механізму розширення, яка характеризувала поведінку країн — членів Співтовариства, чії інтереси могли бути порушені в результаті його розширення. погоджуючись на вступ нових членів до ЄЕС, країни — члени Співтовариства Франція, Італія та Греція домоглися додаткової фінансової допомоги для своїх середземноморських регіонів під час семирічного перехідного періоду. Якщо Португалія отримувала допомогу в розмірі 700 млн ЕКЮ, то на реструктуризацію приватного сектору Греції згідно з ухваленими Співтовариством 29 березня 1985 р. Середземноморськими інтеграційними програмами (СІП) було виділено 2000 млн ЕКЮ. Запропоновані Комісією в березні 1983 р. ці Програми були розраховані на 6 років і передбачали додаткові комунітарні витрати в розмірі 6,6 млрд ЕКЮ (Франції — 17 %, Греції — 38, Італії — 45 %), що, звичайно, викликало невдоволення Великої Британії та Німеччини. Тому прийняття Співтовариством СІП було своєрідною компенсацією Франції, Італії й особливо Греції, яка на засіданні Європейської Ради в Дубліні 4 грудня 1984 р. поставила в пряму залежність своє позитивне ставлення до розширення від прийняття СІП.

Хоча середземноморське розширення Співтовариства було найтривалішим за часовими межами, залучення Іспанії та Португалії до європейських інтеграційних процесів після їхнього вступу до ЄЕС було досить швидким і не викликало будь-яких серйозних суперечностей. Цьому сприяли як економічні, так і політичні фактори. Незважаючи на те, що економіка Іспанії мала деякі кризові сектори, такі як сталеливарна про-

мисловість, а також додаткові проблеми, що виникли в результаті вступу до ЄЕС (риболовна галузь), у цілому вона була достатньо різнобічною та міцною, щоб успішно адаптуватися до нових інтеграційних умов. Крім того, сприятливі економічні умови середини 80-х років та перспективи членства в ЄЕС зумовили широкий потік закордонних інвестицій в іспанську економіку, що значно полегшило умови її інтеграції у Співтовариство. Важливо також, що громадськість та правлячі кола Іспанії поділяли спільну позицію щодо майбутньої лідируючої ролі Іспанії в ЄЕС.

Позиція Португалії в ЄЕС, схожа на позицію Греції та Ірландії, нагадувала стратегію маклера, який за відносно невелику ціну погоджувався на участь у подальшому інтеграційному процесі. Щодо Іспанії, то її позиція була значно складнішою. Ще на початковому етапі переговорів Іспанія розраховувала на рівноправне ставлення з боку Співтовариства. У зв'язку з цим основною метою Іспанії під час переговорів було визнання Співтовариством її законних інтересів. Однак оптимізм Іспанії дещо зменшився, коли під час переговорів з ЄЕС вона була поставлена перед необхідністю враховувати інтереси окремих груп національних виробників країн — членів Співтовариства. Поняття взаємних інтересів у класичному механізмі розширення розглядалось як результат тривалих та складних переговорів, які обидві сторони розпочинали зі вступом в ЄЕС нового кандидата. Отже, переговори про вступ були лише першим етапом, хоч і найбільш критичним, у спільному процесі вдосконалення розширеного Співтовариства. Приклад з Великою Британією був у цьому наочним доказом.

Результати переговорів щодо середземноморського розширення ЄЕС свідчили, що основною запорукою збереження та ефективного функціонування класичного механізму розширення є обов'язкове проведення внутрішніх комунітарних реформ ще до початку переговорів з країнами-кандидатами. Одночасно перспектива отримання рівноправного права голосу в ЄЕС хоч і прискорювала переговорний процес, але призводила до послаблення Співтовариства після його завершення. *Проблеми, не вирішені під час переговорів, автоматично ставали внутрішніми проблемами ЄЕС після завершення повного всту-*

пу країн-кандидатів. Підпадаючи під вплив окремих груп галузевих виробників країн-членів, переговорний процес вносив диспропорції в досягнення більш широких геополітичних завдань Співтовариства.

6.3. Єдиний простір без кордонів: шляхи і проблеми формування

Урегулювання бюджетного питання ЄЕС

На шляху прискорення процесу західноєвропейської економічної інтеграції, а також втілення в життя ідеї єдиного ринку ЄЕС залишалась перешкодою неврегульованість бюджетного питання. У той час, коли у Співтоваристві зростали структурні надлишки цукру, вина, зернових, молочних продуктів, ССП абсорбувала 60 % бюджетних видатків Співтовариства. Водночас Співтовариству не вистачало ресурсів для фінансування спільної політики інших сфер. У 80-ті роки процес прийняття бюджету ЄЕС супроводжувався протистоянням між Радою Міністрів і Європейським Парламентом, що інколи призводило до його прийняття із запізненням. Фінансові труднощі ЄЕС посилились після прийняття ЄЄА, оскільки нові спільні політики, зокрема економічного й соціального згуртування, вимагали додаткових витрат. На порядку денному знову постало питання реформування ССП і збільшення власних ресурсів Співтовариства. На початку 1987 р. Комісія запропонувала пакет пропозицій, які мали сприяти втіленню в життя ЄЄА:

- обмеження витрат ССП шляхом проведення реалістичної цінової політики, що передбачало заморожування, пізніше зменшення інституційних цін; ліквідація ВКС; стабілізація сільськогосподарського виробництва шляхом установлення порогів гарантування;
- подвоєння протягом п'яти років структурних фондів: ЄФРР, ЄСФ, Регулятивна секція ЄСРГФ з метою забезпечення фінансування програми економічного й соціального згуртування;
- запровадження нових ресурсів бюджетного фінансування.

Пропозиції Комісії розділили держави — члени ЄЕС. Канцлер ФРН Г. Коль проінформував Ж. Делора, що він вважає ці пропозиції неприйнятними, оскільки німецькі аграрії матимуть подвійні збитки у зв'язку зі зменшенням цін і згортанням ВКС, позитивних для ФРН. Водночас Німеччину задовольняла пропозиція обмеження сільськогосподарського виробництва. Франція, навпаки, стримано ставилась до перспективи квотування сільськогосподарської продукції, однак підтримувала скасування ВКС, негативних у її випадку, і встановлення помірних цін, що підвищувало конкурентоспроможність французького сільськогосподарського експорту. Середземноморські країни підтримували пропозиції Комісії лише за умови збільшення видатків на політику згуртування. Через антагоністичні позиції Парижа й Бонна агробюджетна проблема була врегульована лише під час сесії Європейської Ради у Брюсселі в лютому 1988 р. Європейська Рада прийняла “пакет Делора”, який передбачав скасування ВКС, зменшення сільськогосподарських цін, встановлення верхньої гарантованої межі цін на сільськогосподарську продукцію. Було встановлено четверте джерело бюджету ЄЕС, пропорційне ВВП кожної держави-члена, що забезпечувало фінансові потреби Співтовариства. Урегулювання агробюджетної проблеми дало можливість розвивати спільну політику Співтовариства в нових сферах, а також полегшило втілення в життя ЄСА.

Основні напрями реалізації програми завершення формування єдиного ринку ЄЕС

Спільний ринок залишався розділений фізичними, технічними, податковими бар'єрами. Товарні потоки пильно контролювалися, залишалися митниці й митні служби. Конкретна програма створення єдиного ринку до 31 грудня 1992 р., викладена в Білій книзі Комісії Європейського Співтовариства і прийнята Європейською Радою в Мілані (28—29 червня 1985 р.), передбачала розробку й реалізацію 282 директив, спрямованих на ліквідацію всіх фізичних, технічних, фінансових перешкод для вільного переміщення товарів, людей, капіталу, послуг.

Проекти директив розроблялись Комісією, яка залучала до цієї справи широке коло експертів, представників підприємницьких кіл, профспілок тощо з метою погодження думок і позицій усіх зацікавлених сторін. Директиви розглядала Рада Міністрів, яка їх або затверджувала, або повертала на доопрацювання. Запровадження ЄЄА процедури прийняття рішень у Раді кваліфікованою більшістю давало можливість Співтовариству ефективніше приймати рішення, діяти швидше й більш демократично. Згідно з ЄЄА значна частина пропозицій Комісії мала отримати згоду ЄП через процедуру співробітництва. Держави-члени в установлені терміни імплементували затвержені директиви в національні законодавства. Реалізація програми єдиного ринку, що ґрунтувалася на “концепції трьохсот директив”, передбачала усунення фізичних бар’єрів і зменшення податкових бар’єрів для вільного руху товарів, людей, капіталу, послуг, гармонізацію технічних норм і стандартів, лібералізацію ринків державних замовлень. Основними напрямками реалізації програми формування єдиного ринку Європейського Співтовариства були такі.

- *Усунення фізичних бар’єрів.* Митні формальності для торгівлі в межах Співтовариства передбачалося скасувати з 1 січня 1993 р. З цього часу Співтовариство створювало єдину зону з вільними кордонами для переміщення товарів згідно з митними ліцензіями TIR і АТА, що заощаджувало багато часу під час проведення економічних операцій. Щоб гарантувати вільне пересування фізичних осіб, з 1 січня 1993 р. скасовувалися контроль та формальності щодо багажу фізичних осіб, які здійснювали перельоти або морські поїздки в межах Співтовариства.

- *Гармонізація технічних норм і стандартів.* Гармонізація й уніфікація технічних норм і стандартів становили одне з найскладніших питань формування єдиного ринку. Розробка директив, які стосувалися уніфікації норм безпеки й захисту споживачів, інколи затягувалася до 10—12 років; так, було витрачено п’ять років, щоб лише дати визначення поняття “білий хліб”. Комісія Співтовариства запропонувала новий підхід, який передбачав принцип взаємного визнання норм відносно продовольчих товарів і напоїв. У цьому випадку Комісія

використала прецедентне право, а саме постанову Суду від 20 лютого 1979 р. у справі *Cassis de Dijon* (стосовно продажу в Німеччині смородинового лікеру, виробленого у Франції). У рішенні зазначалося, що будь-який товар, який виробляється й продається на території держави — члена ЄЕС, повинен у принципі допускатися на ринок будь-якої іншої країни Співтовариства. Для інших товарів масового споживання Європейська Рада на пропозицію Комісії закріпила в травні 1985 р. принцип, який передбачав уніфікацію лише “загальних вимог” до товару, які характеризували його відповідність нормам безпеки й здоров’я населення, що, однак, було також складним у реалізації.

Ще серйозніші проблеми були пов’язані з гармонізацією норм техніко-комерційного характеру: норм технічної сумісності різних видів техніки та їхніх компонентів, а також інформаційних норм, що характеризували вироби і матеріали, з яких вони склалися. Саме розбіжності між технічними стандартами й нормами створювали одну з найсуттєвіших перепон на шляху розбудови єдиного ринку. Мета політики Співтовариства у сфері стандартизації і технічного нормування полягала у створенні спільного для всіх підприємств технологічного середовища з метою підвищення їхньої конкурентоспроможності.

- *Зниження податкових бар’єрів.* У податковій сфері передбачалися заходи у двох напрямках: гармонізація ставок податку на додану вартість і запровадження єдиних акцизних зборів; уніфікація податку на прибутки від цінних паперів і банківських вкладів. Узгодження непрямого оподаткування (ПДВ, акцизи) мало вирішальне значення для скасування перешкод у торгівлі й вільній конкуренції, а також для конвергенції економічних умов у державах — членах Співтовариства. У 1992 р. було досягнуто узгодження тарифів ПДВ, а також структури й тарифів акцизів. Директива Ради про апроксимацію тарифів ПДВ передбачала, що під час дії перехідних заходів щодо ПДВ (з 1 січня 1993 р. по 31 грудня 1999 р.) держави-члени застосовуватимуть стандартний тариф ПДВ, принаймні близько 15 %. Фактично стандартний тариф коливався у державах-членах між 15 і 25 %, усі вищі тарифи були скасовані.

ні. Після набуття чинності угодами, прийнятими в проміжному режимі ПДВ, з 1 січня 1993 р. стягнення ПДВ на імпорт усередині Співтовариства та об'єднані митні формальності перестали існувати.

З лібералізацією руху капіталу й створенням єдиного фінансового простору безпосередньо пов'язана гармонізація прямих податків, насамперед на прибутки від банківських вкладів і цінних паперів. Щоб попередити переведення капіталів і заощаджень європейців після лібералізації фінансового ринку з країн із вищим оподаткуванням прибутків (Бельгія, Франція, ФРН) у такі країни, як Люксембург, де не було жодних податків на прибутки від іноземних вкладів, або у Велику Британію, Комісія запропонувала встановити єдиний податок на прибутки від банківських вкладів і облігацій у розмірі 15 %, що, однак, не було прийнято. Провідним принципом політики ЄЕС у сфері прямого оподаткування з 1990 р. було усунення подвійного оподаткування за операцій на кордонах. Загальна тенденція, яка спостерігалася в державах — членах Співтовариства у 90-х роках, полягала у вирівнюванні податків у бік їх зменшення. Уперше вищі керівники держав — членів ЄС одногосно визнали необхідність гармонізації податкової політики під час Віденського засідання Європейської Ради (11—12 грудня 1989 р.).

З 1 липня 1990 р. єдиний фінансовий ринок почав функціонувати для восьми країн: Бенілюксу, ФРН, Франції, Великої Британії, Італії, Данії. Остаточо фінансовий ринок Співтовариства був лібералізований з 1 січня 1993 р. Європейські підприємства і фізичні особи відтепер мали доступ до банківських послуг, іпотечних позик, цінних паперів і страхування всіх держав-членів.

- *Лібералізація ринків державних замовлень.* Директиви, прийняті Радою Міністрів у вересні 1990 р. і лютому 1992 р., були спрямовані на лібералізацію підрядів і робіт у державних секторах комунальних послуг: енергетиці, водопостачанні, транспорті, телекомунікації.

Складною в реалізації виявилась лібералізація національних транспортних ринків. На початку 80-х років транспортна політика не відповідала еволюції економічної інтеграції Спів-

товариства. До середини 80-х років перевезення пасажирів і товарів у межах території країни чи її повітряного простору було зарезервовано за підприємствами тієї самої країни. 22 травня 1985 р. Суд Співтовариств ухвалив рішення, звинувативши Раду в порушенні угоди із забезпечення вільного сервісного обслуговування у сфері міжнародного транспорту і в тому, що вона не створила умов для допуску транспортних операторів-нерезидентів на національні транспортні ринки держав-членів. Під час реалізації ЄСА у транспортній сфері вдалося досягти більших успіхів, ніж за попередні тридцять років. Так, між 1987 і 1992 р. було лібералізовано повітряний транспорт, зокрема було досягнуто технічної й економічної гармонізації, свободи обслуговування в цій галузі в межах Співтовариства. Відбулася лібералізація міжнародних автодорожніх перевезень. Поставки в межах Співтовариства залишилися регламентованими, але двосторонні квоти замінювалися системою єдиних ліцензій Співтовариства на основі кваліфікаційних критеріїв, дійсних протягом п'яти років. Лібералізація ринку внутрішніх перевезень відбулася після 1 січня 1996 р.

У 1986 р. Рада проголосила принципи лібералізації судноплавного сервісу в межах території країн-членів та третіх країн. Інструкція Ради від 7 грудня 1992 р. лібералізувала морський каботаж для власників човнів — громадян країн — членів Співтовариства. Щоб задовольнити держави, які відмовилися від цієї тотальної лібералізації (Франція, Італія, Іспанія, Португалія), лібералізація транспортного сервісу не поширювалась на нафтовий транспорт, навігацію невеликих човнів і, на категоричний запит Греції, зв'язки між континентом і островами. *Таким чином, під час реалізації програми розбудови єдиного ринку спостерігався помітний прогрес у справі лібералізації автодорожнього, повітряного, морського транспорту.* Сектори електроенергетики, залізничного транспорту, телекомунікації були лібералізовані в середині 90-х років.

Завершення формування єдиного внутрішнього ринку¹ ЄС у 1992 р. стало важливим етапом у процесі європейської інтегра-

¹ Поняття “єдиний внутрішній ринок” замінило попереднє поняття “спільний ринок”, яке фігурувало в Римському договорі та інших документах ЄС до прийняття ЄСА.

ції. До запланованої дати (1 січня 1993 р.) набули чинності 255 директив, тобто 83 %. Ж. Делор з метою попередження появи значної кількості країн-кандидатів, занепокоєних перспективою залишитися за межами єдиного ринку, запропонував розпочати переговори між ЄЕС і ЄАВТ про заснування Європейського економічного простору. Ця асоціація між двома західноєвропейськими організаціями розглядалась тоді одночасно як засіб ухилення від переговорів про розширення, недоречних, на думку Комісії, під час поглиблення євроінтеграційних процесів, і як паліатив, що міг становити підготовчу стадію вступу країн ЄАВТ до Співтовариства. Угода про Європейський економічний простір була підписана між державами ЄС і ЄАВТ 2 травня 1992 р. і набула чинності 1 січня 1994 р.

1 січня 1993 р. 18 країн (12 країн Співтовариства і 5 країн ЄАВТ) відкрили кордони, скасували всі необхідні для перетину кордону формальності і замінили комплекс із 18 обов'язкових сертифікаційних процедур товарів єдиною системою сертифікації. Було створено Європейський економічний простір (пізніше почав називатись Європейською економічною зоною) з населенням 375 млн осіб, у якому товари вільно рухалися крізь кордони. Комісія в жовтні 1996 р. опублікувала дані про позитивний вплив єдиного ринку на економіку: 1,5 % додаткового промислового зростання, зменшення інфляції на 1,5 %, створення 900 000 нових робочих місць, 20—30 % зростання торгівлі між країнами Співтовариства. Скасування нетарифних бар'єрів привело до підвищення конкуренції, і, як наслідок, у державах — членах Співтовариства спостерігалась тенденція до гармонізації цін.

Проект Економічного і валютного союзу

ЄСА поновив ідею Економічного й валютного союзу (ЕВС), який західним європейцям не вдалося реалізувати в 70-ті роки Досягнення ЄВС, яка забезпечила досить високу стабільність західноєвропейських валют, сприяла відновленню в 1987 р. процесу створення Економічного й валютного союзу. Цього разу ЕВС розглядався як логічне й необхідне продовження Єдиного ринку, що міг би функціонувати ефективніше за наявності єдиної валюти, якою б керував Європейський цен-

тральний банк. Необхідність передання частини суверенітету наднаціональним структурам у рамках ЄВС відіграла б роль трампліну в процесі просування до політичного союзу.

Ідею ЄВС підтримував французький уряд, який після 1983 р. був змушений орієнтуватися на валютну політику Німеччини, щоб попередити девальвацію франка і вихід з ЄВС. Франція очікувала від валютного союзу збільшення можливостей для впливу на прийняття рішень у валютній сфері. Водночас цей проект викликав стриманість як уряду Великої Британії, що не погоджувався з переданням компетенції у валютній сфері наднаціональним інститутам, так і Німеччини, занепокоєної перспективою цінової нестабільності й зростання інфляції, які міг спровокувати валютний союз. З іншого боку, експерти дійшли висновку, що лише досить тривала підготовча фаза дала б можливість гармонізувати й зблизити економічну політику різних країн та створити базу для заснування валютного союзу.

Зміни в позиції Німеччини щодо поглиблення євроінтеграційних процесів, які відбулися наприкінці 80-х років, дали змогу розпочати роботу над підготовкою проекту ЄВС. Сесія Європейської Ради в Ганновері доручила комітету експертів, очоленому Ж. Делором, підготувати проект Економічного й валютного союзу. Комітет експертів, який складався з голів центральних банків усіх держав-членів, віце-голови Комісії, трьох незалежних експертів, залучених за спільною згодою Ради, оприлюднив 17 квітня 1989 р. доповідь, в якій накреслювались й обґрунтовувались цілі ЄВС, а також пропонувалась його реалізація протягом трьох етапів. Передбачалося, що перший етап розпочнеться одночасно з остаточною лібералізацією фінансового ринку.

Перший етап — підготовчий — передбачав лібералізацію руху капіталу в межах Співтовариства, поглиблення макроекономічного співробітництва між державами-членами та їхніми центральними банками; входження до ЄВС британської, іспанської, португальської, грецької валют.

Другий етап — перехідний — головний у плані Делора, передбачав гармонізацію валютної політики країн — членів ЄЕС

і заснування Європейського центрального банку (ЄЦБ) для спостереження й координації у сфері валютної політики держав-членів. Передбачалося, що ЄЦБ функціонуватиме під керівництвом управляючих центральних банків і директорату, призначеним Європейською Радою.

Третій етап — установлення незмінних обмінних курсів національних валют, запровадження спільної валютної одиниці — ЕКЮ, яка в перспективі стане єдиною валютою, що замінить усі національні валюти в Співтоваристві.

Планувалось, що ЕВС дасть можливість стабілізувати ціни, скасувати витрати й ризики обмінних операцій, нарешті, стимулюватиме економічну активність. Але його створення, зокрема заснування ЄЦБ, вимагало перегляду Римського договору й скликання міжурядової конференції для підготовки нового договору.

До проекту Делора прихильно поставились бельгійський, італійський, французький уряди, однак він викликав зауваження Німеччини й Нідерландів. На думку голови Бундесбанку Карла Отто Поеля і міністра фінансів ФРН Тео Вайгеля, ЄЦБ мав функціонувати так само автономно щодо національних урядів, як і Бундесбанк відносно Бонна, що дало б йому можливість ефективно керувати єдиною валютою, уникаючи інфляції. З іншого боку, М. Тетчер відхиляла ідею нового договору, погоджуючись на поглиблення валютного співробітництва. Європейська Рада в Мадриді (червень 1989 р.) вирішила взяти проект Делора за основу дискусій щодо заснування ЕВС і визначила початок першого етапу на 1 липня 1990 р. Франція, яка головувала у Співтоваристві в другому півріччі 1989 р., доручила відповідні підготовчі заходи групі функціонерів та ініціювала прийняття рішення про скликання міжурядової конференції, поставивши відповідне питання на порядок денний сесії Європейської Ради в Страсбурзі в грудні 1990 р.

Шенгенські угоди

Комітет громадян Європи, створений згідно з рішенням Європейської Ради у Фонтенбло (червень 1984 р.), підготував у 1985 р. доповідь про необхідність визнання громадянства будь-

якої держави-члена всіма іншими державами — членами Співтовариства й надання громадянам країн ЄЕС права перебування на території будь-якої держави-члена. Ці пропозиції відповідали ідеї єдиного простору без кордонів і передбачали скасування прикордонного контролю в межах Співтовариства. 14 червня 1985 р. представники п'яти держав: країн Бенілюксу, Франції, Німеччини в прикордонному селищі Шенген (Люксембург) досягли домовленостей про вільне пересування громадян через спільні кордони. Після комплексних переговорів ті самі країни 19 червня 1990 р. уклали конвенцію, в якій зазначались умови та гарантії впровадження домовленостей про вільне пересування. Конвенція містила 142 статті й передбачала трансформацію національного законодавства, а також підлягала ратифікації національними парламентами.

27 листопада 1990 р. до Шенгенських угод приєдналася Італія, 18 листопада 1991 р. — Іспанія й Португалія, 6 листопада 1992 р. — Греція. Набуття чинності конвенцією, передбачене на 1 січня 1993 р., неодноразово переносилося. 26 березня 1995 р. Шенгенська угода набула чинності між Бельгією, Нідерландами, Люксембургом, Францією, Німеччиною, Іспанією, Португалією з перспективою приєднання інших країн одразу після досягнення відповідних домовленостей. Означені країни повністю усунули системи контролю на спільних кордонах. У подальшому до європейського безвізового простору приєдналися Австрія, Данія, Фінляндія, Швеція, Норвегія та Ісландія. Отже, на початку XXI ст. кількість країн Шенгенської зони сягнула 15: з них 13 — члени ЄС (крім Великої Британії та Ірландії) і дві “треті” держави — Норвегія та Ісландія. Велика Британія прийняла рішення брати участь у роботі Шенгенської інформаційної системи, зберігаючи систему контролю на власних кордонах. У грудні 2007 р. до Шенгенської зони приєдналися дев'ять нових держав: Естонія, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чехія. У грудні 2008 р. 25-ю учасницею Шенгенської зони стала Швейцарія. Вільний рух фізичних осіб поставив складні технічні й політичні питання, насамперед щодо узгодження принципу поваги до свободи громадян з вимогами безпеки.

Життя показало, що скасування міждержавних кордонів не було рівнозначним розбудові простору без кордонів. Залишилися мовні, освітні, професійні бар'єри. У 1987—1989 рр. була започаткована низка програм, покликаних відкрити кордони для європейської молоді (табл. 6.1).

Таблиця 6.1. Програми ЄЕС у сфері молодіжної політики

Програма	Мета
Молодь для Європи	Сприяння обміну і мобільності молоді (15—25 років) у межах Співтовариства
PETRA	Сприяння професійній освіті й адаптації молоді до професійної діяльності; організація стажування на підприємствах у межах Співтовариства для учнів професійних ліцеїв, власників професійних дипломів
COMETT	Організація стажування на підприємствах у межах Співтовариства для студентів природничих і математичних наук
LINGUA	Підтримка професійного вивчення іноземних мов
ERASMUS	Сприяння мобільності студентів і викладачів (до 150 000 у 1996/97 навчальному році) за посередництвом системи бірж; розвиток співробітництва між вищими навчальними закладами (більше 2000 міжнародних програм); гармонізація дипломів з метою створення умов для продовження освіти в університетах різних країн-членів

Економічне й соціальне згуртування

Після розширення Співтовариства на південь посилилась його соціально-економічна неоднорідність. Єдиний ринок вимагав перетворення території ЄЕС на зону, рівномірно розвинену в соціально-економічному плані. ЄЄА містив спеціальний розділ 5 “Економічне й соціальне згуртування”, в якому оголошувалась мета “стимулювання гармонійного розвитку Співтовариства... скорочення розриву між різними регіонами й відставання регіонів, які знаходились у найменш сприятливих умовах” (ст. 130а). Сам термін “згуртування” розшифровувався як підтягнення менш розвиненої периферії ЄС до його істо-

ричного ядра через солідарні зобов'язання й дії всіх держав-членів. ЄЄА визначив органи Співтовариства, відповідальні за проведення регіональної політики, а також терміни підготовки й прийняття рішень, необхідних для досягнення поставлених в Акті цілей. Європейська Рада в Брюсселі (11—13 лютого 1988 р.) погодилася з пропозицією Комісії щодо подвоєння структурних фондів ЄЕС. Реформа структурних фондів Співтовариства (ЄФРР, ЄСРГФ-Р, ЄСФ), здійснена згідно з регламентом Ради Міністрів від 24 червня 1988 р., дала змогу збільшити щорічний бюджет структурних фондів від 7,5 млрд ЕКЮ (17 % бюджету) у 1988 р. до 17,6 млрд ЕКЮ (27 % бюджету) у 1993 р. Нова регіональна політика Співтовариства отримала, таким чином, фінансування обсягом 64 млрд ЕКЮ на 1989—1993 рр. Перший систематизований “пакет” регіональних проектів і фінансування ЄЕС на 1988—1993 рр. концентрувався на таких цільових напрямках.

Ціль 1 — сприяння розвитку і структурній перебудові регіонів, які відставали в розвитку, з ВВП на одну особу меншим, ніж 75 % від середнього в Співтоваристві, а також регіонів, де були інші вагомі причини для їх зарахування до цього напрямку, наприклад висока концентрація сільського населення або історичні обставини. Ціль 1 була визначена в регіональній політиці ЄЕС як пріоритетна, що абсорбувала до 70 % усього фінансування і поширювалась на всю територію Греції, Ірландії, Португалії, майже всю територію Іспанії, а також регіони промислово розвинених країн, наприклад п'ять східних земель Німеччини і Східний Берлін, провінцію Ено в Бельгії, заморські департаменти Франції, Корсику тощо. Програми спрямовувались на залучення інвестицій для створення нових робочих місць, розвиток виробничої інфраструктури, сприяння виявленню власного потенціалу зростання в регіоні, у тому числі шляхом підтримки малого і середнього бізнесу, туризму, НДДКР, перепідготовки й перепрофілювання кадрів, розвитку села, системи охорони здоров'я, охорони довкілля тощо.

Ціль 2 — реконверсія промислових регіонів, які перебували в стані занепаду. Відповідні регіони визначалися на основі трьох критеріїв: велика частка працездатного населення

зайнята в секторах промисловості, які вимагали структурної перебудови: металургійна, вугледобувна, суднобудівна, текстильна галузі; зменшення чисельності промислових робітників після 1975 р.; рівень безробіття, вищий від середнього по Співтовариству. У 1989—1993 рр. основним одержувачем фінансування за цим напрямом (37 %) була Велика Британія. Список регіонів переглядався кожні три роки. У 1994 р. ці програми поширювались на 60 регіонів у дев'яти країнах з населенням 58 млн осіб. Заходи, фінансовані ЄФРР і ЄСФ, спрямовані на залучення інвестицій у нові галузі, модернізацію й перепрофілювання промислових агломерацій, заохочення НДДКР, створення нових робочих місць тощо.

Ціль 3 — боротьба проти безробіття застійного характеру й попередження безробіття молоді.

Ціль 4 — сприяння адаптації працівників до нових умов виробництва.

Ціль 5а — модернізація і диверсифікація сільського господарства і рибальства. Цілі 3, 4, 5а не обмежувалися певними регіонами. Цілі 3, 4 фінансувалися ЄСФ, 5 — ЄСРГФ-Р.

Ціль 5б — розвиток сільськогосподарських районів. У 1994 р. допомогу за цим цільовим напрямом отримували 56 районів з 15 млн населення, визначених згідно з рівнем активності населення, периферійним статусом, прибутковістю сільського господарства. Заходи, фінансовані ЄФРР, спрямовані на модернізацію й диверсифікацію економіки, створення не-сільськогосподарських робочих місць. У 1989—1993 рр. основним одержувачем (37 % асигнувань) була Франція.

Ціль 6 — новий напрям, пов'язаний з розвитком арктичних регіонів Швеції й Фінляндії.

Поза рамками основних цільових напрямів регіональної політики ЄЕС реалізуються так звані програми “Ініціатив Співтовариства”, які становлять своєрідне “гнучке реагування” на нові регіональні проблеми й ініціюються та керуються безпосередньо Європейською Комісією (табл. 6.2).

Таблиця 6.2. Програми “Ініціатив Співтовариства”

Програма	Мета	Бюджет, млн ЕКЮ
STAR (1987—1991)	Поліпшення телекомунікації в проблемних регіонах	780
VALOREN (1987—1991)	Підвищення рентабельності енергетичних підприємств	400
RESAIDER (1988—1992)	Сприяння реконверсії металургійних регіонів	300
RENAVAL (1988—1992)	Сприяння реконверсії суднобудівних регіонів	200

Отже, регіональна політика Співтовариства на початку 90-х років посіла друге місце у видатковій частині бюджету ЄЕС, поступаючись лише видаткам на ССП. Саме політика сприяння регіональному розвитку мала стати провідною в соціально-економічній діяльності ЄС на початку XXI ст.

6.4. Геополітичні зміни кінця 80-х — початку 90-х років і перспективи європейського будівництва

Формування нової європейської архітектури

На межі 80—90-х років відбулися радикальні геополітичні зміни, які глибоко трансформували перспективи європейської інтеграції. Падіння Берлінської стіни 9 листопада 1989 р. водночас символізувало завершення поділу Європи, крах комунізму і кінець “холодної війни”. З історичної арени зникла одна з наддержав — Радянський Союз, відійшла в минуле біполярна система повоєнних міжнародних відносин. У державах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) відбулися швидкі революційні зміни, які започаткували процеси демократизації та переходу від командно-адміністративної до ринкової економіки. У Східноєвропейському регіоні відбувався стрімкий процес десателізації. Уже в червні 1991 р. припинила існування РЕВ, у

липні цього року — ОВД. Держави ЦСЄ стали на шлях ліберально-демократичного розвитку і проголосили головною метою повну інтеграцію в західноєвропейські та євроатлантичні структури. Таким чином, відкрилися перспективи глибокої трансформації європейської архітектури в напрямі до відновлення цивілізаційної єдності континенту на основі ліберальної демократії й соціально орієнтованої ринкової економіки. Це надзвичайне прискорення історичного розвитку виявилось несподіваним для західних європейців. Протягом сорока років процеси європейської інтеграції відбувалися в біполярному світі з чітко визначеними геополітичними кордонами між Західною і Східною Європою. На початку 90-х років Співтовариство опинилося перед складною дилемою: необхідністю продовжувати поглиблення євроінтеграційних процесів і відкриття на Схід.

Західні держави підтримали трансформаційні процеси в державах ЦСЄ. У червні 1989 р. саміт провідних індустріальних держав доручив Співтовариству координацію програми PHARE, спрямованої на сприяння економічній реконструкції Польщі й Угорщини. Ця програма, фінансована державами — членами ОЕСР, була поширена у 1990 р. на інші країни ЦСЄ. За ініціативою Співтовариства було засновано Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) з метою сприяння модернізації держав ЦСЄ. З деякими з них Співтовариство, починаючи з 1991 р., уклало договори асоціації. Активізувався й інституціоналізувався процес НБСЄ, який у грудні 1994 р. під час наради в Будапешті отримав назву ОБСЄ (Організація безпеки і співробітництва в Європі). Серед загальноєвропейських організацій значну роль у сфері розвитку нових форм співробітництва з колишніми державами комуністичного блоку та їхньої трансформації в демократії західного типу продовжувала відігравати Рада Європи. *Фундаментальні зміни в системі міжнародних відносин, необхідність забезпечення безпеки й стабільності на Європейському континенті вимагали посилення взаємодії між державами — членами Співтовариства у сфері зовнішньої політики, підвищення його ролі на міжнародній сцені.*

Возз'єднання Німеччини та європейська інтеграція

Для Співтовариства наприкінці 80-х років найбільш серйозним викликом була німецька проблема. Перспектива об'єднання Німеччини турбувала західних європейців і ставила перед ними складні питання. Чи не буде об'єднана ФРН домінувати у Співтоваристві й намагатися нав'язувати партнерам своє бачення політики ЄЕС? Чи не стане ФРН проводити більш незалежну зовнішню політику в напрямі зближення з Росією або надання переваги розширенню на Схід за рахунок поглиблення євроінтеграційних процесів, що в остаточному варіанті послабить Співтовариство? Чи не поставить взагалі економічний і політичний потенціал об'єднаної Німеччини під знак питання перспективи західноєвропейської інтеграції? Усупереч цьому вищі посадові особи ФРН, насамперед канцлер Гельмут Коль, а також міністр закордонних справ Ганс Дитрих Геншер і президент Ріхерд фон Вайзекер доводили взаємозалежність двох об'єднувачих процесів: німецького возз'єднання та європейської інтеграції.

Європейська Рада в Страсбурзі (грудень 1989 р.) підтримала об'єднання Німеччини за умов, що її самовизначення відбуватиметься відповідно до Гельсінських принципів та непорушності існуючих кордонів і уніфікація Німеччини не гальмуватиме євроінтеграційні процеси. У відповідь Німеччина підтримала вимоги Франції щодо скликання міжурядової конференції (МУК) у грудні 1990 р., де мало вирішитися питання ЕВС, а також ідею європейської валюти, чому Німеччина раніше опонувала. Водночас Бонн вимагав прискорення процесу політичної уніфікації Співтовариства, наголошуючи на необхідності паралельної розбудови валютного й політичного союзів. Політичний союз дав би можливість консолідувати Співтовариство напередодні нового розширення, запобігти відродженню націоналістичних тенденцій в об'єднаній Німеччині і міцно закріпити її у Співтоваристві.

20 квітня 1990 р. Гельмут Коль і Франсуа Міттеран у зверненні на ім'я головуючого в Європейській Раді підкреслили необхідність прискорити трансформацію сукупності відносин між державами-членами в Європейський Союз. Вони вимагали від Європейської Ради розпочати підготовку конференції з пи-

тання політичного союзу, яка б відбувалася паралельно з конференцією стосовно ЕВС. У зверненні визначалися напрями трансформації Співтовариства: посилення демократичності й ефективності інститутів ЄЕС, посилення згуртування Співтовариства в економічній, валютній, політичній сферах, визначення спільної зовнішньої політики й політики безпеки (СЗПБ).

Європейська Рада в Дубліні 28 квітня 1990 р. ініціювала підготовку другої МУК. 6 грудня 1990 р., за кілька днів до початку конференції, Г. Коль і Ф. Міттеран у новому зверненні запропонували поширити повноваження Співтовариства на такі сфери, як довкілля, охорона здоров'я, соціальна політика, енергетика, дослідження, захист споживачів. У поле діяльності Співтовариства мали увійти такі нові сфери, як правосуддя і внутрішні справи. Пропонувалися запровадження європейського громадянства, посилення повноважень Європейського Парламенту, генералізація мажоритарного принципу. Визначалися напрями СЗПБ, зокрема встановлення органічних зв'язків Співтовариства із ЗСС. *Таким чином, тандем Бонн — Париж дав можливість швидко підготувати і пов'язати між собою проекти валютного й політичного союзів, що підтримала більшість держав-членів за винятком Великої Британії, Данії, Ірландії.*

3 жовтня 1990 р. п'ять земель колишньої НДР увійшли до складу ФРН. Уніфікація Німеччини супроводжувалась вступом п'яти нових земель у Співтовариство без відповідних міжнародних переговорів і договорів. Оскільки нові землі приєднувалися без перехідного періоду, інститути Співтовариства передбачили деякі винятки для сільського господарства, рибальства, металургії, суднобудування, захисту довкілля. Нові землі отримали від Співтовариства протягом трьох років субсидії обсягом 3 млрд ЕКЮ з метою полегшення процесу адаптації.

Об'єднання Німеччини змінило внутрішню рівновагу у Співтоваристві. У 1991 р. ФРН представляла 23 % населення і 30 % ВВП Співтовариства. Однак, за винятком Європейського Парламенту, кількісне представництво Німеччини в європейських інститутах залишилось без змін. Рішенням Європейської Ради в Единбурзі кількість німецьких євродепутатів збільшилася з

81 до 99 осіб, тоді як Франція, Італія й Велика Британія збільшили відповідно цю кількість від 81 до 87 депутатів. *Отже, об'єднання Німеччини стало одним із чинників прискорення економічної та політичної інтеграції Європи й трансформації Співтовариств у Європейський Союз.*

Зовнішньополітичні кризи і Співтовариство

Випробуванням для Європейського Співтовариства й системи ЄПС стала Кувейтська криза 1990—1991 рр. Події в Перській затоці виявили відсутність необхідних повноважень і засобів у Співтовариства у сфері зовнішньої політики й політики безпеки, його нездатність ефективно впливати на розвиток подій. Лише Сполучені Штати змогли очолити міжнародну спільноту у відповідь на виклик Іраку. Стосовно Співтовариства, то його діям був притаманний консенсус лише на початковому етапі конфлікту — до жовтня 1990 р., що виявилось в прийнятті спільних заяв, у яких засуджувалась агресія проти Кувейту, і колективних санкціях держав-членів проти Іраку. Після загострення кризи й актуалізації загрози воєнної інтервенції виникли помітні розбіжності між позиціями держав-членів, що стало перепоною на шляху прийняття спільних рішень і координації національних політик. Велика Британія, яку підтримували Нідерланди, вимагала проведення політики відповідно до політичної лінії США, тоді як Франція за підтримки Іспанії та Італії висловлювалася на користь більш автономної поведінки Співтовариства. В остаточному варіанті воєнний і політичний вибір західноєвропейських лідерів, з деякими відмінностями, виявився саме в солідарності зі США. Війна в Перській затоці виявила обмеженість ЄПС, продемонструвала нездатність Співтовариства на рішучі ефективні зовнішньополітичні кроки в період міжнародних криз. Кувейтська криза сприяла еволюції позицій не лише урядів держав-членів, а й громадськості щодо політичної інтеграції. Соціологічні опитування в країнах Співтовариства восени 1990 р. виявили позитивне ставлення до прискорення політичної, валютної та економічної інтеграції двох третин опитуваних. 75 % опитуваних висловилися на користь спільної зовнішньої політики, 61 % — підтримали ідею розбудови спільних військових сил.

Обмеженість механізму ЄПС ще з більшою силою виявила югославська криза. Процес дезінтеграції посткомуністичних багатонаціональних держав супроводжувався збройними конфліктами, зокрема громадянською війною на теренах колишньої Югославії, яка розпочалася в 1991 р. Співтовариство долучилося до пошуків шляхів розв'язання конфлікту, не маючи ефективних засобів у сфері зовнішньої політики і безпеки, до того ж за наявності суперечностей у позиціях держав-членів. Співтовариство діяло непослідовно, нерідко під тиском національних урядів, без урахування ситуації і з відставанням від розвитку подій. Якщо на початку 1991 р. під впливом позиції Франції, Великої Британії та США Європейське Співтовариство виступало на користь збереження цілісності Югославії як вирішального фактора в забезпеченні стабільності та безпеки в регіоні, то, починаючи з вересня 1991 р., позиція Співтовариства фактично повністю дублювала політику Німеччини, яка традиційно виступала за незалежність Словенії та Хорватії і вважала Югославію штучним утворенням. Така еволюція позиції Франції та інших держав-членів пояснювалась бажанням зберегти єдність напередодні підписання Маастрихтських угод. На засіданні ЗЕС 19 вересня 1991 р. Велика Британія висловила протидію введення європейських “блакитних касок”, що перешкодило прийняттю позитивного рішення щодо вжиття ефективних заходів, спрямованих на локалізацію конфлікту. У жовтні 1991 р. мирна конференція щодо Югославії, скликана за ініціативою Співтовариства, опрацювала план розв'язання балканського конфлікту. Однак він з'явився запізно, у розпал процесу дезінтеграції, і фактично легітимізував розпад Югославії. Під тиском Німеччини держави — члени Співтовариства визнали 15 січня 1992 р. Словенію і Хорватію, що призвело до розчленування сербської нації і, в результаті, як до затягнення конфлікту та залучення до нього європейських країн, так і до неспроможності Співтовариства вирішити цю назрілу проблему. Співтовариство не спромоглося своєчасно проаналізувати ситуацію, спрогнозувати перебіг подій і вжити превентивні заходи, які б попередили ескалацію напруження в регіоні. Нерішучість і непослідовність політики ЄЕС, яка нерідко мала характер умиротворення, лише розв'язувала ру-

ки керівництву супротивних сторін. Міжнародний авторитет Співтовариства зазнав втрат, його посередницька та арбітражна місія була ускладнена. Криза виявила неефективність у роботі таких інститутів Співтовариства, як Рада Міністрів та Комісія. *Отже, дезінтеграція комуністичного блоку, яка супроводжувалася загостренням міжнаціональних та міжконфесійних суперечностей і виникненням у зв'язку з цим воєнних конфліктів, а також ескалація напруженості на Близькому Сході вимагали від Співтовариства політичної відповідальності. Водночас обмеженість можливостей ЄПС щодо ефективного впливу Співтовариства на розвиток кризових подій навіть на Європейському континенті вимагала переходу від зовнішньополітичного погодження до спільної зовнішньої політики і спільної політики безпеки держав-членів.*

Висновки

У середині 80-х років євроінтеграційні процеси інтенсифікувались. Після прийняття ЄСА розпочався якісно новий етап європейського будівництва, пов'язаний з реалізацією програми створення єдиного ринку до 1 січня 1993 р. Єдиний акт надав імпульс інституціональному реформуванню Співтовариства, зокрема в напрямі надання інститутам ЄЕС нових повноважень і генералізації принципу мажоритарного голосування, а також поширив інтеграційні процеси на нові сфери: охорону довкілля, регіональну, соціальну й науково-технологічну політику. Співтовариству вдалося врегулювати бюджетну проблему, подвоїти структурні фонди і започаткувати широко-масштабну програму соціального й економічного згуртування, націлену на ліквідацію регіональних диспропорцій. До запланованої дати держави-члени досягли ліквідації фізичних, а також мінімізації технічних і податкових бар'єрів на шляху вільного переміщення товарів, людей, послуг, капіталу. Консолідація єдиного ринку сприяла посиленню ролі Співтовариства у світовій економіці й політиці та була рушійною силою Маастрихтського договору, спрямованого на побудову валютно-економічного й політичного союзу.

Водночас не виправдалися сподівання, пов'язані з юридичним закріпленням у Єдиному європейському акті принципів і механізму ЄПС. Югославська і кувейтська кризи висвітлили неефективність і обмеженість системи зовнішньополітичного узгодження, нездатність Співтовариства протистояти міжнародним кризам і конфліктам. На порядок денний Співтовариства виходило завдання переходу на рівень політичної інтеграції.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Назвіть економічні та політичні передумови прийняття Єдиного Європейського акта.
2. Охарактеризуйте основні положення ЄЄА.
3. Коли відбулося третє розширення ЄС і які його передумови?
4. Проаналізуйте рекомендації Комісії щодо розширення ЄС за рахунок держав Іберійського півострова.
5. Розкрийте сутність "подвійної перехідної моделі".
6. Проаналізуйте спільні та відмінні риси в умовах вступу Португалії та Іспанії до ЄС.
7. Охарактеризуйте основні напрями реалізації програми формування єдиного ринку Європейського Співтовариства.
8. Визначте сильні та слабкі сторони проекту Делора від 17 квітня 1989 р.
9. Коли були підписані Шенгенські угоди, за участю яких держав і що вони передбачали?
10. Охарактеризуйте основні регіональні проекти ЄС кінця 80-х — початку 90-х років.
11. У чому полягає сутність економічного та соціального згуртування?
12. Проаналізуйте вплив геополітичних змін кінця 80-х — початку 90-х років на функціонування Співтовариства.

Розділ 7

ОСОБЛИВОСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ у 90-ті роки

7.1. Маастрихтський договір та утворення Європейського Союзу

Структура і цілі Європейського Союзу

Підписання Маастрихтського договору знаменувало початок нового етапу європейського будівництва. Прийняття нового Договору визначив ЄЄА, який передбачив необхідність еволюції і розширення власних рамок, орієнтовно з 1992—1993 рр. (початок другого етапу формування Економічного і валютного союзу та початок функціонування єдиного внутрішнього ринку Співтовариства). Втілення в життя положень ЄЄА створило передумови для переходу західноєвропейської інтеграції на новий, вищий рівень. Водночас положення ЄЄА орієнтували лише на досягнення окремих перспектив, але не могли надати Співтовариству нової якості та максимально прискорити євроінтеграційні процеси. Маастрихтські домовленості в цьому випадку були більш визначеними, сміливими й широкими, ніж положення Єдиного акта. Важливе значення мало й те, що поняття “Європейський Союз” із символу перетворилося на юридично закріплену формулу.

У грудні 1990 р. одночасно розпочали роботу дві міжурядові конференції: одна для розгляду питання про політичний союз, друга — про Економічний і валютний союз. Підготовча робота здійснювалась на рівні міністрів та експертів з широким вико-

ристанням пропозицій Комісії: доповіді Ж. Делора, проекту Статуту ЄЦБ, меморандуму про політичний союз. Переговори в межах МУК продовжувались протягом 1991 р. Підготовча робота ускладнювалася розбіжностями в позиціях держав-членів. Насамперед навколо проблематики спільної зовнішньої політики й політики безпеки, критеріїв готовності держав-членів до введення єдиної валюти, генералізації мажоритарного принципу. Найбільш контроверсійні питання вдалося врегулювати лише під час засідання Європейської Ради 9—10 грудня 1991 р. у провінційному нідерландському містечку Маастрихті. Як і в 1985 р., під час підписання ЄСА було вирішено об'єднати всі нові положення в одному документі — Договорі про Європейський Союз (ЄС), підписаному в Маастрихті 7 лютого 1992 р. Договір про ЄС мав набути чинності одночасно зі створенням єдиного ринку Європейського Співтовариства — 1 січня 1993 р. після його ратифікації національними парламентами.

Договір про ЄС передбачав утворення Союзу на базі Європейських Співтовариств, доповнених політиками й формами співробітництва, запровадженими новим Договором. Маастрихтський договір не скасував і не замінив інші установчі договори. Формально він створив нову структуру — Європейський Союз і одночасно вніс зміни й доповнення до Паризького договору 1951 р., а також до обидвох Римських договорів 1957 р. Римський договір про ЄЕС змінився настільки суттєво, що навіть назва Європейське Економічне Співтовариство була замінена на Європейське Співтовариство. Така зміна назви віддзеркалювала значне розширення завдань і поля діяльності Співтовариства.

Згідно з Договором структура ЄС включає Європейські Співтовариства і політичний союз, до компетенції якого належать сфери зовнішньої політики й спільної безпеки, а також співробітництво у сфері юстиції і внутрішніх справ. Зауважимо, що сам термін “політичний союз” не потрапив до тексту Маастрихтського договору, однак напрями й характер діяльності ЄС надали йому політичного виміру. Договір про ЄС розмежував соціально-економічний сектор, де домінує Співтовариство, і політичний сектор із переважанням міжурядових інститутів.

Євросоюз не має статусу юридичної особи, але такий статус мають Співтовариства, які є незалежними суб'єктами права із самостійною компетенцією, незалежною від держав-членів. Класичне зображення ЄС представляє Європейський Союз у вигляді споруди, в якій спільний фронтон опирається на три опори (колони або стовпи), які, головним чином, різняться між собою характером прийняття рішень (рис. 7.1). Першу колону, найважливішу, становить сфера Співтовариств, значно розширена Маастрихтським договором. Діяльність Співтовариств охоплює внутрішній ринок, зокрема умови праці й безпеку споживачів; конкурентну політику; економічну й валютну політику; торгову політику; сільське господарство; рибальство тощо. Дві інші опори утворюють відповідно спільна зовнішня політика й політика безпеки, а також співробітництво у сфері юстиції й внутрішніх справ, які керуються нормами міждержавного співробітництва. Однак "Союз має єдину інституційну структуру" (ст. 3 Договору про Європейський Союз), що забезпечує згуртування всіх секторів ЄС попри різний характер їхнього функціонування.

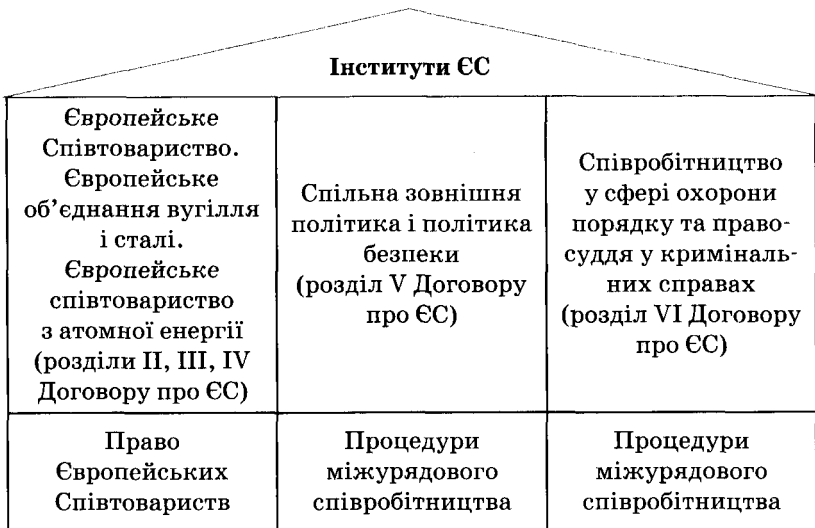

Рис. 7.1. Три опори Європейського Союзу

Маастрихтський договір визначив такі цілі Союзу:

- сприяння соціально-економічному прогресу, зокрема шляхом утворення простору без внутрішніх кордонів, посилення економічного й соціального згуртування й утворення Економічного і валютного союзу з уведенням із часом єдиної валюти;
- утвердження ідентичності ЄС на міжнародній арені, зокрема шляхом проведення спільної зовнішньої політики й політики безпеки, у тому числі визначення з часом політики спільної оборони;
- посилення захисту прав та інтересів громадян держав-членів шляхом установа громадянства Союзу й розширення тісного співробітництва у сфері юстиції та внутрішніх справ.

Обсяг нововведень визначив і великі розміри документа, що складається із семи розділів. У першому викладені загальні принципи; у другому — положення, що вносять зміни до Договору про ЄЕС із метою утворення Європейського Союзу; у третьому — зміни до Договору про ЄОВС; у четвертому — зміни до Договору про Євратом; у п'ятому — положення про спільну політику у сфері зовнішніх відносин і безпеки; у шостому — положення про співробітництво у сфері юстиції та внутрішніх справ; у сьомому — прикінцеві положення. *Отже, Маастрихтський договір поєднав, охопив і модифікував попередні установчі договори, започаткував новий етап у процесі створення ще тіснішого союзу між народами Європи.*

Основні положення Маастрихтського договору

Договір поглибив і розширив сфери діяльності Співтовариства. Було активізовано політику у сфері охорони довкілля, досліджень і технологічного розвитку, розширено повноваження ЄС у таких сферах, як промисловість, охорона здоров'я, транс'європейські мережі, захист споживачів, культура, освіта, професійна підготовка. У Договорі приділено значну увагу політиці економічного й соціального згуртування, зокрема було засновано дорадчий Комітет регіонів, а також передбачено створення Фонду згуртування, націленого на підтримку програм економічної конвергенції найбідніших країн ЄС. Нові

положення про промислову політику Співтовариства у сфері наукових і технологічних розробок та досліджень мали на меті підвищення конкурентоспроможності європейської промисловості на світовому ринку.

Договір підтвердив і модифікував інституціональну систему Співтовариства. Найбільші зміни були пов'язані з функціонуванням Європарламенту, який отримав право виступати не лише як консультативний орган, нехай навіть і обов'язковий, а й як інститут, що бере участь у прийнятті рішень. ЄСА представив це у вигляді "співробітництва" Ради і Європейського Парламенту, Договір про ЄС — прийняття "спільного рішення" у сфері діяльності, що стосується Співтовариства. Як і раніше, більшість найважливіших нормативних актів мала прийматись шляхом використання процедури "подвійного читання". Таким чином, три форми діяльності Європарламенту — спільне рішення, співробітництво й консультації — розширили його участь у законодавчому процесі Співтовариства.

Маастрихтський договір поширив голосування кваліфікованою більшістю, а також удосконалив процес прийняття рішень. Передбачалося, що поступово сфера питань, де парламент приймає рішення простою більшістю голосів, буде розширюватись. Новим елементом, що збільшував шанси досягти консенсусу, був новоутворений Погоджувальний комітет. Цей орган, до якого входять члени Ради або їхні представники і така сама кількість представників Європарламенту, має на меті досягнення згоди щодо спільного проекту кваліфікованою більшістю членів Ради або їхніх представників і більшістю голосів представників Європарламенту. Комісія бере участь у роботі Погоджувального комітету і вживає необхідні заходи для зближення позицій Європарламенту й Ради ЄС.

Новий договір розширив контролючі можливості Європарламенту, зокрема у бюджетній сфері. Згідно зі ст. 189 "б" Комісія ЄС має подавати проекти законодавчих актів як у Раду ЄС, так і в Європарламент, причому обидва інститути мають право приймати й відхиляти проект. Роль Європарламенту підвищувалась і при формуванні Комісії ЄС. Голова та інші члени Комісії перед тим, як бути призначеними спільним рішенням

держав-членів, мали відтепер отримати вотум довіри від Європарламенту. Маастрихтський договір подовжив час дії мандата Комісії до п'яти років, починаючи з 1995 р., щоб її функціонування хронологічно збігалось з повноваженнями Європарламенту. Таким чином, Маастрихтський договір підвищив роль Європарламенту, який він поставив на перше місце серед інститутів ЄС.

Маастрихтський договір увів у ранг п'ятого інституту Співтовариства Палату аудиторів, створену в 1975 р., що сприяло демократизації інституціональної системи ЄС, заснував Комітет регіонів суто консультативного характеру й посаду Омбудсмена з метою посилення захисту прав громадян ЄС.

Урахування інтересів держав-членів — практична умова існування Співтовариства і правовий принцип, який знову підтвердив Маастрихтський договір. У свою чергу, держави-члени взяли на себе зобов'язання дотримуватись інтересів Співтовариства, що набуло відображення в ідеї субсидіарності, яку Маастрихтський договір визначив як фундаментальний принцип функціонування ЄС (ст. 5 Договору про заснування Європейського Співтовариства). Принцип субсидіарності передбачає, що коли в питаннях, на які не поширюються виключні повноваження Співтовариства і цілі не можуть бути досягнуті відповідними діями держав-членів, в інтересах справи використовується спільна політика Співтовариства.

Договір передбачив заснування Економічного і валютного союзу, а також запровадження єдиної валюти в межах ЄС. План утворення ЄВС передбачалося виконати протягом трьох етапів, зміст яких дещо відрізнявся від передбаченого у плані Делора.

- *Перший, підготовчий етап, який збігся у часі з процесом підготовки й підписання Маастрихтського договору, мав завершитись наприкінці 1993 р. Він передбачав лібералізацію фінансового ринку; поліпшення координації економічної політики держав-членів і створення механізму багатостороннього контролю за перебігом цієї координації; розвиток співробітництва між центральними банками держав-членів; участь усіх держав-членів в обмінному механізмі ЄВС із тісною маржею коливання.*

- *Другий етап* формування економічного й валютно-фінансового союзу передбачалося розпочати з 1 січня 1994 р. Договір передбачав заснування Європейського валютного інституту (ЄВІ) під керівництвом ради у складі голови та управляючих національних центральних банків держав — членів ЄС, який мав координувати валютну політику країн. Держави-члени мали докласти зусиль до уникнення надмірного бюджетного дефіциту і розпочати процес автономізації національних Центральних банків. Протягом цього періоду економічні політики держав-членів мали досягти значного ступеня конвергенції, що відповідав би таким критеріям: стабільність цін (рівень інфляції не перевищує 1,5 % відносно трьох країн, які досягли найбільшої стабільності цін); стабільність фінансового становища (бюджетний дефіцит не більший від 3 % ВВП); дотримання встановленої межі курсових коливань протягом не менше ніж двох років; постійна участь держави-члена в механізмі валютних курсів ЄВС.

- Маастрихтський договір передбачив, що перехід до *третього етапу* розпочнеться з 1 січня 1999 р., якщо до кінця 1997 р. не будуть визначені інші терміни. Перехід до третього етапу мав відбутися за умов, якщо більшість держав-членів відповідатиме критеріям конвергенції і Рада ЄС прийме відповідне рішення кваліфікованою більшістю. Цей період передбачав заміну ЄВІ Європейським центральним банком (ЄЦБ), незалежним від національних урядів та інститутів ЄС, який керуватиме валютною політикою ЄС, співпрацюючи з національними центральними банками. На цьому етапі мав відбутися перехід до єдиної європейської валюти.

Важливе значення в Договорі про Європейський Союз має розділ V, в якому сформульовані юридичні поняття в галузі спільної зовнішньої політики і політики безпеки (СЗПБ). Якщо в ЄСА йшлося лише про наміри держав-членів проводити узгоджену зовнішню політику й політику безпеки, то в тексті Договору чітко було зазначено, що “держави-члени активно і відкрито підтримують зовнішню політику й політику безпеки Союзу в дусі лояльності та взаємодопомоги”. Передбачалася також необхідність постійної координації політики держав-членів згідно з принципами і загальними напрямками, визначеними на сесіях Європейської Ради. Договір зобов’язував

держав-членів утримуватись від дій, які суперечили інтересам Союзу або могли послабити його ефективність як єднальної сили в міжнародних відносинах.

У статті V.3 сформульована процедура узгодження спільних позицій і спільних дій з тими чи іншими зовнішньополітичними питаннями і питаннями безпеки з метою “підтримки європейської ідентичності на міжнародній арені”. Передбачалося, що основні принципи і загальні напрями спільної зовнішньої політики визначатимуться головами держав і урядів на засіданнях Європейської Ради. Рішення щодо зовнішньополітичних питань мали прийматися переважно одностайно. Водночас Європейська Рада могла проголошувати окремі аспекти зовнішньої політики як такі, що підлягали спільному вирішенню держав-членів. В основному це мало відбуватися тоді, коли події викликали необхідність захисту спільних інтересів, наприклад, у випадку контролю за експортом озброєнь. Якщо приймалися спільні дії, Рада мала право визначати перелік питань, щодо яких рішення можуть ухвалюватися кваліфікованою більшістю голосів. Комісія отримала право вносити пропозиції в Раду, як і будь-яка держава-член. З метою забезпечення прийняття рішень щодо загальної позиції держави-члени взяли зобов’язання ухилятися від використання права вето, якщо в питаннях, які потребують одногосності, кваліфікована більшість проголосувала “за”. Такі складні й делікатні аспекти спільної зовнішньої політики та політики безпеки Співтовариства, як питання оборони, мали вирішуватися лише на основі принципу одногосності, як було і раніше. Також уряди держав-членів могли погоджувати позиції й дії на рівні міжнародних організацій і форумів. Навіть якщо не було остаточно узгодженого плану дій з того чи іншого питання, від держав-членів вимагалось узгодження зовнішньополітичних дій згідно із загальною політикою Співтовариства. Було виокремлено головні пріоритетні напрями, в яких застосовувалися спільні заходи:

- 1) процес ОБСЄ;
- 2) розробка, контроль, нерозповсюдження атомної зброї;
- 3) економічні аспекти безпеки (контроль за переданням військових технологій країнам, що не є членами Співтовариства; контроль за експортом озброєнь).

У перспективі передбачалось розширення спільних дій держав ЄС.

Нововведенням стали положення про співробітництво у сфері юстиції і внутрішніх справ, виокремлені в Договорі про Європейський Союз в окремий розділ. Співробітництво в цій сфері стосувалося насамперед проблем, пов'язаних із розбудовою “вільного простору без кордонів”: охорона зовнішніх кордонів ЄС, імміграційна політика, надання притулку, візовий контроль, юридичне співробітництво, співробітництво органів охорони правопорядку, боротьба проти міжнародної злочинності, наркобізнесу, тероризму, корупції та шахрайства тощо. Співробітництво органів правопорядку спирається на організовану в масштабі Союзу систему обміну інформацією, створену в Європейському поліційному управлінні — Європолі. Згідно з Договором держави-члени залишалися головними відповідальними інстанціями в підтримці суспільного порядку й забезпеченні внутрішньої безпеки, однак виконання їхніх функцій у просторі без кордонів передбачало співробітництво на всіх рівнях. Держави-члени розглядали численні проблеми у сфері юстиції і внутрішніх справ як такі, що становили “спільний інтерес”. Сфера юстиції і внутрішніх справ підлягала правилам міжурядового співробітництва, що передбачало одностороннє прийняття рішень у цій сфері.

Маастрихтський договір закріпив інститут громадянства Європейського Союзу, яке згідно з Договором доповнює національне громадянство і гарантує свободу пересування й проживання на території держав-членів кожному громадянину Союзу. Громадяни Союзу, які проживали на території держав-членів, але не були їх громадянами, отримали право обирати й бути обраними на муніципальних виборах і на виборах у Європарламент. Нововведенням було отримання громадянами Союзу права на захист на території третіх країн із боку дипломатичних і консульських представництв інших країн-членів. Третя новація стосувалася права громадян Союзу звертатися з проханнями або скаргами до інститутів Співтовариства, які мали виконувати арбітражну роль у розв'язанні конфліктів.

Таким чином, Маастрихтський договір започаткував важливий етап у євроінтеграційному процесі, спрямувавши динаміку Співтовариства в напрямі розбудови Економічного й валютного союзу, а також посилення соціально-економічного згуртування. Водночас він надав імпульс процесу запровадження спільної європейської валюти. Маастрихтський договір створив інституційні й правові передумови для зміцнення єдності в рамках інтеграційних процесів, а також сприяв розширенню й поглибленню федералістських тенденцій у розвитку Співтовариства і ЄС. Також Договір про ЄС виявився досить далеким від сподівань поборників федералізму. Зокрема, внаслідок опозиції Великої Британії до преамбули Договору не потрапило положення про федеративну мету європейського будівництва. Водночас, хоча договір досить детально визначив хронологічні межі й зміст етапів створення ЄВС, він не містив чітких положень щодо проблематики політичного союзу. Більше того, саме визначення “політичний союз” не потрапило до тексту Маастрихтського договору. Нечітко визначеним у Договорі був і характер відносин між ЄС і НАТО. Договір передбачав можливість інтеграції ЗЄС у Європейський Союз і визначення в перспективі спільної оборонної політики, яка могла сприяти формуванню спільної оборони. Проте у двох додаткових протоколах, прийнятих на вимогу Великої Британії і Нідерландів, йшлося про те, що політика ЄС не повинна завдавати шкоди особливому характеру політики безпеки та оборонної політики держав-членів і не суперечити політиці НАТО. Велика Британія домоглася застереження, яке звільняло її від участі в третьому етапі ЄВС, відмовилася приєднатися до програми дій Співтовариства в соціальній сфері і, єдина з держав-членів, відмовилась підписати Угоду про соціальну політику, прийняту в Маастрихті. У цілому Маастрихтський договір його учасники розглядали як рамковий документ, який передбачав подальші конкретизацію, доповнення, узгодження. Договір про ЄС в останньому розділі передбачив скликання нової міжурядової конференції в 1996 р. для перегляду Договору з метою визначення шляхів подальшого розвитку євроінтеграційних процесів.

Ратифікація Маастрихтського договору

Ратифікація Маастрихтського договору виявилася набагато складнішою й тривалішою, ніж передбачалося. Процес ратифікації певною мірою спричинив кризу ЄС, яка збіглася в часі з економічним спадом, зростанням безробіття, валютною кризою осені 1992 р. і літа 1993 р., а також із безсиллям західноєвропейських країн у справі розв'язання балканського конфлікту. Процес ратифікації Маастрихтського договору проходив неоднаково в різних державах-членах. У Франції, ФРН, Іспанії й Португалії він ускладнювався необхідністю попереднього перегляду національних конституцій з метою їхнього узгодження з Маастрихтським договором. Найчастіше йшлося про зміни, пов'язані з переданням суверенітету інституціям ЄЕС, чого вимагав ЕВС, а також щодо участі осіб, які не були громадянами країн проживання, у муніципальних виборах. У таких країнах, як Франція, Данія, Ірландія, питання ратифікації Маастрихтського договору було винесено на референдум, що значно активізувало дебати в політичних і громадських колах з євроінтеграційної проблематики.

У таких країнах, як Італія, Іспанія, Португалія, Греція, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Договір був одразу схвалений парламентами значною більшістю голосів. Ситуацію ускладнив негативний результат референдуму в Данії, де 50,7 % громадян, які брали у ньому участь, висловилися проти ратифікації Договору. Однак міністри закордонних справ вирішили продовжити процес ратифікації в інших країнах і залишили датському урядові можливість змінити рішення. У Франції, всупереч сподіванням, перевага голосів на користь Договору виявилася мінімальною — 51 %. Водночас майже ніхто не очікував, що в Ірландії 68,7 % із тих, хто взяв участь у референдумі, висловиться на користь ратифікації Маастрихтського договору. В остаточному варіанті не ратифікували Договір до встановленої дати — 1 січня 1993 р. — три країни: Велика Британія, Данія, Німеччина.

Проблему, пов'язану з ратифікацією Договору в Данії, було вирішено під час засідання Європейської Ради в Единбурзі в грудні 1992 р. Держави-члени пішли на серйозні поступки Данії, що було закріплено в “Протоколі про деякі положення сто-

совно Данії". Протокол передбачив вилучення стосовно Данії двох важливих положень Договору. По-перше, Данія отримала можливість відмовитися від участі в третьому етапі ЕВС, по-друге, набула статус спостерігача під час проведення спільної оборонної політики. Прийняті рішення сприяли еволюції суспільної думки датчан, які під час нового референдуму в травні 1993 р. більшістю у 56,8 % голосів підтримали Договір про ЄС. Успіх референдуму в Данії прискорив ратифікаційний процес у Великій Британії. Ратифікація Маастрихтського договору в британському парламенті в серпні 1993 р. проходила зі значними труднощами, і лише рішуча позиція уряду Дж. Мейджора, який пов'язав результати голосування з питанням про довіру, сприяла успішному голосуванню. У ФРН бундестаг і бундесрат підтримали Договір. Однак до Конституційного суду ФРН надійшла скарга щодо неправомірного перенесення Договором повноважень бундестагу до інститутів ЄС. Конституційний суд виніс рішення щодо відповідності положень Маастрихтського договору Основному закону держави лише 12 жовтня 1993 р. Отже, ратифікаційний процес було завершено. *Набуття чинності Маастрихтським договором 1 листопада 1993 р. знаменувало народження Європейського Союзу, початок нового етапу в розвитку європейської інтеграції в напрямку розбудови єдиного політичного, економічного і валютного союзу західноєвропейських держав з населенням у 350 млн осіб.*

7.2. Вступ Австрії, Фінляндії та Швеції до ЄС та його геостратегічне значення

Переговори про формування Європейської економічної зони

Питання чергового розширення Європейського Співтовариства за рахунок країн Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) постало на порядку денному Співтовариства вже у другій половині 80-х років. Нові тенденції у розвитку ЄС стали одним із тих вирішальних факторів, що вплинули на перегляд

цими країнами своєї позиції щодо формування взаємовідносин зі Співтовариством. Будучи достатньо однорідною групою невеликих за розміром країн із високим рівнем економічного розвитку та сталими демократичними традиціями, країнам ЄАВТ (Австрії, Фінляндії та Швеції) було досить легко адаптуватися до основних комунітарних вимог. Крім того, вступ жодної з них не ставив під загрозу інтереси окремих груп національних виробників у країнах — членах Співтовариства. Скоріше, навпаки, вступ до ЄС становив певну загрозу для окремих сфер національних політичних інтересів нових країн-кандидатів. Саме політичні інтереси більшості країн ЄАВТ, що виявлялися як у проведенні політики нейтралітету, так і в особливому розумінні поняття національного суверенітету, лежали на шляху вступу цих країн до більш централізованого об'єднання, яким було Європейське Співтовариство.

Важливим етапом на шляху зближення країн Європейського Співтовариства і ЄАВТ було підписання в 1972 р. Угоди про вільну торгівлю, яка де-факто утворювала в рамках ГАТТ зону вільної торгівлі в межах усєї Західної Європи, практично поклавши край її економічному поділу, що існував із 1960 р. Етапним на шляху інтеграційного зближення країн ЄЕС та ЄАВТ було підписання 9 квітня 1984 р. Люксембурзької декларації, яка передбачала консолідацію та посилення співробітництва у справі гармонізації стандартів, усунення технічних бар'єрів, спрощення прикордонних формальностей з метою утворення “динамічного європейського економічного простору”. Передбачалося також більш широке економічне співробітництво у сфері транспорту, сільського господарства, рибальства, наукових досліджень, охорони навколишнього середовища, соціальної політики, туризму та інтелектуальної власності.

Одним із наслідків процесу зближення ЄЕС і ЄАВТ стала асиметрія в результатах, що посилювалася, яку країни обох об'єднань отримували в процесі співробітництва. Поступово країни ЄАВТ опинилися в ситуації, коли змушені були брати участь в економічних процесах, на перебіг яких не мали політичного впливу. Остаточне закріплення такої асиметрії у відносинах між двома групами країн відбулося після зустрічі

20 травня 1987 р. європейського комісара з питань зовнішньої політики та торгівлі ЄЕС Віллі де Клерка з міністрами країн ЄАВТ. У. де Клерк підкреслив пріоритетність для Співтовариства вирішення внутрішніх інтеграційних проблем та збереження незалежного характеру комунітарного механізму прийняття рішень. У результаті напередодні вступу до ЄЕС рівень адаптованості національного законодавства країн — кандидатів ЄАВТ до комунітарних вимог, сформованих без їхньої участі, становив 60 %. Така ситуація змусила більшість країн ЄАВТ переоцінити основні принципи своєї політики щодо Співтовариства, намагаючись надати їй більш структурованого характеру. В деяких країнах ЄАВТ окремі політичні партії та зацікавлені групи все частіше висловлювалися за повноправне членство в ЄЕС, хоча ця позиція не набувала на той час відображення в офіційній позиції урядів більшості цих країн. Єдиною країною, яка проголосила метою вступ до Європейського Співтовариства, була Австрія. У середині 80-х років австрійська економіка зазнала істотного спаду, й участь у Спільному ринку ЄЕС керівництво Австрії розглядало як єдину реальну можливість вийти з економічної кризи та мати гарантований доступ до традиційних ринків. Таким чином, незважаючи на серйозні аргументи проти нового розширення, як з боку прихильників поглиблення інтеграційних процесів у ЄС, що виступали за першочергове реформування Співтовариства та втілення в життя основних положень ЄЄА, так і з боку більшості самих країн ЄАВТ, які розглядали участь у Співтоваристві як пряму загрозу їхньому національному суверенітетові, наприкінці 80-х років перспектива нового розширення ЄС ставала все більш реальною.

17 січня 1989 р. Жак Делор виступив перед Європейським Парламентом із розробленою спільно з прем'єр-міністром Норвегії Гро Харлем Брунтленд пропозицією більш "структурованого партнерства" та формалізації інституційних рамок співробітництва між країнами ЄС та ЄАВТ. Основна ідея цієї пропозиції полягала у формуванні своєрідного економічного простору, що охоплював би всі сфери співробітництва між країнами ЄС та ЄАВТ на базі основних чотирьох принципів внутрішнього комунітарного ринку (свобода переміщення товарів,

капіталу, послуг та робочої сили). Ініціатива Ж. Делора започаткувала контакти між ЄЕС та ЄАВТ, які привели до початку переговорів щодо утворення Європейської економічної зони (ЄЕЗ). *Проект формування ЄЕЗ за участю країн ЄЕС та ЄАВТ фактично становив своєрідний двосторонній компроміс у вирішенні дилеми розширення та поглиблення інтеграційних процесів у ЄЕС.* Це була спроба знайти шляхи тіснішого співробітництва між країнами ЄЕС та ЄАВТ, запобігши перспективі передчасного розширення Співтовариства, яке могло б поставити під загрозу виконання намічених інтеграційних реформ. Одночасно функціонування ЄЕЗ забезпечувало б для Співтовариства своєрідний ефект “переливання” досягнень Спільного ринку на країни ЄАВТ без зайвих політичних складнощів.

Активними прихильниками більш тісного співробітництва з країнами ЄАВТ були Велика Британія, Данія (свого часу основні її засновники) та Німеччина, зацікавлена в розширенні традиційних торговельних зв'язків. У цілому ініціатива формування ЄЕЗ не здобула значної підтримки серед інших країн Співтовариства, більше зацікавлених пошуками ефективних шляхів поглиблення внутрішніх інтеграційних процесів. Не було єдиної позиції з цього питання і серед країн ЄАВТ. Якщо ініціатива Ж. Делора викликала значний інтерес та ентузіазм серед урядів Норвегії, Швеції та Фінляндії, Швейцарія негативно оцінила перспективу утворення “міні-ЄС” з елементами наднаціонального управління. Австрійський уряд також не бажав розцінювати пропозицію Ж. Делора як альтернативу вступу до ЄС.

На погодження позицій було затрачено майже рік, і лише 19 грудня 1989 р. у прийнятій Спільній декларації сторони висловили бажання розпочати формальні переговори щодо ЄЕЗ, які, у свою чергу, розпочалися тільки в червні 1990 р. Певною мірою така затримка пояснювалась необхідністю конвергенції позицій окремих країн ЄАВТ, які дещо відрізнялися як щодо самої концепції ЄЕЗ, так і щодо перспектив її розвитку. В цілому на цьому етапі Норвегія, Швеція, Фінляндія та Швейцарія в загальній концепції ЄЕЗ припускали стратегічну можливість подальшого розвитку спільних інтеграційних процесів без порушення водночас важливих внутрішніх політичних інтересів.

Позиція країн ЄАВТ була офіційно висловлена у зверненні до Співтовариства, прийнятому міністрами закордонних справ у Женеві 3 квітня 1990 р. Прагнучи взяти активну участь в обговоренні й формуванні технічних та юридичних нормативів, що мали лягти в основу єдиного ринку Співтовариства, ЄАВТ висловлювалася за якомога скоріший початок переговорів стосовно утворення ЄЕЗ та їхнього завершення до кінця 1990 р. Країни ЄАВТ погоджувалися, що переговори мали відбуватися на основі законодавчої бази Співтовариства, з урахуванням його комунітарних досягнень (*acquis communautaire*). Насамперед передбачалося розглянути питання вільного переміщення товарів, послуг, капіталу та громадян, а також розширення та поглиблення так званого горизонтального співробітництва у таких сферах, як охорона навколишнього середовища, наукові дослідження, освіта і соціальна політика.

18 червня 1990 р. Рада Міністрів Співтовариства, за активної участі Комітету постійних представників, прийняла документ, який фактично становив директиву щодо переговорів по ЄЕЗ. Містячи основні побажання та застереження Співтовариства щодо концепції Європейської економічної зони, цей документ практично став основою для переговорів ЄЕС із країнами ЄАВТ. Основною метою переговорів проголошувалося утворення до 1 січня 1993 р. економічної зони у складі 19 країн, яка характеризувалася б вільним переміщенням товарів, послуг, капіталів та громадян на основі законодавчої бази Співтовариства. Передусім Рада Міністрів ЄС наполягала на формуванні в структурі ЄАВТ компетентної інституції з мінімальними наднаціональними повноваженнями на зразок Європейської Комісії, необхідної для ефективного співробітництва з аналогічними структурами ЄС з метою успішного регулювання спільних питань у межах ЄЕЗ. По-друге, Рада ЄС наполягала на необхідності спрощення деяких умов торгівлі сільськогосподарською продукцією. Стосовно інституціональних та юридичних питань Рада ЄС зберігала за собою право повної автономії у процесі прийняття рішення. Країни ЄАВТ отримували лише право спостерігача, що давало їм можливість лише побічно впливати на політику Співтовариства, не визначаючи її повністю. Спільний судовий механізм мав формуватися на базі Євро-

пейського суду, до складу якого ввійшли б на правах асоційованих членів судді з країн ЄАВТ.

Подібна позиція ЄС поставила на порядок денний необхідність вирішення трьох важливих проблем, які визначилися під час офіційних переговорів, що розпочалися в червні 1990 р. Перша проблема стосувалася наслідків прийняття країнами ЄАВТ *acquis communautaire*. В багатьох країнах ЄАВТ рівень вимог до охорони навколишнього середовища був значно вищий, ніж у Співтоваристві, тому питання їхнього прийняття було досить проблематичним, особливо у Швеції. У Швейцарії, яка традиційно проводила досить жорстку еміграційну політику, викликало занепокоєння положення про вільне пересування громадян у рамках країн ЄЕЗ. Друга проблема стосувалася інституціонального механізму ЄЕЗ та пошуку компромісного співвідношення між автономним статусом комунітарного механізму прийняття рішення та інтересами країн ЄАВТ, що мали увійти до Європейської економічної зони. Третя проблема безпосередньо торкалася судової процедури та процесу контролю за виконанням спільних рішень.

Поступово в процесі переговорів протягом 1990 р. та на початку 1991 р. для більшості країн ЄАВТ стало зрозумілим, що Європейська економічна зона не дає їм тих відносно легких переваг, на які вони сподівалися до початку переговорів. Не розглядаючи навіть можливості у майбутньому повного членства країн ЄАВТ у Європейському Співтоваристві, переговори щодо ЄЕЗ фактично поставили ці країни в майже залежне положення від останнього. Співтовариство домагалося від країн ЄАВТ виконання тяжких умов комунітарних правил на постійній основі, особливо стосовно вільного переміщення капіталу, громадян та визнання права іноземної власності на своїй території. За складністю та глибиною умови переговорів стосовно ЄЕЗ більше були схожі на переговори про повне членство в ЄС. Саме цього, погоджуючись на формування ЄЕЗ, країни ЄАВТ найбільше прагнули уникнути. Ставало також зрозуміло, що інституціональний, юридичний механізм нової організації був не тільки складним, а й позбавляв країни ЄАВТ будь-якого серйозного впливу на процес прийняття рішення.

У подібній ситуації ставало логічним, що в деяких країнах ЄАВТ, які дотепер не розглядали реально можливість вступу до ЄС, усе частіше різні політичні сили порушували питання про детальне вивчення співвідношення позитивних і негативних наслідків повного членства цих країн у Співтоваристві. Цьому сприяла також структурна слабкість економіки, особливо країн Скандинавського регіону, що виявилася під час економічного спаду. На фоні динамічних процесів у ЄЕС, орієнтованих на формування Єдиного європейського ринку, промислове лобі країн ЄАВТ усе активніше висловлювалося за повне членство своїх країн в ЄЕС.

Країни ЄАВТ переоцінювали свою позицію щодо відносин з ЄЕС одночасно з переглядом основних акцентів їхньої концепції нейтралітету на фоні стратегічних змін у глобальній системі безпеки. Падіння комуністичних режимів у країнах Східної Європи, об'єднання Німеччини в 1990 р. та розпад Радянського Союзу в 1991 р., у результаті якого відбувся розпад світової біполярної системи воєнно-політичного протистояння, призвели до нових оцінок нейтральними країнами ЄАВТ свого статусу. Він став практично сумісний з повним членством в ЄЕС.

Наприкінці жовтня 1990 р. соціал-демократичний уряд Швеції офіційно продемонстрував свою переоцінку перспектив формування Європейської економічної зони. Розглядаючи ЄЕЗ лише як перехідний етап на шляху до повного членства в ЄЕС, уряд Швеції звернувся до національного парламенту зі зверненням оцінити готовність Швеції стати повноправним членом Співтовариства. У грудні 1990 р. шведський парламент схвалив рішення уряду про вступ до Співтовариства, і вже в липні 1991 р. Швеція звернулася з формальною заявкою на вступ до ЄС. Змінилася ситуація й у Норвегії, яка єдина з чотирьох країн-кандидатів не ратифікувала на референдумі 1972 р. угоду про вступ до ЄЕС. Відставка правоцентристського коаліційного уряду та прихід до влади Лейбористської партії в листопаді 1992 р. сприяли еволюції політики Норвегії щодо членства в ЄС. У січні 1992 р. парламент Фінляндії схвалив рішення уряду про вступ до Співтовариства. Офіційна заява в ЄС була подана Фінляндією в лютому 1992 р.

Однак, незважаючи на бажання більшості країн ЄАВТ стати повноправними членами ЄС, переговори стосовно формування Європейської економічної зони тривали. Більшість із них розглядали цей процес як перший крок на шляху до повного членства в ЄС. Це пояснює також значне пом'якшення протягом 1991 р. під час переговорів щодо ЄЕЗ позиції країн ЄАВТ з цілої низки складних ключових питань. Першим зрушенням у цьому напрямі була гнучкіша позиція ЄАВТ у сільськогосподарських питаннях. Під час австрійського головування в ЄАВТ у січні 1991 р. було досягнуто рішення, що питання лібералізації торгівлі з деяких сільськогосподарських продуктів буде обговорюватися Співтовариством не на основі спільної позиції країн ЄАВТ, а з кожною з цих країн окремо на базі двосторонніх переговорів.

Справжній прорив у переговорах стосовно ЄЕЗ відбувся 21—22 жовтня 1991 р. під час зустрічі міністрів закордонних справ країн ЄС та ЄАВТ у Люксембурзі. Було досягнуто компроміс із такого важливого питання, як транзит важкого автотранспорту через дві альпійські країни ЄАВТ — Австрію і Швейцарію. Було знайдено також рішення і з такого складного питання, як рибальство. У фінансовій сфері країни ЄАВТ брали на себе зобов'язання надати Співтовариству кредит на п'ять років у розмірі 1,5 млрд ЕКЮ та виділити 0,5 млрд ЕКЮ у вигляді субсидій. Країнами-бенефіціантами виступали Греція, Португалія, Ірландія та деякі регіони Іспанії. Погоджуючись на такі досить обтяжливі умови нового об'єднання, країни ЄАВТ очікували, що ЄЕЗ буде тимчасовим формуванням, яке сприятиме їхньому поступовому переходу до повного членства в ЄЕС. Хоча в Люксембурзі було досягнуто компроміс із найбільш складних питань спільної економічної зони, було потрібно ще майже півроку на вирішення проблеми спільних інституцій ЄЕЗ. *Остаточна угода про Європейську економічну зону була підписана 2 травня 1992 р. у Порто і мала набути чинності після її ратифікації всіма зацікавленими країнами 1 січня 1993 р.* Складнощі, пов'язані з ратифікацією угоди про ЄЕЗ (негативні результати референдуму в грудні 1992 р. у Швейцарії; затримка з ратифікацією в Іспанії та Франції у грудні 1993 р.) привели до того, що вона набула чинності лише 1 січня

1994 р., тобто тоді, коли переговори про вступ Австрії, Фінляндії, Швеції та Норвегії до ЄС підходили до фінальної фази. *Отже, переговори про формування Європейської економічної зони замість того, щоб стати альтернативою інтеграції країн ЄАВТ до ЄС, виявилися для них своєрідним перехідним етапом на шляху до Співтовариства.*

Еволюція стратегії Співтовариства щодо прийняття країн ЄАВТ

Замість того, щоб попередити, як це і передбачалося на початку переговорів та в ініціативах Європейської Комісії, передчасне виникнення проблеми нового розширення, обговорення концепції ЄЕЗ із використанням принципів класичного комунітарного механізму розширення лише прискорило цей процес. Умови участі в ЄЕЗ для країн ЄАВТ могли бути порівняні за складністю з умовами безпосереднього членства у Співтоваристві. Відмінність полягала здебільшого в тому, що, беручи участь у ЄЕЗ, яка практично на 60 % підпорядковувалась законодавству Співтовариства, країни ЄАВТ не могли впливати на процес формування та прийняття цих законів. За таких умов для більшості країн ЄАВТ раціональніше було зазнати ще більших обмежень у межах Співтовариства, але бути повноправними й активними учасниками інтеграційного процесу. Обережну позицію щодо більш тісного співробітництва з ЄС зайняли Швейцарія та Ліхтенштейн (член ЄАВТ з 1 вересня 1991 р.), які негативно оцінювали можливі наслідки спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС для їх політики нейтралітету. Щодо Ісландії, то вона взагалі не розглядала можливості вступу до ЄС, остерігаючись відкрити свої ресурси для потреб рибної промисловості Співтовариства.

Аналізуючи процес зближення країн двох об'єднань, необхідно звернути увагу на те, що в основі цього процесу лежали насамперед об'єктивні економічні інтереси. Країни ЄС та ЄАВТ традиційно пов'язували тісні економічні взаємовідносини, а взаємозалежність їхнього господарства постійно зростала. В 1992 р. майже 25 % загального експорту ЄС припадало на ринки країн ЄАВТ. При цьому найбільшу залежність від торгівлі з ЄАВТ відчувала Данія, половина експорту якої припадала на

північні країни цієї групи. Найменше від торгівлі з країнами ЄАВТ залежала Іспанія (10 % загального експорту). Найбільшу зацікавленість у взаємному розвитку торговельних відносин виявляли Португалія як країна — член ЄАВТ до 1985 р. (36,3 % загального експорту) та Німеччина, географічно розташована найближче до нових країн-кандидатів. Частка Німеччини в загальному експорті Співтовариства до ЄАВТ становила 46,9 %, тоді як частка кожної з інших країн — членів ЄС менше 12 %. Саме цим пояснюється такий великий інтерес, що викликала в Німеччині можливість нового розширення Співтовариства.

Щодо країн ЄАВТ, то їх зацікавленість у лібералізації торгових відносин з ЄС визначалася ще більшою мірою. Так, у 1992 р. рівень країн ЄС у загальній зовнішній торгівлі чотирьох кандидатів від ЄАВТ становив: Австрія — 68,7 % імпорту та 65,7 % експорту; Швеція — відповідно 54,7 та 51,4; Фінляндія — 45,8 та 51,2; Норвегія — 48,75 та 66,4 %. У Швеції було 17 із 500 найбільших світових компаній, а філії національних підприємств, розташовані в ЄС, виробляли 50 % продукції, що випускалася за кордоном. Серед них насамперед слід назвати “Сааб-Сканія”, “Вольво”, “Електролюкс”, “Ерікссон”. У Фінляндії — це “Нокія”, в Норвегії — “Норск-Гідро”. Особливий інтерес до лібералізації торгових бар’єрів виявляла Австрія, економічне зростання якої у другій половині 80-х років було нижчим як від країн ЄС, так і від країн ЄАВТ. Фінансова криза в листопаді 1985 р. фактично поклала край “австрійській економічній моделі”, особливо щодо політики повної зайнятості.

Крім того, ще одним важливим фактором зближення з країнами ЄС була перспектива формування єдиної валюти, яка відкрилась у результаті розробленого в червні 1989 р. Проекту Делора. Курс австрійського шилінга був тісно прив’язаний до німецької марки вже з початку 80-х років. А Норвегія (із жовтня 1990 р.), Швеція (із травня 1991 р.) з відхиленням 1,5 %, та Фінляндія (із червня 1991 р.) з відхиленням 3 % прив’язали в односторонньому порядку курси національних валют до ЕКЮ.

Важливе значення у розвитку відносин між країнами ЄС та ЄАВТ, окрім економічних інтересів, відігравали також політичні фактори. На той момент саме вони стали вирішальни-

ми в еволюції позиції більшості країн ЄАВТ щодо вступу до Співтовариства. Найважливіше місце серед них займали геополітичні зрушення в Східній Європі та Радянському Союзі, які принципово змінили ставлення нейтральних країн ЄАВТ до свого політичного статусу. На момент подачі першої заявки на вступ до ЄС (Австрія — 17 липня 1989 р.) більшість членів Європейської Комісії, а також представників країн — членів ЄС у Раді Міністрів негативно ставилися до перспективи чергового завчасного розширення Співтовариства. На порядку денному Співтовариства стояли насамперед такі питання, як завершення до кінця 1993 р. формування внутрішнього ринку, перехід до Економічного і валютного союзу, а також посилення ролі ЄС у сфері зовнішньої політики та безпеки. Остання проблема посіла окреме важливе місце в підписаних 7 лютого 1992 р. у Маастрихті угодах про Європейський Союз. Саме положення про спільну зовнішню політику та політику безпеки, які мали утворити другу опору Європейського Союзу, викликали найбільші труднощі на шляху інтеграції до ЄС нейтральних країн ЄАВТ.

Поглиблення інтеграційних процесів у ЄС та їх поступове поширення на політичні сфери співробітництва ускладнювали вступ до Співтовариства країн-кандидатів, вимагаючи від них виконання всіх комунітарних принципів, у тому числі нових, все складніших вимог. Це означало, що положення Співтовариства не передбачали можливості враховувати особливий, нейтральний статус нових кандидатів на вступ, оскільки це порушило б основні правила класичного механізму розширення і завадило б переходу до СЗПБ та поглибленню інтеграційних процесів у ЄС.

У підготовленій Ж. Делором у квітні 1992 р. напередодні засідання Ради ЄС у Лісабоні доповіді “Наслідки розширення” висловлювалося попередження, що “вступ нових членів збільшить різномірність та гетерогенність Співтовариства. При цьому розширення не має бути здійснене за рахунок поглиблення інтеграції”. Позиція Комісії у цьому питанні стала ще більш однозначною після негативного результату референдуму щодо Маастрихтських угод у Данії, де 50,7 % населення, що брало участь у голосуванні, висловилося проти їхньої ратифікації.

Висновки Комісії передбачали можливість вступу країн ЄАВТ згідно з умовами класичного механізму розширення. Переговори з цими країнами могли бути розпочаті лише після ратифікації Маастрихтських угод та прийняття Пакета Делора — 2, що передбачав урегулювання механізму фінансування Співтовариства. Сам процес переговорів мав відбуватися одночасно, але окремо з кожною країною-кандидатом.

Зважаючи на недвозначну позицію в цьому питанні Співтовариства, а також геостратегічні зміни в системі міжнародної безпеки, коли в умовах однополярної системи міжнародних відносин та невизначеності явної зовнішньої загрози нейтральний статус уже не був повною запорукою національної безпеки, Швеція, Австрія та Фінляндія, погоджуючись з умовами Маастрихтських угод, змушені були переоцінити та переглянути основні положення і завдання їхньої політики нейтралітету. Нові кандидати визнавали не тільки основні комунітарні положення та систему Європейського політичного співробітництва, а й передбачену в статті J-4 Маастрихтських угод перспективу “політики спільної оборони”.

Вже у поданій 1 липня 1991 р. заявці про вступ до ЄС Швеція підтримувала плани щодо формування СЗПБ. У 1992 р. Комітет із зовнішніх зв'язків шведського парламенту прийняв нові положення, що коригували політику нейтралітету Швеції. Нова концепція нейтралітету передбачала перетворення Швеції на активного суб'єкта процесу формування нової системи безпеки в Європі на основі її участі в організаціях невійськового характеру. Швеція стала навіть учасником Програми НАТО “Партнерство заради миру”.

Заявка Фінляндії (18 березня 1992 р.) про вступ до ЄС також не містила застережень щодо її нейтрального статусу і фактично відображала такий самий прагматичний підхід до СЗПБ, як і аналогічна заявка Швеції. Розпад Радянського Союзу та виникнення на протязі 1300 км кордону з Росією “стратегічно нестабільного простору” змушували фінський уряд розглядати участь у СЗПБ як один із факторів національної безпеки. Фінляндія також стала членом Програми “Партнерство заради миру” та отримала статус спостерігача в Північноатлантичній раді. І хоча, на відміну від Швеції, Фінляндія не відмовилася в

перспективі від свого нейтрального статусу заради “європейської ідентичності”, поняття її нейтралітету було обмежене до двох основних елементів: утримання від участі у військових альянсах та здатність до незалежної та самостійної оборони.

Децю складніша ситуація виникла з нейтралітетом Австрії, який мав постійний характер, був закріплений в основних положеннях Конституції Австрії і визнавався нормами міжнародного права, що зумовлювало як внесення його положень у заяву Австрії про вступ до ЄС, так і необхідність його узгодження з основними юридичними нормами Співтовариства. В рекомендаціях із питань вступу Австрії до ЄС, підготовлених Комісією в серпні 1991 р., підкреслювалася загроза виникнення додаткових труднощів щодо узгодження її нейтрального статусу як уже з наявними комунітарними угодами, так і з перспективами формування спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС. У зв'язку з цим Комісія рекомендувала “отримати від австрійської влади спеціальні гарантії щодо її юридичних можливостей виконувати зобов'язання згідно з вимогами СЗПВ”.

Характерно, що ще до рекомендацій ЄК керівництво Австрії підійшло до необхідності нової інтерпретації поняття постійного нейтралітету. Це зумовлювалось як змінами в причинах, що лежали в основі прийняття країною нейтрального статусу в умовах “холодної війни” (скасування окупаційного статусу та відновлення повного державного суверенітету), так і виникнення нових факторів, що становили потенційну загрозу національній безпеці. Йшлося про можливі негативні наслідки для Австрії воєнних дій у Боснії та Герцеговині.

У зв'язку з перспективою вступу до ЄС ще 26 червня 1989 р. найвпливовіші політичні партії Австрії — Соціалістична та Християнсько-демократична народна — дійшли згоди про необхідність внесення відповідних змін до федеральної Конституції. Підкреслюючи важливість збереження для Австрії статусу постійного нейтралітету, а також з урахуванням економічного значення вступу до Співтовариства, спільна партійна угода наполягала на необхідності узгодження цих двох важливих факторів. Рішення було знайдено за рахунок звуження поняття нейтралітету до його виключно юридичної суті — утри-

мання від участі у військових організаціях та перебування іноземних збройних сил на території Австрії. Такий підхід не заперечував ні активної участі у СЗПБ, ні статусу спостерігача в Західноєвропейському союзі, ні політики “міжнародної солідарності” стосовно санкцій ООН.

У 1992 р. Австрія прийняла нову воєнно-політичну доктрину, яка була покладена в основу майбутньої політики національної оборони та ґрунтувалася на принципах мобільності, гнучкості та модернізації. Попередня, в основному статична, стратегія оборони, що передбачала використання досить численних міліцейських сил, була замінена стратегією прикордонної оборони. Це дало змогу скоротити кількість щорічно мобілізованої в армію молоді з 200 до 120 тис. Провідна роль у стратегії національної оборони надавалась добре тренованим силам швидкого реагування, що нараховували 15 тис. осіб. До їхніх завдань входило не стільки попередження воєнної загрози, скільки вирішення таких проблем регіонального характеру, як ліквідація наслідків екологічних катастроф, попередження масової міграції, політичного та релігійного тероризму, організованої міжнародної злочинності. Характер перелічених вище проблем часто виходив за межі можливостей однієї, особливо невеликої за розмірами країни, вимагаючи більш тісного міжнародного співробітництва. Враховуючи геостратегічне положення, Австрія більше, ніж Ірландія чи країни Бенілюксу, була зацікавлена у функціонуванні такої ефективної системи європейської безпеки. Тим більше, що вона зовсім не суперечила основним положенням політики нейтралітету, а статті Маастрихтських угод не передбачали жодних обмежень щодо нейтрального статусу нових країн-кандидатів.

У грудні 1994 р. австрійський уряд прийняв Білу книгу, яка формувала стратегію майбутніх відносин Австрії з Європейським Співтовариством. І хоча Біла книга не передбачала конкретних шляхів її реалізації, вона підтверджувала відповідність зовнішньої політики Австрії завданням та цілям СЗПБ Співтовариства, розглядаючи її як один із практичних кроків у перетворенні ЄС на систему європейської безпеки. Після повного вступу до ЄС австрійський уряд проголошував готовність Австрії ввійти на правах спостерігача до Західноєвропейського

союзу, а також узяти участь у спільних діях ЄС, спрямованих на формування Європейського пакту стабільності та в програмі НАТО "Партнерство заради миру". Правда, участь Австрії обмежувалася лише трьома сферами: заходи з підтримки миру; гуманітарна діяльність; ліквідація наслідків природних катаклізмів.

Отже, нейтральні країни висловлювалися за активну участь в усіх невійськових сферах зовнішньої політики та політики безпеки, в яких фактично відігравали традиційно важливу роль на міжнародній арені (процес ОБСЄ, роззброєння та контроль за озброєнням, нерозповсюдження ядерної зброї, превентивна дипломатія та ін.). Австрія та Фінляндія навіть зайняли сприятливу позицію щодо принципу прийняття рішення більшістю голосів у питаннях СЗПБ, а Швеція погоджувалася не блокувати рішення по СЗПБ, навіть якщо її позиція не буде збігатися з позицією більшості.

Принципове рішення щодо нового розширення ЄС було прийнято на саміті у Лісабоні у червні 1992 р. з урахуванням інтересу, що постійно зростав, та вимог проведення активнішої політики стосовно країн Центральної та Східної Європи, Європейська Рада проаналізувала основні принципи, на яких мала ґрунтуватися наступна фаза розширення ЄС. Висновок ЄР полягав у тому, що, зважаючи на положення угоди про Європейську економічну зону, підписані вже у травні 1992 р., вступ країн ЄАВТ до Співтовариства можна було здійснити досить швидко. На Комісію було покладено завдання підготувати графік проведення переговорів до наступного саміту в Единбурзі в грудні 1992 р. Рада ЄС також підтримала можливість нового розширення на основі конституційних положень Маастрихтських угод, сподіваючись, що країни ЄАВТ стануть членами Співтовариства до того, як розпочнеться обговорення важливих проблем інституціонального реформування ЄС, що мало відбутися під час роботи наступної міждержавної конференції. Вступ країн ЄАВТ до Співтовариства до початку роботи чергової МУК був найбільш сприятливим, оскільки відбувся напередодні внесення фундаментальних змін до механізму функціонування комунітарних інституцій і потребував вжиття ними лише незначних адаптаційних заходів. На саміті було

прийнято рішення, що всі інституціональні зміни та доповнення до механізму прийняття рішень будуть внесені лише після вступу країн — кандидатів від ЄАВТ.

Уже в серпні 1992 р. Комісія підготувала рекомендації стосовно вступу в ЄС Швеції. В листопаді 1992 р. аналогічні рекомендації було підготовлено стосовно Фінляндії, в березні 1993 р. — Норвегії. У рекомендаціях визначалися основні групи питань, що потребували обговорення. Насамперед йшлося про сільське господарство, яке в Скандинавських країнах мало більш високий рівень дотацій, ніж у середньому в ЄС. Сільському господарству цих країн був притаманний арктичний та субарктичний характер, що визначало дуже низький рівень його прибутковості. Крім того, в умовах біполярної системи міжнародних відносин однією з характерних рис стратегії національної безпеки, особливо це стосувалося Фінляндії, було не тільки заселення навіть периферійних північних районів країни, а й забезпечення самодостатності національного сільського господарства. Перераховані вище фактори значно піднімали рівень державних витрат на дотації національного аграрного сектору. У Фінляндії вони перевищували середній рівень дотацій по ЄС майже вдвічі. У Швеції, де розпочата в 1991 р. аграрна реформа призвела до зменшення державної підтримки на більшість сільськогосподарських продуктів, рівень дотацій з 1992 р. не перевищував аналогічні показники по ЄС більш як на 15—20 %. Важливе місце в процесі переговорів мало посісти вирішення питань рибальства та вилову продуктів моря. Саме ця проблема стала основною причиною негативного результату референдуму 1972 р. у Норвегії щодо вступу до ЄС.

У рекомендаціях Комісії також зверталася увага на те, що у випадку швидкої еволюції ЄЗПБ у Спільну оборонну політику для таких країн, як Фінляндія, Швеція та Австрія, могли виникнути значні адаптаційні складнощі. Про це свідчило хоча б те, що під час обговорення в Маастрихті можливості одночасного вступу країн-кандидатів як до ЄС, так і до Західноєвропейського союзу, фінський та шведський уряди відклали можливість розгляду цього питання до вступу у Співтовариство. Напередодні саміту ЄС в Единбурзі в листопаді 1992 р. були

ухвалені основні принципи та календар переговорів у сфері СЗПБ. Принципи, які мали лягти в основу переговорів щодо СЗПБ, передбачали: посилення внутрішньої узгодженості та ефективності СЗПБ у розширеному Співтоваристві; зобов'язання країн-кандидатів на момент свого вступу до ЄС активно та повною мірою брати участь у СЗПБ; виконання країнами-кандидатами всіх положень угод про ЄС, особливо Розділу V; готовність країн-кандидатів на момент їхнього вступу підтримувати специфічну силову політику Співтовариства.

На засіданні Європейської Ради в Единбурзі 12 грудня 1992 р. було ухвалено основний графік переговорів щодо розширення ЄС. Зважаючи на успішну ратифікацію Пакета Делора — 2 з питань фінансування бюджету Співтовариства, ЄР прийняла рішення про початок переговорів з Австрією, Швецією та Фінляндією вже на початку 1993 р. Швейцарія не була внесена у список країн-кандидатів, оскільки на референдумі 6 грудня 1992 р. її населення не ратифікувало угоду про ЄЕЗ. На відміну від саміту в Лісабоні, який передбачав початок переговорів з країнами-кандидатами лише після ратифікації Маастрихтських угод усіма країнами ЄС, що, відповідно, забезпечувало набрання ними чинності, ЄР в Единбурзі дещо пом'якшила умови розширення, дозволивши розпочати переговори, не чекаючи результатів референдуму в Данії та Великій Британії. Ратифікація угод про ЄС залишалася обов'язковою умовою розширення, але її виконання могло бути відкладеним до завершення переговорів про вступ.

Особливу позицію щодо перспектив функціонування розширеного Співтовариства займав Європейський Парламент. У січні 1993 р. Європарламент прийняв важливу резолюцію з питань розширення та перспектив формування загальноєвропейських інституціональних структур, підготовлену Інституціональною комісією ЄП. У ній попереджалося про непідготовленість інституцій Співтовариства до нового розширення. На думку Парламенту, некерований процес розширення до шістнадцяти, дев'ятнадцяти й більше країн — членів ЄС без будь-якого зваженого концептуального підходу щодо інтеграційної стратегії Співтовариства негативно вплине не лише на ефективність його функціонування, а й на демократичний характер

європейських інституцій. У зв'язку з цим Європейський Парламент вносив пропозиції, які розглядали можливість розширення ЄС не лише після ратифікації Маастрихтських угод, а й після проведення перших інституціональних реформ, що передбачало для початку лише внесення незначних технічних коректив.

Аналізуючи фактори, що визначали еволюцію стратегії Співтовариства щодо прийняття країн ЄАВТ, центральне місце слід надати політиці окремих країн — членів ЄС. Як і під час попередніх розширень Співтовариства, інтереси та позиція цих країн щодо проблеми прийняття нових членів у ЄС не вирізнялися єдністю, що набуло відображення у досить важливих та складних переговорах. Відмінність у підходах країн — членів ЄС до нового розширення пояснювалась тепер не лише внутрішньополітичними та економічними інтересами, а й геополітичними змінами, яких зазнала Європа в 90-х роках.

Найбільшого впливу зовнішньополітичних факторів зазнала позиція Франції. Традиційний принцип французької політики в ЄС “поглиблення перед розширенням” у нових геополітичних умовах набув для Франції ще важливішого значення. В результаті об'єднання Німеччини та перспективи нового розширення Співтовариства за рахунок країн Центральної та Східної Європи, з якими в неї склалися тісні економічні відносини, Франція неодмінно втратила б лідерство в європейських інтеграційних процесах. Одночасно Франція, особливо в період президентства Ф. Міттерана, займала тверду позицію щодо обов'язкової попередньої модифікації комунітарних інститутів. Це не тільки давало можливість Франції відстоювати необхідність ефективного функціонування розширеного Співтовариства, а й робило перспективу майбутніх розширень ЄС більш складною та проблематичною. Уряд Е. Балладюра навіть здійснив спробу теоретичного обґрунтування своєї політики, запропонувавши концепцію трьох кіл. До першого кола мали ввійти країни Європейського Союзу, друге — мало включати країни ЄЗ, третє — країни Центральної та Східної Європи. Позиція Франції з проблеми нового розширення кардинально змінилася після референдуму 20 вересня 1992 р., який лише з невеликою перевагою (51,05 %) ратифікував Ма-

астрихтські угоди. Під час франко-німецького саміту 4 грудня 1992 р. Франція надала згоду на початок переговорів щодо вступу країн ЄАВТ до ЄС ще до набрання Маастрихтськими угодами чинності.

Бельгія, представляючи інтереси прихильників наднаціональних інституцій у Співтоваристві, також негативно реагувала на перспективу нового розширення. Її представники на переговорах, підкреслюючи важливість для Співтовариства формування СЗПБ, критично ставилися до можливості успішної адаптації нейтрального статусу кандидатів від ЄАВТ до комунітарних інтеграційних процесів. Політику Бельгії в цьому питанні підтримували й інші країни Бенілюксу, які розглядали нове розширення як загрозу послаблення загального впливу малих країн у Співтоваристві.

Двоїсту позицію щодо майбутнього розширення займали країни південних регіонів ЄС на чолі з Іспанією. З одного боку, прийняття країн ЄАВТ із розвиненою промисловістю та високим рівнем життя неминуче призвів би до зменшення ролі бідних країн ЄС. Обговорювалася також загроза можливої втрати країнами Середземноморського регіону права меншості, здатної блокувати рішення в Раді ЄС за процедури голосування кваліфікованою більшістю голосів. У зв'язку з цим Іспанія разом з іншими країнами Півдня ЄС наполягала на імplementації Пакета Делора — 2 як передумови розширення. З іншого боку, позитивним моментом розширення для цієї групи країн було те, що нові кандидати мали бути чистими донорами бюджету Співтовариства. Крім того, для Ірландії як найбіднішої країни ЄС вступ нейтральних країн ЄАВТ означав посилення її особливого статусу в Співтоваристві.

На відміну від Франції, консервативний уряд Великої Британії виступав активним прихильником концепції першочергового розширення, що повністю відповідало її стратегічним проектам перетворення ЄС на організацію міжурядового характеру. Фактично позиція Великої Британії відповідала скоріше принципу “розширення замість поглиблення”. Керівництво Великої Британії сподівалося, що еволюція ЄС у складі 16 чи 20 членів у наднаціональну організацію буде значно ускладнена, оскільки країни-члени матимуть більше можливостей відстояти інтереси національного суверенітету.

Політика Німеччини в питанні нового розширення Співтовариства характеризувалася певною стриманістю. Вона визначалася як бажанням німецької політичної еліти зберегти в умовах нового геополітичного положення країни рівновагу в традиційних німецько-французьких відносинах, так і прагненням задовольнити національні пріоритети та економічні інтереси. Не виділяючи особливих суперечностей між поглибленням інтеграції та поширенням її меж, керівництво Німеччини розглядало їх, за дотримання традиційних комунітарних правил, лише як елементи процесу подальшого інтеграційного розвитку Співтовариства. Саме тому Німеччина бачила можливість нового розширення ЄС лише після ратифікації Маастрихтських угод усіма країнами — членами ЄС. Одночасно, виявляючи надзвичайний інтерес до подальшої інтенсифікації економічних відносин із країнами ЄАВТ, Німеччина виступала проти затягування переговорного процесу з цими країнами та його завершення до початку роботи міжурядової конференції, що мала відбутися в 1996 р.

Під час Європейської Ради в Корфу Австрія, Фінляндія, Норвегія, Швеція підписали Договори про вступ до ЄС. З 1 січня 1995 р. зі вступом Австрії, Фінляндії, Швеції “Європа Двадцяти” перетворилася на “Європу П’ятнадцяти”. Народ Норвегії знову проголосував проти членства в ЄС під час референдуму в листопаді 1994 р. більшістю в 52,8 % голосів.

7.3. Амстердамський і Ніццький договори. Інституціональна реформа ЄС

Підготовка й проведення міжурядової конференції 1996—1997 рр.

Швидкі зміни у світі, Європі та ЄС вимагали опрацювання нових перспектив розвитку євроінтеграційних процесів. У середині 90-х років стало загальним усвідомлення необхідності перегляду Маастрихтського договору з метою істотного реформування інституціональної системи ЄС. Положення Маастрихтського договору значною мірою відповідали вимогам часу,

що зумовлювало його характер рамкового документа, який передбачав тривалу та кропітку роботу щодо конкретизації узгоджених загальних контурів рішень, а також створення необхідних механізмів для їхньої реалізації. Брак єдності серед держав-членів щодо змісту та етапів розвитку ЕВС, спільної соціальної політики, стратегії та рамок політичного співробітництва на фоні неврегульованості таких важливих питань, як перехід до третього етапу формування ЕВС, визначення місця ЗЕС у системі європейської політичної інтеграції, вироблення оновленого механізму прийняття рішень в межах ЄС, демонстрували обмеженість положень Маастрихтського договору з погляду радикального та перспективного вирішення нових питань, що виникали в процесі розвитку інтеграції.

Необхідність ревізії та внесення суттєвих змін і доповнень або навіть прийняття нового договору почала обговорюватися фактично відразу після підписання Маастрихтських документів. Проблема полягала не лише в тому, щоб дійти згоди щодо змісту нових реформ ЄС. Прихильники прискорення інтеграційних процесів, натхненні елементами федералізації Співтовариства, закріпленими Маастрихтським договором (положення про пріоритет норм європейського права над національним правом, ієрархію норм європейського права, розподіл повноважень між Співтовариством та державами-членами, інституціональну систему), запропонували низку кардинальних інституційних реформ. 10 лютого 1994 р. Європарламент висловився за прийняття єдиної конституції для ЄС. Із цією метою пропонувалося скликати напередодні міжкурядової конференції 1996—1997 рр. Європейський конституційний конвент, який складався б із депутатів Європарламенту та парламентів країн ЄС для розробки й прийняття принципів конституції Європейського Союзу. Деякі проекти передбачали впровадження інституту президентства як вищого виконавчого органа ЄС. Однак реалії функціонування ЄС змусили європейців відмовитися від радикальних пропозицій. Розвиток ЄС після Маастрихта ускладнився, що зумовлювало стриманість західноєвропейських політиків стосовно питання прискорення євроінтеграційного процесу.

Вагомим чинником ревізії установчих договорів був “дефіцит демократії”, у чому європейська громадськість звинувачувала інституціональну систему Союзу. Ставала гострішою критика цієї системи за відсутність “прозорості” у функціонуванні, посилення бюрократизму, централізму й формалізму. Новий договір мав увести у сферу права ЄС питання спільної зовнішньої політики та політики безпеки, а також співробітництва у сфері внутрішніх справ і правосуддя, надати політиці Євросоюзу відповідно до вимог часу соціальний вимір.

Проблема реформування інституціональної системи ЄС також була тісно пов’язана з перспективою значного розширення його географічних меж. За збереження наявних форм і методів функціонування перед ЄС неминуче постали б серйозні труднощі в проведенні своєї політики. Розуміння необхідності реформування європейських інститутів напередодні подальшого розширення ЄС практично стало загальним.

Механізм ревізії Маастрихтського договору було закладено у заключному розділі Договору про ЄС, де зазначалось, що зміни та доповнення до установчих договорів можуть бути розглянуті на конференції представників урядів держав — членів ЄС, яка мала бути скликаною не пізніше 1996 р. Напередодні проведення міжурядової конференції Європейська Комісія представила державам-членам доповідь “Про посилення політичного союзу та підготовку до розширення”. У доповіді підкреслювалась необхідність збереження непорушних засад Європейського Союзу як однієї з необхідних умов прийняття нових держав-членів. Уважаючи необхідною ревізію Маастрихтського договору, Комісія водночас звертала увагу на необхідність виконання його положень, що повністю зберігали юридичну силу й актуальність.

Міжурядова конференція відкрилась 29 березня 1996 р. у Турині (Італія). Передбачалося, що робота конференції продовжиться до середини 1997 р., і з огляду на її тривалість склад учасників конференції був непостійним. Конференцію відкрили голови держав і урядів держав-членів, надалі роботу з розробки й узгодження проектів рішень узяли на себе міністри закордонних справ та інші функціонери держав-членів. Міжурядова конференція мала вирішити такі завдання:

- подальша розробка концепцій європейського громадянства та культурного виміру інтеграції; удосконалення механізму внутрішньої безпеки (візовий режим, імміграційна політика), забезпечення відкритості процесу прийняття рішень;
- проведення більш послідовної зовнішньої політики Союзу; підвищення ефективності його зовнішньополітичних акцій; забезпечення спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС міцною юридичною базою; формування європейської концепції безпеки та оборони;
- реформування інститутів з урахуванням нових потреб; перехід до прийняття рішень більшістю голосів; розробка гнучкіших механізмів управління.

На перебіг переговорів впливали такі несприятливі фактори, як послаблення підтримки поглиблення євроінтеграційних процесів з боку громадськості, зменшення зацікавленості в активізації євроінтеграційних процесів Франції й Німеччини — головних євроентузіастів минулого, розбіжності в позиціях великих і малих держав. На думку голови Комісії Ж. Сантера, під час конференції домінували національні інтереси держав-членів. Про складність переговорного процесу певною мірою свідчила безпрецедентна кількість додатків, прийнятих до Амстердамського договору (14 протоколів і 56 декларацій). Але навіть вони не вносили чіткості та ясності в Договір, надзвичайно складний для сприйняття громадянами ЄС.

Міжурядова конференція приділила значну увагу підвищенню ефективності інституціональної системи ЄС. Однією з найважливіших ланок реформи мало стати зростання ролі Європарламенту як у законотворчому процесі, так і у сфері контролю. З огляду на перспективу розширення ЄС активно обговорювалося питання про кількість членів Комісії. Для її ефективного функціонування за умови збільшення числа членів ЄС до двадцяти пропонувалося, щоб кожна держава-член отримала по одному місцю в Комісії. У випадку значного розширення Євросоюзу вносилися пропозиції відмовитися від принципу “від кожної держави по одному члену Комісії” і перейти до системи ротації, яку довелося б запровадити для малих держав. Багато пропозицій стосувалося відмови від принципу однастайності у Раді Міністрів й утвердження принципу кваліфіко-

ваної більшості. Пропозиції щодо принципу “суперкваліфікованої більшості” передбачали врахування під час голосування не лише кількості держав, а й кількісного складу населення держав-членів. Вносилися радикальніші пропозиції і щодо трансформації Ради в другу палату Європарламенту, яка б формувалася державами-членами, і щодо конструювання другої палати на базі національних парламентів держав-членів.

Однак оскільки не було єдності між учасниками конференції щодо напрямів реформи, досягти згоди не вдалося. Було прийнято рішення розпочати інституційну реформу напередодні розширення ЄС. В окремому протоколі до Амстердамського договору передбачалося скликання за рік до майбутнього розширення нової міжурядової конференції, яка б внесла пропозиції щодо реформи інституціональної системи ЄС.

Проект договору, підготовлений під час роботи міжурядової конференції, був у цілому схвалений у червні 1997 р. на сесії Європейської Ради в Амстердамі. *2 жовтня 1997 р. “Амстердамський договір про зміну Договору про Європейський Союз, договорів, які засновували Європейські Співтовариства, та пов’язаних із ними актів” остаточно схвалили голови держав та урядів держав — членів ЄС.*

Основні положення Амстердамського договору

Амстердамський договір посилив захист прав і свобод людини. Договір передбачив застосування санкцій проти держав-членів, які порушували фундаментальні принципи свободи й демократії (базові принципи ЄС), аж до їхнього виключення із Союзу. Констатація “серйозного й неодноразового порушення” входить до обов’язків Ради, яка збирається на рівні голів держав і урядів та виносить постанову однотайним голосуванням на пропозицію третини держав-членів або Комісії після відповідного висновку Європарламенту. Договір надав офіційний статус процедурам, спрямованим на зміцнення прав і свобод людини. Амстердамський договір наголосив на значенні соціальних прав.

Еволюція позиції Великої Британії щодо спільної соціальної політики ЄС після приходу до влади уряду лейбористів дала можливість додати в преамбулу Договору про ЄС положення

щодо прихильності держав-членів соціальним правам, визначеним Європейською соціальною хартією та Хартією Співтовариства про основоположні соціальні права робітників 1989 р. Амстердамський договір визначив механізм забезпечення захисту від дискримінації в будь-яких виявах, зокрема наголосив на необхідності послідовної реалізації рівноправності чоловіків і жінок.

Амстердамський договір розширив сферу соціальної політики ЄС. Маастрихтський договір не містив розділу про соціальну політику. Водночас невід'ємною частиною цього Договору вважалася Угода про соціальну політику, яку підписали одинадцять із дванадцяти держав-членів за винятком Великої Британії. Приєднання Великої Британії до спільної соціальної політики ЄС дало змогу ввести в Амстердамський договір окремий розділ “Соціальна політика, освіта, професійна підготовка та молодь”, складений шляхом об'єднання видозміненого тексту Угоди про соціальну політику з відповідними положеннями Маастрихтського договору. Договір посилив положення про захист довкілля, охорону здоров'я, захист споживачів.

В Амстердамському договорі було виділено окремий розділ “Зайнятість”, що свідчило про наміри Євросоюзу дати відповідь на найгостріше соціальне питання 90-х років — кризу зайнятості. Розділ про зайнятість фактично засновував нову спільну політику, головною метою якої було досягнення високого рівня зайнятості в ЄС. Згідно з принципом субсидіарності зайнятість залишилася в ексклюзивній компетенції держав-членів, але Амстердамський договір відкрив шлях до ефективної координації національних політик у сфері розробки стратегії зайнятості, зокрема сприяння становленню кваліфікованої підготовленої та пристосованої робочої сили та ринків праці, які швидко реагують на еволюцію економічної кон'юнктури. Згідно з Договором Європейська Рада повинна щорічно розглядати ситуацію із зайнятістю у Співтоваристві та робити висновки на основі спільного звіту Ради й Комісії. На підставі висновків Європейської Ради Рада рішенням, прийнятим кваліфікованою більшістю на пропозицію Комісії і після консультацій з Європарламентом та відповідними комітетами, щорічно визна-

чає основні напрями, якими держави-члени мають керуватися під час проведення своєї політики зайнятості.

Амстердамський договір розвинув інститут європейського громадянства шляхом виділення відповідних статей в окрему частину “Громадянство Союзу”. Договір уточнив співвідношення між європейським і національним громадянством: ст. 17 частини II консолідованих договорів визначає, що громадянство Союзу доповнює, а не замінює національне громадянство.

Амстердамський договір вніс поправки в інституціональну систему ЄС. Були розширені законодавчі повноваження Європарламенту. Так, Договір розширив процедуру прийняття спільного рішення (ст. 251 Договору про заснування ЄС), яка замінила процедуру співробітництва (ст. 252 Договору про заснування ЄС), за винятком питань, що стосувалися ЕВС. Процедура прийняття спільного рішення відтак поширилася на такі сфери: Європейський соціальний фонд, розвиток транспортної інфраструктури, заборона дискримінації, свобода переміщення, зайнятість, митне співробітництво тощо. Крім процедури прийняття спільного рішення, Європарламент використовує процедуру консультації та процедуру згоди, тобто схвалення або накладання вето на акт, який ухвалюється Радою одноголосно. Застосовується за прийняття санкцій у випадках серйозних порушень, рішень про прийняття в ЄС нових держав-членів, укладення міжнародних договорів, визначення завдань і повноважень Європейського центрального банку. Амстердамський договір суттєво підвищив роль Європарламенту при формуванні Комісії ЄС. Відтепер призначення Голови Комісії урядами держав-членів мав затверджувати Європарламент. Уряди держав-членів разом із новопризначеним Головою призначають інших членів Комісії, повний склад якої затверджується голосуванням у Парламенті. *Отже, Амстердамський договір розширив законодавчі повноваження Європарламенту і збільшив його роль у формуванні Єврокомісії, чим суттєво підвищив його статус в ієрархії інститутів ЄС.*

Амстердамський договір розширив сферу прийняття рішень у Раді кваліфікованою більшістю. Відтак кваліфікована більшість могла застосовуватись до більшості нових положень

Договору про заснування Європейського Співтовариства: ініціативи щодо створення робочих місць, рівні можливості для чоловіків і жінок, заходи боротьби з шахрайством, єдина митна політика, віддалені регіони, прийняття програм у галузі наукових досліджень і технологічних розробок, охорона здоров'я. Одноголосність вимагалась лише щодо питань конституційного характеру — поправки до угод, вступ нових держав, податки. Кваліфікована більшість за п'ятнадцяти членів ЄС означала такий розподіл голосів у Раді: Німеччина, Італія, Франція, Велика Британія — по 10; Іспанія — 8, Бельгія, Греція, Нідерланди, Португалія — по 5; Австрія, Швеція — по 4; Данія, Ірландія, Фінляндія — по 3, Люксембург — 2 голоси. Кваліфікована більшість становила 62 голоси з 87, коли рішення приймалося за пропозиціями, внесеними Комісією, під час вирішення особливо гострих питань кваліфікована більшість мала підкріплюватись голосуванням десяти держав із п'ятнадцяти.

Амстердамський договір розширив повноваження голови Комісії. У нових доповненнях і поправках до статей Договору зазначалося, що Комісія ЄС працює під політичним керівництвом свого голови, який з часу призначення бере участь у виборі членів Комісії. Комісія отримала право поряд з державами-членами на ініціативні пропозиції у сфері кримінального переслідування й боротьби зі злочинністю, а також у сфері СЗПБ.

Амстердамський договір розширив сфери, у межах яких Економічний і соціальний комітет мав право надавати консультації, а також розширив соціальне поле діяльності Комітету регіонів. Договір передбачив можливість для Європарламенту консультуватися з комітетами, звертатися до них за відповідними довідками.

Амстердамський договір посилив відкритість у процесі прийняття рішень у Євросоюзі, запровадив поняття гласності, що передбачало відкритий доступ громадян і громадських об'єднань до законодавчої документації європейських інститутів, чим скорочувалась дистанція між ними й громадянами. Амстердамський договір містив положення щодо координації дій інститутів ЄС, а також держав-членів, спрямованих на захист фінансових інтересів Євросоюзу. Рада була зобов'язана

вживати необхідні заходи у сфері боротьби проти випадків шахрайства, які впливали на фінансові інтереси Співтовариства.

Окремий протокол, доданий до Амстердамського договору, був присвячений принципам субсидіарності й пропорційності. Протокол визначив шляхи реалізації цих принципів, критерії й процедурні правила, яких мали дотримуватись інститути ЄС у процесі їхнього застосування. Протокол установив, що кожна пропозиція щодо прийняття акта законодавчого характеру в Європейському Співтоваристві повинна мати обґрунтування, яке засвідчує, що поставлена в акті мета може бути найкраще досягнута саме в межах Співтовариства та її виконання не може забезпечити одна держава-член.

Амстердамський договір приділив значну увагу зміцненню механізму СЗПБ, зокрема підвищив роль Європейського Союзу в цій сфері. Колишнє положення статті J1 Маастрихтського договору, що передбачало подвійну відповідальність за визначення та реалізацію СЗПБ ЄС та держав-членів, було замінено на інше, де лишився тільки Союз. Одночасно було введено положення про активну, беззаперечну, лояльну та солідарну підтримку державами-членами спільної політики Союзу. Ця сама стаття сформулювала основні цілі ЄС:

- захист спільних цінностей, фундаментальних інтересів, незалежності та інтегрованості Союзу відповідно до принципів Статуту ООН;
- посилення безпеки Союзу в усіх аспектах;
- збереження миру та посилення міжнародної безпеки згідно з принципами Статуту ООН, Гельсінського заключного акта та Паризької хартії;
- підтримка міжнародного співробітництва;
- розвиток та консолідація демократії, повага прав людини та фундаментальних свобод.

Амстердамський договір модифікував організаційно-управлінську структуру СЗПБ. Згідно зі ст. J3 вищим органом, який повинен визначати принципи і загальні напрями СЗПБ, розробляти спільну стратегію в регіонах, де держави-члени мають важливі спільні інтереси, є Європейська Рада. Рада Міністрів закордонних справ згідно зі статтями J3 і J4 реалізує

спільні стратегії шляхом визначення спільних дій та спільних позицій, а також сфери застосування спільних дій, основних цілей їхнього застосування, а у випадку необхідності — тривалості, засобів, процедури й умов реалізації. Рада може звернутися до Комісії з проханням надати їй пропозиції у справі реалізації спільних проєктів. Значно підвищена роль Європарламенту, з яким повинен консультиватися Голова Європейської Ради.

Амстердамський договір містив нові положення, спрямовані на зміцнення механізму СЗБП ЄС.

- Положення щодо конструктивного утримання від голосування передбачало, що держави-члени, які утримуються від голосування, не зобов'язані виконувати прийняте рішення, але погоджуються з тим, що прийняте рішення стосується всього Союзу. Разом із тим вони утримуються від дій, здатних перешкодити реалізації прийнятого рішення і відмовляються від будь-якої протидії. Якщо утримується від голосування більше третини голосів від кваліфікованої більшості, рішення не приймається.

- Закріплювалося використання принципу кваліфікованої більшості в Раді під час прийняття рішень щодо спільних дій і спільних позицій або інших рішень на основі спільної стратегії.

- Вводилась нова посада Високого представника з питань СЗБП. Особа, що обіймала цю посаду, одночасно була Генеральним секретарем Ради і мала свій виконавчий апарат — групу планування політики й швидкого реагування. Мета діяльності групи — аналіз динаміки подій у регіонах, які були зонами спільних важливих інтересів держав — членів ЄЕС, своєчасна оцінка подій, швидка реакція на події, передбачення потенційних політичних криз. Склад групи, яку утворювали представники секретаріату Генерального секретаря, держав-членів, Комісії, ЗЕС, свідчив про бажання держав — членів ЄС забезпечити тісний взаємозв'язок і узгодженість дій під час проведення спільної зовнішньої політики. Було передбачене бюджетне фінансування оперативних витрат групи за статтею “необов'язкових” видатків.

Водночас не варто було перебільшувати підвищення ролі ЄС у формуванні спільної зовнішньої політики внаслідок підпи-

сання Амстердамського договору. Як зазначала спеціальна Декларація № 3, ні положення Амстердамського договору, ні інші установчі угоди не означали, що держави-члени поступалися своїми повноваженнями Європейському Союзові. Крім того, Амстердамський договір не вніс принципових змін у таку важливу сферу спільної політики, як військове співробітництво.

Відносини ЄС із Західноєвропейським союзом та НАТО в основному залишились на колишньому рівні. ЗЄС продовжував виконувати функції, визначені ще Маастрихтською угодою, як складову розвитку ЄС. ЗЄС надає допомогу ЄС під час розробки оборонних аспектів СЗПБ (ст. J 7). Щодо НАТО, то ця організація надалі розглядалася державами — членами ЄС як основа військової системи Європи, а політика ЄС мала враховувати як специфічний характер військової політики окремих держав-членів, так і зобов'язання держав-членів, що входили до системи НАТО.

Значення співпраці у сфері правового співробітництва й внутрішніх справ підвищилось у зв'язку з поставленою Амстердамським договором метою перетворення зони ЄС на зону свободи, безпеки й справедливості, де забезпечене вільне пересування людей. Амстердамський договір зберіг правові інструменти співробітництва, які стали більш ефективними. Було скорочено сферу правового співробітництва й співробітництва у сфері внутрішніх справ. Відтак у рамках “третьої опори” залишились оперативне співробітництво у справі розкриття кримінальних правопорушень, співробітництво між правоохоронними органами у зв'язку з розслідуванням серйозних форм організованої злочинності тощо. Договір передбачив заходи, спрямовані на підвищення ефективності в діяльності Європолу, узгодження мінімальних мір покарання, що застосовувались у боротьбі з організованою злочинністю, тероризмом, торгівлею наркотиками. Амстердамський договір містив три низки заходів, які мали одночасно забезпечити свободу руху людей і внутрішню безпеку ЄС.

- Розділ “Вільне пересування осіб, право притулку, імміграція” передбачав регламентацію перетину внутрішніх і зовнішніх кордонів держав — членів ЄС, гармонізацію політики притулку й імміграції, адміністративного й правового співро-

бітництва в цивільній сфері. Протягом п'яти років із часу набуття чинності Амстердамським договором Рада мала вжити заходи, спрямовані на забезпечення вільного пересування осіб у чіткій відповідності до заходів контролю за зовнішнім кордоном, включаючи імміграційні процеси та надання притулку, а також відповідно до заходів щодо попередження та боротьби зі злочинністю.

- Амстердамський договір підвищив ефективність інститутів ЄС у сфері правового співробітництва й внутрішніх справ. Рада отримала право протягом перехідного періоду тривалістю в п'ять років із часу набуття чинності Амстердамським договором приймати в цій сфері рішення на пропозицію Комісії або за ініціативою держави-члена за винятком питань гармонізації законодавства держав-членів. Спільні позиції й конвенції, прийняті Радою, згідно з положеннями Договору набувають чинності після отримання згоди половини держав-членів, на відміну від колишньої вимоги отримання згоди всіх держав-членів.

- Амстердамський договір окремим протоколом до Договору про ЄС інтегрував Шенгенські угоди до правової системи Союзу. Протокол застеріг, що Шенгенські угоди діють лише у випадку, коли не суперечать правопорядку ЄС. Функції Виконавчого комітету — органу, який забезпечував функціонування механізму Шенгенських угод, були передані Раді ЄС, яка мала приймати рішення в цій сфері на основі одноголосності.

Амстердамський договір набув чинності 1 травня 1999 р. після його ратифікації державами — членами ЄС. Амстердамський договір закріпив успіхи, досягнуті в процесі будівництва єдиної Європи, зробив крок уперед у багатьох сферах діяльності Євросоюзу. Договір наблизив Євросоюз до громадян, посилив відкритість і демократичність у функціонуванні його інститутів. Амстердамський договір містив низку новаторських положень, що значною мірою відрізняло його від інших установчих договорів. Договір поставив у центр уваги Союзу питання прав і свобод людини, надав його політиці згідно з вимогами часу культурний і соціальний виміри. Амстердамський договір інтегрував Шенгенські угоди в правову систему Союзу, вніс поправки з метою забезпечення як свободи пересування людей,

так і внутрішньої безпеки ЄС. Договір посилив наднаціональний компонент у функціонуванні інституціональної системи ЄС, зокрема підвищив статус Європарламенту в ієрархії інститутів Євросоюзу, розширив сферу прийняття рішень у Раді кваліфікованою більшістю, розширив повноваження Голови Комісії. Амстердамський договір модифікував організаційно-управлінську структуру СЗПБ, забезпечив тісніший взаємозв'язок і узгодженість дій держав-членів під час проведення спільної зовнішньої політики.

Разом із тим головна мета — підготовка інституціональної системи до розширення ЄС, поставлена на міжурядовій конференції 1996—1997 рр., не була досягнута. Амстердамський договір не розв'язав також проблему з наданням ЄС статусу юридичної особи, що сприяло б підвищенню його міжнародного престижу та ефективності зовнішньої політики. Держави-члени не захотіли втратити, навіть послабити свій контроль у сферах, які мали переважно політичний характер — СЗПБ, а також у сфері внутрішніх справ і правосуддя.

Інституціональна реформа ЄС

Довгоочікуване рішення про інституціональну реформу ЄС було прийнято під час Кельнської сесії Європейської Ради (3—4 червня 1999 р.). МУК, скликана на початку 2000 р., виробила протягом року узгоджені рішення з питань, які залишились невирішеними в Амстердамі:

- розміри і склад Європейської Комісії;
- перебалансування позицій стосовно голосування в Раді ЄС;
- генералізація принципу кваліфікованої більшості.

Рішення Європейської Ради викликало гостру критику з боку політичних і громадських кіл, засобів масової інформації. Зокрема колишній президент Франції В.Ж. д'Естен, колишній голова Європейської Комісії Ж. Делор та її колишні члени — Е. Давіньйон і П. Сазерленд наголошували на тому, що інституціональна реформа є обов'язковою умовою розширення ЄС, але вона не може зводитися до розв'язання лише трьох “технічних” питань, а вимагає глибокого перегляду самої філософії європейського будівництва.

Реформи, необхідні для ефективного функціонування ЄС після його майбутнього розширення, були остаточно узгоджені під час сесії Європейської Ради в Ніцці (7—11 грудня 2000 р.) — найбільш тривалого саміту ЄС в історії. По-перше, була розширена сфера застосування голосування кваліфікованою більшістю в Раді ЄС. Відтепер від голосування більшістю залежали такі питання, як вибори керівництва ЄС, контроль за бюджетом, надання фінансових послуг, а з 2007 р. — розподіл допомоги ЄЕС несприятливим регіонам. Однак голосування на основі консенсусу залишилось у питаннях оподаткування, соціального забезпечення, імміграційної політики, торгівлі аудіовізуальною продукцією. Загалом предметом одностайного голосування залишилися 70 пунктів, що становило 10 % від усіх статей Договору про заснування ЄС.

По-друге, було прийнято рішення щодо перебалансування позицій у голосуванні в Раді ЄС, яке мало набути чинності після розширення ЄС. ФРН, Велика Британія, Франція, Італія, які мали у Раді ЄС по 10 умовних голосів, отримували по 29 голосів кожна. Іспанія, яка мала 8 голосів, отримувала 27 голосів, Нідерланди — 13 (з 5), Бельгія, Греція і Португалія — по 12 кожна (з 5), Швеція й Австрія — по 10 (з 4), Данія, Фінляндія, Ірландія — по 7 (з 3), Люксембург — 4 голоси (з 2). Таким чином, керівники великих держав домоглися перерозподілу голосів у Раді на свою користь. Для майбутніх держав — членів ЄС квоти для голосування у Раді ЄС також були узгоджені з кількісним складом населення. Польща отримувала 27 умовних голосів, Румунія — 14, Чеська Республіка й Угорщина — по 12, Болгарія — 10, Словаччина й Литва — по 7, Латвія, Словенія, Естонія, Кіпр — по 4, Мальта — 3 голоси. Необхідна кваліфікована більшість голосів для прийняття рішень у Раді становила 62/87 (71,26 % населення, мінімум 8 держав), а блокуюча меншість — 26/87 (29,89 %, мінімум 3 держави). Після вступу в ЄС 12 нових держав кваліфікованою більшістю мало бути не менше 255 голосів із загальних 342, але лише у випадку, якщо вони представлятимуть не менше 62 % загального населення ЄС.

По-третє, у Ніцці було прийнято рішення, що після розширення ЄС усі держави-члени матимуть по одному комісіонеру в

Європейській Комісії, кількісний склад якої не перевищуватиме 27 комісарів. У випадку подальшого розширення ЄС Комісія функціонуватиме на основі ротаційної системи. Президент ЄК та її члени призначатимуться главами держав і урядів ЄС за процедурою голосування кваліфікованою більшістю голосів. Були розширені повноваження Голови Комісії: він призначатиме віце-голів, розподілятиме обов'язки між членами Комісії і матиме право звільняти комісарів. Кількість європарламентарів збільшиться до 738 осіб.

Отже, були узгоджені реформи, які, на думку керівників держав-членів, мали створити умови для ефективного функціонування розширеного ЄС. Ніццька угода, підписана 26 лютого 2001 р., мала набути чинності після ратифікації в усіх державах-членах. Водночас залишився невизначеним термін початку розширення Євросоюзу, як найбільш вірогідну дату західні експерти називали 2004—2005 рр. Під час саміту також не обговорювалось питання щодо країн-кандидатів, які будуть визнані найбільш підготовленими до приєднання. Гостру критику експертів викликало намагання учасників саміту відкласти вирішення гострих питань на майбутнє, а також надати пріоритет філософії позайнтеграційного міжкурядового співробітництва за рахунок наднаціонального компонента. На пропозицію Німеччини саміт у Ніцці прийняв рішення скликати в 2004 р. МУК з метою нового коригування установчих договорів. Цього разу держави-члени мали спростити установчі договори, щоб зробити їх зрозумілими для громадян ЄС. Прихильники федералізму сподівалися на опрацювання під час МУК Конституції ЄС.

7.4. Спільні політики ЄС

Спільна торговельна політика

У 90-х роках Євросоюз залишався найпотужнішою комерційною силою у світі. У 1992 р. експорт ЄС становив 16 % світового експорту порівняно з 12 % експорту США і 9 % — Японії. З урахуванням внутрішньої торгівлі в межах Євросоюзу в

1995 р. на його частку припадало 40 % обсягів світової торгівлі. Маастрихтський договір розширив можливості Комісії у сфері ініціативи й проведення Спільної торговельної політики (СТП). Зокрема вона отримала повноваження вести переговори щодо укладання торговельних угод із третіми країнами або міжнародними організаціями, консультуючись зі спеціальним комітетом фахівців, призначеним Радою. Водночас Комісія діяла під контролем Ради й у рамках директив, прийнятих у Раді кваліфікованою більшістю.

Співтовариство відобразило в Регламенті 1988 р. положення Антидемпінгового кодексу та Кодексу про субсидії та компенсаційні збори ГАТТ. Європейські підприємства широко застосовували антидемпінгові процедури Співтовариства: у 1987—1991 рр. було проведено 169 антидемпінгових розслідувань щодо імпортової продукції з 33 країн, зокрема з Японії — 21 розслідування, Китаю — 20, Кореї — 19. Найбільша кількість антидемпінгових розслідувань стосувалась імпорту металургійної, хімічної, текстильної галузей промисловості, а також електроніки. У 1990 р. ГАТТ засудила Регламент Співтовариства. Нові спільні правила щодо імпорту були укладені державами-членами згідно з положенням Ради від 22 грудня 1994 р. Спільні правила щодо імпорту спрямовані на підвищення ефективності процедури захисту торгівлі та гарантування прав Співтовариства відповідно до правил міжнародної торгівлі, затверджених під егідою СОТ. Зокрема було встановлено нові спільні правила щодо захисту ЄС від субсидованого імпорту.

У вересні 1986 р. у м. Пунта-дель-Есте (Уругвай) розпочався восьмий раунд багатосторонніх торговельних переговорів під егідою ГАТТ, у якому взяли участь представники 117 країн. За ініціативою президента США Р. Рейгана на порядок денний торговельних переговорів поряд із торговельними проблемами було винесено аграрне питання, а також такі нові сфери, як торгівля послугами й право на інтелектуальну власність. Розбіжності щодо аграрного питання між США і західними європейцями спричинило затягування переговорів. Узгодження позицій партнерів, досягнуте в 1992—1993 рр., давало ЄС можливість забезпечити сумісність результатів Уругвайського ра-

унду з механізмами ССП. Фінальний акт Уругвайського раунду, підписаний 15 квітня 1994 р., позначив початок нового етапу в лібералізації міжнародної торгівлі. Остаточні домовленості мали такі принципові наслідки для ЄС:

- зменшення СМТ на промислову продукцію від 4,7 % у 1986 р. до 3,2 % у 2005 р.;

- скасування системи квот, що ґрунтується на базі мультиволоконної угоди;

- лібералізація торгівлі сільськогосподарською продукцією; поступове скорочення підтримки виробництва, а також дотримання імпортно-експортних процедур згідно з правилами ГАТТ; зниження митних зборів на сільськогосподарську продукцію на 36 % протягом шести років у промислово розвинених країнах, включаючи ЄС, і на 24 % протягом десяти років у країнах, що розвиваються;

- лібералізація світової торгівлі послугами; ЄС разом із США прийняли рішення про відкриття ринків фінансових послуг лише країнам, які досягнуть відповідних домовленостей з ними; у 1996—1997 рр. 90 країн, зацікавлених у співробітництві з європейськими банками, підписали відповідні угоди з ЄС;

- угода про державні закупівлі, підписана ЄС, США, Японією та деякими іншими країнами, відкрила для міжнародної конкуренції контракти на державні закупівлі, включаючи водопостачання, порти, аеропорти, електроенергетику та міський транспорт;

- заснування в 1995 р. Світової організації торгівлі (СОТ), яка отримала визнання як арбітражна інстанція у справі розв'язання міжнародних торговельних конфліктів.

Рішення, досягнуті під час Уругвайського раунду у рамках ГАТТ (1986—1993), посилили відкритість ЄС у міжнародній торгівлі.

Третя реформа Спільної сільськогосподарської політики

Незважаючи на вжиті заходи в рамках другої реформи ССП, у 1988—1992 рр. сільськогосподарські витрати Співтовариства швидко зростали в абсолютній вартості. Зростання становило 40 % — від 26 млрд до 36,4 млрд ЕКЮ. Продуктивність праці в

середньому щорічно підвищувалась на 4—5 %, зростали надлишки, які не знаходили збуту ні на внутрішньому, ні на зовнішніх ринках ЄС. ССП опинилася в глухому куті з цінами, водночас надто високими, щоб обмежити пропозицію, і надто низькими, щоб забезпечити достатнє зростання прибутків аграріїв (0,9 % за рік у 1982—1992 рр.).

Реформування ССП спричинили і зовнішні обставини. За 80-ті роки обсяг сільськогосподарського експорту Співтовариства зріс більше ніж на 50 %, тоді як частка США у світовому сільськогосподарському експорті впала з 18 до 13 %. Співтовариство перетворилося на другого світового експортера сільськогосподарської продукції. ССП викликала все більші нарікання з боку США та інших країн — експортерів сільськогосподарської продукції, що віддзеркалила постановка аграрного питання на порядок денний Уругвайського раунду переговорів у рамках ГАТТ. Однак європейці відмовились від ліквідації ССП, на чому наполягав Вашингтон. На основі пропозицій, представлених у липні 1991 р. комісаром із сільськогосподарських питань Р.М. Шері, Рада 21 травня 1992 р. прийняла рішення щодо третьої реформи ССП, проведення якої передбачалось протягом трьох сільськогосподарських кампаній 1993—1996 рр. За цей час гарантовані ціни на зернові мали скоротитися на 29 %, на яловичину — на 15 %. Рада схвалила три основні напрями реформи, запропоновані Комісією:

- підтримка прибутковості сільськогосподарських підприємств не лише через цінову політику, а й шляхом надання прямої допомоги фермерам у вигляді компенсації збитків, спричинених гармонізацією європейських цін зі світовими цінами, а також субсидій, не пов'язаних з обсягами виробництва;

- заходи заохочення в межах структурної політики обмеження використання засобів виробництва (преміювання фермерів у випадку відведення під пар не менше 15 % орної землі або скорочення на 15 % поголів'я худоби на гектар кормової площі тощо);

- сприяння ліквідації деяких категорій фермерів із передавання угідь на несільськогосподарські види діяльності, наприклад, лісонасадження, дозвілля.

Нова модель аграрної політики не була націленою суто на боротьбу з надвиробництвом. Передбачалось надання підтримки регіонам, де надлишки продукції могли знайти ринки збуту або на внутрішньому ринку ЄС, або в третіх країнах. Ставилась мета гарантування споживачам “натуральної продукції” вищої якості. Агроекологічні заходи, вжиті в рамках реформи, відкривали нове майбутнє для фермерів, а також їхньої традиційної ролі охоронців довкілля та сільської спадщини Європи.

Реформа ССП мала три безпосередні наслідки. По-перше, вона зробила можливою домовленість ЄС зі США. 20 листопада 1992 р. Комісія й міністерство сільського господарства США уклали попередню угоду, в якій обидві сторони погодились на взаємне зменшення підтримки сільського господарства й експортних субсидій на сільськогосподарську продукцію. Імпортні компенсаційні збори на сільськогосподарські товари Співтовариства мали трансформуватися у звичайні митні збори, що дало б можливість вирівняти європейські ціни зі світовими. Французькі фермери негативно зустріли реформу ССП, як і угоду зі США. Позиція Франції сприяла поступкам з боку США, які погодились не ставити під час подальших переговорів вимогу ліквідації ССП протягом дев'яти років (1995—2003).

По-друге, внаслідок реформи й зниження світового виробництва зернових у середині 90-х років ринкові ціни перевищили інтервенційні, що сприяло зростанню аграрних прибутків. У 1995 р. витрати ЄСРГФ уперше в історії Співтовариства становили менше половини (48 %) видаткової частини бюджету ЄС.

По-третє, реформа зблизила ССП з американської системою підтримки сільського господарства й сприяла частковій ренаціоналізації аграрної політики: програми Співтовариства почали широко доповнюватися національною допомогою.

З огляду на позитивні результати реформи Комісія в тезах щодо аграрної політики у “Agenda 2000” (липень 1997 р.) запропонувала поглибити реформу 1992 р. шляхом подальшого зниження гарантійних цін на продукцію рослинництва, а також молоко і м'ясопродукти, що супроводжувалося б компенсацією виробникам у вигляді прямих виплат.

Спільна промислова політика

Завершення формування єдиного внутрішнього ринку дало поштовх реструктуризації європейської промисловості і сприяло підвищенню конкуренції в межах ЄС. Маастрихтський договір визначив промислову конкурентоспроможність і зайнятість як пріоритетні напрями промислової політики Співтовариства. Договір містив розділ “Промисловість”, де у ст. 157 (консолідована версія Договору про заснування ЄС) основними цілями промислової політики ЄС були визначені: прискорення процесу пристосування промисловості до структурних змін; створення умов, сприятливих для розвитку підприємництва в межах Співтовариства, особливо малого й середнього; створення умов, сприятливих для співпраці між підприємствами; заохочення використання промислового потенціалу інноваційної політики, наукових досліджень і технологічного розвитку. Однак бюджетне фінансування промислової політики залишалось на низьких позиціях: 530 млн ЕКЮ на період 1994—1999 рр.

У 90-х роках структурна політика Співтовариства спрямовувалась на виведення зі структурної кризи традиційних галузей промисловості. За ініціативою Комісії в рамках регіональної політики було розроблено програми RETEX, RENAVAL, RESAYDER із фінансуванням у межах 500 млн ЕКЮ кожної, спрямованих на подолання структурної кризи в текстильній, кораблебудівній і металургійній галузях промисловості шляхом оволодіння новітніми технологіями, випуску нової продукції, перепрофілювання підприємств, диверсифікації галузевої структури регіонів. Водночас було вжито заходи, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності цих галузей промисловості. У грудні 1994 р. було прийнято рішення про скасування, починаючи з 1 січня 1996 р., державної допомоги на кораблебудування. Відповідне рішення Комісія прийняла в жовтні 1994 р. щодо металургійних підприємств. У цілому, починаючи з 1994 р., спостерігалось поліпшення ситуації в металургійній промисловості, що виявилось у зростанні споживання й цін. Співтовариство надалі застосовувало тарифні квоти і попередню статистичну перевірку імпорту з країн ЦСЄ з метою захисту власної металургійної галузі промисловості.

Згідно з принципом субсидіарності ЄС в основному втручається в промислову сферу для створення середовища, яке впливало б

на розширення діяльності підприємств на всіх внутрішніх ринках або на функціонування проблемних галузей промисловості, якщо вирішення цих питань на рівні ЄС дає кращі результати. Разом із тим для успішного протистояння в конкурентній боротьбі іншим промислово розвиненим країнам на порядок денний ЄС виносяться питання необхідності суттєвого збільшення інвестування, розвитку промислового співробітництва, зміцнення конкуренції, модернізації ролі держави, а також прискорення руху в напрямі до “інформаційного суспільства” ХХІ ст.

Дослідження і технологічний розвиток

ЄСА надав юридичну базу спільній науково-дослідній і технологічній політиці Співтовариства, підтверджену Маастрихтським і Амстердамським договорами. Згідно зі ст. 163 Амстердамського договору Співтовариство має на меті зміцнення наукової й технологічної бази промисловості Співтовариства, заохочення її до більшої конкурентоспроможності на міжнародному рівні шляхом стимулювання всієї дослідної діяльності. Згідно з Амстердамським договором Рада кваліфікованою більшістю голосів приймає багаторічні рамкові програми, які встановлюють наукові та технологічні завдання, визначають відповідні пріоритети, напрями такої діяльності, а також бюджетні механізми фінансування. Рада також затверджує конкретні програми, які розробляються в межах кожного виду діяльності (табл. 7.1). Договір передбачав можливість прийняття додаткових програм, які могли фінансуватися за участю Співтовариства.

Таблиця 7.1. Чотирирічні рамкові програми науково-технічного розвитку ЄС

Час функціонування	Обсяг бюджетних видатків, млн ЕКЮ	Частка у видатковій частині бюджету ЄС, %
1984—1987	3 750	2
1987—1991	5 400	3
1990—1994	5 700	3,5
1994—1998	6 550	4
1999—2002	14 960	4
2002—2006	35 млрд євро	4
2007—2013	50 млрд євро	5,8

Значна частина коштів багаторічних рамкових програм спрямовується на фінансування науково-технічних програм ЄС: EURAM (розробка нових композиційних матеріалів), RASE (розвиток технологій у сфері телекомунікації), SPES (співробітництво у сфері економічних досліджень) тощо. Особливістю науково-технічних програм ЄС є передконкурентний характер досліджень, які займають проміжне місце між фундаментальними й прикладними дослідженнями, з одного боку, і розробкою комерційно придатного зразка виробу або технології, з іншого. Результати передконкурентних досліджень надаються насамперед фірмам — учасникам програм. Науково-технічні програми ЄС спрямовані на налагодження співробітництва між приватними компаніями, дослідницькими центрами, університетами західноєвропейських країн.

Намагання держав-членів протистояти ризику бюрократизації науково-дослідної політики ЄС, провадити дослідницьку діяльність, яка б максимально відповідала реальним потребам приватних компаній, а також залучити до науково-технічного співробітництва інші країни Західної Європи виявилось у розробці низки нових програм, зокрема програми технологічного співробітництва EURIKA. Ця програма, прийнята в 1985 р. за ініціативою президента Франції Ф. Міттерана, об'єднала зусилля найбільших підприємств із дев'ятнадцяти європейських держав і діяла передусім у сферах обробки даних, біотехнологій, охорони довкілля. На початку 90-х років у рамках EURIKA було прийнято більше 300 проектів за участю 1600 фірм і науково-дослідних центрів на загальну суму 5,4 млрд ЕКЮ. Інститути ЄС намагаються встановити тісніший взаємозв'язок між проектами EURIKA й іншими науково-технічними програмами ЄС. Найбільш значним у рамках програми EURIKA був проект JESSI, започаткований у 1989 р. з метою розробки для промисловості ЄС субмікронних електронних компонентів, необхідних для виробництва сучасних мікропроцесорів, а також значно підвищити частку ЄС у виробництві чипів. У рамках проекту об'єднали зусилля три найбільші компанії ЄС в електронній галузі — "Philips" (Нідерланди), "Siemens" (ФРН), "SJS-Tompson" (Італія, Франція). З 1 січня 1997 р. цю програму замінила програма MEDEYA, націлена на дослідження у сфері інформаційних технологій.

До середини 80-х років 70 % бюджетних асигнувань спрямовувалося на фінансування досліджень в енергетичній сфері. У 90-ті роки вони перестали домінувати. Згідно з четвертою багаторічною рамковою програмою ЄС лише 18 % бюджету, призначеного для діяльності першого ступеня, надходило на дослідження у сфері ядерної та неядерної енергетики, 28 % цього бюджету спрямовувалось на виконання програм у сфері інформаційних та телекомунікаційних технологій. Дослідження Співтовариства також поширюються на створення промислових технологій майбутнього, охорону довкілля й здоров'я, біотехнології, соціально-економічні дослідження тощо. П'ята багаторічна рамкова програма ЄС віддзеркалює нові науково-технічні пріоритети Співтовариства, найважливіші з яких — конкурентоспроможність, довкілля, якість життя. Новаційним є доступ до п'ятої рамкової програми наукових досліджень усіх країн ЦСЄ, які підписали договори про асоціацію з ЄС.

Однак у 90-ті роки європейці надавали перевагу національним дослідженням: лише 13 % сукупних витрат держав-членів на науково-дослідну діяльність припадало на програми європейського співробітництва. Частка витрат країн-членів ЄС на науково-дослідні програми у відсотках до ВВП у середині 90-х років становила 2 % проти 2,8 % США і 3 % Японії. Водночас науково-дослідна діяльність в Європі зосереджена, головним чином, у сфері фундаментальних досліджень, тоді як у її головних конкурентів вона націлена на послідовне впровадження результатів НДДКР у виробництво. На порядок денний ЄС Лісабонська сесія Європейської Ради (березень 2000 р.) винесла завдання формування “Європейського науково-дослідного простору”. Таким чином, задеклароване десятиріччям раніше створення такого простору все ще перебувало на стадії формування, що свідчило про складність розвитку інтеграційних процесів у науково-дослідній сфері.

Регіональна політика

На початку 90-х років близько 52 % населення Союзу проживало в проблемних регіонах. ВВП на одну особу десяти найбідніших регіонів ЄС становив лише одну четверту частку цього показника десяти найбагатших регіонів, відповідно безро-

біття в десяти найбідніших регіонах у 7 разів перевищувало безробіття в десяти найбагатших регіонах. Маастрихтський договір визначив механізми й окреслив напрями регіональної політики ЄС, назвавши провідною метою економічне й соціальне згуртування. Договір заснував Комітет регіонів і Фонд згуртування. Договір передбачив обов'язкові консультації інститутів ЄС із Комітетом регіонів з питань освіти, культури, охорони здоров'я, транс'європейських мереж, економічного й соціального згуртування, довкілля, діяльності ЄФРР тощо. До складу Комітету регіонів на основі ротації входять представники регіонів або місцевих адміністративно-територіальних утворень. Число членів Комітету регіонів і порядок їх призначення визначаються ст. 263 Договору про заснування ЄС. На 2008 р. до нього входило 344 представники регіонів і місцевих адміністрацій, яких затверджує Рада ЄС за поданням національних урядів у пропорції, представлений на розсуд кожної держави-члена.

Маастрихтський і Амстердамський договори не містили чіткого визначення повноважень Союзу в регіональній політиці. Водночас вони окреслили напрями регіональної політики ЄС: посилення економічного й соціального згуртування, нова політика транс'європейських мереж, охорона довкілля. У грудні 1992 р. Європейська Рада в Единбурзі затвердила механізм фінансування ЄС на період до кінця століття. Спільні асигнування на політику ЄС у сфері регіонального розвитку були визначені на 1994—1999 рр. у розмірі 153 млрд ЕКЮ (третина видатків ЄС на весь період) проти 58,4 млрд за весь період 1958—1988 рр. і 80 млрд ЕКЮ у 1989—1993 рр. 90 % усіх асигнувань було сконцентровано на фінансуванні восьми цільових напрямів, п'ять з яких спрямовувались на підвищення загального рівня розвитку окремих регіонів і три — на рішення специфічних структурних проблем на всьому просторі ЄС; 9 % асигнувань було виділено на програми “Ініціатив співтовариств”, які пропонувала і якими керувала безпосередньо Комісія ЄС, зокрема “Інтеррег”, “Зайнятість”, “Малий і середній бізнес”, “Конверсія” тощо; 1 % — на “Інноваційні заходи”, що мали характер перспективних розробок або експериментальних способів вирішення окремих регіональних проблем. Фі-

нансувалася регіональна політика ЄС через спеціалізовані структурні фонди ЄС: ЄФРР, який у 90-х роках здійснив 50 % усіх відповідних виплат; ЄСФ — 30 % асигнувань; ЄСРГФ-Р — 16 % виплат; фінансовий інструмент структурної політики ЄС у сфері рибальства — 4 % виплат.

1 квітня 1994 р. згідно з Маастрихтським договором було засновано Фонд згуртування з розміром асигнувань у 15,2 млрд ЕКЮ на 1994—1999 рр. Кошти фонду призначались державам-членам (не регіонам), де частка ВВП на одну особу була менше ніж 90 % від середнього показника в Євросоюзі: Іспанії, Греції, Португалії, Ірландії. Асигнування здійснювались через структурні фонди ЄС і підпорядковувались прийняттю “програм конвергенції”. До фінансування регіональної політики ЄС активно залучалися позабюджетні джерела, зокрема ЄІБ. За сім років (1993—1999) загальні структурні витрати на регіональну політику ЄС досягли 176 млрд ЕКЮ, що еквівалентно реальній вартості трьох Планів Маршалла. Чотири “країни згуртування” отримали 2/5 усіх видатків. Зусилля Співтовариства доповнювались національною державною допомогою регіональному розвитку. Наприклад, протягом 1990—2000 рр. державні витрати на східні землі ФРН досягли 140 млрд німецьких марок.

Помітні фінансові вливання ЄС у розвиток регіонів держав-членів дали результати як на макроекономічному рівні, так і в окремих територіальних зонах та секторах. За 10 років (1985—1995) Ірландія і більшість регіонів Іспанії й Португалії досягли набагато вищих темпів економічного розвитку, ніж у середньому в ЄС, більшість регіонів Греції теж поліпшили свій стан. За цей період чотири “країни згуртування” збільшили свій ВВП на одну особу із 67,4 до 73,8 % від середнього в ЄС, причому найпомітніших успіхів досягла Ірландія, де цей показник зріс від 65 до 89,9 % від середнього. В окремих напрямках розвитку регіонів найбільший прогрес було досягнуто в розвитку інфраструктури, насамперед транспорту й зв’язку. Побудовано 20 тис. км шосейних шляхів, що дало змогу скоротити поїздки по всій території ЄС до одного ділового дня; на цифрову систему переведено 100 % телефонної мережі Ірландії, 80 — Греції, 75 — Португалії, 65 % — Іспанії; створено 1 млн нових

робочих місць; реалізовано понад 40 тис. проектів альтернативного виробництва й зайнятості на селі (зелений туризм, послуги, промисли та ін.).

Разом із позитивними і багато в чому унікальними результатами регіональна політика ЄС виявила багато вузьких місць і прорахунків. На фоні стримування соціально-економічного розшарування в Європі й гармонізації рівнів розвитку держав — членів ЄС на міжрегіональному рівні скорочення соціально-економічних розбіжностей залишалося малопомітним. Попри всі зусилля інститутів ЄС і національних урядів, розрив у розвитку між регіонами Європи залишався набагато глибшим, ніж між державами-членами. У районах, де показник добробуту не перевищував 75 % від середнього в ЄС, проживала четверта частина населення Союзу, тоді як в аналогічних районах США — лише 2—3 %. Водночас розрив у розвитку між районами-лідерами й районами, які відставали у розвитку, неухильно скорочувався. За десять років (з 1986 по 1996 р.) добробут найменш розвинутих районів (ціль 1) зріс від 63 до 68 % від середнього значення в ЄС.

Розвиток соціальної політики

Проблеми, пов'язані із завершенням формування Єдиного ринку, продемонстрували взаємопов'язаність процесів економічного й соціального згуртування й детермінували актуалізацію соціального вектора спільної політики Європейського Співтовариства. У червні 1989 р. Європейська Рада в Мадриді дійшла висновку, що у межах європейського будівництва необхідно надавати соціальним аспектам таке саме значення, що й економічним, які повинні розвиватися збалансовано. Європейська Рада в Страсбурзі (8—9 грудня 1989 р.) прийняла (за винятком Великої Британії) Хартію основних соціальних прав трудящих. Соціальна хартія Співтовариства була першим соціальним статутом європейського громадянина, де було формалізовано загальні соціальні права трудящих, які передусім стосувалися зайнятості й умов праці на робочому місці. Конкретизувати принципи Хартії в повсякденному житті мали держави — члени Співтовариства.

Здійсненню ефективної політики ЄС у соціальній сфері перешкождала позиція Великої Британії, яка під час міжурядо-

вої конференції в Маастрихті відмовилась приєднатися до програми заходів Співтовариства у цій сфері. З метою попередження інституціональних затримок до Маастрихтського договору не було внесено спеціальний розділ про соціальну політику, але до Договору були долучені два протоколи, які стосувалися соціальної політики. Протокол про соціальну політику, схвалений усіма дванадцятьма державами-членами, дозволяв одинадцяти державам-членам дотримуватися Соціальної хартії й використовувати інститути, механізми й процедури Співтовариства для реалізації спільної соціальної політики. Зазначалося, що документи, прийняті одинадцятьма державами-членами, не дійсні для Великої Британії. Угода про соціальну політику, підписана одинадцятьма державами-членами без Великої Британії, визначала цілі й напрями соціальної політики Співтовариства.

Приєднання Великої Британії до спільної соціальної політики ЄС після приходу до влади уряду лейбористів дало можливість ввести в Амстердамський договір окремий розділ “Соціальна політика, освіта, професійна підготовка та молодь”, створений шляхом об’єднання дещо зміненого тексту Угоди про соціальну політику з відповідними положеннями Маастрихтського договору. Амстердамський договір розширив зміст соціальної політики, у ньому містяться посилання на Європейську соціальну хартію 1961 р. і Хартію основних соціальних прав трудящих 1989 р.

Однак досягнення Європейського Співтовариства в соціальній сфері були набагато скромнішими, ніж в інших сферах політики ЄС. Так, на території ЄС у 90-ті роки постійно нараховувалось 56 млн бідних громадян і не менше 18 млн безробітних, що становило 11 % працездатного населення п’ятнадцяти держав-членів. У 2000 р. рівень безробіття стабілізувався на позначці 9 % (15,5 млн безробітних) (рис. 7.2). Для порівняння: у США за аналогічний період безробіття становило 5,6 %, у Японії — 3 %. Посилилися диспаритети у рівнях безробіття між європейськими країнами, які у 1999 р. коливалися від 2,8 % у Люксембурзі до 15,7 % в Іспанії. Прогресу “Соціальної Європи” перешкоджав лібералізм, що домінував як у політиці більшості держав-членів, так і в поглядах Комісії ЄС, занепокоєної мож-

ливiстю спотворення конкуренції в межах єдиного ринку. Процес гармонізації національного законодавства в соціальній сфері відбувався нерівномірно і часто гальмувався урядами. За невиконання європейських соціальних норм і порушення відповідних директив Суд ЄС порушив кілька справ і виніс висновки проти шести держав — Франції, Італії, Німеччини, Люксембурга, Греції, Португалії. Але в цілому ситуація поліпшувалася: середній рівень застосування 55 соціальних директив ЄС, які набули чинності, досяг у Союзі в цілому 94,3 %. Данія, Іспанія, Фінляндія, Швеція імплементували у свої законодавства 100 % юридичних документів ЄС у цій сфері.

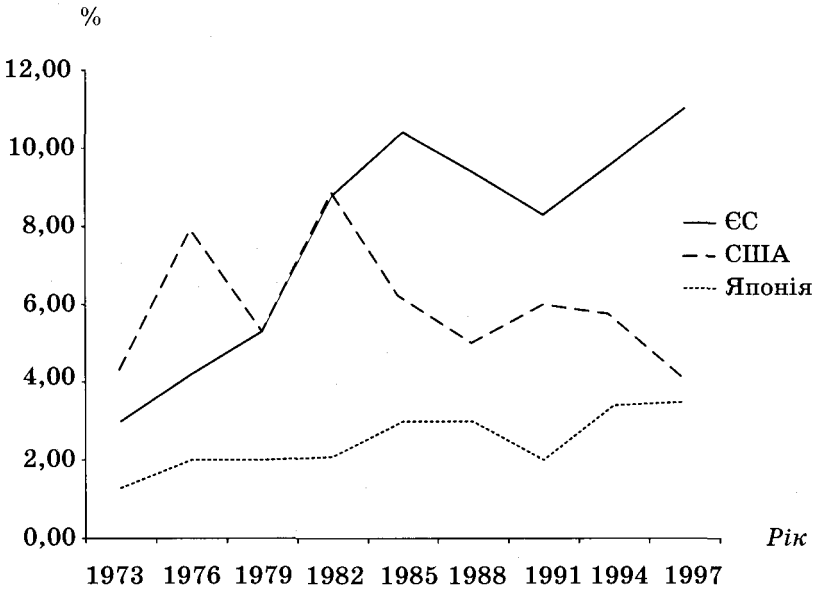

Рис. 7.2. Динаміка рівня безробіття у ЄС, США, Японії у 70—90-х роках

Прикладом низької ефективності діяльності ЄС у сфері соціальної політики була неспроможність розв'язати найгострішу соціальну проблему Західної Європи — проблему безробіття. Внаслідок розбіжностей у позиціях держав-членів, а також

слабких місць інституціональної системи ЄС утілити в життя ініційовані Комісією проекти у сфері зайнятості не вдалося. Європейська Рада в Брюсселі у грудні 1993 р. схвалила підготовлену Комісією Білу книгу з питань зростання, конкуренції, зайнятості. Запропонована стратегія передбачала зменшення кількості безробітних шляхом створення 15 млн робочих місць до 2000 р. Єдиним конкретним проектом на шляху реалізації пропозицій Комісії стали заходи у сфері будівництва транс'європейських шляхів сполучення, що, однак, не відповідало масштабам проекту. Схожа доля чекала на схвалені Європейською Радою в грудні 1994 р. 14 проектів масштабних європейських робіт, а також на пропозиції голови Комісії Ж. Сантера щодо асигнування на підтримку зайнятості близько половини бюджетних коштів (2 млрд ЕКЮ), зекономлених унаслідок зменшення сільськогосподарських витрат у 1996 р.

Європейська Рада в Люксембурзі (20—21 листопада 1997 р.) визначила спільну стратегію щодо зміцнення соціальної політики держав-членів, зокрема в питаннях професійного навчання, підтримки малого бізнесу та розвитку соціального діалогу, яка мала суто ліберальне спрямування. Програма соціальних дій на 1998—2000 рр., розроблена з урахуванням рішень, прийнятих у 1997 р. Амстердамською і Люксембурзькою сесіями Європейської Ради, сформулювала нову стратегію ЄС у сфері соціальної політики. Програма спрямовувалася на розв'язання таких завдань, як поліпшення організації праці, забезпечення безпеки праці й охорони здоров'я на робочому місці, посилення соціального захисту і соціальної інтеграції, викорінення расової дискримінації тощо. Центральне місце в програмі відводилося проблемі зайнятості, зокрема передбачалося включення національних програм у загальну стратегію ЄС. Значна увага приділялась подальшому розвитку соціального діалогу на європейському рівні й залученню держав ЦСЄ до соціальних програм Євросоюзу. Передбачалось реформування ЄСФ з метою його переорієнтації на загальноєвропейські заходи, у тому числі на реалізацію програм розвитку людських ресурсів.

Під час сесії Європейської Ради в Ніцці (грудень 2000 р.) була одноголосно схвалена Хартія фундаментальних прав ЄС, у

якій зібрані воедино всі громадянські, політичні, економічні й соціальні права громадян ЄС. Хартія містить усі демократичні права й свободи людини в ідеальному суспільстві, зокрема найактуальніші: право на цілісність особистості, яке передбачає “заборону репродуктивного клонування людських істот” та генетичної практики, спрямованої на їхню селекцію. У майбутньому передбачалося надати Хартії конституційний статус.

Фінансування спільних політик

З 1962 по 1992 р. бюджет Співтовариств зріс від 0,08 до 1,2 % ВВП держав-членів. Сесія Європейської Ради в Единбурзі 12 грудня 1992 р. схвалила механізм фінансування Співтовариства на 1993—1999 рр. Бюджет ЄС зріс із 69 млрд ЕКЮ, запланованих у 1993 р., до 84 млрд ЕКЮ у 1999 р. Проти запланованої у 1993 р. межі власних коштів ЄС на рівні 1,2 % ВВП держав — членів ЄС відбулося її незначне зростання до 1,27 % у 1999 р. Додаткові кошти були спрямовані на розширення зовнішньополітичної сфери діяльності ЄС, політику економічного й соціального згуртування, підвищення конкурентоспроможності європейської економіки (табл. 7.2). У 1999 р. бюджетні надходження склалися із СМТ — 13,8 %, імпортих компенсаційних зборів на сільськогосподарські товари — 2,2, ПДВ — 35,2, четвертого ресурсу (відсоткові відрахування від ВВП держав-членів) — 48,1 %.

Таблиця 7.2. Структура бюджетних видатків у 1993—1999 рр., %

Напрями бюджетних видатків	1993	1996	1999
ССП	50,9	48,4	45,7
Структурна політика	30,8	33,2	35,7
Внутрішня політика	5,8	6,1	6,7
Зовнішня політика	5,6	6	6,1
Інше	6,9	6,4	5,9
Видаткова частина бюджету за планом 1992 р., млрд ЕКЮ	65,9	71,3	80,1

У липні 1997 р. Комісія підготувала документ “Agenda 2000”, у якому увага приділялась новим проблемам, що поста-ли перед Євросоюзом на початку нового тисячоліття. Комісія запропонувала зберегти статус-кво у бюджетному питанні на період 2000—2006 рр., що виключало збільшення фінансових ресурсів більше ніж на 1,27 % ВВП Євросоюзу. Європейська Рада в Берліні (24—25 березня 1999 р.) відхилила пропозиції деяких держав-членів щодо приведення внесків у бюджет ЄС у відповідності до розмірів ВВП держав-членів до загального перегляду системи власних коштів, яке передбачалось провести не пізніше 1 січня 2006 р. Було прийнято рішення про стабілізацію видатків на ССП у 2002—2006 рр. на середньорічному рівні близько 41 млрд євро. Видатки на структурну політику, у тому числі допомогу країнам-кандидатам для підготовки до вступу у ЄС, були визначені у розмірі близько 30 млрд євро. З метою підвищення ефективності політики соціального й економічного згуртування Європейська Рада прийняла пропозицію Комісії щодо зменшення числа цільових напрямів регіональної політики Союзу від восьми до трьох.

“Agenda 2000” передбачала пакет у розмірі 45 млрд ЕКЮ на період до 2006 р. для нових членів Євросоюзу, 7 млрд з яких було призначено допомозі на період підготовки до вступу.

Програма “Agenda 2000” і новий перспективний фінансовий план на період до 2006 р., прийнятий під час Європейської Ради в Берліні, передбачали такі зміни в системі фінансування: поступове зниження квот відрахувань у бюджет ЄС від ПДВ, СМТ та імпорتنих компенсаційних зборів на сільськогосподарські товари за одночасного збільшення відрахувань від розміру ВВП держав-членів.

7.5. Будівництво Економічного і валютного союзу

Підготовчий етап будівництва ЕВС

Голови держав і урядів держав — членів Співтовариства під час сесії Європейської Ради в Мадриді (червень 1989 р.) виступили з новою ініціативою щодо Економічного і валютного союзу (ЕВС), розглядаючи його формування як частину програ-

ми завершення будівництва єдиного ринку. Таким чином, Співтовариство повернулося до вирішення завдання, яке західні європейці не реалізували в 70-ті роки. Стабілізація європейських валют, яка спостерігалася з 1983 р., давала підстави для оптимістичних прогнозів щодо перспективи будівництва ЄВС. Очікувалося, що будівництво ЄВС сприятиме ефективному функціонуванню єдиного європейського ринку, стимулюватиме внутрішню конкуренцію, забезпечить збереження високого рівня соціального захисту європейців, створить нові можливості для інвестування, економічного зростання й зайнятості. Завершення формування ЄВС мало посилити позицію ЄС у світовій економіці, підвищити його конкурентоспроможність, а також сприяти стабілізації світової економіки у довготерміновій перспективі. Передбачалось, що єдина європейська валюта зможе стати другою резервною валютою після долара. Водночас висловлювалися застереження, що введення єдиної валюти ліквідує роль курсових коливань національної валюти як барометра економічної політики і макроекономічної кон'юнктури держав — членів Співтовариства. До того ж утрата суверенітету у валютній сфері позбавляла національні уряди інструменту протистояння внутрішнім і зовнішнім валютно-фінансовим і економічним кризам.

Європейська Рада в Мадриді (червень 1989 р.) прийняла рішення щодо початку першого етапу будівництва ЄВС з 1 липня 1990 р. З цього дня був лібералізований фінансовий ринок для восьми держав — членів ЄС: країн Бенілюксу, ФРН, Франції, Великої Британії, Італії, Данії. Для інших держав — членів ЄС лібералізація фінансових ринків відбулася з 1 січня 1993 р. Протягом першого етапу формування ЄВС було встановлено тіснішу координацію і спільне спостереження за економічною політикою держав-членів, через Комітет управляючих центральних банків посилено співробітництво між центральними банками держав — членів ЄЕС.

Відповідно до Маастрихтського договору до Договору про заснування Європейського Співтовариства було додано новий розділ VII про економічну та грошово-кредитну політику. Договір визначив трьохетапний графік розбудови ЄВС і критерії відповідності держав-членів участі в ЄВС:

- дефіцит державного бюджету держав-членів не повинен перевищувати 3 % їхнього ВВП або рівень дефіциту повинен наближатися до встановленого критерію;
- державний борг держав-членів не повинен перевищувати 60 % їхнього ВВП або наближатися до цього показника;
- довготермінові відсоткові ставки не повинні перевищувати більше ніж на 2 % середній рівень у трьох країнах, де ці показники мінімальні;
- рівень інфляції не повинен перевищувати більш ніж на 1,5 % середній рівень за трьома країнами, де ці показники мінімальні;
- валютні курси повинні коливатися в межах, визначених механізмом обмінних курсів ЄВС, як мінімум протягом двох років без девальвації;
- центральний банк держави-члена повинен бути автономним.

У 1994 р. з дванадцяти країн, які входили до Співтовариства, всім критеріям конвергенції відповідав лише Люксембург.

Перший етап будівництва ЄВС ускладнювався фінансовою кризою 1992—1993 рр., викликаною низкою економічних і політичних чинників. Однак надзвичайна сесія Європейської Ради в Брюсселі (29 жовтня 1993 р.) підтвердила незмінність курсу ЄС на побудову ЄВС. Європейська Рада визначила місцем перебування Європейського валютного інституту (ЄВІ) Франкфурт-на-Майні і призначила його головою бельгійця О. Ламфалюссі.

Перехідний етап формування ЄВС

Згідно з Маастрихтським договором 1 січня 1994 р. було проголошено датою початку другого етапу формування ЄВС, основна мета якого полягала в забезпеченні широкої конвергенції економічної політики держав-членів. З цією метою Європейська Рада визначила орієнтири економічної політики, а державам-членам було запропоновано представити “середньотермінові програми конвергенції”, де передбачалися б заходи економічної політики, заплановані для забезпечення їхньої повної участі в заключному, третьому етапі будівництва ЄВС. Акцент був зроблений на підтримку цінової стабільності й

оздоровлення державних фінансів. Державам-членам було запропоновано підготувати протягом другого періоду законодавчу базу, яка б гарантувала автономність їхніх валютних інститутів. З початку другого етапу національним центральним банкам заборонялося фінансувати бюджетний дефіцит у своїх державах. Іншим важливим завданням другого етапу було визначено проведення пропагандистсько-роз'яснювальної кампанії з метою переконання громадян у перевагах, які забезпечить ЕВС, а також підвищення довіри до єдиної європейської валюти. Наприклад, під час опитування, проведеного в Німеччині у червні 1996 р., більше ніж 70 % опитаних висловились проти запровадження єдиної валюти.

На засіданні Європейської Ради в Мадриді (15—16 грудня 1995 р.) було ухвалено назву нової європейської валюти — “євро”, визначено технічну процедуру запровадження й графік переходу до єдиної валюти. З початку третьої фази найменування “євро” мало замінити назву європейської розрахункової одиниці — ЕКЮ. У вересні 1996 р. міністри фінансів і голови національних банків держав — членів ЄС схвалили стабілізаційний пакт для Європи. Остаточо “Пакт стабільності й зростання” було погоджено на сесії Європейської Ради в Дубліні у грудні 1996 р. Головною метою Пакту визначався довготерміновий контроль ЄС за бюджетним дефіцитом держав-членів. Пакт передбачав автоматичне запровадження санкцій у випадку перевищення державою-членом референтної ставки, визначеної договором у 3 %, що було переконливим аргументом для своєчасної корекції національних бюджетів. Під час сесії Європейської Ради у Люксембурзі (13 грудня 1997 р.) було ухвалено резолюцію про координацію економічної політики держав-членів протягом третього етапу будівництва ЕВС, яка започаткувала неформальні зустрічі міністрів держав-членів, що приєдналися до ЕВС, з метою обговорення питань, пов'язаних із проблемами координації бюджетної, соціальної, податкової політики.

На початку другого етапу було засновано Європейський валютний інститут (ЄВІ) зі штаб-квартирою у Франкфурті-на-Майні як попередник Європейського центрального банку (ЄЦБ). ЄВІ мав підготувати перехід до третього етапу ЕВС.

Його функції полягали у координації національної валютної політики з метою забезпечення стабільності цін; розробці напрямів валютної політики Європейської системи центральних банків (ЄСЦБ); оцінці стану конвергенції держав-членів. Виконання критеріїв конвергенції виявилось досить складною справою. Однак на 1998 р. завдяки рестриктивній макроекономічній політиці всі держави-члени, за винятком Греції, “вклалися” у встановлені нормативи.

Третій етап будівництва ЕВС та його розвиток

1—2 травня 1998 р. у Брюсселі відбулося засідання Європейської Ради, під час якого було прийнято остаточне рішення щодо створення ЕВС і введення спільної валюти — євро. Брюссельські рішення спостерігачі розглядали як історичний етап розвитку ЄС, навіть порівнюючи його з прийняттям Римського договору. Досягнутий усіма державами-членами ЄС прогрес у реалізації “критеріїв конвергенції” дозволив Європейській Раді прийняти рішення про створення ЕВС у складі 11 держав — Австрії, Бельгії, Німеччини, Ірландії, Іспанії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Португалії, Фінляндії, Франції. Не стали винятком Бельгія й Італія, чий державний борг перевищував 120 % ВВП, що не відповідало маастрихтському нормативі. Однак Європейська Рада визнала можливим використати положення Маастрихтського договору, згідно з яким норматив конвергенції міг вважатися виконаним, якщо були загомі докази неухильного зниження частки державного боргу у ВВП держави-члена. Велика Британія, Данія, Швеція відмовилися на цьому етапі приєднатися до зони євро, а Греції не вдалося наблизитися до критеріїв конвергенції. Брюссельські рішення дали можливість мінімізувати політичні ризики, пов’язані з поділом держав — членів ЄС на “інсайдерів” і “аутсайдерів”. Водночас ці рішення означали підвищення економічних ризиків, зумовлених неоднорідністю рівнів розвитку одинадцяти держав-членів.

Протягом літа 1998 р. ЄВІ було замінено на ЄСЦБ, яка складалася з ЄЦБ і національних центральних банків держав — членів ЄС. Європейська рада призначила президентом ЄЦБ нідерландця Вілла Дюйзенберга, а також п’ятьох інших членів

дирекції Банку. Всі члени дирекції призначались на вісім років. До Ради управляючих ЄЦБ, крім членів дирекції, входили керівники національних центральних банків зони євро. Зв'язок між ЄЦБ і країнами, які не ввійшли до валютного союзу, забезпечувала спільна рада, до якої входили голова і віцепро голова ЄЦБ, а також управляючі національними центральними банками п'ятнадцяти держав-членів. Із 3 травня було встановлено жорсткі двосторонні обмінні курси між валютами країн, які мали ввійти в зону євро. 9 червня сформовано власний капітал ЄЦБ, обсягом близько 4 млрд євро. 30 червня 1998 р. у франкфуртській Альта Опер відбулась церемонія офіційного відкриття ЄЦБ.

Згідно з Договором про заснування ЄС основне завдання ЄЦБ полягало в підтримці стабільності цін на території валютного союзу. Рада управляючих ЄЦБ під стабільністю цін визнала таку їхню динаміку, за якої гармонізований індекс споживчих цін у всій зоні євро збільшується відносно попереднього року не більше, ніж на 2 %. Віденська сесія Європейської Ради (11—12 грудня 1998 р.) прийняла доповідь про координацію економічної політики в умовах ЄВС, яка пропонувала керівництву ЄС посилити контроль за динамікою макроекономічних показників держав-членів, а також за бюджетною дисципліною та динамікою номінальної і реальної заробітної плати.

ЄВС функціонує з 1 січня 1999 р. Водночас ця дата започаткувала третій завершальний етап його формування, який завершився 30 червня 2002 р. Одинадцять країн запровадили єдину валюту і перейшли до спільної грошово-кредитної політики. З 1 січня 1999 р. було встановлено безвідзивні фіксовані курси національних валют держав — членів валютного союзу відносно євро (табл. 7.3).

Для Данії та Греції, як країн, що брали участь у механізмі обмінних курсів ЄВС, було встановлено центральні курси відносно євро з амплітудою коливання $\pm 2,25\%$ для датської крони і $\pm 15\%$ — для драхми. 22 грудня 1998 р. ЄЦБ встановив ключові відсоткові ставки, які почали діяти на початку 1999 р. (2 % річних за депозитами, 4,5 % — за кредитами). З 4 січня 1999 р. почала діяти нова базова міжбанківська ставка Єври-

Таблиця 7.3. Частки держав — членів ЄС у власному капіталі ЄЦБ, %

Країна	Частка
Німеччина	24,4
Франція	16,8
Італія	14,9
Велика Британія	14,7
Іспанія	8,8
Нідерланди	4,2
Бельгія	2,8
Швеція	2,6
Австрія	2,3
Греція	2,0
Португалія	1,9
Данія	1,6
Фінляндія	1,3
Ірландія	0,8
Люксембург	0,1

1 євро = 40, 3399 бельгійського франка
 1,95583 німецької марки
 166, 386 іспанської песети
 6,55957 французького франка
 0,787564 ірландського фунта
 1936,27 італійської ліри
 40,3399 люксембурзького франка
 2,20371 нідерландського гульдена
 13,7603 австрійського шилінга
 200,482 португальського ескудо
 5,94573 фінляндської марки

бор, що ґрунтувалася на ставках 57 першокласних банків держав — членів ЄС. ЄЦБ перебрав усі функції валютного регулювання в межах ЕВС, проведення зовнішньої валютної політики й емісії євро. Нова валюта мала купюри номіналом 5, 10, 20, 50, 100, 200, 500 євро. Переведення ЕКЮ в євро було здійснено за співвідношенням 1 : 1. Євро використовувалось для обслуговування банківських операцій і безготівкових платежів, які

здійснювали юридичні й фізичні особи, для розміщення випусків нових державних цінних паперів. З 1 січня 2002 р. розпочався обіг євро у вигляді банкнот і монет, тобто нова валюта стала загальним платіжним засобом. Однак ще протягом півріччя вона циркулювала паралельно з національними грошовими знаками, і лише з 1 липня 2002 р. валюти держав — учасниць ЄВС втратили свої функції та були вилучені з обігу. Конкретні методи введення нових монет і банкнот визначала влада кожної окремої держави згідно з її національними традиціями й особливостями. Європейська рада у Фейре (Португалія) прийняла рішення про приєднання з 1 січня 2001 р. до зони євро Греції. Підставою для цього рішення були більш успішні, ніж у 1998 р. показники стану національної економіки Греції за підсумками 1999 р.

У подальші роки діяльність ЄВС проводилася перш за все у двох напрямках: консолідації спільної економічної політики ЄС і розширення зони євро. У 2005 р. спільна економічна політика ЄС (з трирічними планами для ЄС і щорічними національними економічними програмами) як частина ЄВС була включена до оновленої Лісабонської стратегії. Таким чином, ЄС поставив завдання пов'язати суто функціональну економічну складову ЄВС з довготерміновою стратегією макроекономічного, науково-технічного й соціального розвитку організації в умовах глобалізації. По-друге, з 2005 р. ЄС активізував зусилля, спрямовані на створення інтегрованого фінансового ринку. На периферії економічного курсу ЄС залишалася податкова сфера, хоча високі податки гальмували зростання конкурентоспроможності європейських виробників. Так, в Інтегрованих напрямках зростання економіки й зайнятості на 2005—2008 рр. йшлося лише про національні податкові системи і лише в загальних тезах.

Розширення зони євро за рахунок країн, прийнятих у 2004 р., вступило в практичну площину. 1 січня 2007 р. тринадцятим членом ЄВС стала Словенія, в січні 2008 р. на євро перейшли Кіпр і Мальта. З 1 січня 2009 р. членом ЄВС стала Словаччина. Відносна стабільність євро в умовах світової фінансової кризи, яка розпочалась у 2008 р., свідчить про успішність проекту ЄВС, який є одним з ключових напрямів сучасної інтеграційної стратегії ЄС.

7.6. Спільна зовнішня політика і політика безпеки Європейського Союзу

Методи проведення Спільної зовнішньої політики і політики безпеки

Договір про Європейський Союз визначив цілі, заснував механізм формування й функціонування спільної зовнішньої політики і політики безпеки. Передбачалось використання таких груп інструментів СЗПБ: систематичне співробітництво між країнами-членами та прийняття декларацій; формування спільних позицій; визначення спільних стратегій; узгодження спільних дій.

Перша група складається з традиційних міждержавних інструментів, що передбачають узгодження та обмін інформацією з питань, які викликають спільний інтерес. Йдеться насамперед про координацію позицій для прес-конференцій, комюніке, загальних декларацій.

Друга група є кроком уперед порівняно з ЄПС і становить вищий рівень співробітництва, коли держави узгоджують щонайменше “спільну позицію” стосовно сприймання та аналізу тієї чи іншої ситуації. Така форма співробітництва, з одного боку, забезпечує зростання конвергентних тенденцій у зовнішній політиці країн ЄС, національна адміністрація яких має діяти в консенсусі з європейською політичною поведінкою, з іншого — дає змогу приймати “спільну позицію” з метою визначення цілей та пріоритетів ЄС щодо третьої країни кожного разу, коли не вдається досягти консенсусу відносно “спільних дій”. Згідно з Договором про ЄС спільні позиції, які визначають підходи Союзу до вирішення окремих предметних або регіональних питань, виробляє Рада ЄС. Так вона виробила декілька спільних позицій щодо колишньої Югославії: про заморожування закордонних резервів СРЮ і Сербії (1998 р.); заборону польотів югославської цивільної авіації між СРЮ і ЄС (1998 р.); про розвиток програми економічного й фінансового співробітництва з Палестинськими територіями, про ембарго на експорт зброї в Ефіопію й Еритрею та ін.

Важливим кроком у розвитку СЗПБ є розробка “спільних стратегій” ЄС щодо третіх країн або регіонів, передбачена Амстердамським договором. Першим таким документом стала Спільна стратегія ЄС щодо Росії, прийнята у червні 1999 р. У грудні цього року Європейська Рада ухвалила Спільну стратегію ЄС щодо України, розробляються “спільні стратегії” щодо Середземноморських та інших країн.

На відміну від механізму ЄПС “спільні дії” передбачають використання Європейським Союзом збройних сил як автономно, так і в колективних операціях у межах НАТО чи ОБСЄ. Європейська Рада в Лісабоні (26—27 червня 1992 р.) та Брюсселі (28—29 жовтня 1993 р.) чітко визначила основні принципи та умови застосування спільних дій ЄС: географічна близькість регіону; наявність значних інтересів у регіоні чи країні; загроза інтересам ЄС у сфері безпеки. Було виділено такі регіони, де ЄС мав намір підтримувати глобальний мирний процес: Центральна і Східна Європа; колишня Югославія; Росія; Середземномор'я та Магриб, у тому числі Близький і Середній Схід; Південна Африка. Крім того, ЄС зобов'язався підтримувати мир і стабільність у Європі й з цією метою виробити Пакт стабільності. Щодо політики безпеки, то ЄС виокремив чотири сфери, де можливе застосування спільних дій: 1) процес ОБСЄ; 2) політика роззброєння й контролю за озброєнням у Європі; 3) питання, пов'язані з нерозповсюдженням ядерної зброї; 4) економічні аспекти безпеки, у тому числі контроль за переданням військових технологій третім країнам та експорт озброєння.

Порівняно з тими значними завданнями та перспективами, які Європейський Союз проголосив для СЗПБ у Лісабоні та Брюсселі, практичне використання Європейською Радою спільних дій після набуття чинності Маастрихтським договором має досить обмежений вигляд. Серед них нагляд за проведенням виборів (Росія, Україна, країни Африки, Азії, Латинської Америки), надання гуманітарної допомоги (державам на території колишньої Югославії, Чечні та ін.), спільна акція на підтримку діяльності місії ООН у Косово у сфері економічного відновлення. У сфері безпеки країни — члени ЄС здійснили спільні дії щодо нерозповсюдження ядерної зброї; контролю над експортом матеріалів, які мають подвійне використання;

заборони протипіхотних мін; заборону або обмежене використання деяких класичних озброєнь; протидії накопиченню й поширенню легкого озброєння.

Більш успішними були дії ЄС щодо підтримки стабільності та миру. 21 березня 1995 р. у Парижі 52 країни — члени ОБСЄ підписали Пакт стабільності. В основу Пакту було покладено “план Балладюра”, висунутий Францією у квітні 1994 р. Пакт передбачав проведення заходів, спрямованих на попередження етнічних і прикордонних конфліктів у Центральній і Східній Європі та перетворення цієї частини світу на зону співробітництва та добросусідства шляхом підписання двосторонніх договорів про співробітництво та добросусідство. На момент підписання Пакту значна частина країн Центральної та Східної Європи вже уклали між собою такі угоди (Болгарія — 8; Естонія — 6; Угорщина — 10; Литва — 7; Латвія — 9; Польща — 12; Словаччина — 7; Чехія — 1). Розпочалися активні переговори між Угорщиною та Румунією щодо врегулювання проблеми етнічних меншин у Трансильванії. Виступаючи на підтримку мирного процесу на Близькому Сході, ЄС розробив програму допомоги регіональному економічному розвитку, виділивши на п'ятирічний період 500 млн ЕКЮ на підтримку заходів, спрямованих на відновлення інфраструктури та утворення підрозділів палестинської поліції. Також були сформовані спільні позиції щодо ембарго на продаж зброї в Судан (березень 1994 р.); відновлення демократії у Гаїті (жовтень 1994 р.); геноциду в Руанді; скорочення санкцій проти Сербії; етнічного конфлікту в Бурунді (березень 1995 р.); заборони осліплюючої зброї; у зв'язку з ядерними випробуваннями в Індії й Пакистані (1998); діяльності спеціального представника ЄС у Югославії, відновлення поліцейських сил в Албанії. На 2000 р. країни — члени ЄС направили у Косово 30 000 військовослужбовців, 800 поліцейських, надали 505 млн євро.

У цілому, підбиваючи підсумки роботи Європейського Союзу у сфері СЗПБ, можна сказати про її досить обмежені результати, які поки що не дають можливості говорити про значні досягнення ЄС у проведенні єдиної європейської політики. Це доводить досвід європейської політики в колишній Югославії, що характеризувалася як непослідовністю, так і наявністю су-

перечностей у позиціях країн — членів Співтовариства з цієї проблеми. ЄС фактично зберіг за собою тільки функції фінансування та реконструкції зруйнованих районів, залишивши майже все поле дії за США та НАТО: загроза повітряних ударів у лютому 1994 р.; утворення 18 березня 1994 р. хорвато-мусульманської федерації; утворення сил швидкого реагування НАТО та підтримка хорватських та боснійських збройних сил, що в результаті призвело до прийняття американського плану врегулювання; криза в Косово.

Такі скромні підсумки роботи СЗПБ як інструменту дипломатичної діяльності ЄС швидко викликали численну критику як щодо самого механізму формування спільної зовнішньої політики і політики безпеки, так і положень Договору про ЄС. У доповіді Європейської Комісії з питань функціонування Договору про ЄС 10 травня 1995 р. зазначалося, що “співіснування в рамках Маастрихтського договору двох різних форм діяльності (комунітарної та міжурядової) терміново ставить проблему коерантності. ЄС має формувати дійсно спільну зовнішню політику відповідно до свого економічного потенціалу. Систематичне використання механізму одностайного голосування не дає змогу досягти цієї мети”.

Однак обмеженість СЗПБ пояснюється не лише недоліками інституціонального механізму, а й низкою політичних причин. Так, Велика Британія досить стримано ставиться до процесу поглиблення інституціонального будівництва ЄС, чи то СЗПБ, Шенгенські угоди або формування ЕВС. Данія, Велика Британія та Нідерланди, дотримуючись традиційної орієнтації на НАТО та США, розглядають СЗПБ та ЗЄС як загрозу виникнення в майбутньому франко-німецької осі. Нейтральний статус Ірландії, відсутність Данії серед країн — членів ЗЄС, вступ до ЄС у січні 1995 р. Швеції, Фінляндії та Австрії — країн з нейтральним статусом, а також розширення ЄС за рахунок країн Центральної та Східної Європи, поставили перед Союзом новий комплекс складних проблем.

Улітку 2000 р. дискусія щодо розвитку СЗПБ і власного виміру ЄС у сфері безпеки й оборони отримала новий імпульс: Комісія ЄС провела дебати навколо проблеми “Зовнішні зв’язки: вимоги, протиріччя, пріоритети” і дійшла висновку про необ-

хідність визначення пріоритетів СЗПБ й забезпечення для них адекватного бюджету за рахунок оптимізації системи фінансування зовнішніх програм ЄС, які мають відповідати реальним можливостям. Найважливішим з цих пріоритетів названі відносини з “близьким закордоном”, хоча відносини зі США залишатимуться в центрі уваги ЄС. Було прийнято рішення про проведення Комісією регулярних зустрічей (раз на три місяці) з метою вивчення основних напрямів зовнішньої політики ЄС та умов їхньої реалізації.

Становлення спільної європейської політики у сфері безпеки й оборони

Зростаюча тенденція до військово-політичного зближення і взаємодії західноєвропейських держав тісно пов’язана з процесами економічної, технологічної та політичної інтеграції в Західній Європі. При цьому, чим вищий рівень інтеграційних процесів, тим чіткіше вимальовується необхідність спільних зусиль у сфері військово-політичного співробітництва. Оцінюючи Маастрихтський договір, президент Франції Ф. Міттеран підкреслював у грудні 1991 р., що країни — члени ЄС мають за кінцеву мету “утворення спільної оборони, яка є необхідною умовою переходу до політичного союзу”. Як зазначалося вище, військовий вимір інтеграції в Західній Європі з’явився задовго до появи її реальних економічних та політичних форм і розвивався майже автономно. Водночас міждержавне співробітництво у військовій сфері не досягало стадії інтеграції, яка передбачає формування наднаціональних інститутів. На відміну від економічних та політичних аспектів інтеграційного процесу ця форма співпраці поширювалась лише на країни Західної Європи, що входили до ЗЄС. Треба зважати і на те, що на відміну від у цілому об’єктивного характеру всього інтеграційного процесу, військово-політична інтеграція має більш суб’єктивний характер, що залежить від тієї чи іншої політичної лінії правлячих кіл.

Віддзеркалюючи рівень західноєвропейської воєнно-політичної інтеграції, роль ЗЄС протягом трьох десятиріч залишалася майже ефемерною. Усі спроби Франції активізувати ЗЄС, які здійснювалися в 60-ті й на початку 70-х років, не дали

практичних результатів. Ситуація почала змінюватись лише на початку 80-х років, коли почали складатися передумови активізації ЗЄС. По-перше, цьому сприяло зближення позицій Франції та США з найважливіших міжнародних проблем. Розширення взаємодії Франції з військовою організацією НАТО й одночасна підтримка ключової ролі США в забезпеченні “оборони Європи” були свого роду гарантією того, що спроби активізувати ЗЄС не протиставлять його НАТО і, тим більше, не будуть використані для послаблення всього комплексу атлантичних взаємовідносин. По-друге, зміна статусу ФРН відповідно до її економічного, політичного та військового потенціалу (в 1984 р. були скасовані останні обмеження на виробництво у ФРН звичайних видів озброєнь). За таких умов стала можливою перспектива перетворення ЗЄС на організаційну основу західноєвропейського військово-політичного співробітництва. У 1981 р. прем'єр-міністр Франції П'єр Моруа дав оцінку ЗЄС як організації, “за посередництва якої можна досягти кращої організації спільного європейського військового простору”.

Починаючи з 1982 р., до цього процесу активно долучилась ФРН. 22 жовтня 1982 р. на першій спільній зустрічі міністрів закордонних справ і оборони Франції та ФРН було прийнято рішення про утворення спільної Комісії з питань безпеки та оборони, завдання якої полягало в забезпеченні зближення воєнно-політичних концепцій двох країн. Через два роки, 26—27 жовтня 1984 р., спільна франко-німецька пропозиція лягла в основу Римської декларації, прийнятої на першій спільній зустрічі міністрів закордонних справ і оборони країн — членів ЗЄС. Відтоді новий склад Ради ЗЄС регулярно збирався двічі на рік і фактично був разом з Асамблеєю основним керівним органом ЗЄС. Було утворено три агентства: з контролю за озброєнням, з проблем безпеки й оборони, з питань співробітництва в галузі виробництва озброєнь.

Водночас активні дії, спрямовані на реорганізацію ЗЄС, супроводжувались випробуванням на практиці можливостей спільних дій, насамперед у врегулюванні регіональних конфліктів. Першим таким випробуванням була операція розмінування Перської затоки після закінчення ірано-іракської війни (1987—1988). Другим — координація та узгодження по-

зицій і навіть можливостей “утворення військово-морських сил ЗЄС для зовнішніх операцій” під час іракської агресії в Кувейті (1990—1991).

Після прийняття Римської декларації 1984 р. наступним важливим кроком у формуванні стратегії ЗЄС було підписання 26—27 жовтня в Гаазі “Платформи європейських інтересів у сфері безпеки”. В основу Платформи була покладена “Хартія принципів безпеки Західної Європи”, запропонована прем’єр-міністром Франції Жаком Шираком на сесії Асамблеї ЗЄС у Парижі в грудні 1986 р. Платформа визначила стратегічні цілі розвитку ЗЄС. З одного боку, це злиття з Європейським Співтовариством, перетворення на основний орган формування та проведення спільної європейської політики у сфері безпеки й оборони. З іншого боку — тісне співробітництво з Північноатлантичним блоком та збереження і навіть розширення атлантичних зобов’язань. Звичайно, такі зміни в політиці ЗЄС не могли відбутися без узгодження з позицією як ЄЕС, так і НАТО.

В Європейському Співтоваристві також намітилися симптоматичні зрушення щодо питань спільної оборонної політики. Уперше це питання було піднято у Штутгартській декларації Європейської Ради від 19 червня 1983 р., де декларувалося спільне бажання перетворити Європейське Співтовариство на Європейський Союз, компетенція якого поширювалася б і на “політичні та економічні аспекти проблем безпеки”. Якщо Штутгартська програма мала більш декларативний характер, то Єдиний європейський акт, який набув чинності 1 липня 1987 р., уже офіційно вводив у коло координаційних зусиль членів Співтовариства “політичні й економічні аспекти безпеки”. Ця формула становила результат досить складного компромісу, який урахував інтереси нейтральної Ірландії, а також особливу позицію Греції й Данії, які виступали проти поширення співробітництва на “сферу озброєнь, її продаж третім країнам, на політику оборони та питання роззброєння”. Було вирішено також, незважаючи на зусилля Італії, що аспекти “оборони” взагалі будуть вилучені з тексту ЄЄА. Франко-німецький проект, покладений в основу параграфа 6 ст. 30 ЄЄА, вже не розглядав питання військової політики, а обмежу-

вався лише “технологічним та промисловим співробітництвом, необхідним для забезпечення безпеки”. Таким чином, ЄСА залишив військові аспекти співробітництва за межами компетенції органів ЄС.

Маастрихтський договір значно розширив повноваження Європейського Союзу в питаннях оборони та безпеки, надавши йому можливість проводити “спільну зовнішню політику та політику у сфері безпеки, у тому числі визначення політики у сфері спільної оборони” (розділ V, ст. j1). Уперше було досить чітко визначено місце ЗЄС у західноєвропейському інтеграційному процесі: “ЄС уповноважує Західноєвропейський Союз, який є складовою ЄС, що розвивається, розробляти і впроваджувати в життя рішення й дії ЄС, які стосуються питань оборони...” (ст. j4) Декларація дев’яти країн — членів ЗЄС, що прикладалась до тексту Маастрихтських угод, деталізувала зміст ст. j4. Країни — члени ЗЄС висловлювали бажання посилити роль ЗЄС, зробити його складовою ЄС “у сфері спільної оборонної політики”, яка з часом мала перерости в “спільну оборону”, а також перетворити ЗЄС на “засіб посилення європейської опори Атлантичного альянсу”. Розглядаючи таку перспективу як об’єктивну реальність, країни — члени ЗЄС розпочали серію переговорів із трьома країнами — членами ЄС, що ще не увійшли до складу ЗЄС (Данія, Ірландія, Греція). Незважаючи на труднощі, процес, що веде до поєднання членства в ЗЄС із членством у ЄС, розпочався у листопаді 1988 р., коли до ЗЄС увійшли Португалія й Іспанія. У грудні 1988 р. Греція, Данія, Туреччина й Норвегія послали спостерігачів на сесію Асамблеї ЗЄС, а в 1992 р. Данія й Ірландія отримали статус спостерігачів. У 1995 р. цей статус отримали нові члени ЄС — Австрія, Фінляндія та Швеція. У 1995 р. повноправним членом ЗЄС стала Греція.

Другим важливим кроком на шляху зближення ЗЄС та ЄС був розпочатий у Маастрихті процес розширених контактів між інститутами обох організацій (Рада, Генеральний секретаріат, Комісія, Європарламент та Парламентська асамблея ЗЄС). Декларація країн — членів ЗЄС, вироблена в Петерберзі в 1992 р., передбачала посилення операційної ролі ЗЄС шляхом утворення інституту планування, проведення зустрічей

начальників штабів, співробітництва в галузі матеріально-технічного забезпечення транспорту, навчання, стратегічної розвідки, виробництва озброєнь та утворення спільних військових формувань. Згідно з Петерберзькою декларацією з 1 жовтня 1992 р. утворювався орган військового планування, що розмістився у Брюсселі, до складу якого увійшли 40 військових під командуванням італійського генерала ВВС Кальтаб'яно. Була утворена також постійна Рада ЗЄС із послів держав-членів. Розпочався процес формування військових підрозділів, що підпорядковувалися ЗЄС. Передбачалось, що ці військові формування вирішуватимуть три основні завдання: надання гуманітарної допомоги, евакуаційні заходи, операції з підтримки та відновлення миру. За рішенням, прийнятим на зустрічі Ф. Міттерана та Г. Коля в Ля-Рошелі (21—22 квітня 1992 р.), було утворено франко-німецький військовий корпус чисельністю 35 тис. осіб, до якого мали приєднатися інші країни; британсько-голландську частину для проведення операцій з використанням амфібій; багатонаціональну дивізію північноєвропейських країн.

Важливою стороною військово-політичної інтеграції в Західній Європі, що потребує особливого аналізу, є проблема взаємовідносин між ЗЄС і НАТО. Зміни стратегічного характеру в системі сучасних міжнародних відносин, пов'язані з розпадом Варшавського договору та СРСР, трансформували значення військових альянсів, і насамперед Північноатлантичного блоку, зробивши менш настійною необхідність протекціонізму з боку США. Виведення канадського контингенту та скорочення американських військ у Західній Європі до 100 тис. осіб зумовили необхідність вироблення європейського підходу до проблеми спільної оборони. Автономні європейські дії в цьому напрямі вже розглядалися не як дестабілізуючий фактор у Північноатлантичному альянсі, а навпаки, як елемент його посилення та підтримки. Усі принципові настанови провідних західноєвропейських країн передбачають збереження військової присутності США в Європі та органічного зв'язку між американською та європейською опорами НАТО, що зафіксовано в усіх документах ЗЄС, починаючи з Гаазької платформи і закінчуючи Договором про ЄС: "Політика Союзу... має поважати

зобов'язання окремих країн-членів перед НАТО і має бути сумісною з його спільною політикою оборони й безпеки". Ніхто з відповідальних державних діячів країн — членів ЗЄС не ставить питання про "незалежність" від НАТО. Навпаки, підкреслюються неподільність північноатлантичної оборони й зобов'язання західних європейців посилювати НАТО.

Водночас зберігаються проблеми у взаємовідносинах між НАТО і ЗЄС. Про це свідчить прийнята у Франції в 1994 р. нова "Біла книга з питань оборони", в якій НАТО відводиться лише третє місце в системі пріоритетів стосовно забезпечення національної безпеки. Перше місце посідають двосторонні відносини (мається на увазі насамперед франко-німецьке співробітництво); друге — ЗЄС. (У першій "Білій книзі", прийнятій на початку 60-х років, участь у НАТО разом із ядерними силами вважалась головним фактором забезпечення національної безпеки.)

Отже, перед керівництвом НАТО постало питання про реорганізацію відносин зі своєю європейською опорою — ЗЄС. "У міру того як ЗЄС нарощує свою роль оборонного компонента ЄС, нам необхідно забезпечити тісне співробітництво між НАТО і ЗЄС на основі принципів взаємодоповнення, транспарентності та недублювання функцій військових структур. Це завдання має першорядне значення для майбутнього НАТО", — так бачить можливість розвитку взаємовідносин між двома військово-політичними структурами колишній Генеральний секретар НАТО Віллі Клас.

У травні 1992 р. у Брюсселі відбулося перше спільне засідання рад НАТО і ЗЄС, де розглядалися можливі шляхи розвитку відносин між цими організаціями. На зустрічі Ради НАТО в Берліні в 1996 р. було розглянуто перші кроки адаптації структур НАТО до нових умов. Була ухвалена концепція Спільних об'єднаних оперативно-тактичних груп, що дає можливість використовувати ЗЄС як організацію з достатніми оперативними засобами для негайних дій у періоди кризи, залишаючи за НАТО виконання "більш відповідальних операцій". Міністри закордонних справ виробили принципи, які дозволять реорганізувати структуру НАТО з урахуванням проблем європейської оборони й безпеки. У рішеннях ювілейного самі-

ту НАТО (23—24 квітня 1999 р.) висловлювалася підтримка “рішучості Європейського Союзу набути здатності до самостійних дій, що передбачає прийняття рішень стосовно воєнних акцій тоді, коли Альянс не задіяний”. 17—23 лютого 2000 р. відбулися перші спільні воєнно-штабні навчання НАТО й ЗЄС, на які було запрошено 30 країн, які входять до Північноатлантичного союзу і ЗЄС. Євросоюз отримав статус “активного спостерігача”.

“Нова динаміка” ЄС у сфері безпеки й оборони була ініційована насамперед істотними змінами в позиції Великої Британії, традиційно опозиційної прискореному просуванню ЄС — ЗЄС до “спільної оборони”. Під час саміту ЄС у Портшахі (24—25 жовтня 1998 р.) прем’єр-міністр Великої Британії Тоні Блер оголосив, що його країна підтримує формування оборонної складової в ЄС, що дало б можливість державам-членам здійснювати спільні воєнні операції, особливо миротворчі, а також визнав можливою інтеграцію ЗЄС у ЄС. Спільна франко-британська декларація про європейську оборону, прийнята 4 грудня 1998 р. під час двосторонньої зустрічі Т. Блера і Ж. Ширака в Сен-Мало, передбачала необхідність прийняття рішення Європейською Радою щодо інтеграції спільної оборонної політики в рамки СЗПБ; створення механізму прийняття рішень про використання збройних сил у кризових ситуаціях; зміцнення збройних сил країн ЄЕС — ЗЄС на основі розвитку адекватної європейської військової промисловості. Схвалення франко-британської декларації на сесії Європейської Ради у Відні (грудень 1998 р.) надало їй європейського виміру.

Показниками активізації діяльності ЄС у сфері СЗПБ стали перша неофіційна зустріч міністрів оборони ЄС у листопаді 1998 р., перша зустріч між Генеральним секретарем НАТО Хав’єром Соланою й головою Ради ЄС, міністром закордонних справ Австрії В. Шюсселем. ЄС і ЗЄС продовжили курс на розвиток взаємодії: відбувся перший Парламентський форум ЄС — ЗЄС, формалізовано принцип гармонізації головування в ЄС і ЗЄС — у першому півріччі 1999 р. Німеччина вперше поєднувала головування в обох організаціях. Асамблея ЗЄС 15 березня 1999 р. схвалила план дій “Час для оборони”, який містив пропозицію передати Європейській Раді повноваження ЗЄС у

сфері прийняття рішень і командування, наділивши її реальними військовими можливостями; розробити графік поетапної інтеграції ЗЄС у ЄС; створити спільну європейську оборону в межах ЄС і зміцнити зв'язки Союзу з НАТО. У питанні про злиття ЗЄС і ЄС було фактично досягнуто принципову згоду країн ЄС, і воно переходило в практичну площину. Водночас різнилися погляди партнерів щодо темпів цього процесу, зокрема на відміну від Німеччини Велика Британія та деякі нейтральні держави не бажали форсувати цей процес.

Формування СЗПБ прискорила криза в Косово. Кельнська сесія Євроради (3—4 червня 1999 р.), яка відбулась у найгостріший момент косовської кризи, прийняла рішення, що відкрили практичний етап інтеграції ЗЄС у ЄС. Попри протидію деяких нейтральних держав Генеральним секретарем Ради ЄС і Вищим представником ЄС із питань СЗПБ було призначено колишнього Генерального секретаря НАТО Хав'єра Солану. Етапною на шляху формування СЗПБ стала сесія Ради ЄС у Брюсселі (15 листопада 1999 р.). Рада підтримала ідею об'єднання посад Генерального секретаря Ради ЄС і Вищого представника ЄС із питань СЗПБ й Генерального секретаря ЗЄС, що зумовило призначення 19 листопада 1999 р. новим Генеральним секретарем ЗЄС Х. Солану. Брюссельське засідання Ради ЄС стало її першою офіційною сесією, де взяли участь міністри оборони ЄС. Рада підтримала франко-британську пропозицію створити до кінця 2003 р. Європейські сили швидкого реагування (ЄСПР). Передбачалося, що ЄС зможе протягом 60 днів розгортати підрозділи чисельністю 60 тис. осіб для здійснення гуманітарних і миротворчих акцій тривалістю не менше року в районах, де не задіяні сили НАТО.

Саміт ЄС у Санта-Марія-да-Фейра (19—20 червня 2000 р.) ухвалив рішення доповнити ЄСПР невійськовим потенціалом, зокрема, сформувати в ЄС до 2003 р. сили цивільної поліції чисельністю до 5000 осіб. Поряд із сухопутними силами (60 тис. осіб) ЄСПР мали включати військово-морські й повітряні підрозділи, а також засоби зв'язку, керівництва й контролю, збирання й обробки інформації, спостереження і нагляду, віддаленого транспортування. До участі у формуванні ЄСПР були запрошені всі країни — кандидати на вступ у ЄС, а також країни

— члени НАТО, які не входять до Євросоюзу. Внесок (як в особовий склад, так і в матеріально-фінансове забезпечення) кожної з країн-членів у формування ЄСПР закріплено у так званому Силловому каталозі, прийнятому під час Ради Міністрів оборони країн — членів ЄС у листопаді 2000 р. у Брюсселі (табл. 7.4).

Таблиця 7.4. Внесок країн — членів ЄС у формування особового складу ЄСПР

Країна	Кількість особового складу
Велика Британія	12 500
Франція	12 000
Німеччина	12 000
Італія	12 000
Іспанія	6 000
Нідерланди	5 000
Греція	3 500
Австрія	2 000
Швеція	1 500
Португалія	1 059
Бельгія	1 000
Ірландія	850
Люксембург	100

Гельсінська сесія Європейської Ради (10—12 грудня 1999 р.) прийняла конкретні рішення щодо зміцнення оперативного потенціалу й організаційної структури ЄС у сфері антикризової діяльності. Відповідно до рішень Гельсінського саміту ЄС Рада ЄС 14 лютого 2000 р. прийняла рішення про формування тимчасових органів, відповідальних за проведення політики у сфері безпеки й оборони:

- тимчасовий комітет із питань політики й безпеки на рівні послів;
- тимчасовий військовий комітет — прообраз майбутнього військового комітету ЄС, сформований з військових представників головнокомандувачів збройних сил країн ЄС;
- група національних військових експертів — ядро майбутнього військового штабу ЄС.

13 листопада 2000 р. у Мілані Рада ЗЄС прийняла остаточне рішення про передання більшості повноважень і оперативного потенціалу Європейському Союзові. Марсельська декларація фактично передбачає припинення діяльності ЗЄС як оперативної організації, але зберігає Союз як інститут, компетенція якого обмежується забезпеченням статей V і IX Брюссельського договору. Ці статті відповідно передбачають взаємні гарантії країн-учасниць у випадку агресії, а також щорічну доповідь Ради Парламентській асамблеї ЗЄС. Марсельська декларація передбачала також припинення діяльності Військового штабу ЗЄС, суттєве скорочення штату Секретаріату ЗЄС, скасування системи постійних консультацій ЗЄС із ЄС, а також із НАТО.

Отже, у 90-х роках відбувся справжній прорив у сфері військово-політичної інтеграції та політики безпеки, що виявилось у формуванні ЄСШР, розвитку взаємодії структур ЄС та ЗЄС у напрямі поетапної інтеграції ЗЄС у ЄС; поглибленні інституціональної й оперативної взаємодії євроструктур із НАТО; реорганізації Атлантичного альянсу відповідно до нових потреб, що зміцнить позиції в блоці європейського вектора.

7.7. Співробітництво у сфері внутрішніх справ і юстиції

Співробітництво у сфері внутрішніх справ і юстиції відіграє ключову роль у створенні простору свободи, безпеки й законності — важливого структурного елементу Європейського Союзу. Зростання міжнародної злочинності, незаконного наркотрафіку, міграції, фінансово-митних махінацій, тероризму після скасування контролю на внутрішніх кордонах ЄС перетворилось на реальну загрозу внутрішній безпеці. Для протидії цій загрози держави ЄС змушені були перейти від співпраці на основі двосторонніх міждержавних угод до спільної політики всіх держав — членів ЄС.

У 1975 р. була створена міждержавна група TREVI (міжнародний тероризм, радикалізм, екстремізм, насилля) з метою

координації дій у сфері боротьби з тероризмом й особливо тяжкими злочинами, особливо у сфері нелегального обігу наркотиків, організованою злочинністю. Створення групи TREVI започаткувало співпрацю держав — членів ЄС у сфері внутрішніх справ і юстиції. Діяльність групи була засекреченою і зводилася до оперативної взаємодії національних поліцій.

Спільна діяльність держав-членів у сфері внутрішніх справ ЄС активізувалась у середині 80-х років у зв'язку з розбудовою єдиного внутрішнього ринку ЄС, що передбачало скасування внутрішніх кордонів. Положення про співпрацю у сфері боротьби з тероризмом, злочинністю, розповсюдженням наркотиків тощо було внесено в Політичну декларацію урядів держав — членів ЄС про вільний рух осіб, підписану як додаток до ЄЄА. В декларації обумовлювався міжурядовий характер співпраці.

У 1986 р. за ініціативою Великої Британії держави — члени ЄС створили Спеціальну робочу групу з питань імміграції з метою координації заходів щодо надання політичного притулку. Результати роботи робочої групи втілились у Конвенції, що визначала державу, відповідальну за розгляд заяви про надання політичного притулку (Дублінська конвенція 1990 р.). Дублінська конвенція призначалася для обмеження припливу претендентів на політичний притулок, оскільки надавала право подавати відповідну заяву лише в одну з держав ЄС. Конвенція набула чинності 1 вересня 1997 р.

Під час підготовки Маастрихтського договору Німеччина виступила з ініціативою поширення інтеграції на сферу внутрішніх справ і юстиції. Положення про співпрацю між державами — членами ЄС у сфері внутрішніх справ і юстиції були введені Маастрихтським договором про Європейський Союз (розділ VI). Розділ “Положення про поліційну й судову співпрацю в кримінальних справах” договору про ЄС побудований на принципах міжурядового співробітництва держав-членів з обмеженим залученням інститутів Співтовариств. Суд ЄС не мав юрисдикції в цій сфері. Комісія, Європейський Парламент, Суд мали суто консультативні функції. Договір визначив такі форми проведення політики у сфері внутрішніх справ і юстиції: прийняття спільних позицій, рамкових рішень, рішень, конвенцій.

У Договорі перелічувалися дев'ять сфер, що представляли спільний інтерес, але лише в шести з них Комісії та державам-членам було надано право ініціативи. У трьох з них з ініціативою могли виступати лише держави-члени: співробітництво судових органів у кримінально-правовій сфері; співробітництво митних органів і співробітництво поліції. Сфери спільного інтересу — політика надання політичного притулку; контроль за зовнішніми кордонами ЄС; імміграційна політика; митне співробітництво; співробітництво у сфері цивільного й кримінального права; співробітництво національних поліційних служб.

Для реалізації співробітництва була створена Рада міністрів внутрішніх справ і юстиції держав ЄС, під керівництвом якої були розпочаті спільні поліційні акції, у тому числі спрямовані на боротьбу з розповсюдженням наркотиків.

Втілення в життя Маастрихтського договору продемонструвало низьку ефективність методу міжурядового співробітництва: спільна політика у сфері внутрішніх справ і юстиції вилася у тривалі, часто безрезультатні дискусії.

Під час роботи МУК 1996—1997 рр. було прийнято рішення про створення Європейського простору свободи, безпеки й законності з метою забезпечення свободи пересування громадян ЄС.

Амстердамський договір перевів усю проблематику візової політики, надання притулку, імміграції зі сфери міжурядового співробітництва до компетенції Співтовариства, зазначивши особливі умови для Великої Британії, Ірландії і Данії. Спеціальний протокол включив весь *Schengen acquis* до права Співтовариства. Рада ЄС замінила Виконавчий комітет, передбачений Шенгенською угодою. Секретаріат Шенгенської угоди включався до складу Генерального секретаріату Ради ЄС. Частково *Schengen acquis* був включений до IV розділу "Візи, надання притулку, імміграційна політика й інші напрями політики, пов'язані з вільним переміщенням людей" Договору про заснування Європейського Співтовариства, частково — до VI розділу Договору про Європейський Союз.

Велика Британія та Ірландія не брали участі в реалізації IV розділу Договору про заснування ЄС, зокрема в голосуванні

з питань, які стосувались простору свободи, безпеки й законності. Але вони могли вживати й застосовувати заходи, схвалені Радою Міністрів.

Для реалізації пріоритетного завдання — формування простору свободи, безпеки й законності — на саміті ЄС у Відні в 1998 р. було прийнято спеціальний план дій, в якому розкривався зміст поняття такого простору. Одна зі складових поняття — забезпечення кожному громадянину ЄС можливості користуватися в кожній державі-члені таким самим рівнем правового захисту, як і у своїй країні.

Під час саміту ЄС у Тампере (Фінляндія, 1999 р.) було прийнято заключний документ “Віхи Тампере”, в якому визначалися такі пріоритетні напрями діяльності:

- імміграційна політика й надання політичного притулку;
- створення “європейського правового простору”;
- боротьба з організованою злочинністю.

У 2001 р. відбувся позачерговий саміт ЄС у Брюсселі, під час якого було прийнято План дій стосовно боротьби з тероризмом. Під час саміту було ухвалено рішення про запровадження єдиного європейського ордера на арешт і єдиного списку терористичних організацій. Було також вирішено підсилити Європол спеціальним антитерористичним відділом, наділивши його повноваженнями для співробітництва з компетентними органами США.

У рамках співробітництва у сфері внутрішніх справ і юстиції функціонують два спеціальні агентства ЄС.

Європейське поліцейське відомство (European Police Office), Європол (EUROPOL) — установа, яка координує оперативно-пошукові поліцейські дії держав — членів ЄС, збирання та обмін інформацією про діяльність міжнародних злочинних організацій. Мета Європолу — підвищення ефективності співробітництва компетентних відомств у справі попередження й протидії особливо небезпечним злочинам європейського масштабу.

Європол було засновано відповідно до Конвенції про створення Європейського поліцейського відомства (18 липня 1995 р.), розробленої на основі Декларації про поліцейське співробітництво, яка увійшла до Заключного акта Маастрихтського дого-

вору. Положення про поліцейське співробітництво було підтверджено Амстердамським договором. Європол розпочав діяльність у Гаазі 1 липня 1999 р. після прийняття низки документів, що регламентували його діяльність.

Європол відповідальний за збирання, аналіз й обмін інформацією з метою протидії нелегальній торгівлі наркотиками, ядерними, вибуховими й радіоактивними речовинами, зброєю, краденими машинами, антикваріатом і творами мистецтва, фальшивими документами, створенню мережі нелегальної імміграції й транспортування людей, тероризму, замахам на власність і шахрайству, крадіжкам, рекету, підробці грошових знаків, корупції, заподіяння шкоди довкіллю.

Європол надає підтримку державам ЄС шляхом поліпшення обміну інформацією між офіцерами зв'язку Європолу; аналізу оперативної діяльності поліцейських відомств країн ЄС; підготовки доповідей стратегічного характеру, які містять інформацію про злочини загальноєвропейського масштабу; проведення експертизи й надання технічної допомоги для розслідування й оперативних заходів у масштабах усього Євросоюзу під контролем та за відповідальністю держави, на території якої було скоєно злочин.

Європол очолює Координаційний комітет з представників держав — членів ЄС. Європол підзвітний Раді міністрів внутрішніх справ і правосуддя, яка відповідальна за його діяльність та призначає директора та його заступників. У 1999 р. першим директором Європолу терміном на п'ять років було призначено Ю. Сторбек (Німеччина). Європол фінансують держави ЄС відповідно до ВВП кожної з них. Штаб-квартира Європолу знаходиться в Гаазі (Нідерланди).

Організація співробітництва судових органів (Євроюст) — до складу входять прокурори, судді, офіцери поліції, командировані державами-членами. Рішення про створення було прийнято в Тампере. Євроюст розпочав діяльність в Гаазі у березні 2002 р. У компетенції Євроюсту — злочини, перераховані в конвенції про Європол, а також комп'ютерні злочини, відмивання доходів, злочини проти екології, корупція. Євроюст — колективний орган, в якому кожний представник держави має один голос.

7.8. Передумови та значення розширення ЄС на схід

На відміну від кінця 70-х — початку 80-х років, так званого періоду “евросклерозу”, коли Співтовариство переживало складні часи досить серйозних внутрішніх суперечностей, пов’язаних як з вимогами Великої Британії щодо перегляду умов внесків у комунітарний бюджет, так і реформою ССП, реструктуризацією регіональних фондів, інституціональною реформою, в другій половині 80-х років паралельно з активними пошуками ефективних шляхів подальшого поглиблення європейського інтеграційного процесу розвиток Європейських Співтовариств вступив у фазу, яку багато фахівців характеризували як “бум розширення”. До того часу плани чергового розширення ЄС здавалися досить фантастичними як у зв’язку з наявністю значних внутрішніх конфліктів, так і зважаючи на те, що практично жодна з європейських країн, що ще не була членом ЄС, не підходила на роль кандидата на вступ або з політичних міркувань (країни Центральної та Східної Європи), або внаслідок внутрішньополітичної ситуації (Туреччина, Мальта, Кіпр), або з огляду на вже обрану міждержавну форму інтеграції (країни — члени ЄАВТ).

Однак, уже наприкінці 80-х років ситуація змінилася настільки кардинально, що потік заявок на вступ до Європейських Співтовариств утворив досить довгу чергу, що нараховувала 18 кандидатів. Крім країн — членів ЄАВТ, що увійшли до ЄС у 1995 р., серед кандидатів було ще дві групи країн — Середземноморського регіону (Туреччина — квітень 1987 р., Мальта та Кіпр — липень 1991 р.) та Центральної і Східної Європи (Угорщина — березень 1994 р., Польща — квітень 1994 р., Чехія — січень 1995 р., Словаччина, Румунія — червень 1995 р., Латвія — жовтень 1995 р., Естонія — листопад 1995 р., Болгарія, Литва — грудень 1995 р., Словенія — червень 1996 р.).

Фактори розширення ЄС на схід

Настільки велика зацікавленість у вступі в Європейські Співтовариства у зазначений період пояснювалася низкою важливих факторів. Перш за все з прийняттям Єдиного європейського акта, підписанням Маастрихтського та Амстердамського договорів змінився сам характер європейських інтеграційних процесів, які набули більшої інтенсивності та глибини. Перехід до валютно-економічного союзу, формування спільної зовнішньої політики та політики безпеки, важливі кроки в напрямі інституціональної реформи свідчили про поглиблення інтеграції та фактичне перетворення ЄС на лідера європейських економічних та політичних процесів. На фоні поновлення динамізму європейської інтеграції альтернативні європейські “клуби” або втратили свою і до того обмежену привабливість, як ЄАВТ, або зникли зовсім, як Рада економічної взаємодопомоги. За таких темпів розвитку комунітарного співробітництва ставало очевидним, що перебування поза межами ЄС не лише ускладнює доступ до Спільного ринку, а й позбавляє країни, що не є його членами, значних економічних та політичних переваг. Результати Уругвайського раунду ГАТТ наче продемонстрували слабкість позицій країн, які не входили до Європейських Співтовариств. Уругвайський раунд, який фактично перетворився на дебати між двома головними дійовими особами — США та ЄС, створив як зовнішні, так і внутрішні фактори тиску на країни, що не приєдналися до тієї чи іншої сторони. З утворенням Північноамериканської зони вільної торгівлі під проводом США значно зросла і перспектива посилення протистояння між двома протекціоністськими торговими блоками, що спонукало європейські країни, які ще не були членами ЄС, розглядати можливість членства в Європейських Співтовариствах у практичній площині.

Домінування ЄС у Європі призвело до того, що проблема на практиці зводилася лише до визначення форми приєднання того чи іншого кандидата. І хоча негативна мотивація вступу до ЄС, викликана побоюваннями лишитися поза європейськими інтеграційними процесами, створювала загрозу приєднання до цієї організації з хибних міркувань, історія розширення ЄС свідчить, що більшість кандидатів подавало заявки саме з

цих мотивів. Прикладом є Велика Британія, Греція, Іспанія, Португалія. Більшість країн ЄАВТ звернулися з заявками на вступ до ЄС саме у зв'язку із загрозою залишитися в ізоляції. Ці країни, як правило, не змінили своїх позицій щодо характеру європейських інтеграційних процесів, продовжуючи надавати пріоритет міжурядовому співробітництву та відкидаючи наднаціональні форми співробітництва. Була аналогічна загроза також для країн ЦСЄ, для яких перспектива втратити частину тільки що надбаного суверенітету могла здаватися не досить привабливою. І хоча на першому етапі така загроза могла бути мінімальною, оскільки йшлося про неминучу плату за членство у ЄС, у подальшому вона ставала більш реальною, коли мали обговорюватися питання наднаціонального співробітництва.

Другим важливим фактором, що активізував процес розширення ЄС у зазначений період, був розпад соціалістичного табору та виникнення нових демократичних держав. Ці події не тільки трансформували економічний, політичний та стратегічний баланс на континенті, а й фактично перетворили ЄС на єдиний центр тяжіння для країн Центральної та Східної Європи. Крім економічних і політичних чинників вирішальну роль у цьому процесі відігравали завдання збереження безпеки та стабільності як на континенті в цілому, так і в наймолодших демократичних державах. Закінчення холодної війни спричинило фундаментальні зміни в характері загроз миру та стабільності в Європі. Найсерйозніші загрози європейській безпеці впливали не стільки з перспективи розвитку міждержавних конфліктів, скільки з внутрішньодержавних конфліктів. В умовах глобалізації міжнародних відносин і руйнування класичної системи міжнародних відносин, що ґрунтувалася на принципах державного суверенітету, зростання ролі транснаціональних структур і формування багатосторонньої системи міжнародних відносин, європейські країни стали перед необхідністю пошуку нової системи безпеки, більш адекватної до нових умов, ніж простий перегляд балансу сил, що був характерний для Європи, починаючи з Вестфальського миру 1648 р.

Аналізуючи основні можливі причини порушення системи безпеки в сучасній Європі, Стокгольмський міжнародний ін-

ститут досліджень проблем миру виокремив декілька принципних категорій ризику. До них належать: проблема загострення етнічних і регіональних конфліктів; політична нестабільність у країнах ЦСЄ, пов'язана з упровадженням посттоталітарних перетворень (недостатній громадський та демократичний контроль за державними структурами); соціальна напруженість, що неминуче виникає у процесі трансформації планової економіки в ринкову, пов'язана з масовим зростанням безробіття, руйнацією системи соціального захисту, нерівномірного розвитку регіонів, тощо; загроза навколишньому середовищу, яку створюють застарілі підприємства металургійної та хімічної промисловості, а також атомні електростанції у країнах ЦСЄ.

Військові чинники безпеки в цих умовах хоча й відіграють важливу роль, уже не домінують абсолютно. На перший план виходять такі аспекти безпеки, як превентивне врегулювання конфліктів, ядерна та енергетична безпека, стійке економічне зростання та соціальна захищеність, боротьба з міжнародним тероризмом та злочинністю, протидія нелегальній міграції та неконтрольованому зростанню чисельності населення, захист навколишнього середовища тощо. Класичні засоби захисту державного суверенітету (збройні та поліцейські сили, прикордонні війська) не в змозі вирішити більшість із цих проблем. Глобальний характер перерахованих вище проблем робить неможливим їхнє врегулювання в межах однієї країни, вимагаючи інтернаціоналізації зусиль усіх зацікавлених сторін. У цих умовах перспектива розширення Європейських Співтовариств на схід відіграла роль стабілізуючого фактора та інструмента врегулювання криз і запобігання їм у країнах — кандидатах на вступ. Вона стабілізувала ситуацію в країнах ЦСЄ політично, надаючи економічні переваги як країнам-кандидатам, так і країнам — членам ЄС.

Швидкий економічний розвиток у країнах Центральної та Східної Європи був своєрідною гарантією зміцнення миру й стабільності в регіоні. Будь-який конфлікт, навіть локального характеру, викликаний стагнацією, падінням доходів та зuboжінням значної частини населення і, відповідно, розчаруванням у демократії та ринковій економіці, міг завдати шкоди За-

хідній Європі за рахунок міграції, зростання витрат на оборону та зміни інвестиційного клімату. Конфлікти в Боснії та Косово становили нагальне свідoctво цього. Згідно з думкою багатьох західноєвропейських політичних лідерів європейська безпека — неподільна. “Якщо Східна Європа почувається погано, Західна Європа теж... не зможе процвітати”, — стверджував колишній міністр закордонних справ Німеччини Ганс-Дітріх Геншер.

Таким чином, однією з основних заporук вирішення завдань поглиблення європейських інтеграційних процесів ЄС вважав забезпечення миру та стабільності у своєму безпосередньому оточенні, а також зведення до мінімуму політичних ризиків економічної, політичної та соціальної дестабілізації, які можуть перекинутися й на інтегровану Західну Європу. Про це свідчила активна інтеграційна політика ЄС щодо країн ЦСЄ з використанням майже всіх наявних інструментів: лібералізація зовнішньої торгівлі, економічна й фінансова співпраця, політичний діалог, спільні дії та, нарешті, початок обговорення реальних перспектив вступу. “Розширення ЄС, — стверджував комісар із зовнішніх зв’язків ЄС Ханс ван ден Брок, — має привести до посилення безпеки, стабільності та процвітання в Європі”.

Зі свого боку, країни ЦСЄ розглядали співробітництво та майбутнє членство в ЄС не тільки як інструмент досягнення економічного добробуту і зростання конкурентоспроможності, а й як можливість уникнути перспективи перетворення на так звану сіру або буферну зону між Сходом і Заходом. Ініціативу “скоординованого повернення” країн ЦСЄ до Європи та створення з цією метою угруповання у складі Чехословаччини, Угорщини й Польщі висунув Вацлав Гавел під час виступу в польському Сеймі 30 січня 1990 р. Президент Чехословаччини закликав не втратити історичній шанс оновлення Середньої Європи (*Mitteleuropa*), яка за старими геополітичними оцінками знаходилась між сучасною Росією і Західною Європою й охоплювала регіон Центральної та Східної Європи. Він запропонував також створити економічні та політичні структури, які б дали можливість запуснути загальноєвропейські механізми в таких сферах, як зміцнення стабільності, налагодження зв’язків з ЄС та Радою Європи.

Необхідність такої взаємодії особливо виявилася після подій січня 1991 р. у Вільнюсі. Вони наочно продемонстрували вплив ліворадикальних сил та збереження реальної загрози проведення імперської політики з боку радянського керівництва. Під впливом цих подій позиції трьох центральноєвропейських держав — Угорщини, Польщі та Чехословаччини, які до того багато в чому були не схожі, значно зблизилися. Під час зустрічі президентів трьох країн наприкінці січня 1991 р. в угорському місті Вишеграді ситуація у країнах Прибалтики однозначно оцінювалася як повернення до політики “блокової дисципліни” та відхід від політики “перебудови”. Результатом стала спільна вимога країн Вишеградської групи про розформування військової Організації Варшавського договору та припинення її діяльності. Відразу після розпаду ОВД у першій половині 1991 р. як головну мету зазначені країни проголосили інтеграцію до Північноатлантичного альянсу, ставши його повноправними членами в березні 1999 р.

Процес руйнування біполярного світу, що спричинив виникнення умов для поширення європейської інтеграції на схід, завершився розпадом Радянського Союзу в грудні 1991 р. 11 березня 1990 р. литовський, 30 березня 1990 р. естонський парламенти проголосили незалежність республік. 4 травня 1990 р. проголосила незалежність Латвія. У референдумі стосовно необхідності збереження Союзу, який відбувся 17 березня 1991 р., взяли участь лише дев'ять республік. Крім прибалтійських республік у референдумі не брали участь Вірменія, Грузія та Молдова. Останньою крапкою в розпаді СРСР став провал серпневого путчу, в результаті якого всі колишні республіки проголосили державну самостійність. З підписанням у Біловезькій Пущі 7 грудня 1991 р. лідерами Білорусі, України та Росії угоди про створення Співдружності Незалежних Держав СРСР як держава припинив існування. Відповідна Декларація була прийнята 21 грудня 1991 р. в Алма-Аті на зустрічі керівників 11 незалежних держав колишнього СРСР.

Важливим кроком до політичної інтеграції країн регіону було утворення в листопаді 1989 р. Дунайсько-Адріатичного співробітництва, фундаторами якого стали Італія, Австрія, Угорщина та Югославія. Серед основних політичних цілей

об'єднання проголошувалося сприяння процесу НБСЄ, розширення його меж із метою досягнення європейської єдності, остаточне "розмивання" блокових кордонів. У липні 1994 р. на зустрічі на вищому рівні десяти держав Центральної та Східної Європи в Трієсті Дунайсько-Адріатичне співробітництво було трансформовано в Центральноєвропейську ініціативу (ЦЕІ) — добровільну угоду про співробітництво зацікавлених держав. Основним завданням проголошувалося сприяння подальшій інтеграції цих країн до європейських економічних і політичних структур. На сьогодні ЦЕІ об'єднує 16 держав регіону з керівними органами у Відні та Інформаційним і документальним центром у Трієсті.

Крім питань безпеки та орієнтації на інтеграцію до НАТО країни Вишеградської групи особливу увагу приділяли розвитку регіонального економічного й політичного співробітництва, що розглядалось як важливий крок у напрямі до інтеграції в європейські структури, і насамперед в Європейські Співтовариства. Це давало можливість не тільки уникнути боротьби між окремими країнами за домінування в регіоні, а й узгодити стратегію спільних дій перед новими проблемами, зумовленими кардинальними геополітичними змінами на континенті внаслідок дезінтеграції комуністичного блоку. Майже одночасно з розпуском ОВД 28 червня 1991 р. припинила існування Рада економічної взаємодопомоги. Колишні сателіти СРСР, які втратили можливість отримувати й надалі його економічну допомогу, відчували потребу в новому центрі тяжіння. З ініціативи країн Вишеградської групи в березні 1993 р. була підписана Угода про створення в Центрально-Східній Європі Зони вільної торгівлі (СЕФТА), яка мала сприяти зростанню динаміки торгового обміну між країнами регіону, а також передбачала усунення до 1998 р. усіх торгових бар'єрів і наближення до режиму торгівлі, прийнятого в ЄС.

Регіональне економічне співробітництво перетворилося на одну з форм зближення держав ЦСЄ з європейськими структурами ще в роки блокового протистояння. В період з 1976 по 1980 рр. між ЄЕС та РЕВ у результаті тривалих переговорів була підписана низка галузевих угод, серед яких найважливіші — угоди стосовно сталі, текстилю, м'ясу. Справжній прорив

у цьому напрямі стався після підписання у 1988 р. спільної Декларації про встановлення офіційних відносин, яка відкрила шлях до активного співробітництва ЄЕС з окремими країнами РЕВ. Починаючи з 1988 р. були підписані угоди з Угорщиною, Польщею, СРСР, Болгарією та Румунією. Незважаючи на окремі особливості, ці документи мали декілька спільних рис: впроваджували принцип найбільшого сприяння у сферу торговельного співробітництва, а також скасовувати кількісні обмеження щодо експортно-імпортних операцій. Угоди містили положення, що заклали підвалини майбутнього економічного співробітництва. Саме вони, попри досить обмежений характер, були покладені в основу майбутніх Європейських угод і певною мірою пом'якшили процес переходу країн Центрально-Східної Європи до ринкової економіки.

Використовуючи практику та досвід субрегіонального економічного співробітництва, а також активну участь у таких міжнародних економічних організаціях, як МВФ, МБРР, ГАТТ, ЄБРР, східноєвропейські країни прагнули розширити доступ на ринки розвинених країн Західної Європи, і насамперед ЄС. Водночас перспектива розширення на схід дозволяла Співтовариству, зберігаючи значну просторову динаміку інтеграції, істотно збільшити ресурсний потенціал (територію — на 34 %, населення — на 29 %), перетворившись на важливий світовий ринок із 500 млн населення. Однак, зважаючи на велику різницю в рівнях економічного розвитку країн ЦСЄ та країн ЄС, диспропорції в розвитку основних секторів економіки країн-кандидатів, низьку рентабельність виробництва, стан основних фондів і технології, а також інші показники, процес інтеграції країн Східної Європи до ЄС був досить складний та суперечливий.

Виклики розширення ЄС на схід

На межі 80—90-х років у країнах ЦСЄ було прийнято плани та програми ринкової трансформації, які визначали основні напрями, шляхи, методи та етапи перетворень. Доцільно згадати “програму Анте Марковича” (СФРЮ, 1989 р.), “план Бальцеровича” (Польща, 1989 р.), “план Клауса” (Чехословаччина, 1990 р.), “план Купи” (Угорщина, 1990 р.), “Короткий

виклад стратегії переходу до ринкової економіки” (Румунія, 1990 р.). В основу реалізації більшості з цих програм була покладена практика шокової терапії, яка передбачала одночасне проведення процесу роздержавлення й приватизації, подолання монополізму й розвиток конкуренції, лібералізацію цінової політики, реформи грошової та фінансово-кредитної політики, податкової системи й соціальної політики, лібералізацію зовнішньоекономічної діяльності, зміну її географічної та товарної структури. Але замість очікуваного короткочасного різкого шоку зі швидким позитивним ефектом відбулося непередбачене суттєве падіння економічної активності. Так, у Польщі падіння ВВП у 1990 р. досягло 12 %, а в 1991 р. — 7 %. В Угорщині з 1989 по 1993 р. ВВП знизився на 21 %. У Чехії ВВП зменшився у 1991 р. на 15 %, а у 1992 р. — ще на 6 %.

Характерно, що економічний спад стосувався всіх країн із перехідною економікою, незалежно від застосування чи не застосування ними шокової терапії. Пояснюється це значною мірою лібералізацією зовнішньої торгівлі, різкою реструктуризацією східноєвропейського економічного простору, зміною його географічних пріоритетів розвитку, зменшенням ролі та значення взаємної торгівлі та торгівлі з країнами колишнього СРСР на фоні істотного збільшення зовнішньоторговельного обміну з розвиненими країнами Західної Європи. Так, частка країн колишньої РЕВ у російському зовнішньоторговельному обігу становила в 1991 р. 24 %, а в 1992 р. — вже 18 %. На початку 90-х років частка взаємної торгівлі в зовнішньоторговельному обігу країн ЦСЄ скоротилася майже втричі. Із середини 80-х років цей показник скоротився майже у п’ять разів: з 60 % до 12—13 % у 1992 р. Істотно зменшилася у взаємній торгівлі частка продукції високого ступеня обробки. Значно скоротилися абсолютні обсяги зовнішньої торгівлі країн регіону, а також їхня частка у світовому товарообігу. Якщо в 1970 р. на країни Східної Європи припадало більше 10 % світової торгівлі, то в 1994 р. — трохи більше 2 %, тоді як чотири країни Південно-Східної Азії — Гонконг, Південна Корея, Тайвань та Сінгапур, які мали майже таку саму кількість населення, за обсягом світової зовнішньої торгівлі займали 9 %.

На цьому фоні активно зростала зовнішня торгівля країн ЦСЄ з Європейськими Співтовариствами. З 1989 по 1995 р. імпорт з ЄС до 10 країн ЦСЄ зріс на 131 %. За короткий проміжок часу з 1995 по 1997 р. цей показник зріс майже на 30 %. Використовуючи країни ЦСЄ як місткий ринок для своїх товарів, західноєвропейські компанії розглядали їх також як вдало розміщений у географічному плані ринок для своїх інвестицій та дешевої кваліфікованої робочої сили. Одночасно зростав також експорт із країн ЦСЄ до ЄС. У 1992 р. на країни Західної Європи припадало 70 % експорту Польщі та Угорщини, 57 % — експорту Чехословаччини. В 1995 р. загалом близько 70 % зовнішньоторговельного обігу країн ЦСЄ припадало на Західну Європу, причому більша частина — на Німеччину. Зросла частка ЄС і у зовнішній торгівлі країн СНД. Так, зменшення протягом 1990—1994 рр. у структурі зовнішньої торгівлі Росії частки країн СНД з 60,6 до 17,6 %, а також Східної Європи з 22 до 8,2 % супроводжувалось автоматичним зростанням місця країн ЄС — з 5,7 до 32,5 %. Така тенденція пояснювалась прагненням країн ЦСЄ компенсувати втрату позицій на традиційних ринках пошуками більш надійного та привабливого торговельного партнера.

Окремі дослідження свідчать, що експортний потенціал країн із перехідною економікою в багатьох випадках використовувався не повністю і зростав повільно не стільки внаслідок бар'єрів щодо імпорту в ЄС, скільки у зв'язку з внутрішніми перешкодами в самих країнах ЦСЄ: недоліки інфраструктури, усунення яких потребувало багато часу й коштів; недостатні терміни макроекономічної стабільності, зумовленої трансформаційними процесами; нерозвиненість інститутів фінансового ринку та ненадійність валютно-фінансових умов. І хоча геополітичні міркування визначали необхідність чергового розширення ЄС, економічні та фінансові аспекти детермінували численні проблеми, пов'язані з ним. Перш за все йшлося про нестійкість економічної ситуації в цих країнах, а також їхній значно низький рівень економічного розвитку. ВВП на одну особу в країнах ЦСЄ становив на 1997 р. лише 32 % від рівня ЄС, тобто менше половини ВВП чотирьох найбідніших країн ЄС (Греції, Португалії, Ірландії та Іспанії). Згідно з розрахунками

Європейської Комісії у 1995 р., перспектива нового розширення Співтовариств до 26 членів призводила до зниження цих показників до 16 % , тоді як розширення ЄС на південь у 80-х роках спричинило зниження середніх показників ВВП на одну особу ЄС лише на 6 % . Якщо вступ країн ЦСЄ зумовлював зростання населення ЄС на 28 % , то ВВП збільшувався лише на 4 % .

Крім того, на фоні зростання рівня економічного розвитку в країнах Вишеградської групи, яке спостерігалось з 1995—1996 рр., одночасно зростали як зовнішні, так і внутрішні борги. Так, у Польщі на фоні економічного зростання внутрішня заборгованість у середині 90-х років становила 60 % ВВП. Що ж до зовнішніх боргів, то платежі Польщі лише Паризькому й Лондонському клубам у 2008 р. мали становити 8 млрд дол. США. Це означало, що обслуговування зовнішнього боргу потребувало від польської економіки таких темпів реальної приросту експорту й позитивного зовнішньоторговельного сальдо, що відповідали б максимальним можливостям країни за найсприятливіших для неї умов. Також треба враховувати, що за оцінками спеціалістів основні виробничі й техніко-технологічні характеристики польської економіки все ще відповідають рівню кінця 70-х років. Сільське господарство, в якому за критеріями ЄС зайнято 27 % населення, перебувало у стані структурної перебудови. Масштабна трансформація зовнішньоекономічних зв'язків за їхніми політичними й географічними критеріями призвела до падіння обсягів виробництва у промисловості та погіршення структури експорту (зменшилася частка продукції машинобудування та більшості галузей переробної промисловості). Перераховані вище проблеми визначали невисоку конкурентоспроможність польської економіки, зумовлюючи високий дефіцит торговельного балансу.

Аналогічна нестабільна ситуація складалася і в інших країнах ЦСЄ. Так, Чеська Республіка, яка була серед першочергових кандидатів на вступ до ЄС і стала наприкінці 1995 р. першою серед країн ЦСЄ членом ОЕСР, зазнала суттєвого зниження динаміки економічного розвитку, починаючи з 1997 р. Період високих макроекономічних показників, досягнутий країною в 1991—1996 рр., змінився періодом спаду. Так, в 1995 і

1996 рр. зростання ВВП сягнуло відповідно 4,8 та 4,4 %, рівень безробіття у 1992—1996 рр. не перевищував 3,5 %, а зростання реальної заробітної плати становило 8,5 %. За розміром ВВП на одну особу (50 % середнього в ЄС рівня) Чехія разом зі Словаччиною стали лідерами серед країн ЦСЄ. За рівнем іноземних інвестицій на одну особу (687 дол. США в 1996 р.) Чехія поряд з Угорщиною також випереджала інші країни ЦСЄ. Але вже у 1997 р. намітився спад макроекономічних показників, рівень безробіття зріс до 5,2 %, значно збільшився дефіцит державного бюджету, що автоматично відбилось на падінні чеської крони. Міжнародний рейтинг інвестиційної привабливості країни протягом 1997 р. погіршився на 9 пунктів, перемістившись на 44-те місце у світі. В основі цих негативних явищ лежали причини як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, пов'язані з прорахунками чеського уряду. Внаслідок нестачі власних фінансових коштів, високих відсоткових ставок за кредити, обмеженості фінансової допомоги з боку держави гальмувалося технологічне оновлення виробництва. Структурна перебудова промисловості й виробничих підприємств була повільною. Недостатнім для докорінної реструктуризації виявився обсяг іноземних інвестицій. Галузева структура промисловості багато в чому залишилася незмінною, що було пов'язано з повільними інституціональними перетвореннями, призупиненням приватизації та реформи банківського сектору, слабким фондовим ринком.

Крім питань, пов'язаних із низьким рівнем економічного розвитку та нестабільною економічною ситуацією в країнах ЦСЄ, перспектива розширення ЄС на схід ставила низку важливих питань, пов'язаних із реформуванням таких важливих напрямів комунітарної політики, як питання внесків у бюджет ЄС і зближення рівнів економічного розвитку регіонів Співтовариства, інституціональна реформа й проблема прийняття рішень, нездатність країн-претендентів відповідати критеріям Економічного й валютного союзу ЄС і переходу до євро, Спільна сільськогосподарська політика, проблема "чутливих" галузей промисловості.

Серед перелічених вище проблем найбільш складним та спірним було питання ефективного реформування структур-

них фондів і ССП, які становлять 80 % бюджету Співтовариств. Прийняття до ЄС країн ЦСЄ, які за рівнем економічного розвитку значно відстають від середніх по ЄС показників, ставило на порядок денний проблему витрат, які ЄС використовує для вирівнювання показників економічного розвитку країн ЄС. Очевидно, що країни-претенденти самостійно не в змозі були подолати відставання як в економічному розвитку, так і у формуванні національних ринків і структури господарства. ЄС ще тривалий час матиме справу з державами, які активно претендують на регулярний перерозподіл на свою користь ресурсів Співтовариств. Чисельність населення територій, які за сучасними стандартами ЄС можуть претендувати на допомогу з його бюджету згідно з положенням № 1 структурних фондів, мало зрости після розширення зі 185 млн до 291 млн осіб, тобто майже удвічі, а витрати на підтримку регіонів, де ВВП на одну особу не перевищує 75 % середнього по ЄС показника, зростали більше ніж на половину від загальних витрат структурних фондів за 1999 р.

За розрахунками, проведеними у 1993 р., дві найбідніші держави ЄС — Греція й Португалія отримували зі структурних фондів Співтовариства допомогу в розмірі приблизно 200 ЕКЮ на одну особу. Для прискорення процесу гармонізації рівнів економічного розвитку країн ЄС на Единбурзькому саміті було прийнято рішення про подвоєння цієї суми до 1999 р. Таким чином, якщо відштовхуватись від суми витрат 400 ЕКЮ на одну особу, то перспектива вступу до ЄС лише країн Вишеградської групи з населенням 64 млн осіб вимагала від Співтовариства додаткових витрат на суму 26 млрд ЕКЮ, що є дуже проблематичним. Такі країни, як Німеччина, Австрія, Нідерланди, Швеція, чії фінансові внески значно перевищують надходження з комунітарного бюджету, в умовах загострення власних економічних проблем, зокрема повільних темпів зростання й високого рівня безробіття, вимагають їхнього зменшення. Так, Німеччина в 1998 р. забезпечувала 28,2 % фінансових ресурсів, отримуючи з бюджету ЄС лише 12,8 %. З огляду на зазначене вище, ЄС для попередження можливого роздування бюджету встановив межу його зростання ще до початку нового розширення (до 2006 р.) на рівні 1,27 % сукупного ВВП,

а межу всієї можливої допомоги країнам-кандидатам — не більше ніж 4 % ВВП кожної з них. Але навіть за таких обмежень реалізація програми розширення на схід вимагала від ЄС витрат у розмірі 75 млрд євро до 2006 р.

Розширення географічних кордонів ЄС і зростання його потенційних ресурсів за рахунок приєднання країн з перехідною економікою робило Співтовариства відносно біднішими. Це передбачало скорочення як кількості напрямів структурної політики ЄК із 7 до 3 %, так і частки населення ЄС, що користується пільгами, — з 51 до 35—45 %. Одночасно значна частина регіонів ЄС, такі як Лісабон, Валенсія, Корсика, Сардинія, частина Шотландії, Ольстер, бельгійський Ено, голландський Флеволанд, Ірландія, могла втратити наявні пільги, а Іспанія взагалі перетворювалася з країни бенефіціанта на чистого донора бюджету ЄС.

Поряд із проблемою реформування регіональної політики ЄС важливою передумовою розширення ЄС на схід був перегляд основних положень та підходів до проведення Спільної сільськогосподарської політики. Оскільки відсоток сільськогосподарського ВВП і відсоток зайнятого в сільському господарстві населення (7,8 та 26,7 %) країн ЦСЄ є набагато вищими за середні показники ЄС (2,5 та 5,7 %), вони потенційно ставали основними претендентами на фінансування з сільськогосподарських фондів ЄС, що суттєво збільшувало витрати. Водночас попереднє реформування бюджету й регіональної політики було з політичного погляду досить складним. Країни — члени ЄС, які є чистими бенефіціантами політики Співтовариств, наприклад, Франція у випадку ССП, а Іспанія, Греція, Португалія, Ірландія — щодо структурних фондів, виступали проти зменшення надходжень від комунітарного бюджету. Крім того, поява в ЄС нових претендентів на отримання аграрних і структурних субсидій з бюджету ЄС викликала також заперечення та активізацію внутрішньої опозиції не лише серед країн-членів, а й з боку регіонів, які відставали в економічному розвитку і сьогодні є основними їхніми бенефіціантами.

Водночас виробники з країн ЄС мали зважати на те, що експорт із країн з перехідною економікою, який був незначним у 1990—1991 рр., набував тенденції до поступового зростання,

особливо в таких відносно трудомістких, ресурсо- й енергоємних галузях виробництва, як сталеливарна, вугледобувна, хімічна галузі промисловості, а також у сільському господарстві. Саме ці “чутливі сектори” виробництва, згадані в Європейських угодах із країнами ЦСЄ, становили реальну, щонайменше середньотермінову конкурентну загрозу для європейських виробників у випадку розширення ЄС на схід. Ця загроза пояснювалася істотною мірою тим, що ці галузі промисловості у Співтоваристві вже досить тривалий час частково захищені від конкуренції світового ринку. Завдяки протекціоністським заходам ЄС, а також розвиненій системі субсидій виробникам ЄС вдається зберігати досить високі витрати на одиницю продукції за відповідно низьких цін світового ринку. Необмежений доступ продукції хімічного та металургійного виробництва з країн ЦСЄ на ринки Співтовариства загрожував виробникам із країн ЄС втратами ринків та значним зменшенням прибутків. Цей ризик зростав у міру збільшення прямих іноземних інвестицій у Східній Європі, відповідного зростання й модернізації виробничих потужностей.

Особливо це стосувалося металургійної промисловості ЄС, яка отримала за два десятиріччя після 1970 р. близько 120 млрд німецьких марок у вигляді субсидій. При цьому технологічні аспекти виробництва призводять до того, що вже за незначного недовантаження виробничих потужностей спостерігається значне зменшення доходів, що автоматично призводить до надвиробництва. Так, у 1993 р. надвиробництво сталеливарної продукції в ЄС становило 20 млн т. Характерно, що частина цих надмірних потужностей підтримувалася компаніями лише як засіб отримання з боку ЄС максимально можливих компенсацій. Таким чином, якщо ЄС не вдалося б запровадити в сталеливарній галузі нормальний механізм конкуренції, то в розширеному ЄС знову стало б можливим повторення невдалого механізму субсидій. Якщо ж до істотно збільшених структурних фондів додалися б значні субсидії, то майбутня криза бюджету ЄС і зменшення ефективності його функціонування були б запрограмовані наперед.

Щодо інших галузей промисловості, то тут також могли виникнути додаткові ускладнення. На відміну від попередніх

розширень Співтовариства вони були зумовлені нечітко визначеною експортною спеціалізацією країн ЦСЄ, що не давало ЄС можливості вжити попередні антиконкурентні заходи. Для компаній ЄС, які виробляли стандартизовані товари, міг виникнути додатковий тиск у зв'язку зі зростанням конкуренції з боку імпорту аналогічних товарів із країн Східної Європи, викликаного неминучим збільшенням їх виробничого потенціалу, підвищенням ступеня спеціалізації і технологічного прогресу. Зростання конкуренції могло призвести до необхідності проведення структурних змін у промисловості країн ЄС та додаткових фінансових витрат.

Оскільки майже в усіх країнах ЄС спостерігався високий рівень безробіття, що протягом тривалого часу детермінував посилення опору процесам галузевих скорочень, економічна відкритість країнам ЦСЄ могла також зумовити додаткові труднощі у сфері зайнятості. Структурні зміни в зовнішній торгівлі країн із перехідною економікою спричинили значне зростання експорту в країни ЄС, особливо в Німеччину, трудо- та наукомістких товарів, що викликало необхідність структурних змін в економіці останніх, а також адаптації галузей промисловості, які використовують в основному низькокваліфіковану робочу силу. Цим ставилося під питання практикована роками в більшості країн ЄС політика високих темпів підвищення зарплати для працівників із низькою кваліфікацією.

Крім того, за відсутності значних обмежень щодо вільного пересування робочої сили з країн Східної Європи, розширення на схід, навіть за значних західноєвропейських і безпосередньо німецьких прямих інвестицій у країни ЦСЄ, загрожувало у перспективі переїздом великих мас населення до країн ЄС. До того ж нові рухи переселенців із нестабільних колишніх республік СРСР могли безпосередньо дестабілізувати ситуацію у країнах Вишеградської групи та створити постійний міграційний тиск зі Сходу на Захід Європи. Зважаючи на формування нового поділу праці, деякі західноєвропейські дослідники висловлювали думку про необхідність одночасно з процесом технологічно-економічного підтягнення рівня розвитку країн ЦСЄ впроваджувати спеціальні програми в галузі освіти, досліджень і розвитку, які мали б сприяти посиленню спеціаліза-

ції країн Західної Європи у високотехнологічних та капіталомістких галузях виробництва.

Обговорення умов чергового розширення ЄС відбувалося одночасно з подальшим розвитком Європейських Співтовариств і поглибленням інтеграції, що ще більше ускладнювало процес вступу нових кандидатів. Найсерйозніші проблеми в цьому напрямі виникали у зв'язку з перспективою приєднання країн ЦСЄ до Економічного й валютного союзу ЄС і переходу до єдиної валюти. Нестабільні державні фінансові системи в країнах Східної Європи неминуче сприяли розмежуванню ЄС згідно з концепцією “міцного ядра” з виокремленням нестабільної розгалуженої валютно-фінансової периферії. Така перспектива відкладала на невизначений час завершення формування внутрішнього ринку Співтовариств. Загроза домінування екстенсивних шляхів інтеграції за рахунок її поглиблення викликала серед прихильників інтеграції значні сумніви щодо вчасності розширення ЄС на схід.

Передбачене Маастрихтськими та Амстердамськими угодами поглиблення співробітництва країн-членів у галузі СЗПБ, правосуддя, соціальної політики й сфері зайнятості також ставило перед кандидатами нові проблеми. Деякі західні дослідники характеризували ситуацію, в якій опинилися країни ЦСЄ, як просування “драбиною, що рухається”, або навіть “драбиною, що рухається в тумані”, оскільки кінцева мета інтеграції досі остаточно не визначена. Паралельний процес розширення та поглиблення ставив перед ЄС складні проблеми, які визначалися не стільки завданнями розширення Співтовариств і пов'язаного з ним подальшого поглиблення інтеграції, скільки прагненням знайти оптимальний шлях швидкої інтеграції кандидатів до комунітарних структур за збереження цілісності й одноманітності *acquis communautaire*.

Прийняття нових держав до ЄС знову загострювало актуальність проблеми реформування комунітарної юридичної бази у напрямі створення змістовного й ефективного механізму прийняття рішень. Йшлося насамперед про два основні моменти: перспектива майже подвійного зростання кількості держав — членів Співтовариств з 15 до 28; значне збільшення частки “малих” держав. Так, значне зростання кількості дер-

жав ЄС робило міжурядовий підхід, що ґрунтувався на принципах однастайності в прийнятті рішень, ще менш ефективним ніж, будь-коли. ЄС використовував інститути та механізм прийняття рішень, що були розраховані свого часу на шість країн і практично не зазнали принципових змін. Недостатньо чіткі зобов'язання щодо однастайного прийняття рішень і їхньої імплементації збільшували загрозу інституціональної кризи. Паралізуючий ефект принципу однастайного голосування особливо виявлявся у галузі СЗПБ. За збереження незмінного механізму прийняття рішень і перенесення його недоліків на розширений Європейський Союз значно зростав ризик, що реальні рішення прийматимуться окремими контактними групами країн поза основними інституціями ЄС.

Другий момент був пов'язаний із загостренням проблеми “демократичної кривої”, викликаної непропорційним представництвом країн з невеликим населенням за рахунок великих країн ЄС, а також дефіциту політичних ресурсів і досвіду “малих” країн-кандидатів, коли йдеться про організацію головування в ЄС. За збереження чинних засад розподілу голосів у Раді ЄС нові країни лише посилили б відносну диспропорцію щодо політичного впливу та значення “великих” держав у ЄС, які не тільки представляли майже 2/3 населення Співтовариств, а й були головними донорами комунітарного бюджету. Розширення ЄС на схід не лише послаблювало в Раді ЄС політичну роль таких держав, як Німеччина й Франція, порівняно з періодом 60-х років, а й посилювало ризик послаблення механізму прийняття рішень, що ґрунтувався на наднаціональних принципах, який на сьогодні є найефективнішим. Так, за прийняття рішень у розширеному ЄС більшістю голосів, було б необхідно залучати до коаліції дедалі більшу кількість “малих” держав, що автоматично уповільнювало процес прийняття рішення і загрожувало формуванням сильного лобі, зацікавленого в проведенні протекціоністської блокової політики.

Значне збільшення кількості членів ЄС ставило питання про необхідність реформування Європейської Комісії. Йшлося насамперед про попередження надмірного зростання кількості представлених у ній комісарів, що дало б можливість зберегти

на достатньому рівні ефективність її функціонування. Проведення інституціональної реформи мало сприяти подальшому процесові розширення ЄС, оскільки робило механізм прийняття рішень більш гнучким і придатним для подальшого поглиблення інтеграції і дало б змогу уникнути можливості блокування її з боку незацікавлених у цьому країн. Однак реформування інститутів ЄС є дуже складним процесом, оскільки на сьогодні інституціональні інтереси країн — членів Співтовариств досить сильно відрізняються з погляду як їхніх розмірів, так і підходів і бачення перспективи подальшого розвитку європейської інтеграції.

Слід враховувати також, що чергове розширення, яке сприймалося в ЄС як важливий засіб розширення сфери безпеки й стабільності на схід, становило, за оцінками деяких західноєвропейських експертів, досить серйозну потенційну загрозу збереженню внутрішньої безпеки в самих країнах-членах. Так, ситуацію в ЄС могли дестабілізувати проблеми етнічного характеру в країнах ЦСЄ, про серйозність яких свідчив хоча б той факт, що національні меншини в таких країнах, як Румунія, становили 13 % населення, у Болгарії — 14, у Словаччині — 18 %. Аналогічна ситуація складалася і в країнах Прибалтики. Розширення ЄС також автоматично наближало його географічні кордони до історично нестабільних європейських регіонів, насамперед таких, як Балкани. Навіть залучення цих районів в орбіту впливу ЄС не попереджало потенційну загрозу виникнення в них конфліктів. Крім того, майбутнє розширення наближало кордони ЄС до Росії, яка і сьогодні переживає досить складний і нестабільний перехідний період.

Подібно до попередніх розширень, розширення на схід укотре загрожувало порушити внутрішню рівновагу та політичну динаміку ЄС. Переміщуючи географічний і політичний центр Співтовариств далі на схід, нове розширення могло значно посилити вплив Німеччини в ЄС за рахунок послаблення відповідно ролі Франції, що ставило під загрозу німецько-французьке партнерство, яке є “двигуном” європейської інтеграції. Подальше розширення не тільки активізувало наявні політичні, економічні, географічні та культурні розбіжності в ЄС, а й,

можливо, сприяло появі нових. Збільшення кількості країн — членів ЄС до 28 держав значно збільшувало його гетерогенність та послаблювало можливості досягнення консенсусу й подальшого поглиблення інтеграції.

Пошуки майбутніх шляхів інтеграційного розвитку

Зазначені труднощі та перспектива зростаючої гетерогенності Європейського Союзу зумовлювали також виникнення додаткових труднощів, викликаних відсутністю єдиної позиції щодо майбутніх шляхів розвитку європейських інтеграційних процесів. На цьому фоні перспектива нового розширення ЄС, яке за параметрами кардинально відрізнялася від усіх попередніх, зумовила чергову активізацію дискусій між прихильниками міжкурядового підходу до європейської інтеграції та прихильниками наднаціонального будівництва в ЄС, а також появу численних моделей та пропозицій “часткового” чи “приєднаного” членства нових країн-кандидатів. Ці тенденції, які фактично представляли співіснування різних рівнів інтеграційного процесу, можна звести до двох основних концепцій: гнучкості, запропонованої Маастрихтськими угодами, та пропозиціями диференційованої інтеграції, що дебатовуються у Співтовариствах.

Саме пропозиції диференційованої інтеграції в умовах зростаючої різноманітності в економічному, політичному та соціальному рівнях розвитку держав — членів ЄС усе частіше розглядаються як єдина альтернатива викликам нового розширення. І хоча такий підхід фактично ставить під сумнів саму філософію існування Співтовариств, яка передбачає насамперед вирівнювання рівнів розвитку учасників інтеграційного процесу, він є на сьогодні єдиним засобом зберегти інтеграційні темпи розвитку, не збільшуючи радикально бюджет ЄС. Таку стратегію вперше офіційно запропонував віце-президент Європейської Комісії Франс Андріссен 19 квітня 1991 р. та пізніше розвинув міністр закордонних справ Великої Британії Гард та міністр закордонних справ Італії Андреотті. Беручи до уваги основну структуру Маастрихтських угод та перспективу розширення ЄС за рахунок країн ЦСЄ, було запропоновано обмежити повне членство в ЄС нових кандидатів участю лише в

другій та третій опорах ЄС доти, доки вони не будуть готовими приєднатися до економічної основи Співтовариства. Цю ідею згодом підтримав та розвинув експерт від ХДС із питань зовнішньої політики Р. Зайтерс. Беручи до уваги час, потрібний для адаптації кандидатів для повного членства в Співтоваристві, Р. Зайтерс узагалі пропонував починати з обмеженого доступу до другої та третьої опор.

Ці пропозиції стосовно майбутніх сфер співробітництва з новими країнами-кандидатами на основі міжурядових принципів були доповнені також пропозиціями щодо можливостей диференційованого членства навіть у першій опорі ЄС. Беручи до уваги побоювання деяких кандидатів щодо їхніх достатніх можливостей виконувати всі вимоги повного членства в економічній основі Співтовариств, Р. Болдуїн у книзі “В напрямі до інтегрованої Європи” пропонував застосування перехідного періоду для повного членства. Піддаючи сумніву ефективність методів попередніх розширень та пов’язаних із ними труднощів (виконання умов ССП, структурні зміни, еволюція в процесі прийняття рішень, міграційний тиск), Р. Болдуїн рекомендував упровадження двох рівнів, або етапів, входження в Європейські Співтовариства. По-перше, це інтегрована система асоційованих угод, націлена на підтримку пан’європейської зони вільної торгівлі промисловими товарами. По-друге, це участь у внутрішньому ринку на зразок Європейської економічної зони, за винятком вільного пересування робочої сили.

За цим сценарієм кандидати могли вважатися членами Європейського Союзу, але їхня участь обмежувалася лише внутрішнім ринком, СЗПБ, співробітництвом у питаннях юриспруденції та внутрішніх справ і не включала участі в ССП і Економічному й валютному союзі. Певною мірою представлена стратегія була частково започаткована на засіданні Європейської Ради в Гессені в 1994 р. Крім таких інструментів співробітництва з країнами ЦСЄ, як Європейські угоди та програма PHARE, була додатково запропонована підготовка до єдиного ринку, що набуло втілення в Білій книзі Європейської Комісії та “структурному діалозі” стосовно другої та третьої опор, охоплюючи деякі регулятивні заходи (стосовно енергетики, навколишнього середовища, науки, технологій та ін.).

Однак формула часткового доступу країн ЦСЄ до спільної політики ЄС породжує низку серйозних проблем. По-перше, вона підтримує взаємозалежність деяких сфер діяльності, яка є характерною для системи Співтовариств та призвела до встановлення де-факто компетентних блоків. По-друге, вона ставить під сумнів метод “комплексної згоди”, або так званого блокового прийняття рішень, який давав можливість пошуку компромісів між державами на основі взаємних поступок у різних взаємозалежних сферах діяльності. Диференційована участь нових країн-кандидатів у інтеграційних процесах Співтовариств створює також значні додаткові труднощі інституціонального характеру. І хоча цей підхід, що ґрунтується на принципах “карткової Європи”, який послідовно відстоюється Великою Британією, значно спрощує сам процес інтеграції країн ЦСЄ до Співтовариств, значно обмежує сферу спільної політики та підриває єдність інституціональної системи. Фактично йдеться про розширення форм міжурядового співробітництва за рахунок наднаціональних форм інтеграції. Невзяття участі Великої Британії у формуванні спільної соціальної політики ЄС є яскравим прикладом цього.

І все ж, незважаючи на суперечності, що виникають у процесі поглиблення інтеграції та розширення Співтовариства, обидва процеси є життєво важливими для майбутнього розвитку ЄС. Про це свідчать приклади попередніх розширень Співтовариств, які супроводжувались, як правило, заходами, що приводили до поглиблення європейських інтеграційних процесів. У результаті першого розширення Співтовариство сформувало не тільки спільну політику в нових сферах (регіональна політика, навколишнє середовище, технології), а й започаткувало більш тісне співробітництво в політичній сфері (ЄПС). Встановлені заходи супроводжувалися інституціональними реформами, в результаті яких було засновано Європейську Раду та впроваджено прямі вибори до Європейського Парламенту. Після прийняття Греції, Іспанії та Португалії ЄС вжив додаткові заходи, спрямовані на подальший розвиток Структурних фондів як механізму розподілу ресурсів на користь менш сприятливим регіонам країн-членів. Друга хвиля розширення супроводжувалася також прийняттям Єдиного євро-

пейського акта, який збільшив можливості прийняття рішень в Європейській Раді більшістю голосів, та розширенням повноважень Європейського Парламенту. Останнє розширення ЄС, що охоплювало Австрію, Швецію і Фінляндію, відбулося після ратифікації Маастрихтських угод, які передбачали низку важливих кроків щодо поглиблення європейських інтеграційних процесів, утворення Європейського Союзу, формування Економічного і валютного союзу, подальший розвиток спільної зовнішньої політики та політики безпеки, а також розширення повноважень Європейського Парламенту. Перераховані приклади не тільки свідчать про взаємозв'язок процесів розширення та поглиблення ЄС, а й дають змогу робити висновки навіть про деяке стимулююче значення вступу нових кандидатів до ЄС для прискорення європейської інтеграції. Нові виклики, що постали перед ЄС у зв'язку з розширенням, змушують активізувати пошуки ефективних шляхів для подальшого поглиблення інтеграційних процесів.

7.9. Еволюція політики ЄС щодо країн Центрально-Східної Європи

Початок формування нових відносин

Незважаючи на різноманітність і численні відмінності, що характеризували всі попередні етапи розширення Європейських Співтовариств, їх об'єднувала одна спільна риса — цей процес стосувався лише країн Західної Європи. Щодо взаємовідносин ЄС із країнами Східноєвропейського регіону, то їх зміст та особливості на той період визначалися більше умовами “холодної війни” та мали досить обмежений характер. На той час ЄС та країни — члени Співтовариств віддавали перевагу не стільки розвитку співробітництва з країнами Східної Європи, скільки вирішенню внутрішніх проблем та поглибленню західноєвропейських інтеграційних процесів. Це пояснює той факт, що лише в 1988 р. підписанням загальної декларації між ЄС та РЕВ взаємовідносини між Співтовариствами і країнами ЦСЕ набули офіційного характеру. Загальна декларація стала

основою для укладення угод про співробітництво з країнами ЦСЄ, насамперед з Угорщиною, Чехословаччиною, Польщею, Болгарією та Румунією. Ситуація кардинально змінилася після революційних подій 1989 р. у Східній Європі, коли перед ЄС постала необхідність не тільки пошуку можливостей інтенсифікації співробітництва з країнами регіону та якісно нових форм співробітництва, а й дослідження, а пізніше і практичного обговорення перспектив географічного розширення кордонів ЄС на Схід.

Події в Східній Європі збіглися з періодом інтенсивних пошуків шляхів подальшого поглиблення інтеграційних процесів у Європейських Співтовариствах. Формально започаткований у 1986 р. прийняттям Єдиного європейського акта, цей процес передбачав завершення формування до кінця 1992 р. Єдиного європейського ринку товарів, послуг, капіталів, робочої сили та переходу до наступного кроку економічної інтеграції. На саміті Європейської Ради в Мадриді в червні 1989 р. було прийнято рішення про необхідність обговорення умов утворення Європейського валютного союзу (ЄВС), спочатку на міжурядовій основі. Чергове засідання ЄР у Страсбурзі в грудні 1989 р. мало визначити точну дату початку цих переговорів. Таким чином, на кінець 1989 р. європейський інтеграційний процес поступово перейшов зі стадії “європесимізму” в стадію “єврооптимізму”.

Саме на фоні цих важливих внутрішніх зрушень в ЄС революційні зміни в Центральній та Східній Європі прихильники європейської інтеграції розглядали як фактор, який може відвернути увагу від поглиблення інтеграційних реформ в ЄС та підірвати інтеграційний процес, що набрав швидкості за останні п’ять років. Ці побоювання посилилися після падіння Берлінського муру в листопаді 1989 р. та початку непередбачено швидкого процесу об’єднання Німеччини. Активна політика в цьому напрямі ФРН поставила перед багатьма політиками ЄС питання не тільки про можливості участі німецького уряду у формуванні ЄВС, а й взагалі про майбутню роль об’єднаної Німеччини в Європі.

Зважаючи на значні політичні зміни в Центральній та Східній Європі, прихильники європейської інтеграції все частіше

висловлювалися за необхідність поглиблення внутрішніх інтеграційних процесів в ЄС, оскільки більш інтегрований ЄС, на їхню думку, буде в змозі не тільки ефективно допомагати новим демократичним країнам, а й стане ядром об'єднаної Європи. Згідно з висловлюваннями голови Європейської Комісії Ж. Делора, “кращою відповіддю Співтовариства на події в Центральній та Східній Європі має стати власний рух до інтеграції: єдиний ринок; соціальний вимір та права людини; економічний та валютний союз; прогрес у спільній зовнішній політиці та просування до політичного союзу... В цьому випадку, динамізм інтеграції в Співтоваристві може стимулювати динамізм економічних та політичних реформ в інших країнах Європи”. Крім того, будівництво федеративної Європи, як вважав Ж. Делор, становить “вдале вирішення німецького питання”, визначивши роль об'єднаної Німеччини в майбутній Європі.

Аналогічну думку висловлював президент Франції Ф. Міттеран. Виступаючи у вересні 1989 р. в Європейському Парламенті, він застерігав, що політичні зміни в Центральній та Східній Європі не повинні підірвати західноєвропейські політичні структури. Лише прискорення і посилення “політичного будівництва в Європі... сприятиме позитивним змінам на Сході”. Подальше поглиблення інтеграції “не тільки збільшить ресурсну базу ЄС, а й зробить його більш привабливим для іншої Європи”, — вважав Ф. Міттеран. Слід враховувати, однак, що не всі політичні лідери в ЄС вважали, що поглиблення інтеграційних процесів відповідає новим потребам країн ЦСЄ. Виступаючи у вересні 1988 р. в Європейському коледжі в Брюге, прем'єр-міністр Великої Британії М. Тетчер висловила за розширення географічних кордонів Європи від Атлантики до Уралу, заявивши, що більш інтегрований ЄС буде значно менше здатний відповідати вимогам та потребам країн Східної Європи.

Беручи до уваги те, що більшість політичних лідерів ЄС схилилась до необхідності першочергового поглиблення інтеграції, на саміті в Дубліні у квітні 1990 р. ЄР прийняла рішення про проведення паралельно з запланованою міжурядовою конференцією стосовно формування Економічного та валютного союзу нової міжурядової конференції, що передбачала б мож-

ливості переходу до Європейського політичного союзу та співробітництва у сфері зовнішньої політики та оборони. Обидві конференції формально розпочали роботу в грудні 1990 р. у Римі і завершилися підписанням в Маастрихті угод про Європейський Союз.

Треба враховувати, що історичні зміни, які досягли кульмінації в 1998 р., були несподіваними для багатьох політиків у Західній Європі. Це пояснює відсутність будь-якої спільної стратегії ЄС, що могла бути застосована до нової ситуації щодо нових країн в Центральній та Східній Європі. У більшості країн Західної Європи посадові особи, які працювали з країнами “з державною торгівлею”, були нечисленні та не мали достатнього політичного впливу. Крім кадрової проблеми, формування стратегії щодо країн ЦСЄ значно ускладнювалось браком часу, необхідного для пошуку нових форм співробітництва. Рівень невідповідності відобразився як в офіційній, так і в неофіційній документації Співтовариств того часу. В прийнятій на засіданні Європейської Ради в Родосі в грудні 1988 р. декларації про роль ЄС у світі, голови урядів та держав країн — членів ЄС, говорячи про бажання налагоджувати політичний діалог між Сходом та Заходом, не тільки пропонували дуже загальні кроки в цьому напрямі, а й рекомендували будувати його на основі угоди, підписаної з РЕВ ще влітку 1987 р. Більше того, на саміті в Мадриді в червні 1989 р., який відбувся вже після кардинальних політичних змін у Польщі та Угорщині, аналіз ситуації в країнах Центральної та Східної Європи не стояв серед головних питань порядку денного. Країни ЄС висловили лише в загальних формах “спільне бажання” підтримувати політику в цих країнах щодо економічних реформ. В умовах швидких політичних змін у регіоні часті наполягання західних політиків на зміцненні РЕВ країнами ЦСЄ як основи для подальшого розвитку співробітництва зі Співтовариствами свідчили не тільки про недостатньо визначену політику щодо Сходу, а й демонстрували бажання забезпечити стабільність та рівновагу на східних кордонах ЄС.

Насамперед саме бажання підтримати демократичні реформи та попередити дестабілізацію ситуації в регіоні, що неминує супроводжує такого роду глобальні політичні зміни, ви-

значили згодом активну політику економічної підтримки ЄС країн ЦСЄ. Першою узгодженою відповіддю ЄС була прийнята в липні 1989 р. на саміті “Великої сімки” Декларація щодо відносин між Сходом і Заходом. Визнаючи економічне значення та географічну близькість ЄС до країн ЦСЄ, лідери “Великої сімки” запропонували “країнам Сходу можливість розвивати збалансоване економічне співробітництво на комерційній основі, яке б узгоджувалося з інтересами безпеки... та загальними принципами міжнародної торгівлі”. При узгодженні та за координацією Європейської Комісії були передбачені реальні кроки щодо допомоги реформам в Польщі та Угорщині, які поклали початок процесу “G-24”. У межах цього процесу 24 країни-донори — члени Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) разом з іншими міжнародними економічними та фінансовими організаціями домовилися надавати спільну економічну допомогу цим двом країнам. Пізніше допомога в межах програми “G-24” поширилась і на інші країни ЦСЄ, які стали на шлях політичних та економічних реформ.

У листопаді 1989 р. відбулася неофіційна зустріч голів урядів та держав — членів ЄС у Парижі. Скликана за ініціативою президента Франції Ф. Міттерана, ця зустріч мала як визначити серію конкретних заходів ЄС, спрямованих на підтримку реформ у країнах ЦСЄ, так і розглянути можливі наслідки для Співтовариств відкриття внутрішньонімецького кордону і падіння Берлінського муру. Допомога ЄС країнам ЦСЄ поступово перейшла від звичайних форм гуманітарної допомоги Польщі та Румунії на ранніх стадіях їх перехідного періоду до більш складних кроків, спрямованих на макроекономічну стабілізацію в цих країнах, що відобразилося в утворенні фінансових інституцій, покликаних регулювати ці процеси. Так, за ініціативою французького уряду в травні 1990 р. був утворений Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), який мав стати на першому етапі основним інструментом у виконанні програм допомоги країнам ЦСЄ. Згідно з головними завданнями, проголошеними ЄС у 1989—1990 рр. щодо країн ЦСЄ, ЄБРР мав сприяти інвестиційному процесу в ринковому реформуванні економіки цих країн з наданням 60 % фінансової

допомоги саме приватному сектору. Частина фінансових та економічних програм для країн ЦСЄ здійснювалася також через Європейський інвестиційний банк (ЄІБ).

У грудні 1989 р. була прийнята нова програма допомоги — PHARE (французька аббревіатура: Програма допомоги Польщі та Угорщині в перебудові економіки), яка лягла в основу політики ЄС щодо країн ЦСЄ. Програма PHARE передбачала надання прямих грантів, які мали сприяти економічному розвитку та модернізації країн з перехідною економікою, особливо у сфері сільського господарства, охорони навколишнього середовища, освіти, охорони здоров'я та розвитку приватного сектору економіки. З 1993 р. основним напрямом діяльності програми стало вирішення проблеми розвитку інфраструктури. Треба зазначити, що на початковому етапі PHARE була покликана сприяти проведенню насамперед реформ у сфері ринкової економіки. Починаючи з 1992 р. за ініціативою Європарламенту Комісія ЄС зосередила основну увагу на формуванні демократичних засад та громадянського суспільства в країнах ЦСЄ. У зв'язку з чим програма PHARE з цього часу стала відома більше як “демократична програма” сприяння розвитку парламентської демократії, захисту прав людини, формування законодавчої бази, розвитку незалежних засобів масової інформації та профспілок, орієнтована на співробітництво з неурядовими організаціями країн ЦСЄ.

На початковому етапі допомоги Польщі та Угорщині в 1990 р. програма PHARE передбачала фінансову допомогу в розмірі 300 млн ЄКЮ. З залученням до програми у вересні 1990 р. Болгарії, Чехословаччини та Югославії, а пізніше й інших країн ЦСЄ (в 1993 р. після розпаду Чехословаччини до PHARE входило 11 країн) її бюджет поступово збільшився з 500 млн до 774 млн ЄКЮ у 1991 р. та 1 млрд у 1992 р. Для адміністративного керівництва програмою PHARE в Генеральному директораті 1 (ГД1) Єврокомісії була утворена нова адміністративна одиниця (ГД1А). Незважаючи на важливість програми PHARE, вона мала більше політичне значення, оскільки за економічними показниками кошти, надані країнам ЦСЄ, становили в цей період лише 10 ЄКЮ на кожного мешкан-

ця регіону. Щодо ефективності східноєвропейської політики ЄБРР, то перший період його діяльності був досить складним, що зумовило необхідність принципового реформування його діяльності в 1993 р.

Набагато важливішими за фінансову допомогу ЄС були його мікро- та макроекономічна політика, торгівля та інші форми економічних відносин з країнами ЦСЄ. Ще наприкінці 80-х років відбулася серія переговорів між Співтовариствами та країнами РЕВ з метою встановлення тісніших торговельних зв'язків, які закінчилися підписанням у 1989—1993 рр. взаємних угод щодо торгівлі та економічного співробітництва з усіма країнами ЦСЄ, в тому числі Балтійського регіону. Ці угоди передбачали взаємне застосування режиму найбільшого сприяння згідно з положеннями ГАТТ. Протягом чотирьох років передбачалося скасування кількісних обмежень в торгівлі насамперед щодо експорту сільськогосподарської, сталеливарної продукції та виробів текстильної промисловості, а також прийняття антидемпінгового законодавства в країнах ЦСЄ. Важливе значення угод полягало не тільки в лібералізації торгового режиму між ЄС та країнами ЦСЄ, а й у можливості обговорення шляхів подальшого розвитку взаємного співробітництва й утворення у зв'язку з цим двосторонніх “спільних комітетів”.

Європейські угоди

Слід враховувати, що перший етап відносин ЄС із новими демократичними країнами ЦСЄ в 1989—1990 рр. характеризувався більше геополітичними інтересами країн ЄС, що виявлялося в бажанні зберегти політичну та економічну рівновагу в регіоні. Однак хоч економічна й фінансова допомога та відкриття ринків ЄС у цілому сприяли процесу реформування та стабілізації в країнах ЦСЄ на фоні повного розвалу посткомуністичних торгових відносин, вони стали лише першими кроками на шляху до встановлення нової системи відносин ЄС з країнами цього регіону. Переорієнтація економічних і торгових відносин країн ЦСЄ на ринки ЄС супроводжувалася вимогами встановлення більш тісних політичних відносин, ніж просто фінансова й економічна допомога з боку Співтовариств.

Інтенсифікацію економічної та політичної інтеграції з ЄС країни ЦСЄ почали розглядати як шлях до майбутнього членства в Європейських Співтовариствах.

Прагнення країн ЦСЄ до більш тісного економічного та політичного співробітництва з ЄС набуло практичного втілення в запровадженні механізму асоціації, передбаченого ст. 310 консолідованих угод про ЄС (ст. 238 Римських угод). Угоди про асоціацію не лише дали б можливість встановити особливий режим торгових взаємовідносин між ЄС та країнами ЦСЄ, а й інституціоналізували б політичні зв'язки та сприяли розвитку соціального та культурного співробітництва. Більше того, угоди про асоціацію стали першим реальним кроком, що сприяв підготовці країн ЦСЄ до повного членства в ЄС. Крім формалізації законної бази для співробітництва, угоди ініціювали постійний політичний діалог на рівні міністрів. Було засновано такі загальні інститути, як Рада асоційованого членства, Комітет асоційованого членства, Парламентський комітет країн — асоційованих членів.

Ідея запропонувати статус асоційованих членів новим демократичним країнам уперше стала предметом дискусій наприкінці 1989 р. Ініціатором у цьому питанні в листопаді 1989 р. стала прем'єр-міністр Великої Британії Маргарет Тетчер, запропонувавши запровадити турецьку модель асоціації, яка діє з 1963 р., як можливий механізм відносин ЄС з країнами ЦСЄ. Ідею угод про асоціацію розвивав також канцлер ФРН Гельмут Коль, який під час візиту до Польщі висловився за перехід у середньо- та довготерміновій перспективі від чинних торговельних угод до “більш тісного співробітництва” ЄС із країнами ЦСЄ. У промові 28 листопада 1989 р. Г. Коль як можливе співробітництво запропонував “специфічну форму асоціації, яка має привести реформовані країни Центральної та Східної Європи до Європейського Співтовариства”.

На засіданні Європейської Ради в Страсбурзі в грудні 1989 р. лідери країн ЄС висловилися за необхідність визначити “відповідні форми асоційованих” відносин з країнами ЦСЄ та доручити Комісії розробити необхідні пропозиції. У квітні 1990 р. на спеціальному засіданні Європейської Ради в Дубліні спеціальний уповноважений з питань міжнародних відносин Євро-

пейської Комісії Франс Андріссен представив на розгляд загальний проект угоди про асоціацію, яка встановлювала низку умов для країн ЦСЄ, таких як удосконалення законодавства, захист прав людини, встановлення багатопартійної системи, проведення вільних виборів, лібералізація економіки та впровадження ринкових відносин. У серпні 1990 р. за ініціативою Комісії в її формальному зверненні до ЄР та Парламенту майбутня система угод з країнами ЦСЄ отримала назву “Європейських угод”, що мало відрізнити їх як за назвою, так і за змістом від асоційованих угод ЄС з іншими країнами. В пропозиціях ЄК передбачалося шість основних напрямів розвитку співробітництва в межах зазначених угод: політичний діалог; свобода торгівлі та пересування; економічне, фінансове, культурне співробітництво; заснування асоційованих інституцій для проведення спільних консультацій на різних рівнях. Однак мандат ЄК у переговорах з країнами ЦСЄ щодо “Європейських угод” Європейською Радою було затверджено лише 18 грудня 1990 р., і ще рік знадобився на підписання перших асоційованих угод з Польщею, Угорщиною та Чехословаччиною.

Досить тривалим був також і процес ратифікації угод, зумовлений як наявністю в Європейських угодах так званих змішаних положень, що вимагали ратифікації в Європарламенті, в парламентах країн — членів ЄС та парламентах країн-кандидатів, так і розбіжностями в оцінках значення та ролі цих угод. Якщо підписання Європейських угод з країнами Вишеградської групи та Чехословаччиною відбулося в Брюсселі 16 грудня 1991 р., то їх остаточна ратифікація з Польщею та Угорщиною — лише в лютому 1994 р. Щодо Чехословаччини, то після її розпаду в січні 1993 р. нові асоційовані угоди були підписані окремо з Чеською Республікою та Словаччиною в жовтні 1993 р. У тому самому році аналогічні угоди ЄС підписав з Болгарією та Румунією, в 1995 р. — з країнами Балтійського регіону, в 1996 р. — зі Словенією.

Те, що підготовка та підписання Європейських угод ЄК та ЄР зайняли стільки часу, пояснюється низкою факторів. Хоча в їх основу були закладені положення вже чинних угод про асоційоване членство з іншими країнами, все ж вони мали значні відмінності, оскільки підписувалися з країнами з перехідною

економікою. Крім того, до підписання країни Середземноморського регіону ЄС вимагали гарантії, що угоди не стануть перешкодою на шляху вже встановленої системи регіонального фінансування та не призведуть до зменшення рівня їх фінансування. Хоч угоди стали важливим кроком уперед у формалізації відносин та лібералізації торгівлі між ЄС і країнами ЦСЄ, створюючи інституціональне підґрунтя в їх взаємовідносинах, вони мали також негативний вплив на характер їх відносин.

Так, в Європейських угодах передбачалися положення, які закріплювали набагато менш ліберальну політику щодо “чутливих” галузей економіки, навіть якщо експортуючи продукцію цих галузей країни ЦСЄ могли фінансувати свої реформи. В угодах більше уваги приділялося поліпшенню умов імпорту з країн ЄС, ніж з країн ЦСЄ. Незадовільним залишався також рівень відкритості ринку ЄС у галузі сільського господарства, виробництва чавуну та сталі, текстильній та деяких інших галузях виробництва, що визначалось великим впливом на позицію урядів Співтовариства промислового лобі. Положення Європейських угод обмежували доступ на ринок ЄС товарів, які становили значну частину експорту країн ЦСЄ. Так, незважаючи на тяжкі комунітарні обмеження, в 1991 р. продукція “чутливих” секторів економіки становила 40 % загального експорту Польщі до ЄС. У цілому на початку 1993 р. близько 40 % загального експорту Польщі, Угорщини та Чехословаччини до ЄС підпадало, тією чи іншою мірою, під торгові обмеження, що встановлювалися Європейськими угодами. Фактично переговори продемонстрували, що вузькі економічні інтереси часто домінували над політичними деклараціями щодо країн ЦСЄ.

Характерно, що розбіжності в інтересах країн ЦСЄ та Європейських Співтовариств виявилися вже під час підготовки та переговорів стосовно підписання угод про асоціацію. Так, уряди деяких країн ЦСЄ, зважаючи на досвід Греції, Іспанії та Португалії, які також були свого часу пов’язані з ЄС асоційованими угодами, розглядали Європейські угоди як шлях до можливого входження до ЄС. У червні 1990 р. польський уряд направив до ЄК меморандум зі своїми пропозиціями щодо змісту

угод, які містили положення про можливість вступу Польщі до ЄС через десятирічний період. Щодо пропозицій Комісії, то вони не тільки замовчували будь-який зв'язок між асоційованим статусом та повноправним членством в ЄС, а й наполегливо підкреслювали, що вступ до Співтовариств є самостійною проблемою, яка вимагає окремого обговорення. Фактично більшість функціонерів в ЄК та в цілому в Співтовариствах розглядала Європейські угоди як вдалу форму попередити зростаюче бажання серед країн ЦСЄ увійти до ЄС, запропонувавши їм як альтернативу значну економічну та політичну допомогу. І хоча навіть Голова Комісії Жак Делор, який традиційно виступав проти передчасного розширення ЄС, визнавав, що угоди можуть стати початком процесу вступу країн ЦСЄ до Співтовариств, більшість функціонерів ЄК ставились до цього досить песимістично. Сам Ж. Делор вважав, що процес підготовки країн ЦСЄ до членства в ЄС може зайняти від 15 до 20 років. Так, представник Комісії на переговорах стосовно Європейських угод Пабло Беневідес називав їх не стільки “вхідним ключем” до Співтовариств, скільки свого роду “бігом на витривалість”.

Незважаючи на стримане, а інколи і просто негативне ставлення в ЄС до проблеми вступу країн ЦСЄ, це питання залишалося на порядку денному Співтовариств. Намагаючись обмежити інтерес країн ЦСЄ до вступу в ЄС, одночасно з рекомендаціями розвитку активного регіонального співробітництва та підписання регіональних угод про вільну торгівлю між країнами ЦСЄ, Комісія ЄС на початку 90-х років широко обговорювала умови, на яких Співтовариства можуть установлювати більш тісне політичне співробітництво з цими країнами. В межах дискусій, що відбувалися в ЄК у відповідь на зростаючі прохання на вступ, однією з ідей було встановлення свого роду статусу часткового членства в ЄС. Найбільш відомою в цьому плані була ідея “філіального членства”, висловлена весною 1991 р. комісаром із зовнішніх відносин Францем Андрайссеном. Такий статус, на думку прихильників філіального членства, давав би можливість країнам ЦСЄ, не маючи права голосу, брати участь у роботі Ради Міністрів щодо питань, які ста-

новили для них інтерес. Це, у свою чергу, підвищило б рівень політичної безпеки та стабільності цих країн, полегшило б залучення їх до європейських інтеграційних процесів без обов'язкового вступу до ЄС і так вирішило б конфліктну дилему розширення та поглиблення.

Треба зазначити, що пропозиції часткового членства країн ЦСЄ в ЄС не знаходили підтримки як у країнах-кандидатах, які погоджувались їх розглядати позитивно лише як черговий крок на шляху до повного членства, так і серед багатьох країн — членів ЄС. Такі країни Європейських Співтовариств, як Ірландія та країни Бенілюкс, які традиційно виступали за поглиблення інтеграції, підтримуючи федеративні методи європейського будівництва, не тільки побоювалися, що часткове членство може підірвати інституціональну структуру ЄС та розмити відмінності між повноправними членами й країнами, що входять до ЄС частково, а й були проти будь-якого передчасного розширення, яке може поставити під питання успіх європейської інтеграції. Німеччина та Данія також, але вже з інших причин, негативно оцінили можливість часткового чи асоційованого членства країн ЦСЄ, побачивши в цьому загрозу відкладення на невизначений період процесу розширення ЄС на схід. Ідеї часткового членства не здобули підтримки навіть серед функціонерів Комісії, частина з яких критично оцінювала саму ідею в принципі, а інші, враховуючи досвід країн ЄАВТ та переговори щодо ЄЕЗ, вважали, що часткове членство лише стимулює прагнення до повного членства серед країн-кандидатів. Стосовно Франції, то вона була однією з найбільш послідовних прихильників ідеї часткового членства країн ЦСЄ, вбачаючи в цьому можливість не лише забезпечення ефективності функціонування Співтовариств, а й збереження політичної рівноваги в ЄС, яка порушилася після об'єднання Німеччини і загрожувала ще більше загостритися після вступу країн ЦСЄ. Як альтернативу розширенню ЄС президент Франції Ф. Міттеран висунув ідею "європейської конфедерації", яка обговорювалася в червні 1991 р. на конференції в Празі й передбачала об'єднання всіх європейських держав у свого роду конфедерацію, де вирішувалися б політичні, економічні та технічні проблеми на пан'європейському рівні.

Підготовка нової стратегії відносин.

Копенгагенські критерії

На засіданні Європейської Ради 26—27 червня 1992 р. у Лісабоні лідери країн ЄС звернулися до Комісії з пропозицією проаналізувати результати економічних та політичних реформ у країнах ЦСЄ з тим, щоб присвятити цьому питанню наступне засідання ЄР у грудні 1992 р. У представленій на саміті 11—12 грудня 1992 р. в Единбурзі новій доповіді “На шляху до більш тісного асоційованого співробітництва з країнами Центральної та східної Європи” ЄК рекомендувала ЄС прийняти ідею розширення на схід у принципі та запровадити нові шляхи для посилення співробітництва з країнами ЦСЄ. У документах Комісії зазначалися також основні питання розширення: поглиблення та розширення мали відбуватися одночасно; розширення не мало відбуватися за рахунок поглиблення інтеграції. Розширення не мало також ставити під сумнів загальні політичні курси ЄС, особливо СЗПБ, що перебували в стадії розробки. Доповідь Комісії лягла в основу рішень ЄР, які передбачали початок переговорів про вступ з країнами — кандидатами ЄАВТ та вперше офіційно підтвердили майбутнє членство в ЄС країн ЦСЄ. Передбачалося, що на черговому засіданні Європейської Ради в Копенгагені в червні 1993 р. будуть прийняті конкретні вимоги щодо вступу країн ЦСЄ.

Засідання Європейської Ради 21—22 червня 1993 р. у Копенгагені стало фактично поворотним пунктом у відносинах між ЄС та країнами ЦСЄ. Лідери країн ЄС прийняли рішення про приєднання країн ЦСЄ до ЄС, як тільки “асоційовані країни будуть у змозі взяти на себе обов’язки країн-членів, виконавши всі економічні та політичні вимоги”. Незважаючи на загальний характер, у Копенгагені вперше були сформульовані основні критерії вступу країн ЦСЄ до ЄС:

- стабільність інститутів демократії, верховенство права, права людини та захист прав меншостей (цей критерій було навіть внесено в ст. F Амстердамського договору);
- наявність функціонуючої ринкової економіки (ця вимога не є абсолютною, оскільки в самому ЄС ринок розвинений порізному. Йшлося перш за все про основні складові ринкової

економіки, такі як домінування приватного сектору у виробництві, лібералізація цінової політики, конкуренція, лібералізація переміщення капіталу тощо);

- можливість витримати конкуренцію та інші складові участі в ЄС;

- можливість узяти всі зобов'язання членства, включаючи дотримання умов політичного, економічного та валютного союзів.

Названі умови вступу до ЄС мали досягатися поступово шляхом інтенсифікації як регіонального співробітництва країн ЦСЄ, так і розширення сфер співробітництва зі Співтовариствами. У зв'язку з цим ЄР запропонувала розширити співробітництво з країнами ЦСЄ та впровадити механізм так званого структурного діалогу. Це мав бути багатосторонній діалог, під час якого міністри країн — асоційованих членів мали запрошуватися не тільки на засідання Європейської Ради, а й на засідання Ради Міністрів стосовно окремих галузей (транспорт, сільське господарство, СЗПБ, проблеми імміграції та боротьби з організованою злочинністю). Передбачалося надання більш ефективної економічної допомоги країнам ЦСЄ за рахунок зменшення митних бар'єрів та квот на імпорт продукції “чутливих” галузей виробництва. Було погоджено також, що 15 % допомоги за програмою PHARE може бути використано для розвитку інфраструктури, що було тісно пов'язано з процесом підготовки країн-кандидатів до майбутнього приєднання до ЄС.

Визнаючи значення Копенгагенських угод, не слід, однак, переоцінювати їх значення. Треба враховувати, що “Копенгагенські критерії” були свого роду відповіддю Співтовариств на численні звернення наприкінці 1991 р. — першій половині 1992 р. країн ЦСЄ до ЄС, і насамперед Вишеградської групи, з проханням сформулювати перелік умов вступу до ЄС та визначити розклад переговорів із цього питання. Встановлюючи умови вступу, країни ЄС прагнули, з одного боку, попередити, як і у випадку з країнами ЄАВТ у 90-ті роки, чергове передчасне розширення ЄС, з іншого — ставлячи політичні цілі, забезпечити активну роль Співтовариств у регіоні Центральної та Східної Європи, особливо після подій у колишній Югославії. Так, на доповнення “Копенгагенських критеріїв” вступу країн

ЦСЄ ЄР прийняла положення, яке передбачало, що необхідною умовою розширення має бути “можливість ЄС абсорбувати нових членів не гальмуючи європейську інтеграцію”. Це давало ЄР можливість пов’язувати майбутнє розширення з поглибленням внутрішніх інституціональних реформ в ЄС і регулювати процес розширення в односторонньому порядку.

Формування стратегії розширення

Хоча пропозиції, розглянуті в Копенгагені, в практичному плані не виходили значною мірою за рамки угод про асоційоване членство, вони мали більш політичне значення, оскільки наступні кроки у відносинах із країнами ЦСЄ будувались саме на основі згаданих вище рішень. Імплементация “Копенгагенських критеріїв” набула форми стратегії підготовки країн — асоційованих членів до майбутнього приєднання, яка пізніше була узгоджена в Ессені. Вже наприкінці січня 1994 р. Комісія виступила з пропозиціями щодо реформування комунітарної сільськогосподарської торгівлі з країнами ЦСЄ, збільшення фінансування інфраструктури в межах програми PHARE та гармонізації конкурентної політики і політики державної допомоги з вимогами ЄС. Одночасно з боку ЄС робилися кроки в розвитку політичної інтеграції та у сфері безпеки. На початку березня 1994 р. міністри закордонних справ країн ЄС ухвалили план більш глибокого політичного співробітництва з країнами ЦСЄ, що передбачав щорічні зустрічі на вищому рівні в ЄР, Комісії, Раді міністрів закордонних справ та на рівні функціонерів відповідних міністерств.

Весною 1994 р. було подано перші офіційні заяви країн ЦСЄ на вступ до ЄС: 31 березня — від Угорщини, 5 квітня — від Польщі. Протягом незначного часу крім ще восьми країн ЦСЄ, які наслідували приклад Польщі та Угорщини, з офіційним зверненням про вступ до Співтовариств звернулися також Туреччина, Кіпр та Мальта. Зростаюча кількість формальних заявок на вступ до ЄС, у свою чергу, прискорила процес формування з боку Співтовариств спільної стратегії щодо нового розширення. Прогрес у виробленні спільної комунітарної стратегії пояснювався також суперечностями, що зростали, в економічних та геополітичних інтересах між країнами Північного та

Південного регіонів ЄС. Розбіжності в підходах найбільш яскраво виявилися на початку 1994 р., коли ЄС практично завершили переговори про вступ з країнами ЄАВТ та приступили до обговорення стратегії нового розширення за рахунок країн ЦСЕ. Так, країни Середземноморського регіону на чолі з Францією висловлювали занепокоєння, що розширення ЄС на північ і в перспективі на схід призведе до перегляду основних імперативів комунітарної регіональної політики, що автоматично спричинить скорочення економічної та фінансової допомоги Південним регіонам ЄС. Позиція Франції в цьому питанні була досить категоричною і характеризувалася вимогами першочергового формування нової середземноморської політики ЄС. Зважаючи на активну політику Німеччини щодо розширення ЄС на схід, це загрожувало, на фоні недавнього її об'єднання, підірвати франко-німецьке співробітництво, яке традиційно було двигуном європейського інтеграційного процесу.

Компроміс було знайдено на саміті ЄС у Корфу 24—25 червня 1994 р. Франція та інші країни півдня ЄС погоджувалися з необхідністю розширення ЄС на схід, а Німеччина, у свою чергу, визнавала доцільність нової середземноморської політики Співтовариств. Вона мала передбачати розширену економічну допомогу та доступ на комунітарний ринок країн Середземноморського узбережжя, що не були членами ЄС, а також сприяти зміцненню режиму стабільності та безпеки в Середземноморському регіоні в цілому. Одним із кроків у цьому напрямі стала позитивна оцінка самітом, а пізніше і Комісією аплікаційних заявок Мальти та Кіпру. Основні практичні рекомендації щодо посилення середземноморської політики ЄС за рекомендацією лідерів країн ЄС мали бути розроблені ЄК та РМ пізніше. Саміт у Корфу та досягнутий на ньому компроміс між основними країнами ЄС відкрив фактично можливості для спільного пошуку єдиної комунітарної стратегії щодо майбутнього розширення на схід. Першим кроком у цьому напрямі мали стати внутрішні реформи в ЄС, які б підготували Співтовариства до нового розширення. Оскільки необхідність реформування основних інституцій ЄС як попередня умова розширення не викликала в принципі особливих зауважень з боку країн ЄС, Європейська Рада уповноважила “Аналітичну гру-

пу”, що займалася згідно з Маастрихтськими домовленостями підготовкою міжурядової конференції (МУК) 1996 р., розробити з цього питання рекомендації стосовно підвищення ефективності діяльності комунітарних інституцій та винести їх на розгляд МУК.

Слід зауважити, однак, що незважаючи на досягнутий у Корфу загальний компроміс, конкретні пропозиції щодо спільної стратегії стосовно країн ЦСЄ вироблялися досить повільно. Це було викликано наявністю значних розбіжностей у позиціях країн ЄС щодо важливих питань, пов'язаних з розширенням доступу асоційованих країн до комунітарних ринків. Розроблений Комісією пакет заходів, що передбачав пільгові умови торгівлі та економічного співробітництва з країнами ЦСЄ, викликав заперечення урядів Франції, Іспанії та Португалії, які виступали за поступове зменшення антидемпінгових та протекціоністських заходів щодо імпорту з країн ЦСЄ. Не знаходило підтримки цих країн також заплановане ЄК співвідношення регіональної фінансової допомоги і політики ЄС щодо країн Центральної та Східної Європи і Середземномор'я в цілому. В міру детального обговорення практичних кроків нового розширення в ЄС все більше уваги приділяли його можливим фінансовим наслідкам. За розрахунками Комісії залучення на наявних умовах країн ЦСЄ до ССП та політики Структурних фондів ЄС мало привести до подвоєння бюджетного фінансування цих програм. У зв'язку з цим Велика Британія пропонувала до початку процесу розширення провести негайні та повномасштабні переговори стосовно реформування ССП, що, у свою чергу, викликало категоричні заперечення Франції. Розбіжності в позиціях країн ЄС були настільки значними, що канцлер Німеччини Гельмут Коль, попри прагнення Німеччини прийняти на наступному саміті ЄС в Ессені достатньо чітку стратегію вступу, навіть поставив під сумнів необхідність запрошення на зустріч голів держав та урядів асоційованих країн ЦСЄ.

Проте незважаючи на згадані вище труднощі, саміт в Ессені 9—10 грудня 1994 р. став черговим кроком на шляху розширення ЄС на схід, ухваливши формально досить детальну стра-

тегію вступу країн ЦСЄ. Згідно з попередніми пропозиціями Комісії, ця стратегія складалася з двох основних частин: зростаючого структурного співробітництва та підготовленої Комісією Білої книги, яка передбачала прогресивну інтеграцію країн ЦСЄ до Єдиного ринку. Планувалася також зростаюча фінансова та технічна допомога асоційованим країнам ЦСЄ. Перша частина стратегії передбачала свого роду політичний процес інтеграції країн ЦСЄ, розширюючи співробітництво з ЄС на всі сфери, де є спільний інтерес, тим самим залучаючи асоційовані країни до складних процесів формування комунітарної політики та механізму прийняття рішення. Поширюючись на всі сфери політики ЄС, структурне співробітництво передбачало регулярні багатосторонні зустрічі як на вищому рівні, так і на рівні зацікавлених міністерств, які мали замінити двосторонні зустрічі в межах Асоційованої ради, передбачені Європейськими угодами.

Основна увага стратегії вступу країн ЦСЄ до ЄС була зосереджена все ж на її другій частині, що передбачала поступову інтеграцію до Єдиного ринку. Згідно з рішенням ЄР, Комісія мала підготувати весною 1995 р. Білу книгу, в якій містилися б заходи, що дозволили асоційованим країнам адаптувати їх комерційне право та управління до вимог ЄС. На практиці йшлося про занесення в Білу книгу відповідних комунітарних вимог (*acquis communautaire*) та поступове їх затвердження асоційованими країнами з метою їх ефективного входження до Єдиного ринку. Одночасно Співтовариства, за умови, що країни ЦСЄ приведуть у відповідність свою конкурентну політику та політику державної допомоги з комунітарними вимогами, брали на себе зобов'язання проводити більш попереджувальну та прозору політику використання протекціоністських торговельних інструментів, таких як антидемпінг та інші протекціоністські заходи. ЄС дали зобов'язання зменшити бар'єри на імпорту текстильної продукції країн ЦСЄ та переглянути застосування для останніх умов ССП в контексті майбутньої перспективи вступу цих країн до ЄС. Передбачалося також тісне співробітництво між ЄС та країнами ЦСЄ у сфері Спільної зовнішньої політики та політики безпеки, внутрішньоправо-

вій політиці, охороні навколишнього середовища, енергетиці, транс'європейській транспортній політиці.

Одночасно з прийняттям комунітарної стратегії для країн ЦСЄ за ініціативою Франції лідери країн ЄС в Ессені домовились про необхідність проведення важливих внутрішніх інституціональних реформ як неодмінну умову початку переговорів про вступ. Одночасно Європейська Рада ухвалила нові ініціативи в проведенні середземноморської політики ЄС, які отримали пізніше назву "євро-середземноморського співробітництва". Основне завдання нової середземноморської політики ЄС полягало, крім надання зростаючої фінансової допомоги, в забезпеченні миру та стабільності в регіоні. Для остаточного вироблення та затвердження основних умов нової політики передбачалося проведення в другій половині 1995 р. Євро-Середземноморської конференції на міністерському рівні. До початку роботи міжурядової конференції 1996 р. Комісія мала проаналізувати та дати рекомендації також щодо можливих наслідків нового розширення для ССП та Структурних фондів ЄС.

На наступному саміті в Каннах 26—27 червня 1995 р. було врешті-решт досягнуто компромісу щодо співвідношення регіональної політики ЄС та остаточно затверджено рівень фінансування із середньотермінового бюджету середземноморської політики ЄС та стратегії розширення на схід. Незважаючи на розбіжності в підходах країн ЄС до цього питання, на наступний п'ятирічний період з 1995 по 1999 р. було передбачено виділити значну фінансову допомогу для країн Середземноморського регіону. Другим, і мабуть найважливішим питанням, що розглядалося в Каннах і стосувалося країн ЦСЄ, було офіційне затвердження, згідно з проголошеною в Ессені стратегією вступу, Білої книги щодо підготовки асоційованих країн до приєднання до Єдиного внутрішнього ринку ЄС. Біла книга містила три основні елементи. По-перше, вона визначала основні комунітарні вимоги (*acquis communautaire*), які мали бути застосовані країнами ЦСЄ в кожному з 23 секторів економіки для забезпечення ефективного функціонування Єдиного ринку після розширення ЄС. При цьому ЄС не нав'язували пріоритетність застосування комунітарних вимог, залишивши право ви-

бору секторальних пріоритетів та програм реформування за асоційованими країнами, згідно з їх специфічними національними інтересами та умовами. По-друге, зважаючи на особливості та відмінності розширення на схід від попередніх розширень ЄС, Біла книга наполягала не стільки на автоматичному перенесенні комунітарного права на національне право країн ЦСЄ, скільки на формуванні з його допомогою правової та адміністративної інфраструктури, покликаної забезпечити імплементацію правової бази Єдиного ринку ще до вступу асоційованих країн до ЄС. Це мало принципове значення для сертифікації та перевірки відповідності товарів із країн ЦСЄ мінімальному рівню комунітарних стандартів, що відкривало можливості їх руху в межах усього Єдиного ринку. По-третє, в Білій книзі розглядалися різні форми фінансової та технічної допомоги країнам ЦСЄ з метою сприяти реформуванню та вирівнюванню їх економік.

Відсутність у Білій книзі переліку конкретних вимог щодо кількісних змін в економіці асоційованих країн та будь-якого розкладу інтеграції останніх до ЄС викликала критику як у Співтовариствах, так і серед країн ЦСЄ. Орієнтація лише на якісні зміни в економічній ситуації країн регіону в поміркованих політичних колах асоційованих країн розглядалася за відсутності чіткого розкладу їх інтеграції до ЄС як серйозна перешкода на шляху проведення малопопулярних внутрішніх реформ. Більш радикально налаштовані політики вважали Білу книгу черговою спробою ЄС відкласти розширення на схід до завершення внутрішніх комунітарних реформ.

По завершенні роботи саміту в Каннах основна увага під час аналізу проблеми розширення на схід була зосереджена на формуванні чіткого графіка вступу країн ЦСЄ до ЄС. Значною мірою цьому сприяли численні заяви політичних лідерів країн ЄС, особливо Німеччини, в яких називалися конкретні дати прийому асоційованих країн до Співтовариств. Так, на початку липня 1995 р. під час візиту до Варшави Г. Коль заявив, що хоча до 2000 р. формальні угоди про вступ Польщі і, відповідно, Угорщини та Чеської Республіки до Співтовариств ще не будуть ратифіковані, вони “мають бути повністю підготовлені до ратифікації”. Дещо пізніше, намагаючись згладити настіль-

ки категоричну заяву канцлера Німеччини, офіційний Бонн надав інше тлумачення названих термінів, заявивши, що йшлося лише про надання до цього терміну формальної гарантії їх вступу до ЄС.

Перехід проблеми нового розширення ЄС у практичну площину активізувало також обговорення можливих шляхів проведення внутрішніх комунітарних реформ, які мали б забезпечити функціонування Співтовариств з 28 країнами-членами. Насамперед йшлося про реформування таких ключових напрямів комунітарної політики, як ССП та Структурні фонди, які споживали 80 % бюджету ЄС, механізм прийняття рішення та комунітарна фінансова система. Перспектива як кількісного, так і якісного, нового розширення не тільки загрожувала подвоєнням комунітарних витрат на ССП та Структурні фонди, а й спровокувала хвилю нових вимог основних донорів, і особливо Німеччини, внесок якої становив майже 30 % усього бюджету ЄС, щодо пропорційного їх перегляду. Повною мірою тому саме Німеччина у вересні 1995 р. виступила з ініціативою започаткувати процес обговорення проблем реформування ССП, Структурних фондів та комунітарної фінансової політики. Передбачалося, що країни ЄС протягом чотирьох років паралельно з роботою міжурядової конференції 1996 р. та підготовкою до переходу до Європейського валютного союзу будуть обговорювати проблеми інституціонального реформування. Принципове рішення в цьому питанні було прийнято під час неформальної зустрічі 22—23 вересня 1995 р. на Майорці лідерів країн ЄС, які домовилися, що пропозиції з питань реформування бюджету ЄС після 1999 р., комунітарних фінансових механізмів, проблем ССП та Структурних фондів розробить Комісія з урахуванням висновків міжурядової конференції.

Слід зазначити, що перспектива розширення ЄС на схід не тільки загострювала старі комунітарні проблеми і вимагала вирішення, а й ставила перед Співтовариствами якісно нові завдання, пов'язані з практичним аналізом майбутньої стратегії розширення в нових умовах. Як і в перерахованих вище питаннях, серед країн ЄС не було позиції щодо стратегії нового розширення. З цього приводу було, щонайменше, два основні підходи. Перший передбачав початок переговорів одночасно

з усіма країнами-кандидатами, що дозволяло б кандидатам отримати рівні можливості в проведенні економічних та політичних реформ. Такий підхід викликав питання більше технічного характеру, оскільки вимагав від Комісії підготовки рекомендацій, а від Ради Міністрів проводити переговори одночасно з усіма кандидатами. Другий передбачав диференційований підхід до кандидатів та їх формування за групами, з урахуванням відповідних об'єктивних критеріїв. Така стратегія, на відміну від першої, мала недоліки більше політичного характеру, оскільки не тільки визнавала різний рівень підготовленості кандидатів до комунітарних вимог, а й фактично вибудовувала чергу на вступ до ЄС. Це певною мірою створювало загрозу штучного віддалення деяких кандидатів від остаточного вступу до ЄС та відповідного гальмування їх внутрішніх реформ. Критики такого підходу вважали, що він міг викликати негативну конкуренцію серед кандидатів і спровокувати утворення нового вододілу вже серед країн Центральної та Східної Європи. Аргументом проти диференційованого підходу були також особливі відносини, що склалися між деякими країнами — членами ЄС та окремими кандидатами. Відносна дискримінація стосовно країн Прибалтійського регіону викликала невдоволення Швеції та Фінляндії. Щодо Румунії, то тут активне невдоволення висловлювала Франція.

Розбіжності в підходах країн ЄС у цьому питанні відкрито виявилися напередодні Мадридського саміту в грудні 1995 р. Ініціатором дебатів знову стала Німеччина, уряд якої заявив про сприятливе ставлення до початку переговорів про вступ лише з трьома кандидатами від ЦСЄ — Польщею, Угорщиною та Чеською Республікою вже через шість місяців після висновків МУК. Згідно з рішеннями саміту на Майорці, Німеччина погоджувалась, що ці переговори мають розпочатися одночасно з аналогічними переговорами з Мальтою та Кіпром. Таку позицію німецьке керівництво пояснювало прагненням прискорити процес інтеграції найбільш підготовлених країн ЦСЄ, продемонструвавши таким чином приклад іншим кандидатам та заповнивши політичний вакуум, що виник у Центральній Європі. Виступаючи за обмеження першої хвилі кандидатів, що вступають до ЄС, Німеччина, таким чином, зменшувала фі-

нансові витрати, спричинені розширенням, і пом'якшувала також проблему інституціонального реформування.

Позиція Німеччини викликала заперечення інших членів ЄС. Зокрема країни північних регіонів Співтовариств, такі як Данія, Швеція та Фінляндія, погоджуючись у принципі з необхідністю еквівалентної оцінки готовності кандидатів до вступу та врахування всіх об'єктивних критеріїв і зовнішньополітичних інтересів країн ЄС, зазначали, однак, що такий підхід може віддалити країни Балтійського узбережжя від ЄС і підштовхнути їх у сферу впливу Росії. Аналогічну позицію займала і Франція, представники якої виступали за більш географічно збалансований процес розширення ЄС. Ще одним аргументом проти позиції Німеччини були висловлені згаданими країнами та Великою Британією побоювання, що поступове розширення загальмує та віддалить процес внутрішнього реформування в Співтовариствах.

“Agenda 2000” та рекомендації щодо розширення

Зважаючи на позицію більшості країн ЄС, саміт 15—16 грудня 1995 р. у Мадриді рекомендував Комісії підготувати рекомендації для всіх десяти кандидатів країн Центральної та Східної Європи. Важливою частиною роботи Комісії мала стати підготовка детального аналізу фінансової системи ЄС з урахуванням перспективи розширення та наслідків останнього для ССП та Структурних фондів, який ліг пізніше в основу розробленого ЄК у 1997 р. “Порядку денного 2000” (“Agenda 2000”). Рішення в Мадриді були свого роду компромісом між бажанням Німеччини якомога швидше розпочати переговори з окремими кандидатами та іншими країнами ЄС, і перш за все Францією, які, погоджуючись з необхідністю еквівалентного підходу до кандидатів, одночасно висловлювалися проти їх поділу на окремі групи. Такий досить невизначений та двоїстий підхід більшості країн ЄС зберігав усе ж перспективу застосування диференційованого підходу до процесу розширення.

Підготовка Комісією рекомендацій на початку 1996 р. продемонструвала низку труднощів практичного характеру, які врешті-решт внесли значні корективи до вже наявного механізму розширення. Згідно з практикою класичного механізму

розширення, рекомендації, що готуються ЄК, є свого роду технічною оцінкою можливостей кандидатів стати повноправними членами Європейських Співтовариств. Вони мають допомогти Європейській Раді в прийнятті остаточного політичного рішення щодо початку переговорів про вступ з кожним кандидатом. Рекомендації Комісії не мають обов'язкового характеру й інколи можуть не враховуватись під час прийняття ЄР рішення, як, наприклад, у випадку з Грецією в 1980 р. Цього разу рекомендації ЄК мали особливо важливе значення, зважаючи на перехідний статус країн-кандидатів та невироблення єдиної позиції країн ЄС щодо переваг та недоліків нового розширення.

Взявши за основу Копенгагенські критерії готовності кандидатів ЦСЕ на вступ до ЄС та з урахуванням Мадридських домовленостей щодо необхідності одночасних переговорів з усією групою кандидатів, Комісія розраховувала спочатку підготувати єдиний комбінований документ з рекомендаціями для всіх десяти кандидатів, як це було зроблено в 1967 р. для Великої Британії, Данії, Ірландії та Норвегії. Однак перспектива переговорів одночасно з великою кількістю кандидатів, що вже саме по собі було надзвичайним і не мало прецедентів в історії Європейських Співтовариств, та високий рівень їх різнорідності змусив Комісію змінити початкові плани і погодитись на підготовку десяти окремих рекомендацій. Таке рішення, незважаючи на зобов'язання Комісії виключити можливість застосування в рекомендаціях будь-якого порівняльного аналізу кандидатів, було фактично першим свідченням необхідності використання диференційованого підходу в переговорах.

Ще однією особливістю підготовки рекомендацій була недостатня інформація про економічну та політичну ситуацію в країнах-кандидатах та відносна об'єктивність наявних статистичних даних. Зважаючи на таку ситуацію, Комісія підготувала і розіслала у квітні 1996 р. досить деталізований пакет питань для кандидатів, відповіді на які (отримані за три місяці), були покладені в основу підготовлених через рік рекомендацій. Офіційно рекомендації Комісії було представлено 16 липня 1997 р. — через місяць після завершення саміту ЄС в Ам-

стердамі. Вони стали однією з трьох основних частин ухваленої на саміті доповіді “Порядок денний 2000”, в якому крім рекомендацій щодо розширення розглядалися рекомендації Комісії стосовно ССП та Структурних фондів, а також перспективи фінансової політики ЄС на період 2000—2006 рр.

Характерною відмінністю рекомендацій Комісії, викладених для нових кандидатів у “Порядку денному 2000”, від аналогічних рекомендацій під час попередніх розширень ЄС був їх перспективний характер. Зважаючи на перехідний статус нових кандидатів ЦСЄ та процес постійних швидких змін у їх внутрішній економічній та політичній ситуації, що значно ускладнювало її об’єктивний аналіз, Комісія формувала свої рекомендації не стільки з урахуванням сучасного стану кандидатів, скільки в середньтерміновій перспективі їх розвитку протягом п’яти років. Така позиція не тільки враховувала перехідний статус кандидатів, які практично не були готові до членства в ЄС, а й давала можливість враховувати зміни, що могли відбутися за досить тривалий та складний період переговорного процесу.

Підготовлені Комісією рекомендації мали однакову структуру і склалися з чотирьох блоків, що містили основні вимоги членства в ЄС: відповідність економічним критеріям членства; відповідність політичним критеріям; здатність виконувати комунітарні зобов’язання; наявність адміністративних можливостей для виконання комунітарних вимог. Аналізуючи політичні критерії готовності вступу країн ЦСЄ до ЄС, Комісія відзначила наявність невідповідностей комунітарним вимогам щодо захисту прав людини і меншин у національному законодавстві всіх кандидатів, але лише Словаччина отримала повністю негативну оцінку стану її політичних реформ. Критичну оцінку ставлення уряду до парламентської опозиції, недостатню самостійність системи юриспруденції та інших державних конституційних структур Словаччини Комісія розглядала як серйозний аргумент для того, щоб рекомендувати ЄР не вносити цю країну до групи кандидатів, з якими будуть розпочаті переговори, навіть попри її відповідність економічним вимогам. Важливе місце в оцінці готовності країн ЦСЄ до переговорів мали також економічні критерії. Згідно з висновками

Комісії, економічним вимогам готовності кандидатів до переговорів відповідали лише шість країн ЦСЄ (Польща, Угорщина, Чеська Республіка, Естонія, Словенія, Словаччина). Польща та Угорщина, на думку Комісії, навіть могли в середньотерміновій перспективі мати повністю конкурентну з країнами ЄС економіку. Останньою в списку була Естонія, яка за економічними показниками відставала від інших п'яти країн. Стосовно двох останніх блоків критеріїв, то тут висновки Комісії були не настільки категоричними і не вносили нових обмежень до списку кандидатів для початку переговорів.

Підбиваючи підсумки готовності країн-кандидатів до переговорів, Комісія в “Порядку денному 2000” разом із рекомендаціями стосовно інших напрямів комунітарної політики пропонувала розпочати переговори лише з п'ятьма країнами ЦСЄ: Польщею, Угорщиною, Чеською Республікою, Словенією та Естонією. Рекомендації передбачали також одночасний початок переговорів із Кіпром. Мальта не потрапила до списку рекомендованих країн, оскільки новий лейбористський уряд, що прийшов до влади в країні, висловився проти вступу до ЄС, обмежившись бажанням підписати тільки угоду про вільну торгівлю. Щодо Болгарії, Румунії, Словаччини, Латвії та Литви, то рекомендації ЄК передбачали можливість почати переговори з цими країнами тільки після виконання ними “Копенгагенських критеріїв”.

Рекомендації Комісії, зафіксовані в “Порядку денному 2000”, фактично впроваджували стратегію “вступу хвилями”, що ґрунтувалася на диференційованому підході до кандидатів з урахуванням об'єктивної оцінки їх готовності до вступу. Водночас країни “другої хвилі” не втрачали можливості бути залученими до процесу переговорів, оскільки Комісія передбачала впровадити щорічну оцінку їх відповідності “Копенгагенським критеріям”. Така політика, на думку Комісії, мала стимулювати реформи в країнах, що не увійшли до “першої хвилі”, та запобігти новому розколу в Центральній та Східній Європі на країни, що можуть і що не можуть увійти до ЄС. Для цього Комісія пропонувала проведення щорічних оцінок економічного та політичного прогресу в цих країнах, а також надання фінансової та економічної підтримки їхнім реформам за

рахунок введення так званої посиленої передвступної стратегії. Як основний елемент запропонованої стратегії Комісія пропонувала замість затвердженого в Копенгагені багатостороннього структурного співробітництва запровадити двостороннє “вступне партнерство”, яке б ураховувало специфічні пріоритети кожного кандидата та передбачало взяття з його боку відповідних зобов’язань. Це дало б можливість координувати допомогу відповідно до виконання поставлених завдань та просування реформ. Передбачалися також додаткова фінансова підтримка кандидатів у межах програми PHARE та заснування двох допоміжних спеціалізованих інструментів для реформування сільського господарства та розвитку інфраструктури нових кандидатів (0,5 млрд ЕКЮ та відповідно 1 млрд ЕКЮ щороку).

Важливість прийнятого в Амстердамі “Порядку денного 2000” для розширення ЄС на схід полягала ще й у тому, що цей документ передбачав урегулювання таких важливих напрямів комунітарної політики, як ССП та Структурні фонди, реформування яких за спільним визнанням усіх держав ЄС було необхідною умовою взяття нових країн ЦСЕ, значну частину економіки яких становив саме аграрний сектор. Водночас Комісія розглядала нове розширення не як першопричину необхідності реформування цих напрямів політики ЄС, а скоріше як катализатор, який ще більше загострив старі внутрішні проблеми. Такий акцент мав принципово важливе значення, оскільки дав можливість дещо ізолювати процес розширення від негативної реакції національних виробників на реструктуризацію ССП та політики Структурних фондів, яка мала привести до скорочення комунітарних субсидій.

Так, Комісія пропонувала обмежити цінові дотації на зерно, яловичину, молочні та інші продукти експорту, стимулюючи тим самим конкурентні можливості національних виробників. Одночасно Комісія пропонувала перейти від політики цінових субсидій до політики прямих дотацій фермерам, від корпоративної аграрної політики до більш узгодженого співробітництва з політикою охорони навколишнього середовища і структурною політикою та більшої національної автономії в цьому питанні. Зважаючи на особливу складність і довготерміновий

характер цієї проблеми, Комісія пропонувала встановити в цій сфері економіки для нових кандидатів тривалий перехідний період, необхідний для модернізації їх аграрного сектору. Реформаторські пропозиції Комісії у сфері Структурних фондів передбачали скорочення допомоги до трьох основних напрямів, заміни політики підтримки бідних регіонів політикою скорочення безробіття та надання національним урядам більшого контролю за використанням їх ресурсів. У цілому пропозиції Комісії могли скоротити кількість населення ЄС, що користується підтримкою Структурних фондів, від 50 до 35 % рівня 1997 р. і майже на таку саму суму встановити з 2006 р. фінансування нових країн — членів ЄС.

Підхід Комісії, що ґрунтувався на принципі диференційованої оцінки кандидатів, мав під собою досить серйозне обґрунтування. Перш за все це був свого роду результат невироблення єдиної позиції на процес нового розширення серед країн ЄС і спробою знайти компроміс між прихильниками початку переговорів лише з невеликою групою країн (Німеччина) та прихильниками спільного початку переговорів для всіх кандидатів. Останній підхід підтримували країни Північного регіону ЄС, розраховуючи так залучити до переговорів держави Балтії та інші країни ЄС, які взагалі виступали проти нового розширення, прагнучи в такий спосіб віддалити його практичну реалізацію.

Другим важливим фактором впливу на рекомендації Комісії було прийняте наприкінці 1996 р. рішення НАТО про розширення на схід та визначення на Мадридському саміті в липні 1997 р. трьох країн ЦСЄ (Польща, Угорщина, Чеська Республіка), які мали стати членами НАТО. Таке рішення НАТО мало для ЄС подвійний ефект, оскільки, з одного боку, призвело до чинення тиску на ЄС із боку керівництва США, яке розраховувало так компенсувати негативний вплив Мадридських рішень на інші країни ЦСЄ (перш за все Балтійського регіону), з іншого — до появи бажання дещо диференціюватися від НАТО. Залучивши до переговорного процесу Естонію та Словенію, Комісія, за оцінками багатьох західноєвропейських дослідників, на практиці демонструвала для інших країн Балтійського та Бал-

канського регіонів реальну перспективу вступу до ЄС. Одночасно, проводячи більш широку та географічно збалансовану політику розширення, ЄС вирішували, таким чином, важливі геополітичні завдання своєї регіональної політики.

Ще одним фактором, що, без сумніву, вплинув на рішення Комісії, була її низька оцінка результатів роботи міжурядової конференції 1996—1997 рр. стосовно інституціональної реформи ЄС та рішення Амстердамського саміту щодо необхідності проведення нової МУК із питань подальшого реформування комунітарних інститутів, якщо нове розширення загрожуватиме зростанню кількості країн — членів ЄС більше за двадцять. Обмеження країн-кандидатів до п'яти давало змогу уникнути необхідності скликання нової МУК і нового обговорення складних проблем реформування основних інститутів ЄС. Цей фактор мав, однак, один позитивний елемент, який давав Комісії можливість вимагати попередніх інституціональних реформ, якщо країни ЄС будуть наполягати на збільшенні кількості кандидатів, допущених до початку переговорів.

Рекомендації Комісії обговорювалися під час серії засідань Ради Міністрів ЄС у вересні та жовтні 1997 р. Вони продемонстрували основні розбіжності в позиціях окремих членів Співтовариства і вплив процесу нового розширення ЄС на інші комунітарні проблеми. Так, незважаючи на включення Комісією до країн “першої хвилі” Естонії, Швеція та Данія продовжували підтримувати ідею спільного започаткування переговорів для всіх кандидатів. Якщо для Фінляндії участь Естонії в першій групі кандидатів було достатнім аргументом для підтримки диференційованого принципу, то Швеція і Данія вимагали аналогічних умов для Латвії та Литви. Греція, керуючись інтересами регіональної безпеки, активно виступала проти усунення на невизначений термін від процесу розширення таких країн, як Болгарія та Румунія. Інші країни Середземноморського регіону ЄС на чолі з Іспанією також підтримували ідею спільного старту як можливість віддалити процес розширення та змусити багаті країни ЄС погодитись на збільшення бюджету ЄС для фінансування розширення. Щодо Німеччини, то вона продовжувала виступати за обмеження до трьох кількості країн “першої хвилі”, аргументуючи це економічними інтересами

та бажанням провести розширення досить швидко. Диференційований підхід підтримували також Велика Британія, яка керувалась мотивами збереження Спільного ринку та економії бюджетних ресурсів, та Франція, яка виступала за підвищення ефективності ролі ЄС в Європі й тому негативно оцінювала громіздкий механізм спільного старту.

Крім різної оцінки кількісного складу першої групи кандидатів, такі країни ЄС, як Франція, Італія та Бельгія, виступали проти будь-якого подальшого розширення без попереднього реформування основних інститутів та механізму прийняття рішень ЄС, навіть якщо воно буде незначним і не приведе до збільшення кількості країн-членів більше ніж до 20, як передбачено Амстердамською угодою. Німеччина та інші країни — донори ЄС наполягали на проведенні процесу розширення без збільшення бюджетних витрат та підтримання встановленого в Единбурзі максимального рівня бюджету в розмірі 1,27 % ВВП. Німеччина та Данія вимагали одночасно переглянути свій статус чистого донора в комунітарний бюджет та відповідного збалансування бюджетних внесків інших членів ЄС. Німеччина навіть пропонувала обмежити допомогу з комунітарних фондів країнам, що мали увійти до Європейського валютного союзу (Іспанія, Ірландія та Португалія), що викликало незадоволення як Іспанії, так і інших бідних країн ЄС, які, навпаки, вимагали збільшення бюджету та фінансування за його рахунок процесу розширення.

Поступово країни ЄС дійшли консенсусу з питання розширення саме на основі рекомендацій Комісії. Наприкінці листопада 1997 р. усі країни ЄС тією чи іншою мірою схилилися до початку переговорного процесу щодо розширення за формулою “п’ять плюс один” (п’ять країн ЦСЄ та Кіпр). Щодо інших кандидатів, то передбачалося, що вони не лише зможуть приєднатися до переговорів, як тільки будуть достатньо підготовлені до цього, а й обігнати країни, які розпочали переговори раніше. Швеція та Данія переглянули свої вимоги спільного старту за умови гарантій щорічних перевірок Співтовариством готовності інших кандидатів, що не увійшли до першої групи, розпочати переговори. Країни ЄС домовилися також, незважаючи на низку політичних проблем у Словаччині, не вилучати її з

процесу розширення, розраховуючи, що участь Словаччини в процесі розширення та обговорення критеріїв участі в ЄС більшою мірою сприятимуть її внутрішнім реформам, ніж ізоляція її від цих процесів.

Люксембурзький саміт та розширення “хвилями”

На Люксембурзькому саміті 12—13 грудня 1997 р. було прийнято формальне рішення про початок переговорів із країнами ЦСЄ та Кіпром і затвердження стратегії поступового розширення. Передбачалося, що формально переговори ЄС та одинадцяти країн-кандидатів мали розпочатися 30 березня 1998 р. у Лондоні на зустрічі міністрів закордонних справ за принципом збереження єдиних умов і однакових критеріїв вступу для всіх кандидатів незалежно від рівня їх готовності та часу вступу. Згідно з рішенням ЄР, весною 1998 р. на двосторонній міжурядовій конференції мав розпочатися переговорний процес із Кіпром, Угорщиною, Польщею, Чеською Республікою, Естонією та Словенією. Паралельно з переговорами про вступ із першою групою країн передбачалося проведення підготовки переговорів з Румунією, Словаччиною, Латвією, Литвою та Болгарією. Відносно останньої групи країн передбачалося проведення з кінця 1998 р. ЄР щорічного аналізу виконання ними “Копенгагенських критеріїв”.

Особливе місце серед кандидатів на вступ до ЄС займала Туреччина. Зважаючи на роль Туреччини в конфлікті на Кіпрі, недостатній рівень захисту прав людини, а також економічні та культурні фактори, Люксембурзький саміт відмовив останній у можливості приєднатися навіть до останньої групи кандидатів на рівні Болгарії та Румунії. Як компенсацію країни ЄС пропонували прийняти спеціальну стратегію відносин з Туреччиною, яка передбачала розвиток більш тісних взаємовідносин з ЄС через фінансове, митне та правове співробітництво. Однак рівень такого співробітництва ЄР напряду пов'язувала з вирішенням Туреччиною проблеми прав людини, національних меншин, стабільних відносин із Грецією та сприянням політичному врегулюванню кіпрського конфлікту.

Згідно з пропозиціями Комісії, викладеними в “Порядку денному 2000”, одним з основних інструментів передвступної

стратегії ЄС щодо країн ЦСЄ була підготовка, починаючи з другої половини 1997 р., індивідуальних Угод про вступне партнерство з кожним кандидатом. Остаточо ухвалені 30 березня 1998 р. на Лондонській зустрічі міністрів закордонних справ країн ЄС та країн-кандидатів, Угоди про вступне партнерство не тільки передбачали виконання *acquis communautaire* в “таких сферах, як політичні критерії членства, економічні реформи, посилення інституціональних та адміністративних можливостей, підготовка до членства внутрішнього ринку, юриспруденції, сільського господарства, охорони навколишнього середовища, транспорту, зайнятості, соціальної та регіональної політики”, а й враховували специфіку та потреби кожного кандидата окремо. Угоди засновували також нові інструменти фінансової та технічної допомоги ЄС у передвступний період. У галузі сільського господарства впроваджувалась Програма підтримки аграрного та сільського розвитку (SAPARD), яка передбачала фінансування 10 країн ЦСЄ у розмірі 520 млн ЕКЮ щорічно, або 3,64 млрд ЕКЮ за період 2000—2006 рр. За аналогічний період на Програму структурної політики в передвступний період (ISPA), яка передбачала проведення структурних реформ, було заплановано витрати ще 7,28 млрд ЕКЮ, або 1,04 млрд ЕКЮ щорічно. Розподіл запланованої допомоги за країнами-кандидатами мав враховувати такі фактори, як кількість населення, прибуток на одну особу та площу території.

Формально початок процесу розширення був проголошений на конференції МЗС країн ЄС та одинадцяти країн-кандидатів, що відбулася 30 березня 1998 р. у Лондоні. Першим кроком вступного процесу для всіх кандидатів стало аналітичне вивчення 31 розділу *acquis communaires* та визначення відповідності кандидатів праву ЄС та іншим комунітарним вимогам. До кінця липня 1998 р. Комісія провела, зважаючи на ступінь складності, аналіз перших 11 розділів *acquis communaires* у таких сферах, як наукові дослідження, телекомунікаційні та інформаційні технології, навчання, культурна політика та аудіо-відеозапис, індустріальна політика, політика малих та середніх підприємств, СЗПБ, право підприємств, захист споживача, риболовна політика та статистика. До кінця року в цілому було проаналізовано ще 11 розділів комунітарної політики,

включаючи транспорт, енергетику, зовнішню політику, митний союз, конкурентну політику, соціальну політику та політику зайнятості, вільне переміщення капіталу та товарів, економічний і монетарний союз і, нарешті, сільськогосподарську політику як найбільш складну сферу взаємовідносин із такими аграрними країнами, як Польща.

Паралельно з процесом аналітичного вивчення комунітарних вимог, починаючи з літа 1998 р., ЄС приступив до реалізації наступного кроку вступного процесу, який передбачав безпосередній початок переговорів із першою групою кандидатів (1 вересня — Польща; 7 вересня — Кіпр та Угорщина; 9 вересня — Естонія; 15 вересня — Чеська Республіка та Словенія) та підготовку першого річного звіту про готовність кандидатів. Оскільки більшість кандидатів підготувала відповідні документи лише за семи проаналізованими розділами *acquis communautaires*, переговори мали початися з обговорення лише семи найбільш простих розділів: наука і дослідження, телекомунікаційні та інформаційні технології, навчання, культурна політика та аудіо-відеозапис, індустриальна політика, політика малих та середніх підприємств, СЗПБ.

На засіданні ЄР у Люксембурзі 5 жовтня 1998 р. було прийнято рішення про безпосередній початок переговорів про вступ з першою групою кандидатів вже 10 листопада 1998 р. у Брюсселі. Люксембурзький саміт ЄС фактично ухвалив запропоновану Комісією стратегію нового розширення “хвилями”, затвердивши поділ нових кандидатів на дві групи. При цьому передбачалося, що прогрес у переговорах залежатиме безпосередньо від внутрішньої ситуації індивідуально кожного кандидата, а угоди, досягнуті під час процесу переговорів, не матимуть остаточного характеру, поки не будуть підписані угоди про вступ. Кандидати, що входили до другої групи, отримували можливість за відповідних умов приєднатися до першої групи країн, що вже розпочали переговори про вступ. З цією метою затверджувався механізм багатостороннього аналізу виконання кожним кандидатом комунітарних вимог, Угоди про вступне партнерство та додаткова програма передвступної допомоги.

Ці положення стали результатом досить тривалої дискусії, що розгорнулася між країнами ЄС з питання конкретних термінів початку переговорів з країнами ЦСЄ. Франція та Іспанія, намагаючись віддалити початок безпосереднього процесу переговорів, виступали за проведення повної політичної оцінки готовності кандидатів, враховуючи, в тому числі, нормалізацію ситуації на Кіпрі. Греція навіть загрозувала заблокувати переговори з іншими кандидатами, якщо Кіпр з причин неврегулювання буде вилучений із переговорного процесу. Ставлячи прогрес у переговорному процесі в залежність від вирішення проблеми об'єднання Кіпру, Франція розраховувала не тільки сприяти об'єднанню його турецької та грецької частин, а й регулювати з його допомогою процес переговорів з іншими кандидатами на вступ. Можливість подібного використання Францією кіпрської проблеми залишалась навіть після прийняття Францією, Німеччиною, Італією та Нідерландами 10 листопада 1998 р. у Брюсселі рішення про включення Кіпру до переговорного процесу, незважаючи на сучасне його становище. На зустрічі міністрів закордонних справ у Брюсселі було ухвалено перший звіт Комісії щодо прогресу кандидатів на шляху до вступу в ЄС. Серед першої групи кандидатів Комісія особливо виокремила недоліки в повільному проведенні реформ у Чеській Республіці та Словенії. Щодо спільних недоліків для інших кандидатів першої групи, то основна увага була приділена недостатньому рівню реформ, необхідних для адміністративної відповідності цих країн комунітарним вимогам.

Формування нової стратегії розширення.

Саміти в Гельсінкі та Ніці

Затверджена в Люксембурзі стратегія розширення ЄС спричинила хвилю активних заходів з боку кандидатів другої групи, спрямованих на прискорення внутрішніх реформ та переконання Комісії в їх готовності до переговорів про вступ. Крім того, у вересні 1998 р. новий національний уряд Мальти вирішив відновити заяву 1993 р. на вступ до ЄС і приєднатися до першої групи країн-кандидатів. Зростаюча активність і тиск з боку країн, що не увійшли до першої групи кандидатів, зумовили те, що значна увага в першому річному звіті Комісії, пред-

ставленому в листопаді 1998 р. у Брюсселі, приділялася вивченню саме цього питання. Підкресливши значні зусилля в проведенні реформ країнами другої групи, особливо Латвією, Литвою та Словаччиною, де у вересні 1998 р. прийшов новий уряд на чолі з Мікулашем Дзуріндою, Комісія, однак, визнала ще недостатньою їх підготовленість розпочати переговори про вступ до ЄС. Одночасно, рішення Комісії визнавали значну диференціацію в процесі проведення реформ серед країн другої групи. Якщо, згідно з висновками Комісії, Латвія, Литва, Словаччина та Мальта значно просунулись уперед у виконанні комунітарних вимог, то в таких країнах, як Болгарія, економічні реформи просувалися повільно, а в Румунії навіть дещо відставали. Критику Комісії викликав також недостатній прикордонний контроль з боку двох держав і малоєфективна боротьба з організованою злочинністю.

Висновки Комісії викликали занепокоєння не тільки серед претендентів другої групи, а й деяких країн — членів ЄС. Так, Франція, Італія та Греція вважали, що ізоляція Болгарії та Румунії від європейських інтеграційних процесів може послабити стабільність у Південному регіоні Європи. Країни Північного регіону ЄС (Данія, Швеція, Фінляндія) висловлювалися за більш позитивну оцінку реформ у Латвії та Литві, тоді як інші країни ЄС вважали за необхідне активніше підтримати реформи в Словаччині. За приєднання Словаччини до першої групи претендентів активно виступали також Чеська Республіка та Угорщина. Перша побоювалася, що відставання Словаччини в приєднанні до ЄС може негативно вплинути на їх тісні економічні зв'язки. Друга мала досить численну та впливову діаспору в Словаччині. На саміті в травні 1999 р. країни Вишеградської групи навіть звернулися до ЄС із пропозицією розпочати переговори з Словаччиною якомога скоріше. І хоча, остерігаючись виникнення подальшого розмежування між претендентами та можливого порушення регіональної стабільності, більшість країн ЄС висловлювалась проти визначення точних дат або чітких перспектив щодо переговорів з будь-якою країною другої групи, ЄР змушена була враховувати нерівномірність прогресу реформ серед нових кандидатів. Саміт ЄС у Відні 11—12 грудня 1998 р. висловився за необхідність переходу, почи-

наючи з 1999 р., від багатостороннього до двостороннього аналізу виконання комунітарних вимог кандидатами і представлення Комісією другого річного звіту стосовно кандидатів в Гельсінкі в грудні 1999 р. Фактично це було першим кроком на шляху до диференціації з боку ЄС кандидатів другої групи.

Критичні оцінки ЄС щодо можливостей Болгарії та Румунії нарівні з іншими країнами розпочати переговори про вступ зазнали перегляду після війни в Косово в березні 1999 р. Мало-ефективна політика ЄС щодо врегулювання конфлікту в Косово змусила Співтовариства переглянути свою регіональну політику, зосередивши увагу на формуванні більш широкої зони безпеки та стабільності, особливо в Південно-Східному регіоні Європи. У зв'язку з цим більшість країн ЄС вважала за необхідне враховувати у відносинах з Болгарією та Румунією не стільки економічні, скільки згадані вище політичні фактори і, тим самим, розпочати з ними переговори на вступ. Залучення цих країн до процесу переговорів поряд з іншими кандидатами другої групи мало сприяти проведенню в них внутрішніх реформ та перетворення їх на основу стабільності та безпеки в регіоні. Важливість такої політичної підтримки зумовлювалась також тим, що Болгарія та Румунія, незважаючи на брак підтримки населення, офіційно схвалили бомбардування НАТО Сербії під час конфлікту в Косово. Таким чином, вже у вересні 1999 р. стало зрозумілим, що стратегія ЄС передбачатиме більш широкий підхід до розширення, включаючи всі країни другої групи. Такому підходу сприяла позиція як окремих країн ЄС, таких як Німеччина та Велика Британія, так і нового Голови Європейської Комісії — Романо Проді, який підтримував не стільки “технократичний, скільки політичний підхід” щодо розширення та встановлення зони миру та стабільності на півдні та південному сході Європи.

Важливими факторами в першій половині 1999 р., крім економічних і політичних, які ускладнювали просування країн другої групи до початку переговорів про вступ, були питання ядерної безпеки. Підкреслюючи категорично принциповий підхід до проблеми ядерної безпеки в Європі, Комісія наполягала на проведенні кандидатами такої політики в галузі енергетики, яка б відповідала західноєвропейським стандартам

ядерної безпеки і, відповідно, вела б до закриття атомних електростанцій, побудованих ще в радянський період. Початок переговорів із кандидатами про вступ практично ставився Комісією в пряму залежність від закриття їх малонадійних АЕС. Такі вимоги зумовлювали важливі наслідки для країн ЦСЄ, оскільки для деяких з них атомна енергетика становила більшу частину національного енергопостачання. Так, Ігналінська АЕС у Литві виробляла 80 % усієї електроенергії в країні, атомні реактори в Ясловске-Богуніце та в Мочовце давали 20 % електроенергії Словаччини, на модернізацію їх, крім того, було витрачено 190 млн дол. США. Аналогічна ситуація складалася з Козлодуйською АЕС у Болгарії. Першою погодилася на вимоги ЄС Литва, яка у вересні 1999 р. прийняла конкретний план закриття першого з двох реакторів Ігналінської АЕС у 2005 р., а другого — у 2009 р. Через місяць аналогічну заяву зробив уряд Словаччини, пообіцявши закрити два старі реактори в Богуніце в 2006 та 2008 р.

Значний прогрес у політиці п'яти країн другої групи та Мальти щодо виконання основних політичних та економічних умов ЄС відобразився в підготовленому 13 жовтня 1999 р. другому регулярному звіті Комісії, в якому ЄР рекомендувалося приєднати згадані країни до першої групи кандидатів і розпочати з ними переговори про вступ. Незначні попередні умови висувалися лише для Болгарії та Румунії, участь яких у переговорах обумовлювалася поглибленням економічних реформ реформування, бюджетної політики та структурних реформ. Болгарія також мала взяти чіткі зобов'язання щодо закриття перших чотирьох реакторів Козлодуйської АЕС. Важливим положенням звіту було впровадження “принципу диференціації” в подальших переговорах з кандидатами, який передбачав можливість новим претендентам наздогнати країни, з якими вже розпочалися переговори. Встановлювалися правила свого роду “регати”, коли терміни завершення переговорів відрізнялися для кожного кандидата і залежали лише від їх готовності до вступу.

Пояснюючи позицію Комісії, Р. Проді зазначив, що було б помилкою наполягати на повному виконанні кандидатами економічних критеріїв ЄС до початку переговорів. На його думку,

дотримання досить високого рівня комунітарних вимог може призвести до того, що такі країни, як Болгарія та Румунія, докладаючи значні зусилля в проведенні економічних та політичних реформ, можуть втратити надію на реальність перспективи вступу до Європейських Співтовариств. Р. Проді наполягав на рекомендаціях Комісії Європейській Раді розпочати в 2000 р. переговори з усіма кандидатами, які відповідають “Копенгагенським політичним критеріям” і “довели готовність застосувати необхідні заходи для виконання економічних критеріїв”.

Запропонована Комісією нова стратегія розширення ЄС була офіційно ухвалена на саміті ЄР у Гельсінкі 10—11 грудня 1999 р. ЄР у Гельсінкі прийняла формальне рішення про початок 15 лютого 2000 р. у Брюсселі переговорів зі Словаччиною, Латвією, Литвою, Болгарією, Румунією і Мальтою і затвердила нову стратегію диференційованого підходу до кандидатів у процесі переговорів, яка передбачала індивідуальний підхід до кожного кандидата. Прогрес у переговорах та перехід до обговорення нових розділів *acquis communautaire* ЄС ставив питанням індивідуальної готовності кожної з країн ЦСЄ. Замість стратегії розширення групами, чи “хвилями”, ухваленої Люксембурзьким самітом, у Гельсінкі був ухвалений принцип “регати”, який надавав рівні можливості у переговорах та першочерговому вступу до ЄС усім 12 кандидатам як першої, так і другої “хвилі”.

Крім того, на думку багатьох функціонерів ЄС, на той час, такий підхід більшою мірою відповідав вимогам нової політичної ситуації в Європі, підтриманню миру та стабільності в її Східному та Південно-Східному регіонах і, певною мірою, стимулював активніше проведення цими країнами відповідних реформ. Про це свідчили побоювання, що висловлювали країни, з якими вже були розпочаті переговори, що такий підхід може загальмувати просування останніх до вступу в ЄС. Вони все частіше виступали з вимогами встановлення чітких термінів переговорів і дат вступу до ЄС, аргументуючи, що це сприятиме підтримці суспільством складних і досить тяжких внутрішніх реформ. Щодо Комісії та більшості держав — членів ЄС, то вони прагнули утримуватись від визначення конкрет-

них дат та чіткого розкладу вступу нових кандидатів до ЄС. Член Комісії Гюнтер Ферхойген, відповідальний за проблеми розширення ЄС, запевнив, що принцип “диференціації” допоможе деяким країнам “гельсінської групи” досягти значного прогресу в переговорах та наздогнати країни ЦСЄ, що розпочали переговори раніше, не гальмуючи водночас переговори з “люксембурзькою групою” та в цілому загальний процес розширення. У звіті Комісії зазначалося лише, що ЄС будуть “готові прийняти рішення про вступ кандидатів, що повністю виконали необхідні критерії, тільки з 2002 р.”. Передбачалося, що до того часу не лише будуть завершені переговори з кандидатами, а й будуть прийняті та ратифіковані рішення щодо комунітарних інституціональних реформ.

Саміт у Ніцці 7—9 грудня 2000 р. був покликаний вирішити найбільш важливі питання інституціонального реформування ЄС, які проголошувалися Комісією та більшістю членів ЄС не тільки необхідною умовою майбутнього розширення, а й узагалі подальшого розвитку європейської інтеграції. Досягнутий у Ніцці компроміс, хоча й мав принципове значення, все ж не знімав цілої низки суперечностей і мав більше половинчастий характер. Відмовившись від застосування запропонованого деякими спеціалістами критерію “подвійної більшості” (населення та економічний потенціал) за голосування в Раді, керівники найбільш розвинених держав пішли шляхом прямого перерозподілу голосів, відмовившись від принципу рівноваги між малими та великими державами, що існував протягом багатьох років. Зі свого боку, малі країни ЄС відстояли право мати свого представника в Комісії, що не тільки послаблювало її наднаціональний характер, а й загрожувало надмірним зростанням її розмірів. Утілення принципу “одна країна — один член Комісії” перетворювало її, незважаючи на встановлену межу в 27 членів, у надто громіздкий орган, колегіальна робота якого може втратити ефективність. Не вирішеним залишалося питання не тільки перспективи розширення до 30 членів ЄС, а й абсолютної більшості в Комісії представників малих держав порівняно з такими країнами, як Німеччина, Велика Британія та Франція.

Отже, попри невирішеність низки важливих інституціональних питань, саміту в Нідці все ж удалося зробити крок до розв'язання проблеми розширення, що дало можливість представникам Комісії все частіше говорити про перспективу завершення переговорів з деякими кандидатами вже до кінця 2002 р. Слід ураховувати, однак, що незважаючи на принципове вирішення питання прийняття нових кандидатів до ЄС, остаточне рішення та терміни його прийняття залежали від декількох основних факторів: успішного проведення економічних, політичних та соціальних реформ у самих країнах-кандидатах; забезпечення дієздатності та функціонування європейських інституцій у зв'язку з майбутнім розширенням; консенсусу з цього питання серед країн ЄС. Європейський Союз перетворюється на дедалі складніший комплекс, єдність якого потребує проведення важливих перетворень інституціонального, правового, політичного характеру, які мали б кардинальне значення і враховували інтереси як наявних країн-членів, так і країн-кандидатів.

Висновки

Ратифікація Маастрихтського договору вивела Європейське Співтовариство на рівень політичної інтеграції. Держави-члени стали на шлях об'єднання зусиль у реалізації спільної зовнішньої політики й політики безпеки; європейського громадянства; гармонізації юридичних і політичних порядків країн-членів у просторі без кордонів. Маастрихтський договір сприяв якісному прогресові євроінтеграції, спрямовуючи динаміку Співтовариства шляхом розбудови Економічного й валютного союзу, введення єдиної валютної одиниці, а також посилення соціально-економічного згуртування. Функціонування Співтовариства стало водночас більш ефективним і демократичним у соціально-економічній сфері, однак у політичному секторі домінували міжурядові структури. Амстердамський договір наблизив Євросоюз до громадян, посилив відкритість і демократичність його інституціональної системи, надав його політиці культурний і соціальний виміри.

Стратегія розвитку ЄС у 90-ті роки виходила з таких факторів:

- зміна геополітичного ландшафту в Центральній і Східній Європі, яка відбулася на межі 80—90-х років, не лише вимагала подальшого зміцнення ролі ЄС, а й відкривала нові перспективи в розвитку європейської інтеграції й реформування його інституціональної системи;

- необхідність подальшої консолідації європейських держав диктувалася глобалізацією світової економіки; формуванням постіндустріальної економіки, базованої на знаннях; загостренням кардинальних проблем, які стоять перед людством; завданнями зміцнення світового правопорядку, врегулювання збройних конфліктів у гарячих точках тощо.

У 90-ті роки Євросоюз започаткував і реалізує масштабні проекти, спрямовані на подальше поглиблення і розширення європейської інтеграції: будівництво Економічного і валютного союзу, введення єдиної європейської валюти; створення Європейського простору свободи, безпеки, законності; формування єдиного Європейського науково-дослідного простору; інституціональну реформу і будівництво політичного союзу; розвиток “європейської оборонної ідентичності”; розширення на схід, яке мало створити нові умови для прискореного економічного зростання й створення нових робочих місць.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Назвіть причини та наслідки підписання Маастрихтських угод.
2. Охарактеризуйте три опори Європейського Союзу.
3. Проаналізуйте основні положення Маастрихтського договору.
4. Назвіть переваги та недоліки утворення Європейської економічної зони, проаналізуйте позиції країн-членів.
5. Проаналізуйте основні фактори еволюції стратегії Співтовариства щодо прийняття країн ЄАВТ.

6. Яке значення мала міжурядова конференція 1996—1997 рр. для розвитку європейського інтеграційного процесу?

7. Проаналізуйте основні положення Амстердамського договору.

8. Порівняйте основні положення Амстердамського, Маастрихтського договорів та Єдиного європейського акта.

9. Проаналізуйте основні наслідки інституціональної реформи ЄС.

10. Порівняйте розвиток спільних політик ЄС у 80-х і 90-х роках.

11. Проаналізуйте основні риси розвитку соціальної політики в рамках ЄС.

12. Як фінансувалися спільні політики?

13. Визначте основні етапи будівництва Економічного і валютного союзу.

14. Назвіть складові Європейської системи центральних банків.

15. Охарактеризуйте Спільну зовнішню політику та політику безпеки Європейського Союзу.

16. Проаналізуйте передумови та фактори розширення ЄС на схід.

Розділ 8

НОВИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ ЄС НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.

8.1. Реформування інституціональної системи ЄС

Розробка й прийняття Договору про запровадження Конституції для Європи

15 грудня 2001 р. у м. Лакені (Бельгія) на саміті держав — членів ЄС було прийнято рішення про створення Європейсько-го Конвенту для розробки нового нормативно-правового акта, покликаного замінити складну договірну базу ЄС і пристосувати інституціональну систему ЄС до його розширення на схід. Європейський Конвент розпочав роботу 28 лютого 2002 р. під головуванням колишнього президента Франції В.Ж. д'Естена. До складу Конвенту входило 105 осіб, у його роботі також брали участь представники парламентів та урядів держав-членів і країн — кандидатів на вступ до ЄС, представники Європейської Комісії та Європарламенту. В результаті роботи Конвенту було розроблено проект Договору про запровадження Конституції для Європи (далі — ДКЄ), що був представлений Європейській Раді в Салоніках 20 червня 2003 р. Розробники, назвавши новий уніфікований документ Договором про запровадження Конституції для Європи, тим самим висловили високі амбіції стосовно ще більш інтегрованого майбутнього ЄС. Згоди щодо тексту ДКЄ голови держав та урядів дійшли 18 червня 2004 р. Узгоджений текст ДКЄ було підписано в Римі 29 жовтня 2004 р.

Вже у процесі підготовки тексту ДКЄ виявилися суперечності між різними державами-членами щодо низки його положень. Так, на вимогу Великої Британії зі ст. 1 частини I ДКЄ, яка містила визначення Союзу, було вилучено слово “федеративний”. Лондон тривалий час виступав проти ідеї спільної європейської зовнішньої й оборонної політики. Велика Британія також наполягала на збереженні права вето під час визначення, наприклад, податкової й економічної політики. Малі держави — члени ЄС виступали проти запровадження інституту президента Євросоюзу, що, на їхню думку, закріпило б провідні позиції великих держав у ЄС. Вони також вимагали, щоб кожна країна мала хоча б одного представника в Європейській Комісії, що натомість зробило б її надто громіздкою і неефективною. Зважаючи на позицію малих держав, договір передбачав запровадження статусу комісарів Європейської Комісії без права голосу.

Значні дебати проводились щодо спільної оборонної політики ЄС. Німеччина, Франція, Бельгія і Люксембург прагнули створити європейські сили швидкого розгортання і рухатися в напрямі досягнення самодостатності Європи у військовій сфері. Водночас Велика Британія, Іспанія, держави Східної Європи, а також деякі малі й традиційно пацифістські країни, які взагалі не бажали активізації діяльності ЄС у військовій сфері, виступали за подальше зміцнення НАТО і трансатлантичного партнерства.

У процесі підготовки й обговорення проекту Конституції виявились розбіжності щодо принципів майбутнього устрою ЄС — федеративного або конфедеративного. У підсумку було знайдено компромісну інституційно-політичну модель Євросоюзу, яку можна умовно визначити як своєрідну “федерацію національних держав” або “федерацію без федеративної держави”. Зазначена модель має такі ключові особливості:

- поділ або спільне здійснення повноважень між європейським і національним рівнями влади;
- подвійне громадянство Союзу й держав-членів;
- поєднання процедур одноголосного і мажоритарного (кваліфікованою більшістю держав-членів) ухвалення рішень в межах ЄС.

За визначенням В.Ж. д'Естена, ДКЄ був “юридично — договором, по суті — конституцією”. З одного боку, процедура ухвалення й перегляду ДКЄ передбачала проведення міжурядової конференції (якій могло передувати скликання Європейського Конвенту) та необхідність одностайної згоди всіх держав — членів ЄС. Крім того, попри включення до ДКЄ Хартії основних прав Союзу 2000 р., “Європейська Конституція” не поширювалась безпосередньо на громадян, а застосовувалась до інституцій та держав-членів тією мірою, якою це стосувалося права ЄС.

З іншого боку, в багатьох аспектах ДКЄ виходив за рамки класичного міждержавного договору. По-перше, ст. 24 уможлилювала спрощений перегляд положень ДКЄ, які регулювали процедуру ухвалення законодавства Союзу (можливість переходу від одноголосності до голосування кваліфікованою більшістю). По-друге, ДКЄ містив механізм запровадження санкцій до держав-членів, які порушували спільні цінності Союзу, уточнені в ст. 2: “цінності поваги людської гідності, свободи, демократії, рівності, правової держави та додержання прав людини”. По-третє, ст. 10 закріплювала затверджений судовою практикою Суду ЄС принцип верховенства права Союзу стосовно права держав-членів, тим самим показуючи підпорядкованість рішень національних органів виконавчої, законодавчої та судової влади європейському наднаціональному праву й контролю з боку Суду ЄС.

ДКЄ складався з преамбули, 463 статей, викладених у чотирьох частинах, та п'яти додаткових протоколів. У преамбулі ДКЄ містилось посилання на “культурне, релігійне, гуманістичне надбання Європи” та зазначалось прагнення “в якнайближчому єднанні кувати спільну долю”.

У частині I визначались основні елементи конституційного устрою ЄС: цінності та цілі Союзу; поділ повноважень між ЄС і державами-членами; організація і повноваження європейських інститутів; процедури ухвалення рішень в інститутах ЄС; правові інструменти, бюджет та фінанси ЄС; процедури приєднання і виходу із Союзу. У частині I також містились положення щодо громадянства ЄС і визначались основоположні права та демократичні принципи його діяльності.

“Хартія основних прав Союзу”, проголошена в грудні 2000 р., була викладена у частині II ДКЄ. Хартія окреслює цінності Союзу, його цілі та принципи, що визначають взаємовідносини в організації та між державами-членами. Хартія встановлює перелік прав — від права на життя до права на страйк. Крім основних прав людини і громадянина, до неї ввійшли права біженців, а також питання трудових відносин.

У частині III ДКЄ “Політики та функціонування Союзу” в основному містились положення Договору про заснування Європейського Співтовариства, що визначали засади його внутрішньої та зовнішньої політики. Зокрема визначались питання функціонування єдиного внутрішнього ринку та Економічного й валютного союзу, здійснення спільних політик, зовнішньої діяльності Союзу, низка інституційних, правових, бюджетних положень.

У частині IV ДКЄ містилася низка прикінцевих положень, зокрема щодо порядку набуття чинності та внесення змін до Договору. У цій частині Союз, утворений ДКЄ, визначався правонаступником Євросоюзу та Європейського Співтовариства. Також затверджувалися символи Союзу: прапор — коло з 12 золотих зірок на синьому тлі, гімн — “Ода радості” з Дев’ятої симфонії Л. фон Бетховена, валюта — євро, гасло Союзу — “Єдність у різноманітності”. 9 травня визначалося святом Дня Європи в усьому Союзі.

Основні положення Договору про запровадження Конституції для Європи

ДКЄ надавав правосуб’єктність Європейському Союзу, що мало сприяти ствердженню ідентичності ЄС, його єдності та зміцненню позицій на міжнародній арені. Договір *уточнював і структурував повноваження ЄС і держав-членів*. До виключних повноважень Союзу ДКЄ зараховував валютну політику держав — членів зони євро, спільну торговельну політику, митний союз, збереження біологічних ресурсів моря. У цих сферах лише Союз міг здійснювати законодавчу діяльність й ухвалювати юридично обов’язкові акти; держави-члени могли діяти в цих сферах самостійно, лише отримавши від Союзу від-

повідні повноваження або з метою виконання положень правових актів, ухвалених Союзом

До спільних повноважень ЄС і держав-членів ДКЄ відносив внутрішній ринок, сферу свободи, безпеки і справедливості, сільське господарство і рибальство, транспорт і транс'європейські мережі, енергетику, соціальну політику в аспектах, визначених ДКЄ, економічне, соціальне і територіальне згуртування, захист навколишнього середовища, захист прав споживачів, спільні проблеми безпеки у сфері охорони здоров'я, визначені заходи у сферах досліджень, технологічного розвитку та космічної діяльності ЄС, у сферах з питань розвитку й гуманітарної допомоги ЄС. Щодо категорії спільних повноважень, то і Союз, і держави-члени мали право розробляти й ухвалювати нормативно-правові акти у визначених сферах.

ДКЄ надавав ЄС повноваження впроваджувати і координувати економічну політику і політику зайнятості держав-членів, здійснювати політику у сфері СЗБП, включно з формуванням спільної оборонної політики. Повноваження, які не належали до повноважень Союзу, автоматично залишались у держав-членів.

Союз міг уживати підтримувальні, координуючі й доповнювальні заходи у сферах промисловості, охорони здоров'я, освіти, професійного навчання, молоді та спорту, культури, цивільного захисту.

ДКЄ *закріплював чітку інституціональну структуру ЄС*, основними компонентами якої були: Європейський Парламент, Європейська Рада, Рада Міністрів, Європейська Комісія, Суд.

ДКЄ передбачав *зростання ролі Європейського Парламенту*. Зокрема він разом із Радою Міністрів отримував право ухвалювати законодавчі акти в питаннях імміграції, цивільного захисту, прикордонного контролю, співробітництва судових і правоохоронних структур. Кількість місць у Європарламенті визначалась у 750 депутатів. Розподіл місць між державами-членами за дегресивно-пропорційним принципом мала визначити Європейська Рада, але у кількості не менше 6 й не більше 96 представників від кожної держави.

ДКЄ передбачив зміну статусу Європейської Ради, яка стала інститутом ЄС. Новацією було запровадження у Європейській Раді голосування кваліфікованою більшістю у деяких сферах. Замість чинного порядку ротації головуючих протягом шести місяців запроваджувались вибори Голови Європейської Ради кваліфікованою більшістю голосів членів Європейської Ради з терміном повноважень 2,5 року та правом переобрання на один термін. Голова мав очолювати саміти Союзу і представляти ЄС за його межами. Зміна статусу Європейської Ради мала сприяти її ефективнішій роботі, швидшому прийняттю рішень та досягненню консенсусу головами держав та урядів держав — членів ЄС, поглибленню співробітництва з іншими інституціями ЄС.

ДКЄ уточнював процедуру голосування кваліфікованою більшістю у Раді Міністрів, яка мала становити не менше 55 % голосів як мінімум п'ятнадцяти членів Ради Міністрів, які представляли не менше 65 % населення ЄС. У випадку, коли Рада Міністрів діяла на підставі пропозиції Комісії чи міністра закордонних справ ЄС, кваліфікована більшість мала становити не менше 72 % голосів членів Ради Міністрів, які представляли не менше 65 % населення ЄС. Також ці положення поширювались на діяльність Європейської Ради, коли передбачалось, що вона ухвалюватиме рішення кваліфікованою більшістю голосів. Рада Міністрів приймала рішення кваліфікованою більшістю за винятком питань оподаткування, частково СЗБП і соціальної політики, де вимагалась одностайність.

ДКЄ посилював міжінституційне співробітництво. Близько 95 % законодавчих актів мали прийматися спільно Європарламентом та Радою Міністрів на основі пропозиції Єврокомісії у рамках “звичайної законодавчої процедури” (колишньої процедури спільного рішення).

Головування в Раді Міністрів за кожним напрямом діяльності мало здійснюватися за принципом ротації представників держав-членів у Раді Міністрів у порядку, визначеному Європейською Радою. Одна з найпомітніших інституційних змін, запропонованих Конституцією, — запровадження посади Мі-

ністра закордонних справ ЄС, який мав виконувати функції Високого представника ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки й комісара з питань зовнішніх зносин, призначати міністра закордонних справ ЄС мала Європейська Рада кваліфікованою більшістю голосів за згодою Голови Комісії. Міністр закордонних справ ЄС мав здійснювати СЗБП Союзу, а також обіймати посаду одного з заступників Голови Комісії.

Змінювалися порядок формування та структура Комісії, що мало сприяти її ефективнішій роботі, реалізації координуючої та виконавчої функцій, економії бюджетних коштів ЄС. Після закінчення терміну повноважень членів першої, після ратифікації Конституції, Комісії (до якої входило по одному представнику від кожної держави-члена), до складу Комісії мали входити Голова Комісії, міністр закордонних справ ЄС та представники двох третин усіх держав — членів ЄС, якщо Європейська Рада одностайно не вирішить змінити цю кількість. Члени Комісії мали вибиратися з числа громадян держав-членів на підставі системи рівномірної ротації держав-членів.

Підвищувався статус Європейського центрального банку, до якого від Європейської Комісії мала перейти частина важливих повноважень у сфері економіки.

У ДКЄ зазначалося, що для боротьби зі злочинністю транскордонного характеру, а також проти злочинів, які завдають шкоди фінансовим інтересам ЄС або інтересам кількох держав-членів, Рада Міністрів європейським законом могла створити *Європейську прокуратуру при Євроюсті*. Створення Європейської прокуратури мало сприяти поліпшенню ефективності заходів з розкриття злочинів транскордонного характеру, що поліпшило б криміногенну ситуацію в ЄС.

У ДКЄ передбачалось, що Рада Міністрів кваліфікованою більшістю ухвалює рішення, які визначають правовий статус, місцез перебування та правила функціонування *Європейського агентства з озброєння, досліджень та військового потенціалу*. Агентство мало допомагати у визначенні мети та оцінювати дотримання зобов'язань у сфері військового потенціалу держав-членів, пропонувати багатосторонні проекти у цій сфері, сприяти дослідженням у сфері оборонних технологій та ко-

ординовати й планувати спільну дослідницьку діяльність, а також діяльність держав-членів у цій сфері.

ДКЄ передбачав *реформування судової системи ЄС* з метою поліпшення ефективності її роботи, неупередженого повного та всебічного розгляду справ, що, у свою чергу, сприяло б утвердженню принципу верховенства права в ЄС. Судова система ЄС мала складатися із Суду справедливості ЄС (який виконував би функції верховного та конституційного суду), Загального суду та спеціалізованих судів. Збільшувались повноваження Суду ЄС, юрисдикція якого поширювалась на питання співпраці судів у кримінальних справах і співпраці поліції у сфері свободи, безпеки та правосуддя.

ДКЄ передбачав *спрощення системи правових актів ЄС*. Визначалось, що Союз здійснюватиме надані ДКЄ повноваження, використовуючи такі нормативно-правові акти: європейські закони, європейські рамкові закони, європейські регламенти, європейські рішення, рекомендації та висновки. У межах здійснення повноважень Союзу визначалась ієрархія його правових актів, які поділялись на законодавчі й незаконодавчі, юридично обов'язкові та необов'язкові.

ДКЄ закріплював положення щодо *права громадян на внесення до Комісії ЄС пропозицій про ухвалення нормативно-правових актів*. Не менше ніж один мільйон осіб — громадян значної кількості держав-членів — могли запропонувати Комісії висунути будь-яку пропозицію з питань, які, на їхню думку, необхідно врегулювати в нормативно-правовому акті Союзу. Така норма надавала право населенню безпосередньо долучатися до законодавчого процесу в ЄС, виражаючи його волю стосовно необхідності правового врегулювання питань, які становили спільний інтерес.

У ДКЄ була визначена *демократична процедура виходу з ЄС*. З метою посилення інтеграційних процесів ДКЄ запроваджував також *формат посиленої співпраці*, яка б започатковувалась за умови, що в ній візьмуть участь не менше третини держав-членів і вона поширюватиметься лише на сфери, які не належать до виключної компетенції Союзу.

ДКЄ встановлював процедуру, за допомогою якої третина всіх національних парламентів могла вимагати перегляду Ко-

місією проекту, що розглядався з порушенням принципу субсидіарності.

У ДКЄ зазначалось, що з моменту набуття ним чинності втрачали чинність Договір про заснування Європейського Співтовариства, Договір про Європейський Союз, акти й договори, що доповнюють чи вносять зміни до них, а також перелічені в протоколі, доданому до ДКЄ. Отже, громіздку систему установчих договорів мав замінити єдиний документ, який передбачав комплексне регулювання питань, що спростило б систему права ЄС, зробило б її більш прозорою та ефективною.

Отже, набуття чинності ДКЄ мало зміцнити легітимність Європейського Союзу та його авторитет на міжнародній арені; з ліквідацією громіздкої системи трьох “опор” Європейський Союз перетворювався на більш монолітну наддержавну організацію; вдосконалювалася структура інститутів та органів Європейського Союзу шляхом їх демократизації; запроваджувалася досконаліша модель поділу повноважень; значно спрощувалася система нормативно-правових актів Європейського Союзу; забезпечувався високий рівень захисту прав людини.

Провал ратифікації Договору про запровадження Конституції для Європи

Обов'язковою умовою набуття чинності ДКЄ була його ратифікація державами — членами ЄС. Цей процес відбувався відповідно до вимог, установлених конституціями держав-членів. Механізм ратифікації міг передбачати затвердження ДКЄ шляхом голосування в парламенті держави-члена, референдуму або бути змішаним, коли відбувається і голосування в парламенті, і референдум. Відповідальною за депонування документів про ратифікацію ДКЄ була визначена Італійська Республіка.

Процес ратифікації ДКЄ в державах-членах виявився складним та непередбачуваним. Першою державою-членом, яка ратифікувала ДКЄ, була Іспанія. Також ратифікували ДКЄ Австрія, Кіпр, Латвія, Мальта, Литва, Словенія, Словаччина, Угорщина, Італія, Греція.

Але під час референдуму у Франції 29 травня 2005 р. 54,87 % виборців проголосували “проти” ДКЄ і 45,13 % — “за” (участь

у референдумі взяло 69,74 % громадян). На референдумі з ратифікації ДКЄ в Нідерландах склалася така сама ситуація, що й у Франції: 1 червня під час референдуму 61,6 % виборців висловилися “проти” Конституції для Європи і лише 38,4 % — “за”.

За даними соціологічних досліджень, головними причинами відхилення ДКЄ в Нідерландах став брак інформації (32 %), загроза втрати національного суверенітету (19 %) та опозиційне ставлення до національного уряду (14 %). Дві третини висловили впевненість, що повторна підготовка ДКЄ буде більше враховувати та захищати інтереси нідерландців. У Франції головними причинами відхилення ДКЄ стали загроза, що ДКЄ матиме негативний вплив на рівень зайнятості (31 %) та економічну ситуацію у Франції (26 %) у зв’язку із занадто ліберальним текстом Договору. 62 % респондентів висловилися за надання ДКЄ більш соціально орієнтованого характеру.

16—17 червня 2005 р. відбувся саміт ЄС, на якому було вирішено продовжити ратифікацію ДКЄ після проведення інформаційних кампаній, спрямованих на роз’яснення громадянам ЄС значення та переваг Конституції для Європи. Однак завдання цього періоду трактувались національними урядами по-різному: від можливого перегляду концепції і тексту ДКЄ (позиція Великої Британії і Данії) до цілеспрямованого поліпшення політичного клімату для його ратифікації в державах, де вона ще не відбулась, і пошуку шляхів повернення в ратифікаційний процес Франції та Нідерландів (позиція Німеччини, Іспанії, Італії, Естонії). У результаті з дванадцяти держав, які ще не проводили ратифікацію до саміту, вісім (Велика Британія, Данія, Ірландія, Польща, Португалія, Фінляндія, Швеція і Чехія) прийняли рішення про її перенесення, а чотири (Бельгія, Мальта, Люксембург і Естонія) — про її проведення в назначений термін. У прийнятій самітом спеціальній декларації зазначалося, що рішення про ратифікацію Конституції залишається в силі, хоча прогнозована дата завершення цього процесу для всіх держав — членів ЄС (листопад 2006 р.) буде змінена. Європейська Рада повернеться до питання про ратифікацію в першій половині 2006 р. і прийме рішення про продовження ратифікаційного процесу з урахуванням “національних дебатів”.

30 червня 2005 р. парламент Кіпру, а 6 липня парламент Мальти ратифікували ДКЄ. За результатами референдуму з ратифікації ДКЄ в Люксембурзі 10 липня 2005 р. 56,52 % громадян країни проголосували “за” і 43,48 % — “проти”.

Під час засідання Європейської Ради 27 жовтня 2005 р. у Хемптон Корт (Велика Британія) була надана перевага розв’язанню соціально-економічних проблем з метою відновлення довіри громадян до інститутів ЄС і пізніше на цій базі поновити конституційний і в цілому інтеграційний процеси.

Відновлення процесу інституціональної реформи ЄС

Концепція “конституційного” характеру майбутнього договору, який мав замінити установчі договори — джерела первинного права ЄС, була відхилена на саміті ЄС у Брюсселі 21—22 червня 2007 р. Компроміс, результатом якого став проект Договору про реформування, став можливим насамперед завдяки політичним зусиллям Німеччини, що головувала в ЄС, спрямованим на усунення розбіжностей щодо змісту ДКЄ, які стали очевидними після невдалої спроби його схвалення на референдумах у Франції й Нідерландах у 2005 р. Діалог із зацікавленими державами відбувався як у межах інститутів ЄС, так і в процесі двосторонніх переговорів. До найбільших критиків ДКЄ належали Франція і Нідерланди, а також Велика Британія, Польща й Чехія.

Спільність критичної позиції Франції і Нідерландів визначалась неможливістю поставити незмінний текст Договору на референдум удруге. Велика Британія виступила проти зобов’язального характеру посилання на Хартію основних прав, включену в ДКЄ, що суперечило її трудовому законодавству. Офіційний Лондон неодноразово висловлювався про можливість парламентської форми ратифікації Договору у Великій Британії у випадку відмови від його конституційного характеру. Критика Польщею (і частково Чехією) умов ДКЄ концентрувалась навколо принципу “подвійної більшості” під час голосування в Раді ЄС, наполягаючи на зваженому розподілі голосів відповідно до чисельності населення. Спільним у позиції всіх перелічених держав було також неприйняття “квазіконституційного символізму” ДКЄ. Не лише сам характер ДКЄ, а

й така атрибутика “конституційного” характеру, що супроводжувала його, гімн, прапор або навіть запровадження посади міністра закордонних справ ЄС, були, на думку критиків ДКЄ, характерними ознаками “наддержави Європи”, які применшували національний суверенітет. Навпаки, головуюча Німеччина, а також держави, які ратифікували ДКЄ (Італія, Іспанія, Бельгія, Люксембург тощо) намагалися зберегти максимум його вихідних положень.

Отже, під час саміту ЄС у Брюсселі було відновлено процес інституціональної реформи Євросоюзу. Було прийнято рішення, що до кінця липня 2007 р. Португалія, яка головує в ЄС, забезпечить відкриття Міжурядової конференції (МУК) з проекту Договору про реформування, яка повинна завершити процес узгодження Договору до кінця 2007 р. Усі держави-члени ратифікують доопрацьований Договір до червня 2009 р., тобто до наступних виборів у Європарламент. Очікувалось, що лише у двох державах ЄС ратифікація відбудеться у формі референдуму — Ірландії і Данії. В інших державах рішення щодо ратифікації мали прийматися парламентами.

Договір вносив доповнення до Договорів про Європейський Союз і заснування Європейського Співтовариства, причому перший зберігав свою назву, а другий перейменовувався на Договір про функціонування Союзу, демонструючи, що Союз замінить Співтовариство, стане його правонаступником і набуде єдиної правосуб’єктності.

Доповнені договори не матимуть конституційний характер; у них не використовуватимуться терміни “конституція”, “союзний міністр закордонних справ”; терміни “регламент”, “директива”, “рішення” не замінюватимуться поняттями “закон” і “рамковий закон”. Не передбачається введення статті про символи ЄС — прапор, гімн і девіз. Положення про пріоритет права ЄС над національним законодавством пропонувалося сформулювати в більш м’якій формі й у вигляді Декларації, що підтвердить “прецедентне право, яке склалося” Суду ЄС.

Доповнення до договорів урахували модифікації, запропоновані до тексту ДКЄ, насамперед ті, що стосувалися визначення й поділу повноважень ЄС і держав-членів, специфіки СЗБП, зміцнення ролі національних парламентів, трактуван-

ня Хартії основоположних прав і механізму поліційного й судового співробітництва з кримінальних справ, які припускали просунуту співпрацю зацікавлених держав.

Оновлений Договір про Європейський Союз складатиметься з шести розділів, у тому числі двох нових (“Положення про демократичні принципи” і “Положення про інститути”). Розділ “Загальні положення” міститиме, зокрема, статті про цінності й цілі ЄС, відносини між ЄС і державами-членами; розділ про демократичні принципи — статті про демократичну рівність, представницьку демократію, спільні дії громадян і громадянську ініціативу, а також про посилення ролі національних парламентів, надання Хартії основоположних прав юридично зобов’язального характеру (Польща внесла застереження про те, що Хартія не обмежує національні закони держав стосовно захисту суспільної моралі, сім’ї й людської гідності, а Велика Британія — про те, що положення Хартії застосовуватимуться в ній лише у разі їх визнанні британськими законами та юридичною практикою); розділ про просунуте співробітництво — положення про те, що для початку такої співпраці потрібна участь не менше дев’яти держав-членів; розділ щодо заключених положень — статті про правосуб’єктність ЄС, добровільний вихід із нього, процедуру перегляду договорів ЄС, критерії й умови готовності країн-претендентів до вступу в ЄС.

Щодо доповнень до Договору про заснування Європейського Співтовариства, то поряд зі зміною назви Договору доповнення включають новації, які стосуються категорій та сфер повноважень, процедур голосування кваліфікованою більшістю і спільного прийняття рішень, розмежування законодавчих і незаконодавчих актів (особливо для простору свободи, безпеки і правосуддя) тощо, а також положення, які стосуються комунальних послуг, енергетики, охорони здоров’я, гуманітарної допомоги, спорту, туризму, віддалених регіонів, адміністративної співпраці, фінансових питань (спільні ресурси, нова бюджетна процедура).

Під час неформального саміту ЄС 18—19 жовтня 2007 р. у Лісабоні текст Лісабонського договору, який змінює Договір про Європейський Союз и Договір про заснування Європей-

ського Співтовариства, підготовлений міжурядовою конференцією, було схвалено. Офіційне підписання Договору відбулось на засіданні Європейської Ради 13 грудня 2007 р., набуття чинності Договору планувалося на 1 січня 2009 р. Лісабонський договір має конвенціональний характер, як і Маастрихтський, Амстердамський и Ніццький договори, тоді як базовими для ЄС мають залишитися два договори — про Європейський Союз і про заснування Європейського Співтовариства, перейменованих на Договір про функціонування Європейського Союзу.

Основні інституціональні та політичні нововведення Лісабонського договору

Згідно з Лісабонським договором Європейський Союз стає повноцінним суб'єктом міжнародного права. В тексті договору скорочено перелік стратегічних пріоритетів ЄС. За наполяганням передусім Франції було вилучено пункт про “прагнення до вільної необмеженої конкуренції”, що було поступкою суспільній думці країн, скептично налаштованих стосовно впливу глобалізації і неолібералізму на внутрішній економічний порядок. Водночас до Договору було внесено додаткові зобов'язання про солідарність у питанні енергетичної політики і боротьби з глобальним потеплінням клімату.

У питанні розширення ЄС прийнято нове положення, яке приписує країнам, що вступають до ЄС, брати на себе зобов'язання поважати й культивувати “цінності” ЄС. Уперше в Договорі передбачена можливість виходу з ЄС. Після того як держава повідомляє про вихід з ЄС, обидві сторони приступають до обговорення формальних умов виходу.

Передбачається заснування посади президента Європейської Ради, якого обиратиме Європейська Рада на два з половиною роки і який представлятиме ЄС на міжнародній арені. Головування в Раді ЄС залишиться обмеженим, як і раніше, шестимісячним терміном.

Верховний представник з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки матиме фактично повноваження міністра закордонних справ. Він буде віце-головою Єврокомісії, йому будуть передані повноваження комісара ЄС з питань СЗБП. Також буде створена дипломатична служба ЄС.

Процедуру ухвалення рішень кваліфікованою більшістю поширено на сферу повноважень органів юстиції і поліції. Запроваджується нова система голосування в Раді ЄС за формулою “подвійної більшості”. Згідно з цим нововведенням рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосували представники 55 % держав, у яких проживає не менше 65 % населення ЄС. Новий принцип голосування набуде чинності у 2014 р. Але після 2014 р. передбачено перехідний період до 2017 р., протягом якого кожний член Ради може вимагати застосування ніццької системи голосування з окремих питань політики ЄС. 13 березня 2017 р. новий механізм голосування остаточно набуде чинності.

З 2014 р. кількість членів Комісії ЄС буде еквівалентною двом третинам держав — членів ЄС, але передбачається розробка системи ротації, яка дасть можливість усім державам-членам брати участь у формуванні її складу.

Договір посилив роль Європейського Парламенту, який разом із Радою ЄС матиме право схвалювати законодавчі акти в таких чутливих сферах, як юстиція, безпека та імміграційна політика. Крім того, право на участь у законотворчій діяльності ЄС отримують національні парламенти, наприклад, вони зможуть вносити пропозиції до текстів законодавчих актів. А якщо третина законодавчих органів держав-членів буде проти того чи іншого законопроекту, його відправлятимуть на доопрацювання в Єврокомісію. На неї, як і раніше, покладено функцію розробки проектів законодавчих актів. Загальна кількість місць в Європарламенті скоротиться з 785 до 750.

Отже, Лісабонський договір посилює дієвість Євросоюзу та його можливості ефективно досягати своїх цілей, спростивши механізм управління в ЄС, а також зміцнює європейську демократію, посиливши повноваження Європейського Парламенту і роль національних парламентів у європейських справах.

Станом на 1 липня 2008 р. Лісабонський договір ратифікували дев'ятнадцять держав — членів ЄС. Однак у червні того ж року громадяни Ірландії сказали на референдумі “ні” Лісабонському договору: “проти” висловилися 53,4 %, “за” — 46,6 %. На засіданні Європейської Ради 19—20 червня 2008 р. було одностайно прийняте рішення продовжити процес ратифікації, відклавши обговорення ірландського питання до наступного

засідання. На грудневому саміті 2008 р. була досягнута домовленість з ірландським урядом щодо проведення повторного референдуму до 31 жовтня 2009 р. До цього часу Договір ратифікували 24 держави і заради завершення цього процесу Євросоюз пішов на безпрецедентні поступки на користь Ірландії, включаючи збереження представництва в Єврокомісії, суверенітету національного уряду в ряді сфер (податки, заборона на аборти) і нейтрального статусу країни. У червні 2009 р. Європейська Рада прийняла два документи як юридичні гарантії виконання цих домовленостей. 2 жовтня 2009 р. відбувся повторний референдум, на якому 67 % ірландців, котрі брали участь у голосуванні, схвалили Договір. Після ірландського референдуму президенти Польщі й Чехії підписали ратифікаційні акти, а 1 грудня 2011 р. Лісабонський договір набув чинності.

Інституційна криза, яка продовжувалась чотири з половиною роки, завершилась. У Висновках Європейської Ради, засідання якої відбулось 10—11 грудня 2009 р., зазначалось, що “Договір забезпечує Європейський Союз стабільним і міцним інституціональним каркасом і дозволяє йому повністю зосередитись на викликах, які стоять перед ним”.

8.2. Спільні політики ЄС

Спільна сільськогосподарська політика

Наприкінці 90-х років з'явилися нові фактори, які змушували ЄС переглянути принципи ССП. Учасники ЕВС взяли зобов'язання підтримувати бездефіцитний державний бюджет, у зв'язку з чим закупівля сільськогосподарської продукції за високими цінами ставала для них обтяжливим тягарем. По лінії ГАТТ/СОТ з 1995 р. реалізувалась програма лібералізації світової торгівлі сільськогосподарськими товарами. Вона передбачала заміщення всіх нетарифних механізмів тарифними засобами з наступним їх скороченням, зниженням обсягів субсидованого експорту і державної підтримки аграрного сектору. Проблема ускладнювалась у зв'язку зі вступом у ЄС держав ЦСЄ, рентабельність сільського господарства яких була ниж-

чою, а частка зайнятих у ньому набагато вищою, ніж у західно-європейських державах.

26 червня 2003 р. під час засідання Ради міністрів сільсько-го господарства було узгоджено позиції щодо чергової реформи ССП. Ключовим елементом реформи було визначено об'єднання з 1 січня 2005 р. більшості прямих виплат сільгоспвиробникам в єдину дотацію, розраховану на базі показників 2000—2002 рр. Таким чином розривався зв'язок між сумою виплат і рівнем виробництва, який сприяв створенню надлишків. Але під тиском таких країн, як Франція та Іспанія, часткову залежність між виплатами й кількістю виробленої продукції довелося зберегти, зокрема у хліборобстві та виробництві яловичини.

Надання єдиної виплати виробнику обумовлювалось певними екологічними вимогами: фермер мав дотримуватись європейських стандартів щодо збереження природи, безпеки продуктів, здоров'я тварин, а також підтримувати землю в належному стані. У випадку невиконання цих вимог передбачалося скорочення компенсаційної виплати.

Переорієнтація і модуляція ССП передбачали поступове скорочення компенсаційних виплат великим господарствам, які отримували від ЄС понад 5000 євро на рік: 2005 р. — на 3 %, 2006 р. — на 4 %, з 2007 до 2013 р. — на 5 %. Заощаджені кошти (п'ятивідсоткова модуляція давало можливість зберегти 1,2 млрд євро) спрямовувались на розвиток сільських районів. 80 % переорієнтованих грошей поверталось до держави-члена, з якої вони походили, а залишок розподілявся між найбіднішими аграрними регіонами.

У рамках реформи поступово зменшувались інтервенційні ціни, зокрема на молочну продукцію, а також запроваджувались різноманітні заохочувальні виплати з метою стимулювання виробництва тієї чи іншої продукції. Так, додаткова допомога в розмірі 45 євро на гектар оранки надавалася тим, хто вирощував зерно для виробництва палива. Нагороду отримували також хлібороби, які культивували високоякісну пшеницю для виробництва манної крупи й макаронів.

Європейські спілки аграріїв песимістично висловлювались щодо наслідків реформи, яка, на їхню думку, започаткува-

ла процес руйнування ССП і ренаціоналізації аграрної політики.

В рамках подальшого реформування ССП наприкінці травня 2005 р. Рада із сільського господарства й рибальства досягла політичної згоди щодо зміни орієнтації й організації спільного фінансування цієї політики протягом 2007—2013 рр. Основною зміною став перехід до здійснення такого фінансування через два фонди: ЄСФГР — для прямого субсидування й ринкової підтримки та Європейський сільськогосподарський фонд розвитку села (ЄСФРС) — для фінансування програм підтримки розвитку сільських регіонів. Ці зміни повинні стимулювати перерозподіл коштів, які виділяються на ССП, із субсидування сільгоспвиробників на підтримку розвитку села, що дозволить збільшити несільськогосподарську зайнятість, поліпшити екологію, розвинути інфраструктуру й поліпшити на основі цього умови для всіх 57 % громадян ЄС, які проживають у сільській місцевості.

Глобальна фінансово-економічна криза, яка з середини 2008 р. додалась до світової продовольчої кризи, суттєво вплинула на діяльність країн та інститутів ЄС в агропродовольчому і риболовному секторах. В рамках ССП це виявилось у прийнятті поточних антикризових заходів і в концепціях реформування цієї політики після 2013 р. Антикризове регулювання охопило перш за все галузі, які особливо постраждали від зниження цін на продукцію при зростанні витрат виробництва, а також окремі аграрні регіони. Так, у 2009—2010 рр. спостерігалась стагнація, або зниження виробництва ряду базових продуктів, зокрема зернових, на 7,4 % (до 285,2 млн т). Надзвичайно складна ситуація склалась у молочному секторі, що викликало вперше за багато років втручання Європейської Ради. У червні 2009 р. під тиском масових протестів фермерів вона доручила ЄК підготувати пропозиції щодо стабілізації молочного ринку.

Криза помітно змінила ставлення керівництва більшості країн-членів, інститутів ЄС і суспільства до реформування ССП після 2013 р. Критичне ставлення до збереження масштабної, складної й дорогої ССП поступово змінилось усвідомленням її необхідності для продовольчої безпеки ЄС і його активної участі у розв'язанні світової продовольчої проблеми.

Оскільки консенсусу стосовно реформи ССП досягти не вдалось, 17 березня 2011 р. Висновки щодо реформи ССП були прийняті не від імені Ради ЄС, а від імені головної в ЄС Угорщини, що мало менше політичне значення. Документ не підтримали Велика Британія, Данія, Швеція, Латвія, Литва та Естонія. Виходячи з того, що проект Висновків був підтриманий кваліфікованою більшістю, його було взято за основу законопроектів з реформи ССП, які ЄК повинна представити до кінця 2011 р. Висновки містять ключові аспекти розвитку ССП після 2013 р. У сфері бюджету наголошується на необхідності збереження сильної ССП, яка повинна мати фінансові ресурси, відповідні її цілям. У структурі ССП було вирішено зберегти до 2020 р. дві її самостійні, але взаємодоповнюючі опори (ринково-виробнича допомога і розвиток сільських територій). Були також закріплені раніше запропоновані ЄК три головні мети майбутньої ССП: 1) забезпечення регіональної продовольчої безпеки; 2) стійке управління природними ресурсами і боротьба зі змінами клімату; 3) збалансований розвиток територій. Підкреслено, що пряма підтримка доходів фермерів довела свою ефективність і залишиться елементом ССП до 2020 р., особливо в контексті додаткових витрат сільгоспвиробників на виконання високих стандартів ЄС з екології.

Світова продовольча криза змусила ЄС активізувати зв'язки з третіми країнами. Брюссель виробив жорсткішу позицію на переговорах в рамках СОТ щодо подальшої лібералізації світової агропродовольчої торгівлі, одночасно активізувавши участь у міжнародних продовольчих програмах в рамках ФАО ООН.

Політика ЄС у сфері рибальства

У березні 2001 р. Європейська Комісія опублікувала Зеленої книгу про шляхи розвитку риболовецької галузі ЄС. У книзі називались такі пріоритети: збереження біологічних ресурсів, природоохоронні заходи, безпека споживачів, модернізація флоту, раціональне використання ресурсів поза межами територіальних вод ЄС. 16—20 грудня 2002 р. Рада схвалила пакет пропозицій щодо реформи спільної політики ЄС у сфері рибальства, які базувались на висновках Зеленої книги. Головне завдання реформи — досягнення балансу між

економічними, соціальними й екологічними складовими розвитку галузі.

Реформа СРП розпочалась у 2003 р. Особливу увагу було приділено раціоналізації потужностей риболовецького флоту, збереженню морських біоресурсів, реструктуризації берегової бази рибальства й соціальному розвитку риболовних регіонів. Крім того, у липні 2007 р. Єврокомісія в 10 разів підвищила ліміти національної допомоги риболовецьким фірмам на модернізацію та реструктуризацію — до 30 тис. євро на фірму протягом трьох років, за умови, що загальна допомога не перевищить 2,5 % вартості річного продукту національного рибальства. Загальні розміри цієї “мінімальної національної допомоги” коливалися від 524 тис. євро у Болгарії до 138,6 млн євро у Франції.

За оцінками наукових експертів, на початку ХХІ ст. у зв’язку з надмірно високими допустимими обсягами вилову, неефективністю системи обмеження “риболовних зусиль” та контролю над дотриманням квот вилову утворилася загрозлива ситуація з рибними ресурсами ЄС. Для виправлення ситуації Єврокомісія, починаючи з 2009 р., запровадила додаткові обмеження насамперед щорічне коригування допустимих обсягів вилову, знижуючи їх на 20 % за низького рівня рибних ресурсів і підвищуючи на 25 % за відновлення ресурсів, а також балансує рибні ресурси та потужності промислового флоту шляхом установа лімітів його використання.

У сфері СРП в останні роки особливе місце займає розробка заходів, націлених на нейтралізацію негативних наслідків зростання цін на суднове паливо, на обмеження або заборону використання ресурсів морепродуктів у водах ЄС, протидію нелегальному промислу й розвиток аквакультури.

У жовтні 2007 р. в ЄС було ухвалено спеціальний План дій, покликаний сприяти становленню й розвитку спільної європейської морської політики, в межах якої особлива увага приділяється боротьбі з незаконним виловом риби. 20 травня 2008 р. в ЄС уперше відсвяткували Європейський день моря. Це нова ініціатива Єврокомісії має привернути увагу до ролі морів у житті сучасної Європи.

Світові кризи поглибили негативні процеси у Спільній риболовній політиці ЄС. Помітне погіршення стану рибних ре-

сурсів у водах ЄС (88 % рибних ресурсів перебуває в стані перелову проти 25 % в середньому у світі, а за 33 % рибних ресурсів ЄС вже не забезпечується просте відтворення), надлишок потужностей і застарілість значної частини риболовного флоту, зростання забруднення прибережних акваторій змусили ЄС посилити обмеження промислу включно до його заборони, активізувати заходи зі збереження рибних ресурсів. Намічено активніше розвивати аквакультуру як альтернативу нестійкому морському промислу, який скорочується.

В довгостроковому плані розв'язанню перелічених проблем має сприяти чергова реформа СРП. У квітні 2009 р. ЄК випустила “Зелену книгу щодо реформи Спільної риболовної політики”. У 2011 р. ЄК готує законодавчі пропозиції, які в разі їх прийняття у 2012 р. будуть запроваджені в дію з 1 січня 2013 р. Реформа покликана радикально скоротити промислову потужність риболовного флоту ЄС, покінчити з хронічним переловом риби, відновити ресурси основних об'єктів промислу, забезпечити стабільні прибутки рибалкам, перебудувати механізм прийняття рішень щодо СРП з максимальним залученням до нього всіх суб'єктів рибного сектору.

Спільна транспортна політика

Ефективність реалізації транспортної політики ЄС підвищилась у зв'язку зі змінами до розділу “Транспорт”, які були внесені Маастрихтським договором, зокрема щодо прийняття рішень з питань спільної транспортної політики кваліфікованою більшістю. Крім того, у Маастрихтському договорі набула відображення концепція транс'європейських транспортних мереж (розділ “Транс'європейські мережі”, ст. 154—156 консолідованої версії Договору про заснування ЄС).

Загальні засади транспортної політики ЄС було визначено у підготовленій Єврокомісією у 2001 р. Білій книзі “Європейська транспортна політика до 2010: час рішень”. Це була вже друга Біла книга ЄС з питань транспортної політики, перша була опублікована у 1992 р. і її основна ідея полягала у лібералізації транспортного ринку. Зазначена мета була в основному досягнута протягом десяти років, за винятком ринку залізничного вантажного транспорту, який було відкрито у 2008 р.

У новій Білій книзі підкреслювалось, що транспорт є ключовим фактором сучасної економіки, однак якість транспортних послуг не відповідає економічним, соціальним і екологічним потребам суспільства, що зростають. Для забезпечення стійкого розвитку ЄС, особливо в умовах його розширення, транспортна система потребувала оптимізації. В Білій книзі велика увага приділялась будівництву транс'європейської транспортної мережі; розвитку залізничних і автомобільних магістралей на території держав — кандидатів на членство в ЄС; поліпшенню доступу до віддалених регіонів Європи.

Було поліпшено правила фінансування розвитку транс'європейської транспортної мережі, які дозволили ЄС робити максимальний внесок — вище 20 % спільної вартості міжнародних залізничних проєктів, що перетинають бар'єри природного характеру (наприклад, залізнична лінія Ліон — Турін). Для фінансування проєктів, які ліквідують “вузькі місця” в транспортній інфраструктурі держав-кандидатів і в прикордонних регіонах, пайова участь ЄС становить 20 %.

Нині головні зусилля ЄС у питаннях транспортної політики зосереджені на таких напрямках:

- розвиток транс'європейської мережі;
- перерозподіл балансу між видами транспорту;
- забезпечення необхідного фінансування інфраструктури;
- захист довкілля;
- підвищення рівня безпеки на дорогах;
- реалізація спеціальних програм (“Марко Поло”, “Галілео” тощо).

Так, у рамках створення транс'європейської мережі було побудовані такі великі об'єкти, як Ерессунський мостовий перехід (Данія — Швеція) та аеропорт Мальпенса (Італія), введено в дію близько 3 тис. високошвидкісних залізничних ліній.

З метою вирішення проблеми перерозподілу балансу між видами транспорту було передбачено два основні види заходів: встановлення регульованої конкуренції між видами транспорту й об'єднання видів транспорту для створення “інтермодальності”. Для вирішення цього питання ще в 1992 р. була прийнята програма РАСТ (Pilot Action Combined Transport) (1992—2001). Незважаючи на скромний бюджет у 53 млн євро,

результати від її реалізації перевищили сподівання. Зокрема була відкрита нова лінія “залізниця — море” між Швецією та Італією, що проходить через Німеччину й Австрію. Вона дала можливість розвантажити автошляхи й скоротити час у дорозі на 48 год. Гарні результати дало відкриття таких транспортних ланцюжків, як “залізниця — повітря” між аеропортами Амстердама й Мілана, морського сполучення між Ла-Рошелем — Гавром і Роттердамом, баржевого сполучення між Ліллем і Роттердамом, залізнично-морської лінії між Іспанією і Німеччиною. Всього було розпочато близько 170 проектів.

Актуальним завданням транспортної політики ЄС було створення Європейської глобальної навігаційної супутникової системи “Галілео”, яка може стати гідним конкурентом в Європі американській системі GPS. Завдяки імплементації “Галілео” в Європі додатково створено 150 000 висококваліфікованих робочих місць, передбачається отримання прибутків у розмірі 10 млрд євро щорічно. Введення в дію “Галілео” очікується на початку 2014 р.

Пріоритетним напрямом розвитку транспортної політики ЄС стала розробка законодавчих актів з питань авіації, зокрема щодо управління повітряним рухом, спрямованим на створення Єдиного європейського неба до кінця 2004 р. та створення Європейського агентства безпеки польотів. У 2008 р. набула чинності Угода про створення спільного авіаційного простору між ЄС і США, яка лібералізувала трансатлантичний ринок авіаперевезень. При цьому свобода перевезень стосується не лише сполучень між двома державами-партнерами, а й перевезень в інших країнах та між іншими країнами. У грудні 2007 р. розпочались переговори про створення такого ж єдиного авіаційного простору між ЄС та Україною.

У січні 2009 р. ЄК виступила з пропозицією нової стратегії розвитку морського транспорту ЄС, згідно з якою роль морських перевезень в транспортній інфраструктурі ЄС має суттєво посилитись. Особлива увага до розвитку й забезпечення безпеки морського транспорту не випадкова. Після розширення ЄС європейський торговий флот становить чверть світового флоту. Для реалізації поставлених задач Комісія запропонувала серію законодавчих ініціатив, спрямованих на створення морського простору ЄС без внутрішніх кордонів.

У березні 2011 р. Комісія представила Білу книгу “Транспорт 2050: дорожня карта зі створення Єдиного європейського транспортного простору”, в якій сформульовані основні цілі транспортної політики ЄС і конкретні пропозиції, які повинні бути втілені до 2050 р. Виходячи з необхідності знизити залежність транспортного сектору від поставок нафти і зменшити його негативний вплив на довкілля, Комісія визначила основні цілі розвитку транспорту в середньо- і довгостроковій перспективі, а саме: скоротити використання в містах традиційних бензинових автомобілів, заохочуючи розвиток неенергоємних видів транспорту; скоротити на 20 % викиди емісійних газів від усіх видів транспорту до 2030 р. і на 60 % до 2050 р.; перевести до 2030 р. 30 % автомобільних і вантажних перевезень на середні дистанції (до 300 км) на перевезення залізницею і водним транспортом, а до 2050 р. збільшити цей показник до 50 %. Біла книга містить більше сорока конкретних ініціатив, зокрема таких: зв’язати великі аеропорти ЄС високошвидкісними залізничними магістралями; знизити на 40 % викиди емісійних газів в авіаційному і морському транспорті та ін. Фінансові ресурси галузі мають забезпечуватися за формулами “споживач сплачує” і “забруднювач сплачує”. Реалізація ініціатив, які містяться в Білій книзі, дасть змогу зробити транспортну систему ЄС до 2050 р. більш конкурентною й ефективною.

Регіональна політика ЄС

У процесі європейської інтеграції, починаючи з 90-х років, спостерігалось зростання ролі регіональної політики. Тривалий час її вважали допоміжним напрямом діяльності ЄС, необхідним лише для досягнення прогресу в стратегічно важливих сферах. Нині цей вид політики є самостійним і важливим напрямом діяльності інститутів ЄС, засобом згладжування соціально-економічних диспропорцій у рівнях розвитку між державами-членами і регіонами.

Відбулась трансформація понятійного апарату у сфері регіональної політики, оскільки в текстах ЄС термін “регіональна політика” все частіше замінювався терміном “політика згуртування”, що означає переплетіння регіональної і соціальної політики, коли вони вже не розглядаються ізольовано одна від од-

ної. Політика згуртування передбачає одночасне згуртування по горизонталі (між регіонами — регіональна політика) та по вертикалі (між верствами суспільства — соціальна політика).

Зростало фінансування політики згуртування, яка посіла друге місце у видатковій частині бюджету ЄС. Спостерігалася тенденція до посилення селективного характеру заходів регіональної політики. Допомога стала надаватись більш вибірково — регіонам, які чітко відповідали визначеним критеріям. Новим явищем стали як диверсифікація форм і методів регіональної політики, так і концентрація коштів у найбільш проблемних регіонах шляхом зменшення числа цільових напрямів та програм регіональної політики. З метою підвищення ефективності політики соціального й економічного згуртування Європейська Рада прийняла пропозицію Комісії щодо фінансування регіональної політики ЄС у 2000—2006 рр. і зменшення кількості її цільових напрямів від восьми до трьох:

- *ціль-1* — підтримка розвитку регіонів, де ВВП на одну особу менший 75 % від середнього показника у ЄС (проживає 22 % населення ЄС); передбачено спрямування 70 % асигнувань структурних фондів;
- *ціль-2* — допомога регіонам, які мають проблеми структурного характеру; регіонам, що перебувають у стані економічної трансформації; відсталим аграрним регіонам; регіонам, залежним від рибальства (18 % населення ЄС) (11,5 % асигнувань);
- *ціль-3* — розвиток людських ресурсів і боротьба з безробіттям, модернізація освітньої системи (за винятком регіонів першої цілі, де ці заходи враховані в стратегії) (12,3 % асигнувань).

Було скорочено (з тринадцяти до чотирьох) кількість програм “Ініціатив Співтовариства”, на які виділялось 5,35 % асигнувань структурних фондів: “Інтеррег III” — сприяння транскордонному, транснаціональному й міжрегіональному співробітництву, “Урбан II” — стійкий розвиток кризових міст і кварталів, “Лідер+” — фінансування місцевих проектів розвитку в сільських районах, “Екол” — боротьба проти дискримінації щодо доступу до ринку праці. “Agenda 2000” передбачила пакет у розмірі 45 млрд євро на період до 2006 р. для но-

вих членів Євросоюзу, 7 млрд з яких становила допомога на період підготовки до вступу. Структурні витрати доповнювались кредитами ЄІБ: 20 млрд євро на рік протягом 2000—2002 рр. Більше третини асигнувань спрямовувалось на інвестування у транспортний сектор у регіонах цілі-1. Країни-кандидати отримали 3 млрд євро асигнувань на рік, 90 % яких спрямовувалось на фінансування програм у сфері транспорту, довілля та енергетики.

Глобалізація економіки і розширення ЄС на схід виявили нові виклики перед регіональною політикою ЄС. У новому глобальному контексті ставилося завдання не лише шукати й мобілізувати внутрішні ресурси регіону для підвищення його конкурентоспроможності в масштабах Союзу, а й для конкурентоспроможності цього регіону у світовому масштабі, джерела чого полягали в економіці, що все більше ґрунтується на знаннях та інноваціях.

Випробуванням для політики згуртування стало розширення ЄС, унаслідок якого зросла неоднорідність Співтовариства, поглибився розрив між бідними і багатими регіонами, відбувалася подальша диференціація інтересів держав-членів. У результаті розширення ЄС його ВВП зріс менше ніж на 5 %, водночас населення зросло на 20 %, територія — на 34 %. Середній ВВП ЄС знизився на 12,5 %, соціально-економічні диспаритети збільшились удвоє. До ЄС приєдналися в основному невеликі країни зі структурою економіки, переважаною важкою і металургійною промисловістю й значним масивом застійного сільського господарства, яке вимагало докорінної модернізації.

На регіональні проблеми розвитку накладались етнічні, оскільки національні меншини становили 13 % населення Румунії, 14 — Болгарії, 18 % — Словаччини тощо. Нові держави-члени самостійно не могли швидко подолати відставання ні у розвитку, ні у зрілості ринків, ні у структурі господарства. Отже, вони претендували на постійний перерозподіл ресурсів ЄС на свою користь.

У лютому 2004 р. було оприлюднено третю доповідь Європейської комісії про економічне й соціальне згуртування “Нове партнерство для згуртування, конвергенції, конкуренції й

співробітництва” (такі звіти готуються раз на три роки відповідно до ст. 159 Договору про заснування ЄС), в якому Комісія представила власне бачення політики згуртування в розширеному ЄС на період 2007—2013 рр. Зміст проекту — скорочення диспаритетів для прискорення зростання, оскільки зростання й згуртування відтепер розглядались взаємопов’язано. Ключовою метою майбутньої генерації програм європейської допомоги залишалась допомога найбільш розвинутих регіонам. При цьому, незважаючи на те, що найбільш розвинуті регіони знаходились у нових державах — членах ЄС, Комісія запропонувала продовжити надання допомоги проблемним регіонам 15 старих держав-членів.

Єврокомісія запропонувала нову архітектуру для політики згуртування ЄС навколо трьох провідних пріоритетів.

1. *Конвергенція* — підтримка зростання й заснування нових робочих місць у державах-членах і найменш розвинутих регіонах, де ВВП на одну особу був менше 75 % від середнього показника у ЄС (для попередження “статистичного ефекту” Комісія запропонувала враховувати показник, обчислений на базі ВВП п’ятнадцяти держав-членів, а не двадцяти п’яти). Пропонувалося спрямувати 78 % усього обсягу асигнувань.

2. *Регіональна конкуренція і зайнятість*. Цей напрям політики згуртування мав подвійну мету. Перша — допомога регіонам і регіональній владі задля створення передумов і сприяння економічним змінам у міській, сільській, промисловій зонах; підвищення конкурентоспроможності та привабливості регіонів, з урахуванням їх економічних й соціальних диспаритетів. Друга мета — сприяння соціальному згуртуванню й рівності шансів (18 % асигнувань).

3. *Територіальне згуртування*, тобто співробітництво у сфері поліпшення території, гармонійного розвитку та рівноваги на терені всього ЄС. Це новий, запропонований ЄК напрям політики згуртування, опрацьований на базі функціонування ініціативи Інтеррег, спрямований на підтримку співробітництва між регіонами на транскордонному, транснаціональному, міжрегіональному рівнях, а також співробітництва між регіональними та місцевими органами влади у справі розвитку міської, сільської, прибережної зони; посилення економічних

зв'язків на рівні малих і середніх підприємств (4 % асигнувань).

Сукупні фінансові можливості ЄФРР, ЄСФ, Фонду згуртування, фінансових інструментів риболовної політики й політики розширення становитимуть в період з 2007 по 2013 р. 308 млрд євро, або приблизно 45 млрд євро щорічно. Прогнозується, що від коштів за статтею “згуртування” залежатиме формування десятої частки приросту ВВП східної частини Союзу.

У травні 2007 р. Європейська Комісія надала “Четвертий звіт щодо прогресу у сфері згуртування”. Згідно зі звітом в ЄС спостерігалась конвергенція як національних, так і регіональних рівнів соціально-економічного розвитку. За період з 1995 по 2005 р. три з чотирьох основних одержувачі коштів з бюджетних фондів регіональної політики змогли помітно підняти рівень свого добробуту: Греція — з 74 до 88 % від середнього показника ВВП у розрахунку на одну особу в ЄС-27, Іспанія — з 91 до 102 %, Ірландія — з 102 до 145 %. Держави Балтії за цей період подвоїли ВВП. Показники економічного зростання в Польщі, Угорщині та Словаччині виявились удвічі вищими за середні в ЄС. Однак у зв'язку з низькими абсолютними величинами та з урахуванням наявної динаміки зростання ВВП новим державам ЄС буде потрібно близько 15 років, щоб досягти позначки у 75 % від середнього в ЄС рівня соціально-економічного розвитку. Кількість регіонів, чий середній показник ВВП на чверть відстає від середнього в ЄС, скоротилась за десятиріччя з 78 до 70, а кількість регіонів, де показник ВВП на одну особу вдвічі менший за середній, скоротилася з 39 до 32 (всього в ЄС 268 регіонів).

Зусилля ЄС усе більше зосереджені на підвищенні конкурентоспроможності та зайнятості. У 2007—2013 рр. майже 70 % ресурсів регіональної політики, або 200 млрд євро (на 50 млрд більше, ніж у 2000—2006), будуть спрямовані на заохочення науки, підвищення освітнього й професійного рівня працездатного населення, створення інфраструктури загальноєвропейського значення та поновлюваних джерел енергії, підвищення енергоефективності та конкурентоспроможності промисловості, створення інноваційних програм з метою охорони довкілля. На виконання Лісабонської стратегії необхідно

створити в ЄС додатково 24 млн робочих місць. За рахунок коштів бюджетних фондів планується забезпечити зайнятість 1,5 млн жителів відсталих районів. З 2008 р. ЄС заснував щорічну премію “Регіональні зірки” для заохочення розвитку інновацій у відсталих регіонах.

У рамках реалізації регіональної політики ЄС у Варшаві та Відні було засновано бюро ЖАСПЕР (JASPERS — Joint Assistance to Support Projects in the European Regions). Їх діяльність спрямована на надання допомоги регіональним органам влади, підготовку якісних програм, призначених для реалізації за фінансової підтримки структурних фондів і Фонду згуртування, підвищення ефективності розподілу й повне використання фінансових ресурсів регіональної політики ЄС.

Вступ до ЄС у 2007 р. Болгарії і Румунії спонукав Європейську Комісію до створення нового інструменту сприяння в регіоні Чорного моря. У квітні з’явилось повідомлення про заснування “Нової ініціативи регіонального співробітництва “Чорноморська синергія” (*Black Sea Synergy*)”. Концепція “Чорноморської синергії” була оприлюднена в 1997 р. і спрямовувалася на сприяння регіональному розвитку на Півдні Європи й реалізацію багатосторонніх проектів шляхом пошуку варіантів спільного використання програм Євросоюзу ТАСІС, ФАРЕ, Інтеррег і МЕДА. Пріоритетами оновленої “Чорноморської синергії” визначено такі сфери: демократія, дотримання прав людини; управління пересуванням людей, безпека; “заморожені” конфлікти; енергетика; транспорт; охорона довкілля; морська політика, рибальство; торгівля; наука й технології, освіта; зайнятість; регіональний розвиток; прикордонне співробітництво; розвиток Європейської політики сусідства.

Світова економічна криза вплинула на всі сфери спільної політики ЄС, зокрема на регіональну політику. “Лісабонські цілі” відійшли на другий план, а на перший вийшов глобальний аспект проблематики: навесні 2009 р. в ЄС був започаткований процес обговорення наміченої на 2013 р. реформи регіональної політики ЄС. В ході дискусій було досягнуто консенсусу щодо нових пріоритетів регіональної політики ЄС: зняття загроз регіональному розвитку ЄС, викликаних глобалізацією, дефіцитом власних енергоресурсів, несприятливою демографічною ситуацією і кліматичними змінами.

Енергетична політика ЄС

Енергетична політика формально не належить до повноважень Співтовариства. ЄС лише проводить “окремі заходи у сфері енергетики”, зокрема “сприяє створенню та розвитку транс’європейських мереж у сфері транспорту, телекомунікацій та енергетичної інфраструктури” (відповідно до ст. 3 і 154 Договору про заснування Співтовариства).

ЄС має інструменти, які дають можливість регулювати стан енергетичного сектору, зокрема правила конкуренції, торгові й технічні стандарти, імпорتنі квоти, субсидії та інвестиційні кредити, систему управління цінами. Однак більшість цих інструментів застосовується лише до вугільної промисловості й атомної енергетики.

Держави ЄС залежать від зовнішніх поставок енергії. ЄС імпортує більше 50 % енергоносіїв, у тому числі 80 % нафти й 40 % газу. Високою є залежність поставок енергоносіїв з окремих регіонів. Половина імпортованого в ЄС газу надходить із держав СНД, насамперед із Росії, і 25 % — з Алжиру. Більше 40 % нафти імпортується з Близького Сходу (Саудівська Аравія, Іран), 30 % — з Північної Африки (Лівія) і 18 % — із СНД. Маршрути доставки нафти й газу також проходять через ці регіони, що посилює залежність ЄС від постачальників. Очікується, що до 2020 р. ЄС імпортуватиме близько 70 % енергоносіїв, у тому числі більше 90 % нафти і близько 70 % природного газу.

На саміті ЄС у Барселоні у березні 2002 р. було прийнято рішення щодо повної лібералізації внутрішнього ринку електроенергії ЄС до 2004 р., у тому числі щодо поділу виробництва, транспортування й продажу електроенергії та забезпечення рівного доступу на ринок всіх виробників і споживачів. Однак розширення ЄС ускладнило реалізацію цієї мети у зв’язку з ізолюваністю енергетичних ринків нових держав-членів. Ефективна транс’європейська енергетична політика потребує нових транспортних мереж і значних інвестицій. Вона передбачає повну інтеграцію нових членів ЄС до транс’європейської енергетичної мережі, зокрема забезпечення транскордонних сполучень енергомереж.

Для проведення нової енергетичної політики ЄС Єврокомісія підготувала Зелену книгу “Європейська стратегія досяг-

нення стабільної, конкурентоспроможної та надійної енергетики”, яка була оприлюднена у березні 2006 р. Європейський Парламент підтримав пропозиції Комісії, схваливши резолюцію з безпеки енергопостачання в ЄС. 10 квітня того ж року Рада загальних і зовнішніх справ ЄС схвалила десять принципів енергетичної політики та створення єдиного спільного ринку енергоносіїв для держав ЄС. Пріоритетами нової енергетичної стратегії ЄС стали:

- створення єдиного внутрішнього енергетичного ринку й підвищення конкурентоспроможності європейських компаній, які на ньому працюють;
- зменшення залежності Співтовариства від імпорту енергоносіїв;
- географічна диверсифікація закордонних поставок, забезпечення їх безпеки й стабільності;
- упровадження енергозберігаючих технологій та зниження енергоємності промислового виробництва;
- збільшення частки відновлюваних джерел енергії;
- розробка й упровадження заходів, спрямованих на захист довкілля в енергетичному секторі;
- збільшення до 1 млрд євро щорічно фінансування в розвиток технологій;
- зміцнення зв'язків із сусідніми державами й посилення ролі політики сусідства у розв'язанні енергетичних питань.

ЄС послідовно нарощує активність у сфері “зовнішньої” енергетичної політики. Співтовариство було ініціатором підготовки Європейської енергетичної хартії, підписаної 17 грудня 1991 р. 43 державами (держави ЄС, ЦСЄ, СНД, а також США, Австралія, Туреччина, Японія і Канада). Ключова ідея Хартії полягала у створенні відкритого енергетичного ринку, який би дав можливість споживачам диверсифікувати джерела імпорту, а виробникам — розширити напрями експорту. Для надання юридичної сили декларативним положенням Хартії 17 грудня 1994 р. було підписано Договір до Енергетичної хартії. У 1998 р. Договір було ратифіковано 34 державами, що становило необхідні дві третини для набуття ним чинності.

В липні 2006 р. за ініціативою ЄС було засновано Енергетичне співтовариство, до складу якого крім 27 держав ЄС увійшли

Албанія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Сербія, Хорватія, Чорногорія і Тимчасова адміністрація ООН в Косово. Його метою є поширення *acquis communautaire* у сфері енергетики, конкуренції та охорони навколишнього середовища на держави Балканського півострова. Держави-спостерігачі — Молдова, Норвегія, Туреччина й Україна — заявили про свою зацікавленість щодо вступу у співтовариство.

25 вересня 2010 р. був підписаний протокол про вступ України в Енергетичне співтовариство. Україна зобов'язалася здійснити розподіл функцій видобування і транспортування газу, тобто провести реформу національної газової компанії “Нафтогаз”. 15 грудня 2010 р. Верховна Рада України ратифікувала протокол про вступ України в Енергетичне співтовариство.

Єврокомісія намагається проводити політику стосовно забезпечення альтернативних джерел нафти й газу. Активно розвиваються нові трубопровідні проекти, такі як газовий “Набукко” або Пан’європейський нафтопровід, який проходитьиме через території Румунії, Сербії, Словенії, Італії і Хорватії. Ці трубопроводи розраховані на поставки сирової нафти й газу з Каспійського моря.

Довготерміновою перспективою є створення газопровідної системи Перська затока — Європа, яка дасть змогу значно диверсифікувати джерела постачання газу в ЄС. У рамках цього проекту — завершення до 2009 р. будівництва Арабського газопроводу (Єгипет — Йорданія — Сирія), його з’єднання з Іраком, Туреччиною та ЄС, а також сприяння будівництву газопроводу Ірак — Туреччина і його наступне стикування з мережами ЄС. Прийнято рішення у перспективі об’єднати ці трубопроводи з газопроводом “Набукко”.

У планах ЄС — поширення діяльності Євро-Арабського центру газового ринку “Машрек” (Дамаск) на Туреччину й Ірак. Діяльність Центру спрямована на створення регіонального ринку газу та його можливу інтеграцію з ринком ЄС. За технічного сприяння ЄС Центр забезпечує реалізацію інфраструктурних проектів і сприяє становленню ринкових інститутів у галузі.

На порядку денному ЄС у 2008 р. був Пакет заходів щодо клімату й енергетики, третій пакет заходів щодо реформи енергетики і створення спільного енергетичного ринку ЄС, а також

дискусія щодо єдиної зовнішньої енергетичної політики. Ключовими елементами Пакета є директива щодо розвитку альтернативної енергетики, у тому числі біопаливо, й директива щодо вуглекислого газу. Директива щодо розвитку альтернативної енергетики, оприлюднена Комісією 23 січня 2008 р., зобов'язує ЄС до 2020 р. довести виробництво енергії з відновлюваних джерел до 20 % від первинного споживання. Пропонується зобов'язати всі держави ЄС до 2020 р. забезпечити 10 % потреб в автомобільному паливі за рахунок біопалива. В ЄС триває процес перегляду підходу до атомної енергетики. Так, 10 січня 2008 р. уряд Великої Британії схвалив програму будівництва атомних станцій нового покоління.

28 лютого 2008 р. Рада ЄС з енергетики схвалила *Стратегічний план з енергетичних технологій*, запропонований Комісією. План засновує нову програму НДДКР у сфері енергетики, націлену на розвиток технологій із низькими викидами вуглекислого газу. Визначено шість пріоритетних секторів: вітрова енергетика, сонячна енергетика, біоенергетика, технології уловлювання вуглекислого газу, електроенергетичні мережі, атомна енергетика.

Початок 2009 р. ознаменувався газовою кризою — припиненням транзиту російського газу територією України, що викликало широкі дискусії в Європі щодо способів попередження таких криз у майбутньому і мінімізації їх наслідків. У Висновках за підсумками засідання Європейської Ради 19—20 березня були прийняті рішення, розраховані на забезпечення енергетичної безпеки, зокрема щодо підвищення енергоефективності, диверсифікації постачальників енергії, джерел і маршрутів поставок та забезпечення енергетичних інтересів ЄС щодо третіх країн.

У сфері інфраструктури Європейська рада підтримала ідею пріоритетної реалізації таких проектів: Південний газовий коридор, розвиток потужностей для прийому ЗПГ, створення єдиної електромережі на Балтиці, Середземноморське енергетичне кільце, розвиток електро- й газової інфраструктури в напрямку Північ — Південь в Центральній і Південно-Східній Європі, створення єдиної системи електропостачання на Північному морі.

У 2009 р. відбулась низка важливих подій, пов'язаних з різними проектами диверсифікації поставок енергії в ЄС: підписано угоди про будівництво двох газопроводів — Набукко і Транссахарського, завершено процес підписання двосторонніх угод щодо газопроводу “Південний потік”, отримано ключові дозволи, що дало можливість розпочати будівництво газопроводу “Північний потік”. Європейська Комісія підтримала проєкт будівництва Транссахарського газопроводу і проєкт Desertec, який передбачав будівництво сотень сонячних електростанцій у Сахарі та мережі електропередач, яка поєднає країни ЄС, Північної Африки і Близького Сходу.

У 2010 р. Комісія оприлюднила третій пакет пропозицій щодо реформи ринків газу й електроенергії. В основу пропозицій ЄК покладено три традиційні ідеї і одну нову: запровадження обов'язкового розподілу власності вертикально інтегрованих компаній (ВІНК); зміна статусу національних регуляторів ринку; формалізація вже функціонуючих груп зі співпраці мережевих операторів; комплекс заходів, покликаних захистити транспортні мережі, виокремлені з ВІНК, від поглинання іноземними корпораціями.

Восени 2010 р. Єврокомісія оприлюднила низку стратегічних документів у сфері енергетики, зокрема “Енергетика-2020. Стратегія для конкурентоспроможної, стійкої і безпечної енергетики” і Повідомлення “Пріоритети енергетичної інфраструктури до 2020 р. і після”.

У Повідомленні “Енергетика-2020” визначено п'ять пріоритетних напрямів:

- 1) підвищення енергоефективності;
- 2) забезпечення свободи руху енергії;
- 3) турбота про інтереси споживачів, тобто забезпечення для громадян і бізнесу надійних поставок енергії за прийнятними цінами;
- 4) технологічний розвиток енергетики в містах;
- 5) посилення зовнішнього напрямку енергетичного ринку ЄС.

До кінця 2010 р. Повідомлення Комісії було схвалено Європарламентом і Радою міністрів енергетики.

У Повідомленні “Пріоритети енергетичної інфраструктури до 2020 р. і після” йдеться про необхідність інвестувати 1 млрд

євро в енергетичну інфраструктуру ЄС до 2020 р. і стільки ж у наступне десятиліття.

З березня 2011 р. закінчився період імплементації норм Третього пакета в національне законодавство. З цього моменту в повному обсязі розпочало роботу Агентство зі співпраці енергетичних регуляторів (Agency for the Cooperation of Energy Regulators), штаб-квартира якого розмістилась у Люблянї (Словенія). Агентство надає підтримку національним регуляторам, встановлює основні принципи роботи транскордонних мереж, регулює спори, пов'язані з транскордонними поставками, контролює виконання десятирічних національних планів розвитку енергетичної інфраструктури. Агентство здійснює моніторинг функціонування єдиного енергетичного ринку, включаючи ціноутворення, стимулювання відновлювальної енергетики і захисту прав споживачів.

Екологічна політика ЄС

Екологічна політика посідає особливе місце в діяльності ЄС. На відміну від галузевої політики ЄС, екологічна політика є горизонтальною, оскільки стосується практично всіх сфер, на які поширюється юрисдикція ЄС. Незважаючи на роль екологічної політики і більше ніж 30-річний досвід її реалізації, до недавня ця сфера була слабо представлена в установчих договорах ЄС. До Амстердамського договору питання довкілля розглядалися у ст. 130 Римського договору. Нині екологічним питанням присвячений розділ XIX Договору про заснування ЄС “Довкілля” (ст. 174—176).

Цілі екологічної політики ЄС:

- збереження, захист і поліпшення якості довкілля;
- захист здоров'я людини;
- раціональне й економне використання природних ресурсів;
- сприяння міжнародній діяльності з вирішення регіональних або глобальних екологічних проблем.

Основні принципи екологічної політики ЄС:

- попереджувальної дії;
- ліквідації не лише наслідків, а й причин екологічної шкоди;
- “забруднювач сплачує”.

У 1998 р. на сесії Європейської Ради в Кардіффі була прийнята система екологічної сертифікації ЄС. Першими під її дію потрапила енергетична, транспортна, сільськогосподарська політика ЄС. У подальшому екологічна інтеграція поширилась також на політику розвитку, внутрішнього ринку, промислову й фінансову політику.

До сесії Європейської Ради в Гельсінкі (грудень 1999 р.) була розроблена загальна система індикаторів, за якими оцінюється адекватність усіх напрямів політики ЄС екологічним цілям. Подальший розвиток екологічної інтеграції базується на позиції, сформульованій у робочому документі “Від Кардіффа до Гельсінкі й далі” та підтвердженій на сесії Європейської Ради в Гетеборзі (червень 2001 р.), згідно з якою екологічними індикаторами та іншими оціночними процедурами мають бути охоплені всі напрями політики ЄС на всіх стадіях від розробки до реалізації.

Важливим інструментом екологічної політики ЄС є програми дій стосовно навколишнього середовища. Перша програма такого типу була започаткована в 1972 р. У 2002 р. розпочалась реалізація шостої програми “Навколишнє середовище — 2010: наше майбутнє, наш вибір”, розрахованої на 10 років. Її пріоритетними сферами визначені: зміна клімату (глобальне потепління); збереження природи й видового розмаїття; екологія і здоров'я; використання природних ресурсів й утилізація відходів. У програмі описано розв'язання цих завдань у галузях, регіонах і окремих напрямках політики ЄС, заходи впливу, взаємодія органів ЄС з приватним сектором, заходи щодо координації і контролю виконання програми на рівні Співтовариства.

На сесії Європейської Ради в Гетеборзі (2001 р.) була схвалена стратегія ЄС у сфері сталого розвитку. Головний її принцип — урахування екологічних факторів нарівні з економічними й соціальними під час розробки й прийняття всіх видів рішень.

Екологічна політика ЄС фінансується через структурні фонди у пропорції 50 % через Фонд згуртування і 12—15 % через ЄФРР. Під час спеціальної сесії Європейської Ради, скликаної 18 серпня 2002 р. з приводу катастрофічної повені літа 2002 р., було прийнято рішення про створення спеціального фонду з бо-

ротьби з екологічними катастрофами, розмір якого на початковому етапі становив 500 млн євро. 28 березня 2008 р. була досягнута спільна політична домовленість між Радою ЄС і Європарламентом з приводу LIFE+ — нової Рамкової програми фінансування екологічних проектів, покликаної замінити низку вже наявних у цій сфері каналів фінансування. Програма розрахована на період 2007—2013 рр.: її загальний бюджет передбачений у розмірі 1,9 млрд євро (у цінах 2004 р.). 78 % бюджету було призначено на гранти з конкретних проектів. Крім грантів, були передбачені інтегруючі проекти, такі як оцінки впливу на довкілля, фінансування неурядових екологічних організацій, інформаційна діяльність тощо. Нововведенням програми є “пропорційний підхід” до розподілу коштів на проекти, які базуються на кількох критеріях, головним чином на кількості населення й характеристиках природного середовища і біорозмаїття відповідної країни. Крім національних, передбачаються також транснаціональні проекти, на які планується виділити не менше 15 % від загального бюджету програми.

З 2000 р. ЄС активно створює системи партисипативного прийняття рішень з екологічних питань (принцип “розподіленої відповідальності” між урядом, бізнесом, громадськістю, споживачами). Так, у березні 2002 р. набрала чинності програма підтримки неурядових організацій екологічного спрямування. Одночасно розвивається система незалежної оцінки в екології EMAS (Environmental Management and Auditing System) — екологічного менеджменту й аудиту, яка проводиться приватними фірмами, що пройшли кваліфіковану перевірку приватними фірмами. У 2001 р. система EMAS отримала офіційний статус.

З 1993 р. у рамках ЄС існує Європейське екологічне агентство — самостійна міжнародна організація зі штаб-квартирою в Копенгагені. Основне завдання агентства — збирання, обробка й аналіз інформації про навколишнє середовище. Агентство — базова структура для EIONET — мережі з інформації і спостереженням у сфері довкілля.

Предмет особливої уваги ЄС — міжнародна політика у сфері довкілля. Так, ЄС — єдина міжнародна організація, яка є сто-

роною таких угод, як Монреальський протокол про захист озонового шару Землі, Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (1992), Кіотський протокол (1997). На відповідних переговорах ЄС виступає єдиним блоком, формуючи спільну делегацію і спільну позицію з усіх питань.

Поряд зі співробітництвом у глобальних масштабах ЄС докладає зусиль і на регіональному рівні, зокрема бере участь у Дунайській і Рейнській конвенціях, Гельсінкській конвенції щодо захисту Балтійського моря, Європейській конвенції про захист дикої природи, Конвенції про транскордонне забруднення повітря, Боннській угоді про попередження забруднення Північного моря тощо.

ЄС має намір зберегти міжнародне лідерство в питаннях зміни клімату й енергетики і прискорити підготовку укладення комплексної “посткіотської” угоди щодо зміни клімату, включаючи організацію фінансово-інвестиційних потоків, механізми досліджень, розробок і трансферу безпечної низьковуглеводної технології. Важливим елементом інтегрованої політики у сфері енергетики і клімату є Система ЄС щодо торгівлі квотами на емісію газів. У березні 2007 р. Європейська Рада прийняла політичне зобов’язання до 2020 р. зменшити на 20 % викиди вуглекислого газу в атмосферу. В межах цього зобов’язання Комісія запропонувала поширити існуючу систему врахування й торгівлі квотами на викиди вуглекислого газу на шість інших “парникових газів”, які згадуються в Кіотському протоколі. Також Комісія пропонує розподіляти квоти не на національному, а на європейському рівні.

У грудні 2009 р. в Копенгагені (Данія) відбулась міжнародна кліматична конференція, на якій не вдалось укласти юридично зобов’язальну угоду, націлену на скорочення викидів парникових газів. Позиція ЄС полягає в тому, щоб не допустити перевищення середньої температури на планеті порівняно з доіндустріальним рівнем більше ніж на 2 °С. Для цього пік викидів CO₂ має припасти щонайпізніше на 2020 р., потім до 2050-го вони мають бути скорочені на 50 % порівняно з 1990 р., і в подальшому продовжувати зменшуватися. Для реалізації такого сценарію розвинуті країни повинні скоротити свої викиди на 25—40 % до 2020 р. порівняно з рівнем 1990-го,

а країни, що розвиваються, повинні досягти зменшення викидів на 15—20 % від прогнозованого нині рівня.

За результатами Копенгагенської конференції були складені Домовленості, які підписали 28 розвинутих країн і Європейська Комісія. Разом країни-підписанти викидають в атмосферу понад 80 % світового об'єму парникових газів. У документі виписано умови щодо скорочення цих викидів для розвинутих країн. Для країн, що розвиваються, передбачені пов'язані з цим компенсаційні заходи. У січні 2010 р. ЄС офіційно повідомив про приєднання до Копенгагенських домовленостей і наголосив на необхідності продовжити кліматичні переговори в рамках ООН з метою якнайшвидшого досягнення юридично зобов'язальної угоди. Вона має набути чинності 1 січня 2013 р., замінивши Кіотський протокол.

Науково-технічна політика

Лісабонська сесія Європейської Ради (23—24 березня 2000 р.) визнала, що ЄС опинився віч-на-віч із новим викликом: якісним стрибком у світовій економіці, детермінованим глобалізацією й формуванням постіндустріальної економіки, що ґрунтується на знаннях. Європейська Рада поставила “нове стратегічне завдання на наступне десятиріччя: перетворити економіку ЄС у найбільш конкурентоспроможну й динамічну економіку у світі, здатну до стійкого зростання в умовах збільшення кількості та якості робочих місць і посилення соціального згуртування”. Нова генеральна стратегія ЄС включає формування Європейського дослідницького й інформаційного простору, розробку програм формування інфраструктури у сфері наукових знань, стимулювання інноваційної діяльності й структурної реформи економіки, модернізацію системи освіти.

У 2002—2006 рр. ЄС реалізовував Шосту Рамкову програму в науково-дослідній і технологічній сферах. Вона відрізнялась від попередніх тим, що розроблялась на базі кардинально нової концепції науково-технічної політики ЄС. Концепція передбачала формування Європейського дослідницького простору і була спрямована на вирішення комплексу проблем, зумовлених відставанням регіону від головних конкурентів у науково-технічному розвитку, поглибленням регіональної інтеграції і

глобалізацією економіки. Створення такого простору розглядається як важлива передумова підвищення інноваційного потенціалу, посилення міжнародної конкурентоспроможності, забезпечення стійкого економічного зростання, соціального згуртування регіону і в цілому запорукою успішного становлення в межах ЄС постіндустріального суспільства.

Шоста Рамкова програма охоплювала три основні сфери діяльності.

1. Концентрація дослідницьких зусиль і ресурсів на узгоджених пріоритетних напрямках: біотехнологія, інформатика, нанотехнології, космічні дослідження, сталий розвиток і глобальний вимір тощо. Особлива увага приділялася залученню до програми дрібних і середніх підприємств, а також активізації міжнародного співробітництва з третіми країнами.

2. Структуризація Європейського дослідницького простору, тобто посилення зв'язку наукових досліджень і нововведень із завданнями суспільного розвитку, а також поліпшення науково-дослідної інфраструктури.

3. Зміцнення основ Європейського дослідницького простору передусім за рахунок заходів, спрямованих на посилення координації наукових досліджень та інноваційної діяльності в масштабах регіону.

Однією з головних особливостей Шостої Рамкової програми була її відкритість не лише для держав-кандидатів, а й для третіх країн насамперед із напрямів досліджень, пріоритетних для ЄС.

Одним з основних інструментів розбудови Європейського дослідницького простору стала Сьома Рамкова програма наукових досліджень, технологічного розвитку й демонстраційної діяльності (2007—2013). Програма є ключовим компонентом оновленої Лісабонської стратегії і спрямована на сприяння прискоренню економічного зростання й підвищення конкурентоспроможності економіки Європи за допомогою інвестування в знання, інновації й людський капітал.

Нова дослідницька рамкова програма поділяється на чотири окремі програми відповідно до спільних цілей.

1. *Програма співробітництва* спрямована на досягнення лідерства ЄС у ключових сферах науки й технології за допомо-

гою співпраці між університетами, промисловістю, дослідницькими центрами й організаціями. Підтримка надається транснаціональній співпраці — від спільних проектів до координації національних дослідницьких програм. Ця програма також поширюється на співпрацю між ЄС і третіми країнами.

2. *Програма ідей* реалізується Європейською Радою наукових досліджень і спрямована на підтримку передових досліджень на єдиній основі.

3. *Гуманітарна програма* спрямована на підтримку навчання, мобільності та розвитку кар'єри шляхом надання "акцій Марії Кюрі". Програма націлена на розвиток і зміцнення людського потенціалу європейської науки.

4. *Програма потенціалу* спрямована на посилення дослідницьких та інноваційних можливостей в Європі та гарантування їх оптимального використання європейською науковою спільнотою.

Бюджет Сьомої Рамкової програми становить 50 млрд євро.

15 вересня 2008 р. в Будапешті розпочав роботу Європейський інститут інновацій і технологій. Інститут, який буде відповідати за технологічний розвиток Європи, отримав початкове фінансування Європейського Союзу в розмірі 300 млн євро. Керівництво інституту планує створити співтовариство експертів освітніх закладів, дослідних інститутів і підприємців. Пріоритетними напрямками досліджень інституту стануть проекти нового покоління у сфері інформаційних технологій та пошуки відновлювальних джерел енергії. Створення нового загальноєвропейського науково-освітнього інституту є частиною програми ЄС щодо зайнятості й формування конкурентного середовища.

Незважаючи на прийняті заходи, після 2000 р. інвестиції у науково-дослідну сферу держав — членів ЄС майже не зросли. В цілому витрати ЄС на НДДКР на 2010 р. становили 1,84 % ВВП, в США цей показник сягав 2,76 %, а в Японії — 3,12 %. В контексті започаткування чергового циклу оновленої Лісабонської стратегії на 2008—2010 рр. ЄС визначив ключовою метою доведення державних і приватних інвестицій в дослідження, розробки, інновації і вищу освіту до 3 % ВВП. Для цього передбачені такі заходи: поліпшення управління Євро-

пейським дослідницьким простором; істотне розширення до 2010 р. наукової електронної інфраструктури й високошвидкісного Інтернету; підтримка ринку венчурного капіталу в рамках ЄС при ключовій ролі Європейського інвестиційного фонду у фінансуванні інноваційного середнього й малого бізнесу; поліпшення умов для інновацій шляхом посилення зв'язку науки й промисловості, створення інноваційних кластерів світового рівня й розвиток регіональних кластерів; розвиток партнерства університетів з бізнесом для їх додаткового фінансування. Намічено зняти національні й наднаціональні бар'єри для вільного переміщення знань і полегшення транскордонної мобільності вчених, університетських викладачів, студентів для створення більш відкритого й конкурентного ринку дослідницької праці в ЄС. Передбачаються подальші реформи систем вищої освіти, а також взаємне визнання освітніх і наукових кваліфікацій.

23 лютого 2009 р. Стокгольм і Гамбург стали першими власниками нової нагороди “Європейська зелена столиця”. Стокгольм поставив перед собою серйозну мету — повністю припинити використання викопного палива до 2050 р. Гамбург також виконує зобов'язання щодо захисту довкілля. Місто поставило низку амбітних цілей, зокрема зменшення викидів вуглекислого газу на 40 % до 2020 р. і на 80 % до 2050 р.

Рамкова програма-7 стала одним із важливих інструментів підготовки до виходу європейської економіки з кризи та її відновлення. Протягом двох перших років (2007—2008 рр.) з 25 тис. проектів були відібрані 5,5 тис. і видано грантів на суму приблизно 10 млрд євро. Одним з найважливіших інструментів став механізм фінансування й розміщення ризиків (Risk-Sharing Finance Facility), бюджет якого становить 2 млрд євро, а основним завданням є фінансування “ризикованих” досліджень по всій Європі.

6 жовтня 2010 р. вийшов річний звіт “Підготовка Європи до нового відродження — стратегічне бачення Європейського наукового простору”. В документі визначено напрям розвитку європейського наукового простору до 2030 р. Для реалізації проектів у цій сфері Єврокомісією створена спеціальна робоча група під керівництвом професора Джона Вуда, яка складається з 22 членів — представників ділових і наукових кіл.

Європейська політика у сфері наукових досліджень перебуває на переломному етапі. Щоб подолати такі проблемами, як економічна криза, глобальне потепління, виснаження ресурсів, старіння населення і конкуренція в багатополлярному світі, Європі необхідно активізувати свої зусилля для переходу до економіки, яка базується на знаннях. Після 10 років від започаткування Лісабонської стратегії планується розглянути новий порядок денний для структурних реформ в Європі.

Політика ЄС у сфері культури

Явище євроінтеграції, яке виникло в середині XX ст., перш за все як економічний феномен поступово поширилось на інші сфери суспільних відносин. Сучасні євроінтеграційні процеси відбуваються не менше ніж на трьох різних рівнях: економічному, політичному й культурному. Досвід євроінтеграції дає підстави стверджувати, що основою для консолідації Європейського Союзу були не лише політичні та економічні мотиви, а й культурно-цивілізаційні. Відносно однорідне соціокультурне середовище створювало й більш міцний фундамент для економічних перетворень і формування наднаціональних інститутів регулювання.

Водночас у перші десятиріччя розвитку європейської інтеграції питання культури не згадувались в основоположних договорах і Співтовариство ними не займалось. Уперше положення про культурне співробітництво з'явилися у Маастрихтському договорі, в якому їм було присвячено спеціальний розділ (розділ XII). Відтоді культурна політика офіційно стала одним з напрямів діяльності ЄС і почала розглядатись як фактор економічної і соціальної інтеграції Європи. В ст. 151 зазначається, що ЄС "сприяє розквіту культур держав-членів, поважає їх національне й регіональне розмаїття й водночас підносить спільну культурну спадщину". У договорі про ЄС зазначається, що Рада може приймати рішення лише стосовно заходів заохочувального характеру, що виключає будь-яку гармонізацію законів і правил держав-членів (ст. 151). Співтовариство сприяє взаємодії з третіми країнами і міжнародними організаціями, такими як Рада Європи та ЮНЕСКО. Більшість проектів ЄС відкриті для учасників ЄАВТ, країн-кандидатів і держав, з

якими укладені угоди про культурне співробітництво. Культурна політика ЄС розвивається під впливом двох різноспрямованих тенденцій: до консолідації та інтеграції, з одного боку, і збереження національних особливостей — з іншого. Договір про ЄС визначає такі цілі культурної політики ЄС:

- поглиблення й поширення знання культури та історії європейських народів;
- збереження й захист культурної спадщини європейського значення;
- сприяння некомерційному культурному обмінові;
- сприяння мистецькій та літературній творчості, зокрема аудіовізуальному секторові.

У 90-ті роки культурна політика ЄС охоплювала чотири основні напрями: мистецтво, літературу, збереження культурної спадщини й спеціальні акції.

Перший напрям був представлений програмою “Калейдоскоп”, яка діяла на базі угоди від 1992 р., укладеної міністрами культури держав-членів з метою “розширення й інтеграції культурних традицій європейських країн, узагальнення досвіду й моделей поведінки європейців”. Програма поширювалась на сценічне (театр, танці, музика, опера), пластичне (живопис, скульптура, архітектура, графіка) і прикладне (фотографія і дизайн) мистецтво. З її фондів виділялись кошти (зазвичай до 25 % вартості заходів) на спільні театральні постановки, музичні фестивалі, пересувні виставки, а також на обмін діячами мистецтв і формування загальноєвропейської бази даних. У період з 1996 до 1999 р. загальний бюджет програми становив 36,7 млн євро.

Другий напрям становила програма “Аріан” (1997—1999). Вона підтримувала випуск і поширення літератури (у тому числі довідкової), а також бібліотечну справу; стимулювала переклад книг мовами країн ЄС, сприяла підвищенню кваліфікації спеціалістів у різних сферах літератури й книговидавництва. Програма включала й приз “Арістейон”, який щорічно присуджувався за кращий літературний твір і літературний переклад. За час дії програма підтримала близько 800 проектів, а її бюджет становив 11,1 млн євро.

Третій напрям формувався програмою “Рафаель” (1997—2000). У рамках програми проводились роботи, спрямовані на

відновлення й збереження культурних пам'яток (музеї, колекції, бібліотеки, архіви, кінофонди тощо), археологічних наземних і підводних об'єктів, архітектурних пам'яток і культурних ландшафтів. Програма стимулювала обмін досвідом і передавання технологій, сприяла поширенню доступу громадян Європи до культурної спадщини. Протягом чотирьох років бюджет програми становив 30 млн євро.

ЄС проводить "символічні акції", спрямовані на створення символів європейської культури. Так, у 1985 р. у зв'язку з проведенням Європейського року музики було створено оркестр молоді ЄС і оркестр бароко Європейського Співтовариства. З 1985 р. щорічно обирається "Столиця європейської культури" — місто, де відбуваються фестивалі мистецтв. З 1990 р. діє програма "Місяць європейської культури". Співтовариство регулярно засновує призи, наприклад, літературний приз Європаля, приз Королеви Єлизавети, архітектурний приз.

У 1998 р. відбувся перший Культурний форум, в якому взяли участь держави — члени ЄС, країни ЦСЄ, СЕП і деякі міжнародні організації. Форум підбив підсумки культурної політики ЄС в 90-ті роки і визначив її пріоритетні напрями на середньотермінову перспективу. Всього з 1990 до 2000 р. ЄС підтримав 2,5 тис. культурних проектів загальною вартістю більше 130 млн євро.

У 2000 р. попередні окремі програми й акції було об'єднано в загальноєвропейську рамкову програму "Культура 2000" з п'ятирічним бюджетом у 167 млн євро. Програма включає три напрями: інноваційні та/або експериментальні акції (культурна спадщина, література, театр тощо), багаторічні угоди про співробітництво (не менше п'яти учасників з різних країн) і особливі події (столиця європейської культури, європейські культурні призи, європейські лабораторії культурної спадщини).

У листопаді 2000 р. міністри культури країн ЄС прийняли розраховану на п'ять років (2001—2005) програму підтримки європейського кіно та інших аудіовізуальних засобів "Медіа плюс" вартістю 400 млн євро з метою підвищення конкурентоспроможності європейського кіно.

Комісія ЄС продовжила програму "Культура 2000" і "Медіа плюс" до 2006 р. Новий бюджет програми "Культура 2000"

було збільшено до 236,5 млн євро, а програми “Медіа плюс” — до 435,6 млн євро. В липні 2004 р. Європейська Комісія запропонувала нову програму культурної співпраці на 2007—2013 рр. із загальним бюджетом більше 400 млн євро.

У 1989 р. Рада ЄС прийняла директиву “Телебачення без кордонів”, яка створила єдиний ринок аудіовізуальних засобів й узаконила свободу трансляції телевізійних програм на території ЄС (держави-члени не можуть перешкоджати показу програм інших держав ЄС). У 1993 р. до неї була додана директива “Авторські права в секторі супутникового зв’язку”.

Розширення ЄС та глобалізаційні процеси посилили міграційні потоки, обмін європейських народів з іншим світом через торгівлю, освіту, дозвілля. Зросла взаємодія між різними культурами, релігіями, народами (етносами) та мовами в Європі та поза її межами. Посилення мультикультурності європейського суспільства актуалізувало поглиблення й структуризацію міжкультурного діалогу, до якого могли б залучатися не лише уряди, а й громадянське суспільство. Міжкультурний діалог став одним із пріоритетних напрямів діяльності Євросоюзу. За ініціативою інститутів ЄС 2008 р. був оголошений роком міжкультурного діалогу під гаслом “Разом у розмаїтті”. Європейський рік міжкультурного діалогу має на меті поліпшення взаєморозуміння між народами та етнічними групами в ЄС та започаткування відповідної політики ЄС.

Політика ЄС у сфері освіти

Правові засади політики ЄС у сфері освіти було сформульовано в Римському договорі про заснування ЄС. Маастрихтський і Амстердамський договори зберегли попередню правову основу цього напрямку політики ЄС. Так, згідно зі ст. 149 підрозділу 3 “Освіта, професійне навчання та молодь” розділу XI консолідованого тексту Договору, Співтовариство сприяє підвищенню якості освіти, у тому числі шляхом підтримання співпраці між державами-членами. Органи ЄС не втручаються в політику держав-членів, які самостійно вирішують питання змісту й організації освіти та професійної підготовки. Отже, Співтовариство підтримує й доповнює заходи, які вживають національні уряди, й не ставить за мету гармонізацію національних законодавчих актів і норм у цих сферах.

Цілі політики ЄС у сфері освіти:

- розвиток “європейського виміру” в освіті, зокрема шляхом вивчення й поширення мов країн Співтовариства;
- заохочення мобільності студентів і викладачів, взаємне визнання дипломів і термінів навчання;
- сприяння співпраці в навчальних закладах;
- розвиток дистанційної освіти, а також обмін молоддю й викладачами.

Політика у сфері професійної підготовки кадрів передбачає також цілі сприяння адаптації робітників і службовців до структурних змін у промисловості, а також заохочення співпраці між навчальними закладами й організаціями, з одного боку, й підприємствами, з другого.

У 80-х — на початку 90-х років головними інструментами реалізації освітньої політики ЄС були такі програми: Кометет (1986 р.) — співпраця між університетами й підприємствами; Ерасмус (1988 р.) — співпраця у сфері вищої освіти; Євротекнет (1985 р.) — упровадження нових технологій у процесі освіти; Лінгва (1990 р.) — поліпшення мовної підготовки.

У листопаді 1995 р. Комісія схвалила Білу книгу “Освіта й набуття знань: назустріч суспільству знань”, в якій передбачався комплекс заходів у відповідь на виклики XXI ст. Тоді ж усі заходи у сфері освіти було об’єднано під егідою нової програми “Сократ”. Бюджет першої фази програми (1995—1999) становив 850 млн ЕКЮ, другої (2000—2006) — 1850 млн євро.

Друга велика програма ЄС — “Леонардо да Вінчі” — діє в професійній підготовці. Бюджети першої і другої фаз програми становили відповідно 730 і 1150 млн євро. У 2000—2006 рр. у цій програмі взяли участь майже 300 000 осіб з 31 країни, переважно студенти та викладачі, які отримали можливість набутти професійного досвіду за кордоном.

У 2000 р. була схвалена програма підвищення освітнього рівня молодих людей, яка отримала назву “Молодь” і була розрахована на 2000—2006 рр. Її мета — створення загальноєвропейської інфраструктури для професійної підготовки, перепідготовки й атестації молодих людей.

Від 1997 р. освітні програми ЄС поступово стали відкритими для країн ЦСЄ. Технічне сприяння цим країнам надається в

рамках спільної політики ЄС за лінією програм ТАСІС, ТЕМПУС (обмін студентами і спільні освітні проекти з країнами ЦСЄ, Росією і Монголією) і МЕДА (з державами Середземноморського регіону). Співпраця у сфері освіти зі США і Канадою ґрунтується на відповідних угодах між ЄС і цими державами. З країнами Латинської Америки співпраця реалізується в рамках програми ALFA.

Надзвичайна сесія Європейської Ради в Лісабоні (березень 2000 р.) визнала сферу освіти одним із найважливіших інструментів вирішення перспективних завдань суспільного розвитку й зазначила необхідність її кардинальної модернізації. Стокгольмський саміт (березень 2001 р.) схвалив стратегічні цілі цієї політики, а саме: підвищення якості й ефективності систем освіти і професійної підготовки; полегшення доступу до всіх її видів усіх верств суспільства; відкриття систем освіти для світового співтовариства. На Барселонському саміті (березень 2002 р.) було прийнято “Програму робіт до 2010 р.”, в якій визначались 14 напрямів і 42 ключові об’єкти згідно зі стратегічними цілями політики ЄС у сфері освіти. Головним інструментом програми став так званий відкритий метод координації, який передбачає поширення передового досвіду й високий ступінь узгодженості в досягненні головних цілей.

Бюджет ЄС

Домовленості щодо фінансових перспектив ЄС на 2007—2013 рр. були досягнуті під час засідання Європейської Ради в грудні 2005 р. Вони стали результатом компромісу між країнами, які наполягали на “раціоналізації” спільного бюджету (Велика Британія, Нідерланди, Іспанія, Швеція і Фінляндія), та іншими країнами ЄС. Перші — в основному зберегли (Велика Британія) або отримали (Нідерланди, Швеція) знижки з внесків до бюджету ЄС і домоглись обіцянки можливого перегляду в 2008 р. структури його видатків і пріоритетів на 2014—2020 рр. Другі забезпечили своєчасне фінансування з бюджету на 2007—2013 рр., зокрема на структурно-регіональне сприяння новим державам-членам, підвищення гнучкості системи використання цими країнами бюджетного фінансування ЄС, збільшення британського бюджетного внеску, створення Фон-

ду адаптації до глобалізації з метою допомоги громадянам, які втратять роботу внаслідок цього процесу. 17 травня 2006 р. Європейський Парламент схвалив бюджет ЄС на 2007—2013 рр. в обсязі 864,4 млрд євро (1,045 % загального ВВП ЄС). Приблизно 8 % бюджетних видатків передбачено спрямувати на цілі зростання конкурентоспроможності ЄС (дослідження й розробки, освіту, створення транс'європейських мереж). Близько 36 % коштів виділяється Структурним фондам і Фонду згуртування, причому більше половини з них — на потреби десяти нових держав-членів. Збережеться значна бюджетна допомога відсталим регіонам Іспанії, Італії, Франції, а також східним землям ФРН. Основним одержувачем залишається ССП і риболовна політика — приблизно 42 % бюджетних видатків. На заходи щодо розвитку другої і третьої опор ЄС спрямовується близько 8 % видатків бюджету ЄС.

73 % загального бюджету буде сформовано внесками держав-членів пропорційно до розмірів їх ВВП. Після прийняття на межі 90-х років “Пакетів Делора” залежність “власних ресурсів” ЄС від такого виду надходжень неухильно зростає, а частка інших джерел стає все менш значущою. Так, митні збори, у тому числі пов'язані з аграрним імпортом, становитимуть в 2007—2013 рр. 11,6 % прибуткової частини. Відрахування від ПДВ дадуть бюджету 14,4 % коштів. Причому, якщо до 1988 р. у бюджет ЄС спрямовувалось 1,4 % ПДВ, який збирали держави-члени, то з 2002 р. — лише 0,75 %, з 2004 р. ще менше — 0,5, а починаючи з 2007 р. надходить всього 0,3 %. Запланований також уже традиційний прибуток від проведення спільної торгової та антимонопольної політики у розмірі 1 % надходжень (захисні й компенсаційні мита, санкції за зловживання домінуючим становищем на єдиному внутрішньому ринку тощо).

Держави-члени підтримали пропозицію Комісії щодо єдиного для всіх держав порядку корекції: якщо нетто-внесок країни до спільного бюджету перевищує 0,35 % її ВВП, то вона може розраховувати на відшкодування до 66 % тієї частини внеску, яка внесена вище цієї межі, однак у розмірі не більше ніж 7,5 млрд євро.

Згідно з новим правилом протягом 2007—2013 рр. Нідерланди з огляду на високий ВВП у розрахунку на одну особу мо-

жуть очікувати на повернення в країну до 605 млн євро відрахувань щорічно. Швеція отримала право на щорічну компенсацію в розмірі до 150 млн євро. Крім того, для головних донорів закріплено також зниження ставки відрахувань від ПДВ: для Австрії на рівні 0,225 %, для Німеччини — 0,15, для Нідерландів і Швеції — по 0,1 %. З 2011 р. Велика Британія нестиме фінансовий тягар розширення нарівні з іншими країнами-донорами (за винятком витрат на заходи ССП у нових державах ЄС). Спеціальна служба Комісії ЄС стежитиме за тим, щоб розмір компенсації Великої Британії за весь період з 2007 до 2013 р. не перевищив 10,5 млрд євро. Корекція британського внеску буде здійснюватись, як і завжди, за рахунок інших держав-членів пропорційно їхнім часткам у сукупному ВВП.

Стаття 1 видаткової частини бюджету “Довгочасне зростання” є фінансовою опорою Лісабонської стратегії і передбачає дві лінії видатків:

- видатки на підтримку конкурентоспроможності, у тому числі на науково-технічну політику, будівництво транс'європейських мереж, соціальну політику, освіту і професійну освіту;

- відрахування на політику згуртування.

Стаття 2 “Збереження й управління природними ресурсами” включає:

- відрахування на проведення ССП і політики у сфері рибальства — 72 % асигнувань за ст. 2;

- відрахування на охорону навколишнього середовища.

Стаття 3 “Громадянство, свобода, безпека й правосуддя” вперше була виділена в окрему графу, що дало можливість чітко визначити обсяг видатків ЄС на такі пріоритети:

- свобода пересування, імміграційна політика і політика надання притулку;

- безпека;

- правосуддя і захист фундаментальних прав.

Стаття 4 “Європейський Союз як світовий партнер” включає:

- допомогу державам-кандидатам;

- відрахування на політику сусідства і партнерства;

- гуманітарну допомогу;

- протидію транскордонним загрозам, у тому числі відрахування на ядерну безпеку;
 - акції, спрямовані на підтримування миру й демократії.
- Стаття 5 “Адміністративні видатки” охоплює також відрахування на європейські школи.

Вперше в історії європейської інтеграції найбільша частка бюджету ЄС — 45 % — спрямована на заходи з прискорення економічного зростання ЄС та активніше зближення між його 27 членами. Видатки на ССП зменшуються і становлять 40 % . Такий розподіл коштів бюджету ЄС кореспондується зі стратегічним напрямом розвитку Євросоюзу — створенням конкурентоспроможної, але водночас лояльної до довікля економіки.

8.3. Спільна зовнішня політика та політика безпеки ЄС

Активізація співробітництва в оборонній сфері

Важливим етапом подальшого розвитку СЄПВО стала *сесія Європейської Ради в Гельсінкі 10—11 грудня 1999 р. У Декларації тисячоліття, прийнятій на сесії, наголошувалося, що ЄС поділяє глобальну відповідальність за поширення добробуту, попередження конфліктів та забезпечення миру.* В доповідях президії за результатами зустрічі зазначалося, що спільною європейською метою є створення ефективної системи командування, контролю, розвідки та стратегічного транспортування з метою виконання Петерсберзьких завдань. В офіційному рішенні йшлося про те, що “головною програмною метою” ЄС є формування до 2003 р. здатності держав-членів під час проведення операцій ЄС з урегулювання кризових ситуацій розміщувати протягом 60 днів й утримувати принаймні протягом року військові формування чисельністю 50—60 тис. осіб (у перспективі — до 100 тис.), здатні виконувати в повному обсязі завдання, передбачені Петерсберзькою декларацією. Вони мають бути забезпечені всім необхідним: можливостями командування, контролю, розвідки та інфраструктури. Перед-

бачалося також створення цивільного потенціалу для запобігання кризовим ситуаціям, зокрема розгортання в районі кризи цивільної поліції, відправлення туди офіцерів юридичної служби, підготовка місцевих адміністративних кадрів тощо. Наприкінці 2000 р. було створено Комітет із цивільних аспектів урегулювання криз, у функціонуванні якого висловили зацікавленість нейтральні країни ЄС, для яких актуальною була невоєнна форма кризового врегулювання.

Щодо питання *фінансування майбутніх військових структур*, то Франція запропонувала виділити на ці цілі додатково 0,7 % військових бюджетів країн ЄС, проте остаточної домовленості з цього приводу досягти не вдалося. У листопаді 2001 р. в Раді був представлений бельгійський проект фінансування майбутніх воєнних операцій ЄС, який містив пропозиції з трьох альтернативних схем фінансування: 1) внески країн-учасниць пропорційно ВВП (підтримали Греція, Люксембург, Португалія); 2) мінімальне фінансування з бюджету ЄС і додаткове фінансування з національних бюджетів залежно від участі країни в операції (підтримали Велика Британія, Іспанія, ФРН, нейтральні держави); 3) компромісний варіант: основні витрати визначаються пропорційно ВВП, а додаткове фінансування здійснюється країнами — учасницями операції (підтримали Бельгія, Італія, Нідерланди, Франція).

Після Гельсінського саміту тривали дискусії стосовно інституційного забезпечення СЗПБ і СЕПБО, зокрема щодо посилення ролі Комісії. В червні 2000 р. представник Комісії ЄС К. Петтен указав на необхідність забезпечення міцного зв'язку інструментів ЄС, як міждержавних, так і в рамках формування СЗПБ/СЕПБО. Дискутувалося питання про невизначеність функцій між Комісією і ВП/СЗПБ. Представник ЄК закликав підвищити й оптимізувати роль Комісії, поширивши її, зокрема, на регулювання питань щодо виробництва і торгівлі озброєнням.

На Гельсінському саміті обговорювалися питання співробітництва між ЄС і НАТО в галузі безпеки й оборони. Основною метою Союзу проголошувалося створення самостійного потенціалу в прийнятті рішень та проведення воєнних операцій під керівництвом ЄС там, де не задіяні сили Альянсу, що

дало б змогу уникнути непотрібного дублювання функцій. Вирішувалось питання участі в операціях ЄС держав — членів НАТО, але нечленів ЄС та кандидатів на вступ до ЄС. З цієї метою передбачалася така процедура: перед прийняттям рішення про початок операції ЄС проводить консультації з її можливими учасниками, для чого створюються структури для діалогу й інформації (пізніше ця функція буде покладена на КПБ). Формальне рішення про початок операції ухвалює Рада ЄС. *За європейськими членами НАТО, які не входили до ЄС, визнавалось право на автоматичну участь в операції, якщо під час її проведення використовуються ресурси НАТО.* В усіх інших випадках вони можуть долучатися до операції за рішенням Ради. Країни — кандидати на вступ, а також країни, які ведуть із ним політичний діалог (як Україна чи Росія), можуть запрошуватись Радою до участі в операції. Ті країни, які беруть участь в операції та підтвердили розгортання своїх збройних сил, мають такі самі зобов'язання, що й держави-члени. З представників учасників створюється тимчасовий комітет, який керує операцією.

У гельсінських документах наголошується, що здатність ЄС до відповідних автономних рішень не повинна призводити до невинуватеного дублювання НАТО. США, які відіграють провідну роль у НАТО, висловили побажання щодо участі Генерального секретаря НАТО в європейських самітах з проблем безпеки й оборони. 22 лютого 2000 р. у Брюсселі відбулася перша зустріч Комітету із зовнішніх справ Європарламенту з парламентською групою Північноатлантичної асамблеї. Її учасники дійшли згоди, що Асамблея НАТО буде представлена на щоквартальних зустрічах Європарламенту з ВП/СЗПБ і членом Комісії ЄС, відповідальним за зовнішні зв'язки, а ЄП отримає спеціальний статус у Північноатлантичній асамблеї. Прикладом взаємодії НАТО та ЄС стало передання 18 квітня 2000 р. командування багатонаціональними силами в Косово (KFOR) від НАТО Єврокорпусу (створеному в 1992 р.) терміном на шість місяців, за збереження загального підпорядкування KFOR НАТО (при цьому Європа забезпечувала 80 % миротворчого персоналу в Косово).

Одним із важливих форумів, на яких розглядалось питання оформлення співробітництва ЄС і НАТО, став *саміт ЄС у пор-*

тугальському місті *Санта-Марія-да-Фейра* в червні 2000 р., в якому брали участь держави — члени НАТО. Запропонована на саміті схема автоматичного доступу ЄС до ресурсів НАТО у випадку кризових ситуацій викликала застереження з боку представників МЗС Туреччини, які заявили, що таке рішення не враховує положень документів, прийнятих на Вашингтонському саміті НАТО у квітні 1999 р. Основною вимогою Туреччини було недопущення автоматичного доступу ЄС до ресурсів НАТО для їх використання в антикризових операціях і розгляд запиту ЄС Радою НАТО окремо в кожному випадку. Іншою вимогою було регулювання участі в таких операціях країн — членів НАТО угодами між НАТО і ЗЄС. У результаті переговорів було вирішено, що з Туреччиною консультуватимуться у питаннях територій, які становлять для неї життєвий інтерес (Кіпр, Егейське море), а питання про надання ЄС відповідних ресурсів Альянсу вирішуватиме Рада НАТО окремо в кожному випадку. Ухвалені на саміті рішення стосувались узгодження діяльності чотирьох спеціалізованих груп (з угоди щодо безпеки, воєнного потенціалу, з доступу Союзу до ресурсів і можливостей НАТО, з формування механізмів) за лідерської ролі КІПБ щодо підготовки комплексу договорів та угод між ЄС і країнами — членами НАТО, нечленами ЄС та кандидатами на членство.

Важливим рішенням, ухваленим на саміті в червні 2000 р., стало посилення цивільного напрямку кризового врегулювання. Так, у доповіді саміту зазначалось, що країни — члени ЄС можуть відігравати роль каталізатора у справі підвищення стандартів міжнародних поліцейських операцій, у тому числі в межах і за сприяння ООН і ОБСЄ. У цьому контексті було прийнято рішення доповнити майбутні ЄСІПР аналогічним за чисельністю (60 тис.) невійськовим потенціалом. Для цього передбачалося, зокрема, формування в ЄС до 2003 р. цивільної поліції чисельністю до 5 тис. осіб. Було визначено також основні функції: проведення операцій із запобігання внутрішньодержавним кризам або зниження їх гостроти відновлення законності й порядку в ситуації підвищеної нестабільності; підготовка й підтримка місцевої поліції, забезпечення її повноважень щодо встановлення законності, включаючи силові

дії. Для цього ЄС мав бути готовим розгорнути в 30-денний термін поліцейські контингенти чисельністю до 1 тис. осіб. Із цієї метою в Секретаріаті Ради було сформовано спеціальний координаційний механізм, пов'язаний з підрозділами Комісії.

Міністри оборони країн ЄС, що становлять ядро європейської військової промисловості — Велика Британія, Італія, Іспанія, Франція, ФРН, а також Швеція — підписали рамкову угоду, що визначала для них *загальні правила і процедури у сфері політики озброєнь*, які поширювались на гарантії та безпеку постачань, експортні процедури, захист інформації, науково-дослідні й дослідно-конструкторські роботи (НДДКР), технологічний розвиток, обробку й поліпшення технічної інформації, гармонізацію військово-технічних планів і забезпечення.

Активно формувались ЄСШР. Так, 22 вересня 2000 р. міністри оборони держав-членів провели зустріч у Франції, на якій було розглянуто й прийнято робочий варіант *каталогу ЄСШР*, що містив, поряд із сухопутними силами (60 тис. осіб), військово-морські й військово-повітряні підрозділи, а також засоби зв'язку, командування та контролю, збирання й обробки інформації, спостереження, дальнього транспортування. В листопаді на Конференції із зобов'язань щодо збройних сил Рада ЄС ухвалила Декларацію, де зазначалося, що каталог сил і засобів, які країни ЄС готові надавати для ЄСШР на добровільній основі, включає більш як 100 тис. осіб, 400 бойових літаків і 100 суден. Усі члени ЄС (окрім Данії) назвали контингенти, які виділяють до складу європейських військ. Ці зобов'язання зафіксовані у спеціальному "Каталозі сил". Найбільші контингенти назвали ФРН (13 000 осіб, 93 літаки, 20 суден), Велика Британія (12 500 осіб, 72 літаки, 18 суден), Франція (12 000 осіб, 75 літаків, 15 суден) та Італія (12 000 осіб, 47 літаків, 19 суден). Показники інших країн були значно скромнішими: Іспанія — 6000 осіб; Нідерланди — 5000; Греція — 4000; Австрія — 2000; Фінляндія і Швеція — по 1500; Бельгія, Ірландія і Португалія — по 1000; Люксембург — кілька сотень осіб. Окрім того, свої внески запропонували країни, які на той час не були членами ЄС: Туреччина, Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина Кіпр, Норвегія. Держави-члени вказу-

вали на слабкі місця, які не давали можливості самостійно проводити найбільш масштабні операції із серії Петерберзьких завдань. Це насамперед відсутність спеціальних засобів транспортування на далекі відстані, стратегічного потенціалу збирання, обробки й передавання інформації, низки високих технологій — зброї точного наведення, літаків вертикального зльоту та посадки.

Важливою етапною подією розвитку СЄПБО стала *зустріч Ради Міністрів ЗЕС у Марселі 13 листопада 2000 р.*, на якій було ухвалене рішення про передавання відповідальності ЗЕС за операції з врегулювання криз до повноважень ЄС. Решта функцій і структур ЗЕС мали діяти максимум до 1 липня 2001 р. Тобто фактично передбачалося припинення діяльності Союзу як оперативної організації. Також планувалося, що Військовий штаб повинен готуватися до припинення своєї діяльності відповідно до перехідного плану від 17 жовтня 2000 р. Відповідальність за діалог та співробітництво, які проводив ЗЕС із третіми країнами, мали перейти до ЄС. Передбачалося заснування Євросоюзом до 2002 р. власного Супутникового центру та Інституту дослідження проблем безпеки, які б інкорпоровали відповідні структури ЗЕС, а також узгодження Соціального плану для персоналу ЗЕС. Продовжувала існування Асамблея ЗЕС, яку було вирішено перейменувати на Асамблею європейської безпеки й оборони. Вона мала діяти як форум 28 держав — членів ЗЕС і розглядати стратегічні питання безпеки й оборони. Рада ЗЕС визнала за необхідне зберегти Західноєвропейську групу з озброєнь і Західноєвропейську організацію з озброєнь для продовження військово-технічного й економічного співробітництва.

Наприкінці 2000 р. кілька країн висунули пропозиції стосовно адаптації Договору про ЄС до нових реалій. Так, міністри закордонних справ Італії та країн Бенілюксу запропонували відобразити в ст. 17 зміни характеру й змісту діяльності ЗЕС і доповнити положення про Петерберзькі місії новим параграфом про розвиток співробітництва ЄС із НАТО. Пропонувалося поширити компетенцію КПБ на всі аспекти СЗПБ, наділити його повноваженнями щодо прийняття будь-яких рішень із політичного контролю і стратегічного керування операціями.

Ніццький договір та СЄПБО

7—9 грудня 2000 р. був скликаний саміт у Ніцці, на якому було прийнято рішення про заснування постійних політичних і військових структур ЄС (визначених на Кельнському саміті) — Комітету з питань політики й безпеки, Військового комітету й Військового штабу, що мали замінити тимчасові органи. За погодженням із країною, яка головує в ЄС, КПБ може очолити Генеральний секретар Ради, особливо у процесі кризового врегулювання, якщо на Комітет буде покладено політичний контроль і стратегічне керівництво операцією. Важливим рішенням Ніццького саміту стало узгодження постійних процедур взаємодії між ЄС і НАТО, а також третіми країнами у сфері врегулювання кризових ситуацій: передбачалось проведення не менше трьох зустрічей Північноатлантичної ради і КПБ та однієї спільної міністерської зустрічі щопівроку. В засіданнях Ради із загальних питань, особливо за присутності міністрів оборони, має брати участь Генеральний секретар НАТО, а в засіданнях ВК — голова Військового комітету НАТО і заступник Верховного головнокомандувача Об'єднаних збройних сил НАТО в Європі.

На саміті була схвалена нова концепція діяльності ЄС у сфері СЄПБО, представлена Високим представником СЗПБ Х. Соланою і членом Єврокомісії К. Петтенем. Основна ідея концепції — перенесення центру уваги з практики реагування на практику превентивних заходів. Передбачалося, що Рада ЄС періодично розглядатиме питання, пов'язані із запобіганням конфліктів; регулярно визначатиме на основі рекомендацій Генерального секретаря та Європейської комісії пріоритетні сфери діяльності ЄС у цій галузі. Йшлося також про необхідність визначення ЄС чітких загальних позицій щодо країн і регіонів, у яких був ризик виникнення конфліктів. 11 квітня 2001 р. Європейська комісія затвердила заключний документ із попередження конфліктів, підготовлений Крісом Петтенем, який передбачив чотири основні напрями діяльності ЄС у сфері попередження конфліктів: розробка й проведення адресної політики інтеграції і стабілізації з урахуванням відповідного досвіду ЄС стосовно Східної Європи і Балкан; використання на систематичній основі інструментів, що дають можливість фор-

мувати більш стабільне політичне середовище. Це насамперед підтримка демократії і правопорядку, незалежних ЗМІ, навчання офіцерського складу поліції; вироблення індикаторів конфліктного прогнозування; систематичне збирання й обробка інформації про регіональні проблеми, що могли б стати джерелом конфлікту.

На саміті в Ніцці було запропоновано розгорнути нові програми ЄС у таких галузях, як стратегічна мобільність із метою доставки військових контингентів на поле операцій; штабквартири для забезпечення ЄСПР розвідувальною інформацією, а також ресурсами для проведення пошукових і рятувальних дій в оперативних умовах; засоби оборони проти ракет “земля — земля”; високоточні види зброї. Предметом особливих турбот країн ЄС є сфера, в якій вони традиційно відстають від США, — високі оборонні технології. Країни — члени ЄС заявили про намір нарощувати зусилля в таких галузях, як командування, керування, зв’язок, розвідка, військова електроніка, зокрема засоби радіоелектронної боротьби й придушення електронних систем супротивника, зброя точного наведення, засоби ППО, у сфері забезпечення стратегічної мобільності (слабким місцем вважалися військово-транспортна авіація великої вантажопідйомності, важкі повітряні заправники та ін.), створенні комплексів військових супутників різного призначення тощо. На саміті було підбито підсумки перших років функціонування СЄПБО, затверджено інституційну та організаційну структури СЄПБО в рамках СЗПБ; підтверджено пріоритети розвитку СЄПБО.

Ніццький договір містив низку додатків, що регулювали окремі аспекти оборонної політики. *Значення договору полягало, зокрема, в тому, що він поширив на СЗПБ режим поглибленого співробітництва, завдяки чому зацікавлені держави-члени могли об’єднати зовнішньополітичні потенціали, спираючись на можливості ЄС.* Таке співробітництво передбачало можливість реалізації дво- або багатосторонніх проектів державами-членами, зокрема у випадках, коли їх не можна було реалізувати у зв’язку з категоричною відмовою від участі в такому проекті однієї з держав-членів. Однак такий вид спів-

робітництва не може поширюватись на питання воєнного чи оборонного значення. Стаття 25 значно розширила повноваження КПБ порівняно з Амстердамським договором.

Боротьба з тероризмом

Новий напрям діяльності ЄС набув документального оформлення після терактів у США 11 вересня 2001 р. ЄС продемонстрував здатність до вироблення спільних позицій, прийнявши 12 вересня 2001 р. Декларацію, в якій беззастережно засуджував цю акцію, висловлював солідарність із США і готовність до всебічного співробітництва в боротьбі з тероризмом. 14 вересня було оголошено офіційний день жалоби в ЄС (уперше в його історії). В цей день у спільній декларації глави держав і урядів ЄС, голови Європарламенту, Голови Єврокомісії і ВП/СЗПБ наголошувалося, що боротьба з тероризмом має стати абсолютним пріоритетом для міжнародних організацій, насамперед ООН. Найважливішими завданнями ЄС у цьому аспекті називали подальший розвиток СЗПБ з метою забезпечення здатності ЄС виступати з чіткими, спільними позиціями, а також прискорене створення оперативного потенціалу СЄПБО. 21 вересня в Брюсселі Європейська Рада заявила про легітимне право США на адекватні дії відповідно до резолюції 1368 Ради Безпеки ООН. З урахуванням цього ЄС закликав до створення глобальної коаліції під егідою ООН для боротьби з тероризмом. Було прийнято *План дій ЄС щодо боротьби з тероризмом*, згідно з яким передбачались: посилення співробітництва у сфері правосуддя й діяльності поліції; розвиток міжнародних юридичних інструментів, зокрема розробка загальної антитерористичної конвенції у рамках ООН; боротьба з фінансовим забезпеченням тероризму; зміцнення безпеки повітряних сполучень. Розпочалися двосторонні консультації з питань боротьби з тероризмом між США і “Трійкою” ЄС. Члени ЄС задекларували свою фактичну підтримку боротьби з тероризмом у всіх його виявах і у світовому масштабі, а в Афганістані зобов’язалися сприяти знищенню терористичної організації “Аль-Каїда”.

У 2003 р. Європейська Рада затвердила в Салоніках першу із серії щорічних доповідей про реалізацію програми ЄС із попередження конфліктів, які супроводжуються застосуванням

сили. Програма доповнювала СЄПБО такими напрямками, як боротьба з тероризмом, запобігання поширенню зброї масового знищення (ЗМЗ), включаючи засоби її доставки. В Салоніках була прийнята декларація ЄС про запобігання поширенню ЗМЗ, в якій зазначалося, що така зброя й засоби її доставки “загрожують безпеці наших держав, наших народів і нашим інтересам скрізь у світі”, тому ЄС боротиметься з нею всіма можливими засобами. У 2003 р. ЄС приступив до створення бази даних про військові засоби захисту цивільного населення, що є в розпорядженні держав-членів, від терористичних актів, у тому числі з застосуванням ЗМЗ. Активізувалося співробітництво із США у сфері СЗПБ: було погоджено підходи у сфері нерозповсюдження ЗМЗ; підтверджено важливість резолюцій МАГАТЕ щодо ядерної програми Ірану; прийнято заяву стосовно боротьби з міжнародним тероризмом (недопущення терористів до фінансових джерел; удосконалення систем і методів виявлення і розслідування терористичної діяльності; зміцнення заходів безпеки на міжнародному транспорті, зміцнення прикордонного контролю; робота з виявлення причин тероризму).

Саміт у бельгійському замку Лакен 14—15 грудня 2001 р. визначив механізми прийняття рішень та застосування оперативних сил і засобів СЄПБО, розвитку військових можливостей ЄС, засоби збирання та обробки інформації. Йшлося, зокрема, про готовність країн ЄС взяти участь у міжнародних миротворчих операціях із мандатом ООН для підтримання миру в Афганістані. Учасники саміту схвалили декларацію про оперативний потенціал СЄПБО. В ній визначалися механізми вироблення і прийняття рішень, оперативні сили й засоби (військові, цивільні, засоби збирання й обробки інформації та розвідки). В документі наголошувалося, що для СЄПБО особливо важливим є підписання угод із НАТО. 18 лютого 2002 р. Рада ЄС прийняла рішення направити до Боснії та Герцеговини у січні 2003 р. поліцейську місію у складі 466 офіцерів і 67 експертів, яка мала замінити місію ООН.

Після Лакенського саміту ключовим завданням було визначено *зміцнення оперативного потенціалу СЄПБО*. З цією метою було сформовано спеціальні робочі групи, в розпорядження яких були надані: безпілотні літальні апарати; бойові верто-

льоти; захист від атомної, хімічної та бактеріологічної зброї; засоби пошуку і порятунку на полі бою; системи ППО театру воєнних дій; комунікаційні системи, що розгортаються; засоби збирання й обробки стратегічної інформації; штаби оперативного керування та ін.

З метою створення ефективної та життєздатної європейської військової промисловості й оснащення збройних сил було запропоновано у пріоритетному порядку створити Європейське бюро з озброєнь; підтримано ідею створення Європейського агентства з озброєнь для координації оборонного фінансування; запропоновано оприлюднити орієнтири планування військових закупівель з метою їх гармонізації й вироблення спільних інвестиційних критеріїв; розпочато роботу зі спільного використання озброєнь кількома країнами. 29 квітня 2002 р. першу неформальну зустріч провели національні директори з питань озброєнь. За її підсумками Рада ухвалила рішення, що співробітництво в галузі виробництва озброєнь має здійснюватись на основі принципів добровільності, прозорості, запобігання дублюванню. 30 липня 2002 р. було підписано договір між Францією та ФРН про об'єднання систем Геліос II (Франція) і Сар-лупе (ФРН) як внесок у створення автономного європейського потенціалу супутникового спостереження і розвідки. Країни підтвердили зобов'язання щодо розробки європейського широкофюзеляжного військово-транспортного літака A400M — гордості французького авіабудування.

Рада ЄС 17 червня 2002 р. схвалила в Люксембурзі угоду про *порядок фінансування воєнних та оборонних операцій ЄС*, згідно з яким витрати мали поділитися на спільні й національні: спільне фінансування стосувалося для забезпечення штабних структур (адміністративні витрати, транспорт, зв'язок тощо), інші витрати покладалися на країни, що беруть участь в операції. Передбачалася також можливість компенсації національних витрат у кожному конкретному випадку. Провідні європейські країни вже на той час істотно збільшили витрати на оборону. На 2000 р., згідно з даними НАТО, США витрачали на оборону близько 3,2 % ВВП (під час “холодної війни” — 6 %); Франція і Велика Британія — відповідно 2,8 і 2,6 % ВВП, ФРН — 1,5, Іспанія — 1,4 %.

Держави-члени висували пропозиції щодо адаптації СЄПБО до сучасних викликів. Так, бельгійський прем'єр-міністр Г. Верхофстадт направив президентові Франції Ж. Шіраку і прем'єр-міністрові Великої Британії Т. Блеру листа, в якому пропонував внести в майбутній договір про ЄС положення про взаємні гарантії безпеки в разі атак, що припускають колективну відповідь (тероризм); передбачити створення військово-штабної структури ЄС спільного складу та зі спільним бюджетом, на яку було б покладене командування та керування всіма багатонаціональними силами країн-учасниць у спільному блоці, з власним бюджетом та інтегрованим командуванням; сприяти діяльності Єврокомісії щодо створення єдиного економічного оборонного простору.

Основні підходи щодо формування СЗПБ/СЄПБО.

Європейська стратегія безпеки. Конституція ЄС

Наступним проблемним етапом розвитку СЗПБ/СЄПБО став пошук у другій половині 2002 р. балансу між наддержавним і міжурядовим підходами в розвитку політики безпеки й оборони шляхом висунення пропозицій представниками країн-членів та інститутів ЄС і обговорення їх у Конвенті (органі, створеному для розробки європейської конституції) в рамках двох робочих груп — із зовнішніх відносин і з оборони. Так, у липні 2002 р. на сесії Конвенту більшість його членів виступили за посилення ролі ЄС у міжнародних справах. Було запропоновано об'єднати посади ВП/СЗПБ і члена Комісії із зовнішніх зв'язків, бажано — в рамках Єврокомісії, або зберегти статус ВП/СЗПБ у Раді ЄС, але розширити його повноваження у питаннях зовнішньої політики в рамках Єврокомісії. В межах цих двох підходів робоча група із зовнішніх відносин виокремила такі пропозиції.

1. Х. Солана виступив проти об'єднання двох посад, зазначивши, що це лише заплутає функціональну складову роботи. Натомість Високий представник запропонував таке: рішенням Ради делегувати зовнішнє представництво ЄС Високому представникові, наділити його повноваженнями висувати офіційні пропозиції (за необхідності у взаємодії з членом Комісії із зовнішніх зв'язків); заснувати посаду постійного голови Ради із

зовнішніх зв'язків, закріпивши її за Високим представником, що дало б можливість істотно просунути у вирішенні основних проблем зміцнення “другої опори”; в контексті вступу до ЄС нових членів розширити наявну практику ухвалення рішень більшістю голосів, конструктивним утриманням, методом поглибленого співробітництва; підсилити прагматичне об'єднання дипломатичних ресурсів, що відкриває перспективу створення Європейського міністерства закордонних справ.

2. Єврокомісія виступила за об'єднання функцій ВП і члена Комісії та заснування нової посади — Європейського секретаря із закордонних справ.

Дещо радикальну пропозицію своєї країни оприлюднив представник Греції, країни, що головувала в ЄС з питань СЄПБО. Він запропонував координувати роботу дипломатичних служб, заснувати посольства/місії ЄС у деяких третіх країнах та організаціях; внести до нового Договору про ЄС статтю про колективні гарантії безпеки, приєднання до якої не було б обов'язковим для всіх країн-учасниць; розширити голосування більшістю; поширити методи поглибленого співробітництва на ЄПБО (країни ЄС, які не беруть участі в такому співробітництві на постійній основі і можуть виступати його учасником лише в окремих випадках); створити Добровільні гуманітарні сили за участю молоді для виконання цивільних місій у рамках урегулювання криз.

3. Франко-німецький проект з ЄПБО, висунутий президентом Франції Ж. Шираком і канцлером ФРН Г. Шредером, передбачав внесення до конституційного договору про ЄС положення про “солідарність і загальну безпеку” й перетворення ЄПБО на “Європейський союз безпеки й оборони”. Обидві країни підтримали пропозицію запровадити принцип поглибленої кооперації в ЄПБО, акцентували увагу на важливості розвитку європейської політики у сфері озброєнь, а також пропонували включити як додаток до договору політичну декларацію стосовно протидії ризикам міжнародного тероризму.

4. Асамблея ЗЕС у своїй доповіді “Європейська оборонна політика” запропонувала сформуванню автономний потенціал ЄС у сфері безпеки й оборони з власною командною структурою. Конвентові пропонувалося виробити “Європейську стратегічну

концепцію”, що мала б стати основою для визначення умов застосування сили.

5. Іспанія повернулася до своєї ідеї заснування офіційної Ради Міністрів оборони та створення Європейського агентства з НДДКР для фінансування науково-дослідних програм оборонного призначення через бюджет ЄС.

За підсумками дебатів у Конвенті держави-учасниці умовно поділилися на три групи за підходами.

1. Ті, хто виступав за наднаціональний підхід для СЗПБ/СЄПБО, посилення ролі Комісії й певною мірою Європарламенту за голосування кваліфікованою більшістю (ФРН, Франція, Італія, країни Бенілюксу, тобто засновники Європейського Співтовариства).

2. Група країн (Велика Британія, Іспанія, Греція, Португалія) виступила за посилення СЗПБ та СЄПБО, але зі збереженням їхнього міждержавного характеру і принципу консенсусу.

3. Група нейтральних держав, які не приєдналися до СЄПБО (Данія, Швеція, Ірландія), а також значною мірою Австрія і Фінляндія відкидали ідею “зони єврооборони”, наполягаючи на дотриманні принципу свободи вибору кожною країною ЄС у кожному окремому випадку і вказуючи на провідні позиції у вирішенні військово-політичних питань ООН і НАТО.

Невироблення єдиної позиції в питаннях СЗПБ продемонструвала війна в Іраку 2003 р. Члени ЄС поділилися на дві групи. Франція, ФРН, Бельгія та Люксембург були найактивнішими противниками воєнного вирішення іракського питання. Позицію США підтримала Велика Британія, до якої пізніше приєдналися Італія та Нідерланди, які відмовилися від участі в обговоренні питань подолання розколу в ЄС і подальшого розвитку ЄПБО. 29 квітня 2003 р. у Брюсселі відбувся міні-саміт чотирьох держав ЄС (Бельгія, Люксембург, Франція, ФРН), учасники якого прийняли документ із питань європейської оборони, в якому обстоювалася ідея зближення національних оборонних потенціалів й усунення дублювання. У документі пропонувалися такі напрями співробітництва: розвиток європейського потенціалу швидкого реагування (на основі франко-німецької бригади, до якої мали ввійти спецпідрозділи та розвідувальні підрозділи з Люксембургу); створення не пізніше

червня 2004 р. Європейського командування військово-транспортної авіації для операцій військових контингентів ЄС і НАТО; створення загального європейського потенціалу із захисту від ЗМЗ як цивільного населення, так і військ, що беруть участь у європейських операціях; створення Європейської системи термінової гуманітарної допомоги, здатної розпочати гуманітарну операцію з використанням військових і цивільних засобів ЄС уже через 24 години після звернення; невідкладне заснування двох Європейських центрів тактичної підготовки — для екіпажів літаків А400М і вертольотів, а також гармонізація програм підготовки командного складу ВМС і навчання пілотів ВПС; розвиток системи оперативного планування і проведення операцій ЄС без звернення до сил і засобів НАТО, завдяки формуванню до літа 2004 р. відповідного єдиного механізму “четвірки” в Тервюрене (Бельгія), відкритого для всіх країн ЄС; координація дій “четвірки” з метою створення не пізніше 2004 р. об’єднаного штабу багатонаціональних сил, готових до розгортання в рамках спільних операцій.

У своєму зверненні до Конвенту “четвірка” запропонувала низку принципів і заходів для внесення в майбутній договір про ЄС: можливість “посиленої кооперації” у сфері оборони; положення про загальну солідарність і гарантії безпеки, що дало б змогу країнам ЄС спільно протистояти ризикам усіх видів; створення Європейського агентства з розробки й придбання озброєнь і військових засобів; створення Європейського коледжу з питань безпеки й оборони для розвитку і поширення “європейської культури безпеки”. Конвентові пропонувалося прийняти концепцію ЄС у сфері безпеки й оборони, яка дала б можливість заінтересованим країнам — членам Союзу прискореними темпами розвивати співробітництво в цій галузі. Пропозиції “четвірки” підтримала Іспанія, проте деякі країни-члени та кандидати (Данія, Італія, Фінляндія, Польща, Чехія) висловили низку застережень, зокрема щодо дублювання функцій із НАТО.

Питання участі нейтральних країн в операціях ЄПБО

Від самого початку 90-х років стало очевидним, що одним із найскладніших питань розвитку політики безпеки, а в майбут-

ньому й оборони стане врахування позицій нейтральних держав — членів ЄС, які неодноразово висловлювали застереження щодо поширення положень спільної політики оборони на всіх без винятку членів.

На саміті ЄС у Севільї 21—22 червня 2002 р. було прийнято дві декларації про гарантії Ірландії, в яких зазначалося, що Ніццький договір про ЄС жодною мірою не торкається її нейтралітету. Серед основних положень декларації, що мала стати невід'ємним додатком до акта про ратифікацію Ніццького договору, були такі: Ірландія, беручи участь в ЄПБО, не пов'язує себе жодними військовими зобов'язаннями і планами створення Європейської армії; згідно з Договором про ЄС, будь-яке рішення Союзу у сфері спільної оборони ухвалюється лише одногосно й набуває чинності після проходження необхідних конституційно-законодавчих процедур у країнах-учасницях. Ірландський уряд бере на себе зобов'язання перед своїм народом (а Європада погоджується з цим), що будь-яке рішення і будь-який майбутній договір, що торкається нейтрального статусу країни, не можуть бути прийняті без референдуму; участь збройних сил Ірландії в будь-яких зовнішніх операціях, у тому числі й у межах ЄПБО, можлива лише на підставі її схвалення Радою Безпеки або Генеральної Асамблеї ООН, рішення уряду і схвалення парламенту.

Стосовно інших нейтральних держав — членів ЄС, то їх позиції щодо участі в СЗПБ і ЄПБО варіюють від найбільш скептичної (Швеція) до більш поміркованої (Австрія). Так, Швеція наголошує, що готова брати участь в операціях ЄС за мандатом РБ ООН, однак зобов'язання щодо участі в колективній обороні для неї неприпустимі. Фінляндія не відкидає можливості створення колективної оборони ЄС у майбутньому, проте щоразу наголошує на важливості відносин із НАТО. Данія наприкінці 2002 р. відкликала застереження щодо Амстердамського договору, згідно з якими не вважала себе пов'язаною документами про СЄПБО. Австрія більшою мірою, ніж її європейські нейтральні “колеги”, обмежена в діях власним законодавством, проте не ставить умовою можливості своєї участі в операціях ЄС наявність санкції РБ ООН. Як відомо, офіційні кола Австрії обговорюють питання доцільності для країни надалі

дотримуватися нейтрального статусу і в цілому підтримують розширення функцій ЄС за рахунок спільної оборони.

24 лютого 2003 р., після зняття Туреччиною і Грецією застережень щодо співробітництва ЄС і НАТО, Рада ЄС схвалила *угоду ЄС — НАТО*, згідно з якою передбачалося, що угоди між двома організаціями (пакет “Берлін+”) поширюватимуться тільки на країни ЄС, які є членами НАТО або беруть участь у “Партнерстві заради миру”. Кіпр і Мальта не братимуть участі у воєнних операціях ЄС із використанням сил і засобів НАТО, проте вони повинні набути всіх прав щодо повномасштабної участі в усіх інститутах і органах ЄС, включаючи КПБ, окрім голосування з питань, пов’язаних із виконанням рішень щодо проведення таких операцій. У спільній декларації Х. Солани і Дж. Робертсона зазначалося, що принцип “партнерства” передбачає ефективні взаємні консультації, діалог, співробітництво й прозорість, ішлося також про те, що дії обох союзів у сфері врегулювання криз будуть “взаємно посилюючими”. ЄС бере на себе зобов’язання якомога активніше залучати до ЄПБО країни НАТО, що не входять до ЄС, а НАТО — підтримувати ЄПБО й забезпечувати надійний доступ ЄС до військового планування НАТО під час проведення європейських операцій. Отже, завдяки угоді ЄС отримував досить сил і можливостей для автономного проведення воєнних і цивільних операцій, операцій з кризового врегулювання. 19—25 листопада 2003 р. відбулися перші спільні навчання НАТО та ЄС з урегулювання криз.

Однією з доленосних для ЄС подій у напрямі розвитку СЗПБ/ЄПБО стала *доповідь “Безпечна Європа в кращому світі”*, підготовлена Х. Соланою і схвалена Єврорадою в Салоніках 20 червня 2003 р. Визначені в доповіді рекомендації були покладені в основу Європейської стратегії безпеки, прийнятої Єврорадою 8 грудня 2003 р. Концептуальні аспекти та ключові положення доповіді були такими:

- ЄС виступає як глобальний суб’єкт світової політики, готовий узяти на себе частку відповідальності за забезпечення безпеки у світовому масштабі; наголошується на необхідності розширити спектр завдань ЄС, додати до Петерсберзьких за-

вдань операції з роззброєння, підтримку третіх країн у боротьбі з тероризмом, реформування силових структур;

- зазначається, що великомасштабна агресія проти будь-якої держави — члена ЄС неможлива. Найбільшу небезпеку для Європи становлять три основні загрози: міжнародний тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, організована злочинність та наслідки розпаду неспроможних, неефективних держав. Зазначається, що нинішня хвиля тероризму пов'язана з войовничим релігійним фундаменталізмом, що, своєю чергою, є наслідком культурних, соціальних і політичних криз; на часі формування нової стратегічної культури, яка передбачає раннє, швидке і, якщо необхідно, жорстке втручання;

- з метою нарощування силових і політичних можливостей ЄС передбачається нарощування ресурсів для створення більш “гнучких” і мобільних збройних сил, усунення або зведення до мінімуму дублювання військових зусиль держав — членів ЄС, поліпшення обміну розвідувальною інформацією; міститься пропозиція приділити увагу цивільним засобам і плануванню у кризових і посткризових ситуаціях, посилити дипломатичну складову СЗПБ, зокрема шляхом об'єднання ресурсів країн-учасниць та європейських інститутів;

- передбачається розширення “зони безпеки” ЄС, яка охоплюватиме регіони, що межують із ЄС, з метою формування поясу добре керованих держав на схід від ЄС і на кордонах із Середземномор'ям. До “зони безпеки” ЄС включені такі держави, як Україна, Молдова, Білорусь, держави Південного Кавказу, припускається розширення економічного й політичного співробітництва з цими країнами;

- наголошується на необхідності зміцнення євроатлантичних відносин та відносин зі США; підкреслюється важливість розвитку стратегічного партнерства з Росією, Японією, Китаєм, Канадою й Індією, оскільки ці партнери відіграють дедалі більшу роль у своїх регіонах та за їх межами.

З 2003 р. тривали активні дискусії щодо створення високомобільних військових підрозділів кризового реагування та внесення в Договір про ЄС конкретної статті про розвиток Євросоюзом спільної оборони й колективні гарантії безпеки, до-

повнення військового потенціалу кризового врегулювання цивільним. Нейтральні держави (Ірландія, Фінляндія, Австрія і Швеція) та проатлантичні кандидати на вступ до ЄС (Польща і Чехія) виступили проти прийняття статті про зобов'язання держав-членів надавати допомогу всіма можливими засобами державі-члену, яка стала жертвою збройної агресії. Ірландія вважала неприйнятною статтю про спільну оборону в принципі. Фінляндія запропонувала зміцнювати політичну солідарність, а не створювати “новий військовий альянс”.

Унаслідок опозиції нейтральних держав на *Брюссельському саміті ЄС 16—17 жовтня 2003 р.* не вдалося дійти згоди щодо внесення до майбутнього Договору про ЄС статті про колективну оборону в разі зовнішньої агресії. Не були підтримані також пропозиції Франції, ФРН, Бельгії та Люксембургу про створення постійного об'єднаного командування ЄС. На саміті було досягнуто компромісу щодо прийняття принципу “структурного співробітництва” у сфері європейської оборони. Відповідно до проекту Конституції, “структурне співробітництво” дає можливість групі країн — членів ЄС розвивати взаємодію на основі взаємних ініціатив, а перелік цих країн має бути внесений до спеціального закритого протоколу-дodatка нового Договору про ЄС. Проте деякі учасники висловилися проти документального оформлення принципу, вимагаючи забезпечити відкритість “структурного співробітництва”. Велика Британія, Іспанія й Польща наполягали на тому, щоб “структурне співробітництво” розвивалося на основі взаємодоповнюваності з НАТО й не суперечило інтересам цієї організації.

У зв'язку із занепокоєнням США і НАТО намірами деяких країн ЄС створити власне головне командування та автономну систему планування у грудні 2003 р. було прийняте рішення про заснування постійного органу оперативного планування ЄС при Штабі Об'єднаних збройних сил НАТО в Європі, який мав готувати операції ЄС із використанням сил і засобів НАТО в рамках постійних угод “Берлін+”. Домовилися про створення постійного органу планування і проведення воєнних і цивільних операцій ЄС як із використанням сил і засобів НАТО, так і без них — у рамках Військового штабу ЄС. Під час проведення будь-якої операції цей орган планування стане її опера-

тивним центром і буде розформований після завершення операції. Однак у разі автономних воєнних операцій ЄС основне оперативне планування залишиться прерогативою національних головних командувань, які можуть об'єднуватися в багатонаціональні командування.

17 листопада 2003 р. Рада ЄС ухвалила рішення про створення, не пізніше кінця 2004 р., Європейського оборонного агентства (ЄОА), на яке будуть покладені питання розвитку оборонного потенціалу ЄС, розробки й закупівель озброєнь, формування конкурентоспроможного європейського ринку озброєнь, підтримки й координації відповідних зусиль держав-членів у межах ЄПБО. Агентство має очолювати ВП/СЗПБ.

25 листопада 2003 р. президент Франції Ж. Ширак і прем'єр-міністр Великої Британії Т. Блер оприлюднили в Лондоні спільну заяву, в якій зазначалося, що ЄС повинен мати здатність протягом 15 днів розміщувати військові сили в рамках автономної антикризової операції за запитом ООН для стабілізації ситуації або виконання короткотермінових завдань, до заміни або посилення цих сил миротворчими військами ООН (бойові підрозділи чисельністю 1500 осіб кожен, які надаватимуть окремі країни ЄС або багатонаціональні формування). Такі сили ЄС мають бути задіяні в ситуаціях, у яких не бере участь НАТО. 22 березня 2004 р. Рада ЄС схвалила франко-британську ініціативу, підтриману ФРН, про створення високочомобільних військових підрозділів кризового реагування. Франція, Велика Британія і ФРН висловили готовність надавати сили для "тактичних груп" уже до 2005 р. й забезпечити їх засобами транспортування, а також заснувати з цією метою спеціальну командну структуру ЄС до 2010 р. ЄС планує до 2010 р. сформувати 18 багатонаціональних "бойових груп".

Рада схвалила доповідь Секретаріату про нові цілі військового будівництва ЄС до 2010 р., в якій ішлося про таке: головне завдання ЄС полягає в забезпеченні здатності до більш швидкого реагування на кризові ситуації (прийняття в п'ятиденний термін рішення про спрямування оперативних сил, що мають бути розміщені протягом десяти наступних днів); передбачається "швидке" виконання Петерсберзьких місій, а також участь ЄС у спільних операціях із роззброєння, надання допо-

моги третім країнам у боротьбі з тероризмом; удосконалення оперативного потенціалу ЄС має передбачати стабільне забезпечення й застосування сил, їхню сумісність і взаємодію.

На Брюссельському саміті ЄС 18—19 червня 2004 р. було визначено політичні пріоритети в рамках реалізації Європейської стратегії безпеки: ефективний мультилатералізм із визнанням центральної ролі ООН; боротьба проти тероризму як ключовий елемент у політичному діалозі з третіми країнами; вироблення й реалізація стратегії ЄС у Близькосхідному регіоні; здійснення комплексної політики стосовно Боснії та Герцеговини. Учасники саміту затвердили конкретні терміни і плани досягнення результатів ЄПБО у спеціальному додатку до Висновків “Європейська оборона: консультації, планування й операції НАТО/ЄС”, створення до кінця 2004 р. цивільно-військового органу при Військовому штабі ЄС; заснування до кінця 2004 р. військової місії ЄС у Штаб-квартирі Об’єднаних збройних сил НАТО, а також представництва НАТО при Військовому штабі ЄС; забезпечення до 1 січня 2006 р. здатності до швидкого розгортання в разі потреби оперативного центру, зокрема для цивільно-військових операцій. Констатувалося, що напрям боротьби з тероризмом має бути інтегрований у СЗПБ ЄС.

27 червня 2005 р. Рада Міністрів ЄС схвалила заснування *Європейського коледжу безпеки й оборони*, завданням якого буде поліпшення підготовки у сфері безпеки та оборони, формування культури європейської безпеки. Коледж має бути організований як мережа національних академій, коледжів та інститутів, пов’язаних із проблематикою політики безпеки й оборони. До нього увійде також Інститут досліджень у сфері безпеки ЄС.

18 липня 2005 р. Х. Солана представив Раді ЄС доповідь про створення *спільних цивільних груп реагування*, що стануть важливим елементом виконання “Основної мети — 2008 р.” із формування цивільного антикризового потенціалу ЄС. Групи (у складі 100 експертів) здійснюватимуть місії зі збирання й оцінювання даних у період криз, організувати початкову присутність на місцях, підтримувати операції з урегулювання кризових ситуацій.

Договір про запровадження Конституції для ЄС містив юридичне оформлення СЗПБ і СПБО. Так, у ст. III-294 зазначалось, що держави-члени активно й беззастережно підтримують СЗПБ у дусі лояльності та взаємної солідарності й утримуються від будь-яких дій, що суперечили б інтересам Союзу чи могли послабити його ефективність як об'єднаної сили.

Чітко визначались органи, до сфери компетенції яких належать СЗПБ та СПБО. Так, Європейська Рада здійснює загальне керівництво СЗПБ. Це стосується також питань, що мають оборонне значення. Рада Міністрів приймає рішення, необхідні для визначення і здійснення СЗПБ, зокрема щодо проведення оперативних дій, виходячи з основних директив, визначених Європейською Радою. Важливим нововведенням Конституції було запровадження посади Міністра закордонних справ ЄС, який очолював Раду із закордонних справ. Поява цієї посади була наслідком компромісу між різними позиціями держав-членів — прихильників наднаціонального і міждержавного підходів. Міністр наділявся правом ініціативи щодо СЗПБ, досить широкими повноваженнями й апаратом. Конституцією передбачалися, зокрема, такі функції: шляхом внесення пропозицій міністр сприяє розробці СЗПБ, а також забезпечує реалізацію рішень, прийнятих Європейською Радою і Радою Міністрів; представляє Союз у справах, що належать до компетенції СЗПБ; веде політичний діалог із третіми сторонами від імені Союзу й висловлює позицію Союзу в міжнародних організаціях та на міжнародних конференціях. У реалізації своїх функцій міністру має допомагати Європейська зовнішньополітична служба. У випадках, що потребують негайного вирішення, міністр закордонних справ ЄС за власною ініціативою або на прохання держави-члена скликає позачергове засідання Ради протягом 48 годин або, в екстрених випадках, у коротший термін. Рада діє на підставі пропозицій міністра закордонних справ ЄС після консультацій із Європарламентом, а також після отримання згоди Комісії. Міністр консулює та інформує Європарламент і гарантує належне врахування його позиції під час ухвалення рішення. Європейський Парламент може робити запити Раді та міністру або надавати їм рекомендації. Двічі на рік міністр проводить дебати з питань реалізації СЗПБ, вклю-

чаючи ЄПБО. Рада за пропозицією міністра може призначити Спеціального представника Союзу, за діяльність якого відповідає міністр і до сфери компетенції якого належать окремо визначені політичні питання.

Комітет з політичних питань і питань безпеки здійснює моніторинг міжнародної ситуації у сферах, що належать до СЗПБ, і сприяє визначенню цієї політики шляхом подання висновків Раді на запит останньої або на запит міністра закордонних справ чи за власною ініціативою. КПБ здійснює під керівництвом Раді і міністра закордонних справ політичний контроль і стратегічне керування операціями кризового врегулювання. Рада може вповноважити Комітет з метою і на термін дії операції з кризового врегулювання вживати відповідних заходів із політичного контролю і стратегічного керування операцією.

Було внесено низку змін у *процедуру прийняття рішень*. Усупереч наполяганням нейтральних країн звужено спектр питань, що мали вирішуватись процедурою одноголосності. Рішення з питань СЗПБ ухвалюються Радою одноголосно. Якщо члени Раді, які утрималися, становлять не менше однієї третини голосів держав-членів, у яких проживає не менше однієї третини населення Союзу (новий аспект), рішення не приймається. Тобто малим державам — членам ЄС буде складно заблокувати те чи інше рішення без підтримки хоча б однієї-двох великих держав. На відміну від попередніх пропозицій, що обговорювалися в Конвенті, передбачалося, що рішення Раді на підставі пропозицій міністра та ЄК будуть прийматися *кваліфікованою більшістю*. Ця процедура поширюється й на ті додаткові аспекти СЗПБ, які визначить Європейська Рада. Крім того, Рада діє кваліфікованою більшістю голосів, коли приймається рішення про визначення спільних дій або позицій Союзу та їх реалізацію; коли ухвалюється рішення, що стосується призначення спеціального представника. Як і раніше, коли член Раді заявляє, що відповідно до життєво важливих, офіційно оприлюднених чинників національної політики він має намір виступити проти ухвалення європейського рішення, що вимагає кваліфікованої більшості, голосування не проводиться. В такому разі міністр шукає компромісного рішення. Якщо він його не знаходить, Рада передає питання до Європа-

ди, яка має прийняти рішення одногосно. Всі ці питання не поширюються на воєнні чи оборонні аспекти.

Конституція передбачала *співробітництво ЄС з іншими міжнародними організаціями*. Так, держави — члени ЄС, які також є членами РБ ООН, мають погоджувати свої дії й у повному обсязі інформувати про них інші держави-члени та міністра закордонних справ ЄС. Під час виконання своїх функцій вони захищають позиції й інтереси Союзу. Передбачається тісне співробітництво між іноземними представництвами держав-членів у третіх країнах з метою забезпечення виконання спільних позицій ЄС. Окремі глави розділу V присвячені зовнішньоторговельній політиці, співробітництву ЄС із третіми країнами, режиму санкцій, укладанню міжнародних договорів і співробітництву з міжнародними організаціями. В цих аспектах посилена роль Європарламенту.

У Договорі була юридично включена СЕПБО, причому не лише її військові, а й цивільні аспекти. Передбачалось проведення таких операцій у межах СЕПБО: з роззброєння, гуманітарні та рятувальні завдання, військове консультування і сприяння, завдання із запобігання конфліктам і підтримання миру, завдання бойових сил у кризовому врегулюванні, включаючи миротворчість і постконфліктну стабілізацію. Зазначається, що всі ці завдання покликані сприяти боротьбі проти тероризму, включаючи підтримку третіх країн у боротьбі з тероризмом на їхній території. Рішення щодо здійснення цих завдань, їх цілі й масштаби приймає Рада. Міністр закордонних справ, діючи під контролем Ради та в тісному зв'язку з КПБ, координує цивільні й військові аспекти цих завдань.

Ефективній реалізації перерахованих вище завдань повинно сприяти *Європейське оборонне агентство* (нововведення Конституції). Його основні цілі такі: сприяння у визначенні цілей військового потенціалу держав-членів й оцінка дотримання ними своїх зобов'язань щодо використання цього потенціалу; сприяння гармонізації оперативних потреб і схвалення методів ефективних спільних закупівель; пропозиції щодо багатосторонніх проектів, спрямованих на виконання цілей у рамках військових можливостей, забезпечення координації програм, що запроваджуються державами-членами, а також

керівництво спеціальними програмами співробітництва; підтримка досліджень у сфері оборонних технологій, координація і планування спільної дослідницької діяльності, вивчення технічних рішень, що будуть адекватними майбутнім оперативним потребам; сприяння визначенню та реалізації будь-яких необхідних заходів для зміцнення промислової і технологічної бази оборонного сектору й удосконалення ефективності військових витрат. У Конституції було закріплене поняття “структурного співробітництва”, про бажання брати участь в якому держави-члени мали повідомляти Раду та міністра закордонних справ. Після такого повідомлення Рада проводить консультації з міністром і кваліфікованою більшістю ухвалює рішення про заснування постійного структурного співробітництва. Якщо згодом та чи інша держава-член захоче приєднатися до такого співробітництва, то Рада, діючи за такою самою процедурою, може прийняти відповідне рішення. Причому участь у голосуванні беруть лише члени, які є учасниками структурного співробітництва. В такому випадку передбачена складна процедура голосування під час ухвалення рішень, визначена статтею III-312. Внесення до Конституції поняття структурного співробітництва може ознаменувати застосування методу диференційованої інтеграції стосовно держав-членів, що, безперечно, є надзвичайно актуальним з огляду на ті зміни, які спричинить розширення ЄС.

Важливою особливістю Конституційного договору було наділення “другої опори” (вперше за багато років) певними рисами наднаціональності, що могло істотно спростити прийняття рішень у цій сфері й підвищити ефективність політики. Крім того, запровадження посади міністра закордонних справ із тими повноваженнями, які передбачені Договором, і наділення його роллю сполучної ланки між інститутами ЄС, сприятиме посиленню пріоритетності СЗПБ для Євросоюзу.

Після провалу ратифікації Конституції в Європарламенті тривали консультації щодо вдосконалення СЗПБ/СЄПБО, зокрема інституційної структури. На слуханнях у 2006 р. представники Європарламенту наголошували, що ЄП не відіграє належної ролі у СЗПБ та не контролює дії Ради і Комісії, недостатньо і з запізненням інформується про ініціативи в межах

СЗПБ. Деякі представники ЄП вимагали збільшити витрати бюджету на СЗПБ. Член Комісії ЄС із зовнішніх зв'язків і політики сусідства Беніта Ферреро-Вальднер пропонувала доповнити СЗПБ комунітарними інструментами, наголошуючи на необхідності пов'язати зовнішню торгівлю, програми розвитку й гуманітарної допомоги та СЗПБ в єдину систему політики. Х. Солана закликав до вдосконалення здатності ЄС реагувати на надзвичайні ситуації і катастрофи.

15—16 червня 2006 р. Єврокомісія представила на засіданні Євроради документ “Європа у світі — деякі практичні пропозиції щодо посилення внутрішньої єдності, ефективності й прозорості”, що містив програму діяльності ЄС у сфері спільної зовнішньої політики в умовах неприйняття Конституції. Пропонувалися, зокрема, такі заходи: поліпшення стратегічного планування (з цією метою пропонувалося проводити двічі на рік неофіційні зустрічі за участю голови Євроради, міністра закордонних справ країни, що головує, голови Комісії, члена Комісії із зовнішніх зв'язків і ВП/СЗПБ); участь ВП/СЗПБ у роботі Комісії зі стратегічного планування; підвищення ефективності зовнішньої політики за рахунок адресності, в тому числі завдяки кращому використанню мережі зі 130 делегацій Комісії, спецпредставників ЄС і посольств країн-учасниць; поліпшення взаємодії між інститутами ЄС і країнами-учасницями; здійснення програм обміну персоналом між національними дипломатичними службами й інститутами ЄС, зокрема секретаріатом Ради; залучення до програм навчання Комісії і Ради дипломатів із країн-учасниць; зміцнення співробітництва між консульськими службами країн-учасниць, особливо у кризових ситуаціях; збільшення відповідальності та прозорості завдяки регулярному обміну думками з питань зовнішньої політики між Європарламентом і ВП/СЗПБ, а також усередині самої Комісії; особиста участь спецпредставників і глав делегацій ЄС у роботі Європарламенту; посилення “громадської дипломатії” у третіх країнах для забезпечення прозорості й ефективності політики ЄС, краще інформування громадян ЄС про його зовнішньополітичну діяльність.

Останніми роками в Євросоюзі відбувається *еволюція розуміння своєї ролі у сфері СЗПБ, сутності операцій з підтриман-*

ня миру, їх цілей, ролі збройних сил відповідно до нових викликів безпеці. У цьому контексті надзвичайно цікавим є дослідження Військового комітету ЄС та Інституту з вивчення безпеки ЄС для Європейського оборонного агентства під назвою "Довготермінові перспективи", репрезентоване 3 жовтня 2006 р. У документі надавалася оцінка основним тенденціям світового розвитку до 2025 р., що визначатимуть воєнно-політичну ситуацію та відповідні оперативні потреби ЄС. Зазначалося, зокрема, що на європейську безпеку до 2025 р. впливатимуть такі чинники: Китай та Індія стануть найпотужнішими в економічному плані країнами світу. При цьому Європа демонструватиме відносно скромні показники зростання, насамперед унаслідок природного старіння населення, а резерв її військово придатних ресурсів знизиться станом на 2015 р. до 15 %. Загальна потреба в енергетичних ресурсах зросте до 2030 р. на 50 % (нафтових на 40 % і газових на 90 %). Оскільки Китай та Індія стануть найбільшими споживачами енергоресурсів, Європа змушена буде шукати нові джерела в Африці, Азії і на Близькому Сході, що відповідно диктуватиме напрями її політики. Європі доведеться більшою мірою розраховувати на власні сили, оскільки США дедалі більше фокусуватимуть свої інтереси в регіоні Центральної Азії.

Відповідно до нових викликів певною мірою змінюється концепція діяльності ЄС у сфері підтримання безпеки в світі. Так, метою діяльності збройних сил має стати не перемога над супротивником, а встановлення стабільного безпечного порядку. Типові сили, що беруть участь в операціях у межах СПБО, розглядаються як багатонаціональні та різнопланові, тому вони мають формуватися за принципом тимчасових коаліцій і включати більшою мірою цивільний, аніж військовий компонент. У зв'язку з цим, очевидно, постане питання про скорочення чисельності збройних сил в Європі. Вони мають бути забезпечені не стільки зброєю, скільки цивільними технологіями. Це ще більше актуалізує питання співробітництва в галузі науково-дослідних досліджень і конструкторських розробок (НДДКР). Це питання обговорюється в рамках Європейського оборонного агентства представниками міністерств оборони країн-учасниць, науково-дослідних інститутів, європейської

оборонної промисловості. Інтерес до нього виявляють не лише високі чиновники ЄС, а й національні директори з озброєнь. Х. Солана наголосив, що НДДКР і технології мають ключове значення для трансформації збройних сил відповідно до нових вимог безпеки й закликав збільшити витрати на коопераційні проекти від 5 до 20 % їх загального фінансування (бюджет ЄОА на НДДКР у 2006 р. становив лише 6 млн євро). Представники військово-промислових кіл запропонували створити Раду з оборонних досліджень і технологій, збільшити оборонний бюджет ЄОА до 50 млн євро. Сесія міністрів оборони ЄС у листопаді 2006 р. у рамках Керівного комітету ЄОА ухвалила рішення про відкриття Агентством першої спільної програми НДДКР у сфері захисту збройних сил із бюджетом 54,23 млн євро. Із 24 держав — членів ЄОА до програми приєдналися 18 країн ЄС (серед тих, хто утримувався, була й Велика Британія); основними інвесторами мають стати Німеччина, Франція і Польща. Нова програма передбачає п'ять напрямів розвитку: життєздатність військових підрозділів; засоби індивідуального захисту; захист тактичних систем бездротового зв'язку; аналіз даних та інформації; оперативне планування й навчання.

У грудні 2007 р. глави держав та урядів країн — членів ЄС підписали Лісабонський договір, вироблений на базі Конституційного договору Європейського Союзу 2004 р. Фактично за результатами положень Лісабонського (як і Конституційного) договору лідерам країн — членів ЄС значною мірою вдалося інституціоналізувати СЗПБ. Так, знову йшлося про введення посади міністра закордонних справ, надання Євросоюзу статусу юридичної особи, що спрощує його відносини з третіми країнами та іншими міжнародними організаціями. Втім, попередню проблему суперництва між Єврорадою та Єврокомісією за контроль над СЗПБ розв'язано так і не було.

Архітектори євроінтеграційного процесу дотепер не можуть вирішити дилему, чи є зовнішньополітична діяльність та безпека об'єктами інтеграції. З позицій сучасних інтеграційних теорій зовнішня політика та безпека залишаються сумнівними сферами інтеграційних зусиль. Навіть затяті федералісти доходять висновку, що інтеграція в цих галузях можлива тільки у випадку попередньої успішної економічної інтеграції. Однак,

як відомо, економічні перспективи Європи 27 країн-членів поки що залишаються невиразними.

На Брюссельському червневому саміті 2007 р. Велика Британія та Польща за підтримки Чехії та Нідерландів утворили своєрідний блок “противників Конституції ЄС”. Ці країни домовились про поступки у зовнішньополітичній сфері з боку інститутів Євросоюзу. Було досягнуто компроміс, який фактично повернув СЗПБ до попереднього етапу інтеграції на рівні Ніццького договору. За пропозицією британського прем'єр-міністра Т. Блера було зрештою вирішено не вводити посаду міністра закордонних справ ЄС та зберегти посаду Високого представника Євросоюзу з питань зовнішньої політики з дещо розширеними повноваженнями.

Слід зазначити в цьому контексті позицію нових держав — членів ЄС, які, побоюючись тиску з боку держав “старої” Європи та відстоюючи власні бачення розвитку СЗПБ з урахуванням національних інтересів, пропонували впровадження нових принципів у механізм прийняття рішень у Раді ЄС. Так, президент Польщі Л. Качинський активно виступав проти “подвійної більшості” під час голосування, запропонувавши систему “квадратного кореня”, яка б передбачала розрахунок квот для голосування, виходячи з квадратного кореня чисельності населення країни — члена ЄС. Одночасно до вироблення відповідного компромісного механізму голосування президенту Польщі вдалося відстояти збереження принципу одноголосності під час ухвалення в Раді рішень з питань СЗПБ до 2014 р.

Загалом результати останніх переговорів в ЄС продемонстрували обмеженість та складнощі євроінтеграційної перспективи у сфері СЗПБ. Головною особливістю цієї сфери стало те, що відповідно до Лісабонського договору вона не потрапила під наднаціональне управління ЄС. Отже, національна безпека, як і раніше, залишається прерогативою держав — членів Євросоюзу. Разом із тим уведення посади Високого представника та Ради з питань зовнішньої політики ЄС свідчить про те, що процес інституціоналізації СЗПБ все-таки триває. Еволюція СЗПБ і СЕПБО стала перемогою груп єврооптимістів і європеїстів, які прагнули інституціонального, функціонального оформлен-

ня й наповнення політики безпеки та оборони, автономізації ЄС у сфері прийняття рішень щодо реалізації цих політик. Основною тенденцією інституціонального розвитку СЗПБ/СЄПБО на сучасному етапі є рух від міждержавного формату співробітництва до наднаціонального шляхом зближення позицій держав-членів, зокрема нейтральних, посилення взаємодії між основними інститутами та їх залучення до вирішення питань безпеки й оборони. Проте цілком очевидно, що в майбутньому такий розвиток подій ускладнюватиметься у зв'язку з позицією Великої Британії, нейтральних та малих країн. Справжнім випробуванням гомогенності європейського інтеграційного процесу, зокрема розвитку СЗПБ/СЄПБО, стає участь нових держав-членів, які мають власне бачення європейської безпеки.

8.4. Нове розширення ЄС 2004—2007 рр.: механізми, особливості та проблеми

Підписаний у грудні 2000 р. у французькій Ніцці установчий договір ЄС створив фундаментальну основу для подальшого розширення за рахунок країн Центральної та Східної Європи. На Копенгагенському саміті ЄС у грудні 2002 р. було остаточно ухвалено рішення про прийняття їх до Євросоюзу. З цього приводу окремі дослідники міжнародних відносин стверджують, що справжнє закінчення “холодної війни” настало лише після завершення тривалого процесу “повернення” до Європи країн ЦСЄ.

Утім, визначальний характер грудневого саміту ЄС пов'язаний не лише з його грандіозним політичним рішенням щодо країн ЦСЄ, а й запеклими суперечками, що точилися навколо *економічної складової розширення*. Так, польський прем'єр-міністр Лешек Міллер наполягав на тому, щоб Польщі, як найбільшій аграрній країні-кандидату, виділили такі самі сільськогосподарські дотації, як і Франції. Зокрема основна вимога стосувалася збільшення квот на молочну продукцію та надання Польщі додатково 1 млрд євро на регіональні

цілі. Після гострих дискусій Західна Європа погодилася запропонувати лише 400 млн євро і 40 % від рівня фермерських дотацій у країнах Західної Європи. Тверда позиція польського керівництва в цьому питанні на фоні помітного згасання ентузіазму серед населення країн Центрально-Східної Європи щодо вступу до ЄС у 2007 р. змусило “стару” Європу піти на поступки. Як наслідок, польський уряд отримав 50 % західноєвропейських сільгоспдотацій та додатково 1 млрд євро. Інші країни-кандидати також отримали додатково 300 млн дол.

Суперечки навколо матеріальних умов членства в ЄС наочно продемонстрували реальні інтереси сторін. Для Євросоюзу важливим було не стільки розширення як таке, скільки його політичні наслідки. Зі свого боку східноєвропейські країни після закінчення “холодної війни” також прагнули за будь-що ввійти до Євросоюзу, аби позбавитися впливу колишнього лідера — СРСР — та створити умови для реалізації західноєвропейських демократичних цінностей і підвищення рівня життя. Однак із часом ситуація почала змінюватися. Одночасно з поліпшенням ставлення східноєвропейців до Росії в регіоні активізувалися політичні рухи, що виступали проти швидкого приєднання до Євросоюзу. У Польщі зміцнили позиції радикальні націоналістичні партії “Самооборона” та Ліга польських родин. Їхні лідери вважали, що приєднання до ЄС призведе до руйнування польського сільського господарства, яке відіграло провідну роль в економіці країни, а також завдасть шкоди національній самобутності країни, маючи на увазі насамперед потужну католицьку традицію. У Прибалтиці такі настрої були пов’язані з небажанням місцевого населення приєднуватися до одного союзу, тільки-но позбавившись іншого. Тим більше, що економічні наслідки розширення ЄС було важко передбачити. Опитування населення свідчили, що прихильників приєднання стає дедалі менше.

У цій ситуації політична еліта Західної Європи потрапила в непросте становище. За словами тодішнього голови МЗС Данії, Євросоюз побачив, що “якщо розширення не здійснити зараз, то його може не відбутися ніколи” і європейська мрія про наддержаву так і залишиться нереалізованою амбіцією. “Брюссель так квапиться приєднати Східну Європу, оскільки відчу-

ває, що занадто зтяг із цим процесом і тепер бажання приєднуватися стрімко падає в деяких країнах-кандидатах, — висловився директор Центру російських і східноєвропейських досліджень у Бірмінгемі Ф. Хенсон та додав: “Якщо східноєвропейців не заохотять ті матеріальні умови, які запропонує Брюссель, може виникнути реальна небезпека, що населення Східної Європи виявиться розчарованим всім проектом Європи, що інтегрується”.

Побутувала думка, що після об’єднання Євросоюз стане найбільшим (майже півмільярда споживачів) єдиним ринком, що переважає за цим показником навіть зону НАФТА. Проте багато фахівців вважали, що економічно розширення ЄС не вигідне. На фоні слабкого загального економічного зростання ЄС найефективніша німецька економіка переживала період спаду, а валовий прибуток на одну особу в країнах, що приєднувалися, становив лише 50 % від середнього по Євросоюзу. Стосовно інвестицій, то великі західноєвропейські компанії, такі як “Фольксваген”, “Сіменс”, “Данон” та ін. уже на той момент вклали в Східну Європу 80 млрд дол. і, за оцінками економістів, подальшого істотного приросту інвестицій у цьому регіоні очікувати не доводилося. Більше того, передбачалося, що після вступу цих країн у ЄС собівартість товарів у Східній Європі зростатиме в результаті поступового вирівнювання оплати праці (для “Сіменс”, наприклад, наймання одного чеського робітника обходилося в три рази дешевше, ніж німецького). Таким чином, можна сказати, що для приєднання країн ЦСЄ до ЄС на перший план вийшли не економічні, а скоріше політичні причини. “Розширення Європи — це необхідність у глобалізованому світі, — сказав президент Єврокомісії Романо Проді незадовго до історичного саміту. — І, звичайно, воно дає нам величезні політичні переваги. Єдиний спосіб протистояти США й Китаю, що бурхливо розвиваються, а також підсилити свій світовий вплив”. Показовим є висловлювання колишнього радника Білла Клінтона з міжнародних питань, впливового члена Ради з міжнародних відносин Чарльз Купчан: “Європа вже вступає в той вік, коли з окремих держав виникає реальна колективна чинність. Звичайно, можливе військове протистояння Європи й США лежить ще в досить віддаленому майбут-

ньому, але вже тепер можна говорити про те, що конкуренція двох наддержав простирається набагато далі торгівлі. ВВП Євросоюзу зараз майже наздогнав США — 9,5 і 10 трильйонів доларів (йдеться про зону євро), — і євро, як видно, незабаром обмежить глобальне домінування долара. Члени Євросоюзу нині обговорюють прийняття загальноєвропейської конституції, створюють єврокорпус — власні збройні сили, здатні діяти окремо від США, а також мають намір централізувати міжнародну політику. Коли ЄС реформує свої урядові інститути й прийме у 2004 році нових членів зі Східної Європи, він стане справді серйозною противагою США на світовій арені”.

Очевидно, що для такої конкуренції із США Європа мала бути більш централізованою й монолітною. За словами канцлера Німеччини Г. Шредера, “...після того, як Європа розшириться, її потрібно ще й поглибити”. Йшлося про саму структуру влади та процедуру прийняття рішень в Євросоюзі після вступу нових держав. Більшість європейських лідерів погодилися з таким висновком, оскільки ставало очевидним, що занадто велика чисельність Співтовариства не дає можливості всім користуватися правом вето. В іншому випадку механізм прийняття рішень ставав практично паралізованим.

Процес політичної централізації ЄС почався у грудні 2000 р., коли було підписано *Ніццький договір*, який передбачав перехід від процедури консенсусного прийняття рішень, коли будь-яка маленька країна мала право вето, до процедури рейтингового голосування, за якою кожна країна отримувала певну кількість голосів. Така процедура була узгоджена саме напередодні розширення ЄС, оскільки різке збільшення кількості держав-членів могло б призвести до кризи наявної системи. Спробам змінити порядок прийняття рішень чинили значний опір маленькі країни ЄС.

Все більше популярною ставала думка про те, що розширення Євросоюзу стане каталізатором для більшої централізації влади в Європі. В ЄС уже давно точилися дебати про необхідність створення певної централізованої влади, яка б визначала єдину міжнародну політику Євросоюзу та виступала б його законним представником у відносинах зі світом. Європейська Комісія на чолі з Р. Проді, що представляє в основному інтере-

си малих держав, наполягала на тому, щоб якомога більше влади було сконцентровано в Брюсселі, тоді як великі держави, такі як Франція, Велика Британія та Іспанія, виступали за введення посади президента Європейського Союзу, що обирався б з лідерів великих держав.

Одночасно розбіжності серед країн — членів ЄС виникли стосовно фінансування аграрного сектору, обсягів субсидій промисловості та фермерським господарствам, фінансування розвитку інфраструктури в країнах ЦСЄ. Так, Німеччина, Нідерланди, Англія та Швеція виступали за перегляд попередніх домовленостей щодо умов розподілу сільськогосподарських субсидій серед країн ЄС. Відповідно до цих домовленостей, країни-кандидати, отримуючи у перші роки лише четверту частину від суми субсидій “старих” членів Євросоюзу, поступово мали досягти 100-відсоткового рівня фінансування. Ще одним конфліктним питанням під час переговорів про приєднання стало питання міграції. Такі країни, як Німеччина і Австрія, наприклад, хотіли максимально обмежити робочу міграцію з “нових” країн запровадивши перехідний період не менше ніж сім років. Політичні еліти цих країн не могли не зважати на побоювання відповідних верств суспільства щодо питань збереження робочих місць за зростання конкуренції на ринку праці або перенесення виробництва до менш витратних заводів у нових країнах-членах. Турботу викликали також дотримання екологічних стандартів та зростаюча вірогідність проникнення до ЄС нелегальних іммігрантів через нові країни-члени.

У результаті переговорів було погоджено перехідні заходи на найближчу перспективу, спрямовані на подолання будь-яких негативних наслідків для економік як країн-кандидатів, так і країн-членів. Країни, які стали членами ЄС до 2004 р., протягом семи років могли самостійно вирішувати, коли відкривати ринки праці для робітників із нових країн-членів. Ці заходи мали паралельно супроводжуватися посиленням прикордонного контролю на нових східних кордонах Європейського Союзу. Значно більше часу вимагало вирішення завдань щодо дотримання екологічних стандартів ЄС. Зокрема, лише в рамках програми “ІСПА” було виділено один 1 млрд євро на ре-

алізацію проектів у сфері транспорту та довкілля нових країн-членів. Щодо аграрного сектору, то хоча повномасштабну допомогу ЄС фермерські господарства нових країн-членів мали отримувати лише після завершення десятирічного перехідного періоду, вже протягом 2004—2006 рр. вони отримали від ЄС асигнування на суму 101 млрд євро і стали таким чином головними бенефіціарами ЄС. Нові країни — члени ЄС, які побоювалися масового розпродажу своїх сільськогосподарських земель та майна, могли протягом кількох років самостійно вирішувати питання про можливість продажу сільськогосподарських земель та майна, громадянам з інших країн ЄС. Зазвичай погоджена тривалість цього періоду становила сім років.

Угоди про вступ десяти нових держав — Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини, Словенії, Естонії, Латвії, Литви, Мальти й Кіпру набрали чинності 1 травня 2004 р. Відразу після закінчення святкувань президент Єврокомісії Р. Проді заявив, що подібне широкомасштабне вливання є останнім в історії ЄС. За словами Р. Проді, перед тим, як ворота ЄС зачиняться остаточно, туди ще зможуть увійти країни, що стоять на черзі, — Болгарія, Румунія, Хорватія, Македонія й, можливо, Туреччина.

Регіональна політика ЄС щодо країн Центрально-Східної Європи: нові формати співробітництва

Розширення ЄС за рахунок країн Центральної та Східної Європи не лише вносить принципові зміни в геополітичну карту Європи, яка поступово перетворюється на суцільне регіональне інтеграційне об'єднання, а й змушує Європейський Союз вносити суттєві корективи до інтеграційної стратегії, в тому числі стососно відносин із країнами, які стають його новими сусідами. Характерною рисою політики ЄС є прагнення виробити універсальну стратегію відносин, яка б в нових умовах визначала його політику щодо третіх країн, які мають спільний кордон та тісні економічні відносини з ЄС. І хоча після розширення ЄС матиме на східних кордонах лише країни, що свого часу входили до складу колишнього Радянського Союзу, останні значно різняться за своїм економічним потенціалом,

рівнем демократизації суспільства та зовнішньополітичним пріоритетам. Для вирішення цього проблемного питання Союзом було запроваджено нові формати співробітництва між власне країнами — членами ЄС, кандидатами на членство, сусідами та рештою світу.

Отже, відносини після розширення ЄС слід розглядати принаймні на трьох рівнях:

- європейські країни, які сьогодні є кандидатами у члени ЄС або можуть стати ними у майбутньому;
- сусідні країни, розташовані на нових зовнішніх кордонах ЄС (Росія, Україна, Білорусь та Молдова на сході та країни Середземномор'я на півдні);
- решта країн світу: вплив великої зони торгівлі з центром в ЄС на відносини з торговими партнерами в умовах глобалізації світової економіки.

На першому рівні основною метою взаємовідносин було забезпечення приєднання до ЄС Болгарії та Румунії не пізніше 2007 р. Попередня угода з Болгарією була підписана ще у червні 2004 р., відповідно до неї остання змогла отримати оцінку, що характеризувала її як “країну з ринковою економікою, яка реально функціонує”. У квітні 2005 р. аналогічна угода була укладена з Румунією, яка, на відміну від Болгарії, підтвердила наявність меншої кількості критеріїв відповідності. Зокрема зазначалося, що однією з головних перешкод на шляху до ЄС залишалася недостатня відкритість румунської економіки та недосконалість її політичних структур. Особливо проблемним виявився Референдум щодо зміни низки положень Конституції Румунії відповідно до вимог ЄС, який відбувся ще у жовтні 2003 р. Євроскептицизм румунського населення пояснювався тим, що запроваджені євроінтеграційні нововведення загалом лише знижували його життєвий рівень, а конкретні поправки до Конституції відповідали інтересам лише незначного прошарку румунів.

Загалом, незважаючи на те, що станом на 2007 р. законодавство Румунії та Болгарії в цілому було приведено у відповідність до європейських і на його основі почали реалізовуватися програми ЄС з регіонального розвитку та інфраструктури, відрив від європейських стандартів обох країн залишався досить

значним. Найбільш суттєвими перешкодами на шляху до повноцінної інтеграції до ЄС Румунії і Болгарії була корупція, яка за визначенням Єврокомісії становила широку та системну проблему, що підриває основи правосуддя, економіку та віру громадян у власну державу. Іншою проблемою в контексті розширення ЄС 2004—2007 рр. стали суперечності країн “нової” та “старої” Європи в питаннях регулювання міграції робочої сили. Зокрема, вже напередодні вступу Болгарії та Румунії до ЄС Велика Британія заявила, що у 2007 р. прийме лише 20 тис. некваліфікованих робітників, тоді як Австрія, ФРН, Бельгія, Нідерланди, Данія, Люксембург, Іспанія та Італія, взагалі запровадили обмеження на трудову міграцію терміном щонайменше на період у три роки.

Позитивним моментом для нових держав-членів натомість стала фінансова допомога Євросоюзу. Так, до 2013 р. Румунія має отримати з євробюджету 32 млрд євро кредитів на структурні реформи, а Болгарія — близько 15 млрд. Для цього урядам двох нових країн — членів ЄС необхідно запропонувати проекти, які б відповідали європейським стандартам.

На сьогодні значна частина європейських аналітиків вважає, що політичні умови євроінтеграції для Болгарії та Румунії все-таки залишаються важкими і не можуть бути швидко виконані. Не меншим тягарем для нових членів ЄС є також і довготривалі економічні наслідки євроінтеграційних реформ. Насамперед це стосується взаємодії з розвиненими країнами “старої” Європи в галузі сільськогосподарської політики.

У цілому умови вступу Болгарії та Румунії до ЄС були підтвержені висновками моніторингової доповіді Єврокомісії 26 вересня 2006 р. Ця подія завершила п’яте розширення ЄС. Попередньо Європейська Комісія прийняла механізм співробітництва та нагляду за перебігом реформ у цих країнах у певних проблемних сферах, за якими було встановлено критерії оцінки розвитку Болгарії та Румунії після вступу. При цьому тільки десять “старих” європейських країн відкрили ринки для нових членів. Німеччина, Нідерланди та Франція відмовлялися у найближчі два роки від румунського та болгарського імпорту. Аналогічна ситуація складалася і щодо країн ЦСЄ, які приєдналися до ЄС у 2004 р.

Розширення ЄС у 2004—2007 рр. було найбільшим за його історію, проте можна впевнено стверджувати, не останнім. І хоча діючі механізми функціонування в ЄС розраховані лише на 27 держав-членів, є ще значна група країн, які з часом можуть бути прийняті до Співтовариства. Йдеться передусім про країни, що є членами Європейської асоціації вільної торгівлі, а саме Ісландію, Норвегію, Швейцарію та Ліхтенштейн. З Норвегією двічі проводилися переговори щодо членства у ЄС, але їхні результати двічі відхилялися на національному референдумі у цій країні. Швейцарія подала заявку на вступ у 1992 р., але після цього вирішила не вживати подальших, необхідних для вступу заходів та підписала з ЄС двосторонні угоди за пріоритетними секторами економіки.

Ще однією складовою сучасної дилеми розширення Євросоюзу є питання щодо приєднання Туреччини. В цьому плані, з огляду на найбільший порівняно з іншими країнами-кандидатами інтеграційний досвід, сучасну Туреччину цілком справедливо можна вважати “ветераном” у черзі на членство у ЄС. На сьогодні рівень життя у Туреччині становить приблизно 30 % від середнього по ЄС і дорівнює рівню життя у Болгарії та Румунії. Маючи майже 70 млн жителів, Туреччина в межах Євросоюзу фактично була б другою країною після Німеччини за кількістю населення.

Аналізуючи відносини ЄС та Туреччини за останні десять років слід зазначити, що вони розвивалися особливо динамічно. Знаковим був саміт ЄС у Гельсінкі 1999 р. коли було заявлено, що “Туреччина є державою-кандидатом, яка має вступати до Союзу на основі критеріїв, які застосовуються щодо інших держав-кандидатів”. Фактично, йшлося про розробку стратегії для вступу Туреччини у ЄС на основі вже наявної європейської стратегії щодо країн ЦСЄ.

Одночасно на саміті було закріплене попереднє рішення щодо пов'язання питання про надання Туреччині повного членства в ЄС з питаннями врегулювання кіпрської проблеми та залагодженням суперечок стосовно егейського питання. Було підтверджено рішення саміту ЄС у Люксембурзі 1997 р., який врахував застереження Греції щодо чіткого дотримання Туреччиною курсу на підтримання миру, стабільності безпеки

та добросусідства; поваги суверенітету інших країн, принципів цілісності та непорушності їхніх зовнішніх кордонів; мирного розв'язання суперечок з іншими державами, особливо в межах юрисдикції Міжнародного суду в Гаазі. Практичними кроками, що змусили Туреччину активізувати вирішення проблемних питань на шляху вступу до ЄС, стало рішення саміту щодо можливості вступу Кіпру навіть за остаточного неврегулювання відносин між грецькою та турецькою спільнотами.

Як результат, така позиція змусила Туреччину рухатися одночасно у двох напрямках. У першому випадку Анкара інтенсифікувала процес інтеграції до ЄС Турецької Республіки Північного Кіпру. З іншого боку, Туреччина змушена була активно діяти на користь урегулювання кіпрської проблеми, яка загрожувала їй припиненням переговорів про набуття в майбутньому повноправного членства в ЄС.

Водночас у червні 2002 р. на саміті Євроради у Севільї було проголошено, що нові рішення щодо статусу Туреччини будуть прийняті вже на грудневому саміті у Копенгагені. З цього моменту в державах — членах ЄС почалася серйозна політична дискусія на тему можливого початку переговорів про вступ Туреччини до ЄС. Позиція ЄС радикально змінилася в цьому питанні після перемоги в листопаді 2002 р. на парламентських виборах у Туреччині проісламської Партії справедливості та розвитку. На грудневому саміті ЄС лідери держав-членів критично оцінили стан підготовки Туреччини до початку переговорів.

Розгляд перспектив членства Туреччини в ЄС було відкладено щонайменше на два роки. Під час Копенгагенського саміту було ухвалено рішення, що за умови якщо до кінця 2004 р. Туреччина виконає визначені ЄС політичні критерії, переговори про її вступ будуть відновлені. В цьому аспекті визначені ЄС критерії, як і раніше, стосувалися проблеми стабільних демократичних інститутів, верховенства права, дотримання прав людини та прав етнічних меншин, існування ринкової економіки та здатності до виконання зобов'язань, що випливають з членства.

Новим етапом у відносинах ЄС з Туреччиною став грудневий саміт ЄС 2004 р. у Брюсселі, на якому було прийнято рішення

розпочати 3 жовтня 2005 р. переговори про вступ до Євросоюзу. Водночас як проблемне на саміті знову постало кіпрське питання. Так, під натиском греків-кіпріотів Європейська Рада звернулася до Туреччини з проханням підписати Додатковий протокол, відповідно до якого до митного союзу, укладеного між ЄС і Туреччиною, необхідно було залучити десять нових членів ЄС. Фактично це означало, що учасницею митного союзу між Туреччиною та ЄС мала стати грецька частина Кіпру, де вже застосовувалося *acquis communautaire* ЄС. Зі свого боку, аби уникнути непорозумінь, Туреччина 29 липня 2005 р. підписала Додатковий протокол, зробивши офіційну заяву про те, що відповідний крок не означає визнання Республіки Кіпр. Після підписання Туреччиною Додаткового протоколу всі перешкоди на шляху відкриття переговорного процесу про членство в ЄС були подолані. Разом із тим у рамковому документі Брюссельського саміту, який регламентував ведення переговорів, було повторено тезу про необхідність виконання Туреччиною зобов'язання включити до митного союзу всіх без винятку нових членів ЄС, відкривши для них свої морські та повітряні порти.

Упродовж 2005—2006 рр. кіпрське питання залишалося важливою перепоною для успішного ведення переговорів з Туреччиною щодо її членства в ЄС. Так, питання щодо митного союзу Туреччини з ЄС тривалий час гальмувалося небажанням відкрити турецькі морські та повітряні порти для греків-кіпріотів. Лише 24 січня 2006 р. Анкара виступила з ініціативою вирішити позитивно це питання за умови, що будуть також відкриті морські та повітряні порти Північного Кіпру. І хоча турецька ініціатива була схвально прийнята Єврокомісією та країнами ЄС, греки-кіпріоти відмовилися її прийняти.

З 2007 р. відносини між ЄС та Туреччиною позначилися додатковими негативними факторами. Першим з них стала зміна політики Франції стосовно Туреччини з приходом до влади нового президента Ніколя Саркозі. Так, уже у 2007 р. Н. Саркозі запропонував Туреччині замість повноправного членства в ЄС статус привілейованого партнера та підкреслив, що під час свого головування в ЄС з другої половини 2008 р. Франція зможе підтримати лише ті заходи, які не вестимуть до повного член-

ства Туреччини в ЄС. Навесні 2007 р. Н. Саркозі запропонував новий інтеграційний проект регіонального Середземноморського Союзу, однією з цілей якого було недопущення вступу Туреччини до ЄС. Викликали настороженість європейців та негативно впливали на відносини ЄС з Туреччиною також загострення внутрішньої ситуації в країні, пов'язаної із серією терористичних актів в Анкарі та заяви прем'єр-міністра Роджера Ердогана про принципову згоду на проведення військової спецоперації в Іраку для ліквідації терористів-бойовиків Роботничої партії Курдистан.

Водночас переговорний процес щодо приєднання Туреччини до ЄС триває. В цьому плані особливу увагу Анкара приділяє двостороннім відносинам з європейськими партнерами. Позитивними наслідками такої політики є підтримка значною частиною країн ЄС курсу на продовження переговорного процесу з Туреччиною. В цьому форматі на шляху нормалізації турецько-грецьких відносин став візит у січні 2008 р. до Туреччини прем'єр-міністра Греції Костас Караманліса. Знаковими були також позитивні зміни у 2008 р. у переговорах між грецькою та турецькою частинами Кіпру, які є однією з основних перешкод на шляху євроінтеграції Туреччини.

Крім зазначених вище країн-кандидатів, є також країни, що потенційно можуть претендувати на членство в ЄС. До них належать країни на заході Балкан: Албанія та колишні республіки Югославії — Хорватія, Македонія, Боснія та Герцеговина, Сербія і Чорногорія. У другій половині 90-х років Союзна Республіка Югославія, Хорватія, Боснія та Герцеговина були включені у схвалену Євросоюзом в лютому 1996 р. Програму "Регіональний підхід для Балкан". Програма передбачала досягнення таких основних цілей: успішну реалізацію Дейтонських домовленостей; створення умов для політичної та економічної стабілізації на основі зміцнення законності та створення громадянського суспільства, просування економічних реформ. Як наслідок, ця програма з 2000 р. стала основою низки угод про стабілізацію та асоціацію, які ЄС почав укладати з країнами Західних Балкан. Так, першою країною Західних Балкан, з якою Євросоюз підписав угоду про стабілізацію та асоціацію у квітні 2001 р. стала Колишня Югославська Респуб-

ліка Македонія. В жовтні того самого року аналогічна угода була підписана з Хорватією. В червні 2006 р. ЄС підписав угоду з Албанією, а у жовтні 2007 р. — з Чорногорією. У квітні 2008 р. була підписана угода із Сербією, а у червні — з Боснією та Герцеговиною.

У цілому Угоди ЄС про стабілізацію та асоціацію з країнами Західних Балкан за структурою та змістом подібні до “Європейських угод” з країнами ЦСЄ. Однак є низка принципових відмінностей: зважаючи на дезінтеграційні та деструктивні наслідки на теренах колишньої Югославії, основний наголос в угодах з Балканськими країнами зроблено на дотриманні принципів демократії, верховенства права, дотриманні прав меншин, положень Статуту ООН, положень Паризької хартії для нової Європи та Хартії європейської безпеки. Головною особливістю серії останніх угод про стабілізацію та асоціацію з країнами Західних Балкан є їх регіональний характер та суто диференційований підхід ЄС. У цьому аспекті різні терміни підписання відповідних угод з тими чи іншими країнами колишньої Югославії є свідченням різного ступеня їх відповідності основним вимогам ЄС.

На сьогодні найбільші євроінтеграційні успіхи поміж шести країн притаманні лише Хорватії. В лютому 2003 р. Хорватія подала офіційну заявку на вступ до ЄС. У відповідь Європада зазначила, що Хорватія в цілому відповідає вимогам “Копенгагенських критеріїв”, а як основні проблеми було названо: недосконалість законодавчої системи, високий рівень корупції, питання біженців, неналежне співробітництво з Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії. Доповідь Єврокомісії щодо перспективи членства Хорватії в ЄС, розроблена у 2004 р., підтвердила наявність зазначених Європадою проблем. З 1 січня 2005 р. Хорватія стала отримувати фінансову допомогу з боку ЄС за лінією таких програм, як ФАРЕ, САПАРД, ІСПА. З жовтня 2005 р. у Люксембурзі розпочалися офіційні переговори про вступ Хорватії до ЄС. У листопаді того самого року Єврокомісія підготувала нову доповідь щодо Хорватії, в якій у черговий раз наголошувалося на співробітництві Загреба з Гаазьким трибуналом. Одночасно йшлося про необхідність подальшого реформування адміністративної, соціальної та податкової

систем країни. Окрема увага приділялася і проблемі охорони навколишнього середовища. За різними оцінками експертів, приєднання Хорватії до ЄС можливе у 2009—2010 рр.

Інші Балканські країни заохочуються до того, щоб рухатися згідно зі своїми “дорожніми картами” у напрямі можливого членства в ЄС. Разом із тим вирішення проблем колишніх югославських республік є основною проблемою сучасного ЄС у політиці його розширення. Влітку 2003 р. у Салоніках відбувся саміт ЄС під назвою “Євросоюз — Західні Балкани”, на який уперше були запрошені лідери всіх п’яти країн Західних Балкан, що підтвердили свої євроінтеграційні наміри. Саміт зафіксував зобов’язання розпочати підготовку наступного етапу розширення ЄС на Балкани та визначив майбутні перспективи держав регіону в межах Євросоюзу. Втім, конкретні терміни приєднання країн Західних Балкан визначені не були. Як умови прийняття Балканських держав Євросоюз визначив не лише проведення економічної та судово-правової реформ, налагодження регіонального співробітництва, а й результативність боротьби з корупцією та організованою злочинністю як основними загрозами стабільності та демократичного розвитку Балканського регіону. Зі свого боку ЄС підтвердив наміри сприяти інтеграції регіону в єдину Європу шляхом надання трирічної фінансової допомоги в розмірі 200 млн євро. Загалом на період з 2000 по 2006 р. з боку ЄС було заплановано виділити Західним Балканам близько 4,7 млрд євро.

Поглиблений аналіз ситуації в Західнобалканському субрегіоні було здійснено у підготовленій в межах Європейської стабілізаційної ініціативи (ESI) доповіді “Західні Балкани — 2004. Сприяння, об’єднання та нові кордони”. В ній наголошувалося, що Європа має запропонувати Західним Балканам більше ніж руку допомоги для того, щоб цей субрегіон не залишився островом нестабільності в серці Європі. Пропонувалося підготувати багаторічні програми розвитку на основі реального партнерства між ЄС, національними урядами, органами місцевої влади та громадянськими спільнотами. В заключному коментарі доповіді зазначалося, що без допомоги Європи субрегіону загрожують не лише міжетнічні конфлікти, а й економічна та політична дестабілізація, безробіття, розчарування демократичними реформами.

17 липня 2006 р. Рада Міністрів ЄС прийняла рішення про створення нового фінансового інструменту в рамках стратегії з підготовки країн — кандидатів до вступу в ЄС. Нова програма отримала назву ІПД — інструменту передвступної допомоги. З початку 2007 р. вона замінила програми ЄС, спрямовані на підтримку вступної стратегії країн-кандидатів, — ФАРЕ, ІСПА та КАРДС. Загальний бюджет програми в період 2007—2013 рр. становить 11 млрд 470 млн євро. В контексті доповіді Європейської стабілізаційної ініціативи обговорювалося також питання необхідності нової “стратегії розширення”, відповідно до якої інтеграція в ЄС країн Західних Балкан та Туреччини розглядалася б як єдиний процес, який може завершитися протягом десяти років.

Утім, як засвідчила подальша взаємодія Євросоюзу з країнами Західних Балкан, такий термін все ж є сумнівним. Зокрема, незважаючи на позитивну оцінку процесів реформування в Сербії та Чорногорії, на думку європейських експертів, їх майбутнє остаточно не визначилося, незрозумілим залишається і статус Косово, а це може загальмувати не лише економічне відродження субрегіону, а й перспективи інтеграції безпосередньо Сербії та Чорногорії до ЄС, особливо зважаючи на те, що політичні критерії Євросоюзу не менш значущі, ніж економічні.

Невизначеними також були перспективи початку переговорів ЄС із Боснією та Герцеговиною. Провідні експерти ESI стверджували, що переговори з нею стануть можливими лише після того, як буде ліквідовано пост Верховного представника і країна стане де-факто і де-юре незалежною. Необхідну для переходу в новий стан реформу сил внутрішньої безпеки (*поліції*), яку Євросоюз розглядає як основну умови для початку переговорів, гальмував уряд Республіки Сербської. Щодо Албанії, то хоч у лютому 2006 р. з нею була підписана угода про стабілізацію та асоціацію, було заявлено, що в Брюсселі не відчувають чітких намірів Тирани проводити необхідні реформи.

В іншій площині розглядалася проблема інтеграції до ЄС Македонії, яка незважаючи на очевидні економічні перешкоди, була поставлена в один переговорний ряд з Хорватією за умови продовження діяльності міжетнічного коаліційного

уряду. Серед причин такого рішення Комісія ЄС указала на те, що вже протягом декількох років уряд Македонії виконує підписані у 2002 р. в Охриді угоди, завдяки яким вдалося уникнути масштабного балканського конфлікту. Разом із тим значною перешкодою на шляху Македонії до ЄС є її відносини з Грецією. В цьому плані показовим, зокрема, стало звернення Македонії за підтримкою до США у справі врегулювання суперечки з Грецією з приводу назви країни, без чого неможливим є кінцеве вирішення питання про членство Македонії в Євросоюзі.

У цілому можна говорити про поки що проблемний характер виконання з боку Албанії, Боснії і Герцеговини, Сербії та Чорногорії вимог, що визначені перед ними Євросоюзом, а саме: проведення вільних та демократичних виборів, визнання верховенства права, дотримання прав людини, в тому числі прав національних меншин; проведення економічних реформ, що сприяють створенню ринкової економіки.

У листопаді 2006 р. Єврокомісія сформувала та представила у спеціальній Доповіді власне ставлення щодо майбутнього розширення. В представленому Комісією документі йшлося про те, що сфера майбутнього розширення ЄС має охопити Західні Балкани та Туреччину. Проголошувалося, що ЄС не відмовляється від попередніх заяв та розгляду зазначених країн як претендентів на вступ, проте вважає, що останній може відбутися лише за умови виконання всіх необхідних євроінтеграційних вимог. По-перше, йшлося про потребу завершення інституційного реформування ЄС, яке надасть йому можливість у майбутньому “ввібрати” в себе нових членів. По-друге, наголошувалося, що безпосередньо самі країн, які прагнуть стати новими членами ЄС, мають чітко відповідати всім визначеним раніше стандартам.

На грудневому саміті ЄС 2006 р. Велика Британія, Швеція та Польща, виступаючи за продовження розширення, запропонували план, що підсумовував усі критерії, яким має відповідати країна — кандидат на вступ. Згідно з планом першою серед кандидатів була визначена Хорватія, вступ якої до ЄС планувався на 2009—2010 рр. За нею могли претендувати на членство Македонія, Чорногорія, Албанія і Боснія та Герцего-

вина. Італія та Іспанія виступили за початок переговорів також із Сербією за умови її більш активного співробітництва з Гаазьким трибуналом. Утім, після провалу в червні 2008 р. на Ірландському національному референдумі проекту Лісабонського договору, перспективи подальшого розширення ЄС стають ще більш невизначеними.

8.5. Європейський Союз і Росія

Останнє розширення Європейського Союзу не лише поставило на порядок денний необхідність пошуку нових більш досконаlih та ефективних механізмів і напрямів розвитку інтеграційного процесу, як у плані інституційної реформи та співробітництва в питаннях спільної зовнішньої політики і політики оборони, а й вимагає визначення його сучасної глобальної та регіональної ролі, формування регіональної стратегії, що спирається на нову концепцію кордонів Євросоюзу.

Сучасний етап розширення ЄС поставив питання не тільки визначення географічних меж інтегрованої Європи, а й формування нової європейської регіональної стратегії відносин із країнами, що стають його новими сусідами на півдні та сході. Визнаючи, що після приєднання Західнобалканського регіону розширення ЄС щонайменше на тривалий час буде завершено. Співтовариство прагне сформувати з новими країнами-сусідами якісно нову політику взаємовідносин, що максимально задіяла б усі фактори зближення з ЄС за винятком статусу повноправного членства. Передбачається прогресивне відкриття нових можливостей близького партнерства, в тому числі поширення на них принципів Спільного ринку в певних диференційованих межах, з метою створення відкритого інтегрованого ринку на пан'європейському рівні, який забезпечить становлення в Європі зони стабільності та добробуту.

Незважаючи на досить чітке визначення сьогодні майбутніх кордонів інтегрованої Європи, нова європейська регіональна стратегія "Ширша Європа" формально передбачає збереження відкритого характеру ЄС. У цьому контексті серед нових сусі-

дів ЄС на сході особливу увагу привертає Росія, яка є важливим економічним партнером ЄС на сході, що має значний політичний, економічний та людський потенціал і водночас не претендує на членство в ЄС. У контексті розширення на схід взаємовідносини ЄС та Росії набувають дедалі якісніший характер і привертають особливу увагу дослідників.

Європейський Союз посідає все більш важливе місце в пріоритетах та перспективах російської зовнішньої політики, яка до останнього часу традиційно орієнтувалася більше на двосторонні відносини з провідними європейськими державами, розглядаючи Євросоюз як другорядне явище в європейській політиці. Втім, з початку нового століття така ситуація поступово змінюється.

Трансформація місця ЄС у сучасних російських зовнішньополітичних пріоритетах зумовлена низкою важливих факторів як глобального, так і регіонального характеру. По-перше, йдеться про зміни, що відбулися за останнє десятиріччя в самому ЄС, перетворивши його на самостійного економічного та політичного суб'єкта міжнародних відносин. І хоча національні держави в сучасній Європі як суб'єкти міжнародного права відіграють вирішальну роль, тенденції наднаціонального, федеративного будівництва набувають все більшого впливу. Врахування цих тенденцій у сучасній Європі стало однією з основних причин становлення більш прагматичних та структурованих відносин між Росією та Європейським Союзом.

По-друге, останнім часом значна частина російської політичної еліти розглядає ЄС як необхідну противагу односторонньому домінуванню США, що є необхідним для переходу до більш справедливого “багатополюсного” світового порядку. Зважаючи на те, що в забезпеченні російських стратегічних національних інтересів і надалі переважають воєнно-політичні фактори, які більшою мірою залишилися в спадщині колишнього СРСР, Європейський Союз розглядається одночасно як економічна та політична організація, яка не загрожує інтересам Росії.

По-третє, позитивний досвід європейської інтеграції залишається для російської політичної еліти найкращим прикладом, що стимулює пошук нових, більш удалих форм віднов-

лення економічних та політичних зв'язків на теренах колишнього СРСР. Саме відповідно до євроінтеграційної моделі Росія активізує діяльність та ефективність таких регіональних організацій пострадянського простору, як ЄврАзЕС та ЄСП. Російська дипломатія розглядає процес розширення ЄС на схід як неминучий процес, зосереджуючи основну увагу на його наслідках як для Росії, так і для Європи взагалі.

Першими кроками у співробітництві Європейського Співтовариства та Росії стали Угода між СРСР і ЄЕС про торгівлю, комерційне й економічне співробітництво 1989 р., а також розпочата на її основі програма технічної допомоги ТАСІС. Результати укладання відповідної угоди вже на початку 90-х років сприяли зростанню товарообігу між ЄС та Росією, а також залученню до економіки останньої чималих інвестицій. Підписання Угоди про партнерство та співробітництво між Російською Федерацією та Європейськими Співтовариствами і набуття чинності у 1997 р. надали додатковий імпульс динаміці інтеграційної взаємодії двох сторін.

Загалом у період 90-х років співробітництво ЄС і РФ у рамках Угоди про партнерство та співробітництво 1994 р. (УПС) охоплювало три основні сфери — політичну, економічну та культурну.

Так, у політичній площині взаємодії двох сторін Угода передбачала створення системи спільних інститутів, а саме: регулярні, двічі на рік, зустрічі на найвищому рівні (президента РФ, голови Ради та голови Єврокомісії); Раду співробітництва (на рівні міністрів); Комітет парламентського співробітництва; Комітет співробітництва (на рівні високих посадових осіб). Також у процесі реалізації УПС була розвинута розгалужена мережа підкомітетів та робочих груп з окремих напрямів інтеграції. У своєму практичному вимірі політичний діалог між ЄС і РФ відповідно до УПС передбачав наближення позицій двох сторін з міжнародних питань, що було предметом їхнього спільного інтересу. В цьому аспекті можна зазначити, що в цілому досягнутий сторонами рівень взаємної довіри дав змогу уникнути будь-яких різких дій, які б могли повністю заблокувати співробітництво між ЄС та РФ.

В економічному вимірі УПС між РФ і ЄС передбачала створення спільної зони вільної торгівлі, хоча сторони й не взяли на себе конкретних зобов'язань в цьому аспекті. Іншою особливістю економічних відносин стало відкидання з боку ЄС визначення Росії як "країни з державною формою торгівлі". Разом із тим Росія отримала визнання держави з ринковою економікою лише у 2002 р., що мало серйозні наслідки в деяких галузях, особливо під час застосуванні ЄС антидемпінгових процедур проти російських підприємств. Російському уряду також не вдалося домогтися внести до тексту Угоди загального посилення на правила СОТ. Утім, ЄС пішов на низку суттєвих асиметричних поступок, які враховували специфічні інтереси Росії. Зокрема, сторони продовжили наданий один одному взаємний режим найбільшого сприяння. ЄС зобов'язувався скасувати всі кількісні обмеження на імпорт з Росії (за винятком текстилю, виробів зі сталі та матеріалів, що розщеплюються). Зі свого боку Росія зберегла право вводити кількісні обмеження в окремих секторах, якщо: в них відбувається структурна перебудова, виникають серйозні соціальні проблеми, російським виробникам загрожує повна втрата позицій на внутрішньому ринку. Загалом УПС передчав широкий розвиток економічного співробітництва ЄС та РФ, що поширювався на більше ніж 30 галузей економіки. В липні 1998 р. між ЄС і РФ була підписана нова Угода про торгівлю текстильними товарами, що дозволила зняти всі кількісні обмеження, а також було запроваджено новий регламент ЄС із питань демпінгу.

Водночас поряд з позитивними аспектами співробітництва ЄС і РФ 90-х років помітне місце посідали також періоди криз. Дві з них, навесні 1995 р. та у жовтні 1999 — напочатку 2000 рр., були спричинені діями російських військ у Чечні. Кризи навесні 1997 р. та у березні — червні 1999 р. стали наслідками розширення НАТО та бомбардувань Югославії. Нарешті, у серпні — вересні 1998 р. спостерігалася відкрита криза у сфері економічних відносин.

Зрештою, складнощі, що виникли вже під час ратифікації УПС, а також у процесі її практичної реалізації змушували Європейський Союз постійно вносити зміни та корегувати основні акценти своєї політики щодо Росії. Так, у червні 1999 р. на

саміті у Кельні ЄС прийняв нову “Загальну стратегію ЄС щодо Росії”, яка сформулювала дещо нові підходи ЄС з урахуванням змін, яких зазнали як процеси європейської інтеграції, так і сама Росія в другій половині 90-х років. Зі свого боку, на саміті “Росія — ЄС” у жовтні 1999 р. у Гельсінкі російська делегація офіційно представила альтернативний документ під назвою “Стратегія розвитку відносин Російської Федерації з Європейським Союзом на середньотермінову перспективу (2000—2010)”.

Спільним знаменником двох стратегій фактично стало прагнення сторін до виконання завдань співробітництва:

- 1) здійснювати подальший розвиток та поглиблення політичного діалогу;
- 2) створювати оптимальні умови для стабільного розвитку торгівлі та залучення інвестицій;
- 3) брати спільну участь у вирішенні загальноєвропейських проблем та реалізації загальноєвропейських програм, зокрема в таких сферах, як енергетика, в тому числі ядерна, транс'європейські транспортні мережі та коридори, наука і технологія, охорона навколишнього середовища, боротьба з організованою злочинністю;
- 4) забезпечувати гармонізацію законодавства, стандартів та норм, дипломів і сертифікатів, статистики та фінансової звітності;
- 5) налагоджувати постійне та широке співробітництво у боротьбі з міжнародною злочинністю, в тому числі наркобізнесом, відмиванням капіталів, тероризмом, нелегальною міграцією;
- 6) розвивати співробітництво в галузі культури, освіти, туризму, а також у галузях міжрегіонального та транскордонного співробітництва.

По суті, серед ключових факторів, що визначають пріоритетний характер відносин між Росією і Євросоюзом, а також необхідність стратегічного партнерства між ними можна виокремити принаймні три. Перший з них — високий ступінь соціальної та політичної взаємозалежності. Так, Західна і Східна Європа (особливо Балкани та Росія) залишаються полюсами, що взаємодіють як регіони з протилежними знаками стабіль-

ності. Отже, стає очевидним, що поняття європейської безпеки набуло нового виміру. Воно нерозривно пов'язане з економічною, соціальною та політичною стабілізацією в регіоні. Будь-яка з них, просуваючись до стабільності, сприяє зміцненню європейської безпеки. В цьому аспекті особливо вагомим є питання стабілізації Росії, яке можна вирішити шляхом її залучення до процесу безпосередньої політичної взаємодії із Західною Європою. Практичним утіленням такої взаємодії або політичної інтеграції на сьогодні є два альтернативні проекти — проект “Великої Європи” та програма “Північного виміру”.

Так, концепція “Великої Європи”, по суті, визначає новий формат відносин в Європі між країнами, залученими до основних інтеграційних інституцій ЄС, і країнами, які не входять до цього об'єднання, насамперед Росією та деякими іншими посткомуністичними державами, що виникли на уламках колишніх СРСР та Югославії. В уявленні багатьох західних політиків “Велика Європа” — це певне зовнішнє середовище взаємодії Західної Європи (до якого геополітично належать і США) зі Східною (разом із Росією). У певному розумінні це нова версія концепції М. Горбачова “Загальноєвропейського дому”, яка нині втрачає свою привабливість для нових незалежних держав Східної Європи в міру подальшого розвитку інтеграційних процесів у межах ЄС.

Щодо безпосередньо Росії, то існування самого поняття “Велика Європа” є вираження об'єктивної реальності постбіполярних міжнародних відносин — невирішеності питання про місце Росії в Європі. Подолання цієї невизначеності є головною умовою запобігання новому розколу Європи та передбачає створення структур для поступової та послідовної інтеграції Росії в основні європейські інститути. Нарешті, концепція “Великої Європи” це і збереження відносин Росії з країнами Центральної та Південної Європи, а головне якісно новий вид інтеграційної взаємодії з ними.

На сьогодні проблема реалізації концепції “Великої Європи” великою мірою позначена проблемами налагодження конструктивного формату взаємодії Росії з країнами ЦСЄ. В процесі підготовки до вступу Польщі та Литви до ЄС російська сторона висловила стурбованість з приводу трьох ключових

питань. Першим з них були вимоги забезпечення вільного транзиту людей, товарів, енергоресурсів та транспортних засобів між Калінінградською областю (КЮ) та Росією через територію Литви. Другою вимогою з боку РФ було збереження сприятливих умов для в'їзду мешканців КЮ у Литву та Польщу, а також збереження безвізового режиму для транзитного проїзду російських громадян в область з основної території Росії через Литву. З цього приводу ЄС, навпаки, жорстко наполягав на введенні нових правил відповідно до свого комунітарного законодавства. Одночасно Польща рішуче заперечувала введення особливих умов для російського транзиту через свою територію.

Особливо проблемним як для РФ, так і для ЄС стало питання військового транзиту через територію Польщі та Литви. В цьому контексті вимоги РФ зводилися до забезпечення після розширення ЄС безвізового та, головне, вільного від контролю транзиту російських військ та військової техніки через Польщу та Литву в Калінінград. Утім, як у процесі підготовки, так і після розширення ЄС у 2004 р. ця проблема залишилася не врегульованою і впродовж 2003—2006 рр. вирішувалася на основі тимчасових домовленостей між сторонами про здійснення військового транзиту.

26 травня 2006 р. була підписана Угода про спрощення візового режиму між РФ та ЄС, відповідно до якої встановлювалося, що такі категорії російських громадян, як державні посадові особи, підприємці, науковці, журналісти, а також водії, які здійснюють міжнародні автоперевезення, зможуть отримувати шенгенські візи терміном на п'ять років без надання необхідного раніше запрошення. Разом із тим, у тексті угоди не було зафіксовано жодного положення, яке б стосувалося особливого візового режиму для КЮ, що фактично залишило калінінградську проблему відкритою. Додаткову невизначеність спричиняє також вступ з 1 січня 2008 р. прибалтійських держав та Польщі до Шенгенської зони ЄС, у результаті чого ці країни більше не зможуть видавати національні візи третім країнам, у тому числі мешканцям Калінінградської області.

Незважаючи на те, що вирішення проблеми Калінінграда має пріоритетне значення для Росії, країни ЄС також мають

свої мотиви в досягненні конструктивних зрушень у цьому питанні. Пояснюється такий інтерес насамперед небажанням держав ЄС, розташованих у безпосередній близькості до Калінінграда, відчути на собі величезний розрив у життєвому рівні країн ЄС і західної області Росії. Країни ЄС висловлюють занепокоєння можливою перспективою перетворення Калінінграда в найближче десятиріччя на регіональний центр злочинності, наркомафії, незаконної торгівлі зброєю. Сусідні країни ЄС особливу увагу звертають також на проблеми охорони навколишнього середовища в КЮ. Європейська Комісія видала низку документів за результатами вивчення ситуації в КЮ та щодо перспектив співробітництва в цьому регіоні. Одним із запропонованих варіантів була поступова інтеграція КЮ в регіональне співробітництво в межах Євросоюзу.

Низка інших проблем, які в результаті ефекту розширення могли б загрожувати російським інтересам з позицій російської дипломатії, зводилася до торговельно-економічних питань. Так, заміна національних митних кодексів країн-кандидатів на Митний кодекс ЄС і, відповідно, заміна їх національних митних тарифів єдиним зовнішнім тарифом ЄС, незважаючи на в цілому позитивний для Росії ефект, все ж призводила до невеликого зростання митного податку на окремі види російських експортних товарів (від 0 до 0,7 % на природний газ, до 6 % на алюміній). Йдеться також про нетарифні обмеження щодо російського експорту, особливо сталеливарної промисловості, які діють сьогодні в ЄС і автоматично поширюються на країни ЦСЄ. Значні ускладнення російському експорту несуть розбіжності в технічних стандартах, які попри взаємні спроби їх гармонізації відповідно до стандартів Міжнародної організації зі стандартизації вже торкнулися атомної енергетики. Побудовані раніше в ЦСЄ та країнах Балтії за російськими технологіями АЕС мають бути за правилами ЄС зупинені чи модернізовані, що автоматично призводить до втрати Росією атомного ринку в цих країнах. До нетарифних бар'єрів Росія справедливо зараховують також неофіційні нормативи ЄС, особливо у сфері енергетики, які передбачають максимальну диверсифікацію джерел енергопостачання. Чинні рекомендації щодо обмеження постачання нафти до 30 % з

одного джерела та 20 % трубопровідного російського газу на зріджений середземноморський до 2030 р. неодмінно внесуть корективи до російського експорту в цій сфері.

Занепокоєння Росії викликає також бажання ЄС закрити східні кордони для нелегальної міграції, наркоторгівлі та злочинності шляхом заміни безвізового в'їзду росіян до нових членів ЄС на візовий режим, установлений Шенгенськими угодами, незважаючи на те, що частка Росії в загальній міграції ЄС, за даними ЄК, не перевищує 1,5 %. Турбує Росію також поступова переорієнтація торговельної політики країн-кандидатів на внутрішній ринок ЄС, що може як поставити під сумнів підписані раніше Росією з цими країнами довготермінові контракти, насамперед в енергетиці, так і призвести до недовантаження теперішньої російської, досить дорогої в обслуговуванні торговельної інфраструктури, що орієнтується на Захід. Така перспектива втрати частини іноземних інвестицій, які могли б бути залучені до російської економіки, а також поширення на ринки ЦСЄ широких преференцій, які ЄС надає країнам “третього світу”, є тим більше небезпечною, зважаючи, що частка Росії у світовому обсязі прямих іноземних інвестицій зберігається останнім часом на рівні 0,4 %. Попри те, що Росія збереже преференції, які має з ЄС і в торгівлі з країнами-кандидатами, це неминуче призведе до додаткового погіршення конкурентних позицій російських експортерів, які спеціалізуються на продукції, аналогічній з преференційними товарами країн, що розвиваються; поширення на країни-кандидати єдиної аграрної політики ЄС, що, з одного боку, фактично закрие один із традиційних ринків російського сільськогосподарського експорту, з іншого — незважаючи навіть на поширення субсидіарної комунітарної політики на нові території, призведе до зростання внутрішніх сільськогосподарських цін і, відповідно, — подорожчання російського аграрного імпорту з цих країн; поширення на ринки країн-кандидатів антитрестівського та антидемпінгового законодавства ЄС, яке сьогодні в цих країнах досить ліберальне або не існує взагалі, що також може значно погіршити конкурентні позиції російського експорту та призвести до значних фінансових втрат; створення більш жорстких бар'єрів на шляху експорту продукції таких тради-

ційних напрямів російського експорту, як машинобудівна, хімічна та продовольча галузь, у зв'язку з повним переходом країн-кандидатів на технічні стандарти ЄС та відповідні процедури сертифікації. Підтвердженням подібних складнощів можуть бути обмеження, які Росія має вже сьогодні з енергоносіями та ядерним паливом.

Що ж до зовнішньополітичних інтересів Росії та проблем європейської безпеки, які непокоїли російську політичну еліту у зв'язку з розширенням, то необхідно зазначити, що їх зміст обмежувався в основному такими питаннями, як перспектива скорочення обсягів воєнно-технічного співробітництва з країнами ЦСЄ, яка була цілком реальною, зважаючи на поширення на ці країни спільної європейської оборонної політики.

Особливе занепокоєння Росія висловила й у зв'язку з можливим перенесенням до ЄС проблем нерівноправного становища російськомовного населення в країнах Балтії. Так, за різними даними, на території Балтійських держав проживає близько 5 млн російськомовного населення. Основним звинуваченням із боку Росії в бік Євросоюзу є критика та засудження європейського законодавства, яке є недемократичним, оскільки фактично позбавляє російськомовне та етнічне російське населення країн Балтії захисту їхніх соціальних, економічних та юридичних прав.

У свою чергу, альтернативною концепції “Великої Європи” є програма “Північного виміру”, що була запропонована Фінляндію під час її головування в ЄС у 1999 р. і має вузькорегіональний характер. Ідея передбачала формування субрегіонального напрямку інтеграції в Північній Європі за участю третіх країн, в тому числі Росії, що є свого роду спробою збалансувати зусилля південних країн ЄС розвивати середземноморський напрям субрегіональної інтеграції. На сьогодні програма “Північний вимір” передбачає створення цікавого для Росії так званого “Арктичного вікна” із залученням до інтеграційного співробітництва її Північно-Західних регіонів. Передбачається поширення операцій Європейського інвестиційного банку на екологічні проекти в російських зонах Балтики та координація роботи в інших форматах міжнародного співробітництва на Півночі Європи, таких як Рада держав Балтійського моря та

Рада Баренцева євроарктичного регіону. В межах програми обговорюється також можливість використання ресурсів програм ТАСІС та ФАРЕ для реалізації проектів транс прикордонного співробітництва Росії з країнами — новими членами ЄС. Однак, попри важливі перспективні можливості цієї програми субрегіонального співробітництва, сучасний рівень співпраці в межах “Північного виміру” російські експерти оцінюють як недостатньо ефективний. Серед основних недоліків, які називає російська сторона, недостатнє фінансування, що не дає можливості запуснути вже розроблені пріоритетні проекти співробітництва (між Литвою і КО), та орієнтація програми на вирішення екологічних проблем регіону, що посилюється, насамперед усунення радіаційної небезпеки на російській Півночі. Підкреслюючи важливе значення “Північного виміру” для розвитку співпраці КО із сусідніми країнами, Росія все ж звертає увагу на те, що вирішення проблеми Калінінграда неможливе лише в межах регіональної програми співробітництва.

Другий фактор — зацікавленість у зміцненні європейської безпеки в її традиційному розумінні. Так, прийнята у жовтні 2000 р. на саміті “Росія — ЄС” у Парижі Спільна декларація про зміцнення діалога та співробітництва з політичних питань та питань безпеки у Європі створила основу для розвитку нового формату діалогу між Росією та Євросоюзом у галузі європейської безпеки й оборони. З цього приводу Москва висловила готовність розвивати співробітництво з ЄС в інтересах зміцнення безпеки та стабільності Європейського континенту, в тому числі шляхом спільної розробки параметрів майбутніх антикризових операцій за участю створюваних у ЄС сил швидкого реагування. Іншим пріоритетним напрямом взаємодії з Євросоюзом, з погляду Росії, також могла б бути побудова спільної європейської протиракетної оборони.

Третій фактор — економічна взаємодоповненість становить чи не найбільший потенціал та перспективи у відносинах РФ і ЄС. У цьому контексті для сучасного Євросоюзу Росія є основним постачальником газу, нафти і нафтопродуктів, а також імпортером сільськогосподарської та промислової продукції. У свою чергу, для Росії ЄС у найближчому майбутньому залишатиметься головним торговельним партнером та кредитором. Ці

економічні зв'язки мають для неї стратегічне значення, оскільки експорт енергоносіїв до Європи ще тривалий час буде основним джерелом валютних доходів Росії.

Так, з вересня 2000 р. за ініціативою Євросоюзу РФ і ЄС започаткували енергетичний діалог, першочерговою метою якого було забезпечення постачання російських енергоносіїв у Західну Європу, створення умов для припливу західних інвестицій у паливно-енергетичний сектор Росії та забезпечення доступу іноземних операторів до російських ресурсів і трубопроводів.

Під час візиту до Москви 25 вересня 2000 р. та зустрічі з президентом В. Путіним канцлер ФРН Г. Шредер запропонував ідею широкомасштабного співробітництва в галузі енергетики, який отримав назву "Енергодіалог РФ — ЄС". Мета "Енергодіалогу" полягала у формуванні тривалої системи енергетичної безпеки Європи. Зміст відповідної програми співробітництва зводився до компенсації зростаючого імпорту енергоносіїв з Росії зустрічним експортом західноєвропейських інвестицій, обладнання та технологій у російський ТЕК. Передбачалася поставка до ЄС на умовах вільного транзиту російських не лише первинних енергоносіїв, а й електроенергії, ядерного палива, нафтопродуктів, виробів нафтохімії та низки енергоємних товарів, таких як метали та добрива.

Причинами відповідної ініціативи з боку Євросоюзу стали декілька факторів, зокрема загострення ситуації на Близькому Сході, а також терористичні акти 11 вересня 2001 р. у США. Втім, найголовнішим фактором з кінця XX ст. стала дедалі більша потреба Європи в енергоресурсах. За таких умов кандидатура Росії як основного експортера нафти та газу до Європи видавалася найбільш оптимальною.

Зокрема, як засвідчили показники 90-х років, постачання енергоносіїв з Росії в Західну Європу значно зросло. Згідно з деякими аналітичними прогнозами, з прискоренням темпів економічного розвитку Європи частка російського газу в такому постачанні й надалі послідовно зростатиме. Особливо виразно це буде виявлятися в регіоні Північної Європи, а також у регіонах Центральної та Східної Європи, економіка яких традиційно орієнтувалася на російські енергоносії. Сьогодні Росія

постачає газ до шести країн — членів ЄС, забезпечуючи значну частину їх потреб в енергоносіях: Фінляндії — 100 %; Австрії — 86; Греції — 84; Німеччині — 60 %; Італії — понад третину; Франції — майже третину. За деякими прогнозам у наступні 20—30 років зовнішня енергозалежність ЄС підвищиться до 70 %, залежність від зовнішнього постачання нафти може зрости до 80 %, газу — до 70, а вугілля — до 100 %.

Розширення ЄС лише посилило цю тенденцію. Імпорт газу в колишні країни-кандидати може зрости з 60 до 90 % від потреб, а нафти — з 90 до 94 %. Росія практично повністю забезпечує імпорт газу п'яти країн Центральної та Східної Європи (Болгарії, Польщі, Румунії, Словаччини, Угорщини); імпорт Чехії — майже на 88; Словенії — майже на 52 %. Стосовно вугілля, то ці країни в результаті реструктуризації вугільної галузі можуть перетворитися з нетто-експортерів вугілля на його імпортерів.

Сучасна залежність ЄС від нафти за досить обмежених можливостей географічної диверсифікації її джерел становить 76 %. Як зазначається в підготовленій та офіційно представленій 29 листопада 2000 р. експертами Європейської Комісії доповіді “Зелена книга щодо Європейської стратегії безпеки енергозабезпечення”, лише Саудівська Аравія, Ірак та Росія мають значні перспективи фізичного зростання з видобутку та постачання нафти. Потреби у нафті, що збільшуються, ЄС прагне частково компенсувати за рахунок реструктуризації енергоспоживання постачанням природного газу. Сучасна зовнішня залежність ЄС від природного газу становить приблизно 40 % від потреб, а його доведені запаси не перевищують 2 % світових. Згадане вище зростання до 70 % ЄС прагне компенсувати наявністю відносно великої кількості постачальників газу, таких як Росія, Норвегія, Північна Африка (Алжир та Лівія). Також досить великі запаси природного газу були відкриті в регіонах (Західна Сибір у Росії; Каспійський регіон, включаючи Іран; Близький Схід та Нігерія), де витрати на його видобуток та транспортування економічно вигідні. Однак, як зазначають експерти, велике нарощування поставок з Норвегії та Алжиру є досить проблематичним. Запаси газу в Північному морі обмежені й становлять близько 3,78 трлн м³ (Нідерлан-

ди — 1,77 трлн м³; Велика Британія — 0,76 трлн; Норвегія — 1,25 трлн м³). Алжир, незважаючи на великі поклади газу, має значні фінансові обмеження щодо його транспортування в Європу, викликані необхідністю прокладання підводних газопроводів, вартість яких приблизно вдвічі вища. В цілому висновки експертів ЄС на сучасний момент свідчать про неможливість вирішення завдання географічної диверсифікації постачання нафти та газу. Як і раніше, основними постачальниками нафти до ЄС є Близький Схід, а газу — Росія. Значна кількість держав ЄС і тим більше країн-кандидатів повністю залежать всього від одного трубопроводу країни-постачальника.

Зважаючи на надто велику односторонню залежність у постачанні енергоносіїв, а також її ще більше зростання після вступу країн ЦСЄ, ЄС проголосив у другій половині 90-х років курс на диверсифікацію імпорту енергоносіїв. Ідеться про пошук нових джерел постачання з прикаспійських країн, Ірану, Іраку та Катару. І хоча витрати на транспортування в цьому випадку збільшують вартість енергоносіїв майже вдвічі, питання безпеки та стабільності постачання для ЄС відіграють вирішальну роль. Перші кроки в цьому напрямі були зроблені в 1997 р. у зв'язку з прийняттям Радою ЄС двох директив стосовно газу та електроенергії, де були зафіксовані принципи, які, на думку російських експертів, не відповідають нормативам СОТ, — це диверсифікація джерел постачання та незалежність постачання. Характерно, що ці документи були затверджені саме тоді, коли в ЄС було остаточно прийняте рішення (затверджена стратегія) щодо розширення на схід. Згідно з ними Комісія ЄС отримала право, відповідно до внутрішнього законодавства, обмежувати ввезення енергетичних товарів з одного джерела, якщо воно досягає високого рівня та загрожує безпеці енергетичного ринку ЄС.

Започаткований у 2000 р. “Енергодіалог ЄС — Росія” сконцентрований в основному навколо чотирьох проєктів: будівництва газопроводу-перетинки Польща — Словаччина; розширення газопроводу Ямал — Європа; будівництва Північноєвропейського газопроводу в акваторії Балтики; розробки Штокманівського родовища у Баренцовому морі.

Вже у січні 2000 р. між РФ і ЄС розпочалися переговори щодо приєднання Росії до Європейської енергетичної хартії, спрямованої на регулювання відносин європейських країн у галузі енергетики. Центральне місце під час переговорів посіли питання щодо транзиту та необмеженої торгівлі енергоносіями. Втім, конструктивного рішення між сторонами досягти не вдалося. Росія, з одного боку, побоювалася, що після ратифікації нею Енергетичної хартії Євросоюз зможе вимагати повної демонополізації її трубопроводів. З іншого боку, Росія також намагалася утвердитися на внутрішньому енергетичному ринку Європи, який залишається для неї закритим без ратифікації Хартії.

До кінця 2002 р. обидві сторони погодили компромісний варіант тексту протоколу до Енергетичної хартії, який отримав назву “транзитний протокол”. Однак Росія так і не ратифікувала його, а переговори зрештою зайшли в глухий кут. На сучасному етапі взаємодія РФ та ЄС у галузі енергетики здійснюється на рівні експертних груп за декількома напрямками: формування стратегії та балансів у енергетиці; передання технологій та енергетичної інфраструктури; інвестиції; енергозбереження та охорона навколишнього середовища. Останні рекомендації експертних груп передбачають скасування стосовно Росії будь-яких обмежень щодо її енергопостачання ЄС, забезпечення вільного транзиту енергоносіїв, визнання важливості довготермінових контрактів за проектами енергозабезпечення, що, у свою чергу, також має гарантувати російським енергооператорам постійні обсяги та рівні цін на експорт такої продукції на ринок ЄС. У межах енергодіалогу на політичному рівні Росії вдалося зняти заперечення Польщі щодо прокладення по її території меридіональної газопровідної перемички Кобрин — Вельке — Капушани, що в умовах розширення ЄС сприяє врахуванню російських інтересів. Водночас особливо гострим упродовж 2006—2008 рр. залишалося питання реалізації північного газотранспортного коридору під назвою “Північний потік”, який має бути прокладений по дну Балтійського моря від Росії до Німеччини в обхід Балтійських країн та Польщі.

Спробою узагальнення формату співробітництва ЄС з Росією став проект формування загального європейського економіч-

ного простору та утворення спільної групи високого рівня Росія — ЄС для конкретної роботи в цьому напрямі. Сама ідея, хоча й пролунала на саміті “Росія — ЄС” 29 травня 2002 р., не була абсолютно новою, оскільки обговорювалася ще наприкінці 80-х років і була зафіксована в ст. 3 УПС у вигляді можливості формування зони вільної торгівлі як стратегічної мети співробітництва ЄС та Росії. Це пояснює також рішення СОТ щодо визнання ЄС головним агентом, з яким Росія має визначити умови свого приєднання до Світової організації торгівлі. Для Росії створення єдиного європейського економічного простору було б простим та вигідним способом привести свою зовнішню торговельну політику у відповідність до стандартів СОТ шляхом реформування вже наявних моделей співробітництва. Для ЄС це може становити інтерес у контексті реалізації політики європейського регіоналізму, особливо з урахуванням останнього розширення. Будівництво загального європейського простору з використанням євро у своїх торговельно-економічних відносинах може розглядатись як спроба створити висококонкурентний для США та Японії і досить самодостатній мегаринок з домінуванням ЄС. Саме в цьому контексті також можна оцінювати поступки з боку ЄС щодо надання Росії повноправного статусу країни з ринковою економікою, оскільки встановлення зони вільної торгівлі та скасування антидемпінгових процедур значно зменшують “втрати російської економіки, які становлять, — за оцінками В. Путіна, — приблизно 250 млн доларів на рік”.

На травневому саміті “Росія — ЄС” 2005 р. було остаточно визначено цілі стратегічного партнерства, які набули відображення в концепції чотирьох “спільних просторів”: формування спільного економічного простору (СЄЕП); спільного простору свободи, безпеки та правосуддя (СПСВП); простору співробітництва у сфері зовнішньої безпеки (СПЗБ); простору наукових досліджень і освіти, включаючи культурні аспекти (СПНДОК). Крім загальних заяв, було зафіксовано нові положення принципового характеру, а також передбачалися деякі конкретні ініціативи щодо практичного формування цих чотирьох “спільних просторів”. А саме йшлося: про можливість за необхідності розроблення за кожним простором “дорожньої

карти”; реорганізацію Ради співробітництва в Постійну раду партнерства, що мало поліпшити координацію і підвищити ефективність роботи; оптимізацію структур політичного діалогу. Передбачалося активізувати роботу за такими пріоритетними напрямами співробітництва, як енергетичний діалог, приєднання Росії до СОТ, боротьба з організаційною злочинністю, політика в галузі безпеки та оборони.

Незважаючи на масштабність такої концепції співробітництва, на сьогодні йдеться насамперед про початковий етап просування до СЄЕП: стимулювання торгівлі та інвестицій між Росією та ЄС; створення нових можливостей для економічних операторів шляхом гармонізації спільних правил та систем регулювання; утворення взаємозалежних інфраструктурних мереж. Стосовно інших трьох “спільних просторів”, то вони поки що не визначені ні по суті, ні за формою співробітництва і становлять лише загальні декларації та плани дій.

Хоч ідея єдиного європейського простору має поки що більше теоретичний характер, російські експерти вже сьогодні обговорюють особливості російського підходу до таких перспектив співробітництва. На думку заступника директора Інституту Європи РАН І.Д. Іванова, така концепція єдиного європейського економічного простору враховує найсучасніші тенденції розвитку подій в Європі і може зміцнити в ній позиції Росії. Водночас російська модель має враховувати низку особливостей і будуватися на основі концепції зовнішньої політики Росії та Середньотермінової стратегії взаємовідносин Росії з ЄС. Йдеться про врахування Росією її географічного положення та господарських зв'язків за всіма азимутами, не ускладнюючи чи замінюючи їх розвиток в інших напрямках, у тому числі в Азіатсько-Тихоокеанському, а також процеси господарської реінтеграції в СНД. За тими самими причинами проголошується неможливість перспективи інтеграції Росії в ЄС у межах єдиного простору, попри неодноразові заяви російського керівництва про таку можливість ще під час президентства Б.М. Єльцина.

У цьому ідея єдиного європейського економічного простору за участю Росії може стати, на думку російських та європейських політиків, оптимальною формою розвитку співробітництва, яка б дала змогу досягти більшу інтегрованість країни з

ЄС, ураховуючи особливості її географічного положення, характер господарських зв'язків, незалежність зовнішньополітичних позицій та діяльності в міжнародних організаціях та “переваги євразійської держави і найбільшої країни СНД”. І хоча ставлення російських фахівців до цієї ідеї більш-менш зрозуміле, узгоджений реальний механізм її практичної реалізації та напрями подальшого поглиблення співробітництва ще не визначені. Якщо в економічних питаннях ЄС для Росії є основним торговельним партнером, то Росія для ЄС є сьогодні, головним чином, важливим постачальником енергоресурсів. Реалізація потенціалу в інших галузях економіки зумовлює поки що великі складнощі, про що свідчить досить вузьке коло питань, що стоять на порядку денному взаємовідносин “ЄС — Росія”. Йдеться як про питання традиційного співробітництва (екологія, нерозповсюдження зброї масового знищення та роззброєння, різноманітні технічні консультації тощо), так і питання, активовані ефектом розширення (боротьба з організованою злочинністю, прикордонне співробітництво, розвиток інфраструктури в західних російських регіонах). Одним із засобів подолання наявної асиметрії співробітництва вбачається інтенсифікація заходів щодо більш широкого інтегрування Росії до європейського господарства та формування в країні умов господарювання відповідно до світових. Одночасно використання російського енергетичного потенціалу зумовлює не лише можливість задовольнити зростаючі потреби Європи в енергоносіях, а й прагнення сприяти прискоренню економічного зростання країн — кандидатів на вступ до ЄС та заощадженню коштів, що мають бути витрачені на вирівнювання їх економічного розвитку.

Висновки

Лісабонська сесія Європейської ради (23—24 березня 2000 р.) визнала, що ЄС опинився віч-на-віч із новим викликом — якісним стрибком у світовій економіці, детермінованим глобалізацією й формуванням постіндустріальної економіки, заснованої

на знаннях. Зміни стосувалися всіх без винятку сторін життя людини і вимагали радикальної трансформації європейської економіки. Єврорада поставила “нове стратегічне завдання на наступне десятиріччя: перетворити економіку ЄС у найбільш конкурентоспроможну й динамічну економіку у світі, здатну до стійкого зростання в умовах збільшення кількості й якості робочих місць і посилення соціального згуртування”. Нова генеральна стратегія ЄС включає формування європейського науково-дослідного й інформаційного простору, розробку програм формування інфраструктури у сфері наукових знань, стимулювання інноваційної діяльності й структурної реформи економіки, модернізацію системи освіти. На порядку денному — модернізація європейської соціальної моделі, криза якої супроводжується прогресуючим старінням населення. Перед європейцями стоїть дилема: як водночас істотно підвищити конкурентоспроможність економіки ЄС і зберегти європейські цінності соціальної солідарності. Лісабонський саміт поставив мету прискорити економічний розвиток, заснований на знаннях, інвестувати у людський капітал, модернізацію держави загального добробуту.

Розв’язання завдань, які стоять перед ЄС на початку XXI ст., ускладнило його кардинальне розширення на Схід, що детермінувало радикальну інституціональну реформу Євросоюзу. 1 грудня 2011 р. набув чинності Лісабонський договір, який посилив дієвість Євросоюзу та його можливості досягати свої цілі, спростивши механізм управління в ЄС, а також зміцнив європейську демократію, посиливши повноваження Європейського Парламенту і роль національних парламентів у європейських справах.

Продовжувався розвиток спільних політик ЄС. На початку нового століття продовжилось також реформування ССП і СРП. ЄС нарощував активність у сфері енергетичної політики, докладав зусиль щодо збереження міжнародного лідерства в питаннях захисту навколишнього середовища, зокрема в питаннях зміни клімату. Новий імпульс розвитку отримали політика згуртування, транспортна політика та політика у сфері культури й освіти. Вперше в історії європейської інтеграції найбільша частка бюджету ЄС (2007—2013 рр.) — 45 % — була

спрямована на заходи з прискорення економічного зростання ЄС та активніше зближення між його 27 членами. Видатки на ССП зменшувались і сягнули 40 %. Такий розподіл коштів бюджету ЄС кореспондується зі стратегічним напрямом розвитку Євросоюзу — створенням конкурентоспроможної, але лояльної до довкілля економіки.

Водночас розвиток європейської інтеграції був ускладнений економічною і борговою кризами в зоні євро, збоями у функціонуванні Шенгенської системи, кризою Південного і складнощами Східного сусідства тощо. В червні 2010 р. Європейська Рада затвердила стратегію “Європа-2020”, спрямовану на зростання й зайнятість, відновлення і зміцнення Європи після кризи.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Яке значення мала Декларація тисячоліття для розвитку СЗБП?
2. Проаналізуйте рішення саміту в Санта-Марія-да-Фейрі 2000 р.
3. Визначте поділ повноважень у галузі безпеки та оборони між ЄС та НАТО.
4. Порівняйте рішення Кельнського та Ніццького самітів щодо розвитку СЗБП.
5. Проаналізуйте діяльність ЄС у сфері боротьби з тероризмом.
6. Охарактеризуйте основні підходи до формування СЗБП/СЄПБО.
7. Чи беруть нейтральні держави участь в операціях ЄПБО? Якими документами регламентується їх участь/неучасть в операціях ЄПБО?
8. Яка суть європейської стратегії безпеки?
9. Проаналізуйте новації, які містив Договір про запровадження Конституції для Європи.
10. Назвіть напрями еволюції інституціональної системи ЄС.

11. Які особливості процесу прийняття рішень в ЄС?
12. Проаналізуйте причини провалу проекту запровадження Конституції ЄС.
13. Проаналізуйте механізм розширення ЄС у 2007 р.
14. Схематично зобразіть процес еволюції форматів співробітництва ЄС з державами ЦСЄ, зазначаючи дату його започаткування та установчий документ.
15. У чому полягають особливості та проблеми взаємовідносин ЄС з Туреччиною?
16. Дайте розгорнуту характеристику “Регіонального підходу для Балкан”.
17. Проаналізуйте “Східний вимір” політики ЄС.

Розділ 9

УКРАЇНА І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

9.1. Україна на шляху європейської інтеграції

Розвиток відносин між Україною та ЄС

У 90-ті роки викристалізувалася зовнішньополітична орієнтація України в напрямку інтеграції до європейської спільноти. Європейський вибір відкриває нові перспективи для співробітництва України з розвиненими країнами континенту, економічного розвитку, соціального й інтелектуального прогресу, зміцнення позицій держави в міжнародній системі координат. Для України європейська інтеграція — це шлях модернізації економіки, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, можливість виходу на єдиний внутрішній ринок ЄС. У політичному аспекті європейська інтеграція визначає модернізацію правового поля української держави, демократизацію її політичної й інституціональної систем. Співробітництво з ЄС сприятиме наближенню соціальних умов України до високих європейських стандартів, підвищенню рівня життя й добробуту населення. У культурно-цивілізаційному аспекті євроінтеграція — це шлях до активізації взаємообміну між українською й західноєвропейською гуманістичною культурами, одночасне становлення України і як інтегрованої частини глобального суспільства, і як націо-

нальної держави. Нарешті, членство в ЄС гарантує зміцнення національної безпеки України, захист її від агресії і територіальних претензій.

Водночас у процесі зближення України з ЄС неминуче діятимуть і негативні фактори євроінтеграції. Серед них: неспроможність нести фінансовий тягар внесків до ЄС; зростання конкуренції з боку фірм країн — членів ЄС у процесі лібералізації і збільшення відкритості національної економіки, що супроводжуватиметься ліквідацією неконкурентоспроможних підприємств із негативними соціальними наслідками. Однак потенційні переваги європейської інтеграції суттєво перевищують можливі втрати і ризики, що було переконливо доведено досвідом усіх європейських країн, які обрали цей шлях. Можливою альтернативою європейській інтеграції є перетворення України на економічно нерозвинену, політично нестабільну, ізольовану від загальноєвропейських процесів країну-аутсайдера. Необхідність модернізації і радикального реформування України збігається з її євроінтеграційними прагненнями.

“Повернення до Європи” було проголошено ключовим напрямом політики України від початку процесу набуття незалежності. Уже у Постанові Верховної Ради УРСР від 25 грудня 1990 р. “Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України у сфері зовнішніх зносин” уряду було доручено “спрямувати зусилля на забезпечення безпосередньої участі Української РСР у загальноєвропейському процесі та європейських структурах”. У 1993 р. Верховна Рада України прийняла постанову “Про основні напрями зовнішньої політики України”, де вперше була сформульована позиція України щодо ЄС на законодавчому рівні: “перспективною метою зовнішньої політики є членство України у Європейських співтовариствах... З метою підтримки стабільних відносин з Європейськими співтовариствами Україна укладе з ними Угоду про партнерство та співробітництво, здійснення якої стане першим етапом просування до асоційованого, а згодом — повного її членства в цій організації”.

Бажання України стати повноправним членом ЄС висловив президент України Леонід Кравчук 14 червня 1994 р. у Люк-

сембурзі під час підписання Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС (УПС). Дату підписання УПС можна умовно вважати завершенням початкового етапу становлення відносин між Україною і ЄС, протягом якого було визнано незалежну українську державу з боку ЄС і країн-членів. Розвиток двосторонніх відносин на цьому етапі ускладнювався вимогами Брюсселя щодо набуття Україною без'ядерного статусу. ЄС ставив як головну умову розвитку співробітництва й підписання УПС виведення з України ядерної зброї і приєднання її до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Іншими гострими проблемами, які викликали занепокоєння ЄС, були закриття Чорнобильської АЕС і забезпечення ядерної безпеки нових реакторів. Укладення в Москві в січні 1994 р. Угоди між США, Росією і Україною про виведення ядерної зброї з України відкрило шлях до підписання УПС і розширення співробітництва між Києвом і Брюсселем.

Чинником формування політики ЄС щодо України в першій половині 90-х років залишалось її бачення Брюсселем у контексті відносин ЄС з Росією. Так, Спільна позиція ЄС щодо України, ухвалена на базі УПС 28 листопада 1994 р., наголошувала на значенні для ЄС України як великої європейської індустриальної держави, розташованої між Росією і східними сусідами ЄС. Підкреслювалося, що мета ЄС — сприяння розвитку України як держави, що має збалансовані відносини з Росією і Заходом.

Про поступову активізацію відносин між Україною і ЄС свідчило відкриття у жовтні 1993 р. у Києві представництва Комісії Європейських Співтовариств і у Брюсселі представництва України при Європейських Співтовариствах (липень 1995 р.), а також початок двосторонніх переговорів із деяких напрямів галузевої кооперації і торговельних відносин (1994). З 1993 р. важливим механізмом реалізації європейського курсу України стало заснування Міжвідомчого комітету в справах Європейських Співтовариств як державного органу узгодження і координації політики України щодо Європейських Співтовариств, підзвітного Кабінету Міністрів України. З березня 1995 р. почав діяти Спільний комітет, утворений сторонами і

призначений для моніторингу економічного і торговельного співробітництва.

Наступний етап розвитку відносин між Україною і ЄС завершився прийняттям на Європейській Раді в Гельсінкі Спільної стратегії ЄС щодо України (10 грудня 1999 р.). Під час цього періоду (друга половина 90-х років) відбулися події, які стали етапними у процесі зближення України з ЄС. Серед них — ратифікація і початок імплементації УПС; набуття Україною членства у Раді Європи й ОБСЄ; членство в програмі “Партнерство заради миру”; підписання в Мадриді в липні 1997 р. Хартії про особливе партнерство України з НАТО; ратифікація Україною Європейської конвенції з прав людини; початок переговорів щодо вступу України у СОТ. Україна послала миротворців на Балкани, виступила гарантом миру в Молдові. Під час саміту ЄС у Флоренції (липень 1996 р.) Україна була визнана країною з перехідною економікою. Політичним сигналом підтримки України з боку ЄС був План дій, прийнятий Радою ЄС 6 грудня 1996 р., який визначив напрями взаємодії ЄС з Україною й окреслив шляхи сприяння її розвитку. 5 вересня 1997 р. відбувся перший саміт “Україна — ЄС”, під час якого знову було підтверджено значення двосторонніх відносин, а також відбувся обмін думками щодо наявних проблем і шляхів співробітництва у майбутньому.

Після набуття чинності УПС були здійснені кроки в напрямі інституціоналізації відносин між Україною і ЄС, а також внутрішнього забезпечення інтеграційного процесу в Україні. Указом президента від 24 лютого 1998 р. створено Українську частину Ради з питань співробітництва між Україною і ЄС, яку очолив прем'єр-міністр України. Указом передбачено формування в усіх органах державної влади підрозділів співробітництва з ЄС. Створено також Національне агентство України з питань розвитку та європейської інтеграції. 11 червня 1998 р. Указом Президента України було затверджено Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу, в якій сформульовано основні напрями співробітництва України з ЄС. Стратегія визначила державні структури України, відповідальні за забезпечення інтеграційного процесу, а також шляхи організаційного, фінансового, правового, інформаційного забезпечення

інтеграції України до ЄС. Під час Кельнського саміту ЄС (3—4 червня 1999 р.) у Висновках Німеччини, яка головувала в ЄС, було зазначено досягнення якісно нового рівня у відносинах Євросоюзу з Україною.

Прийняття Спільної стратегії ЄС щодо України під час Гельсінського саміту засвідчило, що співробітництво з Україною становить особливий інтерес для країн — членів ЄС. Спільна стратегія ЄС, ухвалена на базі УПС, визначила пріоритетні напрями політики держав-членів, а також інститутів Євросоюзу щодо України на чотирирічний термін. Спільна стратегія вперше задекларувала політичне визнання Євросоюзом європейських прагнень України, а також підтвердила курс на стратегічне партнерство з нею. Разом із тим Стратегія не задовольнила сподівань України, оскільки не містила її визнання як потенційного кандидата на членство в ЄС. Більше того, настійливе бажання українських політиків бачити в стратегії ЄС щодо України такі категорії, як асоціацію з ЄС або “повноправне” членство, в Європі розцінили як вияв нерозуміння змісту подій, нічим не підкріплений і контрпродуктивний політичний ідеалізм.

Українські політологи й політичні діячі критично оцінили тактичну лінію України щодо ЄС у 90-х роках як заідеологізовану й поверхову. На думку і вітчизняних, і західних експертів, відносини України з ЄС наприкінці 90-х років перебували в стані стагнації, в основі якої лежали труднощі з проведенням економічних і політичних реформ в Україні, а також проблеми, пов’язані з імплементацією УПС. Водночас кінець 90-х років став для України часом усвідомлення політичних і економічних реалій, низької ефективності суто декларативної дипломатії. Було осмислено концептуальні й тактичні прорахунки, допущені Україною на євроінтеграційному шляху, переглянуто концепцію її інтеграції в європейські структури.

Інтеграція України в ЄС була проголошена ключовим зовнішньополітичним пріоритетом в інавгураційній промові президента Леоніда Кучми (листопад 1999 р.) і визначена в урядовій програмі (початок 2000 р.) стратегічною метою держави. Саме ці дати можна вважати початком нового етапу розвитку відносин України з ЄС, зміст якого полягав у матеріалі-

зації гасла руху до Європи. Урядова програма, прийнята Кабінетом Міністрів В. Ющенко терміном до 2004 р. (“Реформи для процвітання”), визначила головними стратегічними цілями України будівництво відповідної основи для членства України в ЄС і формування проєвропейської більшості у суспільстві.

Було визначено такі етапи просування України до членства в ЄС.

1. Набуття членства в СОТ, що передбачало приведення українського законодавства у відповідність до стандартів країни з ринковою економікою.

2. Входження України в ЄАВТ і ЄЕЗ. Реалізація УПС.

3. Створення зони вільної торгівлі Україна — ЄС.

4. Набуття статусу асоціації з ЄС (можлива модель Європейської партнерської угоди, яка відкриває перспективу майбутнього членства в ЄС, або модель відносин асоціації, які Співтовариство у 70-х роках установило з Туреччиною, країнами Магрибу й Близького Сходу).

На думку деяких фахівців, шлях європейської інтеграції України пролягає через попередню політичну та військово-політичну інтеграцію до євроатлантичної спільноти, що включає НАТО, Раду євроатлантичного партнерства, програму “Партнерство заради миру” і ЗЄС. Прикладом ефективності відповідної стратегії стали успіхи на євроінтеграційній ниві таких країн, як Греція, Польща, Чехія, Угорщина. Показовим у цьому плані було те, що в Спільній стратегії ЄС щодо України практично дублювались напрями співробітництва між Україною і НАТО, зокрема стосовно знищення протипіхотних мін. Отже, в геополітичній площині на перший план висувалося співробітництво України саме з НАТО, тоді як співробітництво з ЄС розвивалось паралельно, переважно у сфері економіки.

На початку нового тисячоліття Україна перебувала на етапі імплементації УПС. Після набуття чинності Угодою 1 березня 1998 р. був остаточно сформований механізм двостороннього співробітництва між Україною і ЄС, що охоплює регулярні політичні контакти на найвищому рівні. “Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу” визначила основні пріоритети виконавчої влади України на період до 2007 р., протягом якого мали бути створені передумови для повного вступу Укра-

їни в ЄС. Отримання Україною статусу асоціації з ЄС визначалось як середньотерміновий пріоритет зовнішньої політики України.

Було розпочато роботу, спрямовану на гармонізацію українського законодавства з нормами й стандартами ЄС. Зокрема прийнято Постанову Уряду від 1998 р. про запровадження механізму адаптації законодавства України до законодавства ЄС, затверджено Концепцію адаптації законодавства України до законодавства ЄС (16 серпня 1999 р.). На четвертому засіданні Міжвідомчої координаційної ради (14 квітня 2000 р.) було затверджено План роботи з адаптації законодавства на 2000 р., який передбачив розробку 50 проектів законів України та постанов уряду з урахуванням основних положень законодавства ЄС. Передбачено, що відповідні програми гармонізації затверджуватимуться щорічно.

Етапним щодо інтеграції України в європейський економічний простір стало підписання в Женеві 19 червня 2000 р. Декларації Україна — ЄАВТ, де визначено основні напрями й інституційні засади співробітництва сторін, а також отримання Україною статусу країни з ринковою економікою в антидемпінгових справах (постанова Ради ЄС від 9 жовтня 2000 р.). Україна виконала свої зобов'язання щодо закриття до 15 грудня 2000 р. ЧАЕС.

Уже на кінець 90-х років результати соціологічних опитувань населення свідчили про поступове формування в Україні основ соціально-політичного консенсусу з питань євроінтеграції: у червні 2000 р. 67 % опитаних соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень українських громадян висловилися позитивно з приводу вступу України до Європейського Союзу. Водночас 57 % опитаних надали перевагу співробітництву з країнами СНД і Росією, що певною мірою свідчить про те, що інтеграція до ЄЕС ще не стала загальною об'єднавчою ідеєю. Разом із тим у свідомості українського істеблішменту багатовекторність трансформувалася на користь європейського вибору, про що свідчили результати експертного опитування, проведеного УЦЕПД серед представників державно-політичної еліти в липні 2000 р., під час якого 48 % опитаних назвали зовнішньополітичним пріоритетом України інтеграцію до ЄС. Саме на засадах європейського

вибору відбулися президентські вибори 1999 р., призначення уряду В. Ющенка, формування парламентської більшості у 2000 р.

Водночас ейфорійні настрої минулих років змінилися реалістичним усвідомленням того, що період адаптації України до політико-економічних вимог ЄС буде тривалим процесом. На думку фахівців, період наближення України до рівня розвинених країн триватиме близько 30 років.

Критерії розширення і поглиблення європейської інтеграції та Україна

Умови прийняття країн Центральної та Східної Європи до ЄС були сформульовані Європейським Союзом у Копенгагені у червні 1993 р. і отримали назву “Копенгагенські критерії”. Вони містили політичну, економічну та правову складові. Зокрема політичні критерії передбачали стабільність інституцій, які забезпечують демократію, верховенство закону, права людини та захист інтересів національних меншин. Юридичні критерії мали на увазі спроможність взяти на себе у повному обсязі зобов’язання, пов’язані з членством у ЄС, включаючи відданість цілям політичного, економічного і валютного союзу. Економічні критерії вимагали наявності функціонуючої ринкової економіки, а також здатність конкурувати й витримувати тиск ринкових сил на внутрішньому ринку Європейського Союзу. Складовими оцінки економічних критеріїв можливості вступу країн субрегіону до Європейського Союзу є виконання таких умов:

- рівновага між попитом і пропозицією, яка встановлюється шляхом взаємодії ринкових сил, лібералізація цін і торгівлі;
- незастосування суттєвих бар’єрів, які обмежують вступ на ринок (створення нових фірм) та вихід із нього (банкрутство);
- створення юридичної системи, яка включає регулювання прав власності, реалізація законів і контрактних зобов’язань може забезпечуватись у примусовому порядку;
- макроекономічна стабільність, складником якої є забезпечення стабільності цін, державних фінансів і балансу зовнішніх розрахунків;

- наявність широкого консенсусу щодо ключових складників та цілей економічної політики;
- достатній рівень розвитку фінансового сектору, здатного перетворювати заощадження в інвестиції на виробництво;
- спроможність конкурувати та витримувати тиск ринкових сил на внутрішньому ринку Європейського Союзу;
- наявність функціонуючої ринкової економіки, яка характеризується рівнем стабільності, достатнім для того, щоб економічні агенти приймали рішення в стабільному та передбачуваному середовищі;
- достатня кількість фізичного та людського капіталу за прийнятними цінами, включаючи інфраструктуру (постачання енергії, телекомунікації, транспорт тощо), можливості освіти, науки та перспективи їхнього розвитку;
- можливість впливу держави та чинного законодавства на конкурентоспроможність засобами торговельної політики, шляхом проведення відповідної політики в галузі конкуренції та надання державної допомоги, сприяння середнім і малим підприємствам тощо;
- відповідний рівень та динаміка торговельної інтеграції країни з Союзом до вступу (обсяги та структура торгівлі з країнами — членами Союзу);
- частка малих фірм (оскільки малі фірми швидше отримують позитивні здобутки від поліпшення доступу до ринку, а великі фірми меншою мірою схильні адаптуватися до нових умов).

Аналіз соціально-економічного розвитку України 90-х років показує, що практично у всіх складових оцінки готовності приєднатися до ЄС вона мала одні з найгірших показників у ЦСЕ. За перші десять років незалежності Україні не вдалося провести ефективні реформи. Глибока криза охопила практично всі сфери соціально-економічного розвитку. Більше того, за його рівнем Україна почала суттєво відставати від багатьох країн субрегіону, а за оцінками конкурентоспроможності національної економіки посідала останні місця не лише серед європейських країн, а й порівняно з багатьма іншими країнами, що розвиваються.

Серед факторів стримування руху України до Європи у 90-ті роки визначальну роль відігравали такі:

- невідповідність розвитку демократичних інституцій і стану громадянського суспільства європейським стандартам, що, зокрема, виявлялося у звинуваченнях на адресу України в порушенні прав людини, придушенні преси, порушеннях під час проведення виборчих кампаній і референдумів, невиконанні зобов'язань перед Радою Європи тощо;
- низький рівень економічного розвитку, повільні темпи реформ, які до того ж недостатньо скоординовані із завданнями європейської інтеграції, низький рівень ВВП і доходів на одну особу;
- недосконалість нормативно-правового забезпечення підприємницької діяльності в Україні, нерозвиненість базових інститутів економіки, несприятливий інвестиційний клімат, високий рівень корупції й економічної злочинності, проблеми захисту прав інтелектуальної власності, проблеми боргових зобов'язань України, вузькість структури експортних пропозицій України щодо єдиного внутрішнього ринку ЄС, вагомість частки чутливих товарів (майже 60 %) у складі українського експорту, проти яких в ЄС застосовуються протекціоністські заходи (продукція сільського господарства, чорної металургії, текстильної промисловості);
- переважання політичних декларацій над практичними заходами в справі імплементації УПС і Стратегії інтеграції України до ЄС, непослідовність зовнішньої політики України, слабкість адміністративно-інституціонального забезпечення курсу європейської інтеграції, зокрема брак досвідчених фахівців із проблем євроінтеграції у державних структурах України;
- відсутність в Україні впливових підприємницьких кіл і слабкість політичних сил, які б серйозно ідентифікували своє майбутнє з ЄС, брак цілеспрямованої інформаційно-пропагандистської кампанії на користь інтеграції України в ЄС.

Серед зовнішніх факторів стримування євроінтеграційних прагнень України як впродовж 90-х років, так і сьогодні залишається невизначеність країн — членів ЄС щодо географічних кордонів майбутнього ЄС і часових меж приєднання до нього

нових країн, відсутність реального проукраїнського лобі в політичних і бізнес-колах ЄС, пріоритетність російського фактора у зовнішньополітичних і економічних орієнтаціях західноєвропейських країн. Так, доповідь франко-німецької групи планування щодо перспектив подальшого розширення ЄС на схід (липень 2000 р.), підготовлена на запит міністрів закордонних справ Франції і ФРН, наголошувала на неможливості розширення ЄС за рахунок пострадянських країн, за винятком трьох Балтійських держав. Західні експерти висловили застереження щодо перспективи зближення України з ЄС, яке б загрожувало виникненням або посиленням почуття ізольованості у росіян.

Разом із тим після 2004 р. спостерігаються певне підвищення інтересу, а також зміни у ставленні європейців до України. На сучасному етапі Україна зберігає статус найбільш бажаної для європейців (55 %) країни, що може в майбутньому стати членом ЄС, порівняно з іншими претендентами на членство, зокрема з Росією (45 %), Туреччиною (40 %), Марокко (35 %). Загалом станом на 2007 р. членство України в ЄС знаходило підтримку серед 55 % жителів Євросоюзу. Приблизно третина (34 %) висловлювалась проти членства України в ЄС. Решта (близько 10 %) — не визначилися з остаточною відповіддю.

У цілому аналіз визначених “факторів стримування” дає можливість зробити висновок, що в контексті сучасної взаємодії України з ЄС пріоритетними напрямками діяльності органів державної влади України з метою реалізації євроінтеграційної стратегії, як і в період 90-х років, залишаються:

- глибокі структурні перетворення, необхідні для забезпечення стабільного зростання економіки України, подальша трансформація національної економіки на основі європейських стандартів, підвищення конкурентоспроможності національного товаровиробника шляхом приватизації підприємств і запровадження ефективної політики конкуренції вітчизняної продукції за більшістю товарних позицій, залучення західних інвестицій, входження рентабельних підприємств у транснаціональні групи з метою сприяння адаптації української економіки входженню у світовий економічний порядок;

- демократизація суспільних відносин, розбудова громадянського суспільства, боротьба з корупцією;
- удосконалення Україною захисту прав інтелектуальної власності, приведення національної нормативно-правової бази до європейських стандартів;
- вдосконалення організаційно-управлінського компонента євроінтеграційної стратегії України (створення структурних підрозділів з питань європейської інтеграції на урядовому і відомчому, а також парламентському рівнях), проведення адміністративної реформи з урахуванням європейського вектора, втілення у життя відповідної програми підготовки й перепідготовки службовців, зміцнення фінансової складової євроінтеграційного руху України;
- реалізація широкомасштабної інформаційно-просвітницької програми з метою поліпшення знань суспільства про природу, сутність європейської інтеграції, специфіку функціонування ЄС, подолання психологічного пострадянського бар'єра суспільної думки в напрямі нової системи європейських координат й інтеграційних перспектив, широке залучення наукового потенціалу для вироблення національної методології наближення України до ЄС;
- зміцнення двосторонніх контактів із суб'єктами ЄС, зокрема з Францією, Німеччиною, Великою Британією та Польщею, участь України у спільних з ЄС економічних проєктах, наприклад, залучення європейського капіталу до реалізації проєктів типу транспортування енергоносіїв з Каспійського регіону на захід за маршрутом Грузія — Україна — Польща;
- активізація участі України в європейських регіональних ініціативах, зокрема Організації Чорноморського економічного співробітництва, а також інших міжнародних організаціях, залучених до економічного співробітництва у Європі;
- участь у будівництві архітектури європейської безпеки в межах альтернативних європейських структур забезпечення безпеки, зокрема, таких як ОБСЄ та НАТО;
- поглиблення прикордонного й митного співробітництва, координація боротьби з організованою злочинністю, незаконною міграцією, наркобізнесом, відмиванням капіталів.

Орієнтація на перспективне входження до ЄС не виключає активності України на інших напрямках. Ствердження України в інших регіональних секторах світового ринку буде додатковим фактором її привабливості для партнерів з ЄС. Важливе значення має активізація присутності України на ринках Росії та інших країн СНД, розвиток співробітництва з Китаєм, країнами інших континентів.

Отже, Україна після проголошення незалежності активно веде пошук свого місця в європейських інтеграційних процесах. Вступ до ЄС визнаний ключовим напрямом зовнішньої політики України та її стратегічним курсом, ідея європейського вибору позитивно сприймається населенням України і може мати загальнооб'єднувчий характер. Євроінтеграційні прагнення України — це бажання стати розвинутою, демократичною країною з пануванням законів, повагою до прав і свобод людини, ринковою, конкурентоспроможною економікою. Однак відсутність суспільного консенсусу щодо напрямів та темпів соціально-економічних реформ, практично стабільно неефективна діяльність урядів суттєво віддалили перспективу членства України в ЄС. Очевидно, що тільки послідовні, глибокі та рішучі реформи можуть кардинально змінити цю тенденцію.

9.2. Формування договірно-правових і політичних засад співробітництва України і ЄС

Угода про партнерство і співробітництво

Базовим документом, який визначає правовий механізм двостороннього співробітництва між Україною і ЄС, є Угода про партнерство і співробітництво. Відповідні угоди були укладені Європейським Союзом майже з усіма новими незалежними державами (ННД), які виникли на теренах колишнього СРСР. Угоди про партнерство і співробітництво мали проміжний характер між Угодою про торгівлю і співробітництво ЄС із СРСР від 1989 р. і договорами про асоціацію, підписаними з країнами Центрально-Східної Європи.

Положення Угоди про торгівлю і співробітництво між ЄС і СРСР повністю поширювалися на Україну як республіку колишнього Радянського Союзу. Ця Угода, термін дії якої становив 10 років, була зорієнтована на розвиток взаємного співробітництва в низці галузей економіки, важливих і для українського народного господарства: вугледобувній промисловості, сільському господарстві, захисті довкілля, електроенергетиці, секторі послуг тощо. В Угоді підкреслювалося, що економічне співробітництво будуватиметься на принципах рівноправності, недискримінації і взаємності, а її імплементація створить умови не лише для розвитку торгівлі, а й для надходження західних інвестицій і створення спільних підприємств на території СРСР. Після розпаду СРСР у 1991 р. Угода про торгівлю і співробітництво між ЄС і СРСР була трансформована у двосторонні угоди між ЄС і ННД на основі обміну відповідними листами, які пізніше були замінені Угодами про партнерство і співробітництво (УПС). Головна мета УПС — створення сприятливих умов для інтеграції ННД у європейський і світовий економічний порядок. Угоди також розглядали проблематику політичного співробітництва і мали у цілому комплексний характер. Специфічною рисою угод було положення про збереження єдиного економічного простору між країнами — членами СНД.

Процес переговорів із підготовки відповідної Угоди з Україною розпочався у вересні 1992 р. після підписання президентом України Л. Кравчуком і Головою Комісії ЄС Ж. Делором Спільного комюніке. 16 червня 1994 р. Україна першою з країн СНД уклала Угоду про партнерство й співробітництво з ЄС. УПС була ратифікована Верховною Радою України 10 листопада 1994 р. і набула чинності 1 березня 1998 р. після її ратифікації національними парламентами держав — членів ЄС. Для України імплементація УПС вимагала адаптації національного законодавства, вдосконалення адміністративного апарату й судочинства, реформування й реструктуризації економіки.

На період до ратифікації УПС 1 червня 1995 р. під час зустрічі президента України Л. Кучми з Головою Європейської Комісії Ж. Сантером була підписана Тимчасова угода між Україною і ЄС про торгівлю та питання, пов'язані з торгівлею,

яка набула чинності 1 лютого 1996 р. Угода містила всі положення УПС щодо доступу на товарний ринок, правил конкуренції і розв'язання суперечностей. Вона регулювала питання, які належать до виключної компетенції Співтовариства, тому не було потреби у тривалих процедурах ратифікації з боку всіх країн-членів.

В Угоді визначено такі основні цілі партнерства й співробітництва:

- забезпечення політичного діалогу між сторонами;
- сприяння торгівлі й інвестиціям, а також розвитку гармонійних економічних відносин між сторонами;
- створення основ взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, науково-технічного й культурного співробітництва;
- підтримка зусиль України, спрямованих на зміцнення демократії й завершення переходу до ринкової економіки.

Згідно з УПС партнерами України виступають Співтовариство, а також країни-члени (залежно від відповідних сфер компетенції партнерів). Наприклад, питання торгівлі товарами згідно з правом ЄС віднесені до виключної компетенції Співтовариства, а в питаннях інтелектуальної власності партнерами України є окремі країни — члени ЄС. Початковий період чинності УПС — десять років, після чого її дія буде автоматично продовжуватись, якщо Угоду не денонсує Україна або ЄС. Особливе значення в Угоді надається положенням про верховенство права й повагу до прав людини, економічні й політичні свободи. Спільна декларація до УПС стосовно ст. 102 визначає можливість негайного призупинення Сторонами всіх прав та обов'язків, що виникли згідно з УПС, без застосування нормальної процедури, передбаченої у ст. 102 УПС, у випадку порушення демократичних принципів та прав людини, а також принципів ринкової економіки.

УПС відкрила можливості для поступового зближення України з ЄС. У рамках УПС відбувається регулярний політичний діалог між Україною і ЄС на всіх рівнях, включаючи президентський. Угода — важливий крок до залучення України до правового поля єдиного ринку ЄС, а також ГАТТ/СОТ. Положення УПС регулюють питання переміщення товарів, по-

слуг, осіб, капіталу, поточних платежів, умови підприємництва й інвестування, політику конкуренції, проблему захисту інтелектуальної власності. Про еволюційний характер Угоди свідчить ст. 4 частини I УПС, яка окреслює можливість розвитку двосторонніх відносин у напрямі створення зони вільної торгівлі між Україною і ЄС, що виходить за рамки УПС. Відповідне положення було внесене в Угоду на вимогу української сторони.

УПС передбачила заснування інституцій, покликаних забезпечити виконання положень Угоди. Інституціональний механізм двостороннього співробітництва остаточно сформувався після набуття чинності УПС (рис. 9.1).

Рада з питань співробітництва між Україною і ЄС. Головне призначення органу — здійснення нагляду за виконанням УПС, надання рекомендацій, визначення пріоритетних напрямів співробітництва. Українська частина Ради під головуванням прем'єр-міністра України була створена Указом президента України від 24 лютого 1998 р. Вона складається з членів уряду України, частина ЄС — із членів Ради ЄС і ЄК. Засідання Ради проводяться не рідше одного разу на рік. Посаду Голови Ради обіймають по черзі представники ЄС і уряду України. Рада співробітництва самостійно визначає правила процедури своєї діяльності. На першому засіданні Ради з питань співробітництва між Україною і ЄС, яке відбулося 8—9 червня 1998 р. у Люксембурзі, було визначено, що початку переговорів про створення зони вільної торгівлі між Україною і ЄС має обов'язково передувати вступ України до СОТ.

Комітет з питань співробітництва між Україною і ЄС покликаний готувати засідання Ради з питань співробітництва, забезпечувати нагляд за виконанням УПС у період між засіданнями Ради. Склад Комітету аналогічний складу Ради, але з представництвом на рівні посадових осіб (як правило, вищих) державної служби. Головують у Комітеті сторони по черзі. З української сторони Головою Комітету призначено Голову Національного агентства України з розвитку та європейської інтеграції Р. Шпека. Перше робоче засідання Комітету з питань співробітництва відбулося 5 листопада 1998 р.

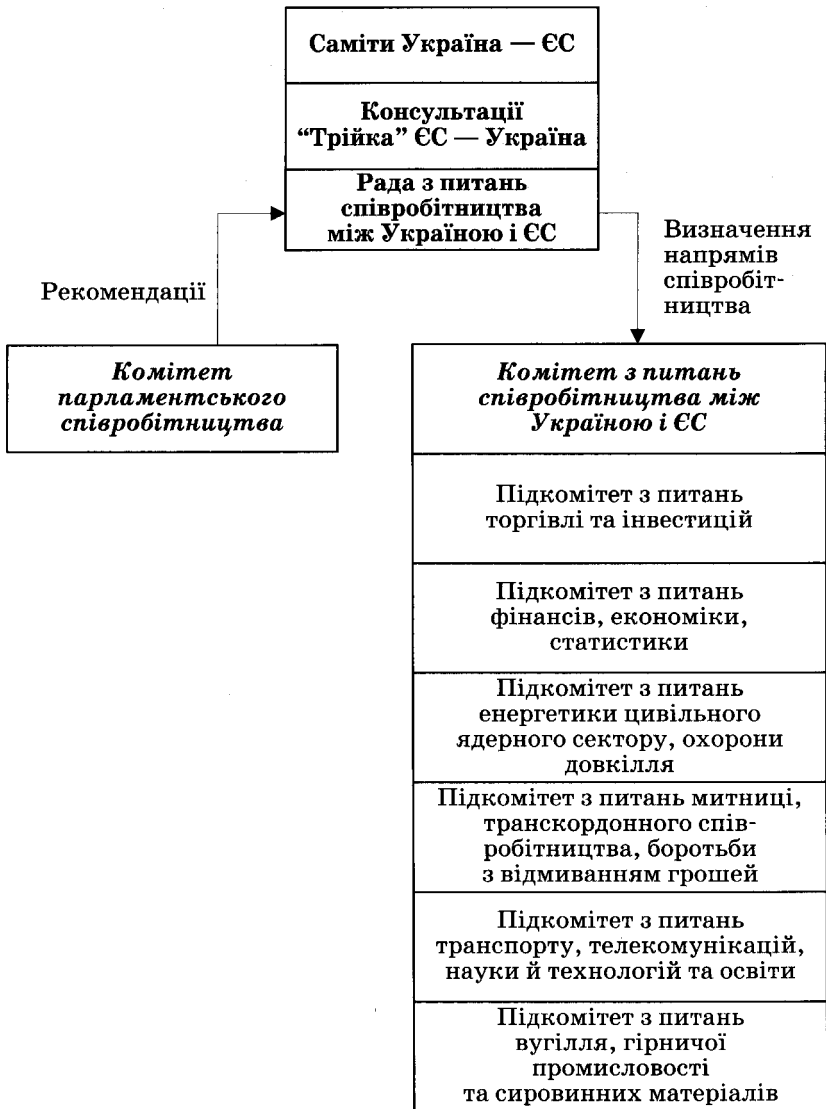

Рис. 9.1. Інституціональний механізм співробітництва України з ЄС

Комітет з парламентського співробітництва — форум для політичного діалогу між парламентаріями Європейського Союзу й України. До Комітету входять депутати Європейського Парламенту і Верховної Ради України. Комітет обмінюється інформацією з питань співробітництва з Радою, а також уповноважений надавати їй рекомендації. Перше засідання Комітету з парламентського співробітництва відбулося в Брюсселі 30 листопада 1998 р.

У рамках “Плану дій з розвитку взаємовідносин”, затвердженого Радою ЄС 6 грудня 1996 р., передбачалося проведення спеціальних зустрічей на базі процедури *ad hoc*. Ці зустрічі мали відбуватися на рівні президента або прем’єр-міністра України та голів Ради ЄС і Європейської Комісії у будь-який час, коли цього вимагали обставини. Згідно з Планом було також прийнято рішення, що “Трійка” ЄС в Україні та представники ЄК проводитимуть регулярні зустрічі в Києві з міністром закордонних справ України. Перший саміт Україна — ЄС відбувся 5 вересня 1997 р. ще в рамках “Плану дій з розвитку взаємовідносин”. Після набуття чинності УПС проведення самітів “Україна — ЄС”, а також консультацій між Україною і “трійкою” ЄС розглядається у контексті УПС.

Угода визначила 28 сфер, у яких ЄС і Україна мають наміри розвивати співробітництво, серед них: промислове співробітництво; сприяння інвестиціям та їхній захист; державні закупівлі; стандартизація і сертифікація; видобувна промисловість і виробництво сировини; наука і технології; освіта і професійна підготовка; сільське господарство; енергетика; використання атомної енергії в цивільних цілях; довкілля; транспорт; космічна промисловість; поштовий зв’язок і телекомунікації; фінансові послуги; боротьба з відмиванням грошей; грошово-кредитна політика; регіональний розвиток, включаючи контакти на регіональному рівні; співробітництво в соціальній сфері (охорона здоров’я, зайнятість і соціальний захист); туризм; малі та середні підприємства; інформація і зв’язок; захист споживачів; митна політика; статистика; боротьба з наркобізнесом; культура.

Сторони погодились надати одна одній режим найбільшого сприяння у торгівлі товарами. Це означає, що одна зі сторін не

може встановлювати на імпорт або експорт другої сторони вищі митні податки чи збори, ніж ті, які вона встановила для будь-якої іншої країни. Такий режим може характеризуватися певними винятками: привілеями, що надаються окремим країнам згідно з правилами СОТ, а також відповідно до міжнародних домовленостей на користь країн, що розвиваються; винятками, пов'язаними з участю в митних союзах та зонах вільної торгівлі.

Сторони зобов'язалися забезпечити свободу транзиту через свою територію товарів, що надходять із митної території іншої сторони. Україна зобов'язалась не обкладати митними зборами товари, що ввозяться на її територію тимчасово.

Угода передбачала скасування кількісних обмежень на імпорт з ЄС в Україну, а також з України в ЄС. Водночас ст. 22 передбачила можливість запровадження таких обмежень у трьох випадках, а саме:

- за умови необхідності захистити власні економічні інтереси;
- у торгівлі виробами з текстилю та одягом;
- у торгівлі сталлю.

Сторони взяли на себе зобов'язання не обкладати податками та іншими зборами товари, що імпортуються з території однієї сторони на територію другої в більшому розмірі, ніж встановлено для аналогічних вітчизняних виробів. Ішлося про поширення національного режиму на підприємців кожної зі сторін Угоди. Сторони зобов'язались здійснювати торгівлю на основі ринкових цін. Вони повинні всіляко забезпечувати реалізацію принципу ринкового ціноутворення у взаємних відносинах. Сторони могли застосовувати антидемпінгові та компенсаційні заходи згідно зі ст. VI ГАТТ та відповідно до угод, що обговорювалися під час Токійського раунду багатосторонніх торговельних переговорів. Угода також містить перелік класичних (у контексті ГАТТ) винятків із режиму вільної торгівлі, які зумовлені міркуваннями захисту суспільної моралі, безпеки, збереження природних ресурсів, захисту національних багатств тощо. Положення Угоди не поширювалися на товари, які належать до розділів 50—63 Комбінованої товарної номен-

клатури (текстильні товари, одяг). Торгівля сталлю регулювалась окремою Угодою, термін дії якої закінчився у 2000 р.

У межах положень, які регулювали співробітництво сторін у сфері взаємного створення умов щодо виробничо-комерційної діяльності та інвестицій для підприємців України та ЄС, Україна взяла на себе зобов'язання щодо умов:

- створення компаній ЄС на території України — надавати національний режим або найкращий режим серед тих, які надаються компаніям інших країн, причому надання такого режиму має передбачатися національним законодавством та іншими нормативними актами, які регулюють діяльність компаній;

- виробничо-комерційної діяльності філій та відділень компаній країн — членів ЄС надавати національний режим (або найкращий серед тих, що діють в Україні) філіям та відділенням, заснованим починаючи з 1 березня 1998 р.

Ці зобов'язання не поширювалися або поширювалися не в повному обсязі на заснування (але не функціонування) компаній, які надавали фінансові та телекомунікаційні послуги, послуги у сфері операцій з нерухомим майном та природними ресурсами (включаючи земельні ресурси та сільське господарство, рибальство), а також певні професійні послуги. В контексті сфери послуг, зобов'язання України не розповсюджувалися на повітряний і морський транспорт, внутрішній водний транспорт (за певними винятками).

Угода зобов'язує Україну забезпечити можливість здійснення будь-яких платежів у вільно конвертованій валюті між резидентами України і ЄС, які пов'язані з передбаченим Угодою переміщенням товарів, осіб та наданням послуг. Україна також має забезпечити свободу руху капіталу, коли йдеться про прямі інвестиції в компанії, створені згідно із законами країни місцеперебування, та інвестиції, що здійснюються відповідно до Угоди про партнерство та співробітництво.

Сторони також зобов'язалися усувати умови, які обмежують конкуренцію. Угода передбачила зобов'язання України вдосконалити законодавство про захист інтелектуальної, промислової та комерційної власності. Україна зобов'язалась надати ЄС у галузі прав інтелектуальної власності режим, не гір-

ший від того, який надається будь-якій іншій країні на основі двосторонніх угод. Водночас це положення не поширюється на привілеї, які надає Україна третім країнам на взаємній основі, або преференції, які отримали колишні радянські республіки.

Політичні, економічні та соціальні цілі, визначені УПС, віддзеркалюють як політичне бачення, так і тогочасні економічні реалії. Економічний реалізм, наприклад, виявився в тому, що УПС дозволила застосування деяких видів державної допомоги. УПС також передбачила поступове виконання тих обов'язків, які стосуються сфери захисту інтелектуальної власності й правил конкуренції. УПС закликає Україну суворо дотримуватися тільки деяких ключових правил торговельної політики, прийнятих і запроваджених країнами — членами СОТ.

Більша частина змісту УПС відповідає змісту Європейських угод, наприклад, щодо політичного діалогу, положення про заснування компаній, рух робочої сили і капіталу, співробітництво у сфері економіки, фінансів і культури. Однак ці угоди різняться між собою характером розвитку торговельних відносин. Європейські угоди — це преференційні угоди, які передбачають запровадження зони вільної торгівлі для товарів, які становлять значну частку торгівлі між сторонами. УПС з Україною не є преференційною угодою, але про можливість її еволюції до рівня преференційної угоди чітко зазначено у ст. 4. Водночас, на відміну від Європейських угод, УПС не містить перспектив у політичній сфері щодо визнання України як кандидата на членство в ЄС.

УПС доповнювалась галузевими угодами, укладеними між Україною і ЄС:

- Угода між Європейськими Співтовариствами й Україною про торгівлю текстильними виробами (5 травня 1993 р.);
- Угода між урядом України і Комісією Європейських Співтовариств про створення Контактної групи з вугілля і сталі (8 червня 1994 р.);
- Угода між ЄОВС і урядом України про торгівлю сталеливарними виробами (15 липня 1997 р.);
- Багатостороння рамкова Угода INOGATE між Україною і ЄС щодо створення правових засад міжнародного співробітництва

тва по забезпеченню енергоносіями країн Західної Європи (22 липня 1999 р.);

- Угода про співробітництво між урядом України і Євратомом у галузі керованого термоядерного синтезу (23 липня 1999 р.);

- Угода про співробітництво між урядом України і Євратомом у галузі ядерної безпеки (23 липня 1999 р.);

- Угода про безквотову торгівлю текстильною продукцією на 2001—2004 рр. (грудень, 2000 р.);

- Угода між Україною та ЄС про наукове та технологічне співробітництво (25 грудня 2002 р.);

- Угода між ЄС та Україною щодо доступу на ринок (17 березня 2003 р.);

- Угода про співробітництво між Національним банком України та Європейським центральним банком (25 травня 2004 р.);

- Угода між Україною та ЄС про визначення загальної схеми участі України в операціях ЄС із врегулювання криз (13 червня 2005 р.);

- Угода між Україною та ЄС про повітряне сполучення (1 грудня 2005 р.);

- Угода про співробітництво щодо цивільної глобальної навігаційної супутникової системи між ЄС та Україною (1 грудня 2005 р.);

- Угода між Україною та ЄС про спрощення оформлення віз (18 червня 2007 р.);

- Угода між Україною та ЄС про реадмісію осіб (18 червня 2007 р.).

Наявність на сьогодні такого широкого кола супутніх угод свідчить про те, що УПС заклала надійну основу та створила сприятливі умови для подальшого розширення і поглиблення між Україною та ЄС політичного економічного, фінансового, соціального і культурного співробітництва. Угода стала надійним інструментом підтримки переходу України до ринкової економіки і формування громадянського суспільства. Разом із тим аналіз укладених документів і рішень України та ЄС свідчить про асиметричний характер позицій сторін у період 90-х років, що зумовлено як тривалою соціально-економічною

кризою та повільним ходом економічних перетворень в Україні, так і особливостями інтеграційних пріоритетів самого Євросоюзу.

Після президентських виборів в Україні 2004 р. у відносинах з ЄС окреслилися нові можливості, що внаслідок як внутрішньополітичних причин, так і проблем усередині євроспільноти Україна не змогла використати повною мірою. Водночас на знак визнання значних демократичних та економічних реформ, які відбулися в Україні впродовж 2005—2006 рр., у березні 2007 р. ЄС та Україна розпочали переговори стосовно нової посиленої угоди (НПУ), яка має вийти за рамки наявної Угоди про партнерство та співробітництво і спільного Плану дій там, де це виявиться можливим.

Реалізація нового базового договору має сприяти всебічному і поступовому наближенню України до Європейського Союзу у сфері політики безпеки, торговельно-економічній, гуманітарній, правовій, галузевих сферах, що відповідає довготерміновим національним інтересам України та очікуванням українських громадян.

З моменту початку переговорів 5 березня у Брюсселі відбулося вісім раундів переговорів. Переговори проводилися на пленарних засіданнях та у трьох переговорних групах з питань: 1) політичного діалогу, зовнішньої політики та політики безпеки; 2) юстиції, свободи й безпеки; 3) економічного й секторального співробітництва.

Обидві сторони погодилися, що нова Угода має стати амбітним та інноваційним документом, який охоплюватиме всі сфери співробітництва України та ЄС. Це має бути єдиний рамковий документ, який визначатиме принципи та цілі розвитку відносин на середньотермінову перспективу.

На кінець 2008 р. практично були погоджені розділи угоди щодо співробітництва у сфері політики і безпеки, а також у сфері юстиції, свободи і безпеки, досягнуто значного прогресу у питаннях економічного та секторального співробітництва. У зв'язку із завершенням вступу України до СОТ у лютому 2008 р. Україна і ЄС розпочали переговори про створення поглибленої та всебічної зони вільної торгівлі. Заснування та

функціонування між Україною та ЄС поглибленої і всеохопної зони вільної торгівлі має стати ключовим елементом НПУ.

Під час саміту Україна — ЄС 9 вересня 2008 р. у Франції було ухвалено другий спільний звіт про прогрес у переговорах та спільну заяву за результатами саміту. В цих документах лідери України та ЄС закріпили досягнуті політичні домовленості на вищому рівні щодо принципів елементів НПУ, яка буде угодою про асоціацію. В такому контексті з листопада 2008 р. розпочаті переговори між Україною та ЄС про запровадження безвізового режиму.

23 листопада 2009 р. на засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС замість Плану дій “Україна — ЄС” сторонами було прийнято Порядок денний асоціації, покликаний підготувати нову угоду та сприяти набуттю нею чинності. Цей документ окреслив спільні завдання сторін, виконання яких мало привести до розбудови відносин асоціації. Для ефективною підготовки нової угоди Порядок денний асоціації передбачав створення Спільного комітету на рівні старших посадових осіб, на який покладалося спостереження за реалізацією запланованих заходів.

Під час своєї першої зустрічі 26 січня 2010 р. Спільний комітет схвалив перелік пріоритетів Порядку денного асоціації “Україна — ЄС” на 2010 р., а 20 травня 2011 р. відповідний документ був ухвалений на 2011—2012 рр.

Зрештою процес узгодження всіх аспектів нового рівня відносин виявився тривалим, і лише 11 листопада 2011 р. у Брюсселі під час 21-го раунду переговорів між Україною та ЄС щодо нової угоди, який сторони оголосили останнім у переговорному процесі на рівні делегацій, був започаткований завершальний, технічний, етап з укладання Угоди про асоціацію “Україна — ЄС”.

Рішення і документи ЄС щодо України

В офіційних документах ЄС, принаймні до 2000 р., не висловлювалася позиція щодо членства України в цій організації. Спільна позиція країн ЄС щодо України зводилася до підтримки розвитку демократії, економічного реформування, по-

глиблення економічної взаємодії. Серед перших документів, прийнятих ЄС щодо України, було надання Україні переваг Генералізованої схеми преференцій з 1 січня 1993 р., а також за твердження Стратегії ЄС щодо України у квітні 1994 р.

З метою демонстрації українському керівництву зростаючої підтримки з боку ЄС, а також для активізації співробітництва України з ЄС і країнами-членами Євросоюзу у другій половині 90-х років прийняв низку відповідних документів. Серед них Спільна позиція ЄС щодо України (28 листопада 1994 р.), яка містить зобов'язання держав-членів підтримувати незалежність, територіальну цілісність і суверенітет України. У Спільній позиції висловлювалася зацікавленість ЄС у розвитку в Україні демократії і ринкової економіки, а також її інтеграції у світовий економічний порядок. У Декларації ЄС щодо України (травень 1996 р.) підкреслювалось, що незалежність, територіальна цілісність і суверенітет України — ключовий елемент безпеки в Європі.

6 грудня 1996 р. Рада ЄС, урахувуючи проголошення Україною курсу на європейську інтеграцію, прийняла План дій щодо України, який передбачав шість головних напрямів діяльності ЄС і країн-членів щодо України:

- 1) підтримка політики макроекономічної стабілізації, а також сприяння поглибленню економічних реформ в Україні;
- 2) сприяння входженню України в європейську систему безпеки;
- 3) підтримка трансформації українського суспільства, допомога в проведенні адміністративної й законодавчої реформ;
- 4) підтримка регіонального співробітництва: сприяння розвитку співробітництва України з сусідами, зокрема асоційованими членами ЄС, а також підтримка співробітництва країн Чорноморського басейну;
- 5) ратифікація й імплементація УПС;
- 6) допомога в реформуванні енергетичного сектору: сприяння втіленню стратегії енергозбереження, реструктуризація вугледобувної галузі, диверсифікація джерел постачання палива, підвищення рівня безпеки атомних електростанцій, закриття Чорнобильської АЕС.

Важливою подією у відносинах між ЄС і Україною стало прийняття під час грудневої сесії Європейської Ради у Гельсін-

кі (1999) Спільної стратегії ЄС щодо України. Принципово важливим у Спільній стратегії було визнання Євросоюзом європейських прагнень і європейського вибору України, хоча вона і не визначена у Стратегії країною — кандидатом на членство в ЄС. Стратегічне партнерство з Україною розцінювалось як життєвий фактор руху до миру, процвітання й стабільності в Європі. ЄС виявив рішучість виконати свої зобов'язання на загальнодержавному, регіональному і місцевому рівнях з метою підтримки успішних політичних і економічних перетворень в Україні, які забезпечать подальше зближення України з ЄС. Спільна стратегія визначила такі завдання стратегічного партнерства:

- підтримка процесу демократичних і економічних перетворень в Україні;
- вирішення спільних проблем Європейського континенту;
- підтримка зміцнення співробітництва між Україною і ЄС у контексті його розширення.

Стратегія ЄС, укладена на чотирирічний термін, залишаючись суто внутрішнім документом Євросоюзу, доповнила УПС конкретними проектами і запропонувала нові сфери й можливості для поглиблення співробітництва України й ЄС. Конкретні ініціативи стосувались трьох сфер діяльності: торгово-економічної, юстиції і внутрішніх справ, зовнішньої політики й політики безпеки. Значний потенціал для розвитку співробітництва між Україною і ЄС закладено Стратегією в зовнішньополітичній сфері. Стратегія пропонувала, зокрема, посилення діалогу в справі запобігання кризам і поглиблення безпеки щодо питань роззброєння, торгівлі та передання зброї, залучення України до заходів ЄС у межах ЗЕС згідно з Петербурзькими завданнями.

Спільна стратегія встановила середньотермінову основу для подальшого розвитку відносин між Україною і ЄС, врахувавши той факт, що у зв'язку з процесом розширення Україна стане безпосереднім сусідом ЄС, узгодила дії країн — членів ЄС, а також послідовність застосування різноманітних інструментів ЄС. На думку західних і вітчизняних дипломатів, Стратегія ЄС — якісно новий крок уперед у відносинах між ЄС і Україною.

Декларація Європейської Ради стосовно Спільної стратегії ЄС щодо України визначила, що положення Стратегії імплементаватимуться на основі рішень, прийнятих у Раді ЄС кваліфікованою більшістю голосів, що відкрило нові перспективи у співробітництві України з ЄС.

Приймаючи Спільну стратегію, Європейська Рада вирішила, що кожна країна в рамках свого головування готуватиме робочий план із реалізації її положень і звітуватиме перед Європейською Радою стосовно виконання цього Робочого плану. Робочі плани розробляються країнами, що головують в ЄС, з урахуванням основних цілей, зафіксованих у Спільній стратегії, а також конкретних ініціатив, запроваджених під час попереднього головування. Так, у рамках Робочого плану французького головування (друга половина 2000 р.) особлива увага була приділена сприянню демократичним і ринковим реформам в Україні, розвитку політичного діалогу з питань європейської безпеки, роззброєння й нерозповсюдження зброї, боротьбі з нелегальною імміграцією, відмиванням грошей, співпраці в галузі охорони навколишнього середовища, енергетики та ядерної безпеки.

Процес розширення Євросоюзу на схід став точкою відліку нового цілісного підходу ЄС у його відносинах з Україною. Як уже зазначалося, протягом 1999—2002 рр. Євросоюз остаточно визначився з термінами та умовами приєднання країн Центральної Європи та Балтії і водночас відкрив перспективу розширення на країни Західних Балкан і Туреччину. Натомість відносини ЄС із країнами Східної Європи, в тому числі з Україною, навпаки, позначилися двома негативними факторами, а саме: 1) потребами у тривалому внутрішньому “поглинанні” Євросоюзом його нових членів і, як результат, неспроможністю до подальшого розширення; 2) неготовністю країн Східної Європи в найближчому майбутньому відповідати всім необхідним євроінтеграційним вимогам, що висувуються з боку ЄС. З огляду на такі обставини видалося логічним, що Євросоюз та країни Східної Європи протягом найближчого десятиліття мають зосередитися принаймні на розвитку тісних сусідських відносин.

Як результат основу таких відносин визначив новий підхід Євросоюзу щодо України в образі концепції Єврокомісії “Шир-

ша Європа — сусідство: новий вимір наших відносин із східними та південними сусідами” і розробленої на її основі Європейської політики сусідства (ЄПС).

Основні віхи майбутньої політики сусідства було закладено у спільному посланні “Ширша Європа” комісара з питань зовнішніх відносин Кріса Патена і Високого представника ЄС з питань СЗПВ Х. Солани 7 липня 2002 р. Згідно з цим документом ЄС мав не допустити появи нових ліній, що роз’єднують Європу, а також скористатися новими можливостями розширення для розвитку відносин зі своїми сусідами. В цьому аспекті визначалися п’ять головних сфер співпраці з сусідами: посилений політичний діалог; економічна співпраця й тісні торговельні зв’язки; співпраця у сфері юстиції та внутрішніх справ, включаючи управління кордонами та питання міграції; фінансова допомога ЄС із виробленням нового підходу до транскордонної співпраці; залучення держав-сусідів до політик ЄС, зокрема таких як захист споживача, політика конкуренції, наука, освіта, культура та довкілля. В документі зазначалося, що розрахована на десять років політика сусідства не закриватиме для країн Східної Європи жодної перспективи на більш віддалене майбутнє.

Викладені положення було розвинено й доповнено у двох концептуальних посланнях Єврокомісії: “Ширша Європа — сусідство: новий вимір наших відносин із східними та південними сусідами” від 11 березня 2003 р. та “Європейська політика сусідства. Стратегія” від 12 травня 2004 р. Перший документ передбачав, що зближення ЄС з Україною відбуватиметься за допомогою реалізації індивідуальних Планів дій з наступним можливим укладанням між ЄС та Україною угоди про сусідство. При цьому Єврокомісія зобов’язалася здійснювати щорічний моніторинг упровадження Планів дій на основі попередньо встановлених критеріїв. У свою чергу, другий документ закріпив два фундаментальні принципи ЄПС: 1) спільної участі, відповідно до якого пріоритети співпраці визначаються за спільним погодженням сторін з урахуванням спільних цінностей та інтересів; 2) диференціації, згідно з яким Плани дій щодо України відрізнятимуться від Планів дій інших країн, які також потрапили під сферу дії ЄПС.

Так, перший трирічний План дій Україна — ЄС на 2005—2007 рр. визначив тісну співпрацю між сторонами у 14 пріоритетних напрямках, а саме: зміцнення інституцій, що забезпечують демократію та верховенство права; посилення співпраці у сфері зовнішньої політики та політики безпеки; поступове скасування обмежень і нетарифних бар'єрів у двосторонній торгівлі; поліпшення інвестиційного клімату в Україні; реформування української системи оподаткування; започаткування діалогу щодо спрощення візового режиму; адаптація українського законодавства з *acquis communautaire*. Відповідно до десяти пропозицій, ухвалених Радою ЄС як доповнення до Плану дій, Євросоюз зобов'язався швидко розпочати консультації щодо укладання нової “посиленої угоди” з Україною, яка замінить УПС; прискорити створення зони вільної торгівлі між сторонами після вступу України до СОТ; спростити процедуру видачі віз для певних категорій українських громадян; посилити співпрацю у сфері транспорту, енергетики, охорони довкілля.

4 грудня 2006 р. Комісар з питань зовнішніх відносин і політики сусідства Б. Ферреро-Вальднер представила нову Комунікацію Єврокомісії, яка має на меті зміцнення ЄПС. Посилення ЄПС стало одним із ключових питань під час головування Німеччини у ЄС у першому півріччі 2007 р. За словами Б. Ферреро-Вальднер, новий підхід Євросоюзу “чіткіше сфокусує Політику сусідства, зосередить її на ключових сферах, що становлять спільний інтерес, наприклад, контакти між людьми, поглиблення торгових відносин, тісніша співпраця з питань енергетики, міграції та візової політики, а також на фінансовій підтримці”.

Комунікація запропонувала чотири пункти нововведень, а саме: 1) чітку перспективу поглибленої економічної і торгової інтеграції з Україною, що вийде за межі вільної торгівлі товарами і послугами, сприятиме усуненню нетарифних бар'єрів і повному зближенню регуляторних систем; 2) значно поліпшені візові процедури для певних категорій громадян; 3) зустрічі на міністерському та експертному рівнях ЄС з Україною з питань енергетики, транспорту, довкілля та охорони здоров'я; 4) посилення політичної співпраці, а саме більш систематичне

залучення України до ініціатив ЄС (зовнішньополітичні заяви, позиції на міжнародних форумах, а також участь у ключових програмах та роботі агенцій ЄС).

Утворення Союзу для Середземномор'я стало позитивним фактором не лише для південних партнерів ЄС, а й для східних, оскільки це було сигналом до дій тим членам Європейського Союзу, які були зацікавлені у поглибленні співпраці саме з пострадянськими країнами.

Певним кроком у цьому напрямі стало започаткування 11 квітня 2007 р. такої платформи для співробітництва, як ініціатива *Чорноморська синергія*, що впроваджувалась як інструмент, узгоджений з ЄПС, на чітко окресленому просторі задля вирішення нагальних питань транскордонної взаємодії у сферах транспорту, енергетики, екології, рибного промислу, міграції, організованої злочинності тощо.

Водночас Чорноморська синергія (ЧС), розроблена за сприяння Болгарії та Румунії, які у 2007 р. стали членами ЄС, не відповідала стратегічним завданням ЄС у Східній Європі, адже стосувалась вузькоспеціалізованих аспектів його взаємодії на чорноморських рубежах. Зокрема, ЧС включає Росію й Туреччину, на які не поширюється політика сусідства, і не торкається Білорусі, що потенційно є об'єктом ЄПС. Крім того, чорноморська ініціатива не дає відповіді на питання інтеграції партнерів до економічного, політичного і правового просторів ЄС. До того ж ефективність реалізації тих завдань, які покладалися на Чорноморську синергію, виявилася досить низькою, про що було зазначено в доповіді Європейської Комісії від 19 червня 2008 р.

З іншого боку, потреба новацій у політиці щодо пострадянського простору була очевидною і для самих брюссельських установ, адже необхідність збереження зацікавленості країн регіону в політиці сусідства диктувала потребу надання більш чітких і привабливих пропозицій від ЄС.

За таких умов традиційний лобіст східноєвропейських країн в Євросоюзі Польща отримала змогу реанімувати ідею 2002 р. про інституалізацію Східного виміру. Під приводом відновлення балансу між двома основними зовнішньополітичними векторами Євросоюзу польський уряд почав розробку

формату Східного партнерства (СП), покликаного заповнити нішу багатостороннього співробітництва під егідою ЄС для пострадянських країн.

На відміну від першої спроби, що зазнала невдачі здебільшого через недостатню зацікавленість країн — членів ЄС та намагання Німеччини узгодити новий формат з Росією, на цей раз нові центральноєвропейські члени ЄС, особливо Польща, мали змогу забезпечити необхідну підтримку відповідних ініціатив.

Саме за таких умов навесні 2008 р. паралельно з процесом утворення Союзу для Середземномор'я польські урядовці заручилися підтримкою Швеції, завдяки чому вже 26 травня того ж року обидві держави презентували ініціативу зі створення нового форуму — Східного партнерства за участі ЄС та Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Молдови й України, а 19—20 червня ідея нового утворення була представлена міністром закордонних справ Польщі Р. Сікорським на засіданні Європейської Ради, яка і доручила Єврокомісії розробити відповідну пропозицію до весни 2009 р. Східне партнерство також отримало підтримку на засіданні Комісії з закордонних справ Європарламенту 23 червня.

Серед факторів успішної реалізації польсько-шведської пропозиції варто виокремити декілька.

По-перше, позиція Франції щодо нової ініціативи на сході Європи виявилася загалом позитивною, оскільки Н. Саркозі намагався заручитися підтримкою своєї середземноморської ідеї серед центральноєвропейських членів ЄС. Вже під час візиту французького президента до Польщі 28 травня 2008 р. сторони досягли згоди щодо взаємної підтримки своїх ініціатив на південному і східному напрямках.

По-друге, значне сприяння впровадженню нового форуму надав російсько-грузинський конфлікт у Південній Осетії у серпні 2008 р. Так, вже на позачерговому засіданні 1 вересня того ж року Європейська рада закликала Комісію прискорити оформлення пакета пропозицій у межах нової ініціативи, завдяки чому 3 грудня остання оприлюднила перше повідомлення щодо СП, окресливши його основний зміст. Загалом побоювання щодо намірів Росії загальмувати процеси демократиза-

ції та євроінтеграції на пострадянському просторі виступили каталізатором для згуртування внутрішнього лобі ЄС, сформованого такими країнами, як Польща, Чехія і Литва, щодо інтенсифікації та поглиблення співпраці Союзу з Україною, Молдовою і Грузією.

По-третє, вчасним для втілення польсько-шведської ініціативи виявилось і головування у ЄС Чеської Республіки, що припало на першу половину 2009 р., адже СП було визначене урядом цієї держави серед пріоритетів своєї каденції.

Іншим важливим фактором стала та обставина, що активний переговорний процес з найбільш успішним учасником ЄПС у Східній Європі — Україною — щодо нової посиленої угоди насправді окреслив ті елементи, які ЄС готовий був зробити складовими оновленої пропозиції для решти сусідів. Саме за таких обставин стало можливим схвалення Європейською Радою проекту СП вже 20 березня 2009 р., а також те, що 7 травня 2009 р. під час установчого саміту у Празі новий регіональний формат відносин отримав офіційний старт.

Варто зазначити, що зміст пакета пропозицій ЄС, розробленого на підтримку СП, є органічним продовженням попередніх напрацювань ЄПС і фактично окреслює той максимум завдань, в межах яких інститути ЄС готові співпрацювати з учасниками форуму.

У цілому деякі особливості та завдання СП дозволяють стверджувати про зближення підходів ЄС щодо своїх південних і східних партнерів.

1. Новий формат було визначено як багатосторонній інструмент ЄПС на пострадянському просторі, що концептуально дещо відрізняє його від Барселонського процесу та його наступника у вигляді Союзу для Середземномор'я, які з самого початку вважались паралельними щодо ЄПС стратегіями. З функціонального погляду СП зайняло ту ж нішу, що й зазначені формати, а це може свідчити про традиційне намагання ЄС уникнути непорозумінь з Росією, спробою переконати останню в тому, що СП є лише посиленням попередньої політики, а не намаганням структурувати пострадянський простір під егідою Євросоюзу і без участі його стратегічного партнера.

2. Європейський Союз у межах СП вперше запропонував своїм східноєвропейським партнерам утворення організацій-

ної структури багатосторонньої взаємодії, яка має допомагати прогресові на двосторонньому рівні, ставши форумом з обміну інформацією й досвідом для сусідів ЄС.

3. У межах СП Європейський Союз пропонує своїм сусідам вийти на новий рівень взаємин — відносин асоціації — через підписання двосторонніх угод про асоціацію замість нині чинних угод про партнерство та співробітництво, що означатиме поглиблення взаємодії сторін в усіх сферах.

4. СП передбачає інтеграцію партнерів до ринків ЄС шляхом утворення глибоких та всеосяжних зон вільної торгівлі, причому в довгостроковій перспективі двосторонні договори між партнерами мають привести до утворення Сусідської економічної спільноти, що є відвертим аналогом розбудови ЗВТ в Середземномор'ї.

5. У межах СП також було приділено значну увагу інтеграції в енергетичній сфері, зокрема повній інтеграції України до енергетичного ринку ЄС, розбудові південного енергетичного коридору задля диверсифікації постачання енергоносіїв до ЄС та його партнерів.

Таким чином, СП стало логічним кроком до врівноважування південного і східного вимірів політики сусідства за інституційними та фінансовими параметрами.

Варто зазначити, що негативне ставлення керівництва Росії до запровадження СП через традиційне небажання Москви ставати на один щабель з іншими сусідами ЄС не дозволяє брюссельським установам підключити Росію до багатосторонніх форм співробітництва, однак виходячи з попереднього досвіду і враховуючи, що ЄС користується одними програмами та фінансовими інструментами для співпраці як з Росією, так і з учасниками ЄПС, можна з високою часткою вірогідності стверджувати, що досвід та напрацювання СП будуть використані й у стосунках ЄС з РФ.

Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу

Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу (11 червня 1998 р.) визначила головні пріоритети діяльності органів виконавчої влади на період до 2007 р., протягом якого було потрібно створити належні передумови для набуття Україною

членства в ЄС. Стратегія мала забезпечити входження держави до європейського економічного, політичного і правового простору, а також набуття на цій основі статусу асоційованого члена в ЄС, що було визначено як головний зовнішньополітичний пріоритет України в середньотерміновому вимірі. Також стратегія визначила основні напрями співробітництва України з ЄС.

Адаптація законодавства України до законодавства ЄС полягає у зближенні із сучасною європейською системою права, що забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної, культурної активності громадян України, економічний розвиток держави, а також сприятиме зростанню добробуту громадян, приведенню його до рівня, що склався у країнах — членах ЄС. Цей процес охоплює приватне, митне, трудове, фінансове, податкове законодавство, законодавство про інтелектуальну власність, охорону праці, охорону життя і здоров'я, довкілля, захист прав споживачів, технічні правила й стандарти, транспорт, а також інші галузі, визначені УПС.

Економічна інтеграція і розвиток торговельних відносин між Україною і ЄС полягають у лібералізації та синхронізованому відкритті ринків ЄС і України, у взаємному збалансуванні торгівлі, наданні на засадах взаємності режиму сприяння інвестиціям з ЄС в Україну та українським експортерам на ринках ЄС, запровадженні спільного правового поля та єдиних стандартів у сфері конкуренції й державної підтримки виробників.

Важелем просування українських інтересів у відносинах з ЄС є *визнання з боку ЄС важливого значення України у формуванні нової архітектури європейської безпеки*. Одним з головних чинників інтеграції України до ЄС Стратегія визнала розширення співробітництва між Україною і ЗЄС — провідною структурою у сфері оборони і безпеки ЄС.

Важливим напрямом інтеграційного процесу Стратегія визначила *політичну консолідацію і зміцнення демократії*. Політична консолідація передбачає неухильне поглиблення політичного діалогу і поліпшення загальної атмосфери відносин між Україною і ЄС.

Зовнішньополітична консолідація спрямована насамперед на зміцнення європейської безпеки. З одного боку, вона вклю-

чає всебічне входження України в європейський політичний, правовий, економічний, інформаційний, культурний простір. З іншого — ідентифікацію політики ЄС щодо України, відокремлення її від політики ЄС щодо Росії, а також підтримку європейськими державами і світовим співтовариством стратегії інтеграції України до ЄС. У цьому контексті важливим є співробітництво з ЄК, ЄП та іншими загальноєвропейськими інституціями, а також поглиблення відносин з окремими країнами — членами ЄС. Істотною складовою зовнішньополітичної консолідації Стратегія визначила згоду ЄС на поступове залучення України до міжрегіональних ініціатив Союзу, досягнення згоди щодо спільної позиції України і ЄС в ООН з глобальних міжнародних питань.

Внутрішньополітична консолідація включає насамперед зміцнення демократії і верховенство права в Україні, становлення громадянського суспільства і подальше формування української політичної нації, формування у суспільстві прихильності до ідеї вступу України до ЄС.

Адаптація соціальної політики України до стандартів ЄС полягає в реформуванні систем страхування, охорони праці, здоров'я, пенсійного забезпечення, політики зайнятості та інших галузей соціальної політики відповідно до стандартів ЄС, поступовому досягненні загальноєвропейського рівня соціального забезпечення і захисту населення.

Особливе місце серед напрямів європейської інтеграції України стратегія відводить *культурно-освітній і науково-технічній інтеграції*, яка охоплює галузі середньої і вищої освіти, перепідготовку кадрів, науку, культуру, мистецтво, технічну й технологічну сфери. Інтеграційний процес у цих напрямках полягає у впровадженні європейських норм і стандартів в освіту, науку й техніку, поширенні власних культурних і науково-технічних здобутків у ЄС, що підвищить в Україні європейську культурну ідентичність, сприятиме її інтеграції до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-технічного середовища.

Стратегія наголошує на необхідності доповнення загальноєвропейського виміру співробітництва *регіональною інтеграцією і поглибленням галузевого співробітництва України і ЄС.*

Ураховуючи важливу для ЄС тенденцію до перетворення союзу країн на союз регіонів, цей напрям набуває особливого значення. Регіональна інтеграція передбачає встановлення і поглиблення прямих контактів між окремими регіонами України, країн-членів і кандидатів у члени ЄС. Цей процес має поступово привести до перенесення інтеграції на регіональний і місцевий рівні з широким залученням територіальних громад і окремих громадян.

Галузеве співробітництво передбачає координацію і взаємодію між Україною і ЄС у конкретних галузях і сферах господарської діяльності. Пріоритетними Стратегія вважає транс'європейські транспортні, електроенергетичні, інформаційні мережі, співробітництво у сфері юстиції, боротьбу з організованою злочинністю й наркобізнесом, митну справу, науково-дослідницьку сферу, промислове й сільськогосподарське співробітництво тощо.

До створення безпечного і сприятливого для людини загальноєвропейського екологічного простору має привести *співробітництво в галузі охорони довкілля*.

Стратегія визначила державні структури України, відповідальні за забезпечення інтеграційного процесу. Керівництво стратегією інтеграції України до ЄС здійснює президент України. Забезпечення реалізації Стратегії інтеграції України до ЄС покладено на Кабінет Міністрів України. МЗС України забезпечує політичні відносини України з ЄС і координацію діяльності органів виконавчої влади в цій сфері. Міністерство економіки України здійснює міжвідомчу координацію з питань міжгалузевого економічного і соціального співробітництва України з ЄС. Реалізацію галузевого співробітництва України з ЄС, а також імплементацію УПС забезпечують інші міністерства і центральні органи виконавчої влади. Стратегія інтеграції передбачила організаційне, фінансове, правове, інформаційне забезпечення інтеграції України до ЄС.

Питання розвитку співробітництва України з європейськими структурами посіли помітне місце в інавгураційній промові президента Л. Кучми 30 листопада 1999 р.: "Підтверджуючи свій європейський вибір, як стратегічну мету ми проголошуємо вступ до Європейського Союзу. Вимоги до членів ЄС багато в

чому збігаються із завданнями, які планується вирішувати у внутрішній сфері... Європейський вибір України... диктується конкретними геополітичними реаліями". У Посланні президента України до Верховної Ради "Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000—2004 рр." і у програмі діяльності Кабінету Міністрів України "Реформи заради добробуту", запропонованих у 2000 р., була знову підтверджена пріоритетність для України євроінтеграційної стратегії, а також набула подальшого розвитку економічна складова західного вектора зовнішньої політики.

Програма інтеграції України до ЄС, схвалена у вересні 2000 р., була націлена на розгортання інститутів сприяння розвитку відносин України з ЄС на всіх рівнях — національному, регіональному і місцевому, на рівнях державних і недержавних організацій, а також на систематичне й цілеспрямоване формування в українському суспільстві стійкої проєвропейської більшості.

У посланні президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 р." проаналізований вплив на Україну процесів зовнішнього розширення та якісного поглиблення євроінтеграційного процесу в межах економічного і валютного союзу. Наголошується на необхідності суттєвого поглиблення і розширення практичного співробітництва між Україною та ЄС за всіма магістральними напрямками — економічним й торговельним, зовнішньополітичним й у сфері безпеки, у галузі юстиції і внутрішніх справ.

Послання президента України до Верховної Ради "Європейський вибір. Концептуальні засади стратегічного економічного та соціального розвитку України на 2002—2011 рр." акцентує увагу на тому, що європейський вибір України — продовження генеральної лінії політичної поведінки у світі. 12 червня 2002 р. видано розпорядження президента України, в якому було окреслено базові заходи щодо організаційного та пропагандистського забезпечення реалізації завдань, які випливають із послань президента України "Про внутрішнє та зовнішнє середовище України у 2001 р.", "Європейський вибір. Концептуальні засади стратегічного економічного та соціального розвитку України на 2002—2011 рр."

Вагоме місце в зазначених документах відводилося і проблемі безпрецедентного розширення Євросоюзу на схід. Так, у стратегічному плані Україна розглядає розширення ЄС як важливий фактор подальшої загальноєвропейської інтеграції, коли виникають нові, більші можливості всебічного співробітництва. У тактичному плані цей процес має для України як позитивні, так і негативні наслідки. З об'єктивних і суб'єктивних причин усім компонентам взаємодії "Україна — ЄС" на сьогодні притаманний поки що високий рівень невизначеності, що ускладнює і робить багатоваріантними прогнози конкретних параметрів впливу розширення Євросоюзу на Україну. Втім, позитивним моментом є те, що розширення надає можливість для України та Євросоюзу, як уже безпосередніх сусідів, розвивати якомога тісніші відносини. Останні позначені процесом виходу за межі простого співробітництва та поступового переходу до повноцінної економічної інтеграції з одночасним поглибленням політичного співробітництва. З цього приводу можна зазначити, що останнє розширення ЄС 2004 — 2007 рр. створило нові можливості для економічних та політичних параметрів взаємодії України та ЄС.

Серед останніх документів, які відображають євроінтеграційне спрямування України, на особливу увагу заслуговує Постанова Верховної Ради України "Про започаткування переговорів між Україною та ЄС щодо укладення нового базового договору" від 22 лютого 2007 р.

За змістом Постанова фактично стала закликом українських парламентарів до Європейського Союзу щодо врахування ним під час розробки нової базової Угоди вже набутого інтеграційного досвіду та надбань у відносинах з Україною. Зокрема, наголошувалося на тому, що нова Угода має повною мірою враховувати прогрес, досягнутий у форматі відносин Україна — ЄС, а також визначати чіткі перспективи європейського поступу України, а саме:

- констатувати відкритість ЄС для членства України як і для будь-якої європейської держави, що визнає і поважає принципи свободи, демократії, поваги до прав людини і фундаментальних свобод, верховенства права;
- враховувати наявну договірну практику ЄС з країнами Центральної Європи (новими державами — членами ЄС), а

також наявність сучасних викликів і реалій розширеної Європи;

- запровадити етапність визначальних кроків інтеграції України до ЄС у ключових сферах відносин: політичній, економічній, енергетичній, правовій, гуманітарній, безпеки;
- визначити чіткі терміни, на які укладається новий договір;
- сприяти поступовому динамічному розвитку і поглибленню відносин між Україною та ЄС аж до набуття Україною повноправного членства в ЄС, а у середньотерміновій перспективі — отриманню належного доступу до внутрішнього ринку ЄС через зростаючу економічну інтеграцію України до європейських ринків товарів, послуг, капіталу та робочої сили.

Отже, Постанова Верховної Ради від 22 лютого 2007 р. стала черговим підтвердженням євроінтеграційних прагнень України, які на сучасному етапі набувають утілення у прагненні перейти до нового, вищого рівня інтеграційної взаємодії з Євросоюзом. Стрижневим елементом відповідної взаємодії є розробка та укладання нової базової Угоди між Україною та ЄС, яка має стати дієвим і далекоглядним документом, створити вагому “додану вартість” у відносинах між сторонами, а також забезпечити їхню остаточну трансформацію з формату партнерства і співробітництва до економічної інтеграції та політичної асоціації.

9.3. Розвиток співробітництва між Україною і ЄС

Політичне і гуманітарне співробітництво України і ЄС

Певним трампліном для майбутнього членства України в ЄС може стати співробітництво у сфері зовнішньої політики й політики безпеки. Україна визнана ЄС одним із ключових факторів регіональної і загальноєвропейської стабільності й безпеки. Активна діяльність України в ОБСЄ, її посередницька роль у придністровському конфлікті (Молдова), участь у миротворчому процесі в Боснії та Косово, активна і виважена позиція щодо розширення НАТО на схід та започаткування особливого

партнерства з цією міжнародною організацією свідчить як про зацікавленість України у формуванні системи європейської безпеки, так і про можливість широкої й активної співпраці України і ЄС у сфері його СЗПБ. Налагодження співробітництва з ЄС у згаданій сфері не лише дасть можливість активізувати участь України в європейських справах, а сприятиме усвідомленню її європейської ролі всередині країни.

Спільна стратегія ЄС щодо України 1999 р. запропонувала нові напрями посилення політичного діалогу:

- запобігання кризам і поглиблення безпеки, зокрема шляхом розробки спільних зовнішніх ініціатив у сфері попередження конфліктів і управління кризами у специфічних країнах і регіонах, особливо в суміжних з Україною;
- залучення України до заходів ЄС у межах ЗЕС згідно із Петербурзькими завданнями, що, зокрема, дає змогу Україні зробити значний крок у напрямі поглиблення відносин із ЗЕС;
- розширення діалогу у форматі “Україна — трійка ЄС”, зокрема шляхом утворення експертних груп з питань роззброєння, торгівлі та передавання зброї, експортного контролю і нерозповсюдження ЗМЗ тощо.

У рамках першого Робочого плану реалізації Спільної стратегії ЄС щодо України, який діяв у період головування в ЄС Португалії (перша половина 2000 р.), була започаткована серія консультацій на експертному рівні з питань роззброєння, експорту звичайних озброєнь, загальної безпеки, нерозповсюдження ЗМЗ, проблематики ОБСЄ тощо. Рішенням Політичного комітету ЄС, схваленим у січні 2000 р., Україна отримала право приєднання в односторонньому порядку до заяв від імені ЄС, що приймаються в рамках його СЗПБ або оголошуються в ОБСЄ. У липні 2000 р. Рада ЄС схвалила пропозицію щодо надання Україні можливості приєднання до спільних дій ЄС, а також вироблення Україною і ЄС спільних дій стосовно третіх країн і регіонів. Конкретними кроками на євроінтеграційному шляху можуть стати безпосередня участь Києва у реалізації Пакту стабільності на Балканах, участь у Концепції ЄС щодо прогнозування і розв’язання конфліктних ситуацій.

Прийняття на Кельнському саміті ЄС рішення про передавання оборонних структур і функцій ЗЕС до ЄС фактично відкрило

шлях до створення в Європі власного оборонно-політичного союзу. У червні 2000 р. черговий саміт ЄС у Португалії запросив до участі у формуванні Європейського корпусу всі країни — кандидати до вступу в ЄС, а також ті держави — члени НАТО, які не входять до ЄС. Україна особливо зацікавлена у співробітництві з ЄС у рамках його оборонного компонента, який формується на базі ЗЄС. Геополітичне положення України як держави, що водночас належить до Східної, Центральної і Південно-Східної Європи, її орієнтація на неподільність європейської безпеки дають можливість відігравати важливу цементуючу роль у розвитку співробітництва ННД Європи, сприяти їх інтеграції до європейських і євроатлантичних структур. Україна висловила зацікавленість щодо можливого залучення своїх Збройних Сил, а також створених разом з іншими державами контингентів до ЄСШР з метою участі у воєнних операціях з урегулювання кризових ситуацій під керівництвом ЄС.

Україна не залишається осторонь від світових військово-інтеграційних процесів. Свідчення тому — українсько-польський, азербайджано-грузино-український, україно-угорський військові батальйони. Однак для того, щоб європейські країни сприймали Україну як рівноправного партнера, необхідно реформувати й переозброїти армію сучасною технікою, модернізувати військове обладнання за принципом сумісності. Позитивний імпульс у цьому напрямі надала ініціатива спільної робочої групи Україна — НАТО з питань оборони, узгоджена 5 жовтня 2000 р., щодо планування й оцінки сил у рамках програми “Партнерство заради миру” з урахуванням проведення оборонної реформи в Україні, яку Генеральний секретар НАТО Дж. Робертсон визнав стрижнем системи безпеки в Європі.

Україна має певні напрацювання в діалозі та співробітництві із ЗЄС. Зокрема було укладено такі важливі документи, як “Каталог сфер практичного співробітництва між Україною і ЗЄС” та “Співробітництво між Україною і ЗЄС у сфері далеких авіаційно-транспортних перевезень”, які сьогодні безпосередньо стосуються формування СЗПБ ЄС. Україна пропонує вивести відносини в цій сфері на рівень особливого стратегічного партнерства з ЄС, аналогічного особливому партнерству між нею і НАТО.

Країни — члени ЄС планують істотно підвищити можливість європейського ВПК. Підписання влітку 2000 р. рамкової угоди щодо реструктуризації й інтеграції ВПК Франції, Німеччини, Італії, Іспанії, Швеції, Великої Британії свідчить про інтенсифікацію військово-технологічного співробітництва в ЄС. Рух країн — членів ЄС до військової і військово-технічної незалежності створив нові передумови для започаткування військово-технічного співробітництва з Україною з огляду на її високі можливості саме у цій сфері.

Одночасно із зовнішньою політикою і політикою безпеки відправним пунктом для позитивних зрушень у ставленні ЄС до України став розвиток партнерства у сфері юстиції і внутрішніх справ. Нові напрями співробітництва у цій сфері були запропоновані ще у 1999 р. Спільною стратегією ЄС щодо України, а саме:

- удосконалення візової політики за лінією Україна — ЄС;
- започаткування регулярного діалогу між органами юстиції України і ЄС;
- співробітництво між правоохоронними органами держав-членів, Європолем і відповідними установами України;
- поліпшення управління українським кордоном;
- модернізація пунктів перетину кордону;
- спільне розв'язання проблем нелегальної імміграції;
- надання Україні практичної допомоги у справі імплементції її законодавства щодо відмивання грошей.

У рамках першого Робочого плану реалізації Спільної стратегії ЄС Україна була запрошена до участі в конференції з питань наркотичних речовин у Європі (28—29 лютого 2000 р.). За результатами місії експертів ЄС в Україну (січень 2000 р.) була підготовлена спільна доповідь щодо боротьби з нелегальною імміграцією та торгівлею людьми, а також рекомендації, які були схвалені під час третього засідання Ради з питань співробітництва Україна — ЄС (23 травня 2000 р.). Започатковано техніко-економічне дослідження для підготовки проекту у сфері боротьби з “відмиванням” грошей в Україні.

Вітчизняні експерти вважають перспективною у співробітництві України з ЄС орієнтацію на гуманітарну сферу: науково-технічне співробітництво, культурний обмін, туризм, еколо-

гію, співробітництво у сфері освіти тощо. Спільна стратегія ЄС щодо України визначила шляхи активізації співробітництва між громадянським суспільством, громадськими й неурядовими організаціями в цій сфері:

- підтримка освітніх програм і програм наукового обміну між школами, університетами, дослідницькими інститутами;
- підтримка програм партнерства між національними, регіональними, місцевими організаціями, а також професійними асоціаціями, профспілками, неурядовими організаціями і засобами масової інформації.

З цією метою застосовуватимуться програми Співтовариства: Tacis, TEMPUS, DEMOKRACI, а також двосторонні інструменти держав-членів.

Стратегія інтеграції України до ЄС визначила важливими напрямами європейської інтеграції підвищення в Україні європейської культурної ідентичності, а також інтеграцію до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього і науково-технічного середовища. Втілення в життя цієї мети передбачає зняття принципових обмежень на контакти, обміни, поширення інформації, зокрема шляхом залучення українських учених і фахівців до загальноєвропейських програм наукових досліджень.

Україна також активно залучається до реалізації Європейської політики безпеки та оборони (ЄПБО).

Відповідно до підписаної у грудні 2002 р. Угоди про участь України у Поліцейській місії ЄС у Боснії та Герцеговині, український контингент у період із січня 2003 р. по грудень 2005 р. брав участь в операції ЄС у Боснії та Герцеговині. У листопаді 2005 р. Рада ЄС прийняла рішення про започаткування тут оновленої поліцейської місії. З 13 лютого 2006 р. п'ять представників МВС України беруть участь у цій місії.

У вересні 2003 р. Радою ЄС було започатковано Поліцейську місію ЄС у Республіці Македонія, в якій Україна також брала участь протягом 2004—2005 рр. Місію в Македонії було завершено у грудні 2005 р.

На постійній основі Україна запрошується до операцій ЄС, що передбачають участь третіх країн. Так, у 2004 р. Україні було запропоновано приєднатися до Поліцейської місії ЄС у

Демократичній Республіці Конго, у листопаді 2005 р. — взята участь у Поліцейській місії ЄС на території Палестини. У 2007 р. ЄС запросив Україну до операцій в Афганістані. Наразі наша держава також розглядається як потенційний учасник Місії ЄС з верховенства права у Косово.

У січні 2008 р. Україну було офіційно запрошено до участі у військовій операції ЄС у Чаді та ЦАР. На цей час тривають переговори щодо можливих параметрів та умов участі України в цій операції ЄС.

Правовою основою участі України в місіях ЄС з урегулювання криз є Угода між ЄС і Україною про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу з урегулювання криз, що ратифікована Верховною Радою України 6 березня 2008 р. та підписана президентом України В. Ющенком і набула чинності 1 травня 2008 р.

З 2005 р. Україна на постійній основі приєднується до позицій та заяв ЄС із регіональних проблем та питань міжнародного життя, що дає можливість активно долучатись до кола питань у сфері зовнішньої політики та політики безпеки ЄС.

ЄС визнає важливу роль України у забезпеченні безпеки та стабільності на континенті, а також її високий промислово-технологічний потенціал у військовій сфері, що підтверджується практикою запрошення нашої держави до проведення військових навчань за участю підрозділів ЄС. З метою розширення участі нашої держави у реалізації завдань Європейської політики безпеки та оборони Україна розробила та передала у жовтні 2002 р. на розгляд ЄС проект Угоди про використання Євросоюзом стратегічного авіаційно-транспортного потенціалу України.

Важливою сферою співробітництва з ЄС стала активізація позиції України з проблем придністровського врегулювання. Завдяки активній позиції України 1 грудня 2005 р. розпочала роботу прикордонна місія ЄС на українсько-молдовському кордоні, 16 березня 2006 р. було відновлено повноцінний митний та прикордонний контроль на придністровській ділянці українсько-молдовського кордону.

Питання можливої участі ЄС у процесі знищення та утилізації боєприпасів, непридатних для подальшого використання

та зберігання, є на порядку денному співробітництва Україна — ЄС у сфері політики та безпеки.

У вересні 2001 р. сторони ЄС було передано проект Меморандуму щодо потреб України у ліквідації боєприпасів, непридатних для подальшого використання і зберігання, розроблений Міністерством оборони України. У лютому 2003 р. ЄС було передано інформацію Міноборони щодо технічних характеристик та кількості боєприпасів, пропозиції щодо можливих технологій їхнього знешкодження та проектні пропозиції стосовно створення промислових потужностей з утилізації боєприпасів на території України, а у жовтні 2004 р. — оновлену інформацію щодо потреб України у цій сфері.

Питання можливої участі ЄС у процесі знищення та утилізації боєприпасів в Україні також порушувалося під час проведених протягом 2005—2008 рр. засідань “Трійки” Робочої групи ЄС з питань експортного контролю (COARM) — Україна, “Трійки” Робочих груп з питань глобального роззброєння і експортного контролю та з питань нерозповсюдження ЗМЗ (CONOP/CODUN), а також під час 12-го засідання Ради з питань співробітництва Україна — ЄС (м. Брюссель, 11 березня 2008 р.).

Співробітництво України з ЄС у сфері ліквідації протипіхотних мін здійснюється відповідно до Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення (Оттавська конвенція). У результаті співпраці створено передумови для практичної реалізації проекту з утилізації 6 млн мін за фінансової підтримки ЄС.

Україна та ЄС також завершили тривалий процес переговорів щодо пакетного укладення двосторонніх угод зі спрощення візового режиму та реадмісію. 27 жовтня 2006 р. тексти обох документів були парафоровані під час Гельсінського саміту Україна — ЄС.

17 червня 2007 р. Україна та ЄС підписали в пакетному порядку угоди про спрощення візового режиму та реадмісію осіб, які набули чинності з 1 січня 2008 р. Визначальним питанням щодо візової угоди було максимальне збереження переваг візового режиму, передбачених двосторонніми угодами між Україною та окремими державами — членами ЄС. Таким чином,

укладення візової угоди має суттєво спростити візовий режим ЄС для українських громадян. Зокрема, угода містить положення про:

- перспективу запровадження взаємного безвізового режиму;
- безвізовий режим для власників дипломатичних паспортів;
- видачу багаторазових віз (терміном від одного до п'яти років) широкому колу громадян України, в тому числі представникам бізнес-кіл, журналістам, спортсменам, учасникам наукових, культурних і мистецьких заходів;
- видачу безкоштовних віз для певних категорій осіб, зокрема дітей віком до 18 років та дітей віком до 21 року, які перебувають на утриманні, пенсіонерів, журналістів.

Угода також упорядковує перелік документів, що підтверджують мету поїздки, фіксує консульський збір за видачу візи на рівні 35 євро та 70 євро у термінових випадках, обмежує терміни розгляду анкет на видачу візи. Європейська сторона планує також спростити візовий режим для мешканців західних прикордонних регіонів України у рамках Регламенту ЄС про малий прикордонний рух. З цією метою Політична заява закликає Польщу, Угорщину, Словаччину і Румунію укласти з Україною відповідні двосторонні угоди.

ЄС продовжує роботу над розробкою і затвердженням Єдиного візового кодексу, метою якого є гармонізована і прозора практика видачі шенгенських віз дипломатичними представництвами і консульськими установами держав — учасниць Шенгенської зони. При цьому Євросоюз обумовив ратифікацію Угоди про спрощення візового режиму між Україною і Європейськими Співтовариствами поширенням безвізового режиму в'їзду та короткотермінового перебування в Україні на громадян Болгарії і Румунії.

Угода про реадмісію осіб покликана запровадити ефективні процедури ідентифікації та повернення осіб, які не виконують або припинили виконувати умови, передбачені для в'їзду та перебування на території України чи однієї з держав — членів Європейського Союзу, а також полегшити транзитний проїзд таких осіб. Нею передбачені звичайна і прискорена процедури

реадмісії, визначаються документи, що підтверджують походження нелегального мігранта, встановлюються часові межі виконання запитів щодо реадмісії.

В угоді Україна та ЄС змогли досягти компромісу стосовно встановлення дворічного перехідного періоду щодо реадмісії в Україну мігрантів з третіх країн, що надасть нашій державі додатковий час для створення відповідних інституційних спроможностей у сфері управління міграцією та зміцнення прикордонного контролю. У зв'язку з цим українській стороні вдалося заручитися зобов'язанням ЄС надати додаткову фінансову та технічну допомогу для цих потреб, що відображено у спільній декларації як додатку до угоди про реадмісію.

З початком переговорного процесу про укладання нової посиленої угоди між Україною та ЄС ключовою вимогою української сторони було запровадження політичної асоціації з Євросоюзом. Саме така позиція України, з огляду на її заперечення з боку Брюсселя, змушує європейські політичні кола шукати альтернативні варіанти та моделі поглиблення політичної взаємодії з Києвом.

Економічна інтеграція і кооперація України та ЄС

У контексті економічного співробітництва України і ЄС загальною можна виокремити два основних етапи, а саме: період 1991—2001 рр., позначений низьким та асиметричним виявом економічних відносин двох сторін, і період 2002—2008 рр., що, навпаки, позначився поліпшенням якісних та кількісних показників економічної взаємодії України з ЄС, а головне набув форм більш симетричного вигляду.

Протягом 90-х років спостерігалось лише посилення орієнтації України на ЄС у зовнішньоекономічній політиці. Якщо у 1995 р., за інформацією Міністерства економіки, експорт українських товарів у 15 країн — членів ЄС становив 10,7 % від сукупного товарного експорту України, то у 2000 р. — вже 16,2 %; відповідні показники щодо імпорту становили 14,9 і 20,6 %. На початку XXI ст. ЄС залишався найбільшим торговельним партнером України після країн СНД, на частку якого припадало 18 % зовнішньоторговельного обороту країни. Водночас частка України в зовнішньоторговельному обороті ЄС за-

лишалась незначною — 0,42 %. Іншою негативною тенденцією в 90-х роках було збереження негативного сальдо в торгівлі України з ЄС. Лише в 1998 р. негативне сальдо скоротилось до 727,7 млн дол. США (у 1997 р. — 1 287,1 млн дол. США). У 2000 р. негативне сальдо в торгівлі України з ЄС становило 307,1 млн дол. США.

З 1998 р. намітилася тенденція певної стагнації експорту українських товарів у ЄС, що вплинуло на позитивну динаміку попередніх років. Щодо імпорту з ЄС, то він скоротився у 1997—1999 рр. на 29 % і лише у 2000 р. виявив ознаки певного зростання. Отже, загалом динаміка зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС залишалася нестійкою і недостатньою для забезпечення прискореного входження в економічний простір ЄС (табл. 9.1).

Таблиця 9.1. Обсяги торгівлі України (частка у торгівлі товарами), %

Показник	1996 р.	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.
<i>Експорт</i>					
Країни СНД	51,4	39,2	33,3	28,1	30,9
Інші країни	48,6	60,8	66,7	71,9	69,1
У т. ч. до країн ЄС	11,1	12,3	16,8	18,3	16,2
<i>Імпорт</i>					
Країни СНД	63,5	57,7	53,8	56,9	57,6
Інші країни	36,5	42,3	46,2	43,1	42,4
У т. ч. з країн ЄС	15,7	19,7	21,6	21,3	20,6

Лідером у торгівлі з Україною у 90-х роках була Німеччина. Далі йшли Італія, Франція, Іспанія, Австрія, Нідерланди. На ці країни припадало 77,8 % товарообороту України з ЄС. Найменші обсяги торгівлі спостерігалися з Люксембургом, Бельгією, Швецією. Практично ті самі країни займали провідні по-

зиції в українському імпорті. Так, основними експортерами товарів з Європейського Союзу на український ринок наприкінці 90-х років були Німеччина — 8,56 %, Італія — 2,77, Франція — 2,03, Велика Британія й Нідерланди — по 1,09 та Фінляндія — 0,78 %.

Збільшенню експорту з України в ЄС, а також позитивним зрушенням у його структурі перешкоджали повільні структурні зміни в національному господарстві, розвиток тіньової економіки в зовнішній торгівлі, невисокий рівень конкурентоспроможності українських товарів. Співробітництво між Україною і країнами — членами ЄС мало відносно обмежений характер щодо номенклатури товарів, форм економічних зв'язків. Товарна структура торговельного обороту України з країнами ЄС відповідала структурі торгівлі ЄС із країнами, що розвиваються. Україна експортувала товари з низьким рівнем обробки та імпортувала машини й технологічне обладнання, промислові товари й продукти харчування. На початку 90-х років Україна переважно експортувала в ЄС нафту й нафтопродукти, куплені в Росії за пільговими цінами. З середини 90-х років у експорті України до країн ЄС домінували такі товарні групи, як неблагородні метали (особливо продукція чорної металургії), текстиль та текстильні вироби, мінеральні та інші продукти, які загалом у 1998—2000 рр. забезпечували 58—64 % надходжень від поставок українських товарів на ринок ЄС.

У 90-х роках переважав експорт капіталомісткої продукції, успадкований від структури виробництва колишнього СРСР, де перевага надавалась важкій промисловості. Трудомістка продукція вийшла на друге місце тільки з середини 90-х років. На початку ХХІ ст. частка машин, устаткування, транспортних засобів і приладів становила всього 6,3—8,2 % українського експорту в ЄС із тенденцією до подальшого зниження. Показовим прикладом відсутності зрушень у сфері полегшення доступу України до європейського ринку високотехнологічної продукції була відмова провідних країн — членів ЄС від українського вантажного літака АН-70 (2000 р.), незважаючи на його очевидні переваги над європейським аналогом як за технічним рівнем, так і за ціною.

Негативно на розвиток торгівлі впливала асиметричність відкритості ринків ЄС і України внаслідок застосування ЄС протекціоністських і антидемпінгових заходів. Незважаючи на УПС, у тих сферах, які класифікуються ЄС як дуже чутливі (текстиль, сільськогосподарські продукти, залізо, сталь), тарифи режиму найбільшого сприяння були зменшені лише на 15 %. Для інших сільськогосподарських продуктів, а також продукції, що має стосунок до сталі й вугілля, не було надано жодних тарифних пільг у межах Генералізованої схеми преференцій. Щорічно зростала частка українського експорту, який підпадав під антидемпінгове розслідування: 28 % у 1995 р., 35 % у 1999 р. (за деякими оцінками, збитки України від таких розслідувань становили на кінець 90-х років 1—1,5 млрд дол. США).

У свою чергу, ЄС звинувачував Україну в невиконанні УПС. У грудні 1999 р. ЄК привернула увагу України до 19 першочергових проблемних питань у торговельній сфері, серед яких — пільги для окремих інвесторів, зокрема в автомобілебудуванні, проблеми із сертифікацією продукції, а також митні експортні збори та спорадичне підвищення тарифів. У 2000 р. Україна забезпечила вирішення більшості проблемних питань, що було підтверджено європейською стороною. Водночас відбулися деякі зрушення у вирішенні проблемних питань із боку ЄС. Важливою подією у відносинах України з ЄС стало прийняття Радою ЄС 9 жовтня 2000 р. постанови про вилучення України з переліку країн із неринковою економікою і поширення на український експорт (у рамках антидемпінгових розслідувань ЄС) порядку визначення “нормальної вартості” згідно з правилами, які застосовуються до країн з ринковою економікою. У грудні 2000 р. була підписана Угода між Україною і ЄС про безквотову торгівлю текстильною продукцією на 2001—2004 рр., у 2001 р. продовжували обговорюватись проблемні питання щодо розширення квот на експорт у ЄС української металопродукції.

У галузі інвестування країни-члени займали здебільшого вичікувальну позицію. Станом на 1 січня 2001 р. лише чотири країни вклали в українську економіку, переважно в галузі харчової промисловості й внутрішньої торгівлі, капітал у сумі

понад 100 млн дол. США: Нідерланди — 361,8 млн (9,3 % усіх прямих іноземних інвестицій в Україні), Велика Британія — 299,4 млн (7,7 %), Німеччина — 237,9 млн (6,1 %), Австрія — 126,3 млн (2,5 %). Водночас у 90-х роках ЄС залишався найбільшим іноземним інвестором в Україні, який інвестував більше, ніж США та Росія разом. За даними Міністерства статистики України, порівняно з початком 1995 р. загальний обсяг прямих іноземних інвестицій з країн — членів ЄС зріс більш як у 6 разів і на 1 січня 2001 р. становив 1415,7 млн дол. США. Разом із тим частка прямих інвестицій з країн — членів ЄС стабільно зменшувалась: з 45,6 % від загального обсягу прямих іноземних інвестицій на початку 1995 р. до 36,6 % на січень 2001 р.

Ці капіталовкладення були здійснені більше ніж у 2 тис. українських підприємств. Крім харчової промисловості — 241,2 млн дол. США (14,5 % від загального обсягу інвестицій) і внутрішньої торгівлі — 119,7 млн дол. США (7,2 %), у європейських інвесторів інтерес щодо вкладання капіталу викликали такі галузі економіки України, як хімічна та нафтохімічна промисловість — 81,8 млн дол. США (4,9 %), машинобудування й металообробка — 63,2 млн (3,8 %), фінанси, кредит, страхування, пенсійне забезпечення — 52,7 млн (3,2 %), будівництво й виробництво будівельних матеріалів — 45,6 млн дол. США (2,7 %).

Згідно з УПС при заснуванні українських компаній на своїй території ЄС надав Україні статус найбільшого сприяння, тобто відкривати українську компанію на території Європейського Союзу можна було на тих самих умовах, як і компанію більшості інших країн. Будучи заснованою, українська компанія отримувала національний режим, тобто мала підпорядкувати діяльність тим самим правилам, що й компанії ЄС. Для компаній ЄС, які діяли на теренах України, встановлювалися децю інші правила діяльності. Коли такі компанії започатковували свою діяльність в Україні, вони могли на вибір отримати або національний статус (керуватися правилами, встановленими для українських компаній), або статус найбільшого сприяння (керуватися найсприятливішими правилами, встановленими для іноземних компаній) залежно від того, які умови є більш

сприятливими. Але в деяких галузях такого вибору не було, і режим, що пропонувався іншим іноземним компаніям, автоматично встановлювався і для компаній ЄС.

За багатьма відносними та навіть абсолютними показниками іноземних інвестицій Україна посідала одне з останніх місць серед країн Центральної та Східної Європи. Основними причинами невисокої активності іноземного капіталу, в тому числі з країн ЄС, упродовж 90-х років був несприятливий інвестиційний клімат в Україні. Так, навіть наприкінці 90-х років за рівнем політичного й економічного ризику Україна посідала 135-те місце серед 178 країн світу. В економічних зв'язках між українськими і європейськими фірмами у 90-ті роки переважали прості експортно-імпортні операції, бартерний обмін, операції з давальницькою сировиною. Таким чином, на початку XXI ст. європейський ринок для українського бізнесу залишався джерелом товарів і валюти, а не капіталу і технологій. Не випадково 77 % опитаних у липні 2000 р. соціологічною службою УЦЕПД представників української державної, політичної і наукової еліти досить критично оцінили динаміку торговельно-економічних відносин України та ЄС протягом 90-х років як таку, що не відповідала внутрішньоекономічній стратегії України.

Зрештою, поліпшення починаючи з 2002 р. внутрішньоекономічного становища України відчутно вплинуло і на динаміку її економічного співробітництва з Європейським Союзом.

Так, з 2002 р. обсяги торгівлі між Україною та ЄС почали зростати. Вже у 2005 р. ЄС став другим за величиною торговим партнером України після країн СНД, при цьому частка ЄС становила 30 % у загальному експорті України і 33 % в її імпорті (табл. 9.2). Разом із тим торговельні відносини між Україною та ЄС залишилися несиметричними. У 2005 р. частка України становила лише 1,2 % в загальному імпорті ЄС і 0,6 % у загальному експорті.

В останні роки ЄС став найбільшим торговельним партнером України. Так, протягом 2007 р. на країни — члени ЄС припадало вже 30 % загального експорту українських товарів, а також 35 % загального імпорту. Для порівняння: за цей період товарна торгівля з Росією становила 25 % загального експорту і 29 % — імпорту.

Таблиця 9.2. Обсяги торгівлі України в 1999—2007 рр., млрд дол. США

Показник	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.
<i>Експорт</i>									
СНД	3,2	4,8	4,9	4,8	6,7	9,5	11,1	13,0	18,6
ЄС	3,2	4,0	4,9	5,5	7,2	9,9	9,0	9,8	13,9
<i>Імпорт</i>									
СНД	6,8	8,0	8,8	9,0	11,1	14,8	16,9	17,3	25,6
ЄС	3,3	4,0	4,7	5,1	7,0	9,1	12,0	13,6	22,2

Одночасно почали зростати й обсяги інвестицій з країн — членів ЄС в українську економіку. Так, з початку 2006 р. ЄС став найбільшим іноземним інвестором в Україні, його частка становила 71 % від загальних прямих іноземних інвестицій. Найбільшими інвесторами в Україну у 2006 р. стали Німеччина, Кіпр, Австрія та Велика Британія. Загалом за 2006—2007 рр. в Україну було інвестовано 14 млрд євро.

Важливим у розвитку економічного співробітництва України та ЄС стало 6-те засідання Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС 18 березня 2003 р. у Брюсселі, в рамках якого було затверджено Спільну доповідь про стан виконання УПС. Ключовим моментом у межах аналізу виконання УПС став розгляд європейськими та українськими експертами економічних можливостей та перспектив створення зони вільної торгівлі між Україною і ЄС. Разом з тим основним висновком Ради був наголос на необхідності подальшого виконання Україною положень УПС та пріоритетності її вступу до СОТ.

З цього приводу можна зазначити, що Україна досягла великих успіхів на шляху до вступу у СОТ лише впродовж 2006—2007 рр. У листопаді 2006 р. та у травні 2007 р. було схвалено два пакети законів, необхідних для виконання Україною своїх зобов'язань за дво- та багатосторонніми угодами, що стосуються її членства в СОТ, включаючи скасування заборони на експорт брухту кольорових металів і встановлення нових умов по-

стачання банківських і страхових послуг в Україну. Відносно експортного мита Україна зобов'язалася поступово скасувати такі мита на різні види товарів відповідно до календарного плану скорочень, виконання якого розпочнеться зі вступом України до СОТ. Також у рамках Робочої групи Україна успішно завершила переговори з усіма членами СОТ щодо надання доступу до ринків. Тривали переговори з ЄС із метою вирішення питання експортних мит. Ці переговори завершилися підписанням відповідної угоди в січні 2008 р. У лютому 2008 р. уже після завершення звітного періоду Генеральна рада СОТ схвалила рішення щодо прийняття України до СОТ.

Утім, значний перелом у контексті перспектив поглиблення економічної інтеграції для України настав уже у грудні 2005 р. під час Дев'ятого саміту Україна — ЄС, який знаменував перехід до нового етапу економічних відносин України з Євросоюзом. Зокрема, висновки саміту засвідчили, що Україна здійснила значний прогрес у виконанні Плану дій. Європейський Союз прийняв принципове рішення щодо надання Україні статусу країни з ринковою економікою в рамках антидемпінгового законодавства ЄС. Відповідний крок з боку ЄС дав можливість уже у 2005 р. поновити діалог з Україною стосовно створення з нею зони вільної торгівлі (ЗВТ).

На сьогодні головною метою створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС є формування спільного економічного простору України і ЄС у рамках поступової економічної інтеграції до спільного Європейського ринку шляхом поетапної реалізації чотирьох свобод — вільного руху товарів, послуг, капіталу та робочої сили.

На думку представників ЄС створення ЗВТ має передбачати такі заходи: 1) повну лібералізацію торгівлі товарами, зокрема промисловою продукцією, у тому числі енергоносіями, сільськогосподарськими товарами, продуктами рибальства, їхній вільний і безперешкодний доступ на відповідні ринки; 2) зменшення нетарифних обмежень в Україні у торгівлі промисловими товарами шляхом гармонізації та/або взаємного визнання оцінки відповідності технічним стандартам ЄС; 3) зменшення нетарифних обмежень у торгівлі сільськогосподарською продукцією у межах співробітництва у сфері санітарних та фітоса-

нітарних заходів; 4) значну лібералізацію ринків послуг; 5) забезпечення ефективного регулювання стосовно заохочення та захисту прямих іноземних інвестицій; 6) свободу заснування компаній; 7) запровадження заходів, спрямованих на поступове забезпечення вільного руху капіталу та здійснення платежів; 8) забезпечення прозорості та передбачуваності регулювання внутрішнього ринку України згідно з європейськими та міжнародними стандартами; 9) наближення внутрішньої політики України, зокрема у сфері конкуренції, корпоративного управління, захисту прав інтелектуальної власності, державних закупівель тощо, до загальноприйнятних правил міжнародної та європейської практики; 10) забезпечення двостороннього митного співробітництва, зокрема спрощення митних процедур та підвищення ефективності діяльності митних органів у контексті сприяння торгівлі; 11) запровадження ефективного механізму врегулювання суперечок.

На думку експертів Євросоюзу положення щодо ЗВТ з Україною мають відповідати амбітним цілям двостороннього співробітництва в торговельно-економічній сфері у межах нової генерації угод ЄС з третіми країнами про створення ЗВТ у рамках Доського раунду СОТ. При цьому ЗВТ з Україною має стати зразковою моделлю для запровадження відповідного торговельного режиму в країнах — “східних та південних сусідах”, охоплених Європейською політикою сусідства.

18 лютого 2008 р. у Києві під головуванням президента України В. Ющенка та комісара ЄК з питань торгівлі П. Мендельсона відбулось офіційне відкриття переговорного процесу про створення ЗВТ між Україною та ЄС.

Сторони зазначили, що наповнення майбутньої ЗВТ буде спрямовуватися на досягнення максимально глибокої економічної інтеграції, до якої будуть готові сторони, та яка не матиме аналогів до попередньої практики Євросоюзу.

Режим вільної торгівлі запроваджуватиметься в межах всеохопної та поглибленої зони вільної торгівлі у форматі “ЗВТ+” з акцентом на регуляторному співробітництві.

Зважаючи на те, що невід’ємною частиною поглибленої ЗВТ буде приведення українського законодавства та практики у відповідність до норм та положень ЄС, особливого значення на-

буває положення про застосування міжнародних і Європейських стандартів та інструментів у відповідних сферах співпраці.

За результатами 18-го раунду переговорів (Брюссель 19—23 вересня 2011 р.), сторони погодили всі концептуальні питання та більшість технічних моментів. 20 жовтня 2011 р., за підсумками семінару, присвяченого торговельним та економічним аспектам Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що проходив під егідою Комітету з міжнародної торгівлі Європарламенту, Комісар ЄС з питань торгівлі К. Де Гухт та перший віце-прем'єр-міністр України А. Ключев оголосили про досягнення домовленостей з усіх ключових питань ЗВТ.

Технічна і фінансова допомога з боку ЄС

Основними формами економічного співробітництва України і ЄС є технічна та фінансова допомога, торгівля, інвестиційна діяльність. За обсягами технічної допомоги з боку ЄС Україна в 90-х роках посідала серед пострадянських республік друге місце після Росії. Технічна допомога надавалась через програми TACIS — основний механізм реалізації УПС. Програма Tacis бере початок від програми технічної допомоги СРСР, започаткованої протоколом від 2 серпня 1991 р. 11 лютого 1992 р. Україна разом з іншими країнами СНД підписала з ЄС протокол згоди, де були визначені основні принципи програми для ННД.

Під технічною допомогою в межах Tacis мається на увазі система заходів, покликаних сприяти створенню й розвитку в країнах-реципієнтах структур, орієнтованих на ринок, а також громадянського суспільства із залученням західних експертів, консультантів, викладачів і радників. У рамках Tacis питання капітального будівництва, реконструкції виробництва, поставки технологічного обладнання і прями інвестиції не передбачались. У межах програми фінансувались надання послуг і, в обмеженому обсязі, поставки допоміжного обладнання. Фінансування здійснювалось у формі грантів і передбачало поетапне виділення коштів залежно від перебігу реалізації проектів.

Пріоритетними напрямками програми Тасіс в Україні були визначені:

- ядерна безпека й охорона довкілля, зокрема підтримка зусиль уряду України, спрямованих на закриття ЧАЕС і будівництво нових електростанцій для забезпечення держави енергією, а також підвищення безпеки діючих реакторів;
- реорганізація енергетичного сектору, впровадження енергозбереження;
- реструктуризація державних підприємств, розвиток приватного сектору, конверсія підприємств ВПК, зміцнення фінансової системи;
- підвищення ефективності аграрного сектору, розвиток харчової промисловості;
- допомога у створенні сучасної транспортної інфраструктури;
- адміністративна реформа, розвиток людських ресурсів, освіта.

ЄС прийняв чотири індикативні програми технічної допомоги для України (на 1992, 1993—1995, 1996—1999, 2000—2006). У регламентах Ради ЄС щодо індикативних програм визначаються цілі й завдання програми в кожній країні. Програма Тасіс не є статичною, вона змінюється згідно з потребами часу. Так, у Регламенті 1996 р. було визначено пріоритетними дві цілі: підтримка економічних реформ і зміцнення демократії. У межах цих двох пріоритетних цілей програма Тасіс охоплювала всі сфери життя країн-реципієнтів — економіку, політику, правову систему, освіту, державні інституції й управління, громадські організації тощо. Індикативні програми конкретизуються й уточнюються в щорічних програмах дій, затверджених Європейською Комісією, де визначаються окремі проекти і напрями діяльності, фінансування. Загалом, у межах програми Тасіс з 1991 по 1996 р. Україні була надана допомога обсягом понад 400 млн ЕКЮ. “Географія” надання технічної допомоги на регіональному рівні включала Донбас, трикутник Харків — Дніпропетровськ — Запоріжжя, Крим.

Індикативна програма Тасіс на 1996—1999 рр. була підписана у вересні 1996 р. під час візиту до Києва комісара із зовнішньополітичних зв'язків ЄС Ханса Ван ден Брука. Загаль-

ний обсяг цієї Індикативної програми становив 416,8 млн ЕКЮ. Розподіл коштів програми Tacis на 1996—1999 рр. включав витрати на передачу ноу-хау, навчання персоналу з країн — членів ЄС, підготовку консультативних висновків і експертних оцінок (70—80 % усіх витрат); витрати на обладнання (10—20 %); навчання українських фахівців (10—20 %); інвестиції й мікрокредитування (10 %). З боку реципієнтів програми TACIS викликав зрозумілу критику обсяг видатків на західних консультантів — 70 % коштів програми.

У межах програми Tacis у другій половині 90-х років надавалося п'ять видів допомоги.

1. Національні програми, розроблені на основі Плану дій.
2. Міждержавні програми, які включали спільні для кількох країн проекти, переважно у сфері енергетики, боротьби з організованою злочинністю, наркобізнесом.
3. Програми прикордонного співробітництва, спрямовані на поліпшення прикордонного контролю, розвиток транспортно-го сполучення тощо, програма була поширена на Україну з 1996 р. у зв'язку з перспективою розширення ЄС.
4. Програми ядерної безпеки, зокрема програма підвищення ядерної безпеки діючих реакторів, програма з перетворення об'єкта "Укриття" в екологічно чистий об'єкт.
5. Програми малих проектів (фінансування яких становить, за деякими винятками, не більше 300 000 ЕКЮ); ЄС фінансує більше 15 програм малих проектів: BISTRO — проведення конференцій, семінарів, досліджень, реалізація навчальних програм; LIEN — зв'язок з європейськими неурядовими організаціями; TEMPUS — європейська програма співробітництва у сфері вищої освіти; ACE — програма співробітництва у сфері економіки, ESSN — допомога малим і середнім підприємствам; OVERTUR — регіональний розвиток; INTAS — сприяння співробітництву з науковцями ННД тощо.

Пріоритетом програми 2000—2006 рр. (обсяг для України — 600 млн ЕКЮ) було визнано стимулювання інвестицій розміром у 25 % коштів програми. Поряд з усталеною формою технічного сприяння (консультації європейських спеціалістів) проекти охоплювали промислову кооперацію між підприємствами країн ЄС і СНД. Технічна допомога ЄС у 2001—2003 рр.

із щорічним бюджетом понад 50 млн євро спрямовувалася на розвиток громадянського суспільства, освіти, підтримку малого та середнього бізнесу, реформування енергетичного сектору, створення сучасної банківської системи і розвиток соціальної політики в Україні. У межах Міждержавної програми та програми прикордонного співробітництва співпраця зосереджува- тиметься на розбудові інфраструктури (енергетичної, транс- спортної та телекомунікаційної мережі, а також пунктів пере- тину кордонів) і життя комплексних заходів у сфері охорони навколишнього середовища.

ЄС і держави-члени були у 90-х роках найбільшими донора- ми фінансової допомоги й другими після Росії кредиторами України. Сумарна допомога Україні з ЄС і держав-членів у 90-х роках становила понад 4 млрд дол., у тому числі 40 % без- посередньо від установ ЄС. Фінансова допомога ЄС у вигляді довготермінових позик спрямовувалась на макроекономічну стабілізацію, підтримку стійкого платіжного балансу та струк- турних реформ в Україні. Однак як кількісно, так і якісно фі- нансова допомога ЄС не була адекватною потребам реформу- вання економіки України. В галузі інвестицій країни ЄС зай- мали переважно вичікувальну позицію. Станом на 1 січня 2001 р. лише чотири країни — Нідерланди, Німеччина, Вели- ка Британія та Австрія — вклали в українську економіку, на- самперед у галузі харчової промисловості та внутрішньої тор- гівлі, капітал на суму понад 100 млн дол. США.

З метою реорганізації сектору атомної енергетики та закрит- тя ЧАЕС Комісія ЄС виділила 500 млн ЕКЮ, з них 100 млн у формі грантів від TACIS і 400 млн у формі позик, наданих Євр- атомом. Після закриття Чорнобильської АЕС ЄС прийняв рі- шення про надання Україні гранту в розмірі 65 млн євро для компенсації паливного дефіциту. 13 грудня 2000 р. ЄК ухвали- ла виділення Національній енергогенеруючій компанії Украї- ни “Енергоатом” кредиту на суму 585 млн дол. від Євратому на добудову, модернізацію і введення в дію другого блоку на Хмельницькій та четвертого блоку на Рівненській атомних електростанціях (проект К2R4), що покривавав приблизно 40 % необхідної суми (загальна вартість цього проекту оціню- валась у 1480 млн дол.). 215 млн дол. погодився виділити

ЄБРР. Разом із зазначеними вище програмами загальне фінансове зобов'язання ЄС щодо допомоги Україні у зв'язку із закриттям Чорнобильської АЕС досягнуло понад 1,2 млрд євро.

Загалом протягом 1991 — 2006 рр. у рамках програми TACIS (“Технічна допомога країнам СНД”) ЄС надав Україні допомогу на загальну суму в 2,4 млрд євро. Європейський інструмент сусідства та партнерства (ENPI), який замінив програму TACIS з 1 січня 2007 р., збільшив обсяг цієї допомоги і водночас зробив її більш гнучкою та ефективною.

На відміну від програми TACIS, у межах якої допомога надавалася переважно через механізм проектів ЄС (їх загалом було вже виконано чи ще виконується понад 300), Європейський інструмент сусідства та партнерства концентрує допомогу у формі бюджетної підтримки — тобто прямого надання коштів ЄС до бюджету України для досягнення чітко визначених пріоритетів співпраці Україна — ЄС.

Основу ЄІСП становлять такі базові інструменти Єврокомісії:

- **Twinning** — інструмент інституційного будівництва, покликаний сприяти Україні у розбудові її ефективних органів центральної та місцевої влади, управлінський потенціал яких давав би можливість упроваджувати *acquis communautaire* на рівні стандартів, прийнятих у країнах — членах ЄС;

- **TAIEX** — інструмент інституціональної розбудови, що забезпечує надання короткотермінової технічної допомоги з питань наближення національного законодавства України до норм і стандартів ЄС та її подальшої реалізації.

Упродовж 2007 р. за безпосередньої підтримки ЄК для України як фінансову допомогу було виділено 144 млн євро. Водночас загальний обсяг фінансової допомоги, що передбачався на період 2007—2010 рр. відповідно до ЄІСП — ЄПС, становить 500 млн євро.

Позитивні наслідки запровадження Європейського інструменту сусідства і партнерства (ЄІСП) щодо України відобразились у Національній індикативній програмі на 2007—2010 рр., відповідно до якої фінансування допомоги з боку ЄС за вказаний період визначалося на рівні 494 млн євро. Ця сума розподілялася за трьома пріоритетними сферами діяльності: 1) під-

тримка демократичного розвитку та якісного управління (148,2 млн євро — 30 %); 2) підтримка регуляторної реформи й розширення адміністративних можливостей (148,2 млн євро — 30 %); 3) підтримка розвитку інфраструктури (197,6 млн євро — 40 %).

Наступним кроком активізації підтримки з боку ЄС стало прийняття Радою співробітництва 23 листопада 2009 р. Порядку денного асоціації “Україна — ЄС”, що фактично став рамковим документом для фінансового і технічного співробітництва сторін. Крім того, 22 листопада 2010 р. був підписаний Протокол до Угоди про партнерство і співробітництво про доступ України до програм ЄС.

Висновки

У 2008 р. завершився термін дії основоположних документів, що регулюють відносини між Україною і ЄС, а саме Угоди про партнерство та співробітництво і План дій “Україна — ЄС”. На сьогодні в межах розробки проекту нового базового договору постає питання про виведення всього комплексу відносин між Україною і Євросоюзом на якісно новий рівень. Для реалізації цього стратегічно важливого завдання необхідно врахувати низку принципових моментів. Сьогодні ми можемо констатувати, що процес розширення Європейського Союзу має певні обмеження інституційного, політичного, фінансово-економічного та інтелектуального характеру. Події останніх років — запровадження ЄС стратегії сусідства, “конституційна” криза Євросоюзу, інтенсифікація дебатів щодо географічних меж ЄС та його здатності приймати нових членів, більш жорсткі критерії та вимоги до кандидатів на вступ до ЄС, стратегія “Консолідації зобов’язань” щодо приєднання країн Західних Балкан, блокування переговорного процесу з Туреччиною — свідчать, що в процесі подальшого розширення ЄС на схід настала “пауза”. Така “стратегічна пауза” у процесі розширення Євросоюзу не може бути проігнорована Україною в

контексті подальшої розробки її євроінтеграційного курсу та європейської політики в цілому.

Наближення ЄС до кордонів України не тільки не передбачає встановлення відповідної межі з країнами, що не ввійшли до складу ЄС, а й згідно зі стратегією “Ширшої Європи” має усунути відмінності між членами чи визнаними кандидатами та сусідніми країнами, що не отримали цього статусу. Стратегія передбачає встановлення із сусідніми країнами рівня відносин, який був би вищий, ніж просто партнерство, і відрізнявся від статусу членства лише відсутністю спільних комунітарних інституцій. Мета цієї європейської регіональної стратегії ставить далекосяжні завдання, що передбачають на противагу теперішній, фактично монополарній, системі міжнародних відносин формування ефективного пан’європейського об’єднання. Основою такого об’єднання має стати відкритий інтегрований ринок на пан’європейському рівні з чітко визначеною політичною, регулятивною і торговельною структурою, де країни ЄС відігравали б роль відповідного мобілізаційного центру, пов’язаного із сусідніми країнами системою пільгових відносин у певних диференційованих межах, більш глибокою економічною інтеграцією, політичними та культурними відносинами, ширшою транскордонною співпрацею, що в цілому дало б можливість створити зону добробуту та спільних цінностей.

У сучасних умовах ЄПС є оновленою стратегією “навмисної невизначеності” та спробою систематизації інструментів асоціації у форматі зближення ЄС із країнами СЄЗ та Південного Середземномор’я поза рамками їх членства в Євросоюзі. Таким чином, ЄПС вписується в рамки інституту асоціації та є новою формою європеїзації найближчого оточення ЄС, приєднання сусідів до спільних вартостей та часткового впровадження *acquis communautaires*.

Україні варто максимально використати можливості зближення з ЄС, що надає ЄПС. У цьому контексті можна зазначити, що асоційоване партнерство має виходити далеко за межі простого регулювання торговельних відносин та стосується тіснішої економічної співпраці і широкомасштабної фінансової допомоги Співтовариства для країни, з якою було укладено

таку угоду відповідно до ст. 310 Договору про заснування Європейського Союзу. Таке привілейоване партнерство здійснюється через спеціально створені органи (Ради, Комітети з питань асоціації/партнерства) і зводиться переважно до запровадження різних форм економічної інтеграції з Євросоюзом.

Водночас євроінтеграційна стратегія України має бути спрямована на розширення “вузьких” рамок політики сусідства, зокрема в межах сучасного переговорного процесу. Найчастіше така інтеграція передбачає створення зони вільної торгівлі, ймовірного митного союзу або приєднання до єдиного європейського ринку. Встановлення преференційних відносин і відповідна гармонізація законодавства асоційованих держав з правом Євросоюзу є центральним елементом асоціації, хоча й самі угоди про асоціацію закладають інституційні основи співпраці фактично в усіх сферах взаємного інтересу, зокрема щодо транспортних мереж, енергетики, наукових досліджень, юстиції та внутрішніх справ, довкілля, освіти і науки тощо.

Конкретними засобами реалізації такої стратегії на сучасному етапі є кроки, спрямовані на підвищення рівня взаємодії України з Євросоюзом в політичному, гуманітарному, соціально-економічному аспектах та аспекті безпеки. Серед них передусім можна виокремити: створення поглибленої зони вільної торгівлі; секторальна/галузєва інтеграція; запровадження спрощеного візового, а в перспективі й безвізового режиму; подальше залучення України до спільної зовнішньої політики та політики безпеки Євросоюзу.

Щодо загального терміну дії нового базового договору, то він не може бути короткотерміновим, а швидше має орієнтуватися на перспективу поетапного втілення євроінтеграційної стратегії України. Як можливий варіант пропонується поетапний формат реалізації нового договору на 10—12 років, орієнтований на ідею довготермінового зближення. Такий формат передбачав би конкретне змістове наповнення, підбиття підсумків та відповідну корекцію.

Незалежно від назви (Сусідська, Європейська, Посилена угода про асоціацію) майбутній базовий договір між Україною та Євросоюзом має забезпечити перехід до *де-факто* значно вищого рівня асоціації порівняно з УПС: створення зони вільної

торгівлі та поступовий перехід до її поглибленого формату; запровадження спрощеного безвізового режиму; перехід від політичного діалогу до політичного стратегічного партнерства; поглиблення співпраці у всіх сферах взаємного інтересу до фактичної “часткової” інтеграції у визначальних секторальних/галузевих сферах, насамперед енергетичній, транспортно-комунікаційній, інформаційній, міграційній сферах, сфері безпеки тощо.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Проаналізуйте процес розвитку відносин між Україною та ЄС.
2. Які можливості членства України в ЄС з погляду відповідності України критеріям розширення та поглиблення європейської інтеграції?
3. Охарактеризуйте договірно-правову та політичну основу співробітництва України і ЄС.
4. Визначте слабкі та сильні сторони Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС.
5. Зобразіть схематично інституціональний механізм співробітництва України з ЄС.
6. Проаналізуйте складові Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу.
7. Охарактеризуйте складові фінансової та технічної допомоги Україні з боку ЄС.
8. Проаналізуйте співробітництво України з ЄС у торговельній сфері.
9. Визначте перспективи гуманітарного співробітництва України з ЄС.

ПІСЛЯМОВА

Європейська інтеграція — магістральний напрям розвитку континенту, досвід має не лише регіональне, а й глобальне значення. У процесі інтеграції знайдено й апробовано на практиці розв'язання найскладніших економічних, соціальних, політико-правових проблем, які постали перед людством у ХХ ст. Майже за півстоліття розвитку інтеграції Європейський Союз перетворився на один з основних економічних центрів сучасного світу, який за сукупним валовим продуктом й обсягом зовнішньої торгівлі переважає такі провідні світові держави, як США і Японія. На 1 січня 2009 р. чисельність населення 27 держав — членів ЄС становила більше 500 млн чоловік, територія — близько 5 млн кв. км. Частка ЄС у світовому валовому продукті перевищує 20 %, на нього припадає майже чверть світової торгівлі. ЄС відіграє провідну роль у наданні технічної й фінансової допомоги країнам, що розвиваються, підтримує дипломатичні відносини з більше ніж 130 країнами світу. Він має статус спостерігача в ООН та її спеціалізованих організаціях, бере участь у роботі ОЕСР, яка об'єднує 30 економічно розвинених держав. У щорічних самітах “сімки” беруть участь найбільші держави — члени ЄС — Велика Британія, ФРН, Іта-

лія й Франція, а також голова Комісії, який безпосередньо представляє ЄС. ЄС залишається активним учасником ОБСЄ. Західна Європа вийшла на такий рівень інтеграції, коли відчуває себе і сприймається світом як єдине ціле. Інтеграція дала можливість розв'язати завдання забезпечення миру на континенті: створено умови, коли війна між державами-членами не лише малоймовірна, а й неможлива. Однак події в Югославії висвітлили необхідність для ЄС докладати зусилля, спрямовані на встановлення миру поза його зоною стабільності. Євросоюз — ключовий компонент архітектури європейської безпеки, ядро системи європейських цінностей і стандартів.

Місце, яке займає ЄС у сфері міжнародних економічних відносин, його роль у світовій політиці, значні соціально-економічні досягнення свідчать про ефективність обраної західними європейцями політичної філософії, а також стратегії, механізмів і методів інтеграції. Вивчення досвіду ЄС, як позитивного, так і негативного, дає змогу зробити декілька висновків.

Рух до об'єднаної Європи міг бути лише поетапним — від простих, секторальних форм регіональної інтеграції до більш складних і широкомасштабних, від Митного союзу і спільного ринку товарів — до єдиного внутрішнього ринку з вільним рухом товарів, послуг, капіталу, осіб, потім — до ЕВС і запровадження єдиної європейської валюти і лише на завершальному етапі — до політичного союзу. Поетапно розширювалася сфера Співтовариства: від формування ССП, спільної торговельної, конкурентної й транспортної політики до спільної науково-дослідної, соціальної, регіональної, валютної політики. На різних етапах розвитку інтеграції успіх залежав від ретельності розробки програми конкретних практичних дій, яка містила чіткий календар розвитку інтеграційних процесів.

Обрана форма інтеграції — компроміс, який, не вимагаючи створення федеративної структури, забезпечує більші масштаби співробітництва, ніж можливі на конфедеративних засадах. Згідно зі стратегією Монне — Шумана держави не повинні одночасно цілком відмовитися від суверенітету, але лише відкинути догму його неподільності, відмовитися від частки свого суверенітету на користь наднаціонального Співтовариства у

визначених сферах. Водночас держави-члени контролюють використання переданих ними повноважень і приймають рішення про подальший розвиток інтеграції.

Намагання зберегти у процесі євроінтеграції ідентичність окремих країн, регіонів, культур виявилось у піднятті на рівень конституційного принципу принципу субсидіарності: поза сферою безпосередньої компетенції Співтовариство й Союз можуть діяти лише у випадку, коли проблема, яка виникла, може бути ефективно вирішена саме на європейському рівні, а не його окремими учасниками або регіональними органами влади.

Економічна інтеграція — рушійна сила процесу об'єднання Європи. Вона не є самоціллю, однак найбільшою мірою відповідає повсякчасним потребам країн-учасниць і їхнього населення, сприяє зростанню добробуту і меншою мірою торкається таких чутливих сфер державного суверенітету, як національна безпека, оборона, зовнішня політика та ін. Однак прогрес економічної інтеграції не генерує автоматично поглиблення політичного співробітництва. Водночас спроби передчасно форсувати політичну й військову інтеграцію успіху не мали.

Важливим уроком євроінтеграції є необхідність повсякчасного погодження інтересів держав, які беруть участь у цьому процесі. У процесі подолання численних криз у діяльності Співтовариства, які супроводжувались ультимативними вимогами учасників інтеграційного процесу, вироблена культура діалогу і компромісу, яка включає повагу й урахування інтересів усіх без винятку країн-партнерів.

Під час будівництва об'єднаної Європи сформовано унікальну інституціональну систему, яка не має аналогів в історії. Її призначення — врахування й узгодження у процесі розробки й прийняття рішень інтересів не лише окремих держав ЄС, а й регіонів, а також різних соціальних груп. Особливість, яка відрізняє інституціональну систему ЄС від усіх інших об'єднань інтеграційного типу, створених у різних регіонах сучасного світу, полягає в тому, що вона має частково наднаціональний, частково міждержавний характер.

Євроінтеграція на всіх етапах розвитку характеризувалася високим рівнем правового регулювання. Європейське право є водночас продуктом й інструментом інтеграції, який забезпечує функціонування і подальший розвиток ЄС.

Практика європейського будівництва продемонструвала вагомість мобілізації суспільної підтримки на всіх етапах євроінтеграції, а також необхідність усвідомлення народами європейської ідентичності. Складність процесу прийняття рішень на рівні Співтовариства, певна бюрократизація інститутів ЄС перешкоджають сприйняттю громадянами змісту і значення його діяльності, стримують розвиток почуття солідарності й спільності інтересів, що, зокрема, виявляється в низькій активності електорату під час виборів до Європейського Парламенту. Для ЄС стає актуальним залучення громадян до розвитку євроінтеграції шляхом систематичного інформування і роз'яснення політики ЄС; посилення відкритості, демократичності діяльності Союзу; поліпшення його постійної повсякденної адміністративної й законодавчої практики. Громадяни очікують від ЄС рішучих дій у сферах міграції, боротьби зі злочинністю, енергетичної безпеки й захисту навколишнього середовища. На порядку денному розв'язання найгостріших соціально-економічних проблем Європи: низькі темпи економічного зростання, проблеми енергетичної політики, високий рівень хронічного безробіття, відставання у сфері застосування інформаційних технологій, старіння населення і, як наслідок, назрівання фінансової кризи західноєвропейської соціальної моделі “держави добробуту”, боротьба з тероризмом. Зберігається, а за деякими напрямками зростає відставання європейських країн у науково-технічній сфері від США та Японії. В умовах стрімкої глобалізації економіки це загрожує Західній Європі втратою перспектив економічного зростання й конкурентних позицій.

Лісабонська сесія Європейської Ради (23—24 березня 2000 р.) визнала, що ЄС опинився віч-на-віч із новим викликом: якісним стрибком у світовій економіці, детермінованим глобалізацією й формуванням постіндустріальної економіки, що ґрунтується на знаннях. Зміни стосуються всіх без винятку сторін життя людини і вимагають радикальної трансформації євро-

пейської економіки. Європада поставила “нове стратегічне завдання на наступне десятиріччя: перетворити економіку ЄС у найбільш конкурентоспроможну й динамічну у світі, здатну до стійкого зростання в умовах збільшення кількості та якості робочих місць і посилення соціального згуртування”. Нова генеральна стратегія ЄС включає формування європейського науково-дослідного й інформаційного простору, розробку програм формування інфраструктури у сфері наукових знань, стимулювання інноваційної діяльності й структурної реформи економіки, модернізацію системи освіти. На порядку денному — модернізація європейської соціальної моделі, криза якої супроводжується прогресуючим старінням населення. Перед європейцями постала дилема: як водночас істотно підвищити конкурентоспроможність економіки ЄС і зберегти європейські цінності соціальної солідарності. Лісабонський саміт поставив мету прискорення економічного розвитку, що ґрунтується на знаннях, інвестування у людський капітал, модернізацію держави загального добробуту.

Розв’язання завдань, які стоять перед ЄС на початку ХХІ ст., ускладнило його кардинальне розширення на схід, що детермінувало радикальну інституціональну реформу Євросоюзу. Незважаючи на невдалі спроби прийняти європейську конституцію, Лісабонський договір 2007 р. у випадку набуття ним чинності посилить дієвість Євросоюзу та його можливості ефективно досягати своїх цілей, спростить механізм управління в ЄС, а також зміцнить європейську демократію, посиливши повноваження Європейського Парламенту і роль національних парламентів у європейських справах.

Нині навколо ЄС починає формуватися нова архітектура єдиної Європи, яка зможе об’єднати всі держави континенту навколо спільних цілей стабільності, демократії та економічного добробуту. Прагнення України до повномасштабної інтеграції в європейські структури може розглядатись як практична підтримка єдиної й стабільної Європи. Отже, Європейський Союз перебуває на новому етапі свого розвитку, зміст якого визначатиме напрям еволюції не лише Європейського континенту, а й великою мірою всього світу.

ГЛОСАРІЙ

Амстердамський договір — новий текст договору про Європейський Союз, переглянутий і доповнений на міжнародній конференції країн — членів ЄС у 1996—1997 рр. Підписаний у червні й жовтні 1997 р., набув чинності 1 травня 1999 р.

Бенілюкс — часто вживаний термін для позначення Економічного союзу, утвореного в січні 1948 р. між Бельгією, Нідерландами й Люксембургом. Бенілюкс співіснує зі Співтовариством, оскільки Римський договір не забороняє неконкурентні регіональні угруповання.

Бреттон-Вудська система — система золотовалютного стандарту, яка функціонувала у 1944—1976 рр. відповідно до угод, підписаних урядами провідних західних держав під час міжнародної валютно-фінансової конференції (Бреттон-Вудс, США, 1944 р.); базувалась на фіксованих обмінних курсах валют і золотодоларовому стандарті.

Валовий національний продукт — статистичний показник, який становить сукупну вартість кінцевих товарів і послуг, виражену в ринкових цінах.

Головування в ЄС — почергове виконання державами — членами ЄС функції голови в Раді ЄС та інших органах Європейського Союзу протягом півріччя.

Грант — безкоштовна допомога.

Девальвація — офіційне зниження вартості грошових одиниць.

Демпінг — продаж товарів на ринках інших країн за цінами, значно нижчими, ніж ціни на внутрішньому ринку.

Договір про ЄЕС — Договір про заснування Європейського економічного співтовариства; підписаний у Римі 25 березня 1957 р.

Договір про Євратом — Договір про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії; підписаний у Римі 25 березня 1957 р.

Договір про ЄОВС — Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі; підписаний у Парижі 18 квітня 1951 р.

Договір про злиття — Договір про заснування єдиної Ради та єдиної Комісії Європейських Співтовариств; підписаний у Брюсселі 8 квітня 1965 р.

Економічний і валютний союз — передбачає формування єдиного внутрішнього ринку, гармонізацію і координацію економічної, податкової, фінансової політики країн-учасниць на основі спільно прийнятих рішень і контролю за їхнім виконанням, заміну національних валют єдиною валютою і проведення єдиної валютної політики.

Країни — члени ЄЕС у 1969 р. прийняли рішення про формування ЕВС до 1980 р. Концепція ЕВС була відхилена наприкінці 70-х років в умовах світової економічної кризи. Ідея розбудови ЕВС була поновлена під час сесії Європейської ради в Мадриді (червень 1989 р.). Відповідно до Маастрихтського договору в Договір про Європейське Співтовариство був доданий новий розділ VI про економічну й валютну політику, де був визначений трьохетапний графік розбудови ЕВС, а також критерії відповідності країн-членів щодо участі у ЕВС. Згідно з Договором про ЄС перший етап формування ЕВС розпочався з 1 липня 1990 р.

Економічний і соціальний комітет ЄС — дорадчий орган; складається з представників основних соціальних і професійних груп, у тому числі промисловців, фермерів, працівників

транспорту, комерсантів, ремісників або осіб вільних професій, представників громадськості.

Європейська валютна система — система, створена у 1979 р. для підтримання стабільності взаємних валютних курсів держав — членів ЄС. Основні елементи ЄВС: ЕКЮ, механізм фіксованих обмінних курсів, система валютного й фінансового співробітництва.

Європейська Комісія — Комісія Європейських Співтовариств — до листопада 1993 р.; Комісія Європейського Союзу — після листопада 1993 р.

Постійний виконавчий інститут ЄС; забезпечує реалізацію установчих договорів та постанов Ради ЄС, має “право ініціативи” в законодавчому процесі, може приймати самостійні рішення з різних питань.

Європейська Рада — Директивний інститут ЄС; складається з голів держав або урядів країн-членів і голови Європейської Комісії; приймає рішення з ключових питань інтеграції, визначає загальні політичні орієнтири ЄС і дає необхідні імпульси для його розвитку.

ЕКЮ — Абревіатура європейської розрахункової одиниці; елемент Європейської валютної системи, що почала функціонувати 1 січня 1979 р. ЕКЮ обраховувалась на базі “валютного кошика” національних валют країн — членів ЄЕС з урахуванням їхньої частки у валовому продукті й внутрішній торгівлі Співтовариства. З 1 січня 1999 р. ЕКЮ була замінена новою європейською валютою — євро.

Євро — назва нової європейської валюти, ухвалена на засіданні Європейської Ради в Мадриді (15—16 грудня 1995 р.). Зaproваджена з 1 січня 1999 р.

Європейська система центральних банків — складається з Європейського центрального банку та національних центральних банків країн — учасниць ЄВС; передбачена Маастрихтським договором на завершальному етапі створення ЄВС.

Європейське політичне співробітництво — система політичного співробітництва між країнами — членами Співтовариства у сфері зовнішньої політики, заснована на початку 70-х років на основі пропозицій Комітету Давіньйона. Система ЄПС мала

міжурядовий характер і обмежувалась досягненням гармонізації поглядів і узгодження позицій країн-учасниць щодо важливих проблем міжнародної політики.

Європейське поліцейське відомство, Європол — засноване у 1993 р. з метою розвитку поліцейського співробітництва між країнами-членами у сфері боротьби з тероризмом, наркобізнесом, іншими видами міжнародної злочинності.

Європейське Співтовариство, Співтовариство — широко вживаний термін, який має на увазі збірну назву всіх трьох Європейських Співтовариств. Нова назва Європейського Економічного Співтовариства, введена договором про Європейський Союз (Маастрихтським).

Європейський валютний інститут — фінансовий орган ЄС, створений у 1994 р. для підготовки завершального етапу створення економічного і валютного союзу країн-учасниць.

Європейський інвестиційний банк — фінансовий інститут ЄС; надає кредити і гарантії за кредитами для фінансування проектів у державному й приватному секторах країн-членів, які становлять взаємний інтерес для країн — членів ЄС.

Європейський інвестиційний фонд — фонд при Європейському інвестиційному банку; надає кредити й гарантії за кредитами, як правило, для фінансування транс'європейських проектів.

Європейський парламент, Європарламент — представницький інститут ЄС; здійснює консультативні й контролюючі функції; бере участь у процесі формування законодавства; затверджує бюджет ЄС.

Європейський фонд валютного співробітництва — фонд для надання короткотермінової валютної підтримки країнам — учасникам Європейської валютної системи; діяв до 1994 р.

Європейський фонд регіонального розвитку — фонд, заснований у 1975 р.; орієнтований на сприяння регіонам, які відстають у розвитку або вражені структурними кризами.

Європейський центральний банк — фінансовий інститут, який функціонує в межах економічного і валютного союзу країн — членів ЄС; покликаний керувати ЄСЦБ; наділяється виключним правом санкціонувати емісію банкнот в ЄС.

Європейські угоди — угоди про асоціацію з ЄС країн Центральної та Східної Європи.

Єдиний європейський акт — підписаний країнами-членами в лютому 1986 р., набув чинності 1 липня 1987 р. ЄЄА модифікував Римський договір, інкорпорував положення стосовно завершення формування єдиного внутрішнього ринку ЄЕС, включив механізм Європейського політичного співробітництва у правову систему Європейських Співтовариств.

Зовнішньоторговельний оборот — сума вартості експорту й імпорту держави чи групи держав за певний період.

Зона вільної торгівлі — торговельна асоціація, створена з метою скасування митних тарифів і позатарифних бар'єрів між країнами-учасницями, які зберігають комерційний суверенітет і національні тарифи щодо третіх країн.

Імпортна квота — нетарифні кількісні засоби обмеження на ввезення певних товарів на внутрішній ринок країни.

Інтеграція економічна — процес, націлений на формування спільного ринку і проведення спільної політики у визначеному секторі економіки (секторальна або галузева інтеграція) чи в усій економічній сфері країн-учасниць. В останньому випадку мається на увазі загальна економічна інтеграція, що супроводжується уніфікацією валютної, податкової, соціальної й антикризової політики.

Інтеграція європейська — процес, завдяки якому європейські держави і суспільства об'єднують політичні, економічні та соціальні структури в загальний комплекс; кінцевий продукт цього об'єднання може вилитися у формальний політичний та економічний союз або у неформальну конфедерацію держав.

У Європі процес інтеграції проводиться певною кількістю інституціональних структур, таких як Європейський Союз, Рада Європи, Вишеградська група, Співдружність Незалежних Держав тощо.

Інтеграція політична — процес поширення на країни-учасниці влади спільних наднаціональних інституцій, покликаних здійснювати спільні компетенції у сферах, делегованих ним у спільних інтересах країнами-учасницями.

Інтергубернменталізм — у контексті Співтовариства цей термін означає процес, за якого рішення приймаються урядами

країн-членів, а не інститутами Співтовариства. Інтергуверменталізм віддзеркалює домінування міжурядового співробітництва над наднаціональним.

Інфляція — перепоповнення каналів грошового обігу країни масою надлишкових паперових грошей, що спричинює їхнє знецінення і відповідне зниження купівельної спроможності.

Комітет для народів Європи — комітет, заснований Європейською Радою в червні 1984 р.; покликаний вносити пропозиції щодо проведення заходів із метою поліпшення іміджу ЄС серед європейців. Досягненням Комітету були дві доповіді, в яких рекомендувалося ширше застосування символіки Співдружності, зокрема прапора і гімну, а також запровадження паспортів для громадян ЄС.

Комітет постійних представників (КОРЕПЕР) — готує рішення Ради ЄС; скликається на рівні заступників постійних представників (КОРЕПЕР I) або постійних представників країн-членів у ранзі послів (КОРЕПЕР II).

Комунітаризація — процес передавання країнами-членами окремих повноважень у сферу діяльності Співтовариств і поширення на них юрисдикції Суду ЄС.

Конвергенція — процес зближення економічної політики і економік країн — членів ЄС з метою реалізації економічного і валютного союзу.

Консенсус — принцип одностайного прийняття рішень; застосовується у сферах діяльності ЄС, визначених установчими договорами.

Конституціональний метод — метод політичної інтеграції, який передбачає опрацювання і прийняття Європейської Конституції з метою заснування політичного союзу.

Копенгагенські критерії — умови прийняття країн Центральної і Східної Європи до ЄС, сформульовані Європейським Союзом у Копенгагені в червні 1993 р. Політичні критерії передбачають стабільність інституцій, які забезпечують демократію, верховенство закону, права людини та захист інтересів національних меншин. Юридичні критерії мають на увазі спроможність взяти на себе в повному обсязі зобов'язання, пов'язані з членством у ЄС, включаючи відданість цілям політичного, економічного і валютного союзу. Економічні критерії вимага-

ють наявності функціонуючої ринкової економіки, а також здатності конкурувати й витримувати тиск ринкових сил на внутрішньому ринку Європейського Союзу.

Ломейські конвенції — угоди про фінансову й технічну допомогу та торгівлю між ЄС і країнами Африки, басейну Карибського моря й Тихоокеанського регіону, підписані відповідно у 1975, 1979, 1984 і 1989 рр.

Люксембурзький компроміс — компроміс, досягнутий країнами-членами в січні 1966 р. з метою розв'язання політичної кризи, яка паралізувала протягом семи місяців функціонування інститутів Співтовариства. Зафіксований у спеціальному протоколі, підписаному міністрами закордонних справ у Люксембурзі. На вимогу Франції в окремому пункті протоколу зазначалося, що з особливо важливих питань обговорення в Раді триватиме до досягнення одностайності, чим де-факто вводилося право вето для всіх країн-учасниць на протипагу прийняття рішень кваліфікованою більшістю.

Маастрихтський договір — Договір про Європейський Союз, підписаний у Маастрихті 7 лютого 1992 р.

Магриб — регіон Північної Африки, що включає Алжир, Марокко й Туніс.

Митний союз — об'єднання держав для проведення спільної митної політики.

Міжурядове політичне співробітництво — класична форма міжнародних організацій, в яких держави повністю зберігають свій суверенітет, а рішення приймаються на основі принципу одностайності. Спеціалізовані технічні органи організацій, підпорядковані урядам країн-учасниць.

Наднаціональність — особливість повноважень інститутів, що передбачає можливість прийняття ними рішень, обов'язкових для виконання країнами-членами, які заснували ці інститути і делегували їм відповідні повноваження.

Найбільшого сприяння режим — принцип міжнародного права, згідно з яким держави надають одна одній той самий сприятливий режим (прав, пільг тощо) у галузі торговельно-економічних та інших відносин, який наданий або буде наданий у майбутньому кожною з цих держав будь-якій третій державі.

Опори ЄС — основні структурні елементи ЄС:

“перша опора” — діяльність ЄС в економічній і соціальній сферах, що передані згідно з установчими договорами у повну або часткову компетенцію органів ЄС, які виступають як наднаціональний механізм прийняття рішень і контролю за їхнім виконанням з боку держав-членів, юридичних і фізичних осіб;

“друга опора” — діяльність ЄС у сфері спільної зовнішньої політики і політики безпеки, що здійснюється згідно з принципами міждержавного співробітництва;

“третья опора” — діяльність ЄС у сфері внутрішніх справ і юстиції, що здійснюється згідно з принципами міждержавного співробітництва.

Омбудсмен — посадова особа, що призначається Європарламентом; має повноваження розслідувати скарги про порушення прав людини, а також про недоліки в організації діяльності органів ЄС.

Пакет Делора — 1 — доповідь Комісії ЄС про перехід до єдиної європейської валюти, заснування “четвертого бюджетного ресурсу” і подвоєння структурних фондів ЄЕС.

Пакет Делора — 2 — доповідь Комісії ЄС, яка містила пропозиції щодо прибутків і витрат ЄС на період 1993—1997 рр.

Петерсберзькі завдання — завдання ЄС у галузі оборони й безпеки, сформульовані в 1992 р. і внесені окремою статтею (ст. 17) до Амстердамського договору: гуманітарні, рятувальні та миротворчі місії; військові операції для розв’язання кризових ситуацій, зокрема заходи, спрямовані на встановлення миру.

Передача суверенітету — більш чи менш широке делегування повноважень країною — учасницею інтеграційного об’єднання наднаціональним інститутам шляхом укладення відповідних угод з іншими країнами.

Поглиблення — процес посилення можливостей і збільшення інструментів комунітарних органів, необхідних для здійснення ними нових компетенцій.

Позатарифні бар’єри — національні технічні регламенти і норми стосовно продукції, засоби верифікації, регламенти щодо транспортних перевезень, кількісні квоти на імпорт тощо, які можуть ускладнювати торгівлю й збільшувати ціни, навіть за умов нестягання митних зборів.

Політичний комітет — орган, передбачений Договором про ЄС; покликаний сприяти розробці спільної зовнішньої політики та політики безпеки.

Політичний союз — союз держав, які проводять спільну зовнішню й оборонну політику.

Преференційний режим — особливий пільговий економічний режим, наданий однією країною іншій без поширення на треті країни.

Протекціонізм — економічна політика держави, спрямована на захист національної економіки від іноземної конкуренції, а також на розширення зовнішніх ринків.

Рада (міністрів) ЄС — інститут ЄС, до компетенції якого входить розробка законодавства ЄС, визначення його політичних цілей, координація національної економічної політики, врегулювання розбіжностей між країнами-членами. Приймає рішення, обов'язкові для виконання на всій території ЄС. Складається з представників урядів (міністрів) усіх країн-членів.

Рада Європи — міжурядова організація європейських країн, заснована в 1949 р.

Рахункова палата — інститут, який здійснює перевірку ведення рахунків, законності й правильності фінансових операцій у ЄС.

Ревальвація — офіційне підвищення золотого вмісту грошової одиниці країни або фактичне підвищення її валютного курсу.

Римські договори — Договір про заснування Європейського Економічного Співтовариства й договір про заснування Євратому.

Розширення — збільшення кількості країн-учасниць інтеграційного об'єднання.

Спільна дія — дія у сфері зовнішньої політики й політики безпеки, яка здійснюється країнами-членами ЄС згідно з орієнтирами, схваленими Європейською радою і Радою ЄС.

Спільна зовнішня політика і політика безпеки — до ратифікації Договору про Європейський Союз координація у сфері зовнішньої політики в країнах — членах ЄЕС здійснювалась у рамках Європейського політичного співробітництва. СЗПБ відрізняється від процесу ЄПС тим, що в її рамках країни-члени

не лише координують й узгоджують зовнішньополітичні заходи, а й визначають принципи й основні напрями СЗПБ, спільні стратегії, узгоджують спільні дії і позиції. Процес СЗПБ залишається міжурядовим за змістом і згідно з Договором про ЄС рішення у сфері СЗПБ приймаються на основі консенсусу.

Спільна позиція — спільна позиція країн — членів ЄС з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки; визначається Радою ЄС.

Спільна політика — основний інструмент реалізації економічної і політичної інтеграції. Здійснюється в рамках комунітарного права і під керівництвом комунітарних інститутів.

Спільна сільськогосподарська політика — система цінової та структурної підтримки сільського господарства країн — членів ЄС. Принципи ССП базуються на ст. 39 Договору про ЄЕС. Упроваджена у 1962 р. ССП сприяла створенню єдиного сільськогосподарського ринку в ЄЕС, а також відіграла важливу роль як у розвитку європейської інтеграції, так і в досягненні західними європейцями самозабезпечення продуктами харчування.

Спільна стратегія — інструмент реалізації СЗПБ, запроваджений Амстердамським договором. Спільна стратегія є зовнішньополітичним документом, прийнятим Європейською Радою, в якому визначені певні цілі, час та засоби їхньої реалізації у сферах, де країни-члени мають спільні інтереси. Реалізація спільних стратегій покладається на Раду ЄС, яка розробляє спільні позиції та плани спільних дій.

Спільний митний тариф, Спільний зовнішній тариф, єдиний зовнішній тариф — накладається на всі товари, що ввозяться до Співтовариства з третіх країн. Ставки СМТ затверджуються Радою на пропозицію Комісії. СМТ може бути скасованим рішенням Ради Міністрів за поданням Комісії, коли на внутрішньому ринку ЄС є дефіцит певних продуктів. Рівень СМТ знижувався згідно з вимогами ГАТТ.

Спільний ринок, Єдиний внутрішній ринок — митний союз, який забезпечує вільне переміщення товарів, послуг, капіталу, працівників між країнами-учасницями. Країни-учасниці проводять спільну комерційну політику, підпорядковану меті ска-

сування немитних бар'єрів і дотримання норм вільної конкуренції.

Субсидіарність — у перекладі українською мовою термін “субсидіарність” означає доповнюваність. Стосовно відносин між ЄС і країнами-членами принцип субсидіарності передбачає, що поза сферою безпосередньої компетенції органів ЄС вони можуть діяти лише тоді, коли проблема, що виникла, може бути ефективно розв’язана на комунітарному рівні, а не на рівні окремих країн-членів або регіонів.

Суд Європейських Співтовариств — інститут ЄС; забезпечує єдине тлумачення й застосування договорів, стежить за законністю постанов інститутів ЄС.

Суд першої інстанції — підрозділ Суду ЄС; почав функціонувати у 1989 р.; створений згідно з положенням ЄЄА з метою розвантаження роботи Суду ЄС; під юрисдикцію СПІ підпадають суперечки щодо правил конкуренції, позови окремих фізичних і юридичних осіб проти органів ЄС, трудові спори тощо. Передбачається, що роль СПІ у майбутньому зростатиме з тим, щоб замінити Суд ЄС як першу апеляційну судову інстанцію в ЄС.

ТАСІС (програма) — програма ЄС з метою технічної допомоги країнам СНД і Монголії.

ТЕМПУС — програма транс'європейського співробітництва у сфері вищої освіти, фінансована ЄС.

“Трійка” (ЄС) — робоча (неформальна) група у складі представників країни, що головує в Раді ЄС, а також представників країни, яка вже головувала, і країни, яка буде головувати. Призначається для розгляду поточних питань зовнішньої політики та політики безпеки ЄС, покликана забезпечувати наступність і послідовність політики ЄС.

Угоди про асоціацію — угоди, що встановлюють особливі зв'язки між ЄС і третіми країнами; регламентують економічне співробітництво, взаємну торгівлю, політичний діалог, фінансову допомогу. Існують дві основні категорії таких угод: угоди, спрямовані на підготовку третьої країни до можливого членства у Співтоваристві; перша відповідна угода, яка стала моделлю для наступних угод, була укладена ЄЕС із Грецією в 1961 р.; угоди, спрямовані на підтримання особливих відносин

країн — членів ЄС із третіми країнами; наприклад, Яундські конвенції.

ФАРЕ — програма ЄС з метою сприяння структурній перебудові економіки Польщі й Угорщини.

Федералізм — система правління, за якої політична влада поділена на конституційних засадах між центральним правлінням і регіональними одиницями правління; кожний рівень правління має власні політичні компетенції та інституціональну структуру; кожний рівень правління має бути самостійним у рамках власних сфер юрисдикції, де його влада є ексклюзивною, а не насадженою згори; сучасні приклади федеративних держав — Німеччина, США, Швейцарія, Нігерія.

Функціоналістський метод — метод інтеграції, який передбачає поетапну секторальну інтеграцію та її поширення з економічної на політичну сферу.

Яундські конвенції — угоди про асоціацію між ЄЕС і африканськими країнами; підписані відповідно у 1963 і 1969 рр.

Acquis communautaires — у перекладі українською означає “досягнення Співтовариства”. Французький термін, унесений у Договір про ЄС (Маастрихтський). Означає всю сукупність прийнятих законодавчих актів та інших документів, що регулюють діяльність Союзу та характеризують досягнутий ним рівень інтеграції. Термін використовується в договорах та інших документах ЄС, а також у науковій літературі мовами всіх держав — членів ЄС без перекладу.

СЛОВНИК ОСНОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АКТ — Країни Африки, басейну Карибського моря і Тихоокеанського регіону;

Бенілюкс — Економічний союз Бельгії, Нідерландів і Люксембургу;

ВВП — валовий внутрішній продукт;

ВКС — валютні компенсаційні суми;

ВНП — валовий національний продукт;

ГАТТ — Генеральна угода про тарифи і торгівлю;

ДКС — Договір про запровадження Конституції для Європи;

ЕВС — Економічний і валютний союз;

ЕКЮ — Європейська валютна одиниця;

САВТ — Європейська асоціація вільної торгівлі;

СБРР — Європейський банк реконструкції та розвитку;

СВІ — Європейський валютний інститут;

Свратом — Європейське співтовариство з атомної енергії;

Європол — Європейське поліцейське відомство;

ЄВС — Європейська валютна система;

ЄЕЗ — Європейська економічна зона;

ЄЕП — Європейський економічний простір;

ЄЕС — Європейське Економічне Співтовариство;

- ЄСА** — Єдиний європейський акт;
ЄІБ — Європейський інвестиційний банк;
ЄІФ — Європейський інвестиційний фонд;
ЕК — Європейська Комісія;
ЄОВС — Європейське об'єднання вугілля і сталі;
ЄОЕС — Європейська організація економічного співробітництва;
ЄОС — Європейське оборонне співтовариство;
ЄП — Європейський Парламент;
ЄПС — Європейське політичне співробітництво;
ЄС — Європейський Союз;
ЄСРГФ — Європейський сільськогосподарський регулятивний та гарантійний фонд;
ЄСФ — Європейський соціальний фонд;
ЄСЦБ — Європейська система центральних банків;
ЄСПР — Європейські сили швидкого реагування;
ЄФВС — Європейський фонд валютного співробітництва;
ЄФР — Європейський фонд розвитку;
ЄФРР — Європейський фонд регіонального розвитку;
ЄЦБ — Європейський центральний банк;
ЗВТ — зона вільної торгівлі;
ЗЄС — Західноєвропейський союз;
КОРЕПЕР — Комітет постійних представників;
КРП — Комітет з регіональної політики;
МВФ — Міжнародний валютний фонд;
МЕА — Міжнародне енергетичне агентство;
МУК — Міжурядова конференція;
НАТО — Організація Північноатлантичного договору;
НБСЕ — Нарада з безпеки й співробітництва в Європі;
НДДКР — науково-дослідні й дослідно-конструкторські роботи;
ННД — нові незалежні держави;
ОБСЕ — Організація безпеки і співробітництва в Європі;
ОЕСР — Організація економічного співробітництва й розвитку;
ООН — Організація Об'єднаних Націй;
ОПЕК — Організація країн — експортерів нафти;
ПДВ — податок на додану вартість;
РДБМ — Рада держав Балтійського моря;

РЕВ — Рада економічної взаємодопомоги;

РЄ — Рада Європи;

СЄПБО — Спільна європейська політика безпеки й оборони;

СЗБП — Спільна зовнішня політика і політика безпеки;

СЗТ — Спільний зовнішній тариф;

СМТ — Спільний митний тариф;

СНД — Співдружність Незалежних Держав;

СОТ — Світова організація торгівлі;

СРП — Спільна рибальська політика;

ССВ — сучасні сільськогосподарські виробництва;

ССП — Спільна сільськогосподарська політика;

СТП — Спільна торговельна політика;

TACIS — Програма ЄС у цілях технічної допомоги країнам СНГ та Монголії;

ТЕМПУС — Програма транс'європейського співробітництва у галузі вищої освіти;

УПС — Угода про партнерство і співробітництво;

ФАРЕ — Програма сприяння структурній перебудові економіки Польщі й Угорщини;

ЦСЄ — країни Центральної і Східної Європи, Центрально-Східна Європа.

ОСНОВНІ ПОДІЇ ІСТОРІЇ ЄС

1944

Декларація Європейського руху Опору із закликом до створення федеративного союзу між європейськими країнами.

1946

15 березня Промова В. Черчілля у Фултоні (США): заклик до європейської єдності як протидії радянському експансіонізмові.

1947

12 березня Оголошення доктрини Трумена.
5 червня Оголошення “плану Маршалла”.
12 липня Початок роботи конференції держав — учасниць “плану Маршалла”.

1948

25 лютого Державний переворот у Празі, прихід до влади комуністичного уряду.
17 березня Підписання Брюссельського пакту.
16 квітня Підписання Паризького договору про заснування ОЕСР.
7—11 травня Гаазький конгрес європейських рухів.

- 25 червня Початок блокади західних зон Берліна радянськими військами.
 25 жовтня Заснування Європейського руху.

1949

- 1 січня Підписання в Москві договору про заснування РЕВ.
 4 квітня Підписання у Вашингтоні Північноатлантичного договору.
 5 травня Підписання у Лондоні Договору про заснування Ради Європи.
 8 серпня Перша сесія Ради Європи у Страсбурзі.
 15 вересня Обрання першого канцлера ФРН К. Аденауера.

1950

- 9 травня Декларація Р. Шумана з пропозицією заснування Об'єднання вугілля і сталі.
 20 червня Відкриття Міжурядової конференції з приводу плану Р. Шумана.
 25 червня Початок війни в Кореї.
 24 жовтня Представлення плану Плевена перед Національними зборами Франції.
 4 листопада Підписання у Римі Європейської конвенції про захист прав і свобод людини.

1951

- 18 квітня Підписання в Римі Договору про ЄОВС.

1952

- 1 січня Набуття чинності Договором про ЄОВС.
 27 травня Підписання в Римі Договору про ЄОС.
 10 серпня Початок функціонування вищого правління ЄОВС.

1953

- 10 березня Ухвалення проекту Європейського політичного співтовариства асамблеєю під керівництвом П.Х. Спаака.

1954

- 30 серпня Відхилення ЄОС Національними зборами Франції.
 23 жовтня Підписання Паризьких угод. Заснування ЗЄС.

1955

- 14 травня Підписання Варшавського договору.
 1—3 червня Конференція в Мессині. Рішення про створення всеохопного економічного співтовариства, що ґрунтується на спільному ринкові.

- 9 липня Початок роботи Комітету Спаака, зобов'язаного підготувати проекти нових співтовариств.
- 13 жовтня Заснування Комітету дії за Сполучені держави Європи Ж. Монне.

1956

- 29—30 травня Міжурядова конференція у Венеції. Прийняття доповіді П.Х. Спаака.
- 26 червня Початок міжурядових переговорів у Брюсселі з метою підготовки установчих договорів про нові європейські співтовариства.
- Листопад Суецька криза. Придушення угорської революції.

1957

- 25 березня Підписання в Римі договорів про заснування ЄЕС і Євратому.

1958

- 1 січня Набуття чинності Римськими договорами.
- 3—11 липня Конференція у Стрессі з питань ССП.
- 15 грудня Відхилення проекту Європейської економічної асоціації.

1959

- 1 січня Перше скорочення митних тарифів між країнами — членами ЄЕС.

1960

- 4 січня Підписання у Стокгольмі Конвенції про утворення ЄАВТ.
- 5 вересня Прес-конференція президента Франції Ш. де Голля: пропозиція створення політичного союзу західноєвропейських держав.
- 14 грудня Підписання Паризької конвенції про заснування ОЕСР.

1961

- 18 липня Перший саміт країн — членів ЄЕС. Декларація ФРН щодо політичного союзу.
- 9 серпня Запит Великої Британії про початок переговорів з приводу її вступу до ЄЕС.

1962

- 14 січня Угода про принципи ССП.
- 17 квітня Поразка проекту політичного союзу (проекту Фуше).

- 4 липня Виступ президента США Дж. Кеннеді у Філадельфії: оголошення “великого атлантичного проекту”.
- 30 липня Набуття чинності ССП.

1963

- 14 січня Перше “вето” президента Франції Ш. де Голля на вступ Великої Британії до ЄЕС.
- 22 січня Підписання договору про співробітництво між Францією і ФРН.
- 20 липня Підписання Яундської конвенції про асоціацію між ЄЕС і 17 країнами Африки й Мадагаскаром.

1964

- 4 травня Початок торговельних переговорів у рамках ГАТТ (раунд Кеннеді).
- 15 грудня Домовленість Ради Міністрів щодо цін на пшеницю.

1965

- 23 березня Пропозиції В. Хольштейна щодо фінансування ССП, власних ресурсів Співтовариства і перегляду його інституціональної системи.
- 8 квітня Підписання Договору про злиття (заснування єдиної Ради та єдиної Комісії трьох Співтовариств).
- 1 липня Початок кризи “порожнього стільця”.

1966

- 28—30 січня Люксембурзький компроміс.

1967

- 11 травня Офіційний запит Великої Британії про вступ до ЄЕС.
- 11 липня Початок функціонування єдиної Комісії ЄС.
- 27 листопада Друге “вето” Ш. де Голля на вступ Великої Британії до Співтовариств.

1968

- 1 липня Завершення формування Митного союзу ЄЕС.

1969

- 1—2 грудня Гаазький саміт. Рішення про “завершення, розширення і поглиблення Співтовариства”.

1970

- 21—22 квітня Прийняття фінансового регламенту, який засновував власні ресурси ЄЕС.
- 30 червня Початок переговорів щодо розширення Співтовариств.
- 17 жовтня Публікація доповіді П. Вернера про Економічний і валютний союз.
- 27 жовтня Доповідь Е. Давіньйона щодо Європейського політичного співробітництва.
- Жовтень Організація спільного ринку в риболовній галузі.

1971

- 19—21 травня Зустріч Ж. Помпиду і Е. Хіза у Парижі: узгодження позицій щодо розширення Співтовариств.
- 15 серпня Рішення президента Р. Ніксона про припинення конвертації долара.

1972

- 22 січня Підписання договору про вступ до Співтовариств Великої Британії, Ірландії, Данії, Норвегії.
- 24 квітня Заснування європейської валютної змії.
- 22 липня Угода про вільну торгівлю між ЄЕС і країнами — учасницями ЄАВТ.
- 19—21 жовтня Паризький саміт ЄЕС: проект Європейського Союзу.

1973

- 1 січня Перше розширення Співтовариства: вступ Великої Британії, Ірландії, Данії.
- 23 квітня Доповідь Г. Кіссінджера про оголошення 1973 року “роком Європи”.
- 25 квітня Запровадження Європейських розрахункових одиниць.
- 6—16 жовтня Арабо-ізраїльська війна. Перша нафтова криза.
- 14—15 грудня Саміт у Копенгагені. Декларація про “Європейську ідентичність”.

1974

- 14 січня Заснування Комітету ЄЕС з наукових і технічних досліджень.
- 1 квітня Запит Великої Британії про перегляд умов її членства в ЄЕС.
- 10 грудня Заснування Європейської Ради.

1975

- 28 лютого Підписання першої Ломейської конвенції.
 18 березня Заснування ЄФРР.
 30 травня Заснування Європейського космічного агентства.
 5 червня Референдум у Великій Британії на користь її членства в ЄС.
 12 червня Запит Греції про вступ до ЄЕС.
 22 липня Брюссельський договір про заснування Рахункової палати й посилення бюджетних можливостей Європейського Парламенту.
 1 серпня Підписання Заключного Гельсінського акту НБСЄ.
 29 грудня Доповідь Л. Тіндеманса на Європейській Раді, присвячена шляхам розбудови Європейського Союзу.

1976

- 20 вересня Підписання Акта про прямі загальні вибори у Європейський Парламент.

1977

- 28 березня Запит Португалії про вступ до ЄЕС.
 28 липня Запит Іспанії про вступ до ЄЕС.
 Жовтень Початок функціонування Рахункової палати.

1978

- 6—7 липня Прийняття принципів Європейської валютної системи під час саміту Європейської Ради в Бремені.

1979

- 13 березня Початок функціонування ЄВС.
 3 травня Перемога консерваторів на виборах у Великій Британії. Початок прем'єрства М. Тетчер.
 28 травня Підписання Договору про вступ Греції до Співтовариства.
 7—10 червня Перші прямі загальні вибори до Європейського Парламенту.
 22 червня Саміт Європейської ради у Страсбурзі. Рішення про зменшення рівня нафтової залежності ЄЕС до 50 %.

1980

- 1 березня Набуття чинності другою Ломейською конвенцією.

1981

- 1 січня Вступ Греції у Співтовариства.

10 травня Перемога Ф. Міттерана на президентських виборах у Франції.

1982

1 жовтня Обрання канцлером ФРН Г. Коля.
Листопад Представлення проекту Європейського акта Г.Д. Геншера та Е. Коломбо.

1983

25 січня Заснування “Блакитної Європи” (Угода про політику Співтовариства в галузі збереження рибних ресурсів).
17—19 червня Європейська рада у Штутгарті. Прийняття принципу чотирирічних рамкових програм у сфері НДДКР і технології. Урочиста декларація про Європейський Союз.

1984

14 лютого Прийняття Європейським Парламентом проекту угоди про Європейський Союз.
28 лютого Прийняття європейської стратегічної програми досліджень у галузі інформаційної технології (ESPRIT).
30 березня Рішення Ради Європейських Співтовариств про реформу ССП.
14—17 червня Другі прямі вибори до Європейського Парламенту.
25—26 червня Європейська рада у Фонтенбло. Врегулювання проблеми внеску Великої Британії в комунітарний бюджет.
8 грудня Підписання третьої Ломейської конвенції.

1985

12 червня Підписання договорів про вступ Іспанії і Португалії до Співтовариства.
14 травня Публікація “Білої книги” ЄК щодо необхідності переходу до єдиного внутрішнього ринку ЄЕС.
14 червня Підписання Шенгенських угод.
9 вересня Відкриття Міжурядової конференції у Люксембурзі.
2—4 грудня Європейська Рада в Люксембурзі. Рішення про перегляд Римського договору та активізацію процесу європейської інтеграції.

1986

14 квітня Запит Туреччини про вступ до Співтовариства.

1 січня Вступ Іспанії і Португалії до Співтовариства.
17—28 лютого Підписання Єдиного європейського акта.

1987

1 липня Набуття чинності Єдиного європейського акта.

1988

13 лютого Прийняття “пакета Делора — 1” про перехід до єдиної європейської валюти. Заснування “четвертого ресурсу” і подвоєння структурних фондів ЄЕС.

1989

17 квітня Доповідь Ж. Делора про Економічний і валютний союз.

15—18 червня Треті загальні вибори до Європейського Парламенту.
Червень Європейська Рада в Мадриді. Рішення про початок першого етапу будівництва ЕВС з 1 липня 1990 р.

17 липня Запит Австрії про вступ до Співтовариства.

9 листопада Падіння “Берлінського муру”.

15 грудня Підписання четвертої Ломейської конвенції.

1990

18 квітня Оголошення проекту політичного союзу Г. Колля і Ф. Міттерана.

29 травня Підписання угоди про заснування Європейського банку реконструкції та розвитку.

19 червня Підписання Шенгенської конвенції.

1 липня Початок першого етапу ЕВС. Лібералізація фінансового ринку.

4 і 16 липня Запит про вступ до Співтовариства Кіпру й Мальти.

19—21 листопада Паризька нарада ОБСЄ.

14—15 грудня Відкриття Міжурядової конференції в Римі.

1991

25 лютого Розпуск Організації Варшавського договору.

25 червня Початок югославської кризи.

1 липня Запит Швеції про вступ до Співтовариства.

2 грудня Декларація ЄС щодо України про відкритий і конструктивний діалог.

16 грудня Підписання Європейських угод між ЄЕС і країнами Вишеградської групи (Польща, Угорщина, Чехословаччина).

1992

- 7 лютого Підписання Маастрихтського договору.
11 лютого Протокол згоди між ЄС і ННД про реалізацію програм технічної допомоги.
18 березня Запит Фінляндії про вступ у Співтовариства.
25 березня Запит Норвегії про вступ у Співтовариства.
2 травня Договір про заснування Європейського економічного простору.
21 травня Реформа ССП.
11—12 грудня Європейська Рада в Единбурзі: прийняття “пакета Делора — 2”.

1993

- 1 січня Завершення формування єдиного внутрішнього ринку.
24 березня Переговори щодо УПС між ЄС та Україною на найвищому рівні.
1—2 серпня Криза ЄВС. Розширення маржі коливання ЄВС до 15 %.
Жовтень Відкриття представництва Європейської комісії в Україні.
8—9 жовтня Віденський саміт Ради Європи.
1 листопада Набуття чинності Маастрихтським договором.

1994

- 1 січня Початок другого етапу ЄВС. Набуття чинності договором про Європейський економічний простір.
1 квітня Запит Угорщини про вступ до ЄС.
8 квітня Запит Польщі про вступ до ЄС.
9 і 12 червня Четверті прямі вибори в Європейський Парламент.
14 червня Підписання Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС.
24 червня Підписання Угоди про партнерство і співробітництво між Росією і ЄС.
25 червня Підписання договорів про вступ до ЄС Австрії, Фінляндії, Швеції, Норвегії.
10 листопада Ратифікація Верховною Радою України Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС.
28 листопада Рішення Ради ЄС про спільну позицію щодо України.
28 листопада Норвезький народ відхилив на референдумі Договір про вступ Норвегії до ЄС.
9—10 грудня Європейська Рада в Гессені. Визначення передвступної стратегії країн Центрально-Східної Європи.

1995

- 1 січня Вступ до ЄС Австрії, Фінляндії, Швеції.
 23 січня Початок функціонування Комісії під головуванням Жака Сантера.
 24 березня Перше засідання Спільного комітету ЄС — Україна.
 26 березня Набуття чинності Шенгенських угод.
 1 червня Підписання Тимчасової угоди про торгівлю між ЄС і Україною.
 12 червня Укладення Європейських угод з Естонією, Латвією і Литвою.
 22 червня Запит Румунії про вступ до ЄС.
 27 червня Запит Словаччини про вступ до ЄС.
 1 липня Набуття чинності Шенгенською угодою.
 27 жовтня Запит Латвії про вступ до ЄС.
 24 листопада Запит Естонії про вступ до ЄС.
 27—28 листопада Євро-середземноморська конференція у Барселоні.
 8 грудня Запит Литви про вступ до ЄС.
 14 грудня Запит Болгарії про вступ до ЄС.
 15—16 грудня Європейська Рада в Мадриді. Ухвалення назви нової європейської валюти — євро.
 Угода про співробітництво з МЕРКОСУР.

1996

- 16 січня Запит Словенії про вступ до ЄС.
 17 січня Запит Чеської Республіки про вступ до ЄС.
 1—2 березня Євро-азійська конференція.
 29 березня Відкриття Міжурядової конференції в Турині.
 7 травня Засідання Спільного комітету ЄС — Україна.
 Червень Визнання з боку ЄС за Україною статусу країни з перехідною економікою.
 6 грудня Прийняття Радою Міністрів ЄС Плану дій щодо України.

1997

- 16 липня Представлення Agenda 2000 Європейському Парламенту.
 2 жовтня Підписання Амстердамського договору

1998

- 1 березня Набуття чинності Угодою про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС.

- 1—3 травня Рада міністрів фінансів і Європейська рада у Брюсселі. Остаточне рішення щодо створення ЄВС і введення спільної валюти — євро.
- 11 червня Затвердження Стратегії інтеграції України до ЄС Указом Президента України № 615.
- 16 жовтня Саміт ЄС — Україна у Відні.

1999

- 1 січня Початок третьої фази формування ЄВС. Уведення євро одинадцятьма країнами ЄС.
- 24—25 березня Європейська Рада в Берліні. Відставка Комісії під головуванням Ж. Сантера. Схвалення кандидатури Р. Проді на посаду Голови Комісії ЄС.
- 1 травня Набрання чинності Амстердамським договором.
- 3—4 червня Кельнська сесія Європейської Ради. Рішення про скликання нової МУК з питань інституціональної реформи.
- 8—13 червня П'ять прямих виборів до Європейського Парламенту.
- 28—29 червня Саміт ЄС — Латинська Америка у Ріо-де-Жанейро.
- 23 липня Третій саміт ЄС — Україна.
- 15 вересня Затвердження Європейським Парламентом Комісії ЄС під головуванням Р. Проді.
- 15—16 жовтня Саміт ЄС у Тампере: прийняття висновків “Віхи Тампере” щодо пріоритетних напрямків діяльності ЄС у сфері реалізації проекту “європейського простору свободи, безпеки й законності”.
- 10 грудня Ухвалення Спільної стратегії ЄС щодо України на Гельсінському саміті ЄС.

2000

- 23—24 березня Європейська рада в Лісабоні висунула стратегічну мету ЄС — перетворення економіки Союзу в найбільш конкурентоспроможну й динамічну у світі, розв'язання проблеми зайнятості, посилення соціального згуртування.
- 23 червня Підписання Договору про партнерство між ЄС і країнами АКТ (м. Котон, Бенін).
- 7—11 грудня Європейська рада в Ніцці. Узгодження інституціональної реформи ЄС.

2001

- 1 січня Приєднання Греції до “зони євро”.
- 26 лютого Підписання Ніццького договору.

- 17 травня Саміт Росія — ЄС в Москві, прийняття нових рішень у сфері економічного співробітництва.
- 14 червня Проведено перший саміт ЄС — США в Гетеборзі (Швейцарія).
- 11 вересня Саміт ЄС — Україна.

2002

- Січень Ірландія частково ввійшла до Шенгенської зони.
- 1 січня Введення євро в Бельгії, Німеччині, Люксембурзі, Греції, Іспанії, Франції, Італії, Ірландії, Нідерландах, Австрії, Португалії, Фінляндії.
- 31 травня Всі 15 держав — членів ЄС одночасно ратифікували Кіотський протокол.

2003

- 1 лютого Набуття чинності Ніццьким договором.
- 1 березня ЄС взяв участь у миротворчих операціях на Балканах як складової СЗБП.

2004

- Січень Швейцарія підписала угоду про асоціацію з Шенгенською зоною.
- 1 травня Вступ до ЄС Кіпру, Мальти, Латвії, Литви, Естонії, Польщі, Чехії, Словаччини, Словенії, Угорщини.
- Травень Проведення шостих прямих виборів до Європарламенту.
- 12 травня Схвалення Стратегії ЄС щодо Європейської політики сусідства.
- 18—19 червня Схвалення тексту Конституції ЄС на саміті ЄС у Брюсселі.
- 29 жовтня Підписання у Римі Договору про запровадження Конституції для Європи.
- 11 листопада Литва стала першою державою — членом ЄС, яка схвалила Договір про запровадження Конституції для Європи.
- 22 листопада Початок роботи Європейської Комісії у новому складі.

2005

- 21 лютого Підписання трирічного Плану дій з активізації співробітництва між ЄС та Україною в рамках Європейської політики сусідства.

2006

- 27 жовтня 10-й саміт Україна — ЄС. Парафовано угоди про спрощення візового режиму та реадмісію.
- 23 грудня Надання Радою ЄС Україні статусу країни з ринковою економікою.

2007

- 1 січня Вступ до ЄС Румунії і Болгарії.
- 1 січня Приєднання Словенії до зони євро.
- 5 березня Початок переговорів щодо нової посиленої угоди між ЄС та Україною, яка замінить УПС.
- Червень Оголошення лідерами Італії, Франції та Іспанії про створення нової організації — Середземноморського союзу.
- 13 грудня Підписання в Лісабоні Договору про реформування.
- Грудень Приєднання до Шенгенської зони Латвії, Литви, Естонії, Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини, Словенії, Мальти.

2008

- 1 січня Запровадження в обіг євро Кіпром і Мальтою.
- 30 квітня Підписання угоди ЄС про стабілізацію та асоціацію із Сербією.
- 17 червня ЄС підписав угоду про стабілізацію та асоціацію з Боснією та Герцеговиною.
- 9 вересня Проведення 12-го чергового саміту Україна — ЄС у Евіані.
- 19 листопада Відкриття першої європейської цифрової бібліотеки.

2009

- 1 січня Запровадження євро у Словаччині.
- 8 лютого Швейцарія на референдумі розширює угоду з країнами ЄС про вільне пересування осіб.
- 7 травня Установчий саміт Східного партнерства у Празі.
- 23 липня Ісландія подає заявку на вступ до ЄС.
- 16 вересня Жозеф Мануель Баррозу затверджений Європейським Парламентом на другий термін на посаду голови Європейської Комісії.
- 3 жовтня Другий референдум в Ірландії схвалює Лісабонський договір.
- 20 листопада Європейська Рада обрала Германа Ван Ромпея першим постійним президентом, а Кетрін Ештон — Ви-

- соким представником із зовнішніх зв'язків та політики безпеки.
- 23 листопада Схвалення Радою партнерства і співробітництва "Україна — ЄС" Порядку денного асоціації.
- 1 грудня Набуття чинності Лісабонським договором.
- 4 грудня 13-й щорічний саміт "Україна — ЄС" у Києві.
- 22 грудня Сербія подала заявку на вступ до ЄС.

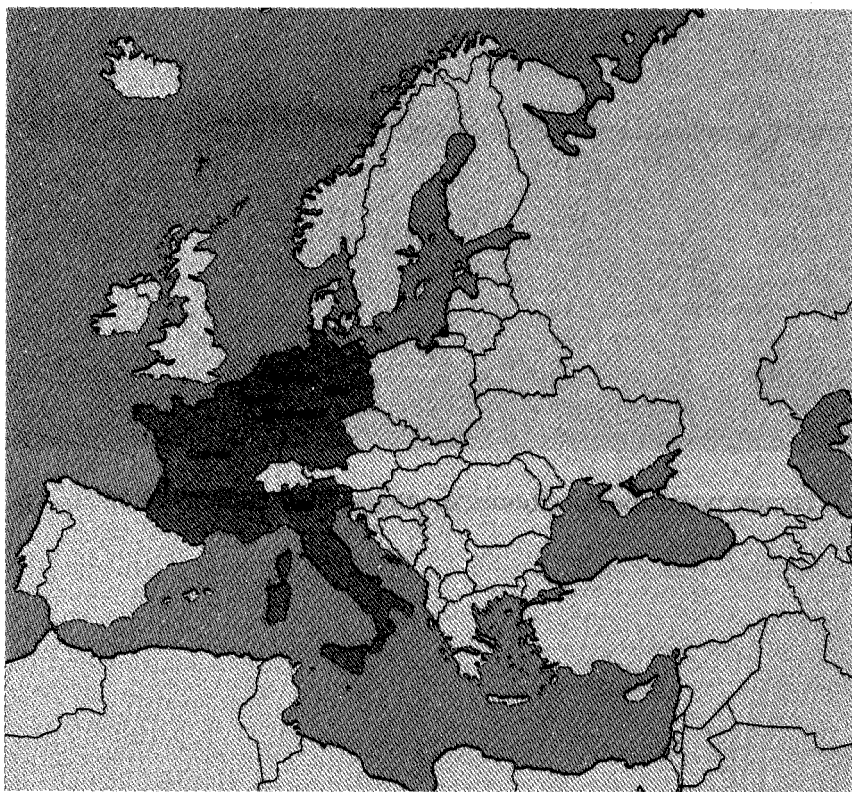
2010

- 9 лютого Європарламент затверджує склад нової Єврокомісії під керівництвом Ж.М. Баррозу.
- 26 березня Прийняття Європейською Радою стратегії "Європа-2020" та плану країн єврозони з допомоги Греції.
- 17 червня Європейська Рада приймає рішення про відкриття переговорів про вступ Ісландії до ЄС.
- 24 вересня Вступ України до Європейського енергетичного співтовариства.
- 22 листопада 14-й щорічний саміт "ЄС — Україна" в Брюсселі.

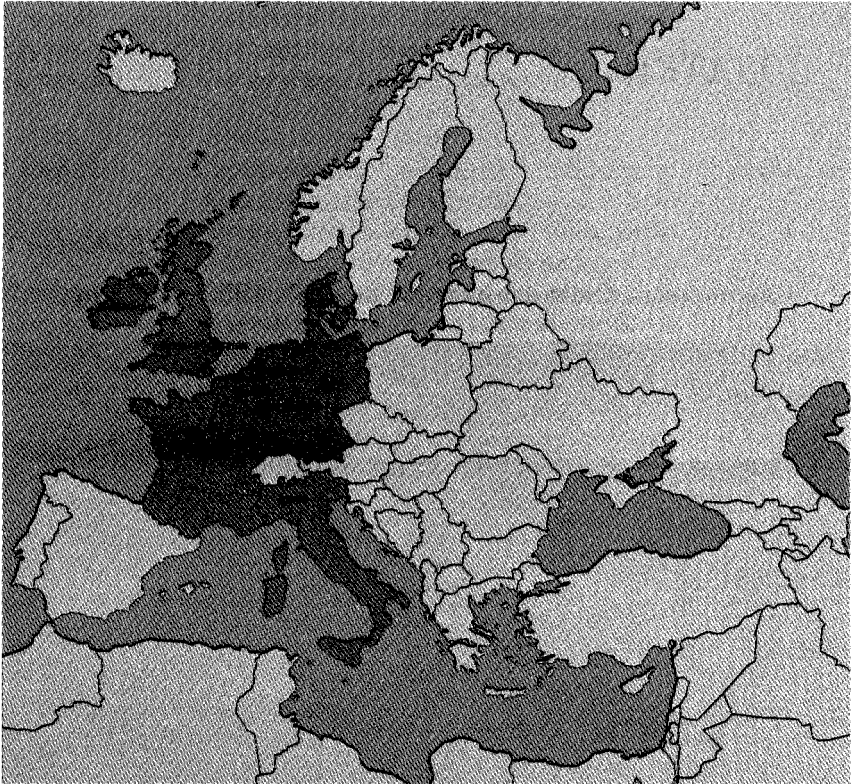
ДОДАТКИ

Додаток 1

Європейське Співтовариство “шести”, 1952—1972 рр.

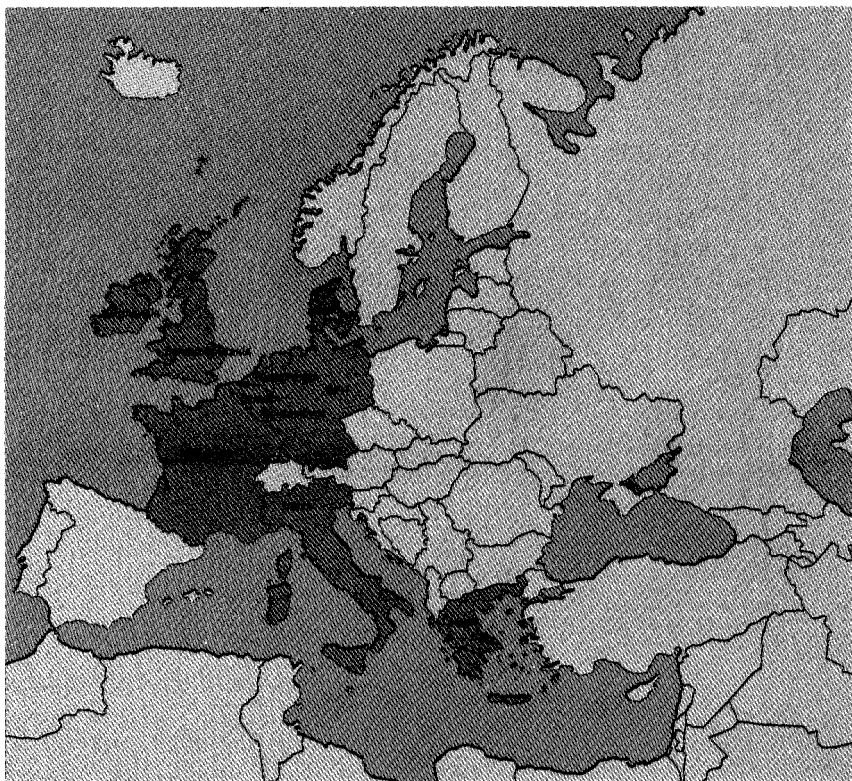

Європейське Співтовариство “дев’яти”

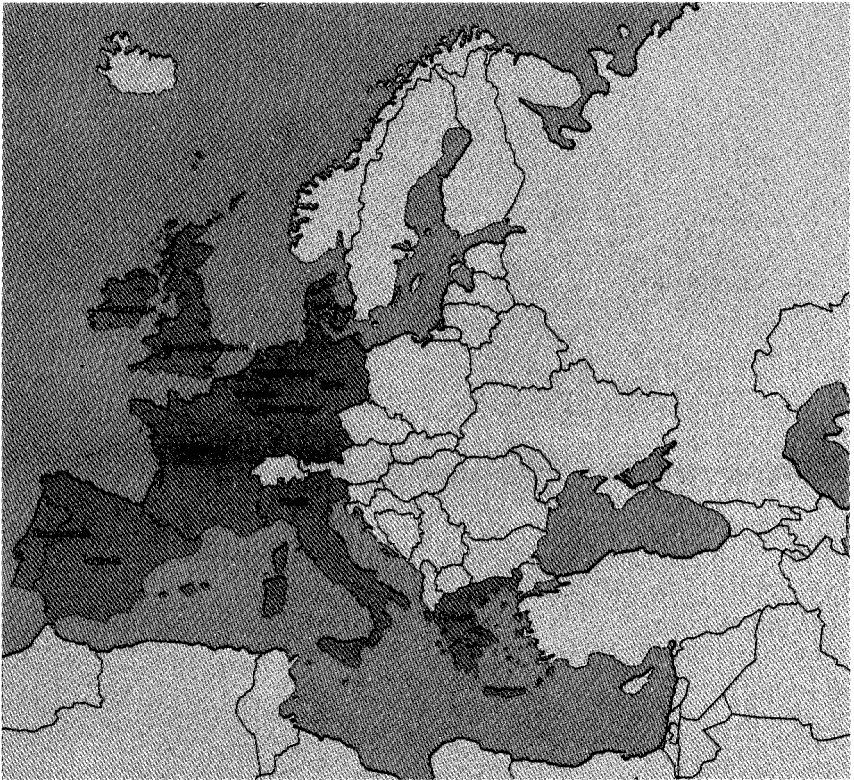
Перше розширення (Данія, Ірландія, Велика Британія), 1973 р.

Європейське Співтовариство “десяти”

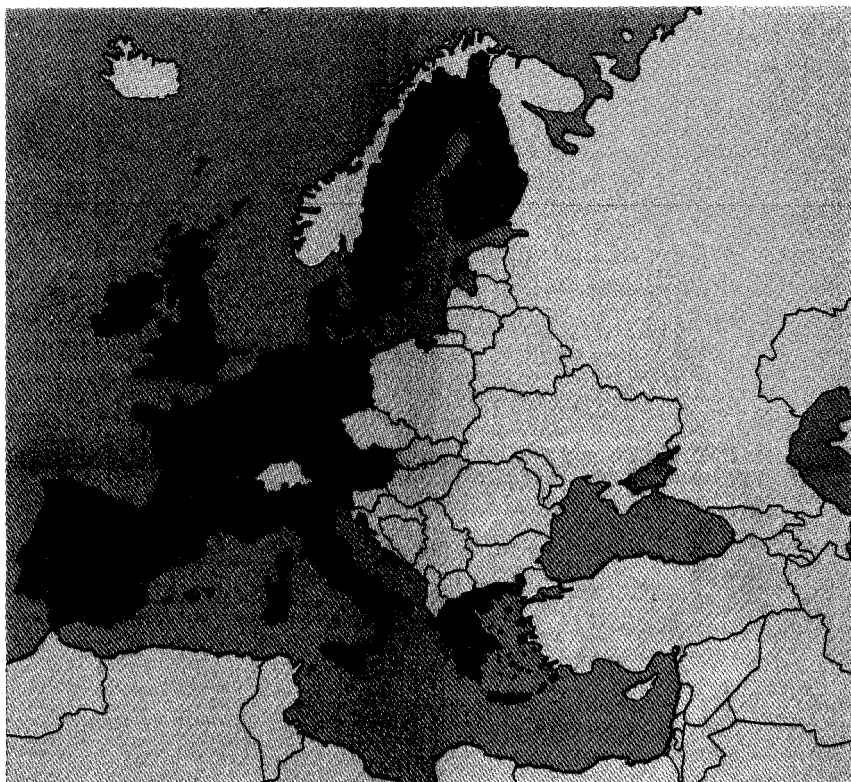
Друге розширення (Греція), 1981 р.

Європейське Співтовариство “дванадцяти”

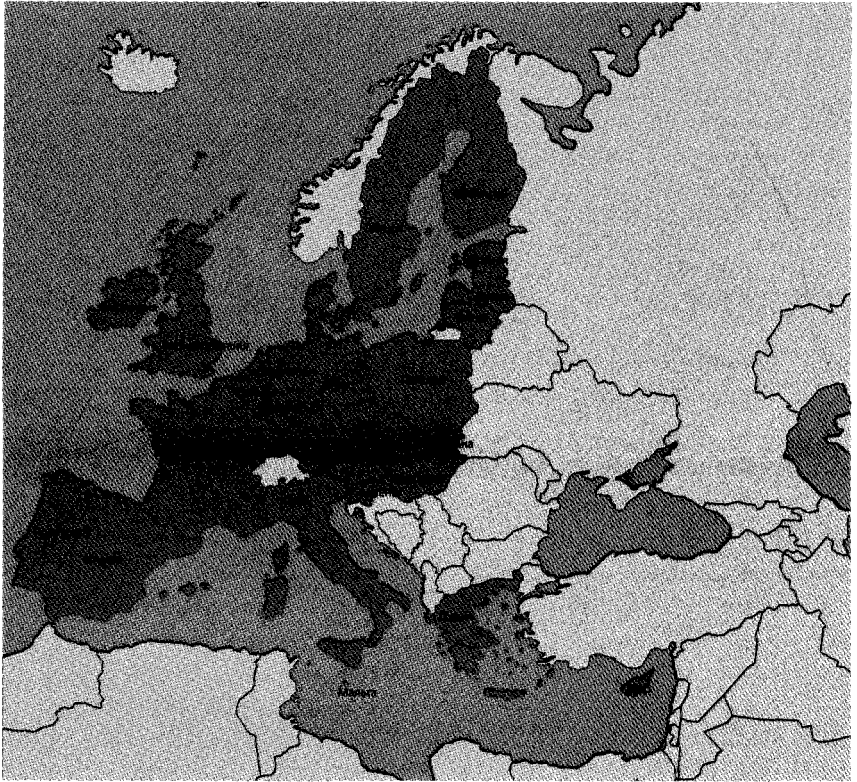
Трете розширення (Португалія, Іспанія), 1986 р.

Європейський Союз “п’ятнадцяти”

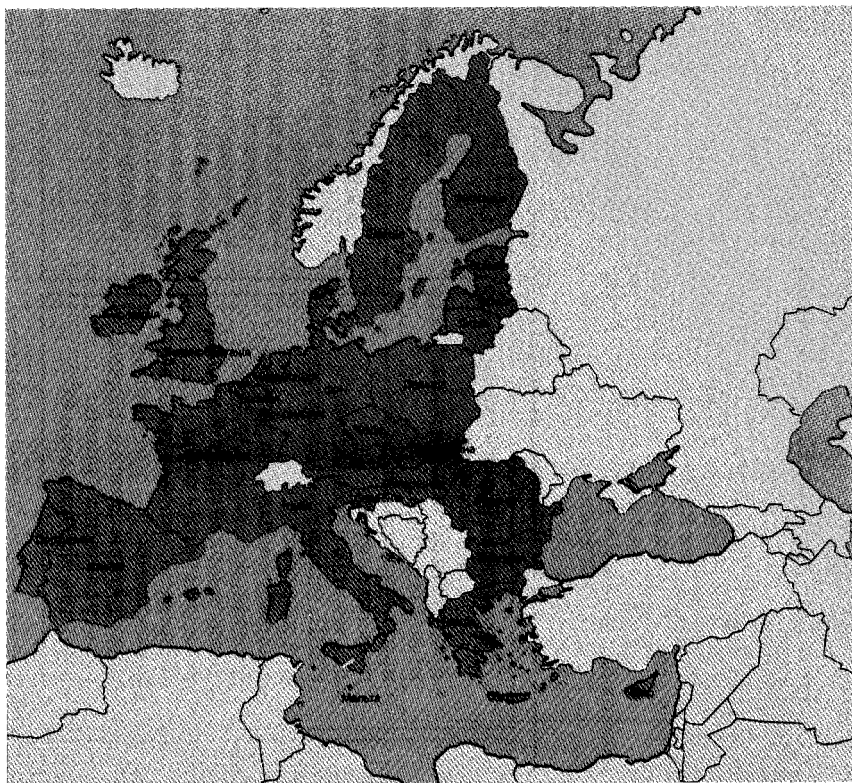
Четверте розширення (Австрія, Фінляндія, Швеція), 1995 р.

Європейський Союз “двадцяти п’яти”

П’яте розширення (Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словенія, Словаччина, Угорщина, Чехія), 2004 р.

Європейський Союз “двадцяти семи”

Шосте розширення (Болгарія, Румунія), 2007 р.

Інституціональна система Європейського Союзу

Європейська Рада
*27 голів держав і урядів,
Голова Комісії ЄС*

- Спрямування й регулювання євроінтеграційних процесів;
- фінанси ЄС;
- перегляд установчих договорів;
- членство в ЄС;
- СЗБП

**Комісія
Європейських
співтовариств**

*27 комісарів,
25 000 посадових осіб,
36 спеціалізованих департаментів*

- Право законодавчої ініціативи;
- охорона і реалізація права ЄС;
- адміністративні функції; керівництво реалізацією спільної політики;
- розпорядчі функції;
- управління фінансами Співтовариства;
- можливість прийняття регламентів і директив

Рада Європейського Союзу
27 міністрів

- Координація спільної економічної політики;
- прийняття нормативно-правових актів;
- визначення і проведення СЗБП, укладення міжнародних договорів;
- співробітництво у сфері судочинства, боротьби зі злочинністю, координація дій поліції;
- повноваження у сфері зайнятості, охорони здоров'я, освіти тощо;
- призначення членів дорадчих і контролюючих органів;
- керівництво бюджетом ЄС

**Європейський
Парламент**

- 736 обраних депутатів*
- Проведення консультацій;
 - участь у законодавчому процесі;
 - санкція на перегляд установчих договорів;
 - затвердження бюджету ЄС, можливість його відхилення;
 - погодження на призначення Комісії ЄС і її Голови, контроль за Комісією

Консультативні комітети

Комітет регіонів
344 члени
Консультування інститутів ЄС як на їх запит, так і за власною ініціативою

Економічний і соціальний комітет
344 члени
Консультування інститутів ЄС як на їх запит, так і за власною ініціативою

КОРЕПЕР (Комітет постійних представників)
Розгляд і затвердження проектів рішень Ради ЄС

Політичний комітет
Підготовка і реалізація рішень Ради ЄС у сфері СЗБП

Комітет К-8
Підготовка і реалізація рішень Ради ЄС у сфері внутрішніх справ і судочинства

Омбудсмен (обирається Європейським Парламентом)
Контроль за діяльністю адміністративних служб ЄС, розгляд скарг громадян ЄС

Суд Європейських Співтовариств *27 суддів*

- Збереження єдиного правопорядку ЄС;
- можливість інтерпретації права ЄС;
- арбітраж у розв'язанні спорів між державами-членами й інститутами ЄС, між самими інститутами;
- право вимоги зміни національного законодавства

Суд першої інстанції
27 суддів
Обмежена юрисдикція

Рахункова палата (Палата аудиторів)

27 членів
Контроль надходження і використання фінансів ЄС

Додаток 9

Кількісне представництво держав-членів у інституціях ЄС

Країна	Європейська Комісія	Європейський Парламент	Співвідношення голосів у Раді ЄС	Комітет регіонів	Економічний і соціальний комітет
Австрія	1	18	10	12	12
Бельгія	1	24	12	12	12
Болгарія	1	18	10	12	12
Велика Британія	1	78	29	24	24
Греція	1	24	12	12	12
Данія	1	14	7	9	9
Естонія	1	6	4	7	7
Ірландія	1	13	7	9	9
Іспанія	1	54	27	21	21
Італія	1	78	29	24	24
Кіпр	1	6	4	6	6
Латвія	1	9	4	7	7
Литва	1	13	7	9	9
Люксембург	1	6	4	6	6
Мальта	1	5	3	5	5
Нідерланди	1	27	13	12	12
Польща	1	54	27	21	21
Португалія	1	24	12	12	12
Румунія	1	36	14	16	16
Словаччина	1	14	7	9	9
Словенія	1	7	4	7	7
Угорщина	1	24	12	12	12
Фінляндія	1	14	7	9	9
Франція	1	78	29	24	24
ФРН	1	99	29	24	24
Чехія	1	24	12	12	12
Швеція	1	19	10	12	12
У цілому	27	785	345	344	344

Примітки.

1. Необхідна кваліфікована більшість голосів для прийняття актів, запропонованих Європейською Комісією, в Раді ЄС становить 255 на 345. В інших випадках акти Ради є ухваленими, якщо на їх користь подано не менше 255 голосів, що представляють дві третини

членів. Кожний член Ради під час ухвалення рішення кваліфікованою більшістю може вимагати перевірки, чи держави-члени, які становлять кваліфіковану більшість, представляють не менше 62 % населення ЄС. Інакше рішення не приймається.

2. Починаючи з сьомого виборчого періоду (2009—2014 рр.) Європейський Парламент повинен налічувати 736 депутатів. Лісабонський договір установив кількість парламентарів на рівні 750 осіб.

3. Згідно з Ніццьким договором кількість членів Комітету регіонів і Економічного й соціального комітету не перевищуватиме 350 членів.

Додаток 10

Голови Європейської Комісії

Голови ЄК	Дата вступу на посаду
Вальтер Хальштейн, ФРН	05.01.1958
Жан Рей, Бельгія	01.07.1968
Франко-Марія Мальфатті, Італія	02.07.1970
Сікко Маншольт, Нідерланди	04.05.1972
Франсуа-Хав'єр Ортолі, Франція	06.01.1973
Рой Дженкінс, Велика Британія	06.01.1977
Гастон Торн, Люксембург	06.01.1983
Жак Делор, Франція	07.01.1985
Жак Сантер, Люксембург	23.01.1995
Романо Проді, Італія	24.03.1999
Жозе Мануел Баррозу, Португалія	24.11.2004

Додаток 11

ЄС у цифрах

Показники	1958 р.	1973 р.	1981 р.	1986 р.	1995 р.	2008 р.
Країни	6	9	10	12	15	27
Офіційні мови	4	6	7	9	11	23
Площа, млн км ²	1 167	1 524	1 658	2 252	3 234	4 893
Населення, млн жителів	185	273	287	338	368	500
Комісари	9	13	14	17	20	27
Депутати Європейського Парламенту	142	198	434	518	626	785

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Документи

1. Амстердамский договор // Европейский Союз: прошлое, настоящее, будущее. — М. : Право, 1999. — 192 с.

2. Верховна Рада України. Ком. з питань європейської інтеграції: Про взаємовідносини та співробітництво України та НАТО : Парламентські слухання / О.О. Зарубінський, І.І. Мисик, С.О. Дворник. — К., 2003. — 286 с.

3. Выступление В.В. Путина на пресс-конференции по результатам встречи Россия — Европейский Союз // Дипломат. вестн. — 2002. — № 6. — Июнь. — С. 62—65.

4. Выступление министра иностранных дел Российской Федерации И.С. Иванова перед представителями общественно-политических и деловых кругов ФРГ на тему: “Россия — Европейский Союз: состояние и перспективы партнерства”. — Мюнхен, 10 декабря 2003 г. // www.president.kremlin.ru.

5. Выступление на встрече Россия — Европейский Союз на высшем уровне. — Москва, Большой Кремлевский дворец, 29 мая 2002 г. // www.president.kremlin.ru.

6. Договір про Конституцію для Європи. Проект ухвалений Європейським Конвентом 10 липня 2003 р. (2003/С 169/01). — К. : Центр європ. та порівняльного права, 2004. — 147 с.

7. Договор о Европейском Союзе (в первоначальном варианте от 7 февраля 1992 года) // Хартли Т.К. Основы права Европейского Сообщества / Т.К. Хартли. — М. : Закон и право : ЮНИТИ, 1998. — С. 623—633.

8. Договор о создании Европейского Союза (Маастрихтский договор) // Сб. междунар. правовых док., регулирующих вопр. миграции / Междунар. орг. по миграции. — М. : МОМ, 1994. — С. 147—151.

9. Договоры об учреждении Европейских Сообществ // Европейский Союз: прошлое, настоящее, будущее. — М. : Право, 1994. — 390 с.

10. Договоры об учреждении европейских сообществ / редкол. : Ю.А. Борко (отв. ред.) и др. — М. : Право : Фонд “Правовая культура”, 1994. — 387 с.

11. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002—2011 роки : Послання Президента України до Верховної Ради. — К. : Преса України, 2002. — 74 с.

12. Європейський Союз та Україна: Стратегія відносин у контексті розширення / Ін-т регіон. та євроінтеграц. дослідж. — К. : К.І.С., 2003. — 206 с.

13. Європейський Союз. Консолідовані договори / за наук. ред. В. Муравйова. — К. : Port-Royal, 1999. — 206 с.

14. Законодавство по вопросам миграции и убежища стран — участниц Седеркопінгского процесса / Беларусь // <http://soderkoping.org.ua>.

15. Запись основного содержания встречи на высшем уровне “Россия — Европейский Союз”. — Санкт-Петербург, 31 мая 2003 г. // www.president.kremlin.ru.

16. Заявления для прессы и ответы на вопросы журналистов по окончании российско-французских переговоров. — Сочи, 19 июля 2002 г. // www.mid.ru.

17. Зленко А.М. Зовнішня політики України: від романтизму до прагматизму. (Виступи, промови, інтерв'ю та статті Міністра закордонних справ України А.М. Зленка) / А.М. Зленко. — К. : Преса України, 2001. — 370 с.

18. Інформ-аналіт. та довід. матеріали до парламентських слухань з порядком денним: “Про взаємовідносини та співробітництво України з Європейським Союзом” // Про взаємовід-

носини та співробітництво України з Європейським Союзом : Парламентські слухання 20 лист. 2002 р. / Верховна Рада України. Ком. з пит. європ. інтеграції ; О.В. Кулаков, Т.О. Бурячок. С.Г. Плотян та ін. — К. : Енергетика та електрифікація, 2003. — С. 85—129.

19. Історія об'єднаної Європи. — Ч. 1 // <http://h.ua/story/58125/>.

20. *Кминова Е.В.* Правовое положение беженцев в странах Европейского Союза: Статус беженца, право на убежище / Е.В. Кминова. — М. : ИНИОН, 2000. — 103 с.

21. Конвенция о применении Шенгенского соглашения от 14 июня 1985 года между Правительствами государств Экономического Союза Бенилюкс, Федеративной Республики Германии и Французской Республики о постепенной отмене контроля на общих границах // Сб. междунар. правовых док., регулирующих вопр. миграции / Междунар. орг. по миграции. — М. : МОМ, 1994. — С. 325—354.

22. Концепция национальной безопасности Российской Федерации, 2000 г. // www.president.kremlin.ru.

23. *Кучма Л.* Демократична Україна в сучасному європейському контексті / Л. Кучма // Політика і час. — 1996. — № 4. — С. 3—7.

24. *Кучма Л.* Україна і майбутнє Європи / Л. Кучма // Політика і час. — К., 1996. — № 3. — С. 3—6.

25. Національна стратегія інтеграції України до ЄС (Указ Президента України, червень 1998 р.) // Політика і час. — 2000. — № 3-4 (спецвип.). — С. 15—26.

26. Ніццький договір та розширення ЄС / М-во юстиції України, Центр порівнял. права ; за ред. С. Шевчука. — К. : Логос, 2001. — 196 с.

27. Новітні суспільно-політичні дискусії в Польщі стосовно вступу до Європейського Союзу // Інформ.-аналіт. доп. Ін-ту Євро-Атлант. співробітництва. — 2004. — № 2. — С. 1—24.

28. Об итогах переговоров Президента России В.В. Путина и Президента Украины Л.Д. Кучмы : сообщение пресс-службы Президента Российской Федерации 25 декабря 2004 г. // www.president.kremlin.ru.

29. Ответ на вопросы на пресс-конференции по итогам Межгосударственного совета ЕвразЭС и Совета коллективной безопасности ОДКБ. — Астана, 18 июня 2004 г. // www.president.kremlin.ru.

30. Ответы Президента В. Путина на пресс-конференции по окончании заседания Совета глав государств СНГ. — Ялта, 19 сентября 2003 г. // www.president.kremlin.ru.

31. План дій Європейського Союзу в галузі юстиції та внутрішніх справ // www.mfa.gov.ua/integration/ua-eu/doc/internal.doc.

32. Право Европейского Союза: Документы и комментарии / под ред. проф. С.Ю. Кашкина. — М. : ТЕРРА, 1999. — 640 с.

33. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11 червня 1998 р. № 615/98 // *Метод.-нормат. посіб. з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу* / за заг. ред. С. Станік. — К. : Логос, 2000. — С. 26—35.

34. Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 14 вересня 2000 р. № 1072 // *Метод.-нормат. посіб. з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу* / за заг. ред. С. Станік. — К. : Логос, 2000. — С. 41.

35. Програма інтеграції України до Європейського Союзу : затв. Указом Президента України від 14 вересня 2000 р. // www.mfa.gov.ua/intergration/ua-eu/doc/intergration_pro^ram.doc.

36. Результаты Уругвайского раунда многосторонних торговых переговоров : тексты официальных документов. — К. : Вимір : Секретаріат Міжвідомчої комісії з питань вступу України до СОТ, 1998. — 520 с.

37. Стратегия развития отношений Российской Федерации с Европейским Союзом на среднесрочную перспективу (2000—2010) // *Дипломат. вестн.* — 1999. — № 11. — 48 с.

38. Угода між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію осіб : ратифіковано Законом України від 15 січня 2008 р. № 116-VI // *Відомості Верховної Ради України.* — 2008. — № 2 — С. 80—83.

39. Угода про партнерство і співробітництво між Європейським Союзом та Україною від 16 червня 1994 р. — Б. м. : Представництво Європейської Комісії в Україні, 1994. — 98 с.

40. Україна — ЄС: переговори пройшли успішно // *Уряд. кур'єр.* — 2004. — 29 липня.

41. A Ten-Point Program for Overcoming the Division of Germany and Europe // *Statement and Speeches.* — Vol. 12. — № 25. — P. 3—16.

42. Access to European Union: Law, Economics, Policies / Nicholas Moussis. — 16th ed. — European Study Service, 2007.

43. Accord européen établissant une association entre les Communautés européennes et les Etats membres, d'une part, et la République de Pologne, d'autre part / EC, Conseil et Commission. — Luxembourg : CE, 1993. — 184 p.

44. Accord intérimaire pour le commerce et les mesures d'accompagnement entre la Communauté économique européenne et la Communauté européenne du charbon et de l'acier, d'une part, et la République de Bulgarie, d'autre part / EC, Conseil // Journal officiel des CE 1993/12/23, L 323. — Luxembourg : CE, 1993.

45. Address by Mr. Jacques Delors to the College of Europe in Bruges // Bulletin of the European Communities. — 1989. — Vol. 22. — 10. — P. 110—118.

46. Address by Mr. Jacques Delors to the Council of Europe // Bulletin of the European Communities. — 1989. — Vol. 22. — Nr. 9. — P. 91—96.

47. Address by President Mitterrand // Bulletin of the European Communities. — 1989. — Vol. 22. — Nr. 10. — P. 79—86.

48. Agenda 2000: for a Stronger and Wider Union : Document Drawn Up on the Basis of COM (97) 2000 final / EU, European Commission. — Luxembourg : EUR-OP, 1997. — 149 p.

49. Asylum Seekers and Refugees, a Statistical Report // Eurostat Working Papers. — 2006. — Vol. 3 : Eastern European Countries. — 76 p.

50. Avis de la Commission Européenne sur la demande d'adhésion de la Turquie à la Communauté // Agence Europa Documents. — 1989. — 20 Decembre. — 38 p.

51. *Balladur E.* Pour un nouveau traité de l'Elysée / E. Balladur // Le Monde. — 1994. — 30 Novembre.

52. *Barnard.* The Substantive Law of the EU / Barnard, Catherine // The Four Freedoms. — 2nd ed. — Oxford ; New York : Oxford University Press, 2007.

53. *Blair T.* Europe's Political Future. Speech to the Polish Stock Exchange / T. Blair. — Warsaw, 2000. — October (www.prime-minister.gov.uk).

54. Cannes European Council, 26—27 June 1995: Presidency Conclusions // The European Council: Conclusions of the Presidency. — 1995. — Brussels : European Commission, 1995. — P. 32—46.

55. Cohésion et élargissement: la position du Parlement européen : document de travail / M. Imhoff, resp. A. Lucchese // European Union. European Parliament. Directorate-General for Research. — Luxembourg : PE, 1999. — 36 p. — Serie Politique régionale.

56. Cohésion et élargissement: les PECO et le politique régionale : document de travail / R. Gastrein, resp. A. Lucchese // European Union. European Parliament. Directorate-General for Research. — Luxembourg : PE, 1998. — 61 p. — (Serie Politique régionale).

57. Commission Working Document. First Progress Report on the Strategy for the Simplification of the Regulatory Environment. — Brussels : Commission of the European Community, 2006. — 75 p.

58. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament “Combating trafficking in human beings and combating the sexual exploitation of children and child pornography”, Brussels, 21.01.2001 // COM (2000) 854 final/2, 2001/0024 (CNS), 2001/0025 (CNS) (http://europa.eu.int/eur-lex/en/com/pdf/2000/en_500PC0854.Q1.pdf/).

59. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament “On a Common Policy on Illegal Immigration”, Brussels, 15.11.2001 // COM (2001) 672 final (http://europa.eu.int/eur-lex/en/com/pd/2001/com2001_0672en01.pdf).

60. Communication of the European Commission “Wider Europe — Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours” // COM (2003) 104. — 2003. — 11 March. — 46 p.

61. Conclusions of the Presidency of the European Council in Dublin II 1990 // Europa. — 1990. — Archiv 16. — P. 396—416.

62. Conclusions of the Presidency. European Council in Strasbourg, 8—9 December 1989 // Bulletin of the European Communities. — 1989. — Nr. 12. — P. 8—26.

63. Consolidated Version of the Treaty Establishing the European Community. European Union Consolidated Treaties. — Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 1997. — 438 p.

64. Convention on the Establishment of a European Police Office (The Europol Convention) // <http://europa.eu.int/scadplus/printversion/en/lvb/114005l.htm>.

65. Council Decision of 28 February 2002 Setting up Eurojust With a View to Reinforcing the Fight Against Serious Crime

(2002/187/JHA) // Official Journal. — 2002. — L-063 — P. 0001—0013.

66. Council Regulation 3906\89, 18 December 1989 // Official Journal. — 1989. — L 375. — 23 December.

67. Council Regulation Decision Concerning the Establishment of Eurodac for the Comparison of Fingerprints for the Effective Application of the Dublin Convention on the State Responsible for Examining Applications for Asylum Lodged in One of the European Union Member State (2000/2725/EC of 11 December 2000) // www.ecre.org/eu_development.

68. *Craig P.* EU Law, Text, Cases and Materials Craig / Craig Paul, Gráinne de Búrca. — 4th ed. — Oxford : New York : Oxford University Press, 2007.

69. Diversity and Equality for Europe. Annual Report, 2001 / European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia. — Vienna, 2002. — 116 p.

70. Document d'ensemble 1999: rapports sur les progrès réalisés par chacun des pays candidats sur la voie de l'adhésion : document établi sur la base du document COM (1999)500 / UE, Commission Européenne // Bulletin de l'Union européenne. Supplement 1999/02. — Luxembourg: EUR-OP, 2000. — 57 p.

71. Economic Survey / Finland. Ministry of Finance. Economics Department, Painatuskeskus OY. — Helsinki : Ministry of Finance, 1994. — 124 p.

72. Enlargement and Common Agricultural Policy Reform, with Evidence / Grande-Bretagne. Parliament. House of Lords. Select Committee on the European Communities. — London : HMSO, 1996. — 252 p.

73. Enlargement of the Community, report / Grande-Bretagne. Parliament. House of Lords. Select Committee on the European Communities. — London : HMSO, 1992. — 46 p.

74. Entretien P. Moscovici / J. Delors // Le Nouvel Observateur. — 2000. — 20—26 Avril. — P. 12—18.

75. Europe a la croisée des chemins: Dixième Conférence Paul-Henri Spaak a l'Universite de Harvard, le 25 avril 1990. — Bruxelles : Fondation Paul-Henri Spaak, 1990. — 30 p.

76. Europe Recast: A History of European Union by Desmond Dinan. — Palgrave Macmillan, 2004.

77. European Commission. "Agenda 2000: For a Stronger and Wider Union" // Bulletin of the European Communities. — Supplement 5/97. — 110 p.

78. European Commission. "Europe and the Challenge of Enlargement", added to the Presidency Conclusions of the European Council in Lisbon, 26—27 June 1992 // The European Councils: Conclusions of the Presidency 1992—1994. — Brussels : European Commission, Directorate-General for Information, 1995. — P. 17—32.

79. European Commission. Association Agreements with the Countries of Central and Eastern Europe // A General Outline. COM, 398 final. — 1990. — 27 August. — P. 3—26.

80. European Commission. Regular Report from the Commission on the Progress Towards Accession by Each of the Candidate Countries : Composite Paper. — 1999. — 13 October. — IV. — 52 p.

81. European Commission. Report from the Council to the Essen European Council on a Strategy to Prepare for the Accession of the Associated CCEE, added to the Presidency Conclusions of the European Council in Essen, 9—10 December 1994 // The European Councils: Conclusions of the Presidency 1992—1994. — Brussels : European Commission, Directorate-General for Information. — 1995. — P. 136—148.

82. European Commission. Reports on Progress Towards Accession by Each of the Candidate Countries // Composite Paper. — 1998. — November 4. — P. 28.

83. European Commission. White Paper: Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration into the Internal Market of the Union. COM (95) 163 final. — Brussels, 1995. — 3 May. — 52 p.

84. European Council at Corfu, 24—25 June 1994: Presidency Conclusions // The European Councils: Conclusions of the Presidency 1992—1994. — Brussels : European Commission, Directorate-General for Information, 1995. — P. 128—136.

85. European Council in Copenhagen, 21—22 June 1992: Presidency Conclusions // The European Councils: Conclusions of the Presidency 1992—1994. — Brussels : European Commission, Directorate-General for Information, 1995. — P. 74—89.

86. European Council in Edinburgh, 11—12 December 1992. Conclusions of the Presidency / EC, Council. — Luxembourg : EC, 1993. — 108 p.

87. European Council Strategy 1999 / CFSP on Ukraine // Bulletin EU. Annexes to the Presidency conclusions (6/7). — 1999. — 12. — 29 p.

88. European Union Consolidated Treaties. — Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 1997. — 436 p.

89. European Union: Report by Mr. Leo Tindemans, Prime Minister of Belgium to the European Council / EC, Commission. — Luxembourg : EUR-OP, 1976. — 36 p.

90. *Fischer J.* De la confédération a la fédération / J. Fischer // *Le Monde*. — 2000. — 13 mai.

91. G7 Declaration. Summit of the Arch. Paris, July 1989 // Mayhew A. *Recreating Europe: The European Union's Policy towards Central and Eastern Europe* / Alan Mayhew. — Cambridge : Cambridge University Press, 1998. — 404 p.

92. *Genscher H.D.* A Spirit of Solidarity / H.D. Genscher // *Financial Times*. — 1992. — 16—17 may.

93. *Jenson J.* Is Europe still sui generis?, 27—29 March 2003, Nashville, Tennessee (PDF) / Jane Jenson, Saint-Martin Denis // Eighth Biennial International Conference, European Union Studies Association. — 2003.

94. Le budget de l'Union européenne face au défi de l'élargissement // Dehousse F. *Politique de l'Union européenne n. 29* / Dehousse Franklin, Lewalle Clarisse // *High European References Acces*. — 1999. — 38 p.

95. *Mayhew A.* *Recreating Europe: The European Union's Policy towards Central and Eastern Europe* / Alan Mayhew. — Cambridge : Cambridge University Press, 1998. — P. 138—150.

96. *Negociations d'adhésion de l'Autriche, de la Finlande, de la Norvège et de la Suede a l'Union Européenne*. — Bruxelles : EC, 1994. — 16 v.

97. Note on the Informal Meeting of the EU Justice and Home Affairs Ministers in Tampere 21—22 September 2006 // <http://www.libertysecurity.org/article1116.html>.

98. "Notre Europe," discours prononcé par Jacques Chirac devant le Bundestag, 27 juin 2000 // www.elysee.fr.

99. Rapport regulier 1998 de la Commission sur les progrès réalisés par la Sloveie sur la voie de l'adhesion: Document établi sur la base du document COM (1998)709 / UE, Commission euro-

peenne // Bulletin de l'Union européenne. Supplement 1998/14. — Luxembourg : EUR-OP, 1999. — 50 p.

100. Rapport sur l'élargissement et la neutralité. Hozfuss M. Rapporteur / EC. European Parliament. Committee on Foreign Affairs and Security. — Luxembourg : PE, 1994. — 18 p.

101. Rapport sur les conséquences constitutionnelles de l'UEM dans le contexte de l'élargissement / Rapporteur: Jose Barros Moura. European Union. European Parliament. Committee on Institutional Affairs. — Luxembourg : PE, 1999. — 25 p.

102. Renforcer l'union politique et préparer l'élargissement: Avis de la Commission / UE, Commission européenne. — Luxembourg : EUR-OP, 1996. — 21 p.

103. Report on Economic and Trade Relations between the European Community and the EFTA Countries in the European Economic Area / EC. European Parliament. Committee on External Economic Relations. Rapporteur: Giorgio Rossetti. — Luxembourg : EP, 1992. — 24 p.

104. *Schauble W.* Reflections on European Policy / W. Schauble, K. Lamers // Agence Europe. Europe Documents № 1895/96. — Bruxelles, 1994. — 7 septembre. — 10 p.

105. Selection of Texts Concerning Institutional Matters of the Community from 1950 to 1982 / EC European Parliament. — Luxembourg : EP, 1982. — 561 p.

106. Shaping the New Europe: Presentation to the European Parliament by President Romano Prodi — Strategic Objectives 2000-05. The Commission's work programme for 2000. Resolution of the European Parliament. — Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2000. — 119 p.

107. Speech by Romano Prodi. President-designate of the European Commission to the EP, 14 September 1999 // Agence Europe. Europe Documents № 2155. — 1999. — 22 September. — P. 3—12.

108. *Steiner J.* EU Law / Josephine Steiner, Lorna Woods, Christian Twigg-Flesner. — 9th ed. — Oxford ; New York : Oxford University Press, 2006.

109. Suivi de la Conference intergouvernementale: examen des propositions d'acte communautaire (mars — avril 1996) / Rapporteur: J. Genton. France. Senat. Delegation pour l'Union européenne. — Paris : Senat, 1996. — 111 p.

110. *Thatcher M.* The European Family of Nations. The Bruges Speech, delivered in September 1988 / M. Thatcher // The Euro-

sceptical Reader / ed. by M. Holmes. — Houndmills : Macmillan ; New York : St. Martins Press, 1996. — P. 38—52.

111. *Thatcher M.* The Downing Street Years / Margaret Thatcher. — New York : Harper Collins, 1993. — P. 741—748.

112. The European Constitution and the Imperatives of Transnational Democracy PDF (132 KB) by Hans Köchler // Singapore Yearbook of International Law. — 2007. — Vol. 9.

113. The European Dream: How Europe's Vision of the Future Is Quietly Eclipsing the American Dream by Jeremy Rifkin. — Jeremy P. Tarcher, 2004.

114. The European Union Collective: Enemy of its Member States by Christopher Story. — Edward Harle Limited, 2002.

115. The French Memorandum of June 1991 and Ministère des Affaires Etrangères. Assises de la confédération Européenne, Prague 12—14 June 1991. Dossier final. — 158 p.

116. The Institutions of the European Union / ed. by J. Peterson, M. Shackleton. — 2nd ed. — Oxford University Press, 2006.

117. The Reflection Group's report. The Intergovernmental Conference: A Strategy for Europe, Annex 15 // The European Councils: Conclusions of the Presidency 1995. — Brussels : European Commission. Directorate — General for Information, 1995. — P. 96—103.

118. The Tindemans Report on European Union 1975—1976 / European Parliament, Selection of Texts Concerning Institutional Matters of the Community from 1950 to 1982. — Luxembourg, n. d. — 423 p.

119. The Treaty of Amsterdam: Text and Commentary / ed. A. Duff. — London : Federal Trust, 1997. — 284 p.

120. *Tindemans L.* Report on European Union / L. Tindemans // Bulletin of the European Communities. — Brussels, 1976. — January. — 52 p.

121. Treaty of Amsterdam. Protocol on the Institutions with the Prospects of Enlargement of the European Union. — Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 1997. — P. 111.

122. Un nouvel élan pour le processus d'élargissement après Nice / Assemblée Nationale // Rapport d'information. — 2001. — № 3103. — 130 p.

123. Understanding the European Union / J. McCormick. — 3rd ed. — Palgrave Macmillan, 2005.

124. Union européenne. Recueil des traités. — Luxembourg : Office des publications officielles des Communautés européennes, 1999. — Vol. 1. — 1045 p.

125. *Vedrine U.* Finalite de l'Union / U. Vedrine // Le Monde. — 2000. — 11 juin.

126. World Economic Situation and Prospects of Development / The Bureau of Economic Analysis. Bulletin. — 1999. — № 19. — December. — 28 p.

Монографії та колективні видання

127. *Авер'янов В.* Посилення співпраці між Україною та ЄС щодо утвердження верховенства права в Україні: Аналіт. доп. та рек. / Вадим Авер'янов, Ігор Бондаренко, Людмила Доля [та ін.] / Міжнар. фонд “Відродження”, Ін-т відкритого суспільства (Брюссель); Ірина Солоненко (ред.) — К. : К.І.С., 2006. — 159 с.

128. *Арзаканян М.Ц.* История европейской интеграции (1945—1994 гг.) / М.Ц. Арзаканян, Д. Бакен, Ю.А. Борко, Л.И. Глухарев. — М. : ИВИ РАН, 1995. — 308 с.

129. *Барановский В.Г.* Европейское сообщество в системе международных отношений / В.Г. Барановский. — М. : Наука, 1986. — 320 с.

130. *Барановский В.Г.* Политическая интеграция в Западной Европе: Некоторые вопросы теории и практики / В.Г. Барановский. — М. : Наука, 1983. — 264 с.

131. Безпосереднє сусідство України з ЄС: закриті кордони чи нові імпульси до співпраці? : матеріали міжнар. “круглого столу” експертів (м. Ужгород, 7—9).

132. *Борхард К.-Д.* Европейская интеграция. Происхождение и развитие Европейского Союза / Клаус-Дитер Борхард. — М. : Асоц. европ. исслед. (АЕВИС), 1996. — 328 с.

133. *Будкин В.С.* Экономические аспекты сотрудничества Украины со странами НАТО: современное состояние и модели развития / В.С. Будкин. — К., 1999. — 68 с.

134. *Бураковський І.* Дорога в майбутнє — дорога в Європу. Європейська інтеграція України / І. Бураковський, Г. Немиря, О. Павлюк. — К., 2000. — 108 с.

135. *Буренко Н.М.* Еволюція політики Європейського Союзу щодо країн Центральної та Східної Європи : автореф. дис. ... канд. політ. наук / Н.М. Буренко. — К. : Нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2004. — 26 с.

136. *Василенко С.Д.* Україна: геополітичні виміри в загальноєвропейському процесі / С.Д. Василенко. — О. : ОДМА, 2000. — 208 с.

137. Влияние расширения ЕС и НАТО на Восток на процессы интеграции и дезинтеграции на постсоветском пространстве : матеріали міжнар. семінару. — К., 28—29 березня 2003. — 68 с.

138. Внешняя политика Италии в трудах С. Романо // Сб. науч. докл. ИНИОН РАН. — М., 2003, — С. 19—28.

139. *Володин Л.Н.* Европа и Россия: современность и перспективы / Л.Н. Володин, И.А. Захарова. — М. : Институт Европы, 1998. — 72 с.

140. *Гальчинський А.С.* Україна — на перехресті геополітичних інтересів / А.С. Гальчинський. — К. : Знання України, 2002. — 180 с.

141. Гармонизация законодательства Украины и международная интеграция: внешнеэкономический аспект : сб. науч. тр. / ред. В.К. Мамутов ; НАН Украины. Ин-т экон.-прав. исслед. — Донецк : Юго-Восток, 2006. — 233 с.

142. *Годун С.Д.* Проблеми інтеграції України до Європейського Союзу : навч. посіб. / С.Д. Годун. — К. : Ін-т міжнар. відносин, 1999. — 121 с.

143. *Грінько С.В.* Проблеми безпеки Середземномор'я в 1990-ті роки : автореф. дис. ... канд. політ. наук / С.В. Грінько. — К. : Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2001. — 20 с.

144. *Дайнен Д.* Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Дейсмонд Дайнен. — К. : К.І.С., 2006. — 696 с.

145. *Дейвіс Н.* Европа: Історія / Норман Дейвіс ; пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. — К. : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. — 1463 с.

146. *Дейтон Э.* История европейской интеграции: историография // История европейской интеграции 1945—1994 / Э. Дейтон ; под ред. А.С. Намазовой и Б. Эмерсон. — М. : Наука, 1995. — С. 267.

147. Дорога в майбутнє — дорога в Європу. Європейська інтеграція України. — К. : ЦЕМД, 2000. — 86 с.
148. Дудко І. Національні інтереси США в постбіполярному світі / Ірина Дудко. — К. : КНЕУ, 2003. — 207 с.
149. Европа: новое начало. Декларация Шумана. Европа и проблема расширения / Европейский Союз: прошлое, настоящее, будущее. — М. : Право, 1994. — 80 с.
150. Европейский Союз и европейские страны СНГ. — М. : Центр постсоветских исследований МГИМО (У) МИД России, 2002. — 214 с.
151. Европейский Союз на пороге XXI века: выбор стратегии развития / под ред. Ю.А. Борко и О.В. Буториной. — М. : Эдиториал УРСС, 2001. — 472 с.
152. Европейский Союз. Прошлое, настоящее, будущее. От единого рынка к Европейскому Союзу. — М. : Право Москва, 1994.
153. Единый Европейский Акт. Договор о Европейском Союзе // Европейский Союз: прошлое, настоящее, будущее. — М. : Право, 1994. — 246 с.
154. Європейська інтеграція : навч. посіб. / за ред. Г.О. Дробот. — Луцьк : Вежа, 2008. — 760 с.
155. Європейська інтеграція України: політико-правові проблеми. — К. : Юрид. думка, 2005. — 332 с.
156. Європейська Комісія (2000): Огляд енергетичних потреб Європейської Спільноти до 2010 року / Спільний аналітичний проєкт. — 112 с.
157. Європейський Союз та Україна: Стратегія відносин у контексті розширення / Ін-т регіон. та євроінтеграц. дослідж. — К. : К.І.С., 2003. — 206 с.
158. Європейський Союз: політика, економіка, право : навч. посіб. / за ред. д-ра іст. наук Н.В. Антонюка, канд. юрид. наук М.М. Микієвича. — Л., 2005. — 532 с.
159. Європейські перспективи України — досвід країн Вишеградської групи та Балтії : матеріали міжнар. конф. / Н. Беліцер, О. Сушко та ін. — К. : ФКА, 2006. — 122 с.
160. Жовква І. Критерії членства в СОТ, ЄС, НАТО: інтеграційні перспективи України / І. Жовква, В. Сіденко, Г. Немиря, Г. Перепелиця. — К. : Вид-во Ін-ту Євро-Атлантичного співробітництва, 2007. — 88 с.

161. *Журкин В.В.* Европейский Союз: внешняя политика, безопасность, оборона / В.В. Журкин. — М. : Ин-т Европы, 1998. — 62 с.

162. *Журков А.А.* Великобритания и проблемы западноевропейской интеграции / А.А. Журков, И.П. Фаминский. — М., 1970.

163. *Заблоцька Р.О.* Європейський Валютний Союз та Європейські фінансові ринки : матеріали до курсів лекцій / Р.О. Заблоцька, О.В. Сніжко. — К. : Ін-т міжнар. відносин, 2000. — 134 ст.

164. *Заглядывая в XXI век: Европейский Союз и Содружество Независимых Государств* / под ред. Ю.А. Борко, В.В. Журкина, В.Г. Шемятенкова. — М. : Интердиалект+, 1998. — 324 с.

165. *Западноевропейская интеграция: Политические аспекты* / Ю.В. Шишков, Д.Е. Мельников, И.Г. Барановский. — М. : Наука, 1985. — 335 с.

166. *Западноевропейская интеграция: проекты и реальность* / редкол. : В.Б. Княжинский (отв. ред.) и др. — М. : Междунар. отношения, 1986. — 208 с.

167. *Захаров А.В.* СНГ, Россия и Европа : сб. статей / А.В. Захаров, С.П. Глинкина, С.Ю. Кашкин, О.В. Буторина, П.Д. Баренбойм ; Междунар. союз юристов, Лаборатория по вопр. интеграции СНГ и Европы Ин-та экономики переходного периода, Междунар. центр партнерства и развития Россия — ЕС, Междунар. союз (Содружество) адвокатов СНГ ; А.В. Захаров (сост.). — М. : Юстицинформ, 2006. — 231 с.

168. *Звіт відділу європейських та американських досліджень (Заключний етап) ІСЕМВ НАН України за темою “Проблеми інтеграції, кризового управління і безпеки на євроатлантичному просторі”.* Термін виконання: I квартал 1999 — IV квартал 2000 // Архів ІСЕМВ НАН України. — 2000. — 279 с.

169. *Зленко А.М.* Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін / А.М. Зленко. — Х. : Фоліо, 2003. — 559 с.

170. *Зовнішня політика України — 2006: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети* / Г. Перепелиця, А. Веселовський, О. Палій [та ін.]. — К. : Стила, 2007. — 272 с.

171. *Зуев В.Н.* Англия и Общий рынок / В.Н. Зуев. — М. : Наука, 1988. — 160 с.

172. История европейской интеграции (1945—1994 гг.) — М. : ИВИ РАН, 1995. — 308 с.

173. *Івченко О.Г.* Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан / О.Г. Івченко. — К. : ЗІЦ УАННП, 1997. — 688 с.

174. *Капустин А.Я.* Европейский Союз: интеграция и право / А.Я. Капустин. — М. : Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 2000. — 434 с.

175. *Колосков И.А.* Внешняя политика Пятой республики: Эволюция основных направлений и тенденций, 1958—1972 / И.А. Колосков. — М., 1976.

176. *Колосов Г.В.* Военно-политический курс Англии в Европе / Г.В. Колосов. — М. : Наука, 1984. — 240 с.

177. *Комолова Н.П.* Идеи и программы сопротивления / Н.П. Комолова, Л.Н. Бровко, И.С. Савина // Движение Сопротивления в Западной Европе 1939—1945 гг. — М. : Наука, 1990. — С. 67—123.

178. *Комолова Н.П.* Италия в поисках новой демократической альтернативы / Н.П. Комолова // Политика и власть в Западной Европе XX века / отв. ред. М.Ц. Арзаканян ; РАН. Ин-т всеобщ. истории. — М., 2000. — 230 с.

179. *Кондратюк С.В.* Європейська політика об'єднаної Німеччини : монографія / С.В. Кондратюк. — К., 2008. — 264 с.

180. *Копійка В.В.* Європейський Союз: Досвід розширення і Україна / В.В. Копійка. — К. : Юрид. думка, 2005. — 448 с.

181. *Копійка В.В.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко. — К. : Ін Юре, 2001. — 448 с.

182. *Копійка В.В.* Розширення Європейського Союзу та Україна / В.В. Копійка. — К. : Логос, 2008. — 352 с.

183. *Копійка В.В.* Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу : монографія / В.В. Копійка. — К. : Київ. ун-т, 2002. — 253 с.

184. *Крушинський В.Ю.* Британська Європа чи європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах : монографія / В.Ю. Крушинський. — К. : Київ. ун-т, 2003. — 214 с.

185. *Маевский Ю.А.* Франция и “Малая Европа”: планы и реальность / Ю.А. Маевский. — М. : Мысль, 1987. — 292 с.

186. *Малиновська О.А.* Україна, Європа, міграція: міграції населення України в умовах розширення ЄС / О.А. Малиновська. — К. : Бланк-Прес, 2004. — 171 с.

187. *Мальгин А.* Политика ЕС в отношении европейских стран СНГ / А. Мальгин // Европейский Союз и европейские страны СНГ / под ред. М.М. Наринского. — М. : Центр постсоветских исследований МГИМО (У) МИД России, 2002. — 214 с.

188. *Манжолa В.А.* Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945 — 70-ті роки) / В.А. Манжолa, М.М. Білоусов, Л.Ф. Гайдуков [та ін.]. — К. : Либідь, 1999. — 558 с.

189. *Манжолa В.А.* Міжнародні відносини та зовнішня політика (70—90-ті роки) / В.А. Манжолa, М.М. Білоусов, Л.Ф. Гайдуков [та ін.]. — К. : Либідь, 2001. — 520 с.

190. *Миронова М.А.* Трансформація відносин Європейського Союзу та США в постбіполярний період : автореф. дис. ... канд. політ. наук / М.А. Миронова. — К., 2007. — 20 с.

191. Миротворча діяльність України: кооперація з НАТО та іншими структурами європейської безпеки. — К. : Стилоc, 2002. — 314 с.

192. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980—2000 роки) : підручник / Л.Ф. Гайдуков, В.Г. Кремень, Л.В. Губерський [та ін.]. — К. : Либідь, 2001. — 624 с.

193. *Мозель Т.Н.* Балтія, Росія и Запад в поісках модели безопасности в Европе / Т.Н. Мозель. — М. : Науч. кн., 2001. — 304 с.

194. *Морозов С.* Дипломатія В.В. Путина / С. Морозов. — М., 2004. — 250 с.

195. *Муравйов В.І.* Вступ до права Європейського Союзу : підручник / В.І. Муравйов. — К. : Київ. ун-т, 2007. — 303 с.

196. *Наринский М.М.* Европейская демократия XX века / М.М. Наринский // Демократия в Западной Европе в XX веке. — М., 1996. — С. 3—18.

197. Ніццький договір та розширення ЄС / М-во юстиції України. Центр порівнял. права ; за наук. ред. С. Шевчука. — К. : Логос, 2001. — 196 с.

198. От Единого рынка к Европейскому Союзу / Европейский Союз: прошлое, настоящее, будущее. — М. : Право, 1994. — 56 с.

199. *Палій О.А.* Національна безпека України в контексті євроатлантичної інтеграції : автореф. дис. ... канд. політ. наук / О.А. Палій. — К., 2006. — 13 с.

200. *Пархалина Т.Г.* Франція и Средиземноморье / Т.Г. Пархалина. — М. : Наука, 1987. — 190 с.

201. *Перепелиця Г.М.* Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи / Г.М. Перепелиця. — К. : Стилос : Фоліант, 2003. — 256 с.

202. *Пичугин Б.М.* Расширение Европейского Союза “на Восток” и экономические интересы России / Б.М. Пичугин // Докл. Ин-та Европы. — М. : Ин-т Европы РАН, 1996. — № 29. — 42 с.

203. *Піляєв І.С.* Рада Європи в сучасному євроінтеграційному процесі / І.С. Піляєв. — К. : Юрид. кн., 2003. — 433 с.

204. *Посельський В.* Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції / В. Посельський. — К. : Смолоскип, 2002. — 168 с.

205. *Проді Р.* Задум об'єднаної Європи / Р. Проді ; пер. з італ. — К. : К.І.С., 2002. — 140 с.

206. Расширение Европейского Союза и интересы России : Материалы конф., Москва, 15—16 октября 1999. — М. : Интердиалект+, 2001. — 180 с.

207. Расширение Европейского Союза и Россия / Под ред. О.В. Буториной, Ю.А. Борко. — М. : Деловая лит., 2006. — 568 с.

208. Расширение ЕС на восток: позиции стран Евросоюза. — М. : ИМЭМО РАН, 2002. — 120 с.

209. Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України / Київ. центр Ін-ту “Схід — Захід” ; за ред. С. Максименка. — К. : Логос, 2000. — 274 с.

210. *Рогач О.І.* Транснаціоналізація світового господарства та перехідні економіки / О.І. Рогач, О.І. Шнирков. — К. : Київ. ун-т, 1999. — 232 с.

211. Розширення Європейського союзу: вплив на відносини України з центральноєвропейськими сусідами. — К. : Ін-т регіон. та євроінтегр. дослідж., 2004. — 358 с.

212. Российско-украинские отношения: преемственность и развитие : материалы междунар. конф. Одесса, 28—29 октября 1997. — Одесса, 1997. — 84 с.

213. Россия и основные институты безопасности в Европе: вступая в XXI век / под ред. Д. Тренина ; Моск. центр Карнеги. — М. : S&P, 2000. — 279 с.

214. *Сахаренко О.* Європейська політика Австрійської Республіки : автореф. дис. ... канд. політ. наук / О. Сахаренко. — К., 2007. — 20 с.

215. *Сиджански Д.* Федералистское будущее Европы: от Европейского сообщества до Европейского союза / Д. Сиджански. — М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 1998. — 420 с.
216. *Славенов В.П.* Внешняя политика Франции, 1974—1981 гг. / В.П. Славенов. — М : Междунар. отношения, 1981. — 238 с.
217. *Славенов В.П.* Очерки внешней политики Франции / В.П. Славенов. — М : МО, 1986. — 304 с.
218. Словник-довідник Європейського Союзу / ред. Ю. Марченко. — К. : К.І.С., 2001. — 152 с.
219. *Солодкін Р.Г.* Англія на мирових ринках / Р.Г. Солодкін. — М., 1981. — 198 с.
220. *Стрежнева М.В.* Великобритания и Западная Европа: политические аспекты / М.В. Стрежнева. — М. : Наука, 1988. — 189 с.
221. *Субботин А.А.* Франко-западногерманские отношения в 1974—1988 годах : автореф. дис. ... канд. ист. наук / А.А. Субботин. — К. : Киев. гос. ун-т имени Т. Шевченко, 1990. — 24 с.
222. *Тейлор П.* Международные отношения в Европейском сообществе в 70-е годы: модели и перспективы / П. Тейлор // Европейское сообщество в 80-е годы : реферат. сб. — М., 1984.
223. *Тоді Ф.* Нарис історії Європейського Союзу / Філіп Тоді ; пер. з англ. М. Марченко. — К. : Аналіт.-дослід. центр “АНДД” : К.І.С., 2001. — 136 с.
224. *Тодоров Н.* Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти : монографія / Н. Тодоров. — Донецьк : ДонНУ, 2006. — 268 с.
225. *Топорнин Б.Н.* Европейское право : учебник / Б.Н. Топорнин. — М. : Юристъ, 1998. — 456 с.
226. Україна — Європейський Союз: зовнішньоекономічна діяльність і перспективи співробітництва : матеріали міжнар. конф. — Київ, 22—23 листопада 1995. — 76 с.
227. Україна — ЄС: економіка, право, політика / О.І. Шнирков, В.В. Копійка, В.В. Муравйов. — К. : Київ. ун-т, 2006. — 268 с.
228. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку : моногр. Нац. ін-ту стратегічних дослідж. і Нац. ін-ту укр.-рос. відносин. — К. : НІСД, 1999. — 384 с.
229. Україна в європейських міжнародних відносинах : наук. зб. — К., 1998. — 526 с.

230. Україна в постбіполярній системі міжнародних відносин. — К. : Київ. ун-т, 2008. — 512 с.

231. Україна в світовій політиці. — К. : Либідь, 2007. — 430 с.

232. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан / О.Г. Івченко. — К. : РІЦ УАННП, 1997. — 688 с.

233. Україна на шляху до Європи / за ред. Л. Хоффманна, Ф. Мьоллєрса. — К. : Фенікс, 2001. — 344 с.

234. Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / редкол. : Л.В. Губерський (голова) та ін. — К. : Знання України, 2004. — Т. 1. — 760 с.

235. *Уткин А.И.* Атлантические союзники: новые тенденции в соперничестве / А.И. Уткин, Г.А. Воронцов. — М. : Междунар. отношения, 1983. — 284 с.

236. *Феррари С.* Церковь и государство в Западной Европе: итальянская модель / С. Феррари // Модели церковно-государственных отношений стран Западной Европы и США. — К., 1996. — С. 66—78.

237. *Філіпенко А.С.* Економічний розвиток сучасної цивілізації : навч. посіб. / А.С. Філіпенко. — К. : Знання, 2000. — 194 с.

238. *Хесин Э.С.* Англия в экономике современного капитализма / Э.С. Хесин. — М., 1979. — 168 с.

239. *Хоффманн Л.* Україна на шляху до Європи / Л. Хоффманн, Ф. Мьоллєрс. — К. : Фенікс, 2001. — С. 103.

240. XXI век: Европейский Союз и Содружество независимых государств / под ред. Ю.А. Борко, В.В. Журкина, В.Г. Шемятенкова. — М. : Интердиалект+, 1998. — 326 с.

241. *Цветков Глеб Миколайович* / упоряд. В.Ю. Крушинський. — К. : Київ. ун-т, 2007. — 432 с.

242. *Черкаський І.Б.* Фінансове співробітництво України з Європейським Союзом / І.Б. Черкаський. — К. : Наук. світ, 2001. — 247 с.

243. *Чернега В.Н.* Политическая борьба во Франции и эволюция голлистской партии в 60—70-е годы XX в. / В.Н. Чернега. — М. : Наука, 1984. — 240 с.

244. *Чувардинський О.Г.* Європейський Союз і розвиток сучасних інтеграційних зв'язків економіки України / О.Г. Чувардинський. — К. : Наук. світ, 2002. — 297 с.

245. *Шемятенков В.Г.* Европейская интеграция : учеб. пособие / В.Г. Шемятенков. — М. : Междунар. отношения, 2003. — 400 с.

246. *Шилов В.С.* Политические партии и внешняя политика Франции (1958—1969) / В.С. Шилов. — М. : Наука, 1977. — 303 с.

247. *Шишков Ю.В.* Западноевропейская интеграция: Современные тенденции развития и противоречия / Ю.В. Шишков. — М., 1980. — 194 с.

248. *Шнирков О.І.* Європейський валютний союз : навч. посіб. / О.І. Шнирков, О.В. Кузнецов, С.В. Кульпінський. — К. : Київ. ун-т, 2001. — 198 с.

249. *Щелоков И.Н.* Проблемы европейской безопасности и политика Англии / И.Н. Щелоков. — М., 1982. — 248 с.

250. Энергетическая безопасность Европейского Союза (международно-правовые аспекты). — М. : Фин. контроль, 2007. — 208 с.

251. *Югов Л.* Италия: тревоги и надежды. Очерки внутренней и внешней политики / Л. Югов. — М. : Междунар. отношения, 1979. — 133 с.

252. *Яковенко Н.Л.* Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство / Н.Л. Яковенко. — К. : Наук. світ, 2003. — 227 с.

253. *Activities of the Council of Europe in the Migration Field.* — Strasbourg : Council of Europe, 1998. — 75 p.

254. *Agir pour l'Europe. Les relations franco-allemandes dans l'après-guerre froide* / Hans Stark (coordination) ; Centre d'information et de recherche sur l'Allemagne contemporaine (CIRAC). — Paris ; Milan ; Barcelone ; Masson, 1995. — 372 p.

255. *Algieri F.* Managing Security in Europe: The European Union and the challenge of enlargement "Strategies for Europe" / F. Algieri, J. Janning, D. Rumberg. — Gutersloh : Bertelsmann Foundation, 1996. — 271 p.

256. *Andriessen F.* Towards a Community of Twenty-Four? Speech to the 69th Assembly of Eurochambers, Brussels, 19 April 1991 / F. Andriessen. — Brussels, 1991. — 26 p.

257. *Arnwald S.* EU enlargement and the Baltic States. The Incremental Making of New Members / S. Arnwald. — Helsinki : Ulkopoliittinen instituutti & Institut fur Europaische Politik, 2000. — 266 p.

258. Assessment of Internal and External Gas Supply Options for the EU? // Observatoire Méditerranéen de l'Énergie. — 2001. — Juillet. — 32 p.

259. *Avery G.* The Enlargement of the European Union / G. Avery, F. Cameron. — Sheffield : Sheffield Academic Press, 1999. — 198 p.

260. *Badré D.* Quelle frontière pour l'Europe? Le temps des politiques / D. Badré. — Paris : Ellipses, 1998. — 112 p.

261. *Baldwin R.* Towards an Integrated Europe / R. Baldwin. — London : Center for Economic Policy Research, 1994. — P. 12—31.

262. *Baldwin R.E.* Expanding Membership of the European Union / Richard E. Baldwin, P. Haaparanta, J. Kiander. — Cambridge : Cambridge University Press (Centre for Economic Policy Research — London), 1995. — 268 p.

263. *Baldwin R.E.* Towards an integrated Europe / Richard E. Baldwin. — London : CEPR, 1994. — 234 p.

264. *Baun M.J.* A Wider Europe: The Process and Politics of European Union Enlargement / Michael J. Baun. — Lanham ; Boulder ; New York ; Oxford : Rowman and Littlefield Publishers Inc., 2000. — 248 p.

265. *Baun M.J.* An imperfect Union: the Maastricht Treaty and the New Politics of European Integration / Michael J. Baun. — Boulder, CO : Westview Press, 1996. — 182 p.

266. *Baun M.J.* A Wider Europe. The Process and Politics of European Union Enlargement / Michael J. Baun. — Lanham : Boulder ; New York : Oxford Rowman and Littlefield Publishers, Inc., 2000. — 257 p.

267. *Becker P.* Towards EU-membership: Transformation and integration in Poland and the Czech Republic / P. Becker, B. Lipert. — Bonn : Europa Union Verl., 1998. — 332 p.

268. *Best E.* Repenser l'Union européenne: A la CIG 2000 et au-delà / E. Best, M. Gray, A. Stubb. — Maastricht : Institut européen d'administration publique, 2000. — 404 p.

269. Beyond EU Enlargement. The Agenda of Direct Neighbourhood for Eastern Europe / I. Kempe (ed.). — Vol. 1. — Bertelsmann Foundation Publishers. Gutersloh, 2001. — 281 p.

270. *Black J.* Convergence or Divergence? Britain and the Continent / J. Black. — New York : St. Martin's Press, 1994. — 240 p.

271. *Bruneteau B.* Histoire de l'unification européenne / B. Bruneteau. — Paris ; Masson : Armand Colin Editeurs, 1996. — 238 p.

272. *Buysse D.* L'élargissement de la CEE a l'Espagne et au Portugal / D. Buysse. — Bruxelles : European New Agency, 1984. — VIII. — 388 p.

273. *Cameron F.* The Enlargement of the EU / F. Cameron, A. Graham. — Sheffield : Sheffield University Press, 1998. — 352 p.

274. *Cameron F.* The European Union and the Challenge of Enlargement // Enlarging the European Union: Relations between the EU and Central and Eastern Europe / F. Cameron ; ed. M. Maresceau. — Edinburgh : Longman, 1997. — P. 241—251.

275. *Cardis F.* Fédéralisme et intégration européenne / F. Cardis. — Lausanne : Centre de recherches européennes, Université de Lausanne, 1973. — 132 p.

276. *Cartou L.* L'Union européenne / L. Cartou, J.-L. Clergerie, A. Gruber, P. Rambaud. — Paris : Dalloz, 2000. — 688 p.

277. *Cash W.* Against a Federal Europe. The Battle for Britain / W. Cash. — London : Duckwerth, 1991. — 138 p.

278. *Chrysochoou D.N.* Theorizing European Integration / D.N. Chrysochoou. — London ; Thousand Oaks ; New Delhi : SAGE Publications, 2001. — 224 p.

279. *Colard D.* Les Relations Internationales de 1945 a nos jours / D. Colard. — 7e éd. — Paris : Armand Colin, 1997. — 414 p.

280. *Costa O.* Le parlement européen, assemblée délibérante / O. Costa. — Bruxelles : Editions de l'Université de Bruxelles, 2001. — 508 p.

281. *Coudenhove-Kalergi R.N.* Pan-Europe. (Coll. de l'Institut universitaire d'études européennes de Geneve) / R.N. Coudenhove-Kalergi. — Paris : PUF, 1988. — 349 p.

282. *Cowie H.* A Recovery Strategy for Europe / H. Cowie, J. Pinder. — London : Federal Trust for Education and Research, 1993. — 127 p.

283. *Cradock P.* In Pursuit of British Interests: Reflections on Foreign Policy under Margaret Thatcher and John Major / P. Cradock. — London : John Murray, 1997. — 228 p.

284. *Cullen C.* Margaret Thatcher. Une dame de fer / C. Cullen. — Paris : Ed. O. Jacobs, 1991. — 195 p.

285. *Dahrendorf R.* British institutions and the construction of European democracy / R. Dahrendorf. — Roma : Camera dei Deputati, 1989. — 72 p.

286. *Dahrendorf R.* Whose Europe? Competing Vision for 1992 / R. Dahrendorf. — London : Institute of Economic Affairs, 1989. — XI, 106 p.
287. *Damgaard P.Ib.* The Nordic countries and the EC / P.Ib. Damgaard, T. Tilikainen. — Copenhagen : Copenhagen Political Studies Press, 1993. — 203 p.
288. Deepening and Widening / ed. P.-H. Laurent and M. Maresceau. — Boulder : Lynne Rienner, 1998. — 326 p.
289. *Deloch-Gaudez F.* La France et l'élargissement a l'Est de l'Union européenne / F. Deloch-Gaudez. — Paris : Les Etude de CERI № 46, 1998. — 40 p.
290. *Delors J.* La France pour l'Europe / J. Delors. — Paris : Grasset, 1988. — 274 p.
291. *Delors J.* Le nouveau concert européen / J. Delors. — Paris : Odile Jacob, 1992. — 350 p.
292. *Deutsch K.W.* The Analisis of International Relations / Karl W. Deutsch. — New York : Englewood Cliffs, 1968. — 268 p.
293. *Dewost J.-L.* Des espaces restreints d'intervention sontils compatibles avec l'ordre juridique européen / J.-L. Dewost // Colloquium of the European Movement. Paris, 26 June 1996. — Paris, 1996. — 264 p.
294. *Doucet D.* L'élargissement de l'Europe: un risque pour le Sud / D. Doucet. — Paris : Harmattan, 2001. — 283 p.
295. *Drevet J.-F.* La nouvelle identité de l'Europe / J.-F. Drevet. — Paris : PUF, 1997. — 319 p.
296. *Duff A.* Maastricht and Beyond: Building a European Union / A. Duff, J. Pinder. — London : Routledge, 1994. — 311 p.
297. *Dumon J.-M.* Et Setton Ph. La politique étrangère et de sécurité commune (PESC) / J.-M. Dumon. — Paris : La documentation Française, 1999. — 160 p.
298. East Central European States and the European Communities: Legal Adaptation to the Market Ekonomy / ed. Muller-Graff. — London : Macmillan, 1993. — 240 p.
299. Enlargement to the East: the Impact on Ireland from a Business Perspective. — Dublin : Irish Business and Employers Confederation, 1996. — 43 p.
300. Enlarging the European Union. Relations Between the EU and Central and Eastern Europe / ed. Marc Maresceau ; European Institute, University of Ghent. — London ; New York : Longman, 1997. — 398 p.

301. *European Integration* / ed. M. Hodges. — Harmondsworth, 1972. — 368 p.
302. *Federalism and Federation in Western Europe* / ed. M. Burgess. — Beckenham, 1986. — 398 p.
303. *Foreign Policy of the European Union. From EPC to CFSP and Beyond* / ed. E. Regelsberger, Ph. de Schoutheete de Tervarent, W. Wessels. — London : Lynne Rienner Publishers, 1997. — 406 p.
304. *Freudenstein R. L'Allemagne, la France et l'élargissement à l'Est de l'Union européenne // Agir pour l'Europe. Les relations franco-allemandes dans l'après-guerre froide* / R. Freudenstein. — Paris : Masson, 1995. — 372 p.
305. *Friedman M. The Crisis of the National State* / M. Friedman. — London : Macmillan Press, 1943. — 194 p.
306. *Geddes A. The Politics of Migration and Immigration in Europe* / A. Geddes. — London ; Thousand Oaks ; New Delhi : SAGE Publications, 2003. — 220 p.
307. *George St. The Policy of British Governments within the European Community* / St. George. — Oxford : Oxford University Press, 1993. — 212 p.
308. *Gerbet P. La France et l'intégration européenne: essai d'historiographie* / P. Gerbet. — Bern : Lang, 1995. — 165 p.
309. *Gower J. Enlarging the European Union: the Way Forward* / J. Gower, J. Redmond. — Aldershot : Ashgate, 2000. — 195 p.
310. *Gowland D. Britain and European Integration, 1945—1998* / D. Gowland. — London : Routledge, 1998. — 174 p.
311. *Grabbe H. Enlarging the EU Eastwards* / H. Grabbe, K. Hughes. — London : Royal Institute of International Affairs, 1998. — 130 p.
312. *Grant Ch. Delors, architecte de l'Europe* / Ch. Grant. — Genève : Georg, 1995. — 411 p.
313. *Grant Ch. Delors: Inside the House that Jacques Built* / Ch. Grant. — London : Nicholas Brealey, 1994. — 305 p.
314. *Groeben H. Combat pour l'Europe* / Groeben Hans, von der. — Bruxelles : Perspectives Européennes, 1970. — 318 p.
315. *Haas E.B. Limits and Problems of European Integration* / E.B. Haas, D. Mitrany // *The Conference of May 30 — June 2, 1961.* — The Hague : Nijhoff, 1963. — 144 p.

316. *Haas E.B.* Technocracy, Pluralism and the New Europe / E.B. Haas // International Regionalism / ed. Y.S. Nye. — Boston : 1968. — 406 p.

317. *Hagleitner Th.* Financing the Common Foreign and Security Policy (CFSP) // A Step Towards Communitarization or Institutional Deadlock? / CFSP Forum 2. — 1995. — 48 p.

318. *Hallstein W.* L'Europe inachevée / W. Hallstein. — Paris : Laffont, 1970. — 340 p.

319. *Hamon D.* Fondements et étapes de la construction européenne / D. Hamon, I.S. Keller. — Paris : Presses Universitaires de France, 1997. — 482 p.

320. *Héraud G.* Les principes du fédéralisme et la fédération européenne / G. Héraud. — Paris : Presses d'Europe, 1968. — 184 p.

321. *Hodges M.* European Integration: Selected Readings / M. Hodges. — Harmondsworth : Penguin, 1972. — 490 p.

322. *Hoffmann S.* After the Cold War: International Institutions and State Strategies in Europe, 1989—1991 / S. Hoffmann. — Cambridge MA : Harvard University, 1993. — 481 p.

323. *Holland M.* European Community Integration / M. Holland. — London : Pinter, 1993. — 253 p.

324. *Holland M.* The Future of European Political Cooperation. Essays on Theory and Practice / M. Holland. — London : Macmillan, 1991. — 209 p.

325. *Huntington S.* The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order / S. Huntington. — New York : Simon and Schuster, 1996. — 284 p.

326. International Relations Theory and the Politics of European Integration. Power, Security and Community / ed. by M. Kelstrup and M. Williams. — London ; New York : Routledge, 2000. — 304 p.

327. Is Bigger Better? The Economics of Enlargement / Centre for Economic Policy Research. — London : CEPR, 1992. — 115 p.

328. *Isak H.* Economy and Security as Core Issues of EU Enlargement to Central and Eastern Europe / H. Isak. — Graz : Forschungsinstitut für Europarecht, 1998. — 198 p.

329. *Juasz M.E.* L'Europe a geometrie variable. Une analyse économique / M.E. Juasz. — Paris : CEPII, 1995. — P. 9.

330. *Keller I.S.* L'Esprit du fédéralisme dans l'histoire de l'Europe / I.S. Keller. — Paris : Publications de l'AEDE-CEE, 1995. — 84 p.

331. *Keohane R.O.* International Institutions and State Power. Essays in International Relations Theory / Robert O. Keohane. — Boulder, CO : Westview Press, 1989. — 270 p.

332. *Keohane R.O.* The New European Community: Decision-making and Institutional Change / R.O. Keohane, S. Hoffmann. — Boulder, CO : Westview Press, 1991. — 208 p.

333. *Khader B.* Le partenariat euro-méditerranéen après la conférence de Barcelone / B. Khader. — Paris : l'Harmattan, 1997. — 229 p.

334. *Kissinger H.* Diplomacy / Henry Kissinger. — Simon @ Shuster, 1994. — 912 p.

335. L'avenir de l'Union européenne: élargir et approfondir / sous la dir. De J. Vandamme et J.-D. Mouton ; Trans European Policy Studies Association (TEPSA) ; Centre européen universitaire de Nancy. — Bruxelles : Presses interuniversitaires européenne, 1995. — 221 p.

336. L'Ukraine, nouvel acteur du jeu international / ed. Anne de Tinguy. — Bruxelles : Bruyant, 2000. — 332 p.

337. L'Union Européenne et le monde après Amsterdam / ed. M. Dony. — Bruxelles : Edition de l'Université de Bruxelles, 1999. — 352 p.

338. L'Union Européenne et les défis de l'élargissement / ed. M. Telo. — Bruxelles : Edition de l'Université de Bruxelles, 1994. — 368 p.

339. La constitution de l'Europe / ed. P. Magnette. — Bruxelles : Institut d'Etudes Européennes, Université Libre de Bruxelles, 2000. — 204 p.

340. La PESC, l'UEO et la CIG / ed. E. Remacle. — Bruxelles : Institut d'Etudes Européennes, Université Libre de Bruxelles, 1996. — 200 p.

341. *Laursen F.* The EU and Central Europe: Status and Prospects / F. Laursen. — Esbjerg : South Jutland University Press, 1996. — 294 p.

342. *Laursen F.* The Ratification of the Maastricht Treaty: Issues, Debates and Future Implications / F. Laursen, S. Vanhoonaeker. — Maastricht : European Institute of Public Administration, 1994. — 543 p.

343. Le nouveau modèle européen. I. Institutions et gouvernance. II. Les politiques internes et externes / ed. De P. Magnette et E. Remacle. — Bruxelles : Institut d'Etudes Européennes, Université Libre de Bruxelles, 2000. — P. 176, 244.

344. Les Relations Communauté Européenne — Europe de l'Est / ed. J.-C. Gautron. — Luxembourg, 1991. — 186 p.

345. *Lindberg L.N.* Europe's would-be Polity. Patterns of Change in the European Community, Englewood Cliffs / L.N. Lindberg, S.A. Scheingold. — N. J. : Prentice-Hall, 1970. — 314 p.

346. *Lippert B.* Britain, Germany, and EU Enlargement: Partners or Competitors? / B. Lippert. — New York : Pinter, 1999. — 265 p.

347. *Lippert B.* German Unification and EC Integration. German and British Perspectives / B. Lippert. — London : Pinter, 1993. — 146 p.

348. *Luif P.* On the Road to Brussels: the Political dimension of Austria's, Finland's and Sweden's Accession to the European Union / P. Luif. — Wien : Braumüller, 1995. — 400 p.

349. *Marchal A.* L'Europe solidaire / A. Marchal. — Paris : Cujas, 1964—1970. — 2 Vol.

350. *Maresceau M.* Enlarging the European Union: Relations Between the EU and Central and Eastern Europe / M. Maresceau. — Edinburgh : Longman, 1997. — 403 p.

351. *Maresceau M.* The Relations Between the European Union and Central and Eastern Europe: A Legal Appraisal / M. Maresceau, E. Montaguti. — CML Rev. — 1995. — 1327.

352. *Massart F.* Barrières insoupçonnées de l'Europe sans frontières / F. Massart, S. Vogeeler. — Louvain-la-Neuve : Academia-Bruylant, 1995. — 113 p.

353. *Massart-Pierard F.* L'Europe a tous ses Etats: entre mythe et contrainte communautaire? / F. Massart-Pierard. — Louvain-la-Neuve : Academia-Bruylant, 1993. — 240 p.

354. *Maury J-P.* La construction européenne: La sécurité et la défense / J-P. Maury. — Paris : PUF, 1996. — 336 p.

355. *Mayhew A.* Recreating Europe: the European Union's policy towards Central and Eastern Europe / A. Mayhew. — Cambridge : Cambridge University Press, 1998. — 403 p.

356. *Mazey S.* The state of the European Union. — Vol. 3 : Building a European policy? / S. Mazey, C. Rhodes. — Boulder, CO : Lynne Rienner ; Harlow : Longman, 1995. — 520 p.

357. *McCormick J.* Understanding the European Union. A Concise Introduction / J. McCormick. — New York : St. Martin's Press, Inc., 1999. — 252 p.

358. *Medvedev S.* Russia's Futures. Implications for the EU, the North and the Baltic Region / S. Medvedev. — Helsinki : Ulkopoliittinen instituutti, 2000. — 110 p.

359. *Michalski A.* The European Community: the Challenge of Enlargement / A. Michalski, H. Wallace. — London : Royal Institute of International Affairs, 1992. — 65 p.

360. *Milward A.S.* The Frontier of National Sovereignty: History and Theory 1945—1992 / Alan S. Milward, Frances M.B. Lynch, R. Ranieri. — London : Routledge, 1993. — 234 p.

361. *Mioche Ph.* De l'idée européenne à l'Europe. XIX—XX siècles / Ph. Mioche. — Paris : Hachette, 1997. — 156 p.

362. *Mitrany D.* A Working Peace System An Argument for the Functional Development of International Organization / D. Mitrany. — London, 1995. — 362 p.

363. *Monnet J.* Memoirs / J. Monnet. — London : Collins, 1978. — 544 p.

364. *Moravcsik A.* Déjà Vu All Over Again / A. Moravcsik // Newsweek. — 2006. — May 22. — P. 26.

365. *Moussis N.* Guide to European Policies / N. Moussis. — Bruxelles : European Study Service, 2000. — 422 p.

366. *Neuhold H.* Austria and European Security: the Question of Neutrality // Managing Security in Europe / H. Neuhold. — Gütersloh : Bertelsmann Foundation Publishers, 1996. — 96 p.

367. *Nye J.S.* Peace in Parts: Integration and Conflict in Regional Organization / J.S. Nye. — Boston : Little Brown, 1971. — 316 p.

368. *O'Neill M.* The Politics of European Integration / M. O'Neill. — London ; New York : Routledge, 1996. — 344 p.

369. *Pedersen Th.* European Union and the EFTA Countries: Enlargement and Integration / Th. Pedersen. — London : Pinter, 1994. — 200 p.

370. *Phinnemore D.* Association: Stepping-Stone or Alternative to EU Membership? / D. Phinnemore. — Sheffield : Academic Press, 1999. — 168 p.

371. *Pinder J.* Altiero Spinelli and the British Federalists: Writing by Beveridge, Robbins and Spinelli, 1937—1943 / J. Pinder.

— London : Federal Trust for Education and Research, 1998. — 141 p.

372. *Pinder J.* Foundations of Democracy in the European Union: From the Genesis of Parliamentary Democracy to the European Parliament / J. Pinder. — Basingstoke : Macmillan ; Amsterdam : European Cultural Foundation, 1999. — 151 p.

373. *Pinder J.* Steps Towards a Federal Parliament. The European Parliament and Institutional Reform / J. Pinder, J. Bruton. — London : Federal Trust, 1999. — 32 p.

374. *Pisani-Ferry J.* L'Europe a géométrie variable: une analyse économique / J. Pisani-Ferry. — Paris : CEPII, 1995. — 28 p.

375. Policy Making in the European Communities / ed. W. Wallace, H. Wallace and C. Webb. — 2nd ed. — London, 1983. — 426 p.

376. *Preston C.* Enlargement and Integration in the European Union / C. Preston. — London : Routledge, 1997. — 260 p.

377. Preparing for Membership: Eastward and Southern Enlargement of the EU / P. Lundlow, E. Fenech-Adami, G. Vassiliou. — Brussels : Centre for European Policy Studies, 1996. — 138 p.

378. *Raepenbusch S.V.* Droit institutionnel de l'Union et des Communautés européennes / S.V. Raepenbusch. — Bruxelles : De Boeck & Larcier s.a., 2001. — 634 p.

379. *Redmond J.* The 1995 Enlargement of the European Union / J. Redmond. — Aldershot : Ashgate, 1997. — 184 p.

380. *Redmond J.* The Next Mediterranean Enlargement of the European Community: Turkey, Cyprus and Malta? / J. Redmond. — Aldershot : Dartmouth, 1993. — 157 p.

381. Regional Integration: Theory and Research / ed. L. Lindberg and S. Scheingold. — Mass. : Cambridge, 1971. — 386 p.

382. *Rhodes C.* The European Union in the World Community / C. Rhodes. — Boulder, CO : Lynne Rienner, 1998. — 259 p.

383. *Rideau J.* La France et les Communautés Européennes / J. Rideau. — Paris : Pichon et Durand-Auzias, 1975. — 1071 p.

384. *Romano S.* Guida alla politica estera italiana. Da Badoglio a Berlusconi / S. Romano. — Milano, 2002. — 302 p.

385. *Rougemont D.* Dictionnaire international du fédéralisme / Rougemont, Denis de. — Bruxelles : Bruylant, 1994. — 475 p.

386. *Saint-Ouen F.* L'Europe centrale dans une "confédération européenne" / F. Saint-Ouen, C. Hassing. — Genève : Centre européen de la culture, 1993. — 157 p.

387. *Saint-Ouen F.* Les grandes figures de la construction européenne / F. Saint-Ouen. — Genève : Gerg, 1997. — 287 p.

388. *Salt J.* Current Trends in International Migration in Europe / J. Salt. — Strasbourg : Council of Europe, 2000. — 60 p.

389. *Sardelis Ch.* EC Enlargement and the EFTA countries / Ch. Sardelis. — Brussels : EC. Directorate-General II — Economic and Financial Affairs, 1993. — 30 p.

390. *Scheingold S.A.* Law and Politics in Western European Integration / S.A. Scheingold. — Ann Arbor, MI : University Microfilms, 1963. — 428 p.

391. *Schmitter P.C.* A Revised Theory of Regional Integration / P.C. Schmitter // Regional Integration: Theory and Research / ed. L. Linberg and S. Scheingold. — Mass. : Cambridge, 1971. — P. 232—243.

392. *Schneider J.W.* From Nine to Twelve: Europe's Destiny? / J.W. Schneider. — Kennedy Institute : Sijthoff&Noordhoff, 1980. — XVI, 242 p.

393. *Serre F.* Les Coopérations renforcées: une fausse bonne idée? / Serre Françoise de la H. Wallace. — Paris : Fondation Notre Europe, 1997. — 190 p.

394. *Serre F.* Quelle Union pour quelle Europe? L'après-traité d'Amsterdam / Serre Françoise, de la Ch. Lequesne. — Paris : Editions Complexe, 1998. — 168 p.

395. *Smith T.* America's Mission / Smith, Toni. — New Jersey : Princeton University Press, 1994. — 455 p.

396. *Spinelli A.* Vers l'Union européenne / A. Spinelli. — Sixième Conférence Jean Monnet, 13 juin 1983 / Institut universitaire européen. — Florence, 1983. — 162 p.

397. *Stark H.* Agir pour l'Europe: Les relations franco-allemandes dans l'après-guerre froide / H. Stark. — Paris : Masson, 1995. — 371 p.

398. *Stephen G.* Britain and European Integration since 1945 / G. Stephen. — Oxford : Basil Blackwell Ltd., 1991. — 108 p.

399. *Swann D.* The Single European Market and Beyond: a Study of the Wider Implications of the Single European Act / D. Swann. — London : Routledge, 1992. — 297 p.

400. *Taylor P.* International Organization in the Modern World: The Regional and the Global Process / P. Taylor. — London : Pinter, 1993. — 262 p.

401. *Taylor P.* The Limits of European Integration / P. Taylor. — London : Croom Helm, 1983. — 284 p.
402. *Thatcher M.* 10, Downing Street: Memoires / M. Thatcher. — Paris : Albin Michel, 1993. — 778 p.
403. The EU & Ukraine: Neighbours, Friends, Partners? — London : Federal Trust, 2002. — 328 p.
404. The European Union and the Baltic States: Visions and Strategies for the Baltic Sea Region / ed. M. Jopp, H. Ojanen. — Helsinki : Ulkopoliittinen instituutti : Institut fur Europäische Politik, 1998. — 264 p.
405. The European Union in the 1990s — ever Closer and Larger? / ed. W. Wessels, Ch. Engel, Institut für Europäische Politik. — Bonn : Europa Union Verl., 1993. — 285 p.
406. The Expanding European Union. Past, Present, Future / ed. J. Redmond, G.G. Rosenthal. — London : Lynne Rienner Publishers ; Boulder, 1998. — 235 p.
407. The French White Paper on Defence and National Security / N. Sarkozy. — Paris : Documentation Francaise. — 2008. — 336 p.
408. The Nordic Countries and the EC / ed. T. Tiilikainen and J. Petersen. — Copenhagen : Copenhagen Political Studies Press, 1993. — 328 p.
409. *Tilikainen T.* Europe and Finland: defining the Political Identity of Finland in Western Europe, Aldershot / T. Tilikainen. — Brookfield : Ashgate, 1998. — 185 p.
410. *Toulemon R.* 50 Mots: L'Europe / R. Toulemon. — Paris : Desclée-de Brouwer. 1992. — 191 p.
411. Toward Political Union / ed. R. Rummel. — Baden-Baden : Nomos, 1992. — 408 p.
412. *Trenin D.* Russia and the United States in Northern European Security / D. Trenin, P. van Ham. — Helsinki : Ulkopoliittinen instituutti : Institut fur Europäische Politik, 2000. — 186 p.
413. *Tucny E.* L'élargissement de l'Union européenne aux Pays d'Europe centrale et orientale: la conditionnalité politique / E. Tucny. — Paris : Harmattan, 2000. — 185 p.
414. *Turner J.* The Tories and Europe / J. Turner. — New York : Manchester University Press, 2000. — 284 p.
415. *Vandamme J.* L'avenir de l'Union européenne: élargir et approfondir / J. Vandamme, J.-D. Mouton. — Bruxelles : Presses interuniversitaires européennes, 1995. — 224 p.

416. *Wallace H.* Policy Making in the European Communities / H. Wallace, W. Wallace. — Chichester : John Wiley & Sons, 1983. — 451 p.
417. *Wanner Ph.* Migration Trends in Europe / Ph. Wanner. — Strasbourg : Council of Europe, 2002. — 26 p.
418. *Watts D.* Reluctant Europeans. Britain and the European Community / D. Watts. — Sheffield : Sheffield Hallam University, 1994. — 286 p.
419. Winner and Losers of EU Integration. Policy Issues for Central and Eastern Europe / ed. H. Tang. — Washington, D.C. : The World Bank, 2000. — 326 p.
420. *Yakemchouk R.* L'Independance de l'Ukraine / R. Yakemchouk. — Bruxelles : Institut Royal des Relations Internationales, 1993. — 428 p.
421. *Young J.W.* Britain and European Unity, 1945—1992 / J.W. Young. — London : Macmillan, 1993. — 326 p.
422. *Zorgbibe Ch.* La construction politique de l'Europe 1946—1976 / Ch. Zorgbibe. — Paris : PUF, 1978. — 190 p.

Статті

423. Аграрная политика стран ЦВЕ в контексте интеграции в ЕС: реалии и перспективы для Украины / Т. Зинчук // Экономика Украины. — 2006. — № 4. — С. 74—88.
424. *Арбатова Н.К.* Что такое СНГ для России и ЕС? / Н.К. Арбатова ; отв. ред. Н.К. Арбатова. — М. : Россия в объединенной Европе, 2006.
425. *Атаманюк Ю.А.* Валютно-фінансова взаємодія з ЄС в контексті структурних зрушень в економіці України / Ю.А. Атаманюк // Теоретичні та прикладні питання економіки : зб. наук. пр. — К., 2005. — Вип. 7. — С. 243—250. — Бібліогр. : с. 250.
426. *Бесараба О.* Регіоналізація Європи / О. Бесараба // Людина і політика. — 2000. — № 4. — С. 21—25
427. *Бондаренко Н.Л.* Окремі аспекти адаптації цивільного процесуального законодавства України до стандартів ЄС / Н.Л. Бондаренко // Приватне право і підприємництво : зб. наук. пр. — К., 2005. — Вип. 4. — С. 145—148. — Бібліогр. : с. 147—148.

428. *Борко Ю.А.* Россия — Европейский Союз: стратегия стратегического партнерства: Russia — The European Union: a Strategy of Strategic Partnership / Ю.А. Бортко, Д.А. Данилова // Russia — The European Union: a Strategy of Strategic Partnership : док. Ин-та Европы. — М. : ОГНИ ТД, 2005. — № 157.

429. *Борщевський В.В.* Стратегія українсько-польського транскордонного співробітництва в умовах розширення ЄС / В.В. Борщевський, В.І. Волошин // Вісн. Львів. комерц. акад. — Л., 2005. — Вип. 18, ч. 1 : Сер. Економічна. — С. 264—269. — Бібліогр. : с. 269.

430. *Будкин В.* Украина и ЕС: либерализация сотрудничества / В. Будкин, В. Сиденко, В. Новицкий [и др.] // Полит. мысль. — 1995. — № 2-3. — С. 29—39.

431. *Бурліцька О.* Особливості структурних перетворень в Італії в останні десятиріччя ХХ століття / О. Бурліцька // Наук. зап. — Т., 2004. — Вип. 17. — С. 77—80.

432. *Вакуленко В.Л.* Україна і ЄС — нова форма економічних відносин через членство в СОТ: державне регулювання сільського господарства України в цих відносинах / В.Л. Вакуленко // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону : наук. зб. — Івано-Франківськ, 2006. — Вип. 2. — С. 73—76. — Бібліогр. : с. 76.

433. *Веселовский А.* Очередной саммит, или Как перейти с географии в общественную практику / А. Веселовский // Зеркало недели. — 2008. — № 33 (712). — 6—12 сентября.

434. Газовий трикутник ЄС — Україна — Росія. (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Нац. безпека і оборона. — 2002. — № 3 (27). — 38 с.

435. *Гесць В.* Інтеграція через спеціалізацію / В. Гесць // Політика і час. — 1996. — № 4. — С. 6—12.

436. *Гехл Л.* Чи може Європа довіряти Росії після припинення постачання газу в Україну: (Газовий конфлікт між Росією і Україною показав, до яких наслідків може призвести залежність ЄС від російського природного газу, яка швидко збільшується) / Л. Гехл // Екон. часопис. — 2006. — № 7-8. — С. 30—36.

437. *Гнатівський М.* Деякі проблеми імплементації Угод про партнерство та співробітництво між Європейським Союзом та новими незалежними державами / М. Гнатівський // Актуальні проблеми міжнар. відносин. — К. : Ін-т міжнар. відносин, 1999. — Вип. 15. — С. 28—32.

438. *Гринченко Ю.* Роль Європейської комісії в формуванні нового економічного простору на порозі нового тисячоліття / Ю. Гринченко // Актуальні проблеми міжнар. відносин. — К. : Ін-т міжнар. відносин, 1999. — Вип. 14. — С. 15—19.
439. *Грінько С.В.* Нова середземноморська політика ЄС 90-х років / С.В. Грінько // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — К. : Ін-т міжнар. відносин, 1999. — Вип. 9. — С. 5—7.
440. *Грубов В.М.* Європейська безпека ХХІ століття: форми і принципи / В.М. Грубов // Трибуна. — 2004. — № 3-4. — С. 28—29.
441. *Губерський Л.* Україна — ЄС: формування нової стратегії взаємовідносин / Л. Губерський // Актуальні проблеми міжнар. відносин. — К. : Ін-т міжнар. відносин, 1999. — Вип. 13. — С. 3—12.
442. *Гура В.* Асиметрія стратегій партнерства в Південному та Південно-Східному Середземномор'ї / В. Гура // Дослідження світової політики. — К. : ІСЕМВ НАН України. — 2001. — Вип. 14. — С. 54—66.
443. *Деев И.* Расширение диалога между РФ и ЕС: (Сотрудничество между Европейским Союзом и Российской Федерацией) / И. Деев // Компас. — 2005. — № 11. — С. 15—16.
444. *Дергачов О.* Розширення ЄС: нові параметри європейського курсу України / О. Дергачов // Розширення ЄС. — 2003. — № 1. — С. 7—79.
445. *Дергачов О.* Україна в європейському та євроазіатському інтер'єрі / О. Дергачов // Політ. думка. — 2000. — № 4. — С. 7—13.
446. *Довга Н.* Італія в системі європейської безпеки та інтеграції (1945—1970) / Н. Довга // Вісник. — Л., 2004. — Вип. 11. — С. 28—34.
447. *Жовниренко П.* Евroatлантическая шахматная доска Украины: возможна ли победа без побежденных / П. Жовниренко // Зеркло недели. — 2008. — № 40 (719). — 31 октября.
448. *Забарко Б.* Європейський Союз і Східна Європа / Б. Забарко // Політика і час. — 1996. — № 8. — С. 12—16.
449. *Иванов И.* Расширение Евросоюза и интересы России / И. Иванов // Современная Европа. — 2001. — № 3. — С. 80—89.
450. *Иванов И.* Расширение Евросоюза: сценарий, проблемы, последствия / И. Иванов // Мировая экономика и международные отношения. — 1998. — № 9. — С. 22—27.
451. *Камінський Є.* Українсько-американські відносини на початку 21-го століття / Є. Камінський // Дослідж. світової по-

літики. — К. : ІСЕМВ НАН України. — 2003. — Вип. 23. — С. 11—20.

452. *Капітоненко М.* Стабільність міжнародних систем / М. Капітоненко // Дослідж. світової політики. — К. : ІСЕМВ НАН України. — 2003. — Вип. 22. — С. 6—14.

453. *Капіца Ю.М.* Адаптація законодавства України у сфері захисту прав інтелектуальної власності до законодавства ЄС / Ю.М. Капіца // Приватне право і підприємництво : зб. наук. пр. — К., 2006. — Вип. 5. — С. 131—137. — Бібліогр. : с. 136—137.

454. *Картунов О.* Західні теорії економічної та політичної інтеграції: спроби стислого аналізу / О. Картунов, С. Лаптев // Зовнішня торгівля. — 1999. — № 3-4. — С. 140—143.

455. *Качалин А.* Нужны практические шаги для выхода на стратегические решения: (Саммит Россия — ЕС в британской столице) / А. Качалин // Компас. — 2005. — № 39. — С. 9—26.

456. *Коваль А.* “Соседство” — version 2.0 Евросоюз вводит для восточных соседей новые правила игры / А. Коваль // Зеркало недели. — 2008. — № 47 (726). — 13—19 декабря.

457. *Коваль И.* Восточноевропейское направление во внешней политике Украины и России: сравнительный анализ / И. Коваль // Материалы “круглого стола” российских и украинских ученых. — Одесса, 29—30 октября 1998 г. — М. : ЭПИКОН, 1999. — С. 88—104.

458. *Коваль І.* Європейська і євроатлантична інтеграція України: регіональний вимір / І. Коваль // Дослідж. світової політики. — 2004. — Вип. 27. — С. 8—15.

459. *Ковтиха В.* “Стратегічний” трикутник: Як побудувати продуктивні відносини з ЄС та Росією?: (Формування виваженої зовнішньої політики в межах трикутника Україна — Росія — ЄС) / В. Ковтиха // День. — 2005. — № 25. — 12 лютого. — С. 3. — (Тенденції).

460. *Кравченко В.* ЕС видит в Украине “специального соседа” / В. Кравченко // Киев. телеграф. — 2002. — 22 сентября. — С. 9.

461. *Лапкин В.* Образы Запада в сознании постсоветского человека / В. Лапкин, В. Пантин // Мировая экономика и международн. отношения. — 2001. — № 7. — С. 68—83.

462. *Майборода О. К.* Аденауер — ініціатор європейської інтеграції / О. Майборода // Наук. вісн. Дипломат. акад. — 2000. — Вип. 4. — С. 12—26.

463. *Малиновська О.* Розширення ЄС і зони чинності Шенгенської угоди та міграційні процеси в Україні / О. Малиновська // Вісн. Укр. акад. держ. управління при Президентові України. — 2003. — № 1. — С. 475—483.

464. *Мартиненко П.* Проект Конституції для Європи: реформаторський потенціал / П. Мартиненко // Інституційні реформи в ЄС : аналітичний щоквартальник. — 2003. — № 4. — С. 1—16.

465. *Матюшенко І.Ю.* Сучасні євроінтеграційні процеси та проблеми підготовки до вступу України в ЄС / І.Ю. Матюшенко, В.М. Коваленко // Теорія та практика державного управління. — Х., 2005. — Вип. 1 (10). — С. 179—187. — Бібліогр. : с. 187.

466. *Медведков М.* Россия и Всемирная торговая организация: диалог с ЕС / М. Медведков // Современная Европа. — 2001. — № 3. — С. 86—92.

467. *Немиря Г.* Європейський Союз і Україна: старі партнери — нові сусіди? / Г. Немиря // Розширення ЄС. — 2003. — № 1. — С. 1—20.

468. *Параховський Б.* Місце і роль України в сучасному геополітичному просторі / Б. Параховський // Стратегічна панорама. — К., 1998. — № 1-2.

469. *Пахомов Ю.* Европейский комплекс неполноценности / Ю. Пахомов // День. — 2000. — 12 августа.

470. *Пашков М.* Україна на шляху до європейської інтеграції: соціологічне опитування УЦЕПД / М. Пашков, В. Чалий // Нац. безпека і оборона. — 2000. — № 9. — С. 2—14.

471. *Піляев І.* Внесок Ради Європи у розширення Європейського Союзу / Ігор Піляев // Дослідж. світової політики. — К. : ІСЕМВ НАН України. — 2003. — Вип. 23. — С. 52—61.

472. Розширення ЄС і Україна (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Нац. безпека і оборона. — 2001. — № 11 (23). — С. 6—28.

473. *Романюк О.І.* Законодавство України та ЄС: проблеми гармонізації / О.І. Романюк // Інтелект. Особистість. Цивілізація : темат. зб. наук. пр. із соц.-філос. пробл. — Донецьк, 2006. — Вип. 4. — С. 171—178. — Бібліогр. : с. 177—178.

474. *Рудяков П.* Сучасні європейські інтеграційні проекти: мотиви, моделі, ризики, регіональний та глобальний контекст

/ Павло Рудяков // Політ. думка. — 2002. — № 2-3. — С. 91—107.

475. Сагайдачний І. Росія і ЄС: без порозуміння: (Про саміт Росія — ЄС, що відбувся в Самарі в травні та про відсутність практичних результатів його діяльності, а також про труднощі, що виникли останнім часом у взаєминах між Росією та ЄС) / І. Сагайдачний // Дзеркало тижня. — 2007. — № 19. — 19—25 травня. — С. 5.

476. Сірук М. Безрезультатний експеримент: ЄС і Росія завершили період прагматичних відносин: (Про розвиток відносин ЄС — Росія) / М. Сірук // День. — 2007. — № 80. — 19 травня. — С. 3.

477. Сірук М. Подвійні стандарти: Україна вимагає від ЄС російського варіанта реадмісії: (Заява прес-служби представництва України при Європ. Союзі з приводу пропозицій ЄС щодо угоди про реадмісію (повернення до України нелегалів, які потрапили до ЄС через її територію) і спрощення візового режиму з ЄС) / М. Сірук // День. — 2006. — 6 жовтня. — С. 3.

478. Скачко В. Многовекторность возвращается?: Украина везде ищет конкретные годовые “дорожные карты”: (Пробл. зовнішньополіт. стратегії України (Україна — ЄС; Україна — Рос. Федерація)) / В. Скачко // Киев. телеграф. — 2005. — 1—7 апреля. — С. 1—3.

479. Стешенко В.М. Порівняльний аналіз законодавства Європейського Союзу та Законодавства України у галузі боротьби з нелегальною міграцією / В.М. Стешенко // Зб. наук. пр. Харк. центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні. — Х. : Східнорегіон. центр гуманіт.-освітніх ініціатив, 2004. — Вип. 9. — С. 176—205.

480. Сушко О. Європейська безпека ХХ століття: універсалізація інтересів / Олександр Сушко // Дослідження світової політики. — К. : ІСЕМВ НАН України, 2001. — Вип. 15. — № 4. — С. 42—58.

481. Сушко О. Заявка на членство в ЄС: Терміни та варіанти для України: (Огляд намірів президента України щодо вступу країни у Європейський Союз, подання заявки, терміни розгляду) / О. Сушко // Дзеркало тижня. — 2005. — № 4. — 5—11 лютого. — С. 5.

482. Толстов С. Україна в євроатлантичних відносинах: досвід пристосування / С. Толстов // Політ. думка. — 1999. — № 3. — С. 73—86.

483. Тупчієнко Л. Європейський вибір України: зміст чи форма? / Л. Тупчієнко // Наук. вісн. Дипломат. акад. України. — К., 2001. — Вип. 4. — С. 14—21.

484. Україна вступить до ЄС у 2020 році?: (Група європейських експертів під керівництвом депутата Європейського парламенту Марека Сівця прогнозує вступ України до Європейського Союзу за сприятливих умов у 2020 році) // Демокр. Україна. — 2006. — № 128. — 18 липня. — С. 3.

485. Харченко І. Повернення в Європу: поміж метою і дійсністю / І. Харченко, П. Султановський // Політика і час. — 1997. — № 5—6. — С. 3—14.

486. Чалый А. Долгая дорога в ЕС / А. Чалый // Зеркало недели. — 2000. — 27 мая.

487. Шеленкова Н.Б. Теория европейской интеграции: современный анализ / Н.Б. Шеленкова // Современное право. — М., 2003. — № 7. — С. 27—32.

488. Шкурат І.В. Інтеграція України в НАТО в контексті інтеграційних процесів в ЄС та ЄЕП / І.В. Шкурат // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. — 2005. — № 2 (25). — Ч. 2. — С. 26—35. — Бібліогр. : с. 34—35.

489. Юрченко С. “План Маршалла” у ретроспективі і проблема допомоги при соціально-економічних трансформуваннях / Сергій Юрченко // Дослідж. світової політики. — К. : ІСЕМВ НАН України, 2003. — Вип. 22. — С. 34—46.

490. Яхно О.М. ЄС і НАТО — нові перспективи для України / О.М. Яхно // Наук. зап. / Ін-т журналістики. — К., 2005. — Т. 18. — С. 62—66. — Бібліогр. : с. 65—66.

491. Abdelal R. Wider Europe: The Challenge of EU Enlargement / R. Abdelal, K.A. Haddad // Harvard Business School Cases. — 2002. — 27 p.

492. Anderson R. East European States Resume Co-Operation / R. Anderson // Financial Times. — 1999. — 17 May. — P. 2.

493. Andreani G. Le rebond européen / G. Andreani // Politique étrangère. — 1999. — № 1. — P. 35—45.

494. Atkins R. Green Outlook on the World (interview with Joschka Fischer) // Financial Times / R. Atkins, F. Studemann. — 1999. — 28 January. — P. 12.

495. *Atkins R.* Lafontaine Links Tax Issue to EU Budget, Financial / R. Atkins // *Financial Times*. — 1998. — 17 December. — P. 3.
496. *Barber L.* EU Seeks Faster Integration of East Bloc / L. Barber // *Financial Times*. — 1994. — 7 March. — P. 1.
497. *Barber L.* EU Puts Itself to the Test with Proposals to Overhaul CAP and Regional Spending / L. Barber // *Financial Times*. — 1998. — 19 March. — P. 2.
498. *Brok E.* Post-Nice State of the Preparations for EU Enlargement / E. Brok // *Intereconomics*. — 2001. — Vol. 36. — P. 4—7.
499. *Cameron F.* The European Union and the Fourth Enlargement: Keynote Article / F. Cameron // *Journal of Common Market Studies: European Union 1994 Annual Review of Activities*. — 1994. — Vol. 33. — P. 17—34.
500. *Delors J.* Europe: Les embarras de la souverainete / J. Delors // *Politique internationale*. — 1988. — № 41. — P. 283—298.
501. *Ehlermann C.D.* Differentiation accrue ou uniforme renforcee? / C.D. Ehlermann // *Revue du Marche unique europeen*. — Paris, 1996. — № 3. — P. 191—218.
502. Elargissement de l'Union européenne // *Regards sur l'actualité*. — 1994. — № 201. — P. 2—48.
503. Francoise de la Serre. Une Europe ou plusieurs? // *Politique étrangère*. — 1999. — № 1. — P. 21—35.
504. *Geremek B.* La cooperation franco-germano-polonaise et l'élargissement de l'Union européenne / B. Geremek // *Relations internationales et stratégiques*. — 1997. — № 27. — P. 22—26.
505. *Granell F.* The European Union's Enlargement Negotiations with Austria, Finland, Norway and Sweden / F. Granell // *Journal of Common Market Studies*. — 1995. — Vol. 33. — № 1. — P. 117—143.
506. *Gribinski J-F.* Jacques Chirac et l'Europe: une politique "réaliste" / J-F. Gribinski // *Relations internationales et stratégiques*. — 1997. — № 25. — P. 66—82.
507. *Grieco J.M.* Anarchy and the Limits of Cooperation: a Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism / J.M. Grieco // *International Organization*. — 1998. — Vol. 42. — P. 485—507.
508. *Haas E.B.* The "Uniting of Europe" and the "Unifying of Latina America" / E.B. Haas // *Journal of Common Market Studies*. — 1966. — Vol. 5. — № 1. — P. 315—343.

509. *Hallaert J.J.* L'Union européenne face aux élargissements / J.-J. Hallaert // *Politique étrangère*. — 1996. — № 1. — P. 165—179.

510. *Inotal A.* Strategic Issues of EU Enlargement / A. Inotal // *Intereconomics*. — 2002. — Vol. 37. — Is. 4. — 170—180 p.

511. *Kaiser W.* Austria in the European Union / W. Kaiser // *Journal of Common Market Studies* — 1995. — Vol. 33. — № 3. — September. — P. 411—427.

512. *Kecsmar K.* Elargissement: consequences possibles de l'adoption de la proposition de la Commission / K. Kecsmar // *Revue du marché commun et de l'Union européenne*. — 2000. — № 434. — P. 14—18.

513. *Klenberg J.* Finnish Defense Policy and European Integration / J. Klenberg // *Finnish Institute of International Relations. Yearbook of Finnish Foreign Policy*. — 1992. — P. 31—69.

514. La cooperation franco-germano-polonaise et l'élargissement de l'Union européenne. Entretien avec Bronislaw Geremek // *Relations internationales et strategiques*. — 1997. — № 27. — P. 18—29.

515. *Lindemann M.* Kohl Suggests Poland Could Join EU by 2000 / M. Lindemann // *Financial Times*. — 1995. — 8—9 July. — P. 22.

516. *Lippert B.* Enlargement and the EU Budget the Battles Ahead / B. Lippert, W. Bode // *Intereconomics*. — 2002. — Vol. 37. — 68 p.

517. *Miles L.* Enlarging the European Union: A Theoretical Perspective / L. Miles // *The University of Hull, Research Paper*. — 1995. — № 1. — P. 2—14.

518. *Moravcsik A.* Liberal Intergovernmentalism and Integration: A. Rejouder / A. Moravcsik // *Journal of Common Market Studies*. — 1995. — Vol. 33. — № 4. — P. 611—629.

519. *Moravcsik A.* National Interests, State Power, and EU Enlargement / A. Moravcsik, A. Milada // *East European politics & Societies*. — 2003. — Vol. 17. — Is. 1. — 42 p.

520. *Mosse E.* Les PECO et l'UE: aspects économiques / E. Mosse // *Politique étrangère*. — 1996. — № 1. — P. 151—165.

521. *Norman P.* Radical Plan to Split EU Treaties Rejected / P. Norman, M. Smith, A. Parker // *Financial Times*. — 1999. — 2 December. — P. 2.

522. *Nuthall K.* EU Enlargement — East Meets West / K. Nuthall // *Banker*. — 2003. — Vol. 152. — Is. 923. — 18 p.
523. *Pinder J.* From Milan to Maastricht: Fifty Years of Federalist Struggle for the Uniting of Europe / J. Pinder // *Federalist*. — 1993. — 35/03. — P. 152—163.
524. Rapport Annuel Mondial sur le Système Economique et les Strategies (RAMSES). — Paris : IFRI, 1996. — P. 341—352.
525. *Regelsberger E.* From Ten to Twelve. A new Dimension for European Political Cooperation (EPC) / E. Regelsberger // *International Spectator*. — 1985. — 20/03-04. — P. 34—44.
526. *Romer J-Ch.* La France et l'Europe centrale / J-Ch. Romer, Th. Schreiber // *Politique étrangère*. — 1995. — № 4. — P. 917—927.
527. *Smith M.* Fischler Prepares to Turn Farmers into Entrepreneurs / M. Smith, M. Urry / *Financial Times*. — 1998. — 17 March. — P. 2.
528. *Sogner I.* Norway and Europe: 1972 and Now / I. Sogner, C. Archer // *Journal of Common Market Studies*. — 1995. — Vol. 33. — № 3. — September. — P. 389—410.
529. *Stubb A.C.G.* A Categorization of Differentiated Intergration / A.C.G. Stubb // *Journal of Common Market Studies*. — 1996. — Vol. 34. — № 2. — P. 283—295
530. *Thibaud P.* Nation et Europe au XX-e siècle: de la sacralisation négative a la sécularisation positive / P. Thibaud // *Politique étrangère*. — 2000. — № 3-4. — P. 703—717.
531. *Waigel* Wants Payments Cut // *Financial Times*. — 1997. — 11 August. — P.2.
532. *Wallace H.* L'approche britannique de la CIG de 1996 / H. Wallace // *Politique étrangère*. — 1996. — № 1. — P. 49—61.
533. *Welfens P.J.J.* EU und Ostmitteleuropäische Länder: Probleme und Optionen der Integration / Paul J.J. Welfens // *Aussenpolitik*. — 1995. — № III. — S. 230—239.
534. *White D.* Madrid Leads the Fight to Keep its Share of EU's Pot of Money / D. White // *Financial Times*. — 1999. — 11 March. — P. 2.
535. *Yakemchouk R.* L'Union européenne face aux nouveaux états indépendants issus de l'ancienne URSS / R. Yakemchouk // *Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne*. — 1997. — № 410. — Juillet Août. — P. 445—456.
536. *Zielonka J.* Challenges of EU Enlargement / J. Zielonka // *Journal of Democracy*. — 2004. — Vol. 15. — Is. 1. — 22 p.

Центр європейських студій Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, якому в жовтні 2009 р. виповнилось 65 років, є головним центром з підготовки фахівців для роботи у сфері міжнародних відносин і зовнішньої політики України.

У 1997 р. Інститут уперше в історії України став вищим навчальним закладом — координатором проекту програми ТЕМПУС/ТАСІС (Транс'європейська програма в галузі вищої освіти, що була схвалена Кабінетом Міністрів Європейського Союзу 7 травня 1990 р.) “Підготовка спеціалістів у галузі європейських досліджень”. У процесі виконання проекту за ініціативи дирекції Інституту та за сприяння Міжнародного фонду “Відродження” наприкінці 1998 р. вперше в Україні був створений Центр європейських студій (ЦЕС), який є спеціалізованим навчальним підрозділом Інституту. Центр об'єднує окремих викладачів і секції європейських студій кафедр Інституту, на яких проводяться дослідження та готуються і впроваджуються нові спеціальності та спеціалізації з європейських студій.

Метою діяльності Центру європейських студій є координація роботи з підготовки та впровадження системи нових спеціальностей і спеціалізацій з європейських студій, комплексів основних та спеціальних дисциплін з європейської тематики, здійснення наукових досліджень з проблем розвитку європейського регіону, дисемінація навчального, методичного та наукового досвіду з європейських досліджень серед українських вищих навчальних закладів, поглиблення всебічних відносин Інституту з провідними зарубіжними центрами європейських студій.

У Центрі європейських студій Інституту міжнародних відносин відкрито 1—2-річні магістерські програми очної та заочної форм навчання за спеціалізаціями:

- “Європейська політика” (спеціальність “Міжнародні відносини”);
- “Європейське право” (спеціальність “Міжнародне право”);

- “Європейська економіка та інтеграція” (спеціальність “Міжнародні економічні відносини”);
- “Європейські комунікації” (спеціальність “Міжнародна інформація”);
- “Інформаційна безпека Європи” (спеціальність “Міжнародна інформація”).

Підготовка магістрів включає вивчення двох європейських мов (англійської, французької, німецької, іспанської, італійської, португальської, голландської, шведської, угорської, польської, чеської, новогрецької, турецької та ін.). Після закінчення магістратури випускники працюють у державних та комерційних структурах зовнішньої сфери України і міжнародних організаціях. Випускники магістратури ЦЕС мають також можливість продовжити навчання в аспірантурі Інституту.

Навчальний процес у Центрі забезпечує висококваліфікований професорсько-викладацький колектив. До читання лекцій та проведення практичних занять залучаються відомі науковці, педагоги і фахівці-практики з факультетів університету, ВНЗ та наукових установ України і зарубіжжя. Перед студентами виступають відповідальні працівники Секретаріату Президента України, Верховної Ради, Національного банку, Кабінету Міністрів, Міністерства закордонних справ України, Міністерства економіки України, інших міністерств і відомств України, зарубіжні державні діячі та дипломати.

Центр європейських студій активно співпрацює з провідними вищими навчальними закладами Європи в галузі європейських досліджень, зокрема з Вільним університетом Брюсселя (Бельгія), Університетом м. Халл (Велика Британія), Університетом м. Мюнстер (Німеччина), Університетом Христіана — Альберта, Кіль (Німеччина), Університетом Леопольда — Франца, Інсбрук (Австрія), Університетом м. Лунд (Швеція), Університетом Пантеон Ассас/Париж — II (Франція), Університетом Нансі — II (Франція) та ін. Угодами передбачені розробка навчально-методичних планів і програм, взаємний обмін викладачами, аспірантами та студентами, підготовка наукової літератури, проведення спільних науково-теоретичних конференцій, симпозіумів, круглих столів тощо.

Для довідок звертайтеся за адресою:

Центр європейських студій Інституту міжнародних відносин
м. Київ — 04119, вул. Мельникова 36/1, кім. 261

Довідки за тел.: (044) 481-44-14, факс: (044) 483-07-67

E-mail: mma@iir.kiev.ua

Internet: www.iir.kiev.ua

Навчальне видання

Серія "Вища освіта ХХІ століття"

НБ ПНУС

774714

*КОПІЙКА Валерій Володимирович,
ШИНКАРЕНКО Тетяна Іванівна*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ: ІСТОРІЯ І ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Навчальний посібник

В Україні книгу можна придбати за адресами:

- м. Київ, вул. Стрілецька, 28 (вхід з двору), маг. "Абзац", тел. (044)581-15-68, 238-82-66
- м. Київ, вул. М. Грушевського, 4, маг. "Наукова думка", тел. (044)278-06-96
- м. Київ, вул. Хрещатик, 44, маг. "Знання", тел. (044)234-22-91
- м. Київ, просп. Московський, 6, маг. "Будинок книги та медіа", тел. (044)464-49-70
- м. Вінниця, вул. Привокзальна, 2/1, маг. "Кобзар", тел. (0432)61-77-44
- м. Дніпропетровськ, вул. Глінки, 24, ТЦ "Московський", "Будинок книги та медіа", тел. (056)726-53-14
- м. Донецьк, вул. Артема, 158-Б, "Читай-город", тел. (062)258-21-05
- м. Житомир, вул. Київська, 17/1, маг. "Знання", тел. (0412)47-27-52
- м. Запоріжжя, просп. Леніна, 142, маг. "Спеціальна книга", тел. (0612)13-85-53
- м. Івано-Франківськ, Візовий майдан, 3, маг. "Сучасна українська книга", тел. (03422)3-04-60
- м. Кіровоград, вул. Набережна, 13, маг. "Книжковий світ", тел. (0522)24-94-64
- м. Кривий Ріг, пл. Визволення, 1, маг. "Букініст", тел. (0564)92-37-32
- м. Луцьк, просп. Волі, 41, маг. "Знання", тел. (0332)77-00-46
- м. Львів, пл. Галицька, 12, маг. "Глобус", тел. (032)235-51-77
- м. Львів, просп. Шевченка, 8, маг. "Українська книгарня", тел. (0322)72-16-30
- м. Львів, просп. Свободи, 7, маг. "Книгарня "С", тел. (032)272-85-74
- м. Миколаїв, вул. Радянська, 3, маг. "КС "Молода Гвардія", тел. (0512)35-12-86
- м. Одеса, вул. Буніна, 33, маг. "Будинок книги", тел. (0482)32-17-97
- м. Полтава, вул. Шевченка, 29, маг. "Будинок книги та медіа", тел. (0532)61-26-76
- м. Рівне, вул. Соборна, 57, маг. "Слово", тел. (0362)26-94-17
- м. Сімферополь, вул. Пушкіна, 8, маг. "Військова книга", тел. (0652)27-87-05
- м. Суми, вул. Козацький Вал, 1, маг. "Книголюб", тел. (0542)22-53-00
- м. Тернопіль, вул. Й. Сліпого, 1, маг. "Дім книги", тел. (0352)43-03-71
- м. Тернопіль, вул. Чорновола, 14, маг. "Книжкова хата", тел. (0352)52-24-33
- м. Ужгород, пл. Корятовича, 1, маг. "Кобзар", тел. (03122)3-35-16
- м. Харків, вул. Пушкінська, 74, маг. "Книжковий супермаркет", тел. (057)717-60-16
- м. Харків, вул. Сумська, 51, маг. "Books", тел. (057)714-04-70, 714-04-71
- м. Херсон, вул. Леніна, 14/16, маг. "Книжковий ряд", тел. (0552)22-14-56
- м. Хмельницький, вул. Подільська, 25, маг. "Книжковий світ", тел. (0382)79-25-59
- м. Черкаси, вул. Б. Вишневецького, 38, маг. "Світоч", тел. (0472)36-03-37
- м. Чернівці, пл. Соборна, 1, маг. "Будинок книги та медіа", тел. (0372)52-00-19
- м. Чернігів, просп. Миру, 45, маг. "Будинок книги", тел. (04626)9-92-62

Книготоргівельним організаціям та оптовим покупцям звертатися за тел.: (044) 537-63-61, 537-63-62; факс: 235-00-44.

E-mail: sales@znannia.com.ua

Підп. до друку 12.10.2011. Формат 60×90 1/16. Папір офс. Друк офс.
Ум. друк. арк. 47,5. Обл.-вид. арк. 43,9. Наклад 500 пр. Зам. № 11-581.

Видавництво "Знання". 01034, м. Київ, вул. Стрілецька, 28.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3596 від 05.10.2009.

Тел.: (044) 234-80-43, 234-23-36

E-mail: sales@znannia.com.ua <http://www.znannia.com.ua>

Віддруковано на ПАТ "Білоцерківська книжкова фабрика",

09117, м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, 4.

Свідоцтво серія ДК № 4063 від 11.05.2011р.